

Infància, Adolescència i Família:
un anàlisi del
Panel de Famílies i Infància

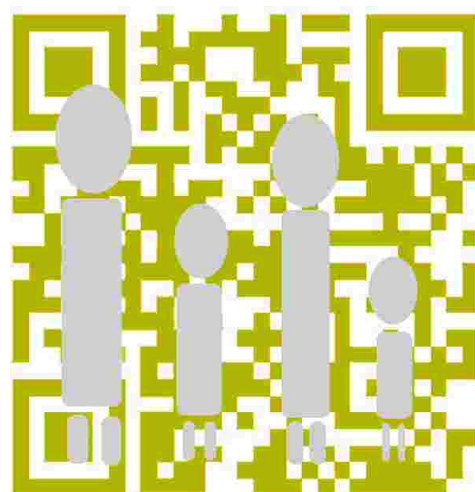
IV Informe CIIMU 2012

Carme Gómez-Granell

Pau Marí-Klose

(Dirs.)

Crèdits

Direcció: Carme Gòmez-Granell i Pau Marí-Klose.

Coordinació tècnica: Sandra Escapa Solanas.

Autors: Miquel Àngel Alegre, Fernando Antón, Albert F. Arcarons, Ricard Benito, Jordi Caïs, Sandra Escapa, Sergi Fàbregues, Lluís Flaquer, Luciano Maranzana, Marga Marí-Klose, Pau Marí-Klose, Àngel Martínez-Hernández, Julio Meneses, Jesús M. de Miguel, Josep Ma. Mominó, Sebastià Sarasa, Diego Torrente.

Preparació de dades i anàlisis estadístiques: Sandra Escapa Solanas, Albert Julià Cano, Laia Sánchez Guerrero, Alba Lanau Sánchez.

Disseny, maquetació i comunicació: Lourdes Martínez

Presentació

L'Informe que teniu a les mans, *Família i relacions intergeneracionals, un espai d'oportunitats per a l'educació dels fills*, és el quart dels *Informes sobre la Situació de la Infància i la Família a Catalunya i Barcelona* que ha anat elaborant el Consorci Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) al llarg dels darrers deu anys. Per a l'Ajuntament de Barcelona, que va impulsar la creació del CIIMU i n'ocupa la presidència, és una satisfacció presentar aquest Informe.

En un moment difícil, no només per la crisi econòmica que està impactant molt especialment en les famílies joves amb infants, sinó també per una crisi de valors que afecta la majoria de les institucions, l'educació de les noves generacions és, sens dubte, un tema cabdal per al futur del nostre país.

Com afirmen els directors d'aquest Informe –en el qual ha treballat un equip molt nombrós de diverses universitats catalanes- i en contra del que afirmen moltes veus, *la institució familiar no està en crisi, ans al contrari, avui és més valorada que mai*. Però no és menys cert que la família necessita ajuda. Ajuda per poder educar els fills i les filles, per disposar del temps necessari i també del suport necessari per desenvolupar les habilitats parentals que requereix educar avui, en temps difícils, en temps complexos.

En aquest Informe no només es fa una radiografia de les relacions entre pares i fills. El seu major interès potser es troba en l'aportació de noves idees i suggeriments, de noves oportunitats que s'obren per millorar les polítiques de suport a la infància, l'adolescència i la família.

L'Ajuntament de Barcelona té la clara voluntat d'avançar en aquest camí, com ho demostra la creació en aquest mandat d'una nova Regidoria d'Infància, Família, Usos del Temps i Persones amb Discapacitat, que té la missió d'impulsar aquestes polítiques a la nostra ciutat.

Xavier Trias

Alcalde de Barcelona

Avui les polítiques d'infància i família estan adquirint una importància creixent en tot el món desenvolupat. Existeixen raons poderoses que justifiquen aquest fet. Malgrat els indubtables avenços realitzats en el benestar de la infància i el reconeixement dels seus drets, l'extraordinària mutació que està afectant el mercat laboral i l'estructura i les relacions i els valors familiars està tenint conseqüències sobre el benestar dels infants, que es tradueixen en aspectes com l'increment de la pobresa infantil i la privació material, el baix rendiment escolar i l'abandonament escolar prematur o el creixement preocupant dels malestars emocionals i els trastorns psicològics.

Malgrat aquestes transformacions, la família continua sent avui la institució més valorada per la majoria de ciutadans i criar i educar els fills és una de les principals funcions que es continuen assignant a la família. A diferència del que s'afirma de vegades, la família d'avui es caracteritza per una preocupació creixent pel benestar dels fills i les filles i una més gran inversió emocional, sentimental i econòmica en la seva educació. Però també és cert que una de les inquietuds que expressen freqüentment pares i mares és la dificultat que tenen per organitzar i coordinar de manera satisfactòria els espais i els temps (laborals, familiar, personals) en què es desenvolupa la seva vida quotidiana. Molts pares i mares se senten desorientats davant l'educació dels seus fills i filles. Ras i curt, cal reconèixer que «educar» ha esdevingut una tasca difícil en un context de complexitat social creixent.

Aquest *IV Informe sobre la Situació de la Infància i la Família a Catalunya i Barcelona* realitzat per l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) s'endinsa en l'anàlisi de les relacions intergeneracionals entre pares i fills i en la forma en què aquestes relacions poden esdevenir un factor d'esmoreïment o, per contra, d'increment dels nous riscos socials que amenacen les noves generacions. L'explotació del Panel de Famílies i Infància ha permès a un conjunt important d'investigadors i investigadores realitzar un recorregut, ple de noves dades i informacions i recomanacions, pels diferents àmbits i contextos en què conviuen, es relacionen o interaccionen progenitors i fills adolescents. Les conclusions de l'Informe constitueixen un resum excel·lent dels desafiaments a què s'enfronten les polítiques d'infància i família, i per tant també d'algunes vies per superar-los. Com conclouen els autors, els estils i les pràctiques educatives (capital social) de mares i pares són determinants en el desenvolupament individual i social dels seus fills i filles i contribueixen decisivament a prevenir problemes socials que es manifesten en la vida adulta en múltiples camps. El compromís parental resulta inviable quan mares i pares estan desbordats i no disposen del temps necessari en els moments que ho necessiten. Els progenitors han de saber el paper determinant que poden tenir en l'educació dels seus fills i filles, i trobar encoratjament, orientació i suport públic per exercir i, fins i tot, gaudir de manera responsable i efectiva les seves funcions parentals. La creació de la Regidoria de

Família, Infància, Usos del Temps i Discapacitats en aquest nou mandat respon al convenciment que la despesa pública en infància i família ja no representa un cost social, sinó l'eix principal d'una inversió social productiva, orientada cap al futur. En el marc del nostre compromís , les polítiques d'usos del temps i de conciliació familiar i laboral són un eix vertebrador de primer ordre per promoure la parentalitat positiva i el benestar infantil.

Irma Rognoni

Regidora de Família, Infància, Usos del Temps i Discapacitats. Ajuntament de Barcelona

Sumari

1. Introducció	8
1.1. Una nova realitat familiar	8
1.2. El capital social de les famílies i l'educació dels fills	10
1.3. Adolescència i relacions intergeneracionals	11
1.4. El Panel de Famílies i Infància	13
1.5. Continguts de l'informe	18
1.6. Referències bibliogràfiques	19
2. Família, treball remunerat i dinàmiques de relació intergeneracional: temps i activitats compartides. Jordi Caïs	20
2.1. Introducció	20
2.2. Aparició de la família negociadora	21
2.3. Activitats compartides entre pares i fills adolescents	32
2.4. Relacions de confiança mútua entre pares i fills adolescents	43
2.5. Conclusions i recomanacions	52
2.6. Referències bibliogràfiques	58
3. Separats després del divorci? La implicació del pare no resident i el seu impacte en el benestar dels nois i noies. Marga Marí-Klose i Pau Marí-Klose	62
3.1. Introducció	62
3.2. Implicació del pare no resident i el benestar dels adolescents	66
3.3. Els determinants del contacte intergeneracional després del divorci	73
3.4. Conclusions i recomanacions	80
3.5. Referències bibliogràfiques	85
3.6. Annex 1	89
3.7. Annex 2	92

4. Efectes de l'escola bressol en el desenvolupament dels adolescents.

Sebastià Sarasa	93
4.1. Introducció	93
4.2. Marc teòric	94
4.3. Les escoles infantils a Catalunya	97
4.4. Anàlisi de les dades: metodologia	100
4.5. Els resultats	106
4.6. Conclusions i recomanacions	118
4.7. Referències bibliogràfiques	121
4.8. Annex metodològic	124

5. Climes i (sobretot) cultures escolars: com s'expliquen i què permeten

explicar. Miquel Àngel Alegre i Ricard Benito	136
5.1. Introducció	136
5.2. Climes i cultures escolars: què expliquen. El cas del rendiment acadèmic	145
5.3. La formació dels grups culturals	164
5.4. Conclusions i recomanacions	169
5.5. Referències bibliogràfiques	173

6. Són realment les noies més exitoses que els nois? Família, classe social i gènere en la transició a la universitat.

Jesús M. de Miguel i Albert F. Arcarons	177
6.1. Introducció	177
6.2. Transició a la universitat	178
6.3. Variables i dades d'investigació	182
6.4. Classe social com a factor fonamental	185
6.5. Què influeix més el centre escolar o la família?	190
6.6. Per què la dona va més a la universitat?	193
6.7. La importància d'obtenir notes bones	197
6.8. Expectatives i desitjos d'èxit	201

6.9. Mens sana in corpore sano	202
6.10. Quatre tipus de famílies	207
6.11. Factors explicatius de l'èxit	212
6.12. Relacions múltiples	216
6.13. Discriminació de la dona	221
6.14. Conclusions i recomanacions	226
6.15. Referències bibliogràfiques	228
7. Anatomia social de les emocions: adolescència, estats d'ànim i salut mental. Àngel Martínez Hernáez	232
7.1. Introducció	232
7.2. Metodologia	235
7.3. Anatomia social de les emocions	236
7.4. Desafiliats o superats?	248
7.5. El bucle depressiu	250
7.6. Conclusions i recomanacions	256
7.7. Referències bibliogràfiques	262
8. Percepcions enganyoses del cos en l'adolescència: la influència de la família i el grup d'iguals. Sandra Escapa i Luciano Maranzana	265
8.1. Introducció	265
8.2. Revisió de la literatura	266
8.3. El pes corporal com a problema públic	269
8.4. Realitat i percepció del cos dels i les adolescents a Catalunya	274
8.5. Hàbits i conductes perilloses per a la salut	276
8.6. Problemes de conducta: trencament de normes i relacions intergeneracionals	280
8.7. Els factors que incideixen en sentir-se fals gras o falsa grassa	282
8.8. Conclusions i recomanacions	286
8.9. Referències bibliogràfiques	289

9. Ambients, família i conductes desordenades dels joves en l'espai públic. Diego Torrente	295
9.1. Introducció	295
9.2. Tema i marc d'anàlisi	296
9.3. Objectius, hipòtesis i metodologia	300
9.4. Conductes desordenades	304
9.5. Efecte de l'entorn en les conductes	310
9.6. Importància de la relació pares-fills	314
9.7. La família com a correctora d'entorns negatius	318
9.8. Conclusions i recomanacions	322
9.9. Referències bibliogràfiques	327
9.10. Annex	331
10. Infància 2.0: desigualtats digitals, context familiar i rendiment acadèmic. Josep M ^a Mominó, Julio Meneses i Sergi Fàbregues	332
10.1. Introducció	332
10.2. Joves, nens i Internet	337
10.3. L'adopció d'Internet a la vida quotidiana dels joves: una anàlisi complexa	347
10.4. L'ús de la xarxa i el rendiment acadèmic: quina és la qüestió?	353
10.5. Conclusions	360
10.6. Cap on hauríem de buscar respostes?	362
10.7. Referències bibliogràfiques	366
11. Pobresa infantil: conseqüències en les condicions de vida i el rendiment escolar dels i les adolescents. Lluís Flaquer	372
11.1. Introducció	372
11.2. Els nivells de pobresa i els seus determinats	372
11.3. Característiques de les llars situades sota el llindar de pobresa	374
11.4. Mercat de treball, immigració i transferències públiques	378
11.5. Pobresa, rendiment escolar i aspiracions acadèmiques	381

11.6. Conclusions i recomanacions	388
11.7. Referències bibliogràfiques	391
12. L'exclusió residencial de famílies amb adolescents: radiografia i avaluació d'impactes. Fernando Antón	394
12.1. Objectius	394
12.2. Contextualització històrica: les dues cares de la realitat residencial	395
12.3. L'exclusió residencial en el millor moment del mercat immobiliari	397
12.4. L'exclusió residencial a partir del PFI: la importància de les condicions residencials en el menors d'edat	398
12.5. L'exclusió residencial dels menors residents a Catalunya	401
12.6. El perfil de les llars excloses	421
12.7. L'exclusió residencial i el desenvolupament dels i les adolescents	424
12.8. Conclusions i recomanacions	428
12.9. Referències bibliogràfiques	431
Conclusions: repensant les polítiques familiars	434
Annex 1. Resums dels capítols (català, castellà, anglès)	443
Annex 2. Currículum dels autors	465

1. INTRODUCCIÓ

Família i Relacions intergeneracionals: un espai d'oportunitats per a l'educació dels fills, és el títol que hem triat pel *IV Informe sobre la situació de la Infància, l'Adolescència i la Família* de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU). Els tres Informes previs es van centrar en radiografiar les condicions de vida d'aquest sector de població en els seus diferents contextos. En base a metodologies quantitatives —basades fonamentalment en l'anàlisi de fonts secundàries— i qualitatives, vàrem fer un esforç per fer visibles les seves necessitats i interessos, aprofundint en temes com la diversitat familiar i les noves pautes i models de relacions entre pares i fills, les desigualtats socials i educatives, la vulnerabilitat i la pobresa infantil, les diferències per raons de gènere o procedència, els nous estils de vida i hàbits de consum, els malestars emocionals en l'adolescència, les noves formes de participació infantil i juvenil, etc.

Aquest *IV Informe* comporta algunes novetats molt importants. En primer lloc, el fet que per primera vegada al nostre país podem disposar d'una eina nova, *el Panel de Famílies i Infància (PFI)*, que ens dóna la possibilitat de treballar sobre dades innovadores i pròpies, és a dir no provinents d'altres fonts o enquestes secundàries que no han estat fetes específicament per analitzar les condicions de vida de la infància i la família. En segon lloc, el fet que el PFI sigui una enquesta longitudinal que ha permès entrevistar a una mostra molt àmplia d'adolescents i les seves famílies al llarg de quatre anys consecutius; perquè això ens permet disposar de dades longitudinals i apropar-nos a la realitat d'aquests joves i les seves famílies descrivint els canvis i les transformacions que s'han produït en les seves trajectòries vitals durant un temps prolongat. Finalment, disposar d'informació dels i les adolescents i dels seus progenitors alhora, ens permet endinsar-nos en el tema de les relacions intergeneracionals, específicament les relacions entre els progenitors i els seus fills i filles. Un tema vinculat al de la conciliació del temps familiar i laboral i als valors i l'educació de les noves generacions, que cobra cada vegada més importància en la recerca internacional i les polítiques públiques i que ha de ser incorporat amb urgència a l'agenda política del nostre país.

1.1. Una nova realitat familiar

En les darreres dècades, a Catalunya la institució familiar ha patit una mutació extraordinària. Aquest canvi afecta dimensions múltiples, tant estructurals com de relació en les dinàmiques quotidianes de la vida familiar. Estan canviant aspectes tan importants com la morfologia de les famílies, les pautes de formació de les llars, la distribució de rols dins de les llars, les pautes de convivència entre els membres de la

parella, les relacions entre pares i fills, les pautes de criança i socialització de les noves generacions o les estratègies de cura de les persones dependents.

Tot i els canvis que afecten els models familiars, el que no ha variat és la importància de la institució familiar en el benestar de les persones. La família continua estant altament valorada per la majoria dels ciutadans com a suport fonamental a la satisfacció vital dels seus membres. D'altra banda, en temps de crisi econòmica, on les institucions, el mercat laboral i l'estat estan disminuint els recursos de benestar necessaris, la família està sent considerada com l'última xarxa de protecció que tenen els individus. Sense aquesta xarxa augmentaria la vulnerabilitat de les persones en risc d'exclusió, i s'incrementarien les dificultats de progressar. Al contrari del que afirmen algunes veus, la família ni està en crisi ni en vies de desaparició, ben al contrari, la seva importància és avui més manifesta que mai.

Però també és cert que com a resultat d'aquestes transformacions, una de les preocupacions que les famílies amb fills i filles menors d'edat (o altres persones dependents) expressen més sovint són les dificultats que tenen per organitzar i coordinar de manera satisfactòria els espais i els temps en què es desenvolupa la seva vida quotidiana (treball remunerat i treball familiar de les persones adultes, escola dels infants, ús de transports, manteniment d'atencions als ascendents amb qui es viu o que viuen en una altra llar, manteniment de la llar, subministrament d'aliments i arranjaments domèstics, compres, visites mèdiques, ús d'altres serveis necessaris, necessitats de lleure i associació, etc.). Les seves vides són una cursa contínua contra el temps, per tal de poder organitzar i compartir temps i espais.

El temps dedicat per les mares i els pares —i altres adults— a atendre necessitats emocionals i afectives dels seus fills i filles, a inculcar valors i transmetre coneixements, a fer un seguiment dels seus estudis i activitats d'oci o a incentivar comportaments apropiats és una inversió en el seu benestar present i futur. La quantitat i especialment la qualitat d'aquest temps és un dels determinants principals del benestar i del desenvolupament dels infants i adolescents i, per tant, de les seves oportunitats laborals i capacitat productiva futura. Els dèficits en inversions familiars en temps dedicat als seus fills i filles afecten negativament la salut i el benestar dels infants i estan associats amb trastorns emocionals, problemes de conducta i dificultats educatives.

Entre els canvis profunds que està patint la família al llarg dels darrers cinquanta anys, potser el més important és el dels nous valors que donen sentit a les relacions familiars. Uns valors que estan també en relació amb els canvis de valors de la població en general. Les idees d'igualtat, llibertat i tolerància han impregnat la societat. Però alhora vivim en una societat amb un creixent sentiment individualista, composta per persones que volen viure la vida a la seva manera i relativitzen les

normes i els dictats socials que pretenien en el passat dirigir les seves eleccions i comportaments. Una societat de la abundància que indueix constantment a l'increment de la capacitat de consum i benestar material. Una societat de consum que difon a escala global els valors del benestar i del plaer individual, en la que s'ha revaloritzat el present front al futur i en la que la recerca de la felicitat —a poder ser per la via ràpida— s'ha convertit en la finalitat prioritària.

Criar i educar els fills és una de les principals funcions que els espanyols continuen assignant a la família. Però també han canviat les concepcions en relació amb la cura i la criança de la infància. Es considera majoritàriament que aquesta no pot continuar descansant en l'abandó de l'activitat laboral per part de les dones. Però socialment creix la preocupació per l'educació de les noves generacions i la creença que molts dels problemes actuals d'infants i joves són deguts a una creixent pèrdua d'autoritat dels pares i mares, i també dels mestres, així com la creixent desaparició de certs valors com el respecte, l'esforç, etc.

Certament, molts pares i mares es senten desorientats davant l'educació dels seus fills, però això no vol dir, ans al contrari, que es preocupin menys pels seus fills o descuidin les seves responsabilitats parentals. Avui les relacions entre pares i fills es caracteritzen per dos fets. En primer lloc, una major preocupació pel benestar dels seus fills i una inversió emocional, sentimental i econòmica més gran en els infants, que guanyen centralitat en la família. En segon lloc, un canvi en el model educatiu i de relació, en el que s'abandonen formes d'autoritat patriarcals, representades en exclusiva per la llei del pare, en què s'assentava tradicionalment la família, en favor d'una major existència de diàleg, comunicació i consens. S'aspira a construir amb els fills un clima relacional basat en la confiança i en la comunicació en què prima la interacció i la comunicació sobre la jerarquia.

De fet, ens trobem en un moment de transició difícil per moltes famílies amb infants i adolescents perquè la reconstrucció d'una nova autoritat parental compartida i democràtica, dins la llar no és fàcil en una societat tan complexa, on han canviat els valors, han aparegut amb força nous agents socialitzadors, com el mercat i el consum, els mitjans de comunicació i Internet, i es disposa de poc temps per a la relació quotidiana amb fills i filles. En un context de creixent complexitat social, la tasca d'educar s'ha fet també cada vegada més complexa.

1.2. El capital social de les famílies i l'educació dels fills

Les relacions que establim amb altres persones configuren qui i com som. La naturalesa i la qualitat dels vincles que mantenim amb altres persones influeixen en tots els aspectes de la nostra vida, en qualsevol moment del cicle vital. Des dels primers anys de vida, la relació de l'infant amb els seus progenitors té efectes decisius

en el seu desenvolupament cognitiu i personal. Les situacions de privació afectiva o d'estímul apropiats durant els anys de creixement es converteixen en un handicap que les persones arrossegueu al llarg de la seva vida i que influeixen en els seus processos d'aprenentatge i integració social.

Nombrosos estudis han mostrat els beneficis que reporta als fills el fet que les famílies dediquin temps de qualitat al seguiment de les seves activitats escolars, de les relacions amb els seus amics, a generar expectatives positives, etc. En dues paraules, les famílies necessiten incrementar el seu *capital social*, o el que és el mateix, la seva capacitat d'establir relacions intergeneracionals i vincles socials amb els seus fills i això requereix també passar més temps de qualitat amb els seus fills.

La noció de *capital social* fa referència a un conjunt d'habilitats i capacitats parentals positives que engloben aspectes com l'estructura dels vincles familiars (per exemple, la convivència o no dels dos progenitors amb l'infant) i dels vincles que les famílies estableixen amb el seu entorn (la relació dels pares amb els pares d'amics dels nens, la del pares amb els agents educatius), la intensitat d'aquestes relacions (per exemple, el grau d'implicació dels progenitors en la vida dels infants), el sentit o el contingut de la relació (comunicació, control, suport, afecte, etc.), els rols i normes que s'executen, el grau de comunicació entre el progenitors i els infants o la coresponsabilització en l'educació dels infants.

El grau d'implicació dels pares en l'educació dels seus fill/es i la *qualitat* de les orientacions, habilitats i coneixements transmesos, és a dir, el que es coneix com *capital social de les famílies*, tenen efectes decisius en el desenvolupament cognitiu, afectiu i social dels seus fills i filles. L'empatia, el suport efectiu i el diàleg permeten a pares i mares influir en la vida dels seus fills orientant-los així cap a direccions més saludables i productives i allunyant-los d'alguns riscos (fracàs escolar, comportament desordenat o vandàlic, consum de substàncies addictives) que poden marcar el seu futur. Les oportunitats en el cicle vital dels fills i filles poden estar afavorides o limitades per aquest capital, ja que proporciona recursos per aspectes vitals tan importants com l'assoliment i l'èxit acadèmic, les interaccions amb el grup d'iguals, els adults o professors, o l'accés a diferents oportunitats de progrés relacionades amb el mercat de treball.

1.3. Adolescència i relacions intergeneracionals

El final de la infància i l'adolescència són etapes del cicle vital de les persones en què aquestes es troben, de forma continuada, embarcades en processos de transició. Els processos de canvi accelerat són consubstancials a aquestes etapes. El canvi s'expressa de forma molt clara en el flux de transformacions físiques i de l'activitat hormonal, que es manifesta de manera molt destacada a la pubertat. Aquests canvis van

acompanyats de transformacions no menys significatives en la vida psicològica i emocional dels i les adolescents, precipitades en part pels factors biològics mencionats i en part per la immersió dels i les adolescents en nous contextos socials, en què són convidats a participar en noves xarxes socials, a acceptar noves normes i a assumir noves responsabilitats, i en definitiva, reconstituir la seva identitat. Aquest procés de maduració és sovint complex i no està exempt de contradiccions i riscos. En el curs d'aquesta transició, els i les adolescents sovint es troben navegant entre dues aigües. Són plenament adults per a certes coses, i no ho són per a moltes altres.

Analitzar l'adolescència passa necessàriament per reconèixer-ne la naturalesa fluida i transitòria, i apropar-se a l'objecte d'estudi amb eines que permetin capturar els aspectes més dinàmics del fenomen. La recerca social avança en aquesta direcció. En els darrers anys, l'atenció s'ha focalitzat en els ritmes de maduració, els processos de transició, els punts d'inflexió, els problemes d'ajustament a noves situacions, la renegociació de rols i les identitats, el joc entre trajectòries personals (educatives, sentimentals, laborals) que no sempre avancen a la mateixa velocitat o en direccions paral·leles, etc. En altres paraules, els investigadors i investigadores socials han pres consciència de la necessitat d'inscriure la vida d'infants i adolescents en el temps per entendre com són (transitòriament) les seves vides, com les viuen, en quines direccions les encaminen i a quins riscos s'enfronten.

Realitzar aquest esforç per capturar els aspectes més dinàmics de la vida de les persones no significa desatendre altres dimensions. La participació de les persones en xarxes informals, en institucions formals, en sistemes d'estratificació, configura com són i com arriben a ser, com viuen el present i quines són les seves expectatives respecte al futur. L'adolescència és una cruïlla vital on aquests factors sociològics tenen una importància cabdal. La infància ha emplaçat els individus en trajectòries relativament definides. Definides fonamentalment pel món dels adults en la família i l'escola, que són els principals àmbits de socialització infantil. En l'adolescència s'incrementa l'exposició dels individus a nous espais de sociabilitat que intensifiquen les oportunitats d'interacció intrageneracional (en el grup d'iguals, les relacions sentimentals, les noves tecnologies...) i en què les seves decisions personals adquireixen una rellevància inèdita a les seves vides.

Ara bé, aquesta exposició no ens pot fer oblidar la influència destacada de la família sobre els i les adolescents. L'adolescència és una etapa de reajustament i renegociació de relacions intergeneracionals dins de la llar. En el curs d'aquests processos, els i les adolescents guanyen indubtablement espais de sobirania personal. Però això no significa que les relacions personals amb els seus progenitors o altres adults perdin importància. La recerca internacional (i el nostre estudi no n'és una excepció) evidencia sense cap gènere de dubte que les noves experiències relacionals que s'estableixen durant aquesta etapa amb persones adultes configuren de manera

decisiva la vida dels i les adolescents. L'atenció sovint ha estat massa centrada en els aspectes més conflictius d'aquestes experiències, descuidant en quina mesura l'activitat parental o de tutorització a l'escola i en els àmbits extraescolars continua exercint una influència decisiva sobre la vida dels i les adolescents.

Igual que en els tres informes anteriors realitzats per l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) sobre *l'estat de la infància, l'adolescència i la família a Catalunya i Barcelona*, aquest quart respon també a un treball multidisciplinari, elaborat per un grup d'especialistes integrat per sociòlegs, antropòlegs, psicòlegs i estudiosos dels processos educatius i de socialització, que s'apropen a la realitat de l'adolescència i les seves famílies, amb la mirada posada en aquestes premisses comunes. Però a diferència dels altres informes, que s'havien basat fonamentalment en informació i indicadors construïts a partir de l'anàlisi de fonts secundàries combinat amb metodologies qualitatives, aquest quart Informe presenta, com hem dit a l'inici d'aquesta introducció, una novetat importantíssima. El punt de partida d'aquest treball és l'ús d'una nova eina metodològica, el *Panel de Famílies i Infància*, un estudi longitudinal, dissenyat i realitzat pel CIIMU, que permet per primera vegada en el nostre país capturar informació dels mateixos individus (adolescents i progenitors) al llarg del temps, en diferents moments de la seva transició a la vida adulta. Una eina que contribueix a pal·liar la mancança històrica en el nostre país de dades i informació objectiva i rigorosa sobre les condicions de vida de la infància, l'adolescència i les famílies.

1.4. El Panel de Famílies i Infància

El Panel de Famílies i Infància (PFI) és una enquesta longitudinal que durant quatre anys consecutius va realitzar entrevistes als mateixos joves i a les seves famílies per tot Catalunya. L'estudi es va iniciar el 2006 amb la participació de 3.000 nois i noies de 13 a 16 anys i un adult de cada llar (normalment el pare o la mare). En onades successives es van incorporar efectius de la cohort més jove a la mostra inicial (700 joves cada any aproximadament). A començament del 2010 es va realitzar, així mateix, una entrevista al pare o la mare dels i els estudiants entrevistats en la primera onada (o, quan això no va ser possible, a una persona adulta que convivia habitualment amb el o la menor). En total la mostra entrevistada al llarg dels tres primers anys la formen 4.223 nois i noies. Per a un nivell de confiança del 95,5% (dos sigmes), i $P=Q$, l'error real és de $\pm 1,53$ pel conjunt de la mostra i en el supòsit de mostreig aleatori simple. Per cada cohort, l'error és d'aproximadament $\pm 3,8$, amb els mateixos supòsits.

Composició de la mostra segons any de naixement i onada

1ra onada 2006	2na onada 2007	3ra onada 2008	2010
Adolescents + pares	Adolescents	Adolescents	Pares (telefònica)
1993	1994	1995	1993
1992	1993	1994	1992
1991	1992	1993	1991
1990	1991	1992	1990
	1990	1991	
		1990	

Les dades recopilades en un estudi panel ofereixen l'oportunitat d'observar com canvien al llarg del temps les condicions de vida, els comportaments, les percepcions i els valors de les persones entrevistades. Això obre un ventall ampli de possibilitats d'anàlisi. En primer lloc, les enquestes panel permeten estudiar la vinculació entre episodis vitals que s'han produït en la trajectòria biogràfica d'un mateix individu (o de la seva família) amb experiències que es produeixen amb posterioritat. Amb l'ajuda de tècniques estadístiques adequades, resulta possible identificar factors causals que contribueixen a explicar els itineraris que segueixen els individus al llarg de la seva transició a l'adolescència i la vida adulta, les situacions que travessen i els «trànsits» entre condicions o estats que en jalonen les trajectòries (per exemple, escolarització o reescolarització, «començar» o «deixar» de consumir substàncies addictives, etc.). En segon lloc, els estudis de tipus panel permeten aconseguir informació sobre el temps durant el qual els individus romanen en una situació determinada. La durada d'una situació (per exemple, l'atur o la pobresa) és, en si mateixa, una dada d'importància cabdal per entendre les repercussions personals i socials d'aquests fenòmens. Finalment, els estudis panel permeten avaluar l'efecte de les polítiques socials sobre la situació de les famílies, ja que en molts casos es disposa d'observacions sobre la condició en què els individus es troben abans i després que es produeixi la intervenció pública.

La utilització d'enquestes panel per produir informació sobre els àmbits de la infància i les famílies no és nova. Fa més de quaranta anys que aquest tipus d'estudis es duen a terme en països com els Estats Units i la Gran Bretanya. En els últims anys, s'ha generalitzat l'ús d'aquests estudis en altres països europeus. Durant els últims anys, l'equip que desenvolupa el PFI hem estudiat a fons alguns d'aquests projectes amb l'objecte d'utilitzar-los com a model i guia en el disseny del nostre propi panel, sense oblidar mai que la realitat sociològica del nostre país presenta singularitats que reclamen aproximacions específiques.

a) Mostra

En total, la mostra entrevistada al llarg dels tres anys la formen 3.714 adolescents.¹ Per a un nivell de confiança del 95,5% (dos sigmes), i $P=Q$, l'error real és de $\pm 1,53$ pel conjunt de la mostra i en el supòsit de mostreig aleatori simple. Per cada cohort, l'error és d'aproximadament $\pm 3,8$, amb els mateixos supòsits.

Per seleccionar els efectius de la mostra s'utilitza un procediment de mostreig polietàpic. Se seleccionen setanta centres que imparteixen educació secundària obligatòria (ESO) a tot el territori català. Dintre de cadascun d'aquests centres es capta els i les menors i se'ls administra l'enquesta, amb una selecció aleatòria simple de les unitats finals (estudiants que han acceptat participar en l'estudi).

El procediment seguit per seleccionar els centres d'ESO utilitza informació censal per a construir estrats que agrupen la població catalana en funció de setanta indicadors sociodemogràfics. La unitat elemental sobre la qual es realitza l'estratificació és la secció censal en què resideixen les persones. Per a construir els estrats, s'analitza la informació obtinguda a partir dels indicadors del cens mitjançant tècniques d'anàlisi multivariable, anàlisi factorial de components principals i de classificació automàtica (López i Lozares, 2007). L'objectiu de l'estratificació és classificar les seccions censals en estrats que les agrupin en conjunts de seccions tan homogènies com sigui possible des del punt de vista de la caracterització social, així com el més heterogènies possible entre si. Amb aquesta classificació s'obté un mapa de seccions de Catalunya que descriu la distribució sociodemogràfica de la població en «zones socials». La selecció final de la mostra de centres escolars en els quals es realitza l'enquesta reflecteix una assignació de quotes a cada estrat en funció de la localització geogràfica del centre en aquestes «zones socials». Les taules següents mostren el resultat de la selecció realitzada tenint en consideració tres característiques de la població de centres educatius d'ESO existents a Catalunya. Com pot observar-se, la mostra obtinguda (de setanta centres) reflecteix de manera bastant fidedigna els perfils que s'observen en l'univers mostral (963 centres) tant pel que fa a distribució per titularitat (pública/privada-concertada), com per distribució de centres educatius per grandària (en quatre categories) i distribució territorial (per vegueries).

¹ A la segona onada, 119 adolescents (3,3% de la mostra que s'esperava fer: 3.655) no van realitzar la segona entrevista, ja fos perquè va ser impossible localitzar-los o perquè van declinar continuar col·laborant en l'estudi. A la tercera onada, 614 nois/es no van realitzar la tercera entrevista (això suposa un 14,2% del total que s'esperava fer: 4.328). En relació al qüestionari de pares, el 2006 es van realitzar 2.925 entrevistes a progenitors (58 van rebutjar i 25 no es van poder localitzar). Al 2010 es van realitzar 2.685 entrevistes telefòniques a la mare o pare dels adolescents, la resta van declinar seguir participant o va ser impossible localitzar-los.

Titularitat dels centres educatius				
	Univers		Mostra	
	Freqüència	Percentatge	Freqüència	Percentatge
Públic	483	50,1	36	51,4
Privat	480	49,9	34	48,6
Total	963	100	70	100

Distribució dels centres educatius segons grandària (nombre d'estudiants)				
	Univers		Mostra	
	Freqüència	Percentatge	Freqüència	Percentatge
<= 162	243	25,2	14	20
163 - 241	235	24,4	17	24,3
242 - 356	248	25,8	24	34,3
357 +	237	24,6	15	21,4
Total	963	100	70	100

Àmbit territorial dels centres educatius (Vegueries)				
	Univers		Mostra	
	Freqüència	Percentatge	Freqüència	Percentatge
Àmbit metropolità	658	68,3	47	67,1
Comarques Gironines	72	7,5	5	7,1
Camp de Tarragona	65	6,7	4	5,7
Terres de l'Ebre	27	2,8	4	5,7
Àmbit de Ponent	60	6,2	3	4,3
Comarques Centrals	68	7	6	8,6
Alt Pirineu i Aran	14	1,5	1	1,5
Total	964	100	70	100

b) Qüestionaris

Els qüestionaris administrats als nois i noies presenten un bloc de preguntes comunes i un conjunt de preguntes específiques adreçades als entrevistats i entrevistades en funció del seu assoliment educatiu (ESO, batxillerat, cicle formatiu, nois i noies fora del sistema educatiu). Els qüestionaris administrats repeteixen bona part de les preguntes formulades d'una onada a l'altra, per tal d'obtenir una visió longitudinal que permeti copsar els canvis en les condicions de vida, els comportaments i valors dels nois i noies, així com esdeveniments socials i vitals que influeixen sobre la seva trajectòria biogràfica (la finalització dels estudis reglats, un canvi de domicili, el divorci dels progenitors, etc.).

En la primera onada es van preparar dos tipus de qüestionaris per als adolescents: un de llarg i un de curt. El curt s'administrava a estudiants de primer i segon d'ESO, i el llarg a estudiants que cursaven tercer i quart. El qüestionari era exactament igual, amb l'excepció d'una bateria de preguntes que es van considerar inapropiades per l'edat

dels i les joves que el responien (consum de drogues, relació amb els progenitors). En la segona i tercera onades va augmentar la diversitat de situacions dels i les joves entrevistats. Alguns van passar a batxillerat o cicles formatius (CCFF), altres van deixar els estudis; a més s'hi van incorporar noves cohorts, fet que va incrementar l'interval d'edats analitzades. Per copsar realitats diferenciades es va decidir fer cinc models diferents de qüestionari. Són els següents:

- **CURTS:** per als nous nois i noies de primer d'ESO (nascuts el 1994 a la segona onada i el 1995 a la tercera onada) que s'incorporen al PFI. Inclouen preguntes com data i lloc de naixement, que es pregunta en altres qüestionaris (administrats a nois i noies que ja havien participat en onades anteriors). És el mateix qüestionari que es va subministrar en la primera onada i en la segona.
- **LLARGS:** per als que cursen des de segon fins a quart d'ESO (també per als repetidors de primer que ja participaven en el PFI en la segona onada). Incorpora preguntes noves en relació amb la primera i segona onada i està adaptat a estudiants d'ESO (notes i edat, per exemple) que ja han contestat el qüestionari del PFI altres anys.
- **BATXILLERAT:** per a aquells que cursen batxillerat (primer o segon) en qualsevol de les seves modalitats. També incorpora noves preguntes en relació amb l'edat i les assignatures.
- **CICLES FORMATIUS:** per a aquells que cursen CCFF o bé algun altre curs formatiu, com ara Pont de Transició al Treball (PTT), Programa de Garantia Social (PGS), cursos en acadèmies privades, etc. És exactament igual que el qüestionari de batxillerat, però amb l'apartat de notes en blanc per a que puguin descriure les assignatures concretes que fan.
- **TREBALLEN O HAN DEIXAT D'ESTUDIAR (I NO TREBALLEN):** per a aquells que han deixat d'estudiar i que principalment treballen, estan a l'atur (encara que facin algun curset, però majoritàriament es dediquin a treballar o buscar feina) i també per a aquells que estan en situació d'inactivitat i no estudien. En aquest qüestionari s'han tret totes les preguntes referents a l'escola i als hàbits d'estudi i s'ha posat més èmfasi en les qüestions laborals presents i futures.

En general, els qüestionaris a adolescents s'organitzen en blocs temàtics, que inclouen temes com: la tipologia de la llar (amb qui viu); educació (clima a l'aula, itinerari educatiu, rendiment, companys i companyes de classe, perspectives de futur); amistats i temps lliure (activitats entre setmana i caps de setmana, feina, hàbits de consum, ús de noves tecnologies, conductes de risc); autopercepció (a l'escola, amb els amics i amigues, estats d'ànim, del cos); ús i percepció de l'espai on viu (barri i llar); relacions intergeneracionals (activitats amb els membres de la família, estils parentals, comunicació).

Pel que fa a les enquestes realitzades als progenitors o tutors legals, els blocs principals són: característiques de la llar (variables sociodemogràfiques dels membres de la llar); condicions de l'habitatge i percepció de l'entorn (tipus d'habitatge, equipaments); repartiment de les tasques domèstiques i cura dels infants; vincles intergeneracionals amb pare/mare no resident; trajectòries i expectatives educatives de l'adolescent; salut i estils de vida de l'adolescent i els progenitors; clima familiar i pautes de comunicació intergeneracional; i situació econòmica i laboral de la llar.

1.5. Continguts de l'Informe

L'Informe que presentem inclou un conjunt de contribucions singulars. Els diferents autors i autores són responsables de les hipòtesis que posen a prova, les anàlisis que es realitzen i la interpretació dels resultats que obtenen. Tot i això, darrere de l'activitat individual que realitzen els autors, hi ha un esforç col·lectiu per definir temàtiques i línies de recerca que permetin aprofundir en el coneixement sobre la infància, l'adolescència i la família acumulat els darrers anys, aprofitant l'ús d'una eina tan singular com el *Panel de Famílies i Infància*. El primer objectiu és, per tant, oferir una nova mirada sobre assumptes i qüestions que, tot i que no han estat ignorats dins de les ciències socials del nostre país, havien rebut una atenció menor per la manca d'eines metodològiques adequades per estudiar-los. Qüestions com la precarietat residencial a la infància i els seus efectes (Fernando Antón), l'impacte de l'escolarització primerenca en el benestar i les trajectòries educatives (Sebastià Sarasa), el divorci i les conseqüències que té per al benestar dels i les adolescents (Marga i Pau Marí-Klose), la influència dels espais públics sobre els comportaments incívics (Diego Torrente), l'efecte de les noves tecnologies en el rendiment educatiu (Josep M. Mominó, Julio Meneses i Sergi Fàbregues), o les percepcions distorsionades sobre el propi cos en l'adolescència (Sandra Escapa i Luciano Maranzana), són en aquest Informe objecte d'un tractament fins ara inèdit al nostre país.

Aquest Informe aporta també nous enfocaments sobre qüestions que han estat tractades en informes anteriors del CIIMU. Així, en l'àmbit educatiu, Miquel Àngel Alegre i Ricard Benito analitzen com es configuren les subcultures escolars en els centres educatius del nostre país i Jesús M. de Miguel i Albert F. Arcarons estudien les transicions educatives entre batxillerat i universitat, entroncant amb una vella preocupació dels estudis del CIIMU per les diferències de classe social i de gènere. En l'àmbit de la salut, Àngel Martínez dedica el seu capítol a fer una «anatomia social de les emocions» a partir dels indicadors «quantitatius» que proporciona el PFI, que enllaça directament i complementa les evidències de caire «qualitatiu» presentades en el III Informe del CIIMU. Jordi Caïs estudia les activitats conjuntes entre progenitors i fills/es i com influeixen sobre comportaments i actituds d'aquests últims, en un capítol

que té un clar precedent en edicions prèvies pel que fa a l'anàlisi de la diversitat, les relacions familiars i els usos del temps en les llars catalanes. Per últim, Lluís Flaquer es concentra, una edició més, a analitzar les condicions de vida dels adolescents a les llars catalanes, radiografiant els perfils sociodemogràfics de la pobresa infantil. La principal novetat del seu treball en aquesta edició és l'atenció a les correlacions entre precarietat econòmica i fracàs escolar.

Per tant, el present Informe mostra una clara voluntat de consolidar la recerca social sobre la família, la infància, i l'adolescència a Catalunya, obrint, d'una banda, nous camps d'anàlisi, i de l'altra, fonamentant sobre bases empíriques més sòlides tradicions de recerca que caracteritzen la trajectòria del CIIMU. En consonància amb edicions anteriors s'ha buscat deliberadament que les aportacions realitzades no només contribuïssin a aprofundir el nostre coneixement científic, sinó que també poguessin orientar tant les accions de govern com la pràctica quotidiana d'agents socials i professionals que treballen en els àmbits que són objecte d'anàlisi. Bastir aquest pont entre la generació de coneixement i la formulació i el disseny de polítiques i iniciatives no és una tasca fàcil. Probablement ni tan sols és una tasca que estiguin facultats per protagonitzar els especialistes acadèmics. No obstant això, els autors i les autores d'aquest informe fan un esforç per posar sobre la taula línies d'intervenció social que nodreixin programes d'actuació política o ciutadana informats per evidència científica.

1.6. Referències bibliogràfiques

LÓPEZ, P.; LOZARES, C. (2007). "Informe sobre la mostra del Panel de Famílies i Infància". Document intern del CIIMU.

2. FAMÍLIA, TREBALL REMUNERAT I DINÀMIQUES DE RELACIÓ INTERGENERACIONAL: TEMPS I ACTIVITATS COMPARTIDES

Jordi Caïs

2.1. Introducció

El capítol analitza el temps que pares i fills passen junts i quin tipus d'activitats realitzen. Aquest temps que els pares dediquen als fills es pot considerar una inversió social important, ja que la quantitat i qualitat d'aquest temps compartit és una variable clau per a definir el nivell de benestar i de desenvolupament socioeconòmic futur dels infants. Els estudis són concloents en que el temps que els pares i mares dediquen als seus fills i a les seves filles i el tipus d'activitats que fan junts determinen en bona mesura les oportunitats vitals i la capacitat productiva futura d'aquests nens i nenes (Cooksey i Fondell, 1996; Yabiku, Axinn i Thorton, 1999).

El capítol està dividit en tres parts. En la primera, es vol comprovar fins a quin punt són certes les noves teories al voltant del concepte de "família negociadora" que defensen que la creixent individualització de la societat o la incorporació de la dona al mercat laboral han produït canvis en la manera com es distribueixen rols i tasques a l'àmbit familiar. Es vol veure si aquests canvis tenen un efecte en el repartiment de responsabilitats vers els fills per part dels dos cònjuges i si aquest repartiment és objecte de negociació entre les parts. També es vol esbrinar com ha canviat la relació entre pares i fills i quines són les activitats que els pares i els fills realitzen junts.

La part central del capítol està dedicada a investigar la influència de la feina dels pares en el temps que dediquen als seus fills. Això ens permetrà introduir-nos en un dels debats teòrics més importants que hi ha en sociologia de la família, que és la discussió sobre què és el que determina els rols i el temps que els cònjuges dediquen a realitzar les activitats de la llar. El debat es mou entre dues teories. La primera és que el repartiment desigual de les activitats domèstiques es deu a una estructura social diferenciada per gèneres i produïda per processos de socialització diferents per nens i nenes (aproximació socio-estructural). L'altre teoria (del capital humà) explica que la distribució diferent de les activitats de la llar entre els cònjuges es deu a que els membres de la família intenten maximitzar la utilitat total del seu temps, especialitzant-se en tasques (domèstiques o laborals) en les que són més productius/ves. És a dir, que els cònjuges intercanvien activitats domèstiques i laborals depenent de les seves opcions d'èxit en el mercat laboral.

La hipòtesi central del capítol és que la teoria del capital humà no funciona bé per explicar el repartiment de tasques de la llar entre els cos cònjuges, però sí que és

efectiva per explicar el repartiment de responsabilitats respecte els fills. Aquest tipus d'activitats sembla que es distribueixen entre els cònjuges de manera més equitativa depenent de les activitats d'un o altre en el mercat laboral. Seguint aquesta hipòtesi, es comprovarà si les variables vinculades a les activitats que desenvolupen cada un dels dos cònjuges al mercat laboral, tals com: hores de treball setmanal, tipus de jornada, tipus de feina, o situació contractual (seguretat) afecten o no al temps que tant la mare com el pare dediquen als seus fills. Una de les innovacions d'aquesta recerca és que es farà l'anàlisi de l'efecte del treball de pares i mares en les activitats que comparteixen amb els seus fills i filles distingint pel tipus d'activitats. Es tindrà en compte que hi ha activitats rutinàries que tenen un component d'obligatorietat, com és la necessitat de portar els nens a l'escola, o tenir cura dels nens malalts; però també hi ha activitats de tipus interactiu, que són activitats de tipus lúdic i cultural i que no tenen aquest component d'obligatorietat. Aquests tipus d'activitats es fan només si ve de gust a pares i fills; és el cas d'anar d'excursió, al cinema, o bé rebre l'ajut dels pares a l'hora de fer els deures. Creiem que l'efecte de la feina de cada un dels pares en el temps que passen amb els seus fills i filles és diferent depenent de quin sigui el tipus d'activitat que han de fer junts.

Finalment, en la darrera part del capítol, es volen observar els canvis en les dinàmiques relacionals entre pares i fills derivats de l'aparició de la família negociadora. S'argumenta que la cultura negociadora de les normes i funcionament de la família, no només modifica les responsabilitats familiars dels dos membres de la parella, sinó que afecta també a les relacions intergeneracionals entre pares i fills. Disminueix l'autoritat paterna, i augmenten les dinàmiques de consens i diàleg a l'hora de decidir les activitats dels fills, tant a la llar, com fora de casa. Volem veure si aquest canvi de model relacional intergeneracional en el si de la família ha incrementat els nivells de comunicació i de confiança entre pares i fills. També comprovarem fins a quin punt això pot ajudar a prevenir la realització d'actes violents, perillosos o vandàlics per part dels fills i filles adolescents, que estan en una edat en que són molt dependents dels amics en la manera de comportar-se i a l'hora de prendre decisions.

2.2. Aparició de la família negociadora

En les tres últimes dècades, la família a Catalunya s'ha vist afectada per un canvi profund que ha influenciat el temps i la manera com els pares i els fills passen el temps junts. Els models socials heretats del passat que definien l'estructura i els rols dels membres de la família han esdevingut obsolets. La figura de la dona exclusivament mestressa de casa i que dedica la seva vida a tenir cura de la casa, dels fills, dels pares i del marit està desapareixent (Marí-Klose i Marí-Klose, 2006). Les circumstàncies socials i econòmiques en les que es mou la família actual han canviat. A les generacions

actuals se'ls hi exigeixen dos sous per a que una família pugui sobreviure; i la dona, que no ha estat socialitzada per exercir el rol de mestressa de casa que se li suposava fa anys, té una formació igual o superior a la de l'home que li ha permès incorporar-se al mercat de treball (Iglesias de Ussel et al., 2009). Apareixen dubtes morals sobre la legitimitat de que les feines de la llar i de tenir cura de les persones dependents hagin de raure principalment en mans de les dones (Brullet i Torradabella, 2004). Aquest conjunt de factors han alterat les normes i expectatives de funcionament i de repartiment de rols en la família vigents fins fa poc (Meil, 2006). I a tot això, cal afegir l'emergència de nous models familiars com és el cas de les famílies monoparentals i les famílies reconstituïdes (Flaquer, Almeda i Navarro, 2006). Així doncs, per a moltes famílies, combinar les activitats professionals amb la cura dels fills s'ha convertit en un problema.

Un altre dels canvis socials que ha alterat profundament l'estructura i el funcionament de la família és el fenomen de la individualització creixent de la societat (Beck, 1986). Durant la segona part del segle XX, el pas d'una societat moderna a una postmoderna ha implicat sobretot un augment de la individualitat de les persones. Hem passat de ser una societat força gregària, on la persona es definia pel seu rol i la seva activitat, o per la pertinença a un grup, a ser una societat individualista on es valora la singularitat, la capacitat de ser diferent, de ser un mateix. Fa setanta-cinc anys, moltes persones estaven orgulloses de pertànyer a un gremi i la seva vida voltava en torn al seu ofici i els seus companys. Fa cinquanta anys hi havia un orgull en ser de classe obrera, existien uns valors positius intrínsecs en pertànyer a una classe social o a un grup identitari. De la mateixa manera, la majoria de dones definien la seva vida al voltant de l'excel·lència en la seva feina a la llar. Aquestes percepcions han canviat de manera radical, i avui en dia es valora que siguis únic, diferent i especial.

A la institució social per excel·lència, que és la família, la individualització l'ha canviat profundament. Gerardo Meil (2006) ho resumeix molt bé dient que s'han anteposat els drets individuals als de la institució. El control social exercit sobre els comportaments i obligacions dels diferents membres de la família s'ha alterat profundament en les últimes dècades. La individualització comporta un menor control social sobre els projectes de vida individuals en l'àmbit familiar. Ara hi ha més opcions on triar el que es vol fer durant la vida; especialment per a les dones. Aquesta modificació del control social exercit sobre la vida familiar ha donat lloc a un espai social de llibertat individual a l'hora de definir els projectes de vida i les formes de conciliar i organitzar la vida en parella i en família. I els projectes de vida individuals de les dones s'han transformat profundament. En la societat actual les aspiracions vitals de les dones han deixat de definir-se només en l'àmbit de la família. Passen d'un model de vida orientat al servei dels altres membres de la família, a afirmar-se en el seu dret de tenir també una carrera professional pròpia. Cada cop és més estrany que una dona

orienti la seva vida a ser exclusivament mestressa de casa. La dona s'ha professionalitzat al mateix nivell que l'home, ja fa molts anys que l'escolarització és obligatòria fins als setze anys per a nens i nenes, ja hi ha més dones que homes estudiant a la universitat. Tot això ha comportat que en les últimes dècades les dones s'hagin incorporat massivament al mercat de treball.

L'any 2008 Espanya tenia una taxa d'ocupació de més del 64%; una mica inferior a la taxa d'ocupació de França i superior a la de Bèlgica, Luxemburg, Itàlia o Grècia. Vuit anys abans, només Itàlia estava per sota d'Espanya. Catalunya, l'any 2000, ja partia d'unes xifres d'ocupació superiors a les de la mitjana espanyola, i l'any 2008 la taxa d'ocupació catalana ja arribava quasi al 70% (quatre punts percentuals superiors a la de la UE) que és pràcticament el nivell d'Alemanya. Tal com es pot veure a la taula 2.1, entre l'any 2000 i l'any 2008 Espanya augmenta la seva taxa d'ocupació en més de vuit punts percentuals, i Catalunya en quasi sis. Són els increments més alts, i amb diferència, de tots els països de la UE. Els següents països que incrementen més la seva taxa d'ocupació són: Alemanya, Grècia i Itàlia amb cinc punts percentuals. El que és més important destacar, però, és que aquest increment tant important de la taxa d'ocupació global a Espanya i a Catalunya es deu principalment a un increment molt fort de la taxa d'ocupació femenina, que, en vuit anys, passa de ser de poc més del 41% a Espanya, i del 51% a Catalunya, fins a ser quasi del 55% a Espanya i del 62% a Catalunya. És un augment de tretze, i de deu punts i mig, que situa a Espanya a menys de cinc punts de la mitjana de la UE, i a Catalunya tres punts per sobre d'aquesta mitjana.

A la taula 2.1 els països estan distribuïts per grups segons quin sigui el seu règim de protecció social. Els països escandinaus ja fa molt temps que van incorporar la dona al mercat de treball, i tenen un model d'Estat de Benestar molt igualitari per gènere. Tenen taxes d'ocupació femenines de més del 70%, i en alguns casos de més del 75%. Els països del centre i nord d'Europa amb règims de protecció social de tipus continental o lliberal també fa força temps que van incorporar a les dones al mercat laboral. Aquests països tenen taxes d'ocupació femenina de més del 65%, i en alguns casos de més del 70%. Espanya i també Catalunya, igual que d'altres societats mediterrànies, pertanyen a un bloc aparentment compacte de països en els quals predominen actituds i orientacions favorables al que popularment s'anomena "familisme", entès com a sistema de benestar on els problemes individuals dels integrants de la xarxa familiar (tals com desocupació, falta de recursos econòmics o d'habitatge, malaltia, o discapacitat) tendeixen a ser definits com a "assumptes familiars". En aquest model, la dona esdevé un element central doncs exerceix la feina de gestionar els recursos de la família i té cura dels seus membres. Això ha fet que, tradicionalment, en els països familistes, les dones s'incorporessin al mercat laboral en menor mesura que en altres països. L'increment en més de tretze punts de la taxa

d'ocupació femenina a Espanya en només vuit anys, i de deu punts a Catalunya en el mateix període de temps, semblen indicar que estem vivint un canvi social profund i accelerat que afecta a l'estructura, els rols i les dinàmiques de la família. El fenomen esdevé fins i tot més interessant si es té en compte que aquesta pujada ràpida de la taxa d'ocupació femenina no s'ha produït de manera tan considerable en altres països mediterranis familistes, com ara Itàlia o Grècia, que encara no han arribat al 50% de la població femenina ocupada.

**Taula 2.1. Taxes d'ocupació dels estats membres de la UE 2000-2008
(percentatges)**

	Taxa d'ocupació		Taxa d'ocupació femenina	
	Any 2008	Increment 2000-2008	Any 2008	Increment 2000-2008
Catalunya	69,9	5,9	62,2	10,8
Espanya	64,3	8,1	54,9	13,6
Grècia	61,9	5,4	48,7	7,0
Itàlia	58,7	5,0	47,2	7,7
Portugal	68,2	-0,2	62,5	2,0
Alemanya	70,7	5,2	65,4	7,3
Àustria	72,1	3,6	65,8	6,1
Bèlgica	62,4	1,9	56,2	4,7
França	65,2	3,1	60,7	5,5
Luxemburg	63,4	0,7	55,1	5,0
Dinamarca	78,1	1,8	74,3	2,6
Finlàndia	71,1	3,9	69,0	4,8
Holanda	77,2	4,3	71,1	7,6
Suècia	74,3	1,3	71,8	1,0
Irlanda	67,6	2,4	60,2	6,3
Regne Unit	75,1	0,3	65,8	1,1
UE15	67,3	3,9	60,4	6,3
UE27	65,9	3,7	59,1	5,4

Font: Elaboració pròpia a partir de dades d'EUROSTAT. Statistics database (Luxemburg, European Commission: 2010) <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>

Nota: La taxa d'ocupació està calculada dividint el nombre de persones d'edats compreses entre els 15 i els 64 anys que treballen, pel nombre total de població en aquest mateix grup d'edat.

L'indicador es basa en el *EU Labour Force Survey*.

Hi ha diverses explicacions per aquest creixement ràpid de la taxa d'ocupació femenina a Catalunya i Espanya. La primera està vinculada a la precarietat laboral. El model tradicional de família amb un sol sustentador està desapareixent. Per "arribar a final de mes" es fa necessari que treballin els dos cònjuges; especialment en el cas de les parelles joves (Marí-Klose et al., 2008b). La segona explicació està vinculada al fenomen migratori, que a Espanya ha estat molt ràpid i a més a més força femení;

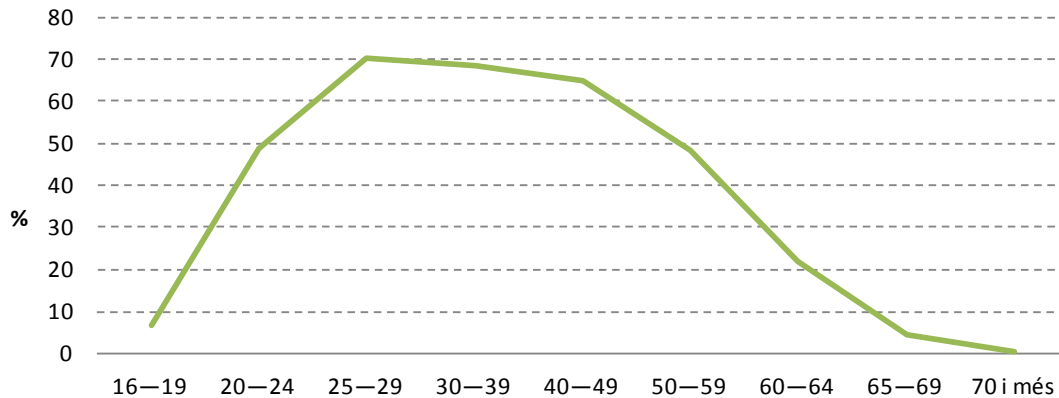
sobretot en els casos de la immigració procedent d'Amèrica Llatina i d'Europa de l'est. Una part important de la immigració està formada per dones que treballen en feines domèstiques i tenint cura de persones grans dependents i nens. Aquest volum important de dones immigrants que han vingut a buscar feina també eleva la taxa de dones en el mercat laboral. Finalment, la tercera explicació és un canvi en els models de socialització i en l'educació de les dones, que han modificat les seves expectatives vitals dirigint-les cap al mercat de treball.

Avui en dia les dones joves tenen les mateixes expectatives laborals que els homes. Però justament coincideix que les dones obtenen la capacitat de definir la seva vida professional en el moment en el que el preu de l'habitatge i el cost de la vida obliguen a que les famílies ingressin, com a mínim, dos sous per poder arribar a final de mes. L'entrada de les dones al mercat laboral redueix aspectes de desigualtat de gènere, però en molts casos esdevé també una necessitat per a la supervivència econòmica de les famílies. En moltes famílies, ni la dona ni l'home, es poden plantejar la tria de treballar o no ja que la família només pot subsistir amb dos sous. Cal pensar també que tendim cap a models econòmics i socials que fomenten la incorporació del màxim nombre de persones al mercat laboral. La Unió Europea va acordar una sèrie d'objectius vinculats al mercat laboral a les reunions de Lisboa i Estocolm entre els que hi havia el d'igualar la taxa d'ocupació femenina i masculina a tots els països membres de cara a l'any 2010, i que aquestes taxes d'ocupació arribessin com a mínim al 70%. Espanya encara no ha assolit del tot els dos objectius, però ja no li falta gaire, i Catalunya ja hi està a tocar.

Al gràfic 2.1, que mostra la taxa d'ocupació femenina per edats a Espanya l'any 2008, s'observa de manera molt clara que l'entrada de la dona al mercat laboral és un tema de tipus generacional. Les generacions de dones de fins a cinquanta anys s'han incorporat al mercat de treball en proporcions iguals, o fins i tot superiors, a les dels països del centre i nord d'Europa. La taxa d'ocupació de les dones espanyoles d'entre vint-i-cinc i quaranta-nou anys s'acosta al 65%, i ja és superior en cinc punts a la mitjana de la UE; i la taxa de dones d'entre vint-i-cinc i vint-i-nou anys que estan incorporades al mercat laboral sobrepassa els 70 punts percentuals, com en els països escandinaus. A Catalunya la incorporació de la dona al mercat laboral encara és més massiva que al conjunt d'Espanya; a l'any 2008 un 75% de les dones catalanes treballen fora de casa (INE, 2010). A Catalunya i Espanya, doncs, l'accés de la dona al mercat laboral ja es produeix al nivell dels països del centre i nord d'Europa. A nivell global les xifres encara són més baixes que les de la majoria de països del centre i nord d'Europa perquè Catalunya i la resta d'Espanya arrossegueu taxes baixes de participació en el mercat laboral de les dones de més de cinquanta anys. Però el canvi de model de mestressa de casa a dona treballadora ja s'ha produït. Les dones de seixanta anys en amunt són principalment mestresses de casa. Han treballat sempre a les seves llars al

servei dels membres de la família. Varen estar socialitzades en aquest rol i són la figura clau en la que s'han recolzat els règims de benestar basats en el familisme. En canvi, les dones de cinquanta anys en avall ja treballen majoritàriament en el mercat laboral. Les seves taxes d'activitat laboral són tant altes com les de la majoria de països del centre i nord d'Europa.

Gràfic 2.1. Taxa d'ocupació femenina per edats. Espanya 2008

Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE. *Mujeres y hombres en España, 2010* (Madrid: INE 2010).

Cada cop hi ha més famílies on els dos cònjuges tenen una feina remunerada. Les dades més recents ens indiquen que en el 61% de famílies espanyoles amb parelles amb edats compreses entre els vint-i-cinc i els quaranta-nou anys els dos cònjuges treballen. A més a més, en un 44% d'aquestes parelles els dos cònjuges treballen a temps complert (INE, 2010). L'entrada de la dona la mercat laboral i l'augment del nombre de famílies on els dos cònjuges treballen fora de casa té efectes en la manera com es reparteixen les tasques de la llar. En el moment que la dona s'incorpora al mercat laboral en les mateixes condicions que la seva parella, la definició tradicional dels rols conjugals en funció del gènere perd legitimitat. El repartiment de responsabilitats, drets i obligacions familiars de cada un dels cònjuges passa a ser objecte de negociació entre les parts. Aquest canvi de model familiar que comporta la negociació dels rols dels membres de la família porta a que autors com Meil (2006) parlin de l'aparició del concepte de família negociadora (de rols i activitats a la llar). Però per veure l'abast del canvi de model familiar, cal estudiar les dinàmiques de funcionament de la família negociadora en detall. Una bona manera és observar la distribució de feines de la llar. Cal analitzar si la incorporació de la dona al mercat laboral ha fet que, en famílies on treballen els dos cònjuges, la feina de la llar es reparteixi de manera equitativa.

Aquest tema ha generat un debat teòric clàssic i que ja té diverses dècades d'antiguitat en l'àmbit de la sociologia de la família. En aquest debat, la teoria que té

més seguidors és la “socio-estructural”, que explica que sempre hi haurà una divisió desigual de les feines de la llar per gènere amb independència de que la dona s'hagi incorporat al mercat de treball. La desigualtat en el repartiment de les tasques de la llar és deguda a una estructura social que determina rols socials diferents per gènere i apresos a partir de processos de socialització diferenciats per a nens i nenes. Així doncs, és la socialització en el gènere el que explica la divisió desigual del treball domèstic entre homes i dones (Berk, 1985; England i Farkas, 1986; Peterson i Gerson, 1992). La dona és educada per a fer feines domèstiques i l'home per a treballar fora de la llar. El que fa que es trenqui aquesta especialització en la distribució del treball és la creixent necessitat que té la família d'ingressar dos sous, que comporta l'entrada de les dones en el mercat laboral. No obstant això, la incorporació de les dones al mercat laboral no va acompanyada d'una igualació per gènere de les hores de treball domèstic. Les dones segueixen treballant més hores a casa que els homes encara que la jornada laboral d'ambdós sigui igual de llarga. La recerca realitzada pels teòrics de l'estructura social indica que la participació de la dona en les feines domèstiques disminueix i la del marit augmenta a mesura que incrementen les hores de treball fora de casa de la dona, però queden lluny d'igualar-se. L'home augmenta el seu compromís, però mai agafant la responsabilitat (Barnett i Baruch, 1987; Brayfiel, 1995). D'altra banda, la recerca també indica que la reducció de la jornada laboral de l'home pràcticament no té cap efecte en el repartiment del treball domèstic (Moen i Dempster-McClain, 1987).

En contrast amb la vessant teòrica socio-estructural, trobem la teoria del “capital humà” que té un seguiment més minoritari. Els teòrics del capital humà entenen que l'especialització de tasques maximitza la utilitat dins de la llar. Des del seu punt de vista, l'especialització no té per què dependre del gènere. Aquesta teoria defensa que els membres de la família s'especialitzen en les activitats (domèstiques o laborals) en les que són més productius. D'aquesta manera intenten maximitzar la utilitat total de les seves activitats en benefici de tota la família (Becker, 1981; Geerken i Gove, 1983). Segons la teoria del capital humà qualsevol diferència en la divisió del treball domèstic és deguda a diferències en l'eficiència entre l'home i la dona a la llar i al mercat laboral. Les dones que treballen i que són més productives en el mercat guanyen sous més elevats i treballen més hores. Aquestes dones prenen menys responsabilitats a la llar perquè el temps que inverteixen treballant en el mercat és molt més valuós en termes econòmics i també socials que el de les dones que treballen menys hores al mercat laboral. De manera similar, els marits que són menys productius en el mercat laboral guanyen un sou més baix i treballen menys hores. Aquests homes estan més vinculats a les feines domèstiques perquè el seu temps de treball és menys valuós en el mercat que el d'homes que hi dediquen més hores. A més a més, les hores de treball pagades a cada cònjuge, no només afecten el temps que ells mateixos dediquen al treball domèstic, sinó que de rebot també afecten el temps que hi dedica

la seva parella. A mesura que el temps de treball d'un dels cònjuges esdevé més valuós en el mercat laboral, passa a ser més eficient que l'altre cònjuge realitzi un volum més elevat de tasques de la llar, encara que el temps de treball d'aquest altre cònjuge no hagi disminuït de valor (Connell, 1987; Epstein, 1988; Townsend, 2002).

L'aparició de la família negociadora en un escenari amb menys pressió social, on les dones tenen més opcions per triar el que volen fer amb la seva vida, hauria de traduir-se en dinàmiques familiars més semblants a les que explica la teoria del capital humà: a igualtat d'hores de treball remunerat, igualtat d'hores de feina domèstica en ambdós conjugues. Però les dades indiquen que això no és així i donen la raó als teòrics socio-estructurals. En les parelles en que treballen home i dona les mateixes hores fora de la llar, la diferència entre la contribució al treball familiar dels marits i de les mullers disminueix, però no s'igualen. És cert que la participació dels homes en el treball domèstic ha augmentat en les dues o tres últimes dècades; però la mitjana d'hores de feina a la llar que fan les dones és sempre, com a mínim, el doble de les que fan els homes. A la taula 2.2, que mostra les hores setmanals que les parelles amb fills dediquen a fer feines de la llar, es pot observar que la incorporació de la dona al mercat de treball no ha tingut un impacte important en el repartiment de les feines domèstiques. Enguany la majoria de dones treballen fora de casa, però segueixen assumint la major part de feines de la llar.

Taula 2.2. Hores setmanals que es dediquen a fer feines de la llar. Catalunya

	Dona	Home
Mitjana d'hores	23,2	8,0
Situació laboral de la mare		
Treballa	20,5	8,4
Aturada	28,7	7,6
Inactiva	35,6	5,6
Situació laboral del pare		
Treballa	23,5	7,8
Aturat	23,5	13,8
Inactiu	30,0	9,9
Sustenedor principal		
Mare	20,4	10,2
Pare	25,3	7,2
Iguals	19,8	9,2
Ingressos anuals de la llar (en €)		
<21.600	27,6	8,7
21.601-28.800	24,6	8,6
28.801-36.000	22,9	8,2
36.001-50.400	19,5	7,8
>50.400	18,1	7,8

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006, CIIMU.

Les dades del Panel de Famílies i Infància realitzat pel CIIMU reflecteixen la realitat de les parelles amb fills adolescents a Catalunya.² Ens mostren una generació de dones que ja s'ha incorporat al mercat de treball, però dediquen tres vegades més temps que els homes a fer feines de la llar. Els homes treballen vuit hores setmanals de mitjana en les feines de la llar, i les dones vint-i-tres. Es confirma que la teoria socio-estructural segueix sent la més explicativa de la divisió del treball domèstic. La teoria del capital humà és força menys explicativa. És veritat que en les llars on treballen ambdós cònjuges disminueixen les hores de treball domèstic de la dona i augmenten les del marit si es comparen amb llars on la dona és inactiva. Però en cap cas, el fet de que home i dona treballin iguala les hores de treball domèstic d'un i altre. Tot i treballar fora de casa, la dona dedica dues vegades i mitja més temps a les feines domèstiques que l'home. La dona que treballa fora de casa dedica unes vint hores i mitja a feines de la llar (per vuit i mitja del marit). La dona que està aturada hi dedica quasi vint-i-nou hores (per set i mitja del marit). I la dona inactiva, la que és mestressa de casa, hi dedica trenta-cinc hores i mitja (per cinc i mitja del marit), que és quasi l'equivalent a una jornada laboral setmanal normal de quaranta hores.

De les quinze hores setmanals de diferència de treball a la llar que hi ha entre la dona que està incorporada al mercat laboral i la mestressa de casa, el marit només en cobreix tres. En cas de que aquestes hores de feina es facin, és una altre persona qui les fa, possiblement una dona de fer feines contractada. Això es dedueix de la revisió de les hores de treball domèstic de les dones segons els ingressos de la llar. Les dones de llars on ingressen anualment menys de 21.600 euros dediquen vint-i-set hores i mitja als treballs domèstics, mentre que les dones de llars on s'ingressen anualment més de 50.000 euros n'hi dediquen només divuit. La dona que treballa redueix el seu volum de treball domèstic, però aquestes hores que deixa de fer, si es fan, són assumides majoritàriament per les dones de fer feines i no pels marits. Una hipòtesi plausible és que la dona treballadora externalitza la feina de la llar en cas de que la seva feina sigui més ben remunerada que la d'una dona de fer feines. Però també pot ser que es generi menys feina a les seves llars (perquè tenen famílies més reduïdes), o que no necessitin dedicar tant de temps a les feines de la llar, ja sigui perquè la família menja fora, o perquè contracta serveis de bugaderia, o bé perquè compta amb tecnologies que faciliten la realització de les tasques domèstiques.

El nivell econòmic de la llar quasi no afecta la dedicació de l'home a les feines de la llar. L'home mai dedica gaire temps a fer feines domèstiques. La diferència de dedicació dels homes en els casos de famílies amb més de 50.000 euros l'any i de famílies amb menys de 21.600 és només d'una hora. Els homes de les famílies amb més ingressos dediquen quasi vuit hores setmanals a realitzar feines de la llar; una

² En aquest capítol només s'analitzen les dades del Panel de Famílies i Infància realitzat pel CIIMU que es refereixen a famílies biparentals.

hora menys que els de les famílies més desfavorides econòmicament que s'acosten a les nou hores setmanals de dedicació. La situació laboral del pare és més explicativa del temps que dedica a fer feines domèstiques del que ho és el nivell econòmic de la llar. Els homes que estan en situació activa al mercat laboral dediquen quasi vuit hores setmanals a feines de la llar (per vint-i-tres i mitja que hi dediquen les seves dones). Però en cas de que estiguin en situació d'atur dupliquen les hores de feina a la llar que arriben a ser de quasi catorze. La feina que la dona fa a casa, però, no es veu afectada per la situació laboral de l'home. Estigui o no aturat l'home de la casa, la dona sempre dedica quasi vint-i-quatre hores setmanals a fer les feines de la llar. El pes del treball domèstic rau sempre en la dona, però sembla que l'home, quan està en atur, duplica les hores de treball a la llar, potser per compensar la dona de fer feines que no poden pagar. Aquest efecte sembla donar una certa validesa a les explicacions de la teoria del capital humà. Però, en conjunt, la teoria socio-estructural encara segueix sent més explicativa de la divisió del treball domèstic que a la teoria del capital humà. Ja que, en igualtat total de condicions laborals fora de la llar —en el cas de que els dos cònjuges siguin sustentadors de la llar al mateix nivell i no hi hagi sustentador principal— les dones dediquen vint hores a fer les feines de casa, que és més del doble d'hores que les que hi dediquen els homes. A l'hora de decidir qui fa les feines de la llar, és més determinant la socialització de gènere, que no l'objectiu d'optimitzar l'eficiència de les activitats que es fan per afavorir al conjunt de la família.

En el moment en que neixen els fills, i cal tenir cura de nadons i nens petits, les dinàmiques de funcionament de la parella a la llar es modifiquen. Els seguidors de la teoria socio-estructural i els de la teoria del capital humà coincideixen en afirmar que la presència de fills petits a la família tendeix a especialitzar les tasques de l'home i de la dona, però la justificació que donen per explicar el fenomen és diferent en cada un dels casos. La teoria socio-estructural explica que a mesura que augmenta el treball domèstic derivat del naixement de fills, tant la dona com l'home dediquen més temps a les feines de la llar. Però hi ha un punt en que el treball a la llar és tan abundant i costós que, en molts casos, es produeix una especialització, i la dona, que ha estat socialitzada per tenir cura dels fills i de la llar, abandona la seva feina en el mercat laboral per dedicar-se exclusivament a cuidar als fills, i l'home es dedica al 100% a la seva feina al mercat laboral deixant de fer tasques domèstiques (England i Farkas, 1986). Becker (1981), que possiblement és el màxim exponent de la teoria del capital humà, argumenta de manera semblant que un increment en la demanda de treball domèstic imposada pel naixement d'un nou fill tendeix a especialitzar encara més els rols dels dos cònjuges. Els seus estudis demostren que, en aquests casos, l'home tendeix a utilitzar només el seu temps en el mercat laboral i pren menys responsabilitats en el treball domèstic, mentre que la dona en aquesta situació tendeix a especialitzar-se en la realització de les feines de la llar. Becker argumenta que l'especialització de la dona en aquestes tasques es justifica perquè és ella qui està

biològicament preparada per parir i per cuidar els fills en els seus primers mesos de vida.³

Tanmateix, tal com afirmen les dues vessants teòriques, sí que sembla que els nadons i els fills petits tenen un efecte important en les dinàmiques de treball de la mare. La taula 2.3, que ens mostra dades sobre el tipus de jornada laboral de parelles d'entre vint-i-cinc i quaranta-nou anys amb i sense fills, ens indica que les dones sense fills s'incorporen més al mercat laboral. En les parelles sense fills, en el 80% de casos la dona treballa fora de casa, i en un 70% de casos és un treball a temps complert. En les parelles que tenen, almenys, un fill menor de sis anys treballen el 61% de les dones, però només el 38% a temps complert. Aquestes xifres, però, són altes si es compara amb els nivells d'ocupació femenina de la majoria de països de la UE. La taxa del 61% de dones amb almenys un fill petit de menys de 6 anys que treballen és una mica més alta que la taxa mitjana d'ocupació femenina de la UE15 i de la UE27 que engloba les dones que tenen fills i les que no. En l'espai temporal d'una sola generació s'ha passat d'un extrem a l'altre, de l'excepcionalitat que una dona amb fills petits treballi, a que això sigui estadísticament el més freqüent.

Taula 2.3. Parelles d'entre 25 i 49 anys per tipus de jornada laboral i edat del fill menor (percentatges). Espanya 2008

Tipus de jornada laboral	Totes les parelles	Parelles sense fills	Parelles amb fill/s de 6 anys o menys	Parelles amb fill/s de més de 6 anys
Home i dona a temps complert	44,4	63,4	38,0	41,6
Home a temps complert/ dona a temps parcial	13,9	8,4	16,6	13,8
Home a temps complert/ dona no treballa	30,2	15,7	34,7	32,7
Home a temps parcial/ dona a temps complert	0,7	1,0	0,7	0,6
Home i dona a temps parcial	0,5	0,7	0,5	0,4
Home a temps parcial/ dona no treballa	0,5	0,5	0,4	0,5
Home no treballa/ dona a temps complert	4,1	5,6	3,2	4,4
Home no treballa/ dona a temps parcial	1,5	1,1	1,5	1,5
Home i dona no treballen	4,3	3,7	4,3	4,5
Total	100	100	100	100

Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE. *Mujeres y hombres en España, 2010* (Madrid, INE: 2010).

També és força clar que la cura dels nadons i fills petits recau més en la dona que en l'home i que es produeix un procés d'especialització que, en nombrosos casos, fa que la dona abandoni, totalment o en part, el seu treball fora de la llar, o decideixi posposar la seva entrada al mercat laboral. Segons el treball de l'INE *Mujeres y hombres en España 2010*, els homes d'entre vint-i-cinc i quaranta-nou anys, tinguin fills o no, sempre presenten taxes d'incorporació al mercat laboral superiors al 85%. En canvi, la taxa d'ocupació de les dones es va reduint a mesura que incrementa el

³ Els teòrics del capital humà afirmen que l'avantatge biològic de la dona per tenir cura dels fills en els primers mesos de vida explica la persistent desigualtat en el treball domèstic, fins i tot entre parelles en les que els dos cònjuges estan incorporats en el mercat laboral. La dona acaba especialitzant-se en el treball domèstic doncs aquest acaba sent una prolongació de la feina de tenir cura dels fills petits.

nombre de fills. El 80% de taxa d'ocupació de les dones sense fills, passa a ser de menys del 70% per les dones amb un sol fill, de menys del 60% per les que tenen dos fills, i de menys del 50% per a les que en tenen tres o més.⁴

Però un cop els fills creixen i es converteixen en adolescents, les activitats de tenir cura dels fills ja no recauen de manera tan exclusiva en la dona, i les relacions estadístiques entre el treball de la dona i les activitats que aquesta comparteix amb els fills ja no són tan significatives. La realització d'activitats compartides entre pares i fills adolescents i pre-adolescents està tant en mans de les mares com dels pares, i és força equitativa en el cas de les activitats d'oci i lleure, com es veurà en el següent apartat.

2.3. Activitats compartides entre pares i fills adolescents

Les famílies en les que els dos cònjuges treballen han esdevingut les més freqüents en les societats occidentals (Bianchi, Robinson i Milkie, 2006), i s'ha estès la sensació de que cada cop es disposa de menys temps per passar en família (Hochschild, 1997; Bianchi, 2000; Roxburg, 2006). Existeix una opinió generalitzada de que la conseqüència més evident de l'increment del temps que el pare i la mare dediquen a realitzar les seves activitats al mercat laboral és una disminució del temps que passen amb els seus fills adolescents i pre-adolescents (Bianchi, 2000). Aquest aspecte podria ser preocupant, doncs hi ha diversos estudis que demostren que el temps que els pares passen amb els seus fills repercuteix positivament en el benestar dels fills a tots nivells (escolar, de comportament, etc.) (Bogenschneider, 1997; Yabiku, Axinn i Thorton, 1999). Però en aquest cas la percepció popular és errònia, ja que, tot i la incorporació massiva de la dona en el mercat laboral, el temps que ambdós pares passen amb els seus fills ha incrementat als països occidentals de manera consistent durant les últimes dècades (Gauthier, Smeeding i Fustenberg, 2004).

Tot i que ha augmentat el temps que el pare i la mare dediquen a realitzar les seves activitats al mercat laboral, ambdós pares dediquen avui més temps als seus fills que no pas el que els van dedicar a ells els seus progenitors. Per a respondre a aquesta paradoxa, freqüentment se suggereix que el treball té només un impacte petit en el temps que les mares i pares passen amb els seus fills adolescents i pre-adolescents. Això es deu a que els pares, i sobretot les mares, són molt gelosos del temps que passen amb els seus fills. Per a mares i pares aquest temps compartit té molt valor i tendeixen a protegir els espais, els horaris, i les activitats que realitzen amb fills i filles (Nock i Kingston, 1988; Bianchi, 2000). “Les parelles amb fills d'avui en dia estan

⁴ Les dones amb més fills tenen una participació més baixa al mercat de treball, molt probablement com a resultat de la seva dedicació a les tasques de cura dels fills. Però també s'ha de tenir en compte que les dones amb més fills solen tenir una edat més avançada, i possiblement pertanyin a altres cohorts on els canvis de preferències i valors no s'havien produït de manera tant acusada i la dona no s'incorporava tant al mercat laboral.

informades per noves ètiques de la cura i models del que vol dir ser «una bona mare» o «un bon pare», que els cominen a estendre la responsabilitat parental més enllà dels espais i les activitats en què s'havia exercit tradicionalment. Tenir cura dels fills ja no vol dir «estar-s'hi» o «respondre diligentment» als requeriments d'atenció dels fills. El fet de compartir temps de qualitat amb els fills —embrancats en activitats interactives que requereixen una atenció intensiva— ha passat a adquirir un valor que en el passat no es reconeixia. Aquest valor és, en primer lloc, emocional. Es referma la idea que la tendresa i l'amor professats als fills poden contribuir a construir climes i a sustentar el tipus d'experiències idònies per assolir l'objectiu de l'autorealització. Aquesta convicció l'abracen fins i tot molts homes, que tradicionalment havien renunciat al contacte directe amb els fills. [...] En segon lloc, en el transcurs de les últimes dècades s'ha intensificat el temor davant dels riscos que amenacen la seguretat física dels infants. [...] Els pares d'avui acompanyen els seus fills a un nombre considerable d'activitats a les quals tradicionalment havien anat sols: a escola, a trobar-se amb els amics, a les activitats extraescolars. Si no ho fan, corren el risc de ser titllats d'irresponsables o negligents. [...] Un tercer element que ha influït en l'acostament dels pares als fills és el reconeixement del valor pedagògic de la implicació dels pares en la formació dels menors.” (Marí-Klose et al., 2010: 49–50).

Tanmateix, la nostra recerca en aquest apartat vol aprofundir en la relació entre el treball i les activitats que els pares fan amb els fills. Es vol demostrar que les característiques de la feina dels pares i les mares sí que tenen efectes importants en el temps que passen amb els seus fills i, sobretot, en el tipus d'activitats que hi fan. El primer que farem és investigar si el fet que la mare o el pare realitzin un treball remunerat fora de la llar afecta al repartiment en la parella de les activitats que tant un com l'altre fan amb els fills i les filles. Partirem de la hipòtesi de que la teoria del capital humà, que, tal com hem vist a l'apartat previ, no és gaire útil per explicar el repartiment de feines de la llar entre homes i dones, sí que és útil per explicar com els dos membres de la parella es reparteixen i participen de les activitats amb els fills. I per poder desenvolupar la nostra anàlisi amb més rigor, considerem que hem de dividir les activitats que els progenitors fan amb els seus fills i filles en activitats de tipus rutinari i activitats de tipus interactiu a partir de la tipologia utilitzada per Robinson i Goldbey (1999), i per Bianchi, Robinson i Milkie (2006).

A continuació volem estudiar els efectes de les característiques del treball i del tipus de contracte, tant del pare com de la mare, en el temps que passen amb els fills, en parelles on ambdós treballen. Els pocs estudis que s'han fet fins ara no semblen indicar que hi hagi una relació clara entre les demandes i problemes laborals derivats del tipus de feina i del tipus de contracte que tenen els pares i mares i el temps que passen amb el seus fills; però els resultats són força inconsistents (Thompson, Beauvais, Linnes, 1999; Valcour i Batt, 2003; Roeters i Van Der Lippe, 2009). De fet, els

possibles efectes negatius en el temps que es comparteix amb els fills derivats de problemes com la precarietat laboral, tenir contractes insegurs i temporals, o mals horaris de feina, fins ara són una incògnita.

El temps que pares i mares dediquen a realitzar activitats amb els seus fills adolescents i pre-adolescents no es pot considerar ben bé “feina de la llar” o “treball domèstic”. Portar el fill o la filla a l'escola o a les revisions mèdiques, tot i ser activitats que es realitzen amb una certa rutina, impliquen un component emocional d'estar compartint un temps amb els fills que les fa diferents i potser més importants a ulls de qui les realitza, que altres activitats que es fan en benefici del conjunt de la família, com netejar la roba o planxar-la. La taula 2.4, que mostra qui s'ocupa principalment de les tasques de la llar i de les tasques de tenir cura dels fills, ens indica que la participació del pare en les tasques que impliquen passar una estona amb els fills és força més important que la seva participació en feines de la llar com netejar o cuinar. Sembla que la teoria socio-estructural, basada en la importància que té la socialització de gènere, és força menys efectiva intentant explicar el temps que, tant el pare com la mare, dediquen a fer activitats amb fills i filles, que explicant el repartiment del temps que ambdós cònjuges dediquen a fer les feines de la llar. Les dades indiquen que, pel que fa al temps que els cònjuges dediquen a realitzar activitats amb els seus fills, la família es comporta més com indica la teoria del capital humà, que no com indica la teoria socio-estructural. Tant els pares com les mares, realitzarien activitats amb els fills quant fos necessari per tal de maximitzar la utilitat total en benefici del conjunt de la família.

Taula 2.4. Qui s'ocupa principalment de les tasques de la llar i de tenir cura dels nens (percentatges). Catalunya

	Total			Si la mare treballa			Si la mare no treballa ^{a)}		
	Només la mare	Intervenció del pare	Altres persones	Només la mare	Intervenció del pare	Altres persones	Només la mare	Intervenció del pare	Altres persones
Feines de la llar	63,2	21,4	15,4	60,7	23,1	16,2	80,0	13,0	7,0
Netejar	60,5	14,7	24,8	56,6	15,1	28,3	83,0	8,2	8,8
Planxar	73,7	9,1	17,2	72,0	9,1	18,9	88,1	4,9	7,0
Comprar	51,6	39,9	8,5	49,8	42,0	8,2	65,3	28,5	6,2
Cuinar	66,9	24,1	9,0	64,5	26,2	9,3	83,5	10,6	5,9
Tenir cura dels nens	53,0	42,0	5,0	51,0	43,5	5,5	66,3	31,0	2,7
Quan estan malalts	56,7	37,7	5,6	54,2	39,3	6,5	72,4	25,8	1,8
Portar-los a l'escola	50,3	41,4	8,3	47,5	43,4	9,1	66,6	28,1	5,3
Parlar amb els professors	51,9	47,0	1,1	51,4	47,7	0,9	59,8	39,1	1,1

Notes: a) Pot ser que la mare no treballi per atur o bé per inactivitat.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006, CIIMU.

La intervenció del pares en les activitats que impliquen tenir cura dels fills és força més alta que en la realització de feines de la llar. Els pares intervenen en un 42% dels casos, ja sigui sols o acompanyats de la mare, en activitats que impliquen tenir cura dels fills. En canvi, en la realització de feines de la llar, els pares només intervenen en un 21% dels casos. El més habitual és que la mare s'encarregui d'aquestes activitats ella sola (un fet que es produeix en un 63% dels casos). Encara que, a vegades, rep

ajuda d'una persona contractada o bé dels avis (això succeeix en un 15% dels casos). Netejar, planxar i cuinar són feines que quasi sempre realitzen les dones. La única feina de la llar en la que els pares participen força és en anar a comprar, ho fan en un 40% dels casos. És la única feina de la llar en que els homes participen a un nivell comparable al de la seva participació en les activitats que impliquen tenir cura dels fills. Els homes tenen cura dels fills quan estan malalts i els porten al metge en un 37% dels casos; participen en portar els nens a l'escola en un 41% dels casos i van a parlar amb els professors dels nens quan fa falta quasi tantes vegades com les mares. Els homes no interpreten que tenir cura dels fills sigui una feina de la llar, té un valor afegit estar amb els fills, i es tendeix a compartir molt més amb la dona. S'observa també que els pares participen més en les activitats importants i que es poden programar, com és el cas de parlar i tenir reunions amb els professors dels fills en que els pares hi participen en el 47% dels casos. Però no realitzen tantes activitats excepcionals i no programables com és el cas de tenir cura dels fills quan es posen malalts en que els pares només intervenen en el 38% dels casos. La dona tendeix a sacrificar més la seva planificació laboral diària per tenir cura dels fills quan hi ha imprevistos.

Que una dona no treballi i assumeixi el rol de mestressa de casa és molt rellevant en l'estructura i les dinàmiques de treball a la llar. En aquests casos es produeix una especialització més gran per part dels dos cònjuges que afecta tant al temps que pares i mares dediquen a les feines de la llar com a tenir cura dels fills. La mare es dedica amb major intensitat a les feines de la llar i el pare se'n desentén força. Quan la mare no treballa assumeix la responsabilitat de fer les feines de casa en solitari en un 80% dels casos (en cas de treballar assumeix aquestes tasques en solitari en un 60% de casos). El pare participa en la realització de les feines de la llar en un 23% dels casos si la seva parella treballa, i en un 13% dels casos si no treballa fora de casa.

Pel que fa a tenir cura dels fills, que la dona no treballi fora de casa també té importància. En aquest cas, tot i que no es produeix una especialització de tasques tant gran com en el cas de les feines de la llar, en que la dona ho fa quasi tot i l'home no fa pràcticament res, sí que la dona assumeix més responsabilitats amb els fills. Quan la mare treballa té cura dels fills en un 51% dels casos i el pare en un 43,5%. Si la mare no treballa augmenta la seva responsabilitat exclusiva en quasi un 20% més de casos (63%), i el pare disminueix la seva en un 12%, i passa a participar en les activitats amb fills només en un 31% dels casos. Cal tenir en compte, però, que aquest model de família tradicional en que el pare treballa i la mare es dedica exclusivament a les feines de la llar cada cop és més excepcional; en parelles de vint-i-cinc a quaranta-nou anys no arriba a donar-se ni en una de cada tres. Per entendre que les activitats que es fan amb els fills tenen un valor afegit que les fa diferents de les tasques de la llar, és interessant la dada de que, en una de cada tres famílies on la mare és mestressa de

casa, el pare potser deixa de fer les feines de la llar, però no renuncia a participar en les activitats que impliquen interacció amb els fills i les filles.

Les dades ens han permès constatar que els pares de la família no participen gaire de la realització de les feines de la llar, però sí que participen força de les tasques que impliquen una interacció amb els fills. Les activitats vinculades a la cura dels nens i nenes tenen un valor afegit que fa que els homes s'esforcin més en participar-hi que no les tasques domèstiques com netejar o planxar. Tanmateix, la participació de la dona en aquestes tasques amb els fills encara és una mica més elevada que la dels homes, sobretot quan la dona no és activa en el mercat laboral. Però cal tenir en compte que, fins ara, hem analitzat el comportament d'homes i dones respecte a la realització de tasques d'interacció amb els seus fills que tenen un component d'obligatorietat. Tenir cura dels nens quan estan malalts, portar-los a l'escola, i parlar del seu rendiment acadèmic amb els professors són activitats de les que els pares i mares no poden escapar-se. Ara cal analitzar la participació de pares i mares en activitats d'interacció amb els fills però que no tinguin un component d'obligatorietat. Són activitats que es realitzen en família perquè ve de gust o perquè els pares o els fills adolescents i pre-adolescents valoren passar estones junts.

Per a fer aquesta anàlisi dividirem les activitats que realitzen els pares i les mares amb els seus fills en dos tipus utilitzant la tipologia de Robinson i Godbey (1999) i Bianchi et. al (2006). Aquests autors, en els seus treballs, distingeixen les activitats que realitzen conjuntament els pares i els fills en dos tipologies fàcilment identificables. El primer tipus d'activitats són les rutinàries, que tenen en compte tenir cura diàriament dels fills. Exemples d'aquest tipus d'activitats són portar-los a l'escola o fer-los el menjar. El segon tipus són les activitats interactives, que tenen en compte el lleure, la supervisió i l'educació dels fills. Són activitats com jugar, anar al cinema, sortir d'excursió, o ajudar a fer els deures. Es considera que les activitats rutinàries són menys intensives i de naturalesa més obligatòria —en el sentit que no poden ser fàcilment posposades o abandonades— i tenen un valor intrínsec més baix, tant pels pares com pels fills, que no les activitats interactives. Tanmateix, ja hem vist que els homes participen força d'aquestes activitats rutinàries amb els fills si les comparem amb les feines de la llar, tot i que la seva participació encara és menor que la de les dones. Ara cal veure la participació d'homes i dones en les activitats interactives amb fills i filles.

La taula 2.5 mostra que no hi ha gaires diferències en les activitats de tipus interactiu que els fills adolescents i pre-adolescents van realitzar, tant amb el pare com amb la mare, durant el mes previ a ser enquestats. Això es deu a que hi ha activitats que són de tipus familiar; és dir, que les fa tota la família a l'hora. En activitats com anar d'excursió, anar al parc d'atraccions, o visitar un museu la participació dels pares i les mares és molt similar. Però no totes les activitats es fan sempre en família. El gènere és

també una variable molt important per explicar la distribució d'activitats interactives entre pares i mares. Hi ha activitats que sempre fan més els pares que les mares, i a la inversa. Els pares fan més activitats relacionades amb l'esport que les mares; però aquestes van més a comprar o al cine i al teatre. La força de la socialització en el gènere es manifesta de manera clara en que, sobretot, el que hi ha són “activitats de nois”, que fan més els pares amb els seus fills i “activitats de noies”, que fan més les mares amb les seves filles. És cert que els pares, en general, fan més esport amb els seus fills i filles que les mares —en un 29% de casos els joves afirmen haver fet esport amb el pare durant l'últim mes; en canvi menys d'un 13% afirma haver fet esport amb la mare. Però les mares que han fet esport, l'han fet més amb les seves filles que amb els seus fills; i a la inversa, els pares que han fet esport l'han fet més amb els fills que amb les filles. Amb anar al cinema, al teatre, o a concerts succeeix just el contrari: els pares hi van menys, però quan hi van, hi van més amb els fills que amb les filles; en canvi les mares van més al cine o al teatre amb les filles que amb els fills. Les diferències de gènere que es poden veure en el tipus d'activitats que fan les mares i els pares amb les filles i els fills respectivament evidencien que es segueixen mantenint amb certa intensitat models referencials de socialització específics per a nois i noies (Subirats i Brullet, 1988).

Taula 2.5. Activitats interactives que els fills realitzen amb la mare i amb el pare (percentatges).
Catalunya

	Activitats amb la mare			Activitats amb el pare			Activitats amb la mare si no treballa ^(a)
	Total	Filles	Fills	Total	Filles	Fills	Total per a filles i fills
Ajudar a fer els deures	36,5	36,4	36,7	25,1	26,0	23,9	32,7
Fer esport	12,7	14,4	10,5	29,1	22,6	37,3	11,5
Visitar un museu	29,4	29,1	29,9	26,8	25,8	27,8	24,1
Cine, teatre, o concert	43,1	45,0	40,6	36,4	34,1	39,5	39,7
Espectacle esportiu	22,7	21,4	24,5	41,4	32,7	52,5	15,5
Parc d'atraccions	44,2	43,0	45,7	42,4	40,5	44,8	42,0
Fer una excursió	44,0	44,4	43,4	45,5	44,3	47,1	42,0

Nota: a) Pot ser que la mare no treballi per atur o bé per inactivitat.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Ajudar a fer els deures als fills i filles és una activitat especialment important per la transcendència que té per a l'èxit escolar. Tal com argumenta Pau Marí-Klose a *l'Informe de la Inclusió Social a Espanya 2009*, “El grau d'implicació dels pares en l'educació dels seus fills/es i la 'qualitat' de les orientacions, habilitats i coneixements transmesos tenen efectes decisius en les trajectòries educatives dels menors. L'evidència [...] presentada demostra que els climes familiars són el principal determinant dels resultats educatius en la infància i l'adolescència.” (2009: 263). La implicació de les mares en l'educació dels fills és més elevada. Les mares ajuden més als fills a fer els deures que no els pares. Un de cada tres menors és ajudat per la mare, i només un de cada quatre pel pare. A més a més, la mare ajuda a fills i filles per igual.

En canvi, el pare tendeix a ajudar una mica més a les filles que als fills. És, possiblement, una manera de compensar el fet que els processos de socialització en el gènere duen als pares a fer més activitats amb els fills adolescents i pre-adolescents que amb les filles. Si el pare fa més activitats esportives, i assisteix a més espectacles esportius amb el fill, una manera de compensar-ho és implicar-se una mica més amb els deures de la filla. Això ens porta a pensar que el recolzament de la mare en els deures és més constant i sistemàtic, i el del pare més puntual.

A diferència del que passava amb les activitats més rutinàries, que els pares o les mares realitzin un nombre més o menys elevat d'activitats interactives amb els seus fills no depèn gaire de si la mare treballa fora de casa, o bé si es dedica exclusivament a fer les feines de la llar. Ja hem vist que, quan la mare fa només de mestressa de casa, assumeix amb més freqüència les activitats rutinàries d'interacció entre pares i fills, com és el cas de portar-los a l'escola o de parlar amb els professors del menor, que quan treballen els dos cònjuges. Però amb les activitats interactives no succeeix el mateix, la mare que treballa fora de casa s'implica fins i tot una mica més en realitzar aquest tipus d'activitats amb els fills i les filles que la que no treballa fora de casa. La mare activa en el mercat laboral ajuda als seus fills a fer els deures en un 36,5% de casos, en canvi la mare mestressa de casa ho fa en un 32,7% dels casos. En el cas d'anar al cine, al teatre o a concerts amb els fills, la mare que treballa fora de casa ho fa en un 43,1% del casos, i la que només treballa a casa ho fa lleugerament menys, en un 39,7% dels casos; i pel que fa a assistir a espectacles esportius o fer visites a museus, les mares actives al mercat laboral també ho fan de manera lleugerament més freqüent. Això ens indica que el fet de que el pare o la mare treballin té un efecte diferent en aquestes activitats interactives entre pares i fills que en les activitats rutinàries, i que cal estudiar amb més profunditat la relació entre la feina que els pares i mares desenvolupen en el mercat laboral, i els seus efectes en el temps i les activitats que realitzen amb el seus fills i filles.

En aquest apartat es volia comprovar la hipòtesi que la teoria del capital humà funciona bastant bé per explicar el repartiment de responsabilitats dels pare i mares respecte de tenir cura i fer activitats amb els fills i filles adolescents i pre-adolescents. De moment, l'anàlisi de dades preliminars ens ha permès veure que aquestes activitats es distribueixen més equitativament entre els dos cònjuges que les feines de la llar. A més a més, discriminar entre activitats rutinàries i interactives ens ha permès perfilar millor aquesta hipòtesi central. Hem vist que, en les activitats rutinàries de tenir cura dels fills, hi ha una relació clara entre l'activitat laboral de la dona i el repartiment de les responsabilitats que ella mateixa o la seva parella assumeixen. Quan una dona treballa, el seu company es responsabilitza d'assumir més tasques diàries de tenir cura dels fills; i tot i que els volums de feina no s'igualen, l'home no queda gaire lluny. En el cas de les activitats rutinàries que es fan amb els fills, doncs, sembla que la teoria del

capital humà és força explicativa del que succeeix. En canvi, en les activitats interactives que fan els pares i els fills conjuntament, el treball remunerat que es realitza fora de la llar per part de qualsevol dels dos cònjuges no sembla que tingui gaire a veure amb el repartiment de les activitats. En el repartiment de les activitats interactives entre els dos membres de la parella, el gènere té un cert efecte en el tipus d'activitats que fan els pares i les mares, però no en la quantitat. Per tant, la teoria del capital humà no sembla que funcioni per explicar les dinàmiques de la parella al voltant d'aquestes activitats interactives.

Les dades analitzades fins ara ens han donat informació sobre el repartiment de tasques, que era el nostre primer objectiu de recerca en aquest apartat. Però amb aquestes dades no podem saber res del segon objectiu de recerca de l'apartat: saber quins són els efectes del treball de pares i mares en el volum total d'activitats que fan amb els fills. És a dir, que cal fer-se la pregunta per què hi ha famílies on es fan moltes activitats entre pares i fills, i famílies on no se'n fan gaires. Per a poder fer-ho caldrà estudiar els efectes de variables que ens ajuden a determinar les característiques del treball tant del pare com de la mare, tals com el nombre d'hores de treball fora de casa, si el sustentador principal de la llar és el pare, la mare o bé els dos indistintament, les característiques de seguretat i qualitat del contracte laboral del pare i de la mare, i finalment, el tipus de feina de cada un dels dos cònjuges.

Sembla que les activitats que es fan entre pares i fills i que són de tipus interactiu, al tenir un component menor d'obligatorietat que les activitats rutinàries, serien més vulnerables que aquestes últimes a aspectes negatius del treball dels pares com ara la precarietat, la inseguretat, i la necessitat de realitzar jornades maratonianes i fer hores extra. Hi ha famílies en que les activitats d'oci o cultura que fa tota la família junta, o les activitats d'aquest tipus que els pares i mares fan individualment amb els seus fills o filles són més abundants i freqüents que en d'altres famílies. Això fa necessari determinar si les característiques del treball de pares i mares té efectes en que es facin més o menys activitats interactives amb els fills. Els estudis previs sobre l'efecte que té el treball dels pares i les mares en la quantitat d'activitats d'oci i cultura que fan amb els fills i les filles ens mostren dos punts de vista diferents. Hi ha autors que creuen que en aquest tipus d'activitats el treball dels dos cònjuges no té gaire efecte en el volum d'activitats (Robinson i Godbey, 1999; Bianchi et al., 2006; Roeters i Van Der Lippe, 2009). Consideren que, tant els pares com les mares, donen més valor a aquestes activitats interactives amb els fills que a les rutinàries, i es reserven i protegeixen aquest temps de qualitat que passen amb els seus fills. El valor afegit que tenen aquestes activitats interactives provoca que el fet d'estar o no treballant al mercat laboral no estigui relacionat amb el tipus d'activitats interactives que es fan amb els fills, ni amb la seva intensitat. Altres autors (Becker, 1981; Greenhouse i Beutell, 1985) argumenten, just a la inversa, que és probable que el treball dels pares i

les mares afecti més a les activitats interactives que es fan amb els fills que no a les activitats rutinàries. Això es deu a que les activitats rutinàries tenen un component d'obligatorietat que fa difícil que es puguin deixar de fer. Si el menor està malalt, necessàriament hi haurà d'haver algú que tingui cura d'ell. En aquest cas, les característiques del tipus de treball i de contracte en el mercat laboral de pares i mares no haurien d'afectar a que aquest tipus d'activitat es realitzi o no, ja que s'ha de fer per força. En el que sí que poden afectar les característiques del treball del pare i la mare és en la decisió de quin dels dos cònjuges és el que deixa la seva feina per anar a tenir cura del fill malalt. En canvi, les activitats interactives, al ser educatives o de lleure, són més flexibles i poden ser posposades o evitades més fàcilment. Els pares, per exemple, poden triar entre posar els seus fills davant de la televisió o jugar de manera activa amb ells.

En famílies on els dos cònjuges estan incorporats al mercat laboral, per veure l'efecte que tenen les característiques del treball que pares i mares fan fora de casa en el nombre d'activitats culturals, d'oci, o d'educació que, tant ells com elles, realitzen amb els seus fills, s'han plantejat dos models de regressió lineal, un per als pares i un per les mares. En cada un dels dos models es volien determinar els efectes de les variables explicatives: (a) hores de treball tant del pare com de la mare, (b) qui és el sustentador principal de la llar, (c) tipus de contracte, i (d) tipus de feina, en la variable dependent: que es facin activitats de tipus interactiu amb els fills. S'inclouïa el sexe, l'edat del menor, l'origen dels pares, el nivell d'estudis del pare o de la mare (depenent del model), i el nivell d'ingressos de la llar com a variables de control estadístic. Un cop fets, els dos models han mostrat una capacitat explicativa molt minsa. Per tant, hem de concloure que les característiques de la feina que fan els pares i les mares fora de casa tenen una influència escassa en que realitzin activitats de tipus interactiu amb els seus fills. Les nostres dades sembla que confirmen més aviat l'enfocament dels autors que consideren que, tant els pares com les mares, donen més valor a aquestes activitats interactives amb els fills que a les rutinàries, i per tant protegeixen el temps per fer-les del que pugui passar a la feina. Tanmateix, tot i que la capacitat explicativa del model de regressió lineal per als pares sigui molt baixa, cal destacar que les hores de feina que treballa el pare tenen un efecte petit i negatiu, encara que estadísticament significatiu, en el nombre d'activitats culturals i d'oci que fa amb els fills. És a dir, que si el pare treballa moltes hores, les activitats que fa amb els fills se'n poden ressentir lleugerament. En el model per a les mares, a part de les variables de control, no hi ha cap variable que sigui estadísticament significativa, per tant, cal concloure que les característiques del treball de la mare no tenen efecte en el nombre d'activitats interactives que fan amb els fills i filles adolescents.

Per veure quina és la influència que tenen les característiques del treball fet fora de casa, tant de pares com de mares, en que s'assumeixin més o menys

responsabilitats en les activitats de tenir cura dels fills, s'han creat dos models de regressió logística, un per ells i l'altre per a elles.⁵ S'han calculat els coeficients de regressió de les mateixes variables que en els models de regressió lineal desenvolupats anteriorment per avaluar l'impacte de la feina en les activitats interactives: (a) hores de treball tant del pare com de la mare, (b) qui és el sustentador principal de la llar, (c) tipus de contracte, i (d) tipus de feina, per veure com influeixen en la probabilitat de que, tant ell com ella, es faci càrrec de la major part de les feines de tenir cura dels fills o només d'una part petita i simbòlica de les mateixes. Com abans, també s'inclouen les variables del sexe, l'edat del menor, l'origen dels pares, el nivell d'estudis del pare o de la mare (depenent del model), i el nivell d'ingressos de la llar com a variables de control estadístic. I, a diferència del que passava amb les activitats de tipus interactiu, les característiques de la feina sí que tenen un efecte important en assumir una majoria o una minoria d'activitats vinculades a la cura dels fills; però només en el pare, no en la mare. En aquest cas, com ja passava amb les activitats interactives entre pares i fills, el model de regressió per a la mare té una capacitat explicativa baixa. Per tant, es dedueix que, el fet que la mare carregui amb més o menys activitats de cura dels fills, depèn molt poc de les característiques de la feina que realitza fora de casa. Possiblement hi ha variables més explicatives que aquesta.

L'anàlisi de regressió logística per al pare sí que és prou explicativa. La desenvolupem per etapes a la taula 2.6. En el primer model hi incloem les variables de control: les variables dicotòmiques sexe, origen, nivell d'estudis del pare, nivell d'ingressos a la llar, i per últim la edat del menor que és una variable contínua. Aquest primer model ens indica que, a igualtat d'altres condicions, la raó de probabilitat de que un pare amb estudis primaris assumeixi una part important de les feines de tenir cura dels fills és dues vegades i mitja més baixa respecte a la d'un pare amb estudis universitaris. De manera similar, la raó de probabilitat de que el pare d'una llar amb ingressos baixos assumeixi una part important de les feines de tenir cura dels fills és dues vegades i mitja més baixa respecte a la d'un pare d'una llar d'ingressos alts. En el model 2 ja incloem dues de les variables vinculades al mercat laboral: les hores de treball del pare i de la mare. Aquestes variables són significatives i tenen un efecte en la direcció esperada. Les hores de treball del pare disminueixen la probabilitat de que el pare s'ocupi d'un volum important de les tasques de tenir cura dels fills, i les de treball de la mare l'augmenten. Els efectes, però, tenen una intensitat molt petita. En el model 3 introduïm la variable "sustentador principal". És una variable dicotòmica i agafem com a referència el pare com a sustentador principal. Observem que la raó de probabilitats de que el pare assumeixi un volum important de les tasques rutinàries de tenir cura dels fills augmenta en un 60% quan el pare i la mare són sustentadors

⁵ En aquest cas, la variable dependent és dicotòmica, per això la regressió és logística i no lineal. O bé s'encarreguen de la major part de les feines de tenir cura dels fills o només d'una part petita i simbòlica de les mateixes.

principals conjuntament. Una responsabilitat laboral similar fora de la llar iguala les responsabilitats de feina a dins de la llar, com a mínim pel que fa a tenir cura dels fills. Finalment, en el model 4 introduïm la variable dicotòmica tipus de contracte del pare. Optem per prendre la feina de funcionari com a referència ja que és la més segura i amb un horari més fix. Els resultats indiquen que, a igualtat d'altres condicions, la raó de probabilitats de que un funcionari assumeixi un volum important de les tasques rutinàries de tenir cura dels fills és el doble que la d'un treballador autònom o d'un que té contracte indefinit, i tres vegades i mitja més gran que la d'un treballador amb contracte temporal. Així doncs, podem constatar que la seguretat contractual i tenir uns horaris fixes té relació amb el fet que l'home assumeixi feines diàries de tenir cura dels fills.⁶ Les variables vinculades a tipus de feina s'han eliminat del model; correlacionen molt amb les variables vinculades a tipus de contracte i els efectes s'eliminen entre si.

⁶ El model de regressió logística per a la mare, tot i ser molt poc explicatiu, mostra algunes variables amb efectes estadísticament significatius que van en la mateixa direcció que les del model del pare i que val la pena comentar breument. Les hores de treball de la mare repercuteixen negativament en la probabilitat d'assumir un volum elevat de responsabilitats de tenir cura dels fills, i les hores de treball del pare repercuteixen en sentit contrari, fan que les possibilitats de que la dona agafi les tasques de tenir cura dels fills siguin més elevades. Que els dos cònjuges siguin sustentadors de la llar al mateix nivell també disminueix la raó de probabilitats de que la dona assumeixi la major apart de tasques vinculades a la cura dels fills. I, finalment, en aquest cas, el tipus de contracte laboral, també juga un paper important en el fet de que la dona assumeixi o no les tasques rutinàries de tenir cura dels fills. Però en el cas de les dones, són les que treballen de manera autònoma les que tenen una raó de probabilitats més elevada d'assumir aquestes tasques.

Taula 2.6. Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: Que el pare tingui cura dels fills. Catalunya

Variabls independents	Model 1 Raó de probabilitats	Model 2 Raó de probabilitats	Model 3 Raó de probabilitats	Model 4 Raó de probabilitats
Variabls sociodemogràfiques				
Sexe				
Nen	1	1	1	1
Nena	1,068	1,089	1,094	1,083
Edat del menor	0,980	0,979	0,984	0,978
Origen				
Pare i mare autòctons	1	1	1	1
Pare, mare o ambdós immigrants	0,934	0,959	0,990	1,144
Nivell d'estudis del pare				
Universitaris	1	1	1	1
Secundaris	0,730 *	0,789 †	0,795	0,890
Primaris	0,393 ***	0,439 ***	0,454 ***	0,518 ***
Nivell d'ingressos de la llar				
Alt	1	1	1	1
Mig-Alt	0,957	0,876	0,892	0,891
Mig-Baix	0,716 *	0,669 *	0,693 *	0,704 *
Baix	0,407 ***	0,388 ***	0,397 ***	0,432 ***
Variabls vinculades al mercat laboral				
Hores de treball del pare		0,965 ***	0,967 ***	0,971 ***
Hores de treball de la mare		1,014 **	1,010 *	1,010 †
Sustentador principal				
Pare			1	1
Mare			1,116	1,166
Pare i mare conjuntament			1,583 ***	1,584 ***
Un altre			0,426	0,449
Tipus de contracte del pare				
Funcionari				1
Autònom				0,541 **
Indefinit				0,535 ***
Temporal				0,293 ***
Sense contracte				0,319
Altres situacions				1,117
R ² Nagelkerke	8,3%	11,4%	12,9%	14,2%
Nombre de casos	1.620	1.620	1.620	1.620

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006, CIIMU.

2.4. Relacions de confiança mútua entre pares i fills adolescents

Ja hem vist al primer apartat del capítol que l'entrada de les dones al mercat laboral comporta un canvi de model familiar que implica una renegociació dels rols i de les activitats a la llar que realitzen els diferents membres de la família. L'efecte més important de l'aparició d'aquest model nou, que normalment s'anomena família negociadora, és que el repartiment de responsabilitats i d'obligacions familiars de cada

un dels dos cònjuges passar a ser un objecte de negociació. Aquesta negociació, com ja s'ha vist en els apartats anteriors, no és gaire efectiva i no dona resultats gaire equitatius des del punt de vista de la dona pel que fa al repartiment de tasques domèstiques, però sí que és força més efectiva pel que fa al repartiment de les activitats que fan els progenitors amb els seus fills. Però l'aparició de la família negociadora té un efecte més, que és l'increment de confiança entre pares i fills. Aquesta cultura negociadora de les normes i funcionament de la família es fa extensiva també a les relacions intergeneracionals entre pares i fills. L'autoritat del pare perd força, i s'introdueix el diàleg per pactar les activitats dels fills a la llar i els graus de llibertat que poden assolir els fills quan estan fora de l'àmbit familiar. Tot això comporta un increment de confiança entre pares i fills. Gerardo Meil ho argumenta molt bé quan diu que “[La família que és] negociadora dels rols de gènere entre els cònjuges [és també] negociadora de les normes i àmbits de la llibertat individual que regulen la convivència. I aquesta cultura de conciliació d'interessos i visions diferents en la qual l'autoritat del pare ja no és la última paraula i la norma a seguir, s'ha fet extensiva també a les relacions intergeneracionals entre pares i fills” (Meil 2006: 9).

En aquest apartat, primer estudiarem els nivells d'autoritat paterna o de negociació intergeneracional que es deriven d'aquest nou patró de relacions entre pares i fills vinculat a la família negociadora. Tal com indica Gerardo Meil (2006), en aquest nou model relacional disminueix l'autoritat paterna. Una part d'aquesta autoritat passa a la mare, però la majoria de decisions sobre els graus de llibertat que poden assolir els fills en les seves activitats fora de la llar, i sobre diversos aspectes de la convivència diària, es fan de manera consensuada entre pares i fills o rauen directament en mans dels fills. En contrapartida a aquesta disminució de l'autoritat paterna, augmenta la confiança entre pares i fills i hi ha més diàleg intergeneracional. Els fills expliquen aspectes de la seva vida diària als pares, i a vegades, fins i tot, parlen dels seus sentiments.

Tots aquests canvis en les relacions intergeneracionals entre pares i fills són molt rellevants perquè durant l'adolescència els nois i noies necessiten desenvolupar nivells elevats d'autonomia emocional respecte els seus pares, i això fa que siguin molt dependents dels amics en la manera de comportar-se i a l'hora de prendre decisions (Steinbert i Silverberg, 1986). Els estudis també són clars a l'hora d'assenyalar que un dels factors que influeixen més en que un adolescent realitzi actes vandàlics o activitats perilloses és que els seus amics ho facin (Loeber i Dishion, 1983; Dishion, Patterson, Stoolmiller i Skinner, 1991; Fletcher, Darling, Steinberg i Dornbusch, 1995). La disminució de l'autoritat dels pares, derivada de l'aparició de la família negociadora podria esdevenir un problema, ja que precisament l'exercici d'aquesta autoritat per part dels pares és una variable que disminueix la probabilitat de que l'adolescent es comporti de manera antisocial (Dishion, Patterson, Stoolmiller i Skinner, 1991). Però la

contrapartida és que la disminució de l'autoritarisme patern ha fet augmentar la confiança i la comunicació entre pares i fills; i aquest major coneixement del que fan i pensen els fills permet que els pares pugin fer un seguiment i control més acurat de les seves activitats. I precisament el nivell de seguiment que els pares fan de les activitats dels seus fills adolescents és també una variable que disminueix la probabilitat de que els adolescents realitzin actes vandàlics, violents, o perillosos (Fletcher et al., 1995; Caldwell i Darling, 1999). Per tant, en aquest apartat també volem veure fins a quin punt el temps que pares i fills passen junts —entès com un increment del nombre d'activitats que fan junts— i l'augment de confiança mútua —entesa com un increment en la comunicació entre pares i fills— ajuden a prevenir la realització d'actes violents, perillosos o vandàlics per part dels fills i filles adolescents.

Una bona manera de comprovar si és cert que l'autoritat paterna perd força i es va introduint el diàleg per pactar, ja siguin les activitats dels fills a la llar, o bé els graus de llibertat que poden assolir els fills quan estan fora de l'àmbit familiar, és preguntar als pares qui té l'última paraula sobre aquests temes potencialment conflictius. El primer que mostra la taula 2.7 sobre qui decideix a casa és que, en contra del que indica la lògica de funcionament de la família negociadora, en la relació entre pares i fills, la negociació no és el mecanisme que s'utilitza més sovint ni per decidir les normes de convivència a la llar, ni per decidir què poden fer els adolescents quan surten de casa. El més normal és que, o bé decideixin els pares, o bé decideixin els fills, que és negociï no és tant freqüent. Només hi ha tres activitats en les que la negociació entre pares i fills té certa importància: triar pel·lícules per anar al cine o bé programes de televisió (es negocia en un 36% de les famílies), determinar l'hora d'arribada a casa de l'adolescent quan surt sol o sola (es consensua en un 28% de les famílies), i l'hora d'anar a dormir (es negocia en un 20% de famílies).

Taula 2.7. Qui decideix a casa (percentatge). Catalunya			
	Pares	Fills	Consensuat
Hora d'arribada a casa	67,9	3,5	28,2
Amics amb els que surt	6,4	81,4	12,5
Roba que es posa	5,5	81,0	13,4
Temps d'estudi	19,9	65,7	14,1
Tipus i temps de TV i cinema	26,0	38,3	35,6
Videoconsola i internet	38,0	42,1	19,9
Hora d'anar a dormir	39,4	40,3	20,3

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006, CIIMU

Que en les activitats d'anar al cine i veure la televisió, una de cada tres vegades, es negociï entre pares i fills la pel·lícula o el programa que es veurà és força lògic si es considera que, anar al cine o veure la televisió, són activitats que és normal que pares i fills adolescents facin junts de tant en tant. En aquests casos s'imposa la negociació per triar una pel·lícula o un programa de televisió al gust de tothom. De fet, tot i ser

l'activitat en la que es negocia més sovint entre pares i fills, la tria de la pel·lícula a l'anar al cine o bé del programa que es veurà a la televisió esdevé més un exemple de la pèrdua d'autoritat paterna que no d'augment de l'activitat negociadora entre generacions. S'acostuma a veure més sovint el programa o la pel·lícula que volen els fills, no el que volen els pares. Els pares imposen el seu criteri en un 26% de les llars, mentre que els fills ho fan en un 38%, una xifra que també és superior a la de llars on es consensua.

L'hora d'arribada a casa després d'una sortida del fill o filla adolescent es negocia en un 28% de les llars. De fet, decidir l'hora d'arribada dels fills a casa és l'últim reducte d'autoritat que els hi queda als pares i les mares ja que en una gran proporció de famílies decideixen ells (68% de casos) i quasi mai els fills, que només ho fan en un 3,5% de les famílies enquestades. En tota la resta d'activitats analitzades és més freqüent que decideixin els fills que no pas els pares. De la vida social dels seus fills, a part de l'hora d'arribada a casa, els pares no exerceixen autoritat sobre gaires coses més. En un 81% de famílies els pares no tenen cap capacitat decisòria sobre el tipus de roba que es posen els seus fills i filles, o qui són els amics amb els que surten. Això és important perquè, tal com ja s'ha dit, una de les variables que més influeixen en que els fills participin en activitats vandàliques, fumin, beguin, o consumeixin drogues, és que els seus amics realitzin també aquestes activitats.

En les decisions sobre les activitats que es realitzen dins de la llar, i que són importants per a la convivència familiar, els pares conserven una mica més d'autoritat, però no gaire més, ja que en la majoria de casos en aquest àmbit també decideixen els fills. Tot i la importància del temps d'estudi a la llar per assegurar l'èxit escolar, només en una de cada cinc llars els pares controlen el temps d'estudi dels fills. En dues de cada tres llars són només els fills els que decideixen el temps que pensen dedicar a estudiar. Pel que fa a les hores que els fills i filles es passen jugant a la consola de joc o a Internet i l'hora d'anar a llit hi ha més famílies en que decideixen els fills que no els pares. La diferència és petita però significativa. En un 42% de llars, pel que fa a l'ús de la consola de joc i Internet, i en un 40%, pel que fa a anar a dormir, decideixen els fills; en un 38% i 39% de casos els pares, i en la resta de llars es negocia.

El creuament d'aquestes dades inicials amb algunes de les variables independents més rellevants com és el cas del gènere, si el pare o la mare del menor és immigrant, el nivell educatiu dels pares, i el nombre de fills ens donen uns resultats interessants de comentar. En general, pares i mares són més autoritaris amb els fills que amb les filles amb qui en més casos es prenen les decisions sobre activitats de forma consensuada. En el cas dels nois, per exemple, els pares decideixen el temps d'estudi en un 28% de llars; el doble de llars que en el cas de les noies. També són força més autoritaris amb els nois que les noies pel que fa al temps d'ús de la consola de joc, d'Internet, i en l'hora d'anar a dormir. Només hi ha una situació en que els pares i

mares controlen més les filles que els fills: en l'hora d'arribar a casa després de sortir. Les famílies on el pare, o la mare, o bé els dos cònjuges són d'origen immigrant són més autoritàries. En aquestes famílies es prenen menys decisions de manera consensuada. Cal destacar que els pares immigrants intenten controlar més les activitats dels seus fills quan estan fora de la llar. En una de cada quatre llars amb progenitors immigrants els pares controlen amb quins amics surten els seus fills, en canvi en les famílies no immigrants aquest control es produeix en una de cada vint llars. També vigilen més l'hora d'arribada a casa i la roba que es posen els seus fills i les filles. Els pares o mares immigrants també són més autoritaris amb les activitats vinculades a les normes de convivència dins de la llar; exerceixen més poder de decisió en temes com el què es veu a la televisió, l'ús d'Internet i l'hora d'anar a dormir. El nivell educatiu dels pares és la variable que més influeix en que es produeixin dinàmiques de negociació entre pares i fills. En les famílies on el pare no ha acabat estudis de primària, l'hora en que els fills han de tornar a casa després de sortir es decideix de manera consensuada entre pares i fills només en un 14% dels casos; en canvi en famílies on el pare té estudis universitaris s'acorda entre pares i fills en un 35% del casos. També, a major nivell cultural de les famílies, el temps que els fills han de dedicar a estudiar es consensua més que no s'imposa. Finalment, quan més fills té una parella, més autoritària és amb el control de les activitats vinculades a la convivència a la llar.

També és important saber si la pèrdua d'autoritat paterna ha repercutit en un augment d'autoritat materna. Una bona manera de saber-ho és comprovar amb qui parla el noi o noia adolescent quan el seu comportament no ha estat el correcte. És a dir, a quin dels dos progenitors li confereix principalment l'autoritat. La taula 2.8 ens indica que l'adolescent que ha incomplert les normes es dirigeix força més sovint a la mare que al pare. En un 44% de llars, l'adolescent atorga una autoritat similar als dos progenitors i es dirigeix indiferentment al pare o la mare, però en un 32% dels casos recorre abans a la mare que al pare, que només va a buscar en un 8% d'ocasions. I en les famílies on la mare és immigrant, la dona encara exerceix més autoritat; en un 44% d'aquestes llars els adolescents van a parlar amb la mare, i només en un 9% l'autoritat de corregir les normes s'atorga al pare. Així doncs, els pares no només han perdut gran part de la seva autoritat, la imposició de normes i la educació dels fills, sinó que, la poca que els hi quedava, l'han cedit a les seves dones. Però també pot ser que els pares se'n desentenguin més que les mares a l'hora d'imposar normes i vigilar el comportament dels fills. És possible que els homes hagin anat transferint a les dones la càrrega feixuga que representa imposar normes i controlar comportaments dels fills.

Taula 2.8. Amb qui parla l'adolescent quan el seu comportament no ha estat correcte (percentatge). Catalunya

	Total	Noi	Noia	Fill/a de pares immigrants
Amb la mare	32,4	28,8	35,3	41,6
Amb el pare	7,9	9,3	6,8	9,2
Amb qualsevol dels dos	44,5	45,8	43,3	35,7
Amb els dos a l'hora	15,2	16,1	14,4	13,4

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006, CIIMU.

Fins ara hem vist que l'aparició de família negociadora va lligada a una disminució de l'autoritat paterna, a un augment important del poder de decisió dels fills i a que un nombre més gran de decisions sobre les activitats dels fills a la llar, i els graus de llibertat que poden assolir els fills quan estan fora de l'àmbit familiar, es prenguin de manera consensuada entre pares i fills. Ara volem veure si tot plegat ha augmentat el grau de comunicació i de confiança entre pares i fills. Això és important perquè els estudis demostren que la intensitat del seguiment que els pares fan dels fills es relaciona de manera consistent i positiva amb l'absència de comportaments problemàtics en els adolescents (Fletcher, Darling, Steinberg i Dornbush, 1995). Tanmateix, durant l'adolescència, els pares difícilment poden tenir coneixement de les activitats, comportaments i formes de pensament dels seus fills si aquests rarament parlen amb ells. Els fills passen més temps fora de la tutela directa dels pares quan són adolescents i això fa que la tasca de seguiment per part dels pares depengui principalment de que els fills transmetin informació sobre les seves activitats fora de la llar. Si no hi ha una comunicació fluida entre pares i fills, tant de temàtiques generals com personals, és difícil que els fills tinguin prou confiança en els pares per explicar-los les seves activitats diàries a l'escola i amb els amics.

És important, per tant, determinar la freqüència amb la que els i les adolescents parlen amb els pares i mares tant de temes personals (escola, amics, amors) com de temes d'àmbit general (estat del món, esports). A partir de la informació obtinguda de preguntar als i les adolescents per la freqüència que parlen amb els seus pares i mares hem creat una variable de seguiment i coneixement per part dels pares de les activitats, sentiments, creences i punts de vista dels seus fills. Considerem que els pares realitzen un seguiment baix dels seus fills en un àmbit de la vida concret quan no parlen mai d'aquests temes amb els seus fills, o quan hi parlen molt poc, només una o dues vegades al mes. Considerem que el seguiment dels pares és mig quan hi parlen un parell de vegades a la setmana. I considerem que el seguiment dels pares és alt quan hi parlen tots els dies, o gairebé tots els dies. Aquesta variable de seguiment, doncs, té molt a veure amb la confiança que hi ha entre pares i fills, ja que més seguiment implica que hi ha una comunicació intergeneracional més freqüent i, per tant, un nivell de confiança més alt.

La taula 2.9 mostra els nivells de seguiment que les mares i els pares fan dels seus fills i filles adolescents. En temàtiques de tipus personal, com és el dia a dia a l'escola, els amics i els nois o noies que els hi agraden als seus fills, el seguiment que fan les mares és sempre força més alt que el que fan els pares. Els adolescents tenen més confiança amb les seves mares que amb els pares i parlen més sovint de temes personals amb elles. Només una de cada cinc mares fa un seguiment baix de les activitats dels seus fills a l'escola, la resta parla de temes escolars amb els seus fills i filles almenys dos o tres cops a la setmana, i d'aquestes, més de la meitat manté comunicació diària. Les mares també parlen molt amb els fills i filles dels amics amb els que aquests surten. En un 70% de famílies, les mares i els fills i les filles parlen sovint o molt sovint de les activitats que els adolescents fan amb els amics. Els fills i filles, però, mantenen una certa intimitat pel que fa a temes sentimentals. Parlar amb la mare dels amics o amigues que agraden a l'adolescent és més difícil i es produeix amb menys freqüència. En tres de cada quatre famílies la comunicació entre mares i fills i filles sobre aquestes temàtiques de tipus sentimental és nul·la o gairebé nul·la. Amb el pare, però, encara hi ha menys confiança per parlar de qualsevol tema sentimental o personal. Només un 13% d'adolescents parlen sovint amb el seu pare dels nois i noies que els hi agraden. El seguiment que el pare fa de les activitats escolars dels fills i dels amics és mig o alt en quasi un 60% de famílies, però sempre és més baix que el que fa la mare. Per parlar de temes personals, els adolescents tenen més confiança amb les mares que amb els pares. Però pel que fa a les converses sobre temàtiques generals, les tenen més o menys al mateix nivell amb cada un dels seus progenitors, però amb un cert biaix de gènere, ja que es parla més de notícies en general amb la mare i es fa un seguiment més intensiu dels esports amb el pare.

Taula 2.9. Freqüència en que els adolescents parlem amb els seus pares de temes d'àmbit personal i d'àmbit general (percentatge).

	Mare			Pare		
	Baix	Mig	Alt	Baix	Mig	Alt
Seguiment temes personals						
Escola	22,1	35,3	42,6	40,3	33,4	26,3
Amics	29,1	41,9	28,9	44,8	37,2	18,0
Parelles	75,8	14,1	10,2	87,1	8,0	4,9
Seguiment temes generals						
Notícies en general	33,1	42,9	24,0	40,2	36,9	22,8
Notícies d'esports	55,6	27,6	16,8	37,3	31,7	31,1

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006, CIIMU.

Si creuem aquestes dades de seguiment que fan els pares i les mares de les activitats dels seus fills i filles adolescents amb les variables independents de gènere, el fet que algun dels pares sigui immigrant o el nivell educatiu de la mare, ens surten uns resultats força reveladors. En els cas de l'àmbit escolar, el seguiment que els pares i mares fan de les seves filles és força més estret que el que fan dels seus fills. La comunicació entre mares i filles en temes escolars és diària o gairebé en més del 50%

de casos, en canvi la comunicació molt freqüent entre el fill i la mare es produeix en poc més del 30% de les famílies. Aquest és el mateix volum de famílies en que la comunicació entre mare i fill sobre temes escolars és pràcticament nul·la. Aquest possiblement és un dels motius més importants que el fracàs escolar masculí sigui força més elevat que el femení. En les temàtiques de tipus personal, com ara parlar d'amics o de sentiments, la proporció de mares que parlen amb les filles és el doble que la de mares que parlen amb els fills. Amb el pare tant els fills com les filles parlen poc d'aquests temes. En famílies on algun dels progenitors és immigrant els nivells de confiança entre els pares i els fills són més baixos. No hi ha tanta comunicació entre els progenitors i els seus fills i filles. En una de cada tres famílies les mares i els seus fills no parlen mai o quasi mai de l'escola o els amics. L'educació de la mare també és una variable explicativa interessant. Les mares amb estudis universitaris fan un seguiment significativament més intensiu dels temes escolars, i menys intensiu dels amics i els amors dels seus fills i filles que les mares sense estudis o nivell de primària.

Finalment, volem comprovar fins a quin punt la confiança mútua entre pares i fills mitiga la realització d'activitats perilloses i vandàliques entre els i les adolescents. Entenem com a variables indicatives de confiança mútua entre pares i fills, en primer lloc, el seguiment que fan els pares dels seus fills i filles adolescents, i en segon lloc, la quantitat d'activitats d'oci i educatives que pares i fills fan junts. Un seguiment alt del que fan els fills per part dels pares vol dir que la comunicació entre pares i fills és fluida i abundant, que els fills els hi expliquen forces coses de la seva vida personal als seus pares, i per tant que hi ha confiança mútua. Que els pares i fills facin forces activitats de tipus interactiu, que són activitats que no tenen cap component d'obligatorietat, és a dir, que es fan perquè els pares i els fills volen, també entenem que és un indicador de benestar i confiança entre pares i fills. També volem veure quin és l'efecte d'aquest seguiment que es fa dels fills, o bé de la realització d'activitats interactives entre els pares i els fills, si el seguiment o les activitats les fa la mare o bé les fa el pare. Volem diferenciar per gènere ja que l'anàlisi de dades previ ens indica que la confiança entre la mare i els fills és més elevada que entre el pare i els fills.

S'han plantejat dos models de regressió lineal. En el primer model es vol determinar els efectes de les variables explicatives: (a) nombre d'activitats que realitza el pare amb el fill o filla, i (b) nombre d'activitats que realitza la mare amb el fill o filla, en la variable dependent que els fills o filles adolescents participin en actes violents, en conductes vandàliques o bé en conductes de risc. En el segon model es vol determinar els efectes de les variables explicatives: (a) nivell de seguiment que el pare fa del fill o la filla adolescent, i (b) nivell de seguiment que la mare fa del fill o la filla adolescent, en la mateixa variable dependent que en el model anterior. S'inclou el sexe, l'edat del menor, l'origen dels pares, el nivell d'estudis del pare, el nivell d'ingressos de la llar, i si aquesta és monoparental com a variables de control estadístic. La taula 2.10 inclou els

coeficients estandaritzats de cada variable (que permeten explicar el poder explicatiu d'aquella variable en relació a les demés) i un indicador de nivell de significació que ens indica si l'efecte observat és real o no.

Taula 2.10. Anàlisi de regressió lineal. Variable dependent: Que els fills i filles realitzin activitats vandàliques. Catalunya

Variabls independents	Model 1 Coeficients estandarditzat	Model 2 Coeficients estandarditzat
Variabls sociodemogràfiques		
Sexe		
Nena	1	1
Nen	0,244 ***	0,237 ***
Edat del menor	0,309 ***	0,339 ***
Origen		
Pare i mare autòctons	1	1
Pare, mare o ambdós immigrants	-0,093 ***	-0,088 ***
Nivell d'estudis del pare		
Estudis universitaris	1	1
Estudis Secundaris	0,053 *	0,058 *
Estudis Primaris	0,092 ***	0,084 **
Nivell d'ingressos de la llar		
Alt	1	1
Mig-Alt	0,018	0,025
Mig-Baix	-0,028	-0,033
Baix	-0,062 *	-0,061 *
Biparentalitat o monoparentalitat		
Biparental	1	1
Monoparental	0,025	0,040 *
Variabls vinculades a interacció i confiança		
Nombre d'activitats que realitza amb el pare	-0,053 *	
Nombre d'activitats que realitza amb la mare	-0,068 **	
Seguiment personal del pare		
Nul		1
Baix		-0,084 **
Mig		-0,110 ***
Alt		-0,065 *
Seguiment personal de la mare		
Nul		1
Baix		-0,127 *
Mig		-0,182 *
Alt		-0,204 **
R ²	19,5%	19,1%
Nombre de casos	2.653	2.518

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Els resultats dels dos models de regressió lineal mostren que les variables que indiquen confiança entre pares i fills tenen un efecte estadísticament significatiu en que els fills adolescents no tinguin comportaments de risc o vandàlics. En el model 1 es pot observar que, a igualtat d'altres condicions, com més elevat sigui el nombre d'activitats de tipus interactiu que l'adolescent realitza tant amb el pare com amb la mare, menor és la probabilitat de que tinguin comportaments de risc o vandàlics. En el model 2 veiem que a igualtat de condicions, com més elevat sigui el seguiment personal que la mare fa del fill o filla adolescent, menor és la probabilitat de que el fill o la filla tinguin comportaments de risc o vandàlics. És a dir, quan més sovint parlen els fills i filles amb les seves mares, i quanta més informació de les seves activitats els hi transmeten, menys risc hi ha de que acabin delinquent o realitzant activitats antisocials. En el cas del pare, l'efecte del seu seguiment del fill o la filla en la disminució de les probabilitats de que aquest actuï de manera violenta, arriscada o vandàlica és menor i una mica diferent del de la mare. Qualsevol tipus de seguiment, ja sigui de nivell baix, mig o alt, té un efecte positiu en la reducció de les probabilitats de que el fill a filla adolescent realitzi activitats perilloses o vandàliques, és a dir, millor que tant el pare com la mare facin seguiment, que no en facin. Però, en el cas del pare, que aquest faci un seguiment molt intens i que obtingui informació dels fills amb freqüència casi diària sembla que dóna menys resultats que si manté una certa distància i parla amb els fills de temes personals més de tant en tant. A partir d'aquesta dada ens arrisquem a aventurar que una certa autoritat de la figura paterna és necessària. Sembla que la situació ideal que redueix més les probabilitats que els adolescents es comportin de manera perillosa o vandàlica és que la relació entre els fills i la mare sigui de molta confiança, i li transmetin informació sobre la seva vida ben sovint, i això li permeti fer un seguiment intens de les activitats dels fills. En canvi, el seguiment que facin els pares hauria de ser una mica més moderat. Per altra banda, a igualtat de condicions, quantes més activitats culturals, d'oci o d'estudi realitzin els adolescents tant amb el seus pares, com amb les seves mares, menys probabilitat hi haurà de que es comportin de manera socialment inadequada.

2.5. Conclusions i recomanacions

Les relacions intergeneracionals entre pares i fills es consideren molt importants per la seva rellevància en la formació dels infants i en el nivell d'èxit social i econòmic que aquests puguin assolir en el futur. No obstant això, sembla que cada vegada hi ha més entrebancs i dificultats per a que els pares i les mares dediquin temps als seus fills. El temps per dedicar a la família és un bé escàs i preuat avui en dia, sobretot si tenim en compte que el model familiar en que els dos cònjuges treballen ha esdevingut el més freqüent en les societats occidentals. En l'última dècada, la taxa catalana i espanyola de treball femení en el mercat s'ha incrementat força (al voltant un 10%) —més del

doble que la de qualsevol altre país de la EU-15— impulsant importants canvis en les dinàmiques de funcionament de les famílies. La incorporació de les dones al mercat de treball ha comportat una reestructuració dels rols i de les tasques en l'àmbit de la llar que es considera prou important per parlar de l'aparició d'un nou model familiar: la família negociadora. En aquest nou model familiar les diferents tasques que es realitzen a la llar haurien d'estar distribuïdes més equitativament entre l'home i la dona que en el model antic en que la majoria de dones eren mestresses de casa. Però aquesta equitat de gènere en les tasques de la llar no es compleix.

A Catalunya, igual que a la resta d'Espanya, a diferència del que succeeix a la majoria de països del centre i nord d'Europa, la incorporació de les dones al mercat laboral s'ha produït fonamentalment a través de jornades de treball a temps complet. Això ha fet que, per a les dones, compatibilitzar la jornada domèstica i de treball fora de casa esdevingui molt complicat. La conciliació de la vida familiar i la vida laboral s'ha portat a terme a partir de sobrecarregar de feina a la dona en el que s'ha acabat anomenant la “doble jornada laboral”. Això es deu a que, tot i que la incorporació de les dones al mercat de treball ha fet que els homes dediquin més hores que abans a la realització de les feines de la llar, en tasques com netejar, planxar, o be cuinar, les dones sempre dediquen, com a mínim, el doble de temps a fer-les que els seus companys, independentment que els dos treballin fora de casa. És cert que hi ha una correlació positiva entre les hores de treball fora de casa de la dona i les hores de treball a la llar del seu company. A mesura que la dona dedica més temps al seu treball en el mercat laboral, l'home ho compensa dedicant més temps a les feines de la llar. Però en cap cas el temps que els homes dediquen a fer les tasques de la llar s'igualava al de les dones. Fins i tot en el cas de que la dona tingui una feina i l'home estigui a l'atur, la dona dedica el doble de temps a les feines de la llar que l'home.

En aquestes condicions semblaria que, en les parelles on treballen els dos cònjuges, les relacions entre pares i fills s'haurien de veure afectades per l'escassetat de temps. Però els estudis demostren que això no és cert, i que tot i que ha augmentat el temps que el pare i la mare dediquen a realitzar les seves activitats al mercat laboral, ambdós pares dediquen avui més temps als seus fills que no pas el que els van dedicar a ells els seus progenitors. Cada cop els progenitors dediquen més temps als fills, i això es deu principalment a que el pare cada cop s'implica més en fer activitats amb els fills, especialment amb els fills i filles adolescents. La incorporació de les dones al mercat de treball i l'aparició de la família negociadora ha tingut un efecte molt més important en la participació dels homes en les tasques de tenir cura dels fills, que en la seva participació en la realització de la resta de feines de la llar. Enguany, els homes dediquen quasi el mateix temps que les dones a fer activitats que comportin passar estones amb els seus fills i filles.

Els homes s'enfronten molt més fàcilment a les tasques de tenir cura dels fills que a les altres feines domèstiques. Sembla que no les equiparen a una feina de la llar i els hi atorguen un valor afegit de tipus emotiu vinculat a la interacció amb els fills; o bé els hi donen més importància perquè les consideren rellevants per a la formació i per a l'èxit social i econòmic que els seus fills obtinguin en el futur. Això es veu en el fet que els homes participen al mateix nivell que les seves dones en les activitats amb els fills que en aquest estudi anomenem de tipus interactiu. Aquestes activitats de tipus interactiu són les de lleure, supervisió i educació dels fills; són activitats com jugar, anar al cinema, sortir d'excursió, o ajudar a fer els deures. Aquest tipus d'activitats són una mica diferents de les rutinàries, que es produeixen més sovint i tenen un component d'obligatorietat. En aquestes activitats rutinàries que no poden ser fàcilment posposades o abandonades, com és el cas de portar els nens a l'escola, o de tenir-hi cura quan estan malalts, els homes hi participen una mica menys que les seves dones, que són les que en sis de cada deu vegades s'han de fer càrrec d'aquestes tasques. Tanmateix, cal tenir en compte que els homes participen molt més en aquestes activitats rutinàries amb els fills que en la resta de feines de la llar com netejar, cuinar o planxar.

Aquesta elevada participació masculina en les activitats que es fan amb els fills és el que ha fet que, tot i la incorporació massiva de la dona al mercat laboral, el temps que ambdós pares passen amb els seus fills hagi incrementat durant les últimes dècades. Cal destacar la importància d'aquest fet, doncs la recerca és consistent en indicar que el temps que els pares passen amb els seus fills repercuteix positivament en el benestar dels fills a tots nivells. En el nostre estudi hem pogut veure que tant les activitats que fan els pares amb els fills, com el seguiment patern de les activitats dels fills fora de la llar, són factors determinants a l'hora de disminuir les probabilitats de que el fill o filla adolescent realitzi activitats perilloses o vandàliques. Hem vist que les dinàmiques familiars derivades del model de família negociadora, per una banda, han representat una disminució de l'autoritat paterna, però, per altra banda, han permès augmentar la confiança entre pares i fills i ara hi ha més diàleg intergeneracional que abans. Avui en dia, la majoria de decisions sobre la llibertat que poden assolir els fills en les seves activitats fora de la llar, i sobre diversos aspectes de la convivència diària es fan de manera consensuada o bé rauen directament en mans dels fills. Però, en contrapartida, els fills expliquen aspectes de la seva vida diària als pares i realitzen més activitats amb els seus progenitors. I aquest augment en la confiança intergeneracional repercuteix molt positivament en el comportament dels fills quan no estan sota la tutela directa dels pares.

Un cop vistos els efectes beneficiosos del temps que els pares i fills passen junts, gran part del capítol s'ha dedicat a veure els efectes del treball en les activitats entre pares i fills. La nostra anàlisi demostra que les característiques de la feina que fan

els pares i les mares fora de casa té una influència escassa en les activitats de tipus interactiu que realitzen amb els seus fills. Els progenitors donen més valor a aquestes activitats d'oci i educació que fan amb els fills que a les activitats rutinàries com anar a buscar els nens a l'escola, per tant, procuren reservar temps per a poder fer aquest tipus d'activitats interactives amb els seus fills. Sembla que les famílies tenen cert nivell de consciència del benefici que els fills en treuen de fer aquestes activitats conjuntes amb els seus pares. Si bé és cert que, a mesura que els fills creixen i passen a ser adolescents, cada cop necessiten obtenir més nivells d'autonomia respecte als pares i això repercuteix negativament en el nombre d'activitats que realitzen junts, tampoc és menys cert que el model de família negociadora ha augmentat molt els nivells de confiança entre pares i fills i enguany es realitzen més activitats comunes entre els pares i els seus fills adolescents que dècades endarrere.

Així doncs, el tipus de feina o de contracte i les hores que es treballen fora de casa no tenen efecte en les activitats interactives, però això no és així en les activitats de tipus rutinari que es realitzen diàriament entre pares i fills —com és el cas de portar els nens a l'escola, o bé ajudar-los a fer els deures— on la feina sí influeix molt. Que la mare carregui amb més o menys activitats de cura dels fills depèn molt de que treballi o no fora de casa, però no depèn gaire de les característiques de la feina o del tipus de contracte laboral que té. El tipus de treball i contracte del pare és força més explicatiu que el de la pròpia mare per determinar la dedicació d'un i altre en tenir cura diàriament dels fills. En famílies on els dos cònjuges treballen i són sustentadors familiars conjuntament, la responsabilitat de tenir cura dels fills es comparteix de manera molt equitativa. El nivell de responsabilitat que assumeix la mare no depèn del nombre d'hores que treballa, ni de les seves pautes horàries, o bé del tipus de feina i la seguretat contractual. Aquestes variables vinculades a les característiques de la feina de la mare tenen un efecte molt moderat en les hores que dedica a tenir cura dels fills. En canvi, en el cas del pare aquestes variables vinculades a les característiques de la seva feina sí que són determinants per explicar el grau de responsabilitat en la cura rutinària i quotidiana dels fills que assumeix ell, i de rebot, la seva dona.

En aquesta recerca hem vist que, a igualtat d'altres condicions, la probabilitat que un funcionari assumeixi la responsabilitat de les tasques rutinàries de tenir cura dels fills al mateix nivell, com a mínim, que el de la seva parella, és el doble que la d'un treballador autònom o d'un que té contracte indefinit, i tres vegades i mitja més gran que la d'un treballador amb contracte temporal. La seguretat del contracte laboral que té el pare de família reverteix en millors condicions laborals, en una necessitat menor de fer esforços extra per excel·lir i guanyar-se una renovació, i en una capacitat més elevada de negociació d'uns horaris adequats a les necessitats de la família, o de demanar baixes temporals per tenir cura d'un fill malalt sense haver d'assumir futures conseqüències negatives. Tal com argumenta Sennett (1998), les dinàmiques actuals

del mercat de treball, tals com la necessitat de canviar freqüentment de feina, o el fet que el treballador hagi d'assumir la responsabilitat d'una formació continuada durant tota la seva vida laboral, poden perjudicar les relacions en el si de la família. I el nostre estudi demostra que els problemes laborals impedeixen al pare assumir les responsabilitats de tenir cura dels fills que d'altre manera sí que assumiria, creant-se així una situació d'inequitat amb la seva dona que les acaba assumint totes independentment que també tingui problemes laborals.

Avui en dia, l'home està disposat a assumir responsabilitats en les activitats de tenir cura dels fills. Treballin o no les seves dones, els homes participen en la realització de més del 40% de les tasques de portar els fills a l'escola, parlar amb els professors o portar-los al metge, i quan a les parelles els dos membres són sustentadors al mateix nivell, l'home assumeix pràcticament tantes responsabilitats amb els fills com la dona. El nostre estudi indica que la majoria d'homes estan disposats a assumir les responsabilitats de tenir cura dels fills si la seva feina els hi ho permet. Però molts homes tenen en contra el fet de que en una empresa és difícil encara acceptar que un home demani facilitats per conciliar la seva feina i les seves activitats de tenir cura dels fills. Només els homes amb feines més segures es plantegen la possibilitat de fer-ho. La conciliació de la feina i les obligacions familiars s'ha enfocat normalment a les dones, però cada cop és més rellevant també en el cas dels homes, que es mostren cada vegada més disposats a responsabilitzar-se de les tasques de tenir cura dels seus fills. Per tant, la precarietat laboral, el fet d'haver d'anar lluitant dia a dia per renovar un contracte o bé per buscar una feina nova va en contra d'un repartiment més equitatiu de les tasques de tenir cura dels fills.

Una manera efectiva de fomentar l'equitat de gènere en el temps que dediquen homes i dones a tenir cura dels seus fills, seria fomentar, a partir de mecanismes de conscienciació social, que els homes s'acullin als programes de conciliació de les activitats de la feina i de la família. Espanya té una llei de conciliació de la vida professional i familiar, que promou la igualtat d'oportunitats i de tracte entre homes i dones, però els homes pràcticament no la fan servir. A mitjans dels anys noranta, la Unió Europea va promoure als seus estats membres la necessitat de desenvolupar polítiques que afavorissin la conciliació de les responsabilitats familiars i laborals, tant per a dones com per a homes. Espanya, acollint-se a la petició de la Unió Europea, l'any 1999 va aprovar la Llei de Conciliació de la Vida Familiar i Laboral (39/1999). Aquesta llei volia donar resposta a dues directrius constitucionals: en primer lloc, la protecció social, econòmica i jurídica de la família; i en segon lloc, la promoció de les condicions perquè la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en que s'integren, siguin reals i efectives. Es recollia també la principal proposta de les directrius europees (Directiva del Consell 96/34/CE) que estableix el permís parental com un instrument per a conciliar la vida professional i familiar, i promoure la igualtat

d'oportunitats i de tracte entre homes i dones. Però la realitat és que el permís parental a Espanya quasi no el fan servir els homes (menys del 2% anual des de que es va crear), i de fet, tampoc és igualitari del tot entre homes i dones. El que la llei indica és que es permet que la mare transfereixi deu de les setze setmanes de permís de maternitat al pare (enfront de les quatre de la legislació prèvia), sempre que això no suposi un risc per a la seva salut. Per tant, és un dret de titularitat exclusivament femenina que la dona cedeix a l'home; això implica l'“assumció” de que les dones segueixen sent les principals responsables de tenir cura dels fills.

Que la dona és la persona que prioritàriament té cura dels fills a l'àmbit de la família és una convenció social que, encara avui en dia, és difícil de trencar. Tot i que el nostre estudi demostra que els homes cada vegada estan més disposats a tenir cura dels fills, només els que tenen feines més segures s'atreveixen a utilitzar mecanismes que els hi permetin conciliar la vida laboral i la vida familiar. Una manera de fomentar que els homes utilitzessin més sovint els drets que els hi ofereix la llei per conciliar la vida professional i familiar seria la instauració d'un permís retribuït exclusiu per als pares. Això ajudaria força a aconseguir una igualtat més real entre les obligacions i els drets dels homes i les dones, afavorint l'aprenentatge i socialització de les tasques reproductives que són considerades tradicionalment privatives de les dones.

Possiblement però, la manera més efectiva de fer que els homes participessin més dels mecanismes de conciliació de la vida laboral i la familiar seria flexibilitzant els horaris laborals a partir de mecanismes com: que el treballador tingui un horari obert, o bé que es pugui acollir en cas de necessitat a períodes laborals amb jornada a temps parcial, o bé que s'ofereixin facilitats per a que el treballador pugui atendre emergències familiars i recuperar aquestes hores posteriorment. Segons la Comissió Europea (2010), a Espanya, l'any 2004, quasi un 85% dels homes i dones amb contracte en el mercat laboral tenen un horari laboral fix; només un 15% disposaven de mecanismes de flexibilització del seu horari de treball. En països com Dinamarca o Suècia, el 60% dels treballadors i treballadores disposen de flexibilitat en l'horari laboral, en països com Alemanya, Noruega o Finlàndia aquesta xifra arriba fins al 50% dels treballadors i treballadores, i a França, Itàlia, Holanda o Bèlgica és al voltant del 30%. És important constatar també que en tots aquests països, contràriament a la creença que són les dones les que intenten disposar de feines amb disponibilitats horàries flexibles, la diferència entre el percentatge d'homes i de dones amb mesures de flexibilitat en el seu horari laboral és molt minsa, sent superior en forces casos la flexibilitat horària en els homes que en les dones. Una bona regulació i foment de mecanismes de flexibilitat horària en el treball ajudarien a que els homes poguessin conciliar la vida laboral i la vida familiar sense por a patir conseqüències laborals i socials negatives.

2.6. Referències bibliogràfiques

- Amato, P. R., i F. Rivera. (1999). "Paternal Involvement and Children's Behavior Problems". *Journal of Marriage and Family*, 61(2): 375–384.
- Barnett, R., i G. K. Baruch (1987). "Determinants of fathers' participation in family work". *Journal of Marriage and Family*, 49: 29–40.
- Beck, U. (1997 [1986]). *La sociedad del riesgo*. Barcelona: Paidós.
- Becker, G. S. (1981). *A treatise on the family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Becker, P. E., i P. Moen (1991). "Scaling Back: Dual earner couples' work-family strategies". *Journal of Marriage and Family*, 61: 995–1007.
- Berk, S. F. (1985). *The gender factory*. New York: Plenum.
- Bianchi, S. M. (2000). "Maternal employment and time with children: Dramatic change or surprising continuity?". *Demography*, 31: 401–414.
- Bianchi, S. M., J. P. Robinson i M. A. Milkie (2006). *Changing rhythms of American family life*. New York: Russell Sage Foundation.
- Bogensneider, K. (1997). "Parental involvement in adolescent schooling: A proximal process with transcontextual validity". *Journal of Marriage and Family*, 57: 321–332.
- Brayfiel, A. (1995). "Juggling jobs and kids: The impact of employment schedules on fathers' caring for children". *Journal of Marriage and Family*, 59: 718–733.
- Brullet, C., i L. Torradella (2004). "La infància en las dinàmicas de transformació familiar". A C. Gómez-Granell et al. (eds.), *Infancia y familias: realidades y tendencias*. Barcelona: Ariel. pp. 37–61.
- Brullet, C., i C. Gómez-Granell (eds.) (2008). *Malestares: Infancia, adolescencia y familias*. Barcelona: Graó.
- Caldwell, L. L., i N. Darling (1999). "Leisure context, parental control, and resistance to peer pressure as predictors of adolescent partying and substance use: an ecological perspective". *Journal of Leisure Research*, 31: 57–77.
- Cooksey, E. C., i M.M. Fondell (1996). "Spending time with his kids: Effects of family structure on fathers' and children's lives". *Journal of Marriage and the Family*, 58: 693–707.
- Connell, R. W. (1987). *Gender and power: Society, the person and sexual politics*. Palo Alto: Stanford University Press.

- Dishion, T. J., G. R. Patterson, M. Stoolmiller, i M. L. Skinner (1991). "Family, school and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers". *Developmental Psychology*, 27: 172–180.
- England, P., i G. Farkas (1986). *Households, employment, and gender: A social, economical, and demographic view*. New York: Aldine de Gruyter.
- Epstein, C. F. (1988). *Deceptive distinctions: Sex, Gender, and the social order*. Palo Alto: Stanford University Press.
- European Commission (2010). Flexible working time arrangements and gender equality: A comparative review of 30 European countries. Luxemburgo: European Communities.
- EUROSTAT (2008). *The life of women and men in Europe: A statistical portrait*. Luxemburgo: European Communities.
- EUROSTAT (2010). *Employment in Europe, 2009*. Luxemburgo: European Communities.
- EUROSTAT (2010). *Statistics database*. Luxemburgo: European Commission.
- Flaquer, Ll., E. Almeda i L. Navarro (2006). *Monoparentalitat i infància*. Barcelona: La Caixa.
- Fletcher, A., N. Darling, L. Steinberg i S. M. Dornbusch (1995). "The company they keep: Relation of adolescents' adjustment and behavior to their friends' perception of authoritative parenting in the social network". *Developmental Psychology*, 31: 300–310.
- Gauthier, A. H., T. M. Smeeding i F. F. Fustenberg (2004). "Are parents investing less time in children?: Trends in selected industrialized countries". *Population and development review*, 30: 647–671.
- Geerken M., i W. R. Gove (1983). *At home and at work: The family's allocation of labor*. Beverly Hills, CA.: Sage.
- Greenhaus, J. H., i N. J. Beutell (1985). "Sources of conflict between work and family roles". *Academy of Management Review*, 10: 76–88.
- Harris, K. M., i P. Morgan (1991). "Fathers, Sons, and Daughters: Differential Paternal Involvement in Parenting". *Journal of Marriage and Family*, 53: 331–544.
- Hochschild, A. (1997). *The time bind. When work becomes home and home becomes work*. New York: Metropolitan.
- Iglesias de Ussel, J., P. Marí-Klose, M. Marí-Klose i P. González Blasco (2009). *Matrimonios y parejas jóvenes. España 2009*. Madrid: Fundación SM.
- INE (2010). *Encuesta de población activa, 2010*. Madrid: INE.

- INE (2010). *Mujeres y hombres en España, 2010*. Madrid: INE.
- Loeber, R., i T. J. Dishion (1983). "Early predictors of male delinquency: A review", *Psychological Bulletin*, 94: 68–98.
- Marí-Klose, P., i M. Marí-Klose (2006). *Edad del cambio: Jóvenes en los circuitos de solidaridad intergeneracional*. Madrid: CIS.
- Marí-Klose, P., C. Gómez-Granell, C. Brullet i S. Escapa (2008a). *Temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos dels temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Marí-Klose, P., et al. (2008b). *Informe de la inclusió social a Espanya*. Barcelona: Obra Social de la Caixa de Catalunya.
- Marí-Klose, P., M. Marí-Klose, F. Granados, C. Gómez-Granell i A. Martínez (2009). *Informe de la inclusió social a Espanya*. Barcelona: Obra Social de la Caixa de Catalunya.
- Marí-Klose, P., M. Marí-Klose, E. Vaquera i S. Argeseanu (2010). *Infància i futur: Noves realitats, nous reptes*. Barcelona: La Caixa.
- Meil, G. (1999). *La postmodernización de la familia española*. Madrid: Editorial Acento.
- Meil, G. (2005). "El reparto desigual del trabajo doméstico y sus efectos sobre la estabilización del proyecto conyugal". *REIS*, 111: 163–179.
- Meil, G. (2006). *Pares i fills a l'Espanya actual*. Barcelona: La Caixa.
- Moen, P., i D. I. Dempster-McClain (1987). "Employed parents: Role strain, work time, and preferences for working less". *Journal of Marriage and Family*, 49: 579–590.
- Nock, S. L., i P. W. Kingston (1988). "Time with children: The impact of couples' work time commitments". *Social Forces*, 67: 59–85.
- Peterson, R. R., i K. Gerson (1992). "Determinants of Responsibility for Child Care Arrangements among Dual-Earners Couples". *Journal of Marriage and Family*, 54: 327–536.
- Presser, H. B. (1994). "Employment schedules among dual-earner spouses and the division of household labor by gender". *American Sociological Review*, 59: 348–364.
- Robinson, J. P., i G. Godbey (1999). *Time for life: The surprising ways Americans use their time*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Roeters, A., i T. Van der Lippe (2009). "Parental Work Demands and the Frequency of Child-Related Routine and Interactive Activities". *Journal of Marriage and Family*, 71: 1193–1204.

- Roussel, L. (1989). *La famille incertaine*. París: Odile Jacob.
- Roxburg, S. (2006). "The pressures among married men and women in the paid labor force". *Journal of family Issues*, 27: 529–553.
- Salido, O., i L. Moreno (2007). "Bienestar y políticas familiares en España". *Política y Sociedad*, 44(2): 101–114.
- Schneider, N., et al. (2002). *Mobil, flexibel, gebunden. Familie und Beruf in der mobilen Gesellschaft*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Sennett, R. (1998). *La corrosión del carácter: Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*. Barcelona: Anagrama.
- Steinbert, L., i S. B. Silverberg (1986). "The vicissitudes of autonomy in the early adolescence". *Child Development*, 57: 841–851.
- Thompson, C. A., L. L. Beauvais i K. S. Linnes (1999). "When work-family benefits are not enough: The influence of work-family culture on benefit utilization, organizational attachment, and work-family conflict". *Journal of Vocational Behavior*, 54: 392–415.
- Townsend, N. (2002). *The package deal: Marriage, work, and fatherhood in men's lives*. Philadelphia: Temple University Press.
- Valcour, P. M., i R. Batt (2003). "Work-life integration: Challenges and organizational responses". A P. Moen (ed.), *It's about time: Couples and careers*. NY: Cornell University Press. pp. 310–331.
- Yabiku, S. T., W. G. Axinn i A. Thorton (1999). "Family integration and children's self-esteem". *American Journal of Sociology*, 104: 1494–1524.
- Zick, C. D., i W. K. Bryant (1996). "A new look at parents' time spent in child routine: Primary and secondary time use". *Social Science Research*, 25: 260–280.

3. SEPARATS DESPRÉS DEL DIVORCI? LA IMPLICACIÓ DEL PARE NO RESIDENT I EL SEU IMPACTE EN EL BENESTAR DELS NOIS I NOIES

Marga Marí-Klose i Pau Marí-Klose

3.1. Introducció

La composició de les llars en les que viuen menors ha canviat radicalment en el nostre país. En un període relativament curt de temps hem sigut testimonis de transformacions que afecten tant a l'estructura familiar com a les dinàmiques relacionals que es produeixen en el seu si. Sens dubte, un dels factors que ha contribuït a aquest canvi és l'augment de ruptures de parella. Segons dades de l'Idescat, al 1996 a Catalunya hi havia 197,1 mil famílies formades per un sol progenitor i un o més fills menors de 18 anys. Al 2007 es comptabilitzaven 242,6 mil llars monoparentals. Aquest augment reflexa l'increment en els últims anys de les ruptures de parella, tant les segellades per compromisos matrimonials, com el creixent número d'unions consensuals. En una mica més de 8 de cada 10 llars monoparentals, la persona de referència és una dona. En conseqüència, cada vegada són més els menors que viuran part de la seva infància o adolescència en una llar encapçalada per una mare sola. Això significa, entre d'altres coses, que els seus pares no sempre viuran amb ells i que els adults amb qui conviuen no sempre seran els seus pares. Per a un nombre creixent de nens i nenes, el seu dia a dia transcorre en un nou escenari, marcat per la redefinició de les relacions amb els progenitors i, en ocasions, també amb nous membres de la família, com germanastres o padrastres.

Amb l'augment de les taxes de divorci han emergit nous debats al voltant de la implicació del pare no resident en la vida dels seus fills/es. Diverses reformes legislatives han procurat garantir el compromís patern després de la separació o divorci.⁷ Més recentment, en algunes Comunitats Autònomes, com és el cas d'Aragó i Catalunya, s'opta de manera gairebé preferent per la guarda conjunta. Això suposa abandonar el principi general segons el qual la ruptura entre els progenitors significa automàticament que els fills han d'apartar-se d'un per encomanar-los individualment a l'altre, i s'introdueix com a norma que el divorci o la separació no alteren les seves responsabilitats com a pares. A Catalunya, concretament, es va aprovar aquesta reforma el 14 de Juliol de 2010 amb la Llei 25/2010 del Llibre II del Codi Civil Català relatiu a la Persona i la Família per al Règim de guarda conjunta, que ha entrat en vigor

⁷ A 1989 la legislació penal incorpora el delictes d'impagament de pensions (Art. 487bis del Codi Penal). A 1996 es reforma aquest article i es redueix el període requerit per a qualificar l'impagament com a delictes, passant de tres mesos consecutius o sis no consecutius, a dos mesos consecutius o quatre no consecutius.

l'1 de gener de 2011. Sota l'assumpció d'aquestes iniciatives polítiques i legislatives no només persisteix la idea que els pares tenen el dret (i el deure) de mantenir un contacte regular amb els seus fills, sinó també que fent-ho beneficien al menor. L'orientació d'aquestes iniciatives semblen concordar, en molts casos, amb els propis desitjos dels menors implicats. Així, segons dades del Panel de Famílies i Infància (PFI) una mica més de la meitat dels adolescents (54,4%), els pares dels quals estan separats o divorciats, manifesten que els agradaria passar més temps amb el seu pare no resident.

Al nostre país disposem d'escassa evidència empírica sobre modificacions en les relacions intergeneracionals (això és, la relació dels fills i filles amb els seus pares) com a conseqüència de canvis en l'estructura familiar. Amb prou feines comptem amb dades per avaluar com afectaran aquests canvis al seu benestar. El PFI, que recull informació tant dels progenitors com dels menors, constitueix un instrument de primer ordre per identificar i radiografiar aquestes situacions, i orientar l'acció pública en aquest camp. La creixent magnitud i significació dels fenòmens de desestructuració familiar reclamen atenció política a la possible generació de noves formes de desigualtat associades a aquests canvis.

La ruptura familiar pot ser un episodi en la vida dels menors que desencadeni situacions adverses. Així, els conflictes que emergeixen en el curs del procés de dissolució de la parella fruit de disputes per béns patrimonials, el règim de custòdia, el pagament de les pensions de manutenció, etc. poden tenir efectes nocius en el seu benestar. Estudis realitzats fonamentalment al món anglosaxó han assenyalat que els nens que no resideixen amb el seu pare (en comparació amb aquells que resideixen amb els seus dos progenitors) afronten desavantatges econòmics i socials que incrementen el risc de patir problemes de conducta, malestar i fracàs escolar (Amato, 2005; McLanahan i Sandefur, 1994). Per tant, no és tant la monoparentalitat *per se* la desencadenant de situacions de vulnerabilitat entre els menors, sinó més aviat les circumstàncies que experimenten els nens durant els processos de ruptura familiar, i les privacions econòmiques i d'atenció a les quals poden veure's exposats amb posterioritat.

Tot i així, l'evidència que el divorci i les experiències que implica siguin responsables d'aquests perjudicis no és concloent. Alguns estudis assenyalen la importància de la dimensió temporal. En aquest cas, l'associació entre la interrupció de la convivència amb un dels progenitors i els indicadors de malestar infantil només és robusta quan aquesta interrupció es produeix en etapes primerenques de desenvolupament del menor, que és quan els costa més metabolitzar psicològicament aquesta experiència i no compten amb suport no familiar (Hetherington, Camara i Featherman, 1983). Altres estudis suggereixen que els efectes de les interrupcions de

la convivència són especialment intensos en les etapes posteriors a l'experiència, però es mitiguen amb el pas del temps (McLanahan i Sandefur, 1994; Seltzer, 1991).

Alguns estudis longitudinals que permeten capturar els estats (psicològics, educatius, de conducta) dels menors abans i després de la ruptura, suggereixen que les conseqüències del divorci són limitades, ja que els fills/es de pares que es divorcien ja tendien a presentar pitjors resultats abans de la ruptura (Cherlin, 1999; Elliot i Richards, 1991; Sun, 2001). Segons els resultats d'aquests treballs, els suposats efectes del divorci caldria atribuir-los a les situacions conflictives que experimenten anticipadament famílies intactes que acaben divorçant-se. És possible, fins i tot, que aquestes problemàtiques dels fills/es hagin de considerar-se, en alguns casos, una causa del divorci més que la seva conseqüència. En qualsevol cas, si bé la magnitud de les implicacions del divorci com a episodi "estressant" en la vida dels menors no genera consensos en la recerca, existeixen raons de pes per pensar que criar-se en una llar monoparental pot tenir efectes negatius sobre el benestar del menor.

En la literatura sobre aquestes qüestions, les conseqüències de la ruptura familiar s'han calibrat fonamentalment en termes de reducció de recursos econòmics i risc de pobresa de la llar. La pèrdua d'un salari, les dificultats de participació al mercat laboral del progenitor custodi i, en molts casos, la reducció de les aportacions econòmiques del progenitor no resident (habitualment el pare) redunda en un deteriorament important en la capacitat financera d'aquestes llars. Els diners asseguren capacitat adquisitiva per cobrir necessitats bàsiques —menjar, allotjament, equipaments en la llar—, i béns culturals. Està demostrat que els estats de carestia econòmica, especialment quan tenen un caràcter persistent, afecten negativament al desenvolupament social, psicològic i cognitiu dels nens i nenes. Quan un dels progenitors —habitualment el pare— abandona la llar on vivia amb el menor, les aportacions econòmiques que realitza solen reduir-se, amb independència de la seva capacitat econòmica (Hill, 1992). Aquesta reducció pot agreujar la situació financera de les llars monoparentals encapçalades per una mare sola. Així, segons les dades del PFI, aproximadament quatre de cada deu mares soles afirmen que no reben recursos econòmics de les seves exparelles. El 25% de les que reben aquests pagaments de mantenció afirma, no obstant, que es produeixen retards en el cobrament. El deteriorament de la situació econòmica dels fills/es com a conseqüència dels processos que porta amb si el divorci i la reconfiguració de les relacions econòmiques entre els membres de la família poden ser bastant importants.

No obstant això, les vulnerabilitats associades a les ruptures familiars no es limiten únicament a problemes de diners. Un altre dels recursos fonamentals que proveeixen els pares als seus fills és temps de dedicació. Diverses investigacions han acreditat que els canvis en l'estructura familiar repercuteixen negativament en el temps i atenció que els pares no residents dediquen als seus fills (McLanahan i

Sandefur, 1994; King 1994; Marí-Klose et al., 2008). La legislació reconeix el dret del menor i del progenitor que abandona la llar a mantenir una relació directa i regular, i protegeix aquest dret a través d'un règim de visites. Malgrat això, les oportunitats per relacionar-se, compartir temps i activitats sovint disminueixen o queden en suspens. La sortida de la llar d'un dels progenitors provoca, en terminologia de Coleman (1988), un declivi del capital social de les famílies. Això és, una erosió de vincles beneficiosos per al menor —donat que a través d'aquests lligams paterno-filials, es transmeten normes i expectatives, es vehicula informació o s'estipulen sancions. L'erosió d'aquests vincles és variable. Segons dades del PFI, un de cada quatre adolescents no ha vist mai al seu pare en l'últim any, mentre que un 5,8% el veu cada dia.

Els efectes del temps i els diners que els pares inverteixen en els seus fills estan interrelacionats. Els pares que mantenen vincles estrets amb els seus fills/es són segurament aquells que també procuren pel seu benestar material. D'aquí, que alguns autors considerin que els pares no residents poden mitigar els efectes negatius de la ruptura familiar si es mantenen compromesos en el benestar i cura dels seus fills/es (Amato i Gilbreth, 1999; King i Heard, 1999). Un volum considerable d'evidència indica que la implicació, suport i seguiment que reben els nens dels seus dos progenitors estan associats a tot tipus de beneficis en relació a la seva competència socioemocional, benestar psicològic, conducta, resultats acadèmics, etc. De fet, en una publicació recent —basada en dades d'una mostra representativa de famílies a Espanya amb nens de 0 a 10 anys d'edat— hem evidenciat la importància d'aquesta implicació en el cas de les famílies biparentals: així, per exemple, observem que el risc de patir obesitat és gairebé dues vegades major quan el pare li dedica temps insuficient al seu fill/a que quan el seu grau de compromís és intens. La magnitud de la bretxa en funció de la dedicació paterna és similar en examinar situacions de desafecció escolar (Marí-Klose et al., 2010). És plausible pensar que els beneficis de la dedicació paternal no es produeixin només en situacions de convivència directa.

Conèixer fins a quin punt l'estructura i composició de la llar condiona l'accés a recursos de diferent tipus (de diners o de temps) només pot ser avaluat a la llum del coneixement sobre les relacions que s'estableixen entre llars quan es produeix una ruptura familiar. No obstant això, disposem d'un coneixement molt escàs de quins són els factors que prediuen la implicació paternal després d'una separació o divorci, malgrat pressuposar la importància que té per al benestar del menor.

Per donar resposta a aquests interrogants, en el present capítol ens proposem abordar dues qüestions. D'una banda, el nostre objectiu serà calibrar l'efecte que la ruptura de la parella té sobre dues dimensions relacionades amb el benestar dels adolescents: l'educativa i la dels estats d'ànim. Es tracta d'esbrinar en quina mesura el progrés educatiu i la situació emocional es ressenten després de la ruptura de la relació dels seus progenitors, i determinar específicament l'impacte de la qualitat de la

relació amb el pare no resident. D'altra banda, ens proposem identificar els factors que poden afeblir o reforçar els vincles paterno-filials. Si assumim que la implicació paternal procura beneficis al menor, resulta rellevant conèixer quins factors poden afavorir (o bé obstaculitzar) aquesta relació després del divorci o separació dels progenitors.

3.2. Implicació del pare no resident i el benestar dels adolescents

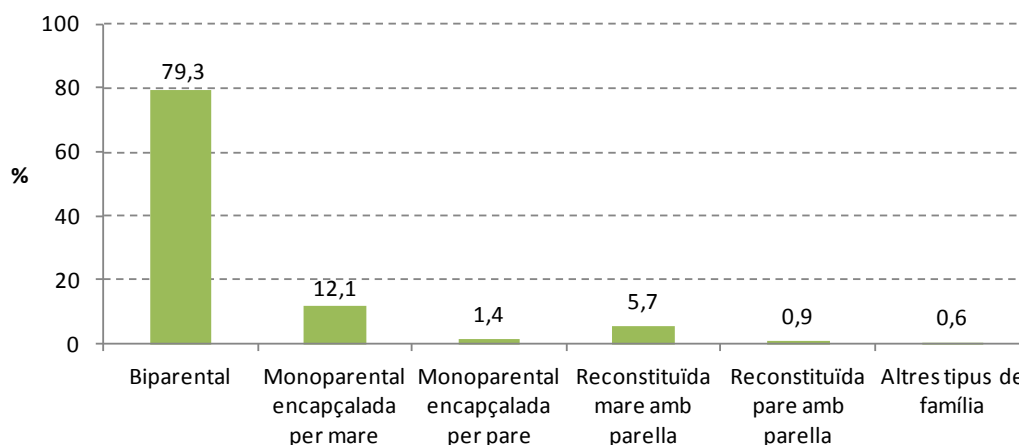
Monoparentalitat i vulnerabilitat solen presentar-se com a fenòmens que van de la mà. En la present secció es tracta de determinar quins mecanismes són els responsables d'aquesta possible associació estadística. Ens centrarem a identificar els factors que intensifiquen o esmoreeixen la vulnerabilitat educativa i emocional d'aquells adolescents que no conviuen amb ambdós progenitors, prestant especial atenció a l'efecte de la qualitat de la relació amb el pare no resident. Per a això calcularem els determinants dels resultats educatius i dels estats d'ànim introduint en models d'anàlisi multivariant, factors sociodemogràfics d'ús habitual en aquests casos. A més, introduïm una variable que mesura el seguiment parental amb l'objectiu de conèixer l'efecte sobre situacions de vulnerabilitat (emocional i educativa) a igualtat de condicions sociodemogràfiques. Entre les variables explicatives tindrem en compte el sexe de l'adolescent, el lloc de naixement dels pares (Espanya, Unió Europea 15, Amèrica del Nord, o bé un altre país), el nivell educatiu de la mare, i el nivell d'ingressos de la llar. També incloem una variable per prendre en consideració l'edat que tenia el menor quan va tenir lloc la interrupció de la convivència. Per tal de mesurar la implicació paterna, incloem una variable que recull informació aportada per l'adolescent sobre la freqüència amb la que es comunica amb el seu pare sobre diferents qüestions en l'últim mes: l'escola i els professors, el que fa amb els seus amics i amigues, coses que passen al món o surten en les notícies, esports, i nois i noies que li agraden. La variable es construeix com un índex additiu dels diferents ítems on els valors més alts corresponen a una comunicació més intensa.⁸ A l'hora d'analitzar els resultats educatius hem optat per una petita variació de la variable acotant-la als aspectes relacionats amb l'educació. Hem diferenciat quatre nivells de seguiment que fa el pare no resident sobre l'escola i els professors (nul, baix, mitjà i alt) en funció de la freqüència amb que l'adolescent i el pare han parlat sobre aquesta qüestió en l'últim mes.

Segons les dades que aporta la primera onada del PFI (2006) que analitzarem, el 13,5% dels adolescents de 13 a 16 anys viuen en una llar monoparental —el 12,1% encapçalat per la seva mare i l'1,4% pel seu pare—, mentre que el 6,6% convivia amb un dels seus progenitors i una nova parella d'aquests (gràfic 3.1). Per aproximar-nos a

⁸ A l'annex recollim la informació relativa a la construcció de les variables utilitzades en l'anàlisi.

l'estudi de la situació dels adolescents que no conviuen amb el seu pare biològic (i aquest no ha mort)⁹ comptem amb una mostra de 463 casos.

Gràfic 3.1. Estructura de les llars on viuen els adolescents. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

3.2.1. Riscos educatius

Els indicadors educatius han estat tradicionalment el terreny més fèrtil per detectar riscos i desavantatges en infants i adolescents que no viuen amb els seus dos progenitors. La majoria dels estudis realitzats —principalment al món anglosaxó— posen en relleu que aquests menors obtenen pitjors resultats educatius, tot i que la magnitud de l'efecte fluctua en funció d'altres variables intervinents. L'objectiu de molts d'aquests treballs és identificar els mecanismes responsables d'aquesta associació estadística. L'argument subjacent en aquests plantejaments és que, la monoparentalitat o la convivència amb un pare social, porten amb si situacions de risc educatiu quan impliquen condicions adverses per al menor, com pot ser la precarietat econòmica o el dèficit d'atenció parental. En aquest apartat explorarem la connexió entre estructura familiar i resultats educatius, rastrejant processos que poguessin estar contribuint a generar aquests riscos, amb especial atenció a l'efecte de la qualitat de la relació amb el pare no resident.

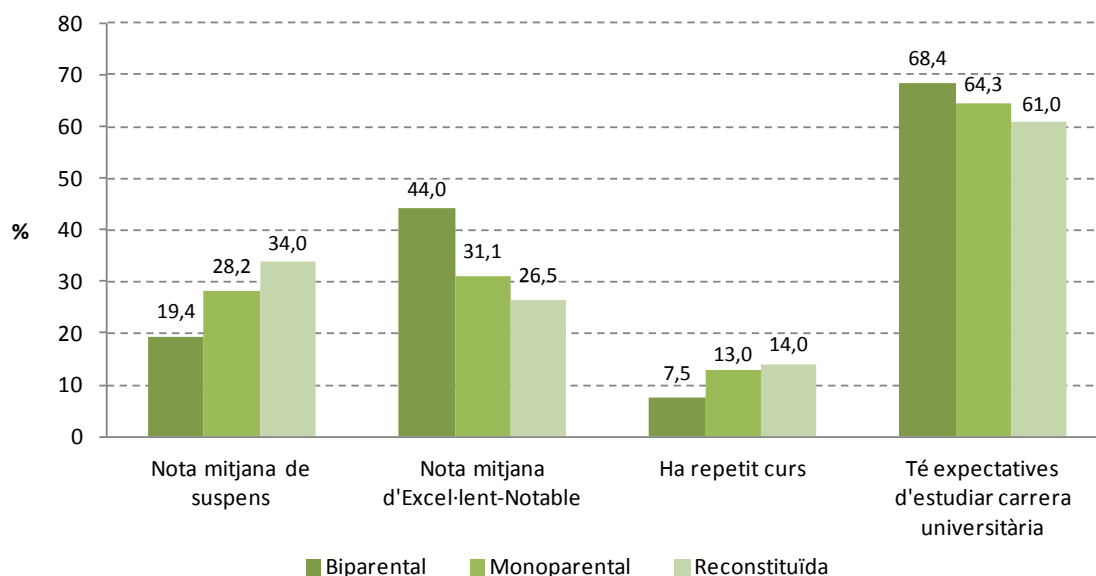
S'han analitzat tres dimensions educatives diferents: rendiments acadèmics, idoneïtat i expectatives educatives futures. Aquestes tres dimensions ens permeten aproximar-nos a aspectes menys estudiats de la realitat de l'èxit/fracàs educatiu, i que influeixen en el procés de “desafecció” progressiu que condueix a l'abandonament escolar prematur. Pel que fa als rendiments, analitzem les seves dues cares: d'una banda, la probabilitat que l'adolescent presenti una mitjana acadèmica equivalent a “suspens” en les seves assignatures troncales, i per una altra, la probabilitat que la seva

⁹ S'inclou només als adolescents que no resideixen amb el pare perquè s'ha produït un divorci, separació, o dissolució de la parella exclouent els casos d'aquells en els quals el pare ha mort.

mitjana acadèmica durant el curs sigui de “notable o excel·lent”. La idoneïtat equival a cursar el curs que li correspon per edat. Els estudiants que han repetit algun curs, ja sigui en l'Educació Secundària Obligatòria o en l'Educació Primària no compleixen el requisit. Pel que es refereix a les expectatives educatives, el nostre interès radica a analitzar la probabilitat que l'estudiant estigui convençut de que estudiarà una carrera universitària.

En el gràfic 3.2 representem com es distribueixen els diferents indicadors dels resultats educatius que analitzarem segons l'estructura de la llar en què viuen els adolescents. Tal com pot apreciar-se, els riscos educatius es concentren especialment en els adolescents que viuen en llars monoparentals o en famílies reconstituïdes. Així, per exemple, la proporció d'adolescents que tenen una nota de suspens és 10 punts percentuals més alta en una llar monoparental que en una biparental i 15 punts més alta en una reconstituïda que en una biparental. Així mateix, també és més baixa la proporció d'adolescents que viuen en llars monoparentals i reconstituïdes amb una nota mitjana alta que entre els adolescents que viuen amb els seus dos progenitors. La proporció dels qui han repetit alguna vegada un curs és el doble entre les llars monoparentals i reconstituïdes que en les biparentals.

Gràfic 3.2. Nota mitjana dels adolescents segons estructura de la llar. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Els quatre models que presentem a continuació estimen els riscos de tenir una nota mitjana de suspens, tenir una nota elevada, haver repetit curs i tenir expectatives d'estudiar una carrera universitària entre els adolescents que no conviuen amb el seu pare biològic (taula 3.1). L'objectiu és calibrar la importància del seguiment que realitza el pare no resident dins d'aquest col·lectiu a igualtat d'altres condicions.

Taula 3.1. Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: Nota mitjana de suspès, nota mitjana de notable-excel·lent, haver repetit curs alguna vegada, expectatives d'estudiar una carrera universitària

	Nota mitjana de suspès	Nota mitjana notable-excel·lent	Haver repetit curs alguna vegada	Tenir expectatives de cursar carrera universitària
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Estructura de la llar				
Monoparental (encapçalada per la mare)	1	1	1	1
Reconstituïda (mare i parella)	1,61	0,68	1,31	0,7
Nivell d'estudis de la mare				
Primaris	1	1	1	1
Secundaris	0,57 †	1,05	0,32 **	2,09 **
Universitaris	0,47 †	3,04 **	0,11 **	4,10 ***
Sexe de l'adolescent				
Dona	1	1	1	1
Home	1,87 *	0,65 †	3,2 **	0,61 *
País d'origen dels pares				
Espanya, UE15, Amèrica del Nord	1	1	1	1
Altre país	2,02 *	0,30 **	4,79 ***	0,82
Nivell d'ingressos				
Primer quartil	2,79 †	0,58	1,21	0,56
Segon quartil	2,33	1,10	1,19	0,47
Tercer quartil	3,04 †	0,64	1,71	0,46
Quart quartil	1	1	1	1
Edat del nen/a en el moment de la separació	1,09 **	0,96	1,17 ***	0,91 **
Nivell de seguiment del pare de l'activitat escolar				
Sense seguiment	1	1	1	1
Baix	0,79	1,35	0,55	1,91 *
Mig	0,66	1,62	0,34 †	2,04 †
Alt	0,57	1,82 †	0,37 *	2,60 **
R ² Nagelkerke	11,8%	15,2%	26,9%	15,7%
Nombre de casos	(369)	(369)	(379)	(371)

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància* 2006, CIIMU.

Els resultats suggereixen que la intensitat d'aquest vincle és un factor de desigualtat educativa en aquests grups. El seguiment que el pare realitza de l'activitat escolar dels fills/es influeix tant sobre els rendiments com el risc d'haver repetit curs i les expectatives d'estudiar una carrera universitària. L'impacte és especialment robust en els dos últims indicadors. El risc d'haver repetit curs és 2,7 vegades més baix en adolescents el pare (no resident) dels quals realitza un seguiment elevat de l'activitat escolar del seu fill/a que en els adolescents els pares dels quals es desentenien d'aquesta faceta o no mantenen contacte amb el seu fill. Quan existeix aquest elevat grau de seguiment, també augmenten clarament les expectatives que té l'adolescent de prosseguir els seus estudis a la universitat.

Els resultats de l'anàlisi no evidencien, no obstant això, diferències significatives per nivell d'ingressos, excepte en el risc d'obtenir una nota mitjana de suspens. Els adolescents de famílies monoparentals i reconstituïdes que pertanyen als trams més baixos d'ingressos tendeixen a tenir una probabilitat més reduïda d'obtenir notes

elevades, així com de tenir expectatives d'estudiar una carrera universitària, però els efectes no són estadísticament significatius.¹⁰

Existeix també una associació entre l'edat en què es produeix la interrupció de la convivència i els resultats educatius. Com més avançada és aquesta, major és el risc per als resultats educatius i més baixes les expectatives d'estudiar una carrera universitària. És difícil determinar estadísticament si aquest fenomen és atribuïble a l'edat en si (és a dir, al desenvolupament evolutiu del menor) o a la proximitat temporal a l'episodi del divorci. Des d'un punt de vista teòric ens inclinem a admetre la segona explicació, ja que la major part de la literatura tendeix a identificar les edats més primerenques, i no l'adolescència, com aquelles en que el divorci té efectes més intensos per al benestar emocional del menor.

3.2.2. Malestar emocional

A continuació analitzem els determinants de diferents sentiments de malestar entre els adolescents que no conviuen amb el seu pare (biològic). El divorci acostuma a convertir-se en un procés estressant pels implicats. Un nombre considerable d'estudis associen el divorci amb un major nivell d'estrès emocional entre els menors. Segons alguns autors, aquests estats tendeixen a dissipar-se després dels primers mesos (Aseltine, 1996; Hetherington, Cox i Cox, 1982), encara que abunden també estudis que detecten efectes negatius transcorreguts diversos anys (Allison i Fustenberg, 1989; Amato i Keith, 1991; Fustenberg i Seltzer, 1986). La relació entre divorci i estrès psicològic s'acostuma a associar en la literatura a tres fenòmens: el conflicte familiar entre els excònjuges, les dificultats econòmiques que travessen les llars monoparentals, i la desorganització familiar produïda ja sigui per canvis de residència, processos judicials, o dèficits d'atenció per part dels progenitors. Tot i així, els resultats no són concloents. De fet, alguns autors assenyalen la possibilitat que el divorci pugui mitigar o "immunitzar" als menors de símptomes depressius o d'estrès. Així, els menors sotmesos a situacions de conflicte constant en la llar poden adoptar actituds més distants pel que fa a la situació familiar.

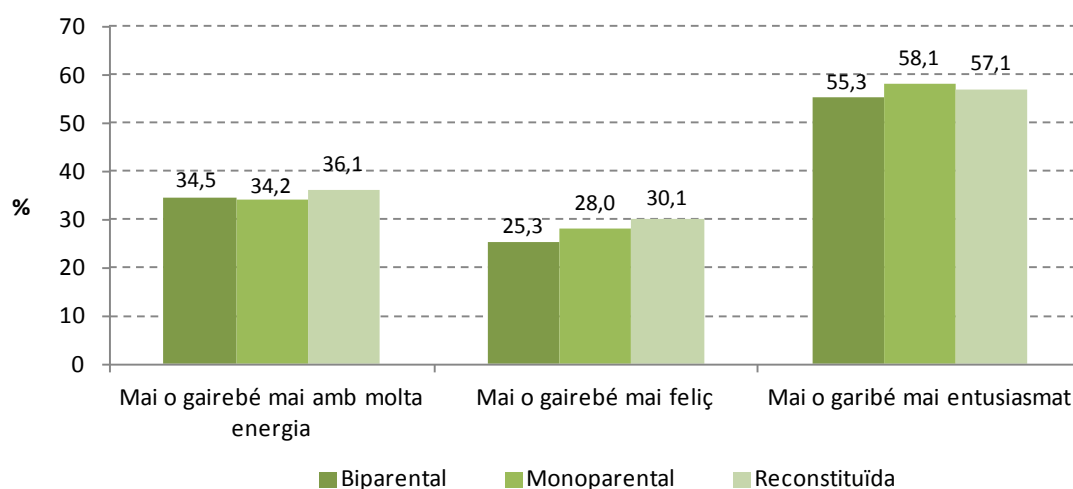
Aseltine, Gore i Colten (1994) observen en un estudi que la qualitat del vincle entre pares i fills/es està fortament associada a la salut mental dels adolescents en famílies que mantenen relacions relativament bones, però que aquesta associació desapareix quan es tracta de famílies sotmeses a conflictes constants. La separació

¹⁰ No obstant, cal tenir en compte que la reduïda grandària de la mostra dificulta l'obtenció de resultats estadísticament significatius a nivells de confiança convencionals. Si elevem lleugerament el llindar de significació acceptable, molts d'aquests efectes podrien considerar-se significatius. D'altra banda, existeix abundant evidència que acredita la importància dels ingressos com a variable que ajuda a explicar la diferència en els rendiments dels adolescents que viuen en llars monoparentals i biparentals (Marí-Klose et al., 2009; Marí-Klose i Marí-Klose, 2010).

dels progenitors en aquests casos pot constituir més aviat una font d'alleujament a les tensions viscudes en la llar. Hem d'apuntar encara una altra qüestió que s'esmenta en la literatura sobre aquests temes. Una de les limitacions principals que detecten la majoria dels estudis sobre l'adaptació dels menors al divorci és l'absència de dades prèvies a la ruptura. Sense la disponibilitat d'aquesta informació no es pot descartar la possibilitat que l'associació entre divorci i malestar sigui espúria i que, tant el malestar dels adolescents com el divorci, tinguin causes comunes. Per tant, diversos investigadors reconeixen que els processos i dinàmiques que ocorren en tot tipus de famílies són més importants que l'estructura familiar en relació al benestar dels infants i adolescents (Dunn et al., 1998; Lansford et al., 2001). Conscients d'aquestes limitacions, el nostre propòsit aquí és conèixer l'impacte que la comunicació i el seguiment del pare no resident té sobre diferents estats d'ànim dels adolescents que viuen en llars monoparentals o reconstituïdes.

El PFI inclou una bateria de preguntes que recullen la freqüència (mai o gairebé mai, alguna vegada, sovint) de diferents estats d'ànim dels adolescents. Ens centrem en tres d'ells: sentir-se amb molta energia, feliç, i entusiasmat. El nostre interès són els adolescents que reconeixen que poques vegades (alguna vegada o gairebé mai) o mai alberguen aquests estats d'ànim positius. Les dades del PFI evidencien que més de la meitat dels adolescents admeten sentir-se entusiasmats poques vegades o mai, un terç reconeixen sentir-se poques vegades o mai amb molta energia, i finalment un de cada quatre se sent feliç poc sovint o mai. En el gràfic 3.3 pot apreciar-se que no existeixen diferències significatives d'aquests estats d'ànim en funció de l'estructura de la llar. Com hem esmentat anteriorment, els efectes sobre el benestar dels menors han d'atribuir-se més a dèficits d'atenció parental o privació de recursos econòmics, que a condicions intrínseques de l'estructura familiar.

Gràfic 3.3. Malestars dels adolescents segons estructura de la llar. Catalunya

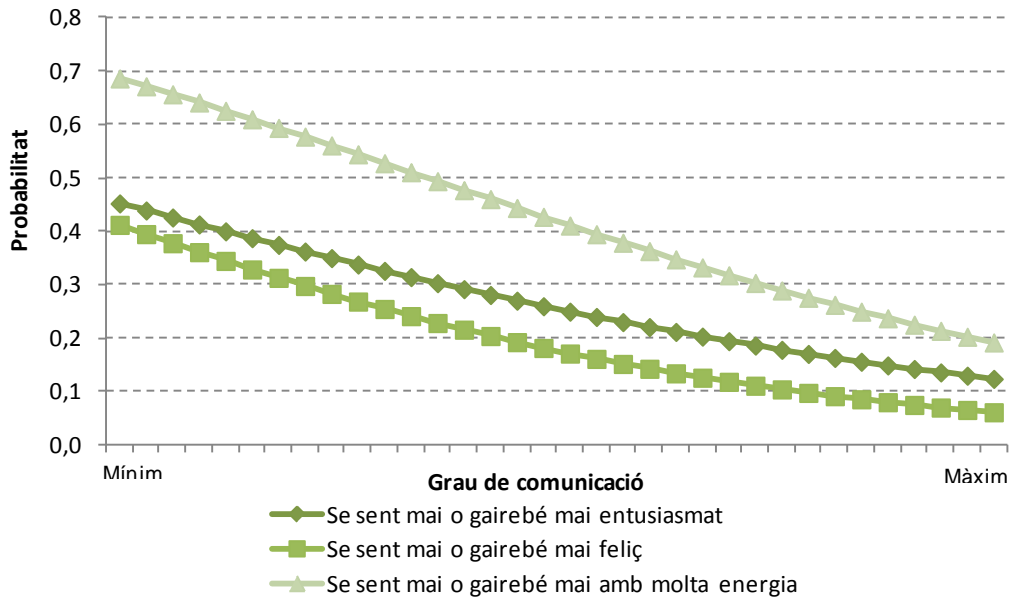
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

L'objectiu de la nostra anàlisi és identificar les condicions que influeixen sobre els sentiments de descoratjament i malestar entre els adolescents que conviuen amb un sol progenitor, prestant especial atenció a l'impacte de la comunicació amb el pare no resident i controlant pels factors socioeconòmics que travessa la llar. A diferència de l'apartat anterior, on mesurem la implicació paterna considerant específicament el grau de comunicació sobre qüestions escolars, en aquesta ocasió incloem continguts addicionals de la comunicació intergeneracional: freqüència amb que es donen converses sobre el que l'adolescent fa amb els seus amics i amigues, sobre coses que passen al món o surten en les notícies, sobre esports, i sobre nois o noies que li agraden. Amb aquests elements hem construït un índex additiu on els valors més alts representen una comunicació més freqüent. De la mateixa manera que es va fer en plantejar l'anàlisi dels determinants dels riscos educatius en l'epígraf anterior, en els models incloem una sèrie de variables socioeconòmiques (sexe de l'adolescent, nivell educatiu de la mare, origen dels pares i nivell d'ingressos de la llar) a més de controlar per l'edat que té l'adolescent quan es produeix la ruptura familiar.

L'especificació del model té una capacitat explicativa bastant més limitada que en els models sobre "riscos educatius". No s'observen efectes estadístics significatius de l'estructura familiar, ni de les condicions socioeconòmiques de la llar (com l'educació de la mare, el nivell d'ingressos de la llar, o l'origen dels pares) sobre la probabilitat d'albergar poc sovint estats d'ànims positius. L'única variable significativa per explicar els tres estats d'ànim és el nivell de comunicació de l'adolescent amb el pare no resident: els adolescents que mantenen nivells alts de comunicació amb el seu pare no resident tenen una probabilitat més baixa de sentir-se poc sovint o mai entusiasmats, feliços o amb molta energia (gràfic 3.4 i taula A.3.1. de l'annex 2).

En resum, els resultats examinats en aquest epígraf i l'anterior apunten en la mateixa direcció. La implicació del pare no resident en llars monoparentals o reconstituïdes tendeix a procurar beneficis als adolescents, majors com més freqüent és el vincle. Evidentment, ens referim a una associació estadística. La realitat presenta situacions molt diverses, que no encaixen exactament en la predicció estadística o s'aparten significativament de la mateixa. És perfectament possible que alguns pares siguin una "mala influència" per als seus fills. Però l'existència d'aquestes situacions particulars no entra en contradicció amb l'evidència probabilística constatada aquí.

Gràfic 3.4. Probabilitat de sentir-se mai o garibé mai entusiasmat, feliç o amb molta energia segons grau de comunicació amb el pare no-resident.
Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

3.3. Els determinants del contacte intergeneracional després del divorci

El divorci pot alterar de forma considerable les relacions intergeneracionals. Després de la ruptura, el temps que passen junts pares/mares i fills es divideix entre els dos progenitors. El temps es converteix en objecte de negociació, de vegades de conflicte, i queda en la majoria dels casos estipulat per conveni. El model que ha predominat fins ara és que un dels progenitors (habitualment la mare) es converteixi en el cuidador primari, mentre l'altre és relegat a la figura de "pare visitant" o no resident. Una planificació característica per al menor implicat és la de passar caps de setmana alterns (incloent una o dues nits) i part de les vacances amb el progenitor no resident.

Segons les dades el PFI, una mica més de la meitat dels adolescents que viuen en una llar monoparental o reconstituïda reconeixen que els agradaria passar més temps amb el seu pare no resident. Per tant, sigui o no acordat, el temps intergeneracional compartit no sembla respondre a les necessitats de la majoria dels menors que han viscut la separació dels seus pares. De fet, una proporció considerable de menors perden el contacte amb el seu pare no resident o el veu de forma esporàdica. Així, per exemple, un de cada quatre reconeix no haver-lo vist en l'últim any.

Conèixer què porta a un progenitor no resident a mantenir un contacte regular amb els seus fills després d'una separació o divorci és una pregunta obligada amb

conseqüències per a tots els membres de la família, però especialment per als adolescents. Menor dedicació de temps per part d'un dels progenitors suposa generalment menor seguiment i supervisió dels comportaments del nen/a. Si s'ha de jutjar pels resultats obtinguts en la secció anterior, aquests dèficits d'atenció dels pares no residents augmenten el risc de vulnerabilitat educativa i emocional (a igualtat de condicions socioeconòmiques). Per tant, ens enfrontem a situacions en què els adolescents poden acumular experiències de vulnerabilitat que redundin en una limitació de les seves oportunitats vitals futures. L'objectiu de la nostra anàlisi en la present secció és identificar les circumstàncies que poden contribuir a mantenir un contacte freqüent entre pare i fill/a després de la ruptura de la parella. És probable que no existeixi un únic factor o individu a qui atribuir la responsabilitat de que això ocorri. Les actituds, accions, i interaccions de tots els membres de la família entren en joc a l'hora de configurar la qualitat i quantitat d'aquestes relacions.

Dins de la literatura especialitzada apareixen almenys tres perspectives sociològiques per explicar el contacte paterno-filial després del divorci: 1) la paternitat social, 2) la implicació parental durant el matrimoni, i 3) la que es basa en les condicions socioeconòmiques del pare. La denominada perspectiva de la paternitat social és deutora de la diferenciació que realitza l'antropòleg clàssic Malinowski (1930) entre paternitat biològica i paternitat social. En les societats que estudia, Malinowski observa que el progenitor (biològic) té un paper irrellevant i que la figura paterna és la definida per la institució del matrimoni, resultat per tant d'un contracte social. Seguint amb aquesta premissa, aquesta perspectiva parteix de la hipòtesi que si després de la separació o divorci, els progenitors estableixen una nova relació de parella, la relació paterno-filial s'altera. La dedicació del pare cap als seus fills (biològics) tendeix a decreixer a causa de les restriccions de temps i els compromisos que adquireix en formar una nova família. De la mateixa manera, alguns autors detecten que el contacte paterno-filial es manté de forma més estreta si la mare no inicia una nova relació (Fustenberg et al., 1983; Seltzer i Bianchi, 1988). En cas contrari, el contacte amb el pare es ressent (Tropf, 1984). És possible que els pares se sentin reemplaçats per la nova parella de la mare que, en assumir algunes de les funcions del pare no resident, acabin potencialment per convertir la implicació d'aquest últim en redundant o supèrflua.

La perspectiva de la paternitat social posa el focus d'atenció exclusivament en els esdeveniments que ocorren després del divorci. Enfront d'aquesta, un segon plantejament es basa en explicar la implicació parental post-divorci en funció de la implicació prèvia al mateix. Segons aquesta perspectiva, els fills constitueixen una forma de "capital marital específic" en el qual tots dos membres de la parella inverteixen durant el període de convivència (Becker, Landes i Michael, 1977). Durant aquest temps els pares estrenyen vincles amb la seva prole, els hi dediquen temps i

esforç, i aprenen a entendre i respondre a les seves necessitats. Segons aquesta interpretació, basada en la racionalitat econòmica, quan es produeix un divorci les expectatives de retorn de la inversió (en temps i diners) que realitza el progenitor no resident es redueixen. El pare absent perd en gran part la capacitat de supervisió sobre les pràctiques de socialització del seu fill/a i l'assignació de recursos de criança. En aquestes condicions, és raonable que el nivell d'implicació s'afebleixi. Per testar adequadament aquesta hipòtesi és necessari comptar amb dades longitudinals, és a dir, conèixer la implicació dels pares abans i després de la separació. No obstant això, la majoria dels estudis adopten estratègies alternatives al no comptar amb aquest tipus d'informació. Així, algunes investigacions recullen testimoniatges retrospectius sobre el nivell d'implicació del pare en la vida dels seus fills abans de la ruptura matrimonial. Una aproximació indirecta utilitza l'edat del menor o la durada del matrimoni (Seltzer, 1991). S'assumeix que com major és el temps de convivència, la inversió realitzada en la seva educació també ho és i, en conseqüència, el grau de compromís després de la ruptura de la convivència es manté alt. Des d'aquesta perspectiva, el sexe de l'adolescent és un factor a prendre en consideració. Alguns autors detecten que, durant el matrimoni, el pare tendeix a establir vincles més estrets amb els fills que no pas amb les filles, i que el seu nivell de compromís amb la família és major en cas de tenir descendència masculina (Marí-Klose et al., 2008). Aquesta diferència per gènere de la proximitat intergeneracional afecta també als contactes després del divorci.

Un tercer enfocament ha explicat la implicació paternal després del divorci a partir de les característiques socioeconòmiques del pare no resident. Una hipòtesi és que els pares no residents amb nivells més alts d'educació són més proclius a mantenir un contacte freqüent amb la seva prole que aquells amb menors recursos educatius (Fustenberg et al., 1983). Sota aquesta hipòtesi està la idea que els pares amb un elevat capital educatiu són més conscients dels beneficis per als seus fills que es deriven dels vincles que mantenen amb ells. En la mateixa línia, un nivell alt d'ingressos també s'ha associat de forma positiva amb el contacte paterno-filial posterior al divorci. Preservar el contacte i la bona relació intergeneracional pot comportar costos econòmics per al progenitor no resident, que els pares amb major nivell adquisitiu poden afrontar més fàcilment.

A més dels ja esmentats, es poden identificar altres factors que poden potencialment condicionar el nivell de contacte paterno-filial després del divorci. Així, per exemple, el retard o la falta de pagament de la pensió de manutenció s'associa a un nivell baix de contacte (Fustenberg et al., 1983; Seltzer i Bianchi, 1988), encara que no queda clara la direcció de la causalitat. No pagar la pensió pot ser una estratègia dels pares que entenen que la mare dificulta o posa traves al contacte, o bé la conseqüència que no es realitzi el pagament de la pensió. De la mateixa manera, s'ha

considerat rellevant per a explicar la intensitat del contacte paterno-filial el nivell de conflicte existent entre els progenitors, però tal i com ocorria en el cas anterior, un dels desencadenants del conflicte pot ser fruit precisament de la falta d'implicació paternal.

A la taula 3.2 observem amb dades del PFI com es distribueixen les pautes de contacte entre progenitors no residents i els seus fills en els diferents escenaris descrits en la literatura examinada. Els resultats indiquen que la paternitat social pot alterar les relacions del pare (biològic) amb el seu fill/a. La proporció de pares que mantenen un contacte freqüent amb el seu fill és menor quan ells o les seves exparelles han iniciat una nova relació. Així, la proporció de pares no residents que mantenen un contacte assidu (setmanalment) amb els seus fills és 10 punts percentuals més baixa quan conviu amb una nova parella que quan no ho fan. S'observa una diferència semblant en les proporcions quan és la mare la que conviu amb una altra parella.

Els factors que expliquen el contacte intergeneracional sobre la base de condicions prèvies a la ruptura, com són el sexe de l'adolescent i els anys de convivència, són també rellevants. Com pot observar-se a la taula 3.2, els fills (homes) semblen beneficiar-se més del contacte assidu amb el seu pare no resident que les filles. També passen de mitjana més dies de vacances junts: així mentre les adolescents estan 13,6 dies amb el seu pare, ells estan 16,2. Els períodes més llargs de no convivència després del divorci també contribueixen al fet que la freqüència de contacte sigui més baixa: mentre un de cada cinc adolescents que porten deu o més anys sense conviure amb el seu pare el veuen setmanalment, entre els que porten menys de cinc anys el 50% manté contacte amb aquesta freqüència. El temps transcorregut des de la separació també afecta clarament al temps que passen junts durant les vacances.

Com ens anticipa la literatura anglosaxona sobre aquestes qüestions, un altre factor rellevant per a explicar la freqüència del contacte intergeneracional post-divorci és l'educació del pare. La proporció de pares que visiten setmanalment als seus fills són el doble entre els qui tenen estudis universitaris que entre els que tenen estudis primaris. De mitjana, també passen més dies junts per vacances: 20 enfront 11,7 dies. Finalment, cal assenyalar, que tant la bona qualitat de la relació entre els excònjuges, com el compliment del pagament de la pensió de manutenció, són elements associats amb el contacte assidu amb el menor (encara que desconeixem la direccionalitat de la relació).

Taula 3.2. Factors que condicionen el contacte entre pares no-residents i fills/es (percentatges). Catalunya

	Freqüència de visites habituals			Mitjana de dies que passen junts a les vacances
	Un o més cops per setmana	Dos o tres cops al mes	Alguns cops a l'any o menys	
Situació de convivència dels excònjuges				
Mare viu:				
amb parella	19,8	34,5	45,7	15,4
sense parella	35,1	26,8	38,1	14,7
Pare viu				
amb parella	29,7	36,1	34,2	15,1
sense parella	41,0	27,6	31,4	17,2
Sexe de l'adolescent				
Noia	26,9	30,1	42,9	13,6
Noi	36,0	26,3	37,7	16,2
Anys que ha conviscut amb el pare no-resident				
de 0 a 4 anys	22,4	28,8	48,8	10,8
de 5 a 9	27,1	34,1	38,8	18,3
10 o més anys	43,9	26,0	30,1	16,3
Nivell d'estudis del pare				
Primari	26,3	26,3	47,5	11,7
Secundaris	36,7	34,5	28,8	17,8
Universitaris	40,0	31,7	28,3	20,0
Qualitat de la relació entre els excònjuges				
Molt bona o bona	46,4	33,1	20,5	19,8
Regular, dolenta o molt dolenta	30,8	35,6	33,7	18,2
No tenen relació	11,8	17,6	70,6	7,6
El pare passa la pensió				
Sí	38,6	37,7	23,7	19,1
No	15,9	15,2	69,0	7,9
Total	31,0	28,4	40,6	15,0

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Com és probable que molts d'aquests factors estiguin interrelacionats, el següent pas serà identificar el pes que té cadascun d'ells a l'hora d'explicar el contacte entre el pare no resident i els seus fills/es després del divorci o separació. Per això emprarem les dues modalitats de mesurar la freqüència de contacte intergeneracional després de la ruptura familiar que es pregunten en el PFI: la freqüència de contacte habitual i la de contacte en el període de vacances escolars (sobre la base del nombre de dies que passen junts durant aquest període). En el primer model s'estima la probabilitat que pare i fill/a passin temps junts almenys una vegada a la setmana (enfrent del fet de veure's amb menys freqüència). Considerem que el contacte freqüent és un indicador de la intensitat de la implicació parental en la cura de l'adolescent. Els pares que veuen als seus fills una, o diverses vegades a la setmana, tendeixen a establir relacions diferents amb els seus fills que aquells que els veuen menys freqüentment. Tenir un contacte gairebé diari permet als pares que no conviuen amb els seus fills/es establir vincles emocionals més estrets, i mantenir nivells més alts de supervisió i control. En el segon model que apareix en la taula 3.3, s'estima la probabilitat que el pare no resident i el seu fill/a passin junts més de 15 dies

de vacances, dada que correspon a la mitjana de dies que passen els adolescents amb els seus pares en les seves vacances escolars.

Taula 3.3. Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: freqüència de contacte amb el pare no-resident (adolescents que viuen en una família monoparental o reconstituïda)

	Veu al seu pare cada setmana	Passa més de 15 dies de vacances amb el seu pare
	Model 1	Model 2
Estructura de la llar		
Monoparental (encapçalada per la mare)	1	1
Reconstituïda (mare i parella)	0,819 *	1,207 *
Pare no-resident viu:		
sol	1	1
amb una nova parella	0,881	1,219
amb una nova parella i fills	1,260	1,551
amb altres persones	2,703 *	1,831
Sexe de l'adolescent		
Dona	1	1
Home	0,598	0,453
Anys transcorreguts sense viure amb el pare	0,805 ***	0,834 **
Interacció entre anys transcorreguts sense viure amb el pare i sexe de l'adolescent	1,177 *	1,166 *
Nivell d'estudis del pare		
Primaris	1	1
Secundaris	1,761	1,701
Universitaris	1,728	1,843
Els membres de l'exparella mantenen una relació:		
Molt bona o bona	1	1
Regular, dolenta o molt dolenta	0,412 **	0,808
No tenen relació	0,143 ***	0,246 **
El pare passa la pensió de manutenció		
Sí	4,457 ***	3,441 ***
No	1	1
L'adolescent té germans		
Sí	0,861	0,640
No	1	1
R ² Nagelkerke	35,0%	25,4%
Nombre de casos	(275)	(261)

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància* 2006, CIIMU.

Els resultats evidencien que, a excepció de l'educació del pare i la presència de germans a la llar, la majoria dels factors assenyalats anteriorment tenen rellevància a l'hora d'explicar el contacte paterno-filial després de la separació o divorci.¹¹ L'impacte és especialment robust en tres indicadors: el pagament de la pensió de manutenció, la qualitat de la relació dels excònjuges, el temps transcorregut des que van deixar de conviure pares i fills/es i el sexe d'aquests. A igualtat d'altres condicions, els pares no residents que paguen la pensió de manutenció dels seus fills tenen una raó de

¹¹ Els coeficients apunten en la direcció esperada, però no són estadísticament significatius a nivells convencionals de significació. Cal tenir en compte que la grandària de la mostra disponible és bastant petita, la qual cosa limita la possibilitat d'obtenir coeficients significatius.

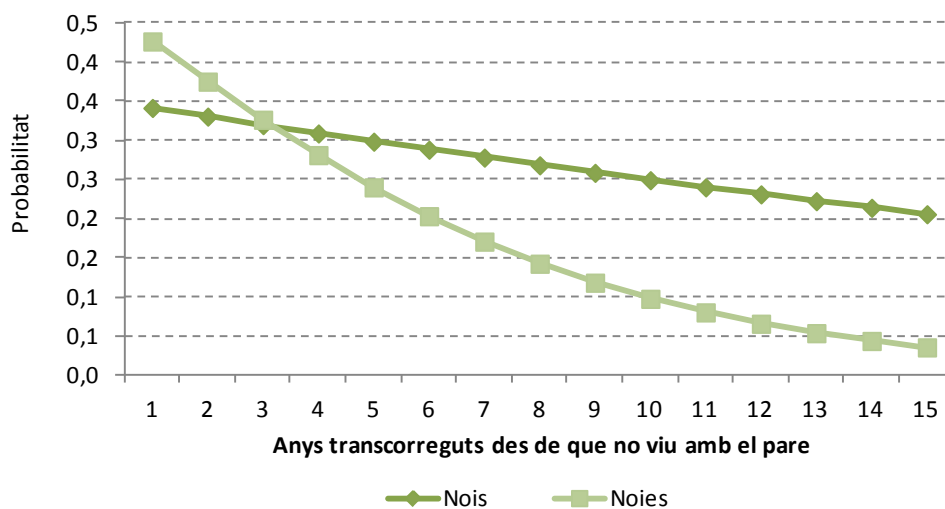
probabilitats 4,5 vegades més alta de veure als seus fills/es setmanalment que aquells que no els passen la pensió, i 3,5 vegades més alta de passar més de 15 dies de vacances amb ells/es. Potser existeixi certa bidireccionalitat entre aquests dos factors, però en tot cas sembla que la inversió de diners i temps que fan els pares no residents en els seus fills estan estretament relacionats. El mateix cal dir respecte la qualitat de la relació que mantenen els progenitors. La raó de probabilitats de veure als fills setmanalment és 7 vegades menor quan els progenitors no mantenen relació que quan sí que la mantenen i és bona. És 2,4 vegades menor quan és dolenta o molt dolenta.

El temps transcorregut des de la separació és un factor amb una influència altament significativa sobre la freqüència del contacte. Però, com pot apreciar-se en el gràfic 3.5 (derivat de l'estimació del factor interactiu que apareix en la taula 3.3), el pas del temps afecta de forma desigual en la freqüència de contacte de nens i nenes amb els seu progenitor no resident. Tot i que durant els primers anys els pares són més proclius a mantenir el contacte amb les seves filles, la vinculació amb aquestes s'erosiona de manera bastant més ràpida que la que mantenen amb els seus fills. Mancant anàlisis més profundes sobre els aspectes de la relació que contribueixen a preservar la seva fortalesa, és difícil dilucidar a què es deu aquest fet. És possible que reflecteixi una preferència del pare per participar en la socialització del seu fill que no pas en la de la seva filla, o avantatges comparatius en la seva capacitat per aconseguir-ho. En aquest sentit, és fàcil també imaginar que els pares trobin més senzill mantenir obertes vies de comunicació i contacte amb els seus fills adolescents que amb les seves filles. Els pares tendeixen a compartir més interessos i aficions amb els seus fills que amb les seves filles, i pot resultar-los més fàcil trobar activitats conjuntes que motivin a tots dos a preservar el contacte. D'altra banda, la psicologia evolutiva suggereix que durant l'adolescència, en tot tipus d'estructures familiars (biparentals i monoparentals), les noies tendeixen a distanciar-se dels seus pares, mentre que el vincle amb la seva mare es ressent molt menys (Youniss i Smollar, 1985). Aquest procés de distanciament és menys intens entre els nois, que mantenen un elevat grau d'identificació amb el seu pare (Starrels, 1994).

Els resultats obtinguts en el segon model apunten en direccions semblants als quals descriu el primer model (taula 3.3). Les principals variables explicatives influeixen de forma similar sobre la probabilitat que l'adolescent passi més de 15 dies amb el seu pare durant les vacances. Existeix una petita diferència que cal destacar. Els adolescents que viuen en una família reconstituïda (amb un padrastre) tendeixen a mantenir un contacte quotidià menys freqüent amb el seu pare que aquells qui viuen només amb la seva mare. No obstant això, la durada de les vacances que passen amb ell és més perllongada. Les causes d'aquesta paradoxa són possiblement diverses. La presència de la nova parella de la mare allunya al pare biològic de la vida quotidiana

dels seus fills. És possible que, en alguns casos, el pare social assumeixi part de les funcions que havia desenvolupat el pare biològic mentre convivia amb el seu fill i que, en aquesta situació, la implicació quotidiana d'aquest últim es faci més innecessària o redundant. També cal suposar que, amb la irrupció de la nova figura masculina, l'acostament del pare biològic a la seva antiga família es dificulti davant l'aparició de noves traves. En el nou escenari, la mare pot mostrar-se menys procliu a tolerar la "intrusió" de la seva antiga parella en la seva nova vida familiar. En aquestes condicions, el període de vacances obre oportunitats d'interacció que no existeixen en altres moments, adquirint major valor per al pare no resident.

Gràfic 3.5. Probabilitat de veure al pare cada setmana segons sexe de l'adolescent i anys transcorreguts des de que no viu amb el pare.
Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

3.4. Conclusions i recomanacions

Les relacions familiars tenen una influència cabdal en el benestar i les condicions de vida dels menors. L'augment de noves modalitats familiars al nostre país convida a parar especial atenció als seus possibles efectes sobre el benestar dels menors. La literatura anglosaxona ha acumulat ja un volum important d'investigacions que acrediten la relació entre experiències de monoparentalitat en la infància o adolescència i una varietat considerable de problemes emocionals, de comportament, i educatius (Amato i Gilbreth, 1999; Chapple, 2009). Al nostre país, la investigació sobre aquests efectes és encara escassa, tot i que els nostres esforços en els últims anys han anat dirigits a posar remei a aquesta mancança (Marí-Klose et al., 2008; Marí-Klose et al., 2010; Brullet et al., 2011). Menor és encara el coneixement sobre els factors que fomenten o obstaculitzen el manteniment del vincle intergeneracional després de la interrupció de la convivència. Els resultats presentats en aquest capítol

representen una primera aproximació amb les dades del Panel de Famílies i Infància als predictors del contacte entre pares no residents i fills/es després del divorci o ruptura de la parella.

Les nostres anàlisis contribueixen al debat sobre l'impacte de l'estructura familiar en el benestar dels menors i confirmen els resultats obtinguts en investigacions prèvies: la importància del capital social de les famílies i, en particular, de la relació amb el pare no resident. Els adolescents que reben major atenció del seu pare no resident se'n beneficien més que els que reben una atenció baixa o nul·la. L'impacte de l'estructura de la llar no és significatiu quan controlem per factors socials que concorren sovint quan es produeix la ruptura de la convivència entre el menor i un dels progenitors. Cal remarcar en aquest sentit que, a igualtat de condicions en la intensitat del vincle entre l'adolescent i el pare no resident, la influència dels recursos econòmics de la llar no representen un element crucial en el benestar educatiu i emocional del menor.

L'evidència obtinguda contribueix a posar en relleu el valor dels diferents compromisos que ha de mantenir el pare no resident respecte als seus fills. S'espera que els pares realitzin el pagament de les pensions de manutenció, i es presta una atenció menor als beneficis potencials d'altres recursos no econòmics. Les conclusions aquí exposades tenen implicacions pràctiques per a les polítiques públiques, que justifiquen intervencions en situacions en les quals els pares tenen escassos recursos econòmics, o bé mantenen una implicació alta en l'educació i benestar dels seus fills/es.

Tenint en compte els beneficis del contacte paterno-filial després del divorci, el següent pas ha estat conèixer les condicions que afavoreixen o obstaculitzen aquest contacte. Però si això no fos suficient, observem també que la majoria dels adolescents els pares dels quals estan separats o divorciats, manifesten que els agradaria passar més temps amb el seu pare no resident. La nostra anàlisi s'ha limitat a explicar la freqüència del contacte quotidià i en el període de vacances. Com era d'esperar, els resultats de l'anàlisi multivariant indiquen que els pares que mantenen un contacte freqüent amb els seus fills són també aquells que s'ocupen de la seva pensió de manutenció. Es tracta segurament de dos factors que es retroalimenten, doncs tots dos reflecteixen la implicació amb els compromisos en el benestar dels fills que adquireixen els progenitors després de la ruptura. La bona qualitat de la relació dels excònjuges és també un factor determinant en el manteniment del contacte paterno-filial.

Finalment cal destacar en relació als resultats obtinguts en les nostres anàlisis, la importància del temps transcorregut com a factor d'enorme rellevància per explicar la freqüència de contacte paterno-filial. De la mateixa manera que corrobora la major part de l'evidència que aporten investigacions prèvies, el temps erosiona el vincle. A

més, observem que ho fa de forma diferent en el contacte que manté el pare amb un fill i el pare amb una filla. És possible que tant els pares com les mares considerin que la figura paterna constitueix un model de referència per als fills-homes, i que per això contribueixin en major mesura al manteniment del contacte paterno-filial. El que està per veure és si aquesta persistència del contacte en el temps té conseqüències diferencials per al benestar dels nois i les noies.

Si bé la investigació ofereix algunes respostes, també deixa noves preguntes a l'aire. Per exemple, és la implicació paterna la causa o bé la conseqüència del benestar en l'adolescència? Els models que s'han presentat aquí parteixen del pressupòsit que el benestar del menor és un efecte de la implicació paterna. No obstant, la relació es podria donar al revés: que la implicació del pare sigui un efecte de determinades característiques del menor. És a dir, els pares mantenen una relació més estreta amb fills que obtenen bons resultats escolars i tenen una bona conducta. En aquest cas la implicació paterna és més una reacció a les característiques emocionals i de conducta del menor que no una acció que contribueix al benestar del menor. La nostra anàlisi utilitza informació sobre la realitat dels adolescents posterior a la interrupció de la convivència amb el seu progenitor no resident, sense que estiguem en condicions de controlar aspectes de la seva experiència anterior a aquesta interrupció. No hem tingut en consideració la qualitat de la relació paterno-filial prèvia a la ruptura de la parella. Això impedeix conèixer en quina mesura les bretxes educatives o el malestar emocional detectat entre aquests menors ve arrossegat per experiències prèvies a la interrupció de la convivència. És possible que molts menors hagin travessat escenaris adversos per al seu progrés educatiu o benestar emocional abans de la ruptura de la relació entre els seus progenitors si aquesta ruptura ha estat precedida, per exemple, per situacions conflictives, d'abús o negligència que han pogut afectar negativament al seu benestar. Cal comptar amb dades longitudinals per poder arribar a conclusions més robustes sobre la relació entre divorci i vulnerabilitat en la infància.

El fet que el Panel de Famílies i Infància sigui una enquesta longitudinal permetrà solucionar aquest problema a mesura que els investigadors/es puguin comptar amb successives edicions de l'enquesta on quedin registrades noves interrupcions de la convivència. Fins el moment, disposem de mostres excessivament petites per treballar de forma longitudinal en aquests temes. D'aquí la rellevància de comptar amb el compromís de les administracions públiques per sostenir eines d'anàlisi que permetin estudiar i entendre realitats canviants com són les famílies i les relacions intergeneracionals.

En un dels últims informes publicats per l'OCDE sobre el benestar en la infància (2009: 126), s'assenyala que una bona política social requereix disposar del coneixement sobre la naturalesa precisa de la relació que existeix entre noves modalitats familiars i les condicions de vida en la infància. En la mesura en què

comptem amb aquest coneixement, els “policy makers” estaran en condicions d'adoptar mesures per abordar els problemes per als menors associats a aquestes experiències. Les mesures poden ser diverses, encara que poden distingir-se dues grans tradicions. En països com els Estats Units s'ha apostat per contenir l'expansió de la monoparentalitat mitjançant mesures que busquen afavorir el matrimoni enfront de la cohabitació, i prevenir el divorci i els embarassos fora del matrimoni. En contrast, en la majoria dels països de l'entorn europeu les iniciatives persegueixen reduir els desavantatges als quals s'enfronten les famílies monoparentals a través de la provisió de serveis i prestacions monetàries. L'augment d'aquest tipus de famílies exigeix un coneixement més en profunditat de les conseqüències que pot implicar per als infants la vivència d'aquest tipus d'episodis. L'emergència de nous règims jurídics com la custòdia compartida afegeix encara major complexitat a aquesta realitat. Sense eines adequades per diagnosticar el canvi familiar i els efectes de les diferents polítiques públiques, probablement moltes de les actuacions que es puguin adoptar no aconseguiran plenament els objectius que es proposen. Ens agradaria confiar en que la visibilitat de les condicions que poden frenar o esmorteir situacions de vulnerabilitat en la infància i, l'acumulació d'evidència científica, puguin contribuir a orientar polítiques més efectives.

Els resultats que hem obtingut poden obrir noves vies d'intervenció pels “policy makers” i els agents socials que treballen amb famílies separades o divorciades. Tradicionalment, la principal iniciativa pública de protecció s'ha centrat a reduir el risc de pobresa procurant augmentar la renda de les llars encapçalades per un sol progenitor (habitualment la mare). En els últims anys aquest objectiu passa per fomentar la participació al mercat de treball de les dones que encapçalen una llar monoparental. Si bé reduir la pobresa infantil és sens dubte una mesura necessària que ha de romandre en l'agenda política existeixen, com hem pogut comprovar, existeixen altres recursos no monetaris que contribueixen al benestar del menor, com és el contacte amb el pare no resident. A més a més, sabem que existeix una associació positiva entre el contacte freqüent i el pagament de la pensió de manutenció, la qual cosa millora a la vegada el benestar material del menor (Seltzer, McLanahan i Hanson, 1998). Per aquest motiu en els últims anys s'han contemplat diverses mesures per incentivar la implicació paterna, graduant, per exemple, les aportacions monetàries que realitzen els pares en funció del contacte que mantenen amb el seu fill/a. Així, a Noruega es va aprovar l'any 2001 una reforma encaminada a reconèixer el doble rol de cuidador i treballador tant de pares com de mares en casos de separació i divorci. En la nova disposició legal es contempla que la pensió de manutenció que paga el progenitor no resident (habitualment el pare) s'ajusta en funció de la intensitat del contacte que manté amb el seu fill/a. La idea subjacent a aquesta mesura és que el pare incorre en costos directes quan manté un contacte intens amb els seus fills/es. Si el contacte paterno-filial no es dedueix del pagament de la pensió, el pare acaba

pagant el doble —fent-se càrrec dels costos directes i indirectes. De forma similar, encara que destinats exclusivament a la població amb menys recursos, als Estats Units des dels anys 90 s'implementen programes específics per promoure que pares separats/divorciats amb escassos recursos mantinguin una implicació alta en la cura dels seus fills. Diversos estudis havien detectat que els pares en situació de pobresa o desocupació tenien una probabilitat més alta de desvincular-se de les seves responsabilitats familiars (Harris i Manner, 1996; Danzinger i Radin, 1990). Els menors que precisaven una major atenció eren, com a resultat d'això, els que menys la rebien. Com a resposta a aquesta situació, aquests programes es van dissenyar per ajudar als pares a superar obstacles per mantenir el contacte amb els seus fills oferint espais de trobada, formació i assessorament.

Si bé les experiències no són necessàriament extrapolables, aporten informació que pot ser útil per a dissenyar modalitats d'intervenció en les dinàmiques familiars post-divorci que puguin contribuir no només al manteniment del contacte paterno-filial, sinó a la millorar la qualitat del mateix.

Fomentar pràctiques de coresponsabilitat en un context de participació massiva de les dones al mercat de treball i de progressiva acceptació per part dels homes de la legitimitat de valors d'igualtat tant en l'àmbit domèstic com a laboral, exigeix un replantejament i adaptació tant en l'àmbit jurídic com en les polítiques socials. Canvis legislatius com la custòdia compartida impliquen noves pràctiques de coresponsabilitat en la cura del menor, que poden contribuir a reforçar el vincle del nen amb el progenitor que perdria la custòdia si aquesta fos única. De curt recorregut al nostre país, estan per veure encara els avantatges i inconvenients d'aquest tipus d'acord. Segons els seus defensors, la custòdia compartida afavoreix l'accés del menor a majors recursos (donat que incrementa les aportacions del progenitor que ara comparteix la custòdia), redueix les dificultats econòmiques i emocionals que implica educar a un menor en solitari, i permet una millor adaptació del menor després del divorci (Johnston, 1995). Els autors que la qüestionen assenyalen principalment que la custòdia compartida pot augmentar situacions d'estrès i malestar en el menor en aquells casos en els quals els progenitors mantinguin conflictes no resolts (Shulman i Pitt, 1982). En bona mesura la investigació realitzada s'ha centrat en països amb cultures i tradicions jurídiques diferents a la nostra, amb dinàmiques de convivència familiar idiosincràtiques. Caldria començar a dissenyar metodologies per poder analitzar empíricament i de forma rigorosa els processos que condueixen a aquest tipus d'escenari i les dinàmiques que aquest inaugura en el context català.

Se sol dir que un divorci o separació ho és per als pares però no per als fills. No obstant això, per mantenir el vincle intergeneracional resulta complicat prescindir del contacte entre els excònjuges. En cas de divorci la quantitat i qualitat de la relació intergeneracional està condicionada en bona mesura per la qualitat de la relació entre

els excònjuges. Com demostren els nostres resultats, un dels predictors del contacte paterno-filial és la qualitat de la relació que mantenen els progenitors. És previsible que una relació marcada per l'hostilitat i el conflicte fins i tot pugui tenir conseqüències nocives per al menor (Amato, 1993). En aquest sentit, nens i adolescents es poden beneficiar de programes i accions que els permetin mantenir un contacte fluït després de la separació, però sempre que es pugui establir una relació cooperativa entre els excònjuges. Per preservar una implicació alta en la cura dels fills per part dels dos progenitors després de la ruptura de la parella, és necessari fomentar un bon clima de relació entre ells. S'han documentat ja nombroses experiències en les quals els processos de mediació familiar redueixen el nivell d'hostilitat entre els progenitors durant i després el procés de divorci. En alguns països es planteja fins i tot com un model d'intervenció obligada prèvia al procés de divorci (Emery, 1994). Incloure processos de mediació, o serveis d'assessorament, durant i després dels processos de ruptura de la parella pot facilitar arribar a compromisos per mantenir el contacte intergeneracional i fomentar models de cooperació entre els excònjuges. És possible fins i tot que aquest tipus de models d'intervenció facilitin els acords sobre la custòdia dels fills.

El que tenen en comú totes aquestes intervencions és l'objectiu d'esmoreir les implicacions negatives que el divorci o separació dels cònjuges puguin tenir sobre el benestar i les oportunitats vitals del menor. L'evidència empírica examinada indica que la implicació del pare no resident en llars monoparentals o reconstituïdes tendeix a procurar beneficis als adolescents, majors com més intens és el vincle. Evidentment no totes les realitats particulars s'ajusten a aquest patró. Però evidències com aquestes constitueixen un marc sobre el qual treballar per construir models d'intervenció que puguin ajudar a activar mecanismes per preservar les relacions paterno-filials.

3.5. Referències bibliogràfiques

- Allison, P. D. i F. Furstenberg, Jr. (1989). "How Marital Dissolution Affects Children: Variations by Age and Sex". *Developmental Psychology*, 25 (4): 540–49.
- Amato, P. (2005). "The Impact of Family Formation Change on the Cognitive, Social, and Emotional Well-Being of the Next Generation". *Future of Children*, 15: 75–96.
- Amato, P. R. (1993). "Children's adjustment to divorce: Theories, hypotheses, and empirical support". *Journal of Marriage and the Family*, 55: 23–38.
- Amato, P. R., i B. Keith (1991). "Parental divorce and the well-being of children: A metaanalysis". *Psychological Bulletin*, 110: 26–46.

- Amato, P. i J. G. Gilbreth (1999). "Nonresident Fathers and Children's Well-Being: A Meta-Analysis". *Journal of Marriage and the Family*, 61: 557–73.
- Aseltine Jr., R. H., S. Gore, i M. E. Colten (1994). "Depression and the Social Developmental Context of Adolescence". *Journal of Personality and Social Psychology*, 67 (2): 252–63.
- Aseltine R. H. (1996). "Pathways Linking Parental Divorce With Adolescent Depression". *Journal of Health and Social Behavior*, 2 (37): 133–148.
- Becker, G. S., E. M. Landes i R. T. Michael (1977). "An economic analysis of marital stability". *Journal of Political Economy*, 85: 1141–1187.
- Brullet, C., M. Marí-Klose, P. Marí-Klose i L. Maranzana (2011). "Geografías de la paternidad no residente: ¿ausente o vinculado?". *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 57(1): 83–103.
- Coleman, J. S. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital". *American Journal of Sociology*, 94: 95–120.
- Chapple (2009). "Child Well-being and Family Structure across the OECD: An Analysis". Draft Working Paper, OECD, forthcoming.
- Cherlin, A. (1999). "Going to Extremes: Family Structure, Children's Well-Being, and Social Science". *Demography*, 36: 421–428.
- Cherlin, A. J., i P. B. Walters (1981). "Trends in United States men's and women's sex-role attitudes". *American Sociological Review*, 46: 453–460.
- Danzinger, S. K., i N. Radin (1990). "Absent does not equal uninvolved: Predictors of fathering in teen mother families". *Journal of Marriage and the Family*, 52: 636–642.
- Dunn, J., K. Deater-Deckard, K. Pickering, T.G. O'Connor, J. Golding i el ALSPAC Study Team (1998). "Children's adjustment and prosocial behavior in step-, single, and nonstep-family settings: Findings from a community study". *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39: 1083–1095.
- Elliott, B. J., i M.P.M. Richards (1991). "Children and divorce: Educational performance and behaviour before and after parental separation". *International Journal of Law and the Family*, 5: 258–276.
- Emery, R. E. (1994). *Renegotiating family relationships: Divorce, child custody, and mediation*. Nova York: Guilford
- Furstenberg, F, C. W. Nord, J. L. Peterson i N. Zill (1983). "The life course of children of divorce: Marital disruption and parental contact". *American Sociological Review*, 48: 656-668.

- Furstenberg, F. F. (1988). "Marital disruption, child custody, and visitation". A S. Kammerman i A. Kanh (eds.), *Child support: From debt collection to social policy*. Beverly Hills, CA: Sage. pp. 277–305.
- Furstenberg, F. F., i J. A. Seltzer (1986). "Divorce and Child Development". A P. A. Adler i P. Adler Greenwich (eds.), *Sociological Studies of Child Development*,. CT: JAI Press. pp. 137–60.
- Harris, K. M., i J. K Manner (1996). "Poverty, paternal involvement, and adolescent well-being". *Journal of Family Issues* 17 (5): 614–640.
- Hetherington, E. M., M. Cox, i R. Cox (1982). "Effects of Divorce on Parents and Children." M.E. Lamb (ed.), *Nontraditional Families: Parenting and Child Development*. Mahwah, NJ: Lawrence Erl- baum Associates. pp. 233–88.
- Hetherington, E. M., K. A. Camara i D. L. Featherman (1983). "Achievement and intellectual functioning of children from one-parent households". A J. Spence (ed.) *Achievement and achievement motives*. Nueva York: W. H. Freeman. pp. 205–284.
- Hill, M. (1992). *The panel study of income dynamics*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Johnston, J. R. (1995). "Research update: children's adjustment in sole custody compared to joint custody families and principles for custody decision making". *Fam Conciliation Courts Review*, 33: 415–425.
- King, V. (1994). "Nonresident Father Involvement and Child Well-Being: Can Dads Make a Difference?". *Journal of Family Issues*, 15: 78–96.
- King, V. i H. E. Heard (1999). "Nonresident Father Visitation, Parental Conflict, and Mother's Satisfaction: What's Best for Children?". *Journal of Marriage and Family*, 61: 385–96.
- Lansford, J. E., R. Ceballo, A. Abbey, i A. J. Stewart (2001). "Does family structure matter? A comparison of adoptive, two-parent biological, single-mother, tefather, and stepmother households". *Journal of Marriage and Family*, 63: 840–851.
- Malinowski, B. (1930). "Parenthood, the basis of social structure". L. Coser (ed.) *The family: Its structures and functions*. Nueva York: St. Martin's. pp. 51–63.
- Marí-Klose, P., C. Brullet, C. Gómez-Granell i S. Escapa (2008). *Temps de les Famílies*. Barcelona: Departament d'Acció Social i Ciutadania, Generalitat de Catalunya.
- Marí-Klose, P., M. Marí-Klose, F. Granados i A. Martínez (2009). *Informe de la Inclusió Social a Espanya 2009*. Barcelona: Obra Social Caixa Catalunya.

- Marí-Klose, P., M. Marí-Klose, E. Vaquera i S. Argeseanu Cunningham (2010). *Infància i futur: noves realitats, nous reptes*. Barcelona: Obra Social La Caixa.
- Marí-Klose, M., i P. Marí-Klose (2010). "Las nuevas modalidades familiares como contexto de transición a la vida adulta: el logro educativo en hogares monoparentales". *Revista de Estudios de Juventud*, 90: 162–179.
- McLanahan, S. i G. Sandefur (1994). *Growing up with a single parent. What hurts, what helps*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Municio-Larsson, I., i C. Pujol Algans (2002). "Making sense of fatherhood: the non-payment of child support in Spain". A B. Hobson, *Making men into fathers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD (2009). *Doing better for children*. Paris: OECD.
- Schulman, J., i V. Pitt (1982). "Second thoughts on joint child custody: Analysis of legislation and its implications for women and children". *Golden Gate University Law Review* 12: 539–577.
- Seltzer, J. A., i S. M. Bianchi (1988). "Children's contact with absent parents". *Journal of Marriage and the Family*, 50: 663–677.
- Seltzer, J. A. (1991). "Relationships between fathers and children who live apart: The father's role after separation". *Journal of Marriage and the Family*, 53 79–101.
- Seltzer, J. A., S. S. McLanahan, i T. L. Hanson (1998). "Will child support enforcement increase father-child contact and parental conflict after separation?" a I. Garfinkel, S. S. McLanahan, D. R. Meyer i J. A. Seltzer (eds.), *Fathers under fire: The revolution in child support enforcement*. Nova York: Russell Sage Foundation. pp. 157–190.
- Starrels, M. E. (1994). "Gender differences in parent-child relations". *Journal of Family Issues*, 15: 148–165.
- Sun, Y. (2001). "Family environment and adolescents' well-being before and after parents' marital disruption: A longitudinal analysis". *Journal of Marriage and Family*, 63: 697–713.
- Tropf, W. D. (1984). "An exploratory examination of the effect of remarriage on child support and personal contacts". *Journal of Divorce*, 7: 57–73.
- Youniss, J., i J. Smollar (1985). *Adolescent Relations With Mothers, Fathers, and Friends*. Chicago: University of Chicago Press.

3.6. Annex 1

A continuació s'especifiquen les preguntes del qüestionari del PFI que s'han utilitzat per construir les variables d'anàlisi.

Variables dependents:

- 1) Nota mitjana de suspens: s'obté de preguntar als/les adolescents les notes que van obtenir en l'última avaluació en les assignatures que cursen. Per calcular la mitjana se sumen les notes dels alumnes en cinc matèries obligatòries: català, castellà, matemàtiques, ciències naturals i ciències socials. Aquells estudiants que obtenen una qualificació mitjana total per sota de 5 se'ls assigna el valor 1 en una variable dicotòmica, i 0 als qui obtenen una qualificació de 5 o per sobre de 5.
- 2) Nota mitjana d'excel·lent-notable. Igual que a la variable anterior se sumen les notes obtingudes en les cinc matèries obligatòries. Aquells estudiants que obtenen una qualificació mitjana total de 7 o per sobre de 7 es considera que obtenen una nota mitjana de notable-excel·lent en l'última avaluació (valor 1 en la variable dicotòmica).
- 3) Haver repetit curs alguna vegada: als adolescents se'ls pregunta si han repetit curs en la primària o si ha repetit curs alguna vegada en l'ESO. Les opcions de resposta són, 1) mai, 2) una vegada, 3) ha repetit dues vegades. Si en qualsevol d'ambdues preguntes respon "alguna vegada" o "dues vegades" se li assigna el valor 1 en una variable dicotòmica.
- 4) Expectatives d'estudiar una carrera universitària. Als adolescents se'ls pregunta fins on creuen que arribaran en els estudis. Existeixen set opcions de resposta 1) No em trauré el Graduat en ESO, 2) Em trauré el Graduat en ESO i deixaré d'estudiar, 3) Faré un cicle formatiu de formació professional, 4) Deixaré els estudis quan acabi el Batxillerat, 5) Faré una carrera universitària i, 6) Faré una altra cosa. Es construeix una variable dicotòmica en la qual s'assigna el valor 1 a aquells que responen que creuen que faran una carrera universitària.
- 5) Sentir-se mai o poques vegades feliç, entusiasmada, i amb molta energia: el qüestionari realitzat als adolescents inclou una bateria de preguntes que recullen la freqüència de diferents estats d'ànim dels adolescents. Ens centrem en tres d'ells: sentir-se amb molta energia, sentir-se feliç, i sentir-se entusiasmada. Les opcions de resposta són: 1) mai o gairebé mai, 2) algun cop, 3) sovint. Es construeix una variable dicotòmica on 1 inclou els adolescents que reconeixen que poques vegades (algun cop o gairebé mai) o mai alberguen aquests estats d'ànim positius, i 0 els que sovint senten aquests estats d'ànim positius.

- 6) Veure al pare cada setmana. En el qüestionari realitzat als pares/mares es pregunta a un dels progenitors (en aquest cas a la mare) amb quina freqüència veu habitualment l'adolescent al seu pare no resident (fora del període de vacances). Les opcions de resposta són: 1) Tots o gairebé tots els dies, 2) Tres o quatre cops a la setmana, 3) Un o dos cops a la setmana, 4) Dos o tres cops al mes, 5) Una vegada al mes o menys (de tres a dotze vegades en l'últim any), 6) Un o dos cops en l'últim any i, 7) Mai. Es construeix una variable dicotòmica on s'assigna el valor 1 a aquells que responen alguna de les següents opcions: tots o gairebé tots els dies, tres o quatre cops a la setmana, i un o dos cops a la setmana; als qui contesten que veuen al seu pare no resident menys d'una vegada per setmana se'ls assigna el valor 0.
- 7) Mitjana de dies que l'adolescent passa amb el seu pare durant les vacances. En el qüestionari realitzat als pares/mares es pregunta a un dels progenitors (en aquest cas a la mare) quants dies passa l'adolescent amb el pare no resident durant el període de vacances escolars de l'estiu. La resposta és el nombre de dies. Es construeix una variable dicotòmica on 1 s'assigna als que responen més de 15 dies i 0 als que passen 15 o menys dies de vacances amb el seu pare.

Variables independents

- 1) Sexe de l'adolescent
- 2) Estructura de la llar. S'identifiquen tres tipus d'estructura de la llar en la qual viuen els adolescents: biparental, monoparental (formada per la mare i els fills) i reconstituïda (formada per la mare, la nova parella de la mare i els fills).
- 3) Nivell d'estudis de la mare i nivell d'estudis del pare. En cada cas es distingeixen tres nivells d'estudis: primaris, secundaris i universitaris.
- 4) Nivell de comunicació amb el pare no resident. En el qüestionari que es realitza als adolescents se'ls pregunta sobre la freqüència amb la qual parlen amb el seu pare sobre diferents qüestions en l'últim mes: l'escola i els professors, el que fas amb els teus amics/gues, coses que passen al món o surten als notícies, esports, i nois i noies que t'agradin. Les opcions de resposta són: 1) mai, 2) una o dos vegades al mes, 3) una vegada a la setmana, 4) dues o tres vegades per setmana, 5) quasi tots els dies i, 6) tots el dies. Es construeix un índex additiu de totes les opcions de resposta on el valor mínim és 5 (és a dir, aquells adolescents que mai parlen amb el seu pare de cap de les qüestions preguntades) i el valor màxim és 30 (parlen de totes les qüestions tots els dies).
- 5) Nivell de seguiment de l'activitat escolar. S'utilitza la pregunta de la variable anterior considerant només les respostes relatives a la freqüència amb la qual

l'adolescent parla amb el seu pare en l'últim mes sobre l'escola i els professors. Es construeixen quatre variables dicotòmiques: "seguiment nul" (que inclou als adolescents que contesten que no han parlat mai amb el seu pare sobre aquesta qüestió), "seguiment baix" (als quals parlen una o dues vegades al mes) "seguiment mitjà" (als quals parlen una vegada a la setmana) i "seguiment alt" (als quals parlen dues vegades per setmana o més).

- 6) Tipus de convivència del pare no resident. En el qüestionari realitzat als pares/mares es pregunta a un dels progenitors (en aquest cas a la mare) quina és la situació de convivència actual del pare no resident. Es construeixen quatre variables dicotòmiques a partir de les opcions de resposta: 1) viu sol, 2) conviu amb la seva parella actual, 3) conviu amb la seva parella actual i altres fill/es o fillastres i, 4) conviu amb altres familiars (que no siguin la seva parella actual) o altres persones.
- 7) Edat del nen/a en el moment de la separació o divorci. És una variable contínua resultat de la diferència entre l'edat actual del menor i el nombre d'anys que ha conviscut en la mateixa llar amb el pare.
- 8) El pare no resident passa la pensió de manutenció. En el qüestionari realitzat als pares/mares es pregunta a un dels progenitors (en aquest cas la mare) quina pensió rep al mes per la manutenció dels fills. Es construeix una variable dicotòmica on s'assigna el valor 1 a les llars que reben algun tipus de manutenció i 0 a les que contesten que no reben gens.
- 9) Qualitat de la relació dels excònjuges. En el qüestionari realitzat als pares/mares es pregunta als progenitors (en aquest cas a la mare) com qualificaria la relació personal entre el pare i la mare de l'adolescent. Es construeixen tres variables dicotòmiques a partir de les opcions de resposta: 1) molt bona o bona, 2) regular, dolenta o molt dolenta i, 3) no tenen cap relació.

3.7. Annex 2

A continuació s'adjunten els resultats desglossats obtinguts de l'anàlisi multivariable que es comenten juntament amb el gràfic 4 sobre els factors que influeixen en el malestar emocional dels adolescents.

Taula A.3.1. Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: Sentir-se mai o gairebé mai feliç, amb molta energia, entusiasmat

	Mai o gairebé mai amb molta energia	Mai o gairebé mai feliç	Mai o gairebé mai entusiasmat
	Model 1	Model 2	Model 3
Estructura de la llar			
Monoparental (encapçalada per la mare)	1	1	1
Reconstituïda (mare i parella)	1,120	0,918	1,078
Nivell d'estudis de la mare			
Primaris	1	1	1
Secundaris	0,767	1,174	1,029
Universitaris	0,808	1,070	1,387
Sexe de l'adolescent			
Dona	1	1	1
Home	1,048	1,595 †	1,413
País d'origen dels pares			
Espanya, UE15, Amèrica del Nord	1	1	1
Altres països	1,161	0,698	0,646
Nivell d'ingressos			
Primer quartil	1,202	0,884	1,33
Segon quartil	1,421	1,273	1,375
Tercer quartil	0,986	1,030	0,753
Quart quartil	1	1	1
Edat del nen/a en el moment de la separació	0,936 *	0,960	0,991
Comunicació amb el pare no resident	0,947 †	0,93 *	0,934 *
R ² Nagelkerke	4,7%	5,0%	5,0%
Nombre de casos	(320)	(317)	(316)

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància 2006*, CIIMU.

4. EFECTES DE L'ESCOLA BRESSOL EN EL DESENVOLUPAMENT DELS ADOLESCENTS

Sebastià Sarasa Urdiola

4.1. Introducció

La creixent incorporació de la dona al mercat de treball com a norma social majoritària i la penalització que tenen les interrupcions de l'activitat laboral, a causa de la maternitat, en els ingressos del treball al llarg de la vida de les mares (Ruhm, 1998; Waldfogel, 1998) empenyen moltes famílies a escolaritzar als seus fills des dels primers mesos d'edat. Aquesta necessitat és imperiosa per a les famílies monoparentals que són ara més abundants com a resultat de la major inestabilitat de la família actual. A la majoria de països desenvolupats, entre un 10% i un 20% de les llars amb menors d'edat són monoparentals (Kenworthy, 2009) i a Catalunya un 13% dels menors de 18 anys vivien en llars monoparentals segons el Cens de 2001 (CIIMU, 2006), seguint una tendència creixent que segurament s'haurà accelerat amb la repuntada recent que ha tingut el nombre de divorcis a Espanya.

L'escolarització primerenca no només té avantatges per a les mares; com veurem a continuació amb més detall, des de diverses disciplines científiques hom atribueix a la preescolarització un efecte molt positiu en el desenvolupament dels individus i en la reducció de les desigualtats socials derivades de la influència negativa que té el context familiar en el baix rendiment educatiu dels menors que resideixen en llars d'estatus socioeconòmic baix. Per aquestes raons, l'avaluació dels efectes de la preescolarització està essent un camp de recerca nou que encara no ha tingut prou desenvolupament al nostre país. Aquest treball és un dels primers esgrons d'un camí que no ha fet més que començar. Sarasa i Sales (2008) ja van detectar en un estudi retrospectiu sobre les condicions de vida a la infància d'individus exclosos severos de la ciutat de Barcelona, que l'escolarització abans del 6 anys d'edat havia tingut efectes positius per a reduir el fracàs escolar, però també van trobar indicis de que una preescolarització de baixa qualitat podia augmentar el risc de drogodependència severa a l'edat adulta. Aquestes conclusions, però, estaven limitades per la manera com la mostra entrevistada havia estat seleccionada, ja que la manca d'un procés estrictament aleatori feia dubtar de la fiabilitat dels resultats. Ara, amb la mostra de nenes i nens estudiants de l'ESO que ha elaborat el CIIMU, tenim una oportunitat d'avaluar millor els efectes de la preescolarització, malgrat una avaluació acurada exigiria un seguiment més continu dels infants des que inicien l'escola bressol.

Aquest treball pretén fer una avaluació de l'impacte que ha tingut el sistema d'escoles bressol a Catalunya al llarg de la primera meitat dels anys noranta sobre el desenvolupament posterior dels adolescents que van ser preescolaritzats. L'avaluació és aproximada en tant que les dades disponibles són limitades. Res sabem sobre la qualitat dels centres de preescolar als quals van assistir els entrevistats, ni sobre la intensitat de l'atenció rebuda (nombre d'hores diàries). Desconeixem també dades rellevants de la família del nen durant els primers anys de vida, algunes fonamentals com la situació laboral dels progenitors, el temps que dedicaven a educar els seus fills, i els ingressos de la llar. L'avaluació que drem a terme és doncs aproximada, ja que una avaluació més acurada hauria exigut un enfocament metodològic diferent, proper al mètode experimental tal com ja ha estat efectuat a d'altres països.

La majoria d'estudis sobre els efectes de la preescolarització, especialment els realitzats als EUA, han focalitzat l'observació al període de parvulari (3–4 anys d'edat). En el nostre cas, hem triat el període d'escola bressol (0 a 2 anys) per dos motius. El principal, perquè ens permet una observació més contrastada entre els que han estat i no han estat preescolaritzats, observació més difícil de realitzar a l'etapa de parvulari donat que al nostre país, i a diferència dels EUA, la cobertura escolar dels 3 als 5 anys d'edat és quasi universal. L'altre motiu rau en que d'aquesta manera ens podem apropar a valorar els efectes de la preescolarització durant el primer any de vida, atès que, com explicarem més endavant, el risc de que hi hagi resultats indesitjables de la preescolarització és més elevat quan aquesta es fa de manera molt primerenca.

4.2. Marc teòric

4.2.1. Efectes de la preescolarització en el rendiment acadèmic dels adolescents

Neuròlegs, psicòlegs, economistes i sociòlegs, des de les seves diferents perspectives investigadores, fan prediccions sobre els efectes que la preescolarització pot tenir en el desenvolupament dels individus. Els neuròlegs afirmen que els primers tres anys de vida d'un individu són crucials per al desenvolupament de la capacitat d'aprenentatge del cervell humà (Bruer, 1999; Gopnik, Meltzoff i Kuhl, 1999). Les avaluacions sobre els efectes positius de la preescolarització en la població infantil d'estrats socials humils han estat nombroses des dels anys vuitanta ençà, especialment als EUA, i han impulsat les recomanacions d'utilitzar la preescolarització i els serveis d'assessorament a les famílies com a un instrument per avançar en la reducció de les desigualtats socials i del risc futur d'exclusió social (Karoly et al., 1998; Danziger i Walfogel, 2000; Carneiro i Heckman, 2003; Schütz, Ursprung i Woessman, 2005; Esping-Andersen, 2009).¹² Estudis

¹² Des de l'any 1995, el govern federal dels EUA està desenvolupant el programa *Early Head Start* que estén als menors de tres anys la preescolarització i la formació de pares que caracteritzen el programa *Head Start*, iniciat als anys 60 pel president demòcrata Lindon B. Johnson en benefici de les famílies pobres.

recents han mostrat, però, que l'efecte positiu podria no estar circumscrit als estudiants provinents d'entorns socials precaris i que, a diferents nacions, la preescolarització té un efecte positiu en el rendiment que posteriorment obtenen els estudiants en matemàtiques (vegeu per exemple els informes PISA, OECD, 2004), i també que la preescolarització té efectes positius sobre el rendiment escolar dels estudiants amb independència de l'estatus socioeconòmic de les seves famílies (Melhuish et al., 2008). A la vista d'aquests resultats ha crescut l'opinió favorable d'estendre la preescolarització a tota la població infantil amb la intenció de millorar el capital humà agregat d'un país i a la vegada reduir les desigualtats. Hi ha, però, dubtes sobre l'edat recomanable per començar la preescolarització i si qualsevol mena de preescolarització és convenient, donades les conseqüències negatives que podrien derivar-se sobre la salut mental dels individus, i que tractarem més endavant, com també hi ha debat al voltant de la persistència temporal dels efectes de la preescolarització.

La duració temporal dels efectes de la preescolarització és objecte de polèmica en tant que els resultats de les recerques realitzades sobre el tema no són concloents (Magnuson i Waldfogel, 2005). Entre els primers estudis realitzats als EUA alguns van concloure que l'efecte es diluïa amb el temps, de manera que tres anys després d'haver iniciat el període d'escolarització reglada, els efectes havien desaparegut (McKey et al., 1985). Els informes més optimistes detecten que una preescolarització de qualitat té efectes que van més enllà del rendiment educatiu immediat dels infants, i que influeix en una major probabilitat de superar el cicle d'educació secundària, d'ingressar a la universitat, d'obtenir una ocupació i majors ingressos del treball, a la vegada que la preescolarització reduiria les probabilitats de conductes delictives i de risc per a la salut (Barnett i Belfield, 2006). L'avaluació feta sobre els efectes del programa de centres de dia (*Perry Pre-school Program*) mostra que els efectes positius s'estenen al llarg de la vida adulta, millorant les oportunitats de mobilitat social dels individus, malgrat que l'efecte de la preescolarització sobre el coeficient intel·lectual desaparegui amb el temps (Lazar i Darlington, 1982). Tampoc hi ha dades concloents sobre si la persistència dels efectes és major entre uns grups socials que d'altres. No obstant que Magnuson, Ruhm i Waldfogel (2004) troben que la duració de l'efecte preescolar és més persistent entre els fills de famílies pobres o amb poc capital educatiu, hi ha també evidències en el sentit contrari que apuntarien a que la persistència de les millores és menor entre els nens residents en llars d'ambients socials desfavorits (Currie i Thomas, 1995). Lee, Brooks-Gunn i Schnur (1988), però, utilitzant una metodologia basada en comparar la reducció de la distància que separa estudiants de diferents orígens socials en el seu rendiment escolar, conclouen que els efectes positius de la preescolarització es mantenen al llarg del temps, de manera que van escurçant les distàncies que separen els estudiants menys avantatjats dels que ho

estan més. En tot cas, però, l'efecte a llarg termini està mediatitzat per la qualitat del centre en que el menor és escolaritzat en l'ensenyament reglat (Melhuish et al., 2008).

Kauerz (2006) ofereix una síntesi de les hipòtesis disponibles per a explicar el possible efecte esvaïment entre els nens més desfavorits. En primer lloc, la durada del període de preescolarització ha de ser perllongada, ja que és il·lusori pensar que amb la mera preescolarització durant un any o dos de la vida del menor n'hi ha prou per compensar la influència d'altres factors de risc en l'entorn familiar social del menor. Segon, la manca d'una cobertura universal dels serveis de preescolarització als EUA faria que al començar el període d'escolarització obligatòria no tots els alumnes estiguessin al mateix nivell de preparació, forçant als mestres a adaptar el ritme d'exigència al nivell dels més lents en adquirir coneixements, de tal manera que la millora en la capacitat d'aprenentatge dels nens que han estat preescolaritzats seria inútil i es perdria amb el pas del temps. Un tercer factor candidat a explicar l'esvaïment de les millores de la preescolarització rauria en el baix rendiment de les escoles a les quals cursarien l'ensenyament obligatori els estudiants d'estatus socioeconòmic baix. Obligats a ser matriculats en les escoles del barri on resideixen, els nens preescolaritzats haurien de cursar l'ensenyament obligatori compartint aules amb una majoria de companys amb baix rendiment. Per últim, Kauerz crida l'atenció sobre una possible explicació en les discrepàncies en els resultats de la recerca efectuada sobre la duració dels efectes de la preescolarització. Afirmar que les avaluacions en les quals es detecta un efecte esvaïment de les millores obtingudes amb la preescolarització, prenen com a variable dependent la puntuació que els alumnes obtenen en diferents proves estandarditzades per a mesurar el grau de desenvolupament de les habilitats cognitives, mesura de gran complexitat tècnica que pot donar lloc a resultats dispersos. Per contra, els estudis que detecten la persistència dels efectes positius de la preescolarització prenen com a variables dependents mesures tals com: les ràtios de graduació en diferents nivells educatius, les ràtios de fracàs escolar, el risc de ser arrestat per la policia, i la mobilitat d'ingressos un cop integrats en el mercat laboral; mesures més directes i senzilles en opinió de Kauerz (2006).

4.2.2. Els efectes de la preescolarització en la conducta dels adolescents

A diferència de la creixent recerca empírica sobre els efectes de la preescolarització en el desenvolupament cognitiu, són pocs els estudis que han avaluat empíricament els efectes de la preescolarització en les habilitats socials i en els problemes conductuals dels menors d'edat (Magnuson i Waldfogel, 2005), malgrat que hi ha raons teòriques per pensar que hi poden haver efectes.

Alguns investigadors alerten sobre el risc de que la preescolarització aboqui a una inculcació deficient de les normes de conducta en tant que no hi hauria unes

normes consistents, ja que la família, amb normes pròpies, estaria substituïda intermitentment per contactes amb agents externs que inculcarien normes diferents. A més, des de la psicologia evolutiva, hom crida l'atenció sobre el risc de separar prematurament fills i mares de manera que el menor no desenvolupi apropiadament els sentiments de vinculació afectiva amb conseqüències negatives sobre el seu futur comportament social, especialment sobre la seva capacitat d'autocontrol emocional. Alguns autors fixen en els primers 12 mesos d'edat el període crucial en el qual la vinculació entre mare i fill corre més perill si són separats (Bowlby, 1973; Ainsworth et al., 1978; Waldfogel, 2006). La conducta agressiva i l'ús freqüent de la violència física serien una manifestació d'aquests problemes, en tant que el comportament agressiu és el resultat de la interacció entre els antecedents emocionals i cognitius de l'individu amb factors externs com la qualitat de la relació que el nen ha tingut amb la mare (Loeber i Hay, 1997).

El seguiment efectuat per Magnuson, Ruhm i Waldfogel (2004) d'una cohort d'infants detecta que quan els individus preescolaritzats ingressen a l'escola obligatòria manifesten més problemes conductuals que els individus que van estar la primera infància amb els seus pares. No obstant, les autores observen que aquests problemes queden circumscrits a l'escola, sense que tinguin repercussió en les conductes a d'altres àmbits socials com la família. Observen també que aquests problemes conductuals dels individus estan associats a factors possiblement relacionats amb la qualitat dels centres on van ser preescolaritzats.

La idea de que els efectes negatius de la preescolarització son atribuïbles només als centres de baixa qualitat és sostinguda per diferents investigadors (Sylva, 1997; Siraj-Blatchford et al., 2008) i hi ha evidències de que la preescolarització de qualitat redueix el risc de tenir conductes delictives a la joventut (Yhosikawa, 1994; Currie i Thomas, 1995). És més, Figlio i Roth (2009) troben que la preescolarització en centres públics de l'estat de Florida redueix els problemes de disciplina i emocionals entre els estudiants provinents de barris desfavorits, però no té cap efecte significatiu en els estudiants residents en barris més acomodats, indicant que si els centres són de qualitat no només la preescolarització no té efectes negatius, sinó que fins i tot els té positius en els fills de famílies amb pocs recursos i que viuen en barris amb problemes socials acumulats.

4.3. Les escoles infantils a Catalunya

L'educació dels infants de 0 a 2 anys ha ocupat un lloc significatiu en la història del moviment pedagògic català. La necessitat d'iniciar l'educació en aquest període del cicle vital ja va ser reconeguda en el Decret de l'Escola Nova Unificada aprovat per la Generalitat a l'any 1936 i, va constituir, a partir dels anys 60 del segle XX, un dels eixos

d'actuació de l'Escola de Mestres Rosa Sensat. En temps més recents, la rellevància que la societat civil catalana atorga a aquesta etapa de l'educació infantil ha estat manifestada amb la Iniciativa Popular acceptada pel Parlament de Catalunya l'any 2002, que canalitzà la reivindicació popular en favor d'una educació garantida als menors de 3 anys i la provisió dels serveis adients, tot rebutjant la idea de les 'guarderies' com a serveis assistencials de mera custòdia per a les mares amb obligacions laborals i manca de recursos.

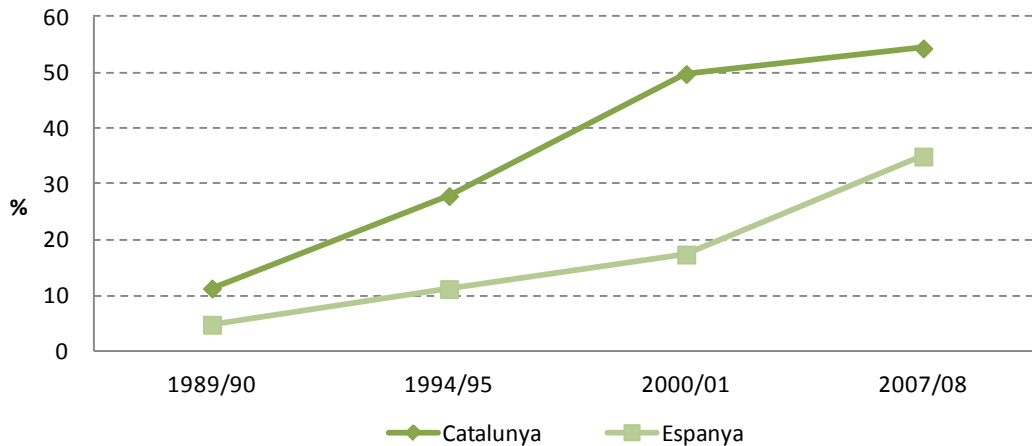
No és estrany doncs que Catalunya hagi desenvolupat en els darrers 20 anys una xarxa d'escoles bressol que permet donar serveis a una proporció d'infants superior a la de la mitjana espanyola. Considerant les ràtios d'escolarització dels infants de dos anys d'edat, al gràfic 4.1 podem observar el creixement sostingut que hi ha hagut des de 1989 fins a arribar a una escolarització propera al 55% l'any 2008.

Aquesta ràtio de cobertura situa Catalunya a un nivell d'escolarització infantil similar al que tenen alguns països del Nord d'Europa, com podem observar a la taula 4.1, però aquesta xifra agregada oculta una distribució molt desigual entre estrats socials i en el territori. González i Vidal (2005) han analitzat les causes d'aquesta desigualtat i conclouen que entre els factors territorials, la grandària dels municipis condiona els recursos dels governs locals per subvencionar els serveis, així com la demanda solvent potencial que pugui atraure el mercat per oferir els serveis. Són els municipis més grans, que a la vegada operen en el seu territori com a nuclis centrals, els que tenen més cobertura d'escoles bressol, i els més petits, perifèrics i pobres, els que menys en tenen. Però en els municipis de dimensions mitjanes l'oferta d'escoles bressol està molt condicionada pels recursos de poder polític que tenen les dones de classe treballadora, ja que essent municipis amb menor demanda solvent per a una oferta mercantil, han de ser els serveis públics qui cobreixin aquesta mancança. I la propensió dels governs locals a assumir aquesta funció està significativament associada al volum de dones que ocupen càrrecs polítics en els municipis i a la proporció de ciutadans que voten a partits d'esquerra. El resultat ha estat fins ara una oferta pública insuficient per a cobrir la demanda potencial existent i una oferta privada que oscil·la entre les escoles a preus inassequibles per a la majoria de la població i les guarderies de dubtosa qualitat pedagògica. Un 88% de l'oferta d'escoles bressol és proveïda a parts iguals entre les administracions públiques i la iniciativa privada, i el 12% restant és oferta privada subvencionada pel sector públic.¹³ El cost que han de sufragar les famílies per dur als seus fills a les escoles bressol públiques ronda el 25% del cost total, però l'oferta pública és tan escadussera que menys d'un 50% dels infants escolaritzats abans dels 3 anys ho estan en centres públics segons l'informe extraordinari del Síndic de Greuges (2007) sobre *L'escolarització de 0 a 3*

¹³ Dades extretes del Mapa de llars d'infants 2004-2008 del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya.

anys a Catalunya. Les escoles infantils públiques ofereixen places a preus molt dispars depenent de si són de titularitat municipal o de la Generalitat, essent freqüent que escoles infantils municipals cobrin entre 250 i 300 euros mensuals per plaça, amb menjador inclòs, un cost que representa quasi una quarta part del salari brut d'un treballador sense estudis i d'edat entre 30 i 39 anys.¹⁴

Gràfic 4.1. Taxes d'escolarització als 2 anys d'edat. Espanya i Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'IDESCAT.

Taula 4.1. Cobertura de les escoles bressol. Proporció de nens de 0 a 2 anys escolaritzats (percentatges)

Dinamarca	63
Suècia	45
Noruega	42
Finlàndia	26
Holanda	54
França	43
Bèlgica	42
Regne Unit	40
Alemanya	14
Àustria	10
Itàlia	29
Espanya	34
Catalunya ^(a)	55
Portugal	44

Nota: a) IDESCAT, dades 2008.

Fonts: Elaboració pròpia a partir de dades de OECD *Family Database*, 2005, i IDESCAT, 2008.

¹⁴ Les estimacions realitzades per l'IDESCAT situen el guany brut anual d'un treballador sense estudis a l'any 2006 un 30% inferior al guany mitjà. Entre els 30 i 39 anys d'edat, període en que és més probable tenir un fill de 0 a 3 anys d'edat, el guany mitjà brut d'un treballador era de 21.000€ i, en conseqüència, estimem un salari brut mitjà de 14.700€ per un treballador sense estudis. Una plaça d'escola infantil de 300€ mensuals representen 3.600€ anuals, un 24,5% del salari brut.

Tot i el relatiu elevat cost que tenen les escoles infantils per a les famílies, no està clar que la qualitat dels serveis proveïts a Catalunya sigui equivalent a la dels països on l'educació infantil ha estat més desenvolupada. Veient la taula 4.2, observem que a Catalunya la normativa vigent (Decret 282/2006) fixa una ràtio d'infants per professional que és més del doble a l'existent a Dinamarca, Finlàndia i el Regne Unit.¹⁵ Ja hi ha hagut pronunciaments públics denunciant l'incompliment d'aquesta normativa.¹⁶

Taula 4.2. Ràtio mitjana d'infants per professional	
Dinamarca	3
Regne Unit	3,7
Finlàndia	4
Holanda	5
França	5,7
Suècia	6
Alemanya	7,5
Catalunya ^(a)	8 a 10
Espanya	13,7

Nota: a) Per a Catalunya estimació pròpia a partir de normativa vigent.
 Font: De Henau et al. (2007).

4.4. Anàlisi de les dades: metodologia

Emetre un judici sobre els efectes que té un programa educatiu en el desenvolupament dels individus és un repte difícil per a les ciències socials. No és suficient amb la comparació dels resultats dels individus que han estat preescolaritzats i els que no ho han estat, ja que el desenvolupament d'una persona depèn de moltes variables que han de ser controlades per l'avaluador. Hi ha característiques pròpies dels individus que els fan diferents uns dels altres en el seu rendiment educatiu i en la seva vulnerabilitat davant situacions estressants. Aquestes característiques individuals tindran més o menys importància depenent del context en el qual els individus s'hi troben. Variables com la mena de llar en la que viuen, l'estatus socioeconòmic de les seves famílies, o el clima social del centre educatiu al que assisteixen són elements cabdals per entendre la trajectòria dels individus. L'avaluació dels efectes de l'escola

¹⁵ La ràtio ha estat calculada fixant una forquilla entre una escola amb tres grups, un per cada any d'edat, i una escola amb els mateixos grups més un addicional d'infants de 2 a 3 anys. Estem parlant de centres entre 41 i 61 infants, als quals la normativa vigent exigeix 1 professional per grup, més un altre professional per cada tres grups.

¹⁶ L'any 2004 l'associació de Mestres Rosa Sensat i la Xarxa Territorial d'Escoles Bressol denuncien la massificació a les aules d'educació infantil com a conseqüència de l'incompliment de la normativa sobre les ràtios d'alumnes per professional.

bressol ens obliga doncs a utilitzar tècniques estadístiques d'anàlisi multivariable que ens permetin observar la covariació entre la *variable dependent* a explicar, en el nostre cas el desenvolupament de l'individu, i la *variable explicativa* d'aquest desenvolupament, la preescolarització, però ajustada per les característiques dels individus observats i les seves famílies, a les que anomenem: *variables de control*.

Tot i això, el problema de l'avaluació d'un programa no es resol només amb tècniques bàsiques d'anàlisi multivariable, ja que hi ha la possibilitat de que els resultats observats en el desenvolupament dels individus que van anar a escoles infantils no siguin tant el resultat de la preescolarització en si mateixa com el resultat d'altres factors que no podem observar. Factors que potser van ser claus en la decisió que van prendre els pares de dur els seus fills a una escola bressol. Estem parlant del problema que a l'argot estadístic hom coneix com el problema de l'*endogeneïtat*¹⁷, i que és necessari tenir en compte en el moment de fer les estimacions dels efectes que pugui tenir la preescolarització.

Vegem a continuació una descripció de com han estat mesurades les variables dependents, la variable explicativa i les variables de control, a la vegada que farem una incursió per esbrinar si són raonables les sospites d'endogeneïtat.

4.4.1. Variables dependents que mesuren el desenvolupament dels adolescents

El desenvolupament personal dels adolescents serà mesurat en dues dimensions: el rendiment acadèmic que tenen i la probabilitat de tenir comportaments que augmenten el risc d'exclusió social.

Mesurem el rendiment acadèmic mitjançant cinc indicadors. Quatre d'ells mesuren el rendiment acadèmic a partir de les qualificacions que els estudiants obtenen en unes assignatures o en el conjunt del curs en el que estan matriculats. Aquesta manera tan simple de mesurar el rendiment acadèmic és, però, qüestionable. Els informes PISA, per exemple, malgrat parteixen de les avaluacions que els estudiants obtenen en unes proves de coneixements, fan servir procediments molt complexos per a establir la posició d'uns envers els altres en una escala de desenvolupament cognitiu. També hem esmentat que l'ús d'escala de desenvolupament cognitiu no està encara prou consolidat de manera que l'heterogeneïtat d'escala podria ser una de les causes de les discrepàncies obtingudes en els resultats d'avaluacions dels efectes a llarg termini de la preescolarització, i que aquests efectes són més clars quan es mesura com a variable dependent la mobilitat educativa de l'estudiant, és a dir, variables com ara la taxa relativa de transicions a etapes educatives superiors (Kauerz, 2006). És per això que hem afegit un cinquè indicador de rendiment educatiu que mesura la

¹⁷ Sobre el concepte d'endogeneïtat vegeu més informació l'annex metodològic al final del treball.

probabilitat estimada de que l'alumne faci la transició al batxillerat l'any següent de cursar el quart curs d'ESO.

En suma, els indicadors de rendiment educatiu que prendrem com a variables dependents són els següents:

1. La nota mitjana obtinguda pels estudiants que estan cursant el primer any d'ESO, incloent les matèries de religió i educació física. El rang d'aquesta variable es mou entre 1 i 5, seguint una escala que té els següents significats: *5= Excel·lent, 4= Notable, 3=Bé, 2= Suficient i 1= Insuficient.*
2. Les notes obtingudes per separat en matemàtiques, llengua catalana i llengua castellana, donat que les matemàtiques i la llengua han esdevingut marcadors estàndards en l'avaluació del rendiment acadèmic. En aquest cas la població d'estudi són tots els estudiants d'ESO, sense consideració del curs que facin, si bé el curs ha estat controlat en l'especificació del model estadístic. Com en el cas anterior, el valor de la nota fluctua entre 1 i 5.
3. La transició a primer de batxillerat en el curs 2006–2007 dels estudiants que en el curs 2005–2006 estaven matriculats a 4rt d'ESO. Hauria estat més eficaç considerar les transicions a primer curs de batxillerat de tots els estudiants que a cada onada de l'enquesta cursaven 4rt d'ESO, però la informació sobre si els estudiants van ser o no preescolaritzats està disponible, fins al moment, només per als entrevistats a la primera onada de l'enquesta. Això ens limita la mostra a poc més de 600 estudiants.

El comportament de risc ha estat mesurat mitjançant dos grups de variables identificades després de realitzar una anàlisi de components principals.

1. Freqüència de consum de drogues i alcohol, obtinguda per la mitjana de la freqüència de consum d'alcohol i 'porros' en el darrer any. La freqüència és mesurada seguint una escala de 6 valors: 0= mai ha consumit, 1= una vegada al mes o menys, 2= dos o tres cops al mes, 3= un o dos cops a la setmana, 4= tres o quatre cops a la setmana, i 5= gairebé cada dia.
2. Freqüència en que l'individu ha manifestat problemes de manca de control emocional, mesurat per la mitjana del nombre de vegades que manifesta haver tingut comportaments violents envers els seus companys, haver insultat mai a un professor, haver estat expulsat de classe o del centre, i haver consumit altres drogues diferents als 'porros'. La freqüència és mesurada seguint una escala de quatre valors: 0= mai, 1= una vegada, 2= de dues a tres vegades, 3= més de tres vegades.

4.4.2. Variables de control

A l'hora d'avaluar l'efecte de la preescolarització en el rendiment acadèmic i en les conductes dels adolescents hem de controlar els efectes d'altres factors que la recerca en aquest camp ja ha consolidat com a condicionants indiscutibles. D'una banda, l'estatus socioeconòmic de la llar que el mesurem per la renda disponible i el nivell màxim d'estudis aconseguït per la mare. L'efecte que té la renda de les famílies en el rendiment educatiu dels estudiants no és un efecte lineal, sinó que manifesta la seva influència especialment en els dos extrems de l'escala de la distribució (Esping-Andersen, 2010). És per això que utilitzem com a indicadors d'estatus econòmic dos variables dicotòmiques¹⁸, una que pren valor 1 si la llar té un nivell de renda que la situa en el quartil inferior de la distribució (és a dir, que figura entre el 25% de les llars més pobres de la mostra), i una altra que pren valor 1 si la llar té un nivell de renda que la situa en el quartil superior de la distribució (el 25% més ric entre totes les llars de la mostra). Com a indicador del capital educatiu disponible a la llar hem pres el nivell d'instrucció màxim oficialment obtingut per la mare, en tant que l'efecte dels estudis de la mare ha demostrat tenir una importància major que no pas els estudis del pare per explicar el rendiment educatiu dels estudiants, i així ho ha confirmat una exploració prèvia efectuada amb les dades de l'enquesta. Convé matissar, però, que en els casos on hi ha hagut un divorci, separació o mort de la mare, i en el pare conviu amb una altra dona en el moment de l'enquesta, els estudis considerats han estat els de la madrastra en tant que assumim que aquesta exerceix el paper substitutiu de la mare biològica. Ara bé, hem mantingut els estudis de la mare biològica quan es tracta de mesurar l'efecte que hagin pogut tenir els estudis de la mare en la probabilitat de que l'estudiant fos preescolaritzat abans dels dos anys d'edat, doncs hem assumit que fins els dos anys d'edat la majoria de individus vivien amb les seves mares biològiques.

El rendiment acadèmic dels estudiants està condicionat per la qualitat de les relacions que mantenen els pares entre si, i són especialment negatius els conflictes oberts que porten a climes de convivència on no hi ha col·laboració entre els pares en l'educació dels fills. Una vessant d'aquestes situacions esdevé notòria quan es produeix una separació o divorci. La separació dels pares acostuma a anar acompanyada d'alteracions en la vida quotidiana i de situacions de tensió emocional que poden reduir el rendiment acadèmic dels menors, encara que sigui temporalment. La caiguda del rendiment acadèmic pot esdevenir crònica en determinades circumstàncies, i especialment si la separació ha de significar una reducció en la

¹⁸ Una variable diem que és *dicotòmica* quan el seu valor només pot prendre dos valors. En el nostre cas, totes les variables dicotòmiques utilitzades en l'estudi prenen valor 1 si compleixen una condició predefinida, i valor 0 si no la compleixen. Per exemple, en el cas dels estudis de la mare, hem construït 6 variables dicotòmiques, una per cada nivell d'instrucció: universitària, BUP, FP, EGB, primària i altres estudis. En el cas d'un adolescent, la mare del qual tingui l'EGB com a titulació màxima, totes les variables d'estudis tindran valor 0 excepte la d'EGB que prendrà el valor 1.

capacitat que tenen els adults per controlar la conducta dels fills. En els nostres models, hem controlat si els pares de l'estudiant estan separats o divorciats, però distingint tres situacions: a) que malgrat la ruptura de la convivència, la relació entre els pares és bona, b) que les relacions són conflictives i, c) que no hi ha cap mena de relació.

En el grup de variables destinades a mesurar la capacitat de control que tenen els pares sobre la conducta dels fills hem inclòs en els models tres situacions que es poden donar un cop l'estudiant finalitza la seva jornada escolar: a) que la mare no acostumi a ser a casa quan el menor torna de l'escola, b) que sigui el pare qui no acostumi a ser a casa i, c) el nombre de dies de la setmana en que el menor ha de romandre al carrer fins que cap adult arribi a casa. Amb aquestes variables assumim que quant major sigui el nombre de dies de la setmana que el menor no està controlat pels pares o un altre adult, major serà la probabilitat de tenir un rendiment acadèmic deficient.

Aquestes variables són complementades amb un indicador del sexe de l'individu i de si el català és la llengua de relació amb algun dels membre de la seva família. El sexe és rellevant en tant que el rendiment acadèmic és generalment superior entre les noies, excepte en matemàtiques, i algunes conductes de risc més freqüents entre els nois. L'ús del català com a llengua a les relacions familiars perquè és de sobres conegut que el rendiment acadèmic és menor entre els estudiants la llengua materna dels quals no és la llengua oficial de l'escola.

A més, ha estat controlat el centre educatiu on l'infant està escolaritzat, assumint que hi ha factors heterogenis que afecten les notes i la conducta dels estudiants que estan vinculades a característiques no observades dels centres educatius. Hem desestimat l'opció de controlar la titularitat pública o privada dels centres en tant que aquesta variable ha demostrat ser irrellevant un cop és controlada la composició de l'alumnat, confirmant, un cop més, que el diferencial promig de rendiment entre centres públics i privats no és degut tant a causes atribuïbles al funcionament dels centres com als barris on estan situats i a la discriminació en la selecció dels respectius alumnes.

4.4.3. Descriptors bàsics i sospita d'endogeneïtat¹⁹

La sospita d'endogeneïtat entre les variables dependent i independent està sustentada en el fet que observem certa associació entre elles. Podem observar a les taules 4.3 i 4.4 com el rendiment escolar està associat positivament a la preescolarització, però també ho està a l'estatus educatiu dels pares, i totes dues variables correlacionen de

¹⁹ Els valors que tenen entre els enquestats les variables descrites en l'apartat anterior els podem observar a la taula A.M.4.1 de l'annex metodològic.

manera que la probabilitat de preescolarització augmenta amb l'estatus educatiu dels pares.

Taula 4.3. Nota mitjana segons edat d'inici de l'escolarització. Catalunya

Variables:	Edat d'escolarització		
	Dels 0 als 12	Entre el 1 i 2	Després de 2
	mesos	anys	anys
Nota mitjana 1er d'ESO	3,31	3,23	3,01
Nota mitjana matemàtiques tots cursos d'ESO	2,94	2,99	2,86
Nota mitjana català tots cursos d'ESO	3,10	3,09	2,94
Nota mitjana castellà tots cursos d'ESO	2,93	3,02	2,89

Nota: Valors qualificacions: 5 'Excel·lent', 4 'Notable', 3 'Bé', 2 'Suficient' 1 'Insuficient'

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Taula 4.4. Notes mitjanes segons el estudis màxims aconseguits per qualsevol membre de la parella

	Secundària post- FP 1er i 2on			
	Universitaris	obligatòria	cicle	Bàsica o menys
Nota mitjana 1er d'ESO	3,51	3,29	3,01	2,88
Nota mitjana matemàtiques tots cursos d'ESO	3,33	2,95	2,73	2,66
Nota mitjana català tots cursos d'ESO	3,42	3,07	2,81	2,76
Nota mitjana castellà tots cursos d'ESO	3,32	2,98	2,74	2,74

Nota: Valors qualificacions: 5 'Excel·lent', 4 'Notable', 3 'Bé', 2 'Suficient' 1 'Insuficient'.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

La taula 4.5 mostra com més del 85% dels fills d'universitaris han estat escolaritzats abans de complir els 3 anys d'edat, una proporció que no supera el 58% entre els fills de pares amb educació bàsica o inferior. Així doncs estem davant un cas d'endogeneïtat potencial que impedeix mesurar acuradament l'efecte net de la preescolarització si no establim alguna mena de control dels factors que estan simultàniament associats al rendiment escolar i a la probabilitat de ser preescolaritzat.

Taula 4.5. Preescolarització segons nivell d'instrucció màxim de la llar (percentatges)

	Estudis màxims aconseguits			
	Universitaris	Secundària post-	FP 1er i 2on	Bàsica o menys
		obligatòria	cicle	
Escolaritzats durant el primer any de vida	21,0	17,0	11,8	9,1
Escolaritzats durant el segon any de vida	64,7	60,6	57,1	48,4

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

4.5. Els resultats

4.5.1. Els determinants de l'opció d'escolaritzar els fills abans dels 3 anys d'edat

La decisió d'escolaritzar els fills a una edat tan primerenca com els primers 2 anys de vida està condicionada per la qualitat dels serveis de preescolar, per les preferències de les famílies, i per les constriccions estructurals que limiten les opcions disponibles que tenen les llars. És d'esperar que si les famílies tenen possibilitat de triar entre dur els seus fills a una escola bressol o mantenir-los a casa, un factor important serà el judici que les famílies facin sobre la qualitat dels centres educatius. Hi ha indicis de que la qualitat dels serveis de preescolar està molt lligada a la composició de l'oferta. En societats on, com a Catalunya, l'oferta privada de preescolar és hegemònica, la qualitat general dels centres acostuma a ser inferior a l'existent en nacions on l'oferta pública és la dominant (Noailly, Visser i Grout, 2007; Sosinsky, Lord i Zigler, 2007; Cleveland et al., 2007). Podem suposar doncs que la qualitat mitjana dels serveis de preescolar a Catalunya no ha de figurar entre les més altes del món desenvolupat. Desconeixem indicadors de qualitat de les escoles bressol a Catalunya, però prenent com a referent la ràtio d'infants per professional, ja hem vist a la taula 4.2 que les escoles infantils catalanes no estan en el rang superior de qualitat. A més, l'accés a Catalunya està en bona mesura condicionat per la renda disponible de les famílies, de manera que les famílies amb més d'un fill en edat preescolar tindran menys oportunitats d'escolaritzar-los donat el major cost que representa.

Les famílies, amb independència de la qualitat de l'oferta, i de la renda disponible per pagar-la, prenen les seves decisions valorant altres factors com ara: el cost d'oportunitat, la disponibilitat de recursos alternatius i les preferències pel que fa al projecte de vida personal, en especial de les mares.

El cost d'oportunitat el podem mesurar pel nivell d'estudis de la mare, en tant que aquest determina els ingressos potencials en el mercat de treball i, per tant, el cost a curt i llarg termini que ha de tenir el temps que la mare dedica al seu fill a expenses del treball remunerat.

Els recursos alternatius són els aportats directament en temps per altres membres de la llar i familiars externs, en especial les àvies i avis dels nens que poden fer-se càrrec d'ells, mentre les mares treballen. Entre els casos més extrems de manca de recursos es troben les llars on ha hagut una separació o divorci i les relacions entre els membres de la parella són conflictives o inexistents. És d'esperar que, en aquest casos, el progenitor a càrrec del menor, generalment la mare, es veurà més obligat a preescolaritzar els fills.

Pel que fa a les preferències, és important tenir en consideració que la decisió que prenguin les llars on hi ha menors d'edat estan condicionades pels valors dels adults i, en aquest cas, són d'especial importància els valors envers als rols de gènere

dins la família. Usualment són els homes i dones amb nivells més elevats d'instrucció els que tenen una visió més igualitària de les relacions de gènere (Esping-Andersen, 2009) i, per tant, els menys propensos a que la dona pagui en exclusiva els costos de la maternitat. De manera que és en aquestes llars instruïdes on més probable és l'activitat laboral femenina, la col·laboració dels pares en l'educació dels fills, i la propensió a preescolaritzar els infants. No obstant, el nivell d'instrucció recull a la vegada els valors culturals i els costos d'oportunitat, raó per la qual, en aquest estudi hem considerat com a indicador dels valors de gènere, la ideologia política de les entrevistades que, amb independència dels estudis, mostra una relació significativa amb la propensió a preescolaritzar els fills. Així, esperem que siguin les mares políticament més conservadores les menys inclinades a preescolaritzar els fills.

4.5.2. Efectes estimats de la preescolarització abans dels 3 anys sobre el rendiment acadèmic

A partir d'una anàlisi de regressió de mínims quadrats ordinaris, hem pogut observar els coeficients que tenen els diferents factors que hem identificat com a rellevants per a explicar el rendiment acadèmic dels estudiants, sense tenir encara en consideració si els estudiants van anar a l'escola bressol.²⁰ En primer lloc, observem com el rendiment acadèmic de les noies és superior al dels nois, avantatge que és una mica més reduït en l'assignatura de matemàtiques. El rendiment és també menor quan les relacions que mantenen els pares biològics dels estudiants no són bones. No sabem del cert la qualitat de la relació que mantenen els pares quan conviuen junts, però sí sabem com qualifiquen els entrevistats les relacions amb les seves parelles quan hi ha hagut una separació o divorci. Els fills de pares separats o divorciats no pateixen cap reducció en el rendiment escolar si aquesta separació està governada per unes relacions cordials entre els progenitors; altra cosa és, però, quan la ruptura de la convivència comporta conflictes mal gestionats, o la ruptura radical de qualsevol mena de relació. En aquests casos, els fills pateixen les conseqüències i l'impacte en el seu rendiment escolar, i sembla més intens en l'assignatura de matemàtiques.

La capacitat dels pares per controlar l'ús del temps que fan els seus fills apareix també com un factor explicatiu del rendiment acadèmic, especialment en els casos en que el menor ha de romandre al carrer en acabar les classes perquè no hi ha cap adult a la llar. El paper de la mare és especialment important, essent gens significatiu que el pare no estigui a la casa, però sí que no estigui la mare. La funció de la mare en la incentivació que tenen els adolescents per a estudiar es manifesta de manera clara quan analitzem el pes que té en el rendiment acadèmic dels fills l'estatus educatiu de pares i mares. Hem fet estimacions del model considerant l'estatus educatiu dels

²⁰ Els resultats es poden veure a Taula A.M.4.2 de l'annex metodològic.

pares, i els resultats són significatius, però l'efecte que té el nivell d'instrucció del pare és de menor intensitat que el de la mare, raó per la qual els models especificats contemplen els estudis de les mares. És important no menystenir l'elevada significació que té l'estatus educatiu de les mares en el rendiment educatiu dels fills i que ens ajuda a entendre millor la reproducció de l'herència de classe social. Les dades ens mostren que sigui quina sigui la variable considerada per mesurar el rendiment acadèmic, el rendiment dels estudiants empitjora de manera ostensible seguint el gradient de l'estatus educatiu de les mares. Els fills de mares que van assolir com a màxim una titulació de batxillerat, PREU o COU, tenen un rendiment en matemàtiques, en llengua i un promig al primer any de l'ESO inferior a l'obtingut pels fills de mares universitàries. Però encara el tenen pitjor els fills de mares que van estudiar Formació Professional, i així successivament a mesura que baixem els esgrons dels nivells d'instrucció materns. Aquest efecte és encara més potent que l'efecte de la renda disponible de les llars, que afecta només als extrems de la distribució, essent només els més pobres o els més rics els més sensibles.

Una altra variable relacionada amb el rendiment acadèmic dels estudiants d'ESO és l'ús del català com a llengua de comunicació a la família. L'efecte era previsible en tant que és un fet conegut pels sociòlegs de l'educació que els estudiants amb llengua materna diferent a la llengua en la qual els estudis són impartits acostumen a tenir un rendiment inferior als estudiants en els que coincideix la llengua materna i la dels estudis. Aquesta interpretació és consistent amb les nostres dades, en tant que l'avantatge relatiu dels catalanoparlants s'esvaeix quan hom considera els resultats en llengua castellana. Però no desapareix del tot, la qual cosa ens indica que el català com a llengua materna mesura quelcom més que la facilitat de comprensió lingüística de les matèries impartides a l'escola, possiblement és un indicador d'estatus social complementari dels indicadors de renda disponible i d'instrucció de les mares que ja hem comentat, o potser està recollint un menor capital cultural de les llars dels estudiants fills d'immigrants de parla castellana.

Especifiquem ara en el nostre model una variable dicotòmica que mesura si l'individu va ser preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat. Ara, però, una estimació dels efectes de l'escola bressol en el rendiment acadèmic ens obliga a fer ús de models estadístics que puguin controlar l'endogeneïtat del fenomen en qüestió, ja que hem vist en els descriptors bivariants que tant el rendiment acadèmic dels estudiants com la propensió de les seves famílies a escolaritzar-los quan eren menors de 3 anys estan totes dues associades a l'estatus educatiu de pares i mares.

De les opcions disponibles hem considerat més adient un model de regressió en dues etapes. La primera és un model de funció exponencial que estima la propensió de les famílies a escolaritzar els seus fills abans dels 3 anys d'edat, condicionada per l'estatus socioeconòmic de la llar, el cost d'oportunitat i la ideologia política de les

mares, el nombre de fills, i si hi ha hagut una separació o divorci. La segona etapa estima un model de mínims quadrats ordinaris on les notes obtingudes en les matèries seleccionades són les variables dependents i la propensió a preescolaritzar els fills abans dels tres anys és afegida al model especificat.

Tal com havíem pronosticat en l'apartat dedicat a les hipòtesis teòriques (a la secció 4.5.1 d'aquest capítol), la probabilitat de que un nen sigui escolaritzat abans dels 3 anys d'edat és, a Catalunya, més elevada entre les famílies on la dona té major nivell educatiu, major nivell de renda i està més identificada amb els valors progressistes.²¹ Aquests factors són reforçats si la família és de parla catalana²² i el nombre de fills és reduït. Per oferir una millor visualització d'aquestes dades, el gràfic 4.2 ens mostra les ràtios entre les probabilitats que han tingut els adolescents de ser escolaritzats abans dels 3 anys d'edat, prenent com a referència l'adolescent fill o filla d'una mare universitària, de renda mitjana, que es declara d'ideologia d'esquerres i que no té el català com a llengua de família.²³ Amb les mateixes característiques, si a la llar el català és la llengua de parla familiar, la probabilitat d'haver estat preescolaritzat és un 81% superior. Si la família és benestant i disposa d'una renda equivalent a la del 25% més ric de la població, la probabilitat augmenta un 37%, i disminueix un 23% si la família se situa entre el 25% més pobre del país. Amb independència de la llengua i la renda, si la mare té estudis bàsics, la probabilitat d'haver estat escolaritzat abans dels 3 anys d'edat és un 60% inferior a la que tenen els fills de mares universitàries, i si la mare es declara ideològicament situada a la dreta o apolítica, la probabilitat de preescolaritzar els fills és més d'un 40% inferior a la probabilitat que te una mare d'esquerres.

La segona etapa d'anàlisi, després d'haver controlat l'efecte endogeneïtat, ens indica l'efecte que ha tingut la preescolarització primerenca en el rendiment acadèmic dels estudiants de l'ESO.²⁴ Les dades mostren que haver estat escolaritzat abans dels 3 anys d'edat augmenta significativament la probabilitat de millorar la nota mitjana del primer curs d'ESO, especialment entre els fills de mares que van cursar estudis més enllà de l'ensenyament bàsic obligatori. Són els fills de mares que no van passar de l'EGB o titulació equivalent els qui, malgrat en surten beneficiats de la preescolarització, ho són en menor mesura. Per facilitar la comprensió de les dades, observem al Gràfic 4.3 l'efecte parcial de l'escola bressol en la nota mitjana del primer

²¹ Els resultats es poden veure a la Taula A.M.4.3 de l'annex, que mostra els resultats de la primera fase de l'estimació en la qual observem les variables associades a la probabilitat de que les famílies decideixin escolaritzar els seus fills abans dels 3 anys d'edat.

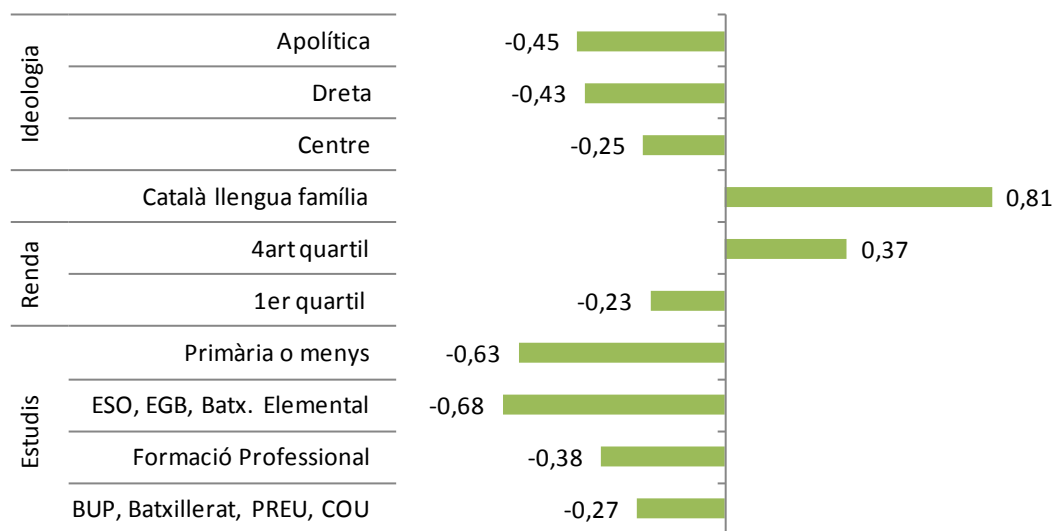
²² El català com a llengua d'ús a la família ha estat incorporat al model després de comprovar en l'anàlisi dels factors associats al rendiment acadèmic que aquesta variable recull un cert component d'estatus social complementari del nivell d'estudis i de renda. No obstant, la seva interpretació és ambigua.

²³ Les ràtios són les *odds-ratios* estimades amb un model logístic.

²⁴ Veure Taula A.M.4.4 de l'annex. L'última columna d'aquesta taula recull els coeficients dels factors associats a la nota mitjana que els estudiants han obtingut el primer curs de l'ESO.

curs de l'ESO segons sigui el nivell d'estudis de la mare, i comparat amb els efectes parcials del sexe i de la manca de control patern. Podem observar que haver estat preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat augmenta de promig la nota de primer curs d'ESO en 1,65 punts (en una escala de 5 punts que va des d'1= insuficient a 5= excel·lent) si l'estudiant és fill d'una mare amb estudis universitaris. L'efecte de l'escola bressol va minvant a mesura que els estudis de les mares són menors, i l'efecte en els fills de les mares menys instruïdes és de 1,27 punts d'augment en la nota mitjana. Tot i que l'efecte positiu de l'escola bressol és menor per als fills de mares poc instruïdes, no deixa de ser molt elevat si el comparem amb l'efecte que té en la nota mitjana el fet de ser noia o de viure en una llar on els pares exerceixen poc control sobre els seus fills. Les noies obtenen una nota superior als nois en 0,32 punts, i els estudiants que han de romandre al carrer perquè no hi ha ningú a casa quan surten de l'escola obtenen una reducció en la nota mitjana de 0,23 punts per cada dia que de la setmana que han d'estar en aquesta situació. Dit amb altres paraules, en igualtat de condicions, un noi fill de mare sense estudis que hagi d'estar els cinc dies de la setmana vagant pel carrer fins que alguna persona adulta arriba a casa seva, tindrà un rendiment escolar similar o una mica superior al de un noi que torni directament de l'escola a casa seva si el primer va anar a l'escola bressol i el segon no hi va anar.

Gràfic 4.2. Ràtios entre probabilitats d'escolaritzar els fills abans dels 3 anys d'edat (a)

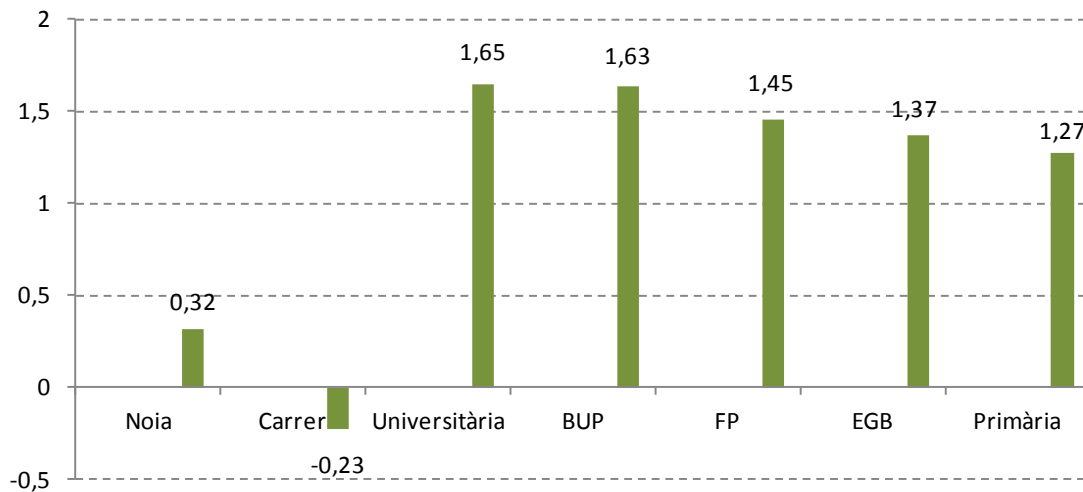

Nota: a) Categoria de referència: mare universitària, de llengua castellana, renda mitjana i ideologia d'esquerreres.
 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Si ara pensem l'atenció en els efectes que l'escola bressol hagi pogut tenir en els resultats que els estudiants obtenen a matemàtiques, llengua catalana i llengua castellana al llarg de tota l'ESO, observem que aquests efectes han estat més

heterogenis.²⁵ No observem un efecte que afecti a tota la població preescolaritzada de manera sostinguda. El rendiment en aquestes tres matèries dels fills de mares amb nivells d'instrucció elevats no mostren cap sensibilitat a la preescolarització, però sí que es detecta una millora del rendiment entre els fills de mares que declaren 'altres estudis', algunes d'elles dones estrangeres que asseguren tenir estudis però que no han estat reconeguts al nostre país. Observem també, un efecte positiu de la preescolarització en el rendiment en matemàtiques i català entre els fills de mares que van cursar estudis equivalents a la Formació Professional de primer o de segon cicle, però aquest efecte no és observable en les assignatures de llengua castellana.

Gràfic 4.3. Efectes parcials de l'escola bressol en la nota mitjana de 1er d'ESO comparats amb els efectes del sexe i la manca de control matern

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Els resultats obtinguts dels models estadístics estimats són difícils d'interpretar en tant que no és possible identificar una tendència clara pel que fa als efectes de la preescolarització en les notes obtingudes, per una banda, en matèries específiques de matemàtiques i llengua al llarg de tota l'ESO i, d'altra banda, la nota mitjana que obtenen els estudiants el primer any que accedeixen a l'ensenyament secundari. Una explicació d'aquest desigual impacte podria venir de la hipòtesis que prediu un esvaïment dels efectes de la preescolarització al llarg del temps, les nostres dades serien consistents amb aquesta predicció en tant que l'efecte de la preescolarització apareix clar en el primer any de l'ESO, i és més tènue després. Però per validar aquesta hipòtesi caldria estimar els efectes per separat a cada assignatura any per any i detectar si és versemblant que l'efecte en matemàtiques i llengua sigui tan intens el primer any com ho és per al conjunt d'assignatures.

²⁵ Vegeu Taula A.M.4.4 de nou.

D'acord amb Kauerz (2006), l'esvaïment de l'efecte de la preescolarització podria ser un artefacte estadístic resultat de l'heterogeneïtat de les proves de desenvolupament cognitiu que han fet servir els investigadors, però l'efecte de la preescolarització és més fàcil detectar-lo quan observem la mobilitat educativa dels estudiants. Per aquesta raó, passem ara a estimar l'efecte de la preescolarització abans dels 3 anys d'edat en la probabilitat de que un estudiant faci la transició al primer curs de batxillerat.

La mostra de la qual disposem informació són els 675 estudiants que en el curs 2005-2006 estaven matriculats a 4rt d'ESO. D'aquests, l'any següent, quasi el 75% estaven cursant primer de batxillerat, en qualsevol de les seves modalitats; 38 estudiants (5,6% del total) estaven repetint 4rt d'ESO, i 49 (el 7,3%) estaven cursant el primer curs del Cicle Formatiu de Grau Mitjà. Uns pocs (15 estudiants) havien abandonat el sistema educatiu. Però el més important, en termes metodològics, és que 70 estudiants havien desaparegut de la mostra el segon any, de manera que no és possible esbrinar en quina de les situacions anteriors es troba més d'un 10% de la mostra inicial. Aquesta mortaldat de la mostra no ha de preocupar en excés si té una distribució aleatòria entre la població estudiada, però planteja un problema difícil de resoldre si la seva distribució està esbiaixada, de manera que la mostra que tindríem el segon any de l'estudi hauria deixat de ser una mostra estadísticament aleatòria i, cabria la possibilitat de que el biaix estigués correlacionat amb alguna de les variables del model especificat per explicar la transició al batxillerat.

Una regressió logística de la mortalitat de la mostra sobre les variables del model explicatiu del rendiment acadèmic ens indica que, en efecte, la mortaldat no ha estat aleatòria i que està associada sobre tot als estudiants fills de mares amb cap titulació acadèmica i als fills de mares que tenen altres titulacions; els estudiants que en la primera onada de l'enquesta manifestaven elevats símptomes de manca de control emocional han tingut també major probabilitat de desaparèixer de la mostra el segon any, i els estudiants que van ser preescolaritzats abans dels 3 anys d'edat han mostrat una major propensió a sobreviure en la mostra.²⁶ Atès que totes tres variables, estudis de la mare, manca de control emocional i preescolarització, estan associades al rendiment acadèmic podem sospitar que hi ha un efecte selecció en la mostra supervivent que haurem de corregir per obtenir una estimació més correcta de l'efecte de la preescolarització en la probabilitat de transició al batxillerat. El problema és que no resulta fàcil corregir a la vegada l'efecte selecció en els individus que han sobreviscut en la mostra i l'efecte endogeneïtat derivat d'una selecció no aleatòria dels estudiants que van ser preescolaritzats abans dels 3 anys d'edat. Els programes estadístics disponibles no han elaborat un paquet de comandaments adreçat a tractar aquesta mena de problemes. És per això que hem optat per estimar separatament un

²⁶ No mostrem els resultats d'aquesta regressió.

model *heckprob* que corregeix l'efecte selecció de la mostra i un model *biprobit* que corregeix l'endogeneïtat. Hem optat per aquesta solució més senzilla donat que els resultats del model *heckprob* ens indiquen que l'efecte selecció de la mostra és insignificant ($\chi^2=0,56$ i no podem descartar la hipòtesi nul·la d'exogeneïtat).²⁷

En aquest model hem suprimit les variables sexe, català com a llengua materna i les variables relatives al control de l'estudiant per part d'adults quan acaba les classes. El motiu rau en que un cop incorporades en el model les notes obtingudes en llengua i matemàtiques, aquestes variables esdevenen redundants i deixen de ser significatives. Hem afegit el nombre de germans en tant que hi ha indicis de que a major nombre de fills, menor capacitat dels pares per a invertir en educació i menor probabilitat de que els estudiants facin la transició a estudis no obligatoris (Sarasa i Sales, 2008). No obstant, aquesta hipòtesi no es confirma amb les dades disponibles, ja que el nombre de fills no té efectes significatius.

Els resultats ens diuen que haver anat a l'escola bressol abans dels 3 anys d'edat té un efecte positiu en la transició al batxillerat, especialment entre els fills de famílies benestants, ja que si bé no observem cap diferència significativa en l'efecte de la preescolarització entre estudiants amb mares de nivells d'instrucció diferents, sí que és significativa la renda disponible de les llars de manera que les avantatges de la preescolarització minven a mesura que la renda familiar es redueix.

Els resultats del model *biprobit* amb el que, assumint que no hi ha efecte selecció en la mostra supervivent de l'enquesta, mirem de controlar l'endogeneïtat de la variable preescolarització, ens confirma, com en el cas anterior, que la transició al batxillerat és més probable si l'estudiant va ser preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat, però que aquest avantatge dels individus preescolaritzats està mediatitzat per l'estatus socioeconòmic de la família, de manera que són els més rics els que més noten els efectes positius de la preescolarització.²⁸

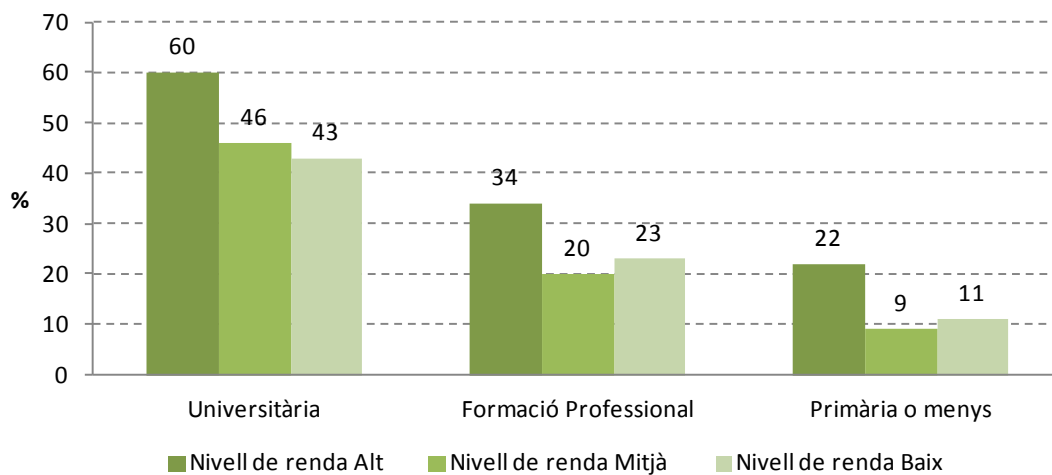
Per a il·lustrar millor l'efecte de l'escola bressol en la probabilitat de cursar primer de batxillerat podem observar al gràfic 4.4 l'efecte parcial d'haver estat preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat. Prenent com a punt de referència els adolescents que viuen amb els seus pares biològics, no tenen cap altre germà i han obtingut unes notes en matemàtiques i llengua castellana i catalana al voltant de la nota mitjana de tots els estudiants que estaven a quart curs de l'ESO, el gràfic ens mostra el percentatge d'augment que té haver estat preescolaritzat abans dels 3 anys d'edat en la probabilitat de que un adolescent d'aquestes característiques es matriculi a primer de batxillerat el curs següent. Els percentatges es mostren per estudis de la seva mare i pel nivell de renda de la seva llar. És interessant observar com el desigual

²⁷ Veure la taula A.M.4.5 de l'annex.

²⁸ A la taula A.M.4.6 (vegeu annex) es mostren els resultats.

impacte de la preescolarització es tradueix en que els fills de mares universitàries que gaudeixen un nivell de renda elevat i que van anar a escola bressol tenen un 60% més probabilitat de cursar primer de batxillerat que els també fills de mares universitàries riques però que no van estar preescolaritzats abans dels 3 anys d'edat. Aquesta probabilitat és només un 43% més elevada si la comparem amb fills de mares universitàries però que són pobres. La tendència vinculada a la renda es manté sigui quina sigui la instrucció de les mares. Així, els fills de mares amb formació bàsica tenen un 22% més de probabilitat de cursar primer de batxillerat si han anat a escola bressol si les seves famílies són riques, però la probabilitat decau fins a l'11% si les famílies són pobres.

Gràfic 4.4. Percentatge de variació en la probabilitat de fer 1er de batxillerat si ha anat a escola bressol. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

4.5.3. Conductes de risc i preescolarització

En aquesta part del capítol anem a analitzar la relació que pugui haver entre la preescolarització primerenca i determinades conductes que anomenem de risc, en tant que són conductes que poden influir tant en el rendiment acadèmic dels estudiants com en les oportunitats futures d'inserció social i laboral. L'agressivitat i la violència en el comportament no facilita les relacions socials, i el consum freqüent d'alcohol i drogues a l'adolescència pot esdevenir en dependència severa si altres factors coincideixen amb el consum, iniciant així processos que poden dur a l'individu cap a l'exclusió social.

En tant que hem vist com algunes teories prediuen que una preescolarització de baixa qualitat pot incrementar el risc de que l'individu desenvolupi conductes d'aquesta mena, en aquesta part del treball estimarem l'associació que hi pugui haver

en la nostra mostra entre els individus que varen ser escolaritzats abans dels 3 anys d'edat i la probabilitat d'haver manifestat aquests tipus de conductes.

4.5.3.1. Efectes negatius de les conductes de risc en el rendiment acadèmic

Convé tenir en consideració que les conductes de risc esmentades i el rendiment acadèmic no són independents, ja que hi ha una associació entre conducta violenta i baix rendiment acadèmic, com també n'hi ha, encara que amb menor intensitat, entre el baix rendiment acadèmic i el consum freqüent d'alcohol i cànnabis. Per confirmar-ho, hem fet una regressió lineal de la nota mitjana del primer curs d'ESO sobre els indicadors de consum de drogues o alcohol, i sobre els indicadors de manca de control emocional. Els resultats de les regressions, que no mostrem per no sobrecarregar el lector amb tantes dades, indiquen que tant la manca de control emocional com la freqüència elevada en el consum d'alcohol o drogues tenen un efecte clarament negatiu en el rendiment escolar.

Taula 4.6. Relació bivariada dels indicadors de conductes de risc amb els estudis, el nivell de renda disponible de les llars i l'edat de preescolarització

Variables	Manca de control emocional	Consum d'alcohol i porros
Estudis dels pares		
Universitaris	1,31	0,19
Secundaria postobligatòria	1,33	0,23
FP 1er i 2on cicle	1,35	0,19
Bàsica o menys	1,40	0,23
Renda disponible		
Quartil inferior de renda	1,38	0,22
Quartils entremitjos de renda	1,34	0,21
Quartil superior de renda	1,33	0,22
Edat d'escolarització		
Escolaritzats durant el primer any de vida	1,36	0,24
Escolaritzats durant el segon any de vida	1,34	0,21
Escolaritzat després dels 2 anys	1,35	0,23

Nota: Indicadors= mitjanes dels valors que oscil·len entre 0=cap problema i 5=freqüència màxima

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Convé indicar, de pas, que tots dos problemes no es correlacionen entre ells (coeficient de correlació = 0,20), indicant probablement etiologies diferents. Fins a quin punt, hi ha cap mena d'associació entre aquestes conductes i la preescolarització? L'anàlisi bivariant de la taula 4.6 no mostra cap relació significativa amb la preescolarització ni amb el nivell de renda de les famílies, però sí que hi ha una relació estadísticament significativa de la manca de control emocional amb els estudis de la mare. Les conductes agressives són més freqüents com menor és el nivell d'instrucció

de les mares. Com que l'educació de les mares és un factor associat a la probabilitat de preescolarització, no podem assegurar amb certesa que no hi ha cap relació entre preescolarització i els problemes conductuals descrits. De nou, l'endogeneïtat és possible. No sembla a partir d'aquesta anàlisi descriptiva que hi hagi cap associació significativa entre el consum d'alcohol o drogues i l'estatus socioeconòmic, ni amb l'edat en que l'estudiant va ser escolaritzat per primer cop. No obstant, en el següent apartat tractarem de confirmar aquesta manca de relació fent ús de l'anàlisi multivariable.

4.5.3.2. Condicionants de les conductes de risc i efectes de l'escolarització abans dels 3 anys d'edat

L'estimació dels efectes de la preescolarització sobre els problemes conductuals i el risc de consum d'alcohol i drogues ha de ser realitzat mitjançant un model de regressió de Poisson, donat que una bona part dels individus mai han manifestat cap mena de conducta relacionada amb aquests dos fets. D'altra banda, dels que sí han manifestat aquestes conductes, allò que tenim és un recompte de la seva freqüència categoritzada en una escala de 5 posicions, per tant, tenim uns valors que es mouen en una escala reduïda on la majoria dels individus puntuen zero i cap d'ells puntua negatiu. Estem doncs davant un cas típic de variable dependent per la qual un model de regressió lineal no és recomanable, essent millor alternativa modelar el comportament de la variable dependent amb una funció exponencial (Wooldridge, 2003).

Controlar i corregir l'efecte de l'endogeneïtat amb els model de regressió de Poisson no és fàcil, però sortosament, una exploració prèvia per detectar la possible endogeneïtat amb un model *biprobit*, ens mostra que la probabilitat de que un individu hagi tingut mai un comportament agressiu o hagi consumit mai alcohol o 'porros', condicionada a que hagi estat o no preescolaritzat el primer any de vida, no està relacionada amb la probabilitat de que l'individu hagués estat preescolaritzat.²⁹ Dit amb paraules més planeres, no hi ha cap mena d'associació entre la propensió dels pares a escolaritzar els seus fills el primer any de vida i la propensió dels fills a consumir alcohol, drogues o tenir comportaments agressius. Això ens dona certa garantia de que l'efecte de la preescolarització en la freqüència d'aquestes conductes, estimat amb el model de Poisson, no respondrà a un efecte selecció de les famílies que van escolaritzar els seus fills durant el primer any de vida i que, cabria la possibilitat, tinguessin algunes característiques particulars que influïssin en les conductes dels seus fills, amb independència d'haver estat o no preescolaritzats.

²⁹ Vegeu taula A.M.4.7 a l'annex.

Tot i això, el mateix model ens informa que no podem rebutjar la idea de que sigui més elevada la probabilitat de que un adolescent hagi tingut, almenys una vegada, un episodi d'agressivitat o de consum d'alcohol o de 'porros' si va iniciar la seva preescolarització durant el primer any de vida. Aquesta possibilitat, però, només és significativa entre els fills de mares que van assolir estudis de secundària postobligatòria (Batxillerat, BUP, PREU, COU), però no van progressar en estudis universitaris.

El model de regressió de Poisson, ens dóna una informació més precisa que té a veure amb la freqüència amb la que els episodis esmentats es donen en la vida dels adolescents entrevistats. Observem a la taula A.M.4.8 que els comportaments agressius són més freqüents entre els nois, però que van minvant a mesura que augmenta l'edat dels individus, mesurada per el curs d'ESO en el qual estan matriculats, una dada que és consistent amb les teories psicològiques que consideren la violència i el comportament agressiu com quelcom innat que es manifesta de manera més grollera a la primera infància i que va minvant a mesura que l'individu es socialitza i interioritza pautes de comportament civilitzat (Loeber i Hay, 1997). La freqüència de consum d'alcohol i drogues és també més elevada entre els nois que entre les noies, però a diferència dels comportaments agressius, la freqüència de consum augmenta amb l'edat en la mesura que els adolescents comencen a iniciar la lenta transició cap a la vida adulta. Exploracions que no són mostrades en aquest capítol indiquen que la freqüència d'aquest consum està vinculada a que els adolescents ja tinguin alguna feina amb la que ingressar diners propis, que mostren gran interès en el sexe i en 'anar de botigues'.

Els resultats del model que estima la probabilitat de comportament agressiu ens indiquen que aquest risc és major entre els estudiants que han viscut el divorci o la separació dels seus pares quan aquests han estat incapaços de mantenir unes relacions cordials. També és major quan els estudiants no tenen el control directe per part d'adults, i en especial de la seva mare, a l'acabar les classes. Pel que fa a l'estatus socioeconòmic de les famílies els resultats no són clars; si considerem el nivell d'instrucció de les mares no observem una pauta coherent com la que apareixia quan fèiem una anàlisi bivariada, ja que l'única dada estadísticament significativa és que tenen més risc de comportament agressiu els fills de mares amb titulacions mitjanes (FP, EGB, Batxillerat elemental). D'altra banda, considerant la renda disponible de les llars, observem que, a igualtat d'estudis de les mares, el risc de comportament agressiu dels estudiants és més elevat entre les famílies més riques de la mostra. No trobem una explicació raonable a aquestes pautes d'estratificació del risc i bé podrien ser un resultat espuri. En qualsevol cas però, el nostre model no detecta cap efecte negatiu de l'escolarització durant el primer any de vida, ans al contrari, el risc que

semblen patir els fills de famílies riques és esmorteït si l'individu va ser escolaritzat durant el primer any de vida.

Observant ara els resultats del model que estima la probabilitat de que l'estudiant tingui una freqüència elevada de consum d'alcohol i cànnabis, observem una pauta d'estratificació social del consum que indica major freqüència de consum en els fills de mares amb nivells baixos d'instrucció educativa. Però no observem cap efecte negatiu de la preescolarització durant el primer any de vida, fins i tot, en el cas dels fills de mares que no han informat la seva titulació, o que tenen altres titulacions no recollides en el esquema general, observem un efecte preventiu de la preescolarització en el consum de alcohol i cànnabis.

4.6. Conclusions i recomanacions

Les estimacions obtingudes dels efectes de l'escola bressol en el desenvolupament cognitiu i emocional dels adolescents no són homogènies. Els resultats depenen dels indicadors utilitzats per a mesurar el desenvolupament dels individus, i de l'estrat social al qual pertanyen.

Les estimacions dels resultats que els estudiants obtenen al llarg de tota l'ESO en llengua i matemàtiques no són gaire significatives ni consistents amb la teoria existent. Els únics efectes estadísticament significatius es detecten entre els fills de mares amb Formació Professional. Els fills de mares amb baix nivell d'instrucció no són ni els més ni els menys beneficiats, com tampoc ho són els fills de les mares universitàries. Atribuir aquest fet a que l'escola bressol compensa els dèficits cognitius que el nen pugui tenir a casa seva, no és consistent amb el fet de que majors haurien de ser aquests dèficits en les llars on les mares no han cursat estudis més enllà de l'ensenyament obligatori o menys fins i tot, i no és entre aquestes llars on es veu cap efecte de l'escola bressol.

Les estimacions són més robustes i consistents amb la teoria quan les variables dependents són la nota mitjana del primer curs de l'ESO i la probabilitat de fer la transició a primer de batxillerat. En el cas de la nota promig d'ESO, les estimacions del nostre model indiquen un efecte positiu de l'escola bressol en el rendiment acadèmic, que no és homogeni entre estrats socials, però que segueix una pauta coherent ja que l'efecte benèfic de la preescolarització és menor per als fills de mares que tenen estudis d'EGB o inferiors, amb independència del nivell de renda disponible de la llar. Quan la variable dependent és la probabilitat que tenen els estudiants de 4rt d'ESO de continuar els estudis en qualsevol modalitat de batxillerat, observem una pauta similar d'efecte positiu de la preescolarització però d'intensitat variable segons l'estrat social de la família. En aquest cas, la renda disponible de la llar sembla més significativa que

els estudis de la mare, però confirma la pauta de que l'efecte de l'escola bressol és menor quan més baix és l'estrat social de la família de l'estudiant.

L'heterogeneïtat observada entre estrats socials no és consistent amb la predicció derivada del treball de Magnuson, Ruhm i Walfogel (2004) en la què els efectes de la preescolarització són més positius entre els sectors socials més desfavorits, ans al contrari, en línia amb els resultats de Currie i Thomas (1995) els estudiants provinents d'estrats social més baixos gaudeixen millores de la preescolarització, però més febles que les obtingudes pels estudiants de famílies amb major estatus socioeconòmic.

Podem suposar tres hipòtesis alternatives per explicar aquest fet. Una, que la qualitat de les escoles bressol a Catalunya sigui heterogènia i l'accés a les de més qualitat estigui condicionat per l'estatus socioeconòmic de la família. En aquest cas, les millores en el desenvolupament cognitiu dels infants variarien segons l'estatus social de les famílies i el nostre estudi hauria recollit aquesta desigualtat mantinguda en el temps. Una segona hipòtesi partiria del suposat que el resultat de l'escola bressol és el fruit de la interacció entre mestres, nens i família. En aquest cas, fins i tot assumint que tots els nens gaudeixen d'escoles bressol de qualitat similar, la qualitat educativa de les famílies és heterogènia i mai aconseguiríem resultats homogenis sense una intervenció complementària dels serveis socials i pedagògics en les famílies on la privació relativa és més acusada. Una tercera possibilitat, d'acord amb les explicacions de Krauer (2006), és que estiguem detectant un esvaïment de l'efecte de la preescolarització entre els sectors més humils degut a que les avantatges aconseguides amb la preescolarització es perden posteriorment al començar l'ensenyament obligatori en centres educatius de pitjor qualitat que els gaudits per les classes mitjanes. En aquest cas, la qualitat i els resultats de les escoles bressol bé podrien ser homogenis i beneficiar per igual a qualsevol infant amb independència de la classe social dels seus pares, però el nostre estudi estaria detectant el deteriorament derivat d'una estructura classista del sistema educatiu obligatori. Però desconeixem dades cabdals com la qualitat de les escoles bressol i la intensitat amb la que van anar els individus, que fa realment difícil contestar les qüestions formulades i demana una recerca més específica a desenvolupar en el futur.

En qualsevol cas, les nostres dades són consistents amb la hipòtesi de que la preescolarització primerenca beneficia el desenvolupament cognitiu dels infants i de que l'efecte positiu de l'escola bressol perdura a l'adolescència i influeix en la decisió que prenen els estudiants i les seves famílies a l'hora de triar la continuïtat o no dels estudis postobligatoris. D'altra banda, no hem trobat evidències de que la preescolarització en el període més crític de l'infant, el primer any de vida, hagi tingut conseqüències negatives en el seu desenvolupament mesurat per la propensió a tenir comportaments violents i a consumir substàncies que poden generar dependències.

D'aquests resultats podem extraure algunes recomanacions a les autoritats públiques. La primera i més important que la preescolarització ha de continuar sent fomentada en tant que, no només ajuda a les famílies a conciliar la maternitat amb l'ocupació remunerada, sinó que contribueix a un millor rendiment acadèmic dels fills quan aquests són adolescents i aborden l'ensenyament reglat obligatori, reduint així el risc que tenen de fracàs escolar i de caure en situacions d'exclusió social. Al mateix temps, aquesta política ajuda a millorar el capital humà de la futura força de treball.

La segona recomanació és que cal tirar endavant un programa de recerca rigorosa que avalui com es distribueix l'accés que tenen les famílies a escoles bressol i parvularis en funció de la qualitat dels centres. L'experiència d'altres països ens ha ensenyat que la preescolarització pot ser un bon instrument per a reduir l'efecte de l'herència de classe i per potenciar la mobilitat social ascendent dels individus nascuts en estrats socials humils, en definitiva, un bon instrument per reduir la desigualtat social. Però amb la poca informació que tenim al nostre país no és possible assegurar que aquest efecte tan positiu estigui passant a casa nostra. Més aviat, les dades d'aquest treball semblen indicar que els infants de sectors humils no són els més beneficiats de l'escolarització primerenca. Cal contrastar amb millors dades si això és cert, i si ho és, cal esbrinar el perquè això passa a Catalunya i no a d'altres nacions avançades.

Un programa de recerca amb aquesta finalitat hauria de mesurar la qualitat pedagògica de les escoles bressol, la intensitat diària i la duració en el temps de l'assistència a escola amb indicadors de desenvolupament cognitiu i conductuals en moments cabdals del desenvolupament infantil, i especialment en els moments crítics de transició entre etapes educatives. Tenir indicadors de desenvolupament en el moment de finalitzar l'escola bressol, per exemple, ens permetria major confiança en els resultats obtinguts que no serien de cap manera atribuïbles a contaminacions posteriors del sistema educatiu obligatori. Poder establir quelcom semblant a grups experimentals i de control on observar no només els efectes de l'escola bressol sinó de programes d'educació de pares fora també una bona estratègia. Potser les nostres autoritats públiques farien bé en pensar una data indicativa en la qual el nostre país pogués gaudir d'un instrument de recerca tan potent com els panels d'infància que fan un seguiment d'una cohort demogràfica des del moment del seu naixement. Nacions com els EUA, el Regne Unit, Dinamarca, Suècia, Austràlia i França entre d'altres ja els tenen, algunes des de fa molt de temps, i han demostrat l'enorme utilitat per conèixer i avaluar els efectes de les polítiques públiques en les oportunitats vitals dels seus ciutadans.

4.7. Referències bibliogràfiques

- Ainsworth, M. D. S., M. C. Blehar, E. Waters i S. Wall (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum
- Arendt, J. N. i A. Holm (2006). *Probit Models with Binary Endogenous Regressors*. University of Copenhagen: Center for Applied Microeconometrics working paper 2006-06.
- Barnett, W. S. i C. R. Belfield (2006). "Early Childhood Development and Social Mobility". *The Future of Children* 16(2).
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss*. New York: Basic Books.
- Bruer, J. (1999). *The Myth of the First Three Years*. New York. The Free Press.
- Carneiro, P. M. i J. J. Heckman (2003). "Human Capital Policy". *NBER Working, Paper Series*, nº w9495.
- CIIMU (2006). *La infancia en cifras*. Colección Observatorio de la Infancia nº 2, Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- Cleveland, G., B. Forer, D. Hyatt, C. Japel i M. Krashinsky (2007). *An Economic Perspective on the Current and Future Role of Nonprofit Provision of Early Learning and Childcare Services in Canada*. Toronto University/HRSD, Canada.
- Currie, J. i D. Thomas (1995). "Does Head Start Make a Difference?". *American Economic Review* 85: 341–64.
- Danziger, S. i J. Waldfogel (2000). *Securing the Future. Investing in Children from Birth to College*. Nova York: Russell Sage Foundation.
- De Henau, J., D. Meulders i S. O'Dorchai (2007). "Making time for working parents: comparing child care public provision". A D. Del Boca i C. Wetzels (eds.), *Social Policies, Labour Markets and Motherhood. A Comparative Analysis of European Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Esping-Andersen, G. (2009). *The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles*. Cambridge: Polity Press.
- Figlio, D. i J. Roth (2009). "The Behavioral Consequences of Pre-kindergarten Participation for Disadvantaged Youth". A J. Gruber (ed.) *The Problems of Disadvantaged Youth. An Economic Perspective*. The University of Chicago Press.
- González, Mª J. i S. Vidal (2005). "Where do I leave my baby? Use and development of child care in Spain". *DEMOSOC Working Paper 2005/02*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.

- Gopnik, A., A. Meltzoff i P. Kuhl. (1999). *The Scientist in the Crib: Minds, Brains, and How Children Learn*. New York: William Morris and Company.
- Karoly, L. et al. (1998). *Investing in our Children: What we Know and Don't Know About the Costs and Benefits of Early Childhood Interventions*. Santa Monica: RAND.
- Kauerz, K. (2006). *Ladders of Learning: Fighting Fade-Out by Advancing PK-3 Alignment*.
- Kenworthy, L. (2009). "Who Should Care for Under-Threes?". A J. Gornick i M. Meyers (eds.) *Gender Equality: Transforming Family Divisions of Labor*. London: Verso.
- Lazar, I. i R. Darlington (1982). "The lasting effects of early education: a report from the consortium for longitudinal studies". *Soc Res Child Dev*, 47: 195.
- Lee V., J. Brooks-Gunn i E. Schnur (1988). "Does Head Start work? A one-year follow-up comparison of disadvantaged children attending Head Start, no pre-school, and other pre-school programmes". *Dev Psychol*, 24: 210–22.
- Loeber, R. i D. Hay (1997). "Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood". *Annual Review of Psychology*, 48:371–410.
- Magnuson, K. A., C. Ruhm i J. Waldfogel (2004). "Does Prekindergarten Improve School Preparation and Performance?". *Economics of Education Review*, 26(1) 33–51.
- Magnuson, K. A. i J. Waldfogel (2005). "Early Childhood Care and Education: Effects on Ethnic and Racial Gaps in School Readiness". *The Future of Children*, 15(1): 169–196.
- McKey, R. H., L. Condelli, H. Granson, B. Barrett, C. McConkey i M. Plantz (1985). *The impact of Head Start on children, families and communities* (final report of the Head Start Evaluation, Synthesis and Utilization Project). Washington, DC: CSR.
- Melhuish, E., K. Sylva, P. Sammons, I. Siraj-Blatchford, B. Taggart, M. Phan i A. Malin (2008). "Preschool Influences on Mathematics Achievement", *Science*, Vol. 321: 1161–1162.
- Nichols, A. (2007). "Causal inference with observational data. Regression discontinuity and related methods in Stata". *Stata Journal*, 7(4) 507–541.
- Noailly, J., S. Visser i P. Grout (2007). *The Impact of Market Forces on the Provision of Childcare: Insights from the 2005 Childcare Act in the Netherlands*. CPB Memorandum 176. The Hague: CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis.
- OECD (2004). *Learning for Tomorrow's World: First Results from PISA 2003*. Organisation for Economic Cooperation and Development, Paris.
- Ruhm, C. (1998). "The economic consequences of parental leave mandates: Lessons

- from Europe". *Quarterly Journal of Economics*, 113: 285–317.
- Sarasa, S. i A. Sales (2008). *Itineraris i factors d'exclusió social*. Barcelona: Sindicatura de Greuges de Barcelona.
- Schütz, G., H. W. Ursprung i L. Woessmann (2005). *Education Policy and Equality of Opportunity*. Bonn: IZA Discussion Paper nº 1906.
- Síndic de Greuges de Catalunya (2007). *L'escolarització de 0 a 3 anys a Catalunya*. Barcelona: Síndic de Greuges de Catalunya.
- Siraj-Blatchford, I. et al. (2008). "Towards the transformation of practice in early childhood education: the effective provision of pre-school education (EPPE) project". *Cambridge Journal of Education*, 38(1): 23–36.
- Sosinky, L., H. Lord i E. Zigler (2007). "For-profit/non-profit differences in center-based child care quality: Results from the National Institute of Child Health and Human Development Study of Early Child Care and Youth Development". *Journal of Applied Developmental Psychology*, 28(5): 390–410.
- Sylva, K. (1997). "The target child observation". A K. Sylva i J. Stevenson (eds.), *Child psychology portfolio: social behaviour and competence in childhood*. Windsor: NFER-Nelson.
- Waldfogel, J. (1998). "The family gap for young women in the United States and Britain: Can maternity leave make a difference?". *Journal of Labor Economics*, 16: 505–545.
- Waldfogel, J. (2006). *What Children Need*. Cambridge, M. A.: Harvard University Press.
- Wooldridge, J. (2003). *Introductory Econometrics. A Modern Approach 2e*. Mason, Ohio: Thomson South-Western.
- Yoshikawa, H. (1994). "Prevention as Cumulative Protection: Effects of Early Family Support and Education on Chronic Delinquency and its Risk". *Psychological Bulletin*, 115: 28–54.

4.8. Annex metodològic

Quan l'avaluació d'una política social l'hem de fer a partir de dades observades a posteriori i que no han estat especialment dissenyades seguint les pautes metodològiques d'un experiment, en el que hom distribueix els individus aleatòriament entre un grup de tractament i un altre de control, el repte metodològic més important és com inferir una relació de causa–efecte, ja que no podem garantir que l'assignació dels individus al grup que ha rebut el tractament ha estat estrictament aleatòria. En el nostre cas, tenim una mostra d'estudiants alguns dels quals van ser preescolaritzats i altres no, però no tenim cap garantia de que la decisió de les famílies de dur els seus fills a l'escola bressol no hagi estat condicionada per factors que bé poden estar associats també al rendiment acadèmic dels fills amb independència de si van ser preescolaritzats o no. Si aquest fos el cas podríem estar atribuint erròniament a l'escola bressol uns efectes l'origen dels quals estaria a les famílies dels individus. En termes estadístics estem davant un problema d'endogeneïtat deguda a la manca d'informació sobre variables que afecten simultàniament la variable dependent i la variable independent, de manera que les estimacions obtingudes de l'efecte de la variable independent estan esbiaixats i són inconsistents, arribant fins i tot a canviar el signe dels coeficients de manera que allò que sembla un efecte positiu pot ser realment negatiu i viceversa (Nichols, 2007).

Tractant de lidiar amb aquest problema força comú en les ciències socials, la investigació quasi experimental ha progressat força en els darrers decennis i tenim varies opcions disponibles per controlar i corregir l'endogeneïtat, malgrat no hi ha cap que gaudeixi del reconeixement unànime dels investigadors. En part, les tècniques a utilitzar estan condicionades per l'estructura de les dades, així unes dades amb estructura panel on hi ha disponible una sèrie temporal de les variables individuals abans i després de que un grup d'individus rebi un tractament, permet utilitzar tècniques com *difference-in-differences* que comparen el comportament en el grup que ha rebut el tractament i el grup de control de la variable dependent abans i després del tractament. Aquest mètode no ha estat possible d'aplicar en aquest treball donat que hauria exigint, com a mínim, un seguiment del desenvolupament cognitiu dels individus i de les seves conductes abans i després de ser preescolaritzats.

Donat que la mostra disponible ofereix informació sobre el desenvolupament que tenen els individus a l'adolescència i només tenim informació retrospectiva sobre l'edat a la qual van començar a ser escolaritzats, estem obligats a fer ús de tècniques estadístiques pensades per tractar el problema quan les dades són transversals. Una de les opcions més comuns desenvolupada gràcies a les aportacions fetes per Heckman consisteix en l'avaluació simultània de dos models de regressió, un, el de la variable substantiva, en el nostre cas el rendiment acadèmic o la conducta de l'estudiant, que és estimat mitjançant mínim quadrats ordinaris si la variable

dependent és continua, o és estimat amb una funció logarítmica si la variable dependent es dicotòmica.³⁰ L'altre model estima, mitjançant una tècnica *probit* o *logit*, la probabilitat que han tingut els individus en participar en l'acció que considerem teòricament influeix en la variable dependent substantiva, i avalua si ha hagut biaix. En el nostre cas, el model estima si hi ha hagut biaix en la selecció dels participants en l'escola bressol. En el cas de que hi hagi hagut aquest biaix, les estimacions del model substantiu són corregides estadísticament.

En aquest treball hem fet servir les següents variants d'aquest model que estan disponibles en el paquet estadístic STATA: *Treatment Effects Regression* (TER) quan la variable dependent ha estat alguna de les notes obtingudes pels estudiants en les assignatures cursades, i *Biprobit* quan la variable dependent ha estat la transició al batxillerat. En aquest cas, hem hagut d'afrontar la possibilitat de que hi hagués un efecte selecció en la mostra supervivent del panel i hem aplicat la variant de dues equacions simultànies *Heckprob* dissenyada per Heckman per avaluar i corregir el possible efecte selecció en la mostra. Els resultats ens han indicat que no hi ha un efecte selecció estadísticament significatiu de la mostra, raó per la qual hem optat per avaluar l'efecte de l'escola bressol en la probabilitat de transició al batxillerat fent ús només de model *biprobit*, sense anar a models més sofisticats que avaluin l'endogeneïtat entre les tres variables: transició a batxillerat, preescolarització i supervivència en la mostra.³¹ Per facilitar la identificació dels dos models (*treatreg* i *biprobit*) hem especificat en el model de selecció dels individus que han estat preescolaritzats una variable independent addicional: la ideologia política de la mare, que opera a la vegada com una mena de variable instrumental en tant que està associada a la preescolarització, però no tenim arguments teòrics per pensar que hagi d'afectar al rendiment escolar dels adolescents.

Quan la variable dependent de la primera equació no és una variable contínua, sinó dicotòmica, com en el cas de la transició al batxillerat, o també en el cas d'haver consumit mai alcohol o cànnabis, el model de Heckman (*treatreg*) no és eficient i l'alternativa és fer ús de dos equacions *probit* amb els errors correlacionats. Quan en la primera equació (explicativa de la variable dependent) hi figura la variable dependent de la segona equació (en el nostre cas haver estat preescolaritzat) el model té problemes d'identificació que poden ser resolts si en la segona equació hi figura almenys una variable que no apareix en la primera equació. En el nostre cas, aquesta variable és la ideologia de la mare, que hem comprovat covaria amb la propensió a preescolaritzar els fills, però no té cap efecte directe en el rendiment educatiu dels estudiants. En el cas del model utilitzat per comprovar si hi ha efecte selecció en la mostra supervivent en la segona onada que ha servit per estimar l'efecte de l'escola

³⁰ Sobre el concepte de variable *dicotòmica* vegeu nota a peu de pàgina anterior.

³¹ Exemples d'aquests mètodes poden ser consultats a Arendt i Holm (2006).

bressol en la transició al batxillerat, la variable instrumental de la segona equació ha estat el tipus d'habitatge de la família, en concret si l'habitatge era de propietat o de lloguer, assumint que les famílies residents en habitatges de lloguer han de tenir una major mobilitat residencial que les famílies amb habitatge en propietat, i aquesta mobilitat hauria de ser una de les causes de la desaparició de la mostra.

Els models *biprobit* poden ser estimats en dues etapes (*Two-stage*) o amb procediments de màxima versemblança (*Maximum Likelihood*). En el primer dels casos, un model *probit* estima la probabilitat de que els individus hagin rebut el tractament, i la probabilitat estimada és utilitzada com a regressor en la primera equació. El model de màxima versemblança és més recomanable encara que no està lliure de problemes de fiabilitat (Freedman i Sekhon, 2008) i ha estat l'utilitzat a les nostres estimacions; consisteix en definir la funció de versemblança per a cadascun dels possibles resultats. Entre els resultats de l'estimació hi figura el valor de *rho*, la correlació entre els errors d'ambdues equacions i el test de la hipòtesi nul·la de que aquesta correlació és zero, és a dir, que ambdues variables, la de rebre el tractament i la que mesura el desenvolupament de l'adolescent, són exògenes.

Una altra opció per estimar els efectes d'una política social controlant l'endogeneïtat és el mètode *Propensity Score Matching* (PSM). PSM estima la propensió de cada individu a rebre el tractament en funció de les variables observades, aplicant un model binari (*logit* o *probit*), i compara l'efecte del tractament entre els individus que tenen propensions similars a ser tractats, però al meu parer aquest és un mètode massa restrictiu en tant que ha d'acomplir la *Independència Condicional*, és a dir, que no hi hagi cap altre factor, a part dels observats en el model, que tingui influència ni en el resultat acadèmic, ni en la probabilitat de que el menor hagi estat escolaritzat abans dels 3 anys. Aquesta restricció és massa forta atès que no tenim cap seguretat de que aquestes variables esgotin tots els factors que han influït en la decisió de les famílies de preescolaritzar als seus fills; ningú pot assegurar que no hi ha heterogeneïtat no observada en la mostra que influeix en el rendiment acadèmic (per exemple, un especial interès i habilitat d'alguns pares en motivar l'educació dels seus fills). Això fa que no puguem evitar que els estimadors siguin esbiaixats i ineficients (Nichols, 2007).

No obstant les limitacions del PSM, hem utilitzat també aquest mètode per explorar quant robustes han estat les nostres estimacions, malgrat no hem mostrat els resultats en aquest treball. La tècnica del PSM utilitzada ha estimat mitjançant un model *logit* la propensió que han tingut els estudiants entrevistats a ser preescolaritzats i després ha comparat l'aprofitament acadèmic de cada individu que ha estat preescolaritzats amb l'aprofitament dels 10 individus que, no havent estat preescolaritzats, tenen una propensió similar a haver-ho estat que l'individu que ha rebut el tractament. Els resultats obtinguts difereixen si les variables dependents són

les notes de matemàtiques i les de llengües, però són en part coincidents amb les obtingudes amb TER. Amb PSM els estudiants que van ser preescolaritzats abans dels 3 anys d'edat obtenen notes mitjanes més elevades al primer curs de l'ESO, i mostren també una major probabilitat de fer la transició al primer curs de batxillerat, si bé en aquest cas, les estimacions no són estadísticament significatives, encara que sí ho són quan substituïm els estudis de la mare pels estudis més elevats obtinguts per qualsevol membre de la parella. Pel que fa a la distribució per estrats socials, el PSM no ofereix una pauta coherent i la majoria de vegades els resultats no són significatius donada la grandària reduïda de la mostra.

Taula A.M.4.1. Estadístics descriptius de les variables utilitzades en els models

Edat d'inici de l'escolarització	Percentatge			
1 any o menys	15,1			
Entre 1 i 3 anys	57,8			
3 anys o més	27,1			
Notes obtingudes per l'estudiant	Mitjana	Desv. estàndard		
Castellà	2,97	1,23		
Català	3,04	1,20		
Matemàtiques	2,94	1,34		
1er curs d'ESO	3,18	0,92		
Percentatges Consums	Fuma 'porros'	Beu alcohol		
Cada dia	0,8	0,0		
Tres o quatre cops a la setmana	0,8	0,1		
Un o dos cops a la setmana	1,5	2,2		
Dos o tres cops al mes	1,9	4,9		
Un cop al mes o menys	3,0	7,6		
Cap	91,9	85,2		
Percentatges Comportament escola	Insultar al professor	Expulsat de classe	Expulsat de l'escola	Ha pegat companys
Mai	87,9	56,5	97,1	73,8
Una vegada	7,7	21,3	2,2	15,9
De dues a tres vegades	1,7	12,2	0,4	6,4
Més de tres vegades	2,7	10,1	0,3	3,7
Variables de control	Percentatge			
Sexe				
Nois	43,6			
Noies	56,5			
Estudis de la mare				
Universitaris	14,8			
BUP	11,8			
FP	13,7			
EGB	12,8			
Primària o menys	7,0			
NS/NC o Altres estudis	40,0			
Relació de la parella biològica				
Viuen plegats	86,6			
Viuen separats amb bona relació	5,2			
Viuen separats amb relació dolenta	4,0			
Viuen separats sense relació	4,1			
Parla català amb algú de la família				
64,8				
Ideologia de la mare (Escala 1 a 10)				
Esquerra (1 a 3)	31,5			
Centre (4 a 6)	54,8			
Dreta (7 a 10)	3,3			
Apolítica	10,3			
Nombre de germans				
Cap	23,7			
Un	61,4			
Dos o més	14,9			
Dies a la setmana en que ha de romandre al carrer fins que hi ha un adult a casa				
Cap	93,8			
Un	3,5			
Dos	1,4			
Tres	0,7			
Quatre	0,3			
Cinc	0,4			
Quan l'estudiant torna de l'escola				
La mare no acostuma a estar a casa	22,4			
El pare no acostuma a estar a casa	64,6			
Cap dels pares acostuma a estar a casa	11,7			

Taula A.M.4.2. Anàlisi de regressió Mínim Quadrats Ordinària, sense controlar si hi hagut preescolarització. Variables dependents: notes de matemàtiques, català i castellà a qualsevol curs de l'ESO i nota mitjana de totes les assignatures al primer curs d'ESO

Variables independents	Matemàtiques Coeficient	Català Coeficient	Castellà Coeficient	Mitjana 1er curs ESO Coeficient
Curs	-0,05 *	0,00	-0,01	
Noia	0,14 **	0,49 ***	0,52 ***	0,35 ***
Estudis de la mare ^(a)				
BUP, Batxillerat, PREU, COU	-0,36 ***	-0,41 ***	-0,30 ***	-0,15
Formació Professional	-0,49 ***	-0,47 ***	-0,48 ***	-0,38 ***
ESO, EGB, Batx. elemental	-0,53 ***	-0,54 ***	-0,51 ***	-0,45 ***
Primària o menys	-0,68 ***	-0,71 ***	-0,50 ***	-0,47 ***
Altres titulacions	-0,75 ***	-0,78 ***	-0,70 ***	-0,41 *
Relació de parella ^(b)				
Separats amb bona relació	-0,12	0,03	-0,03	-0,13
Separats amb relació dolenta	-0,35 **	-0,28 **	-0,19	-0,29 †
Separats sense relació	-0,33 *	-0,29 **	-0,23 †	-0,15
Renda disponible ^(c)				
1er quartil	-0,17 *	-0,02	-0,08	-0,23 **
4art quartil	0,03	0,14 **	0,06	0,02
Català llengua familiar	0,22 ***	0,21 ***	0,11 †	0,23 ***
En acabar les classes				
La mare no es a casa	-0,03 *	-0,02	-0,03 **	-0,02
El pare no es a casa	0,00	0,00	0,00	0,00
Ha d'estar al carrer	-0,02	-0,12 **	-0,13 **	-0,15 †
Nombre de casos	2.487	2.476	2.492	745
R ²	0,14	0,17	0,18	0,31
Prob.>F	0,00	0,00	0,00	0,00

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Nota: a) "Universitària" com a categoria de referència

b) "No separada" com a categoria de referència.

c) "Quartils 2 i 3" com a categoria de referència.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Taula A.M.4.3: Regressió Probit de la propensió a escolaritzar els fills abans dels 3 anys

Estudis de la mare biològica ^(a)	
BUP, Batxillerat, PREU, COU	-0,16 †
Formació Professional	-0,25 **
ESO, EGB, Batx. Elemental	-0,65 ***
Primària o menys	-0,56 ***
Altres titulacions	-0,70 ***
Relació de parella ^(b)	
Separats amb bona relació	0,36 **
Separats amb relació dolenta	0,08
Separats sense relació	0,18
Renda disponible ^(c)	
1er quartil	-0,21 **
4art quartil	0,18 *
Català llengua família	0,35 ***
Nombre de germans	-0,08 *
Ideologia política ^(d)	
Centre	-0,16 *
Dreta	-0,31 *
Apolítica	-0,34 ***
Constant	0,94 ***

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Nota: a) "Universitària" com a categoria de referència.

b) "No separada" com a categoria de referència.

c) "Quartils 2 i 3" com a categoria de referència.

d) "Esquerra" com a categoria de referència.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Taula A.M.4.4. Anàlisi de la segona etapa de la regressió dels 'efectes tractament' d'iniciar l'escola bressol abans dels 3 anys d'edat. Variables dependents: notes de matemàtiques, català i castellà a qualsevol curs de l'ESO i nota mitjana de totes les assignatures al primer curs d'ESO

Variables independents	Matemàtiques	Català	Castellà	Mitjana 1er curs ESO
	Coeficient	Coeficient	Coeficient	Coeficient
Curs	-0,05 *	-	-0,01	-
Noia	0,13 *	0,48 ***	0,5 ***	0,32 ***
Estudis de la mare (a)				
BUP, Batxillerat, PREU, COU	-0,66 **	-0,60 **	-0,42 *	0,30
Formació Professional	-0,82 ***	-0,68 ***	-0,61 **	0,01
ESO, EGB, Batx. elemental	-0,66 **	-0,54 *	-0,53 *	0,42
Primària o menys	-0,85 **	-0,66 **	-0,55 *	0,23
Altres titulacions	-1,23 **	-1,18 ***	-1,15 ***	0,65
Escola Bressol (EB)	0,12	0,74	0,53	1,65 **
Interaccions EB amb estudis de la mare				
EB*BUP	0,36	0,27	0,15	-0,32
EB*FP	0,43 *	0,38 *	0,23	-0,21
EB*EGB	0,13	0,22	0,13	-0,70 *
EB*Primària	0,23	0,07	0,16	-0,61 †
EB*Altres	0,66 †	0,72 *	0,78 *	-1,14 *
Relació de parella (b)				
Separats amb bona relació	-0,18	-0,07	-0,09	-0,23
Separats amb relació dolenta	-0,30 *	-0,29 *	-0,17	-0,32 †
Separats sense relació	-0,33 *	-0,35 *	-0,24 †	-0,30
Renda disponible (c)				
1er quartil	-0,02	0,09	0,07	-0,05
4art quartil	-0,15	-0,06	-0,09	0,13
Interaccions EB amb renda disponible				
EB*1er quartil	-0,16	-0,08	-0,15	-0,16
EB*4art quartil	0,19	0,18	0,13	-0,22
Català llengua familiar	0,17 †	0,11	-0,01	0,03
En acabar les classes				
La mare no es a casa	-0,03 *	-0,02	-0,03 *	-0,02
El pare no es a casa	-	-	-	-
Ha d'estar al carrer	-	-0,12 **	-0,13 **	-0,23 **
Lambda	0,3	0,60 *	0,46	0,67 *
Nombre de casos	2360	2324	2340	707
Wald Chi2 (113)	338	418	554	102 330
Prob.>chi2	0,000	0,000	0,000	0,000

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Nota: a) "Universitària" com a categoria de referència.

b) "No separada" com a categoria de referència.

c) "Quartils 2 i 3" com a categoria de referència.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Taula A.M.4.5: Regressió probit de la probabilitat de cursar primer de batxillerat amb efecte selecció de la mostra

	Coeficient
Estudis de la mare. Universitària com a referència	
BUP, Batxillerat, PREU, COU	-0,93
Formació Professional	-0,50
ESO, EGB, Batx. elemental	-0,75
Primària o menys	-1,28 **
Altres titulacions	-1,57 **
Escola Bressol (EB)	1,20 *
Interaccions EB amb estudis de la mare	
EB*BUP	0,34
EB*FP	-0,35
EB*EGB	0,07
EB*Primària	-0,04
EB*Altres	8,35
Renda disponible. Referència el quartil més ric	
2on i 3er quartils	0,19
1er quartil	0,49
Interaccions EB amb renda disponible	
EB*2on i 3er quartil	-0,89
EB*1er quartil	-1,56 ***
Nombre de germans. Referència cap	
Un germà	0,28
Dos o més germans	0,16
Nota de matemàtiques	-0,22 ***
Nota de català	-0,29 ***
Nota de castellà	-0,26 ***
Relació de parella. No separada com a referència	
Separats amb bona relació	0,49
Separats amb relació dolenta	0,25
Separats sense relació	-0,01
Constant	3,72 ***
Supervivència de la mostra	
Estudis de la mare. Universitària com a referència	
BUP, Batxillerat, PREU, COU	-0,25
Formació Professional	0,08
ESO, EGB, Batx. elemental	-0,21
Primària o menys	-0,73 **
Altres titulacions	-0,74 *
Escola Bressol (EB)	0,13
Renda disponible. Referència el quartil més ric	
2on i 3er quartils	0,04
1er quartil	0,22
Manca d'autocontrol emocional	-0,51 ***
Nombre de germans. Referència cap	
Un germà	0,28
Dos o més germans	0,48
Habitatge de lloguer	-0,45 *
Constant	2,20 ***

rho: -0,48 Chi2(1)= 0,56 Prob > chi2= 0,46

N= 619, censored= 37, Wald chi2(23)=78,13

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Taula A.M.4.6: Regressió probit de la probabilitat de cursar primer de batxillerat amb control d'endogeneïtat

	Coeficient
Estudis de la mare. Universitària com a referència	
BUP, Batxillerat, PREU, COU	-0,80 *
Formació Professional	-0,22
ESO, EGB, Batx. elemental	-0,18
Primària o menys	-0,95
Altres titulacions	-1,03 *
Escola Bressol (EB)	2,63 ***
Interaccions EB amb estudis de la mare	
EB*BUP	0,21
EB*FP	-0,52
EB*EGB	-0,41
EB*Primària	-0,29
EB*Altres	7,15 ***
Renda disponible. Referència el quartil més ric	
2on i 3er quartils	0,26
1er quartil	0,59
Interaccions EB amb renda disponible	
EB*2on i 3er quartil	-0,74 *
EB*1er quartil	-1,38 ***
Nombre de germans. Referència cap	
Un germà	0,34 **
Dos o més germans	0,11
Nota de matemàtiques	
	-0,19 **
Nota de català	
	-0,24 ***
Nota de castellà	
	-0,23 ***
Relació de parella. No separada com a referència	
Separats amb bona relació	0,56 *
Separats amb relació dolenta	0,20
Separats sense relació	0,02
Constant	1,69
Haver anat a escola bressol	
Estudis de la mare. Universitària com a referència	
BUP, Batxillerat, PREU, COU	0,06
Formació Professional	-0,13
ESO, EGB, Batx. elemental	-0,53 ***
Primària o menys	-0,20
Altres titulacions	-0,44
Renda disponible. Referència el quartil més ric	
1er quartil	-0,06
4rt quartil	0,05
Català llengua familiar	0,22 *
Nombre de germans. Referència cap	
Un germà	-0,06
Dos o més germans	-0,01
Ideologia política. Esquerra com a referència	
Centre	-0,21
Dreta	-0,23
Apolítica	-0,53 ***
Constant	0,91 ***

rho: -0,79 Prob > chi2= 0,06

N= 574, Wald chi2(36)=7024,46

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Taula A.M.4.7. Anàlisi de la regressió 'biprobit' de la propensió a tenir algun comportament agressiu i a consumir alcohol o 'porros' condicionada a haver estat escolaritzat abans del 1er any d'edat

Variables independents	Variables dependents		Variable endògena
	Agressivitat	Alcohol o 'porros'	Escolaritzat 1r any
	Coeficient	Coeficient	Coeficient
Curs	-0,11 ***	0,56 ***	
Noia	-0,84 ***	0,02	
Estudis de la mare. Universitària com a referència			
BUP, Batxillerat, PREU, COU	0,11	-0,04	-0,10
Formació Professional	0,17	0,00	-0,15
ESO, EGB, Batx. elemental	0,22	0,17	-0,39 ***
Primària o menys	0,22	-0,03	-0,38 *
Altres titulacions	0,47 *	0,18	-0,17
Escolaritzat abans 1er any d'edat (Esc1)	0,13	0,57	
Interaccions Esc1 amb estudis de la mare			
Esc1*BUP	0,47 *	0,36 †	
Esc1*FP	0,10	-0,16	
Esc1*EGB	0,26	0,08	
Esc1*Primària	0,16	-0,07	
Esc1*Altres	0,00	-0,33	
Escolaritzat entre el 1er i 2on any d'edat	0,06	0,06	
Relació de parella. No separada com a referència			
Separats amb bona relació	0,15	0,36 **	
Separats amb relació dolenta	0,25	0,17	
Separats sense relació	0,44 **	0,06	
Renda disponible. Quartils 2 i 3 de referència			
1er quartil	0,05	-0,08	-0,10
4art quartil	0,12	-0,07	0,10
Interaccions Esc1 amb renda disponible			
Ecs1*1er quartil	0,16	0,15	
Ecs1*4art quartil	0,08	0,08	
Català llengua familiar	-0,27 ***	0,11	0,26 ***
En acabar les classes			
La mare no es a casa, però el pare sí	0,20 *	0,28 ***	
El pare no es a casa, però la mare sí	-0,01	0,21 ***	
Cap dels dos està a casa	-0,12	-0,32 ***	
Ha d'estar al carrer	0,24 ***	0,26 ***	
Nombre de germans			0,00
Ideologia política. Esquerra com a referència			
Centre			-0,23 **
Dreta			-0,09
Apolítica			-0,31 *
Constant	1,56 ***	-2,35 ***	-0,92 ***
Rho	-0,18	-0,38	
Likelihood ràtio test rho=0 chi2(1)	0,13 N.S.	0,91 N.S.	
Nombre de casos	2323	2374	
Wald Chi2 (38)	639,33	840	
Prob.>chi2	0,00	0,00	

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Taula A.M.4.8. Anàlisi de la regressió de 'Poisson' de la freqüència de comportaments agressius i de consum d'alcohol o 'porros'. Errors estandar ajustats per centre educatiu

Variables independents	Variables dependents	
	Agressivitat Coeficient	Alcohol o 'porros' Coeficient
Curs	-0,02 *	0,99 ***
Noia	-0,21 ***	-0,20 **
Estudis de la mare ^(a)		
BUP, Batxillerat, PREU, COU	0,01	0,39 **
Formació Professional	0,05 †	0,14
ESO, EGB, Batx. elemental	0,07 **	0,60 ***
Primària o menys	0,04	0,47 *
Altres titulacions	0,06	0,85 ***
Escolaritzat abans 1er any d'edat (Esc1)	0,01	0,39
Interaccions Esc1 amb estudis de la mare		
Esc1*BUP	0,06	-0,24
Esc1*FP	0,02	0,01
Esc1*EGB	0,09	-0,29
Esc1*Primària	0,10	-0,91
Esc1*Altres	0,15	-1,95 ***
Escolaritzat entre el 1er i 2on any d'edat	0,02	0,14
Relació de parella ^(b)		
Separats amb bona relació	0,03	0,22 *
Separats amb relació dolenta	0,06 †	0,04
Separats sense relació	0,07 *	0,18
Renda disponible ^(c)		
1er quartil	0,02	-0,11
4art quartil	0,05 **	0,12
Interaccions ESC1 amb renda disponible		
ESC1*1er quartil	0,02	0,41
ESC1*4art quartil	-0,09 *	0,08
Català llengua familiar	-0,06 ***	0,08
En acabar les classes		
La mare no es a casa, pero el pare sí	0,09 ***	0,45 ***
El pare no es a casa, però la mare sí	0,00	0,13
Cap dels dos està a casa	-0,08 *	-0,26
Ha d'estar al carrer	0,04 ***	0,33 ***
Constant	0,61 ***	-4,97 ***
Nombre de casos	2403	2455
Wald Chi2 (26)	469,67	671,03
Prob.>chi2	0,00	0,00

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Nota: a) "Universitaria" com a categoria de referència

b) "No separada" com a categoria de referència

c) "Quartils 2 i 3" com a categoria de referència

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i Infància, CIIMU

5. CLIMES I (SOBRETOT) CULTURES ESCOLARS: COM S'EXPLIQUEN I QUÈ PERMETEN EXPLICAR

Miquel Àngel Alegre i Ricard Benito

5.1. Introducció

Aquest capítol centra la seva atenció en la problemàtica dels climes i les cultures escolars, tot fixant-se com a objectiu principal l'intent d'aproximar-se als sentits d'aquests conceptes en el marc del debat sobre els factors, individuals i de centre, que prenen part en el condicionament dels resultats educatius d'alumnes i escoles. Amb aquest propòsit repassarem els pros i contres de l'ús d'aquests constructes com a generadors de variables explicatives dels assoliments acadèmics dels estudiants, així com de les desigualtats de rendiment que es dibuixen entre col·lectius d'alumnes. Alhora, ens fixarem també en aquells altres factors que poden trobar-se en la base del manteniment per part dels alumnes d'unes o altres disposicions i actituds escolars. Les fonts d'informació principals per a l'elaboració d'aquest capítol es deriven del Panel de Famílies i Infància del CIIMU (en endavant, PFI). Així, els exercicis i resultats estadístics que aquí es presenten prenen com a base les dades obtingudes dels qüestionaris als alumnes, famílies i directores de centre participants en el PFI.

Abans, però, d'endinsar-nos en l'anàlisi empírica, dediquem aquesta introducció a revisar els principals plans que, podem entendre, han fixat la problematització acadèmica dels focus centrals del capítol. En el decurs d'aquesta presentació aprofitem per introduir aquells conceptes i abordatges teòrics que serviran de referència al desenvolupament dels apartats successius.

5.1.1. Dels climes a les cultures escolars: de les percepcions a les disposicions

El debat sobre els "climes escolars" ocupa una posició destacada en el marc d'aquella literatura acadèmica centrada en l'estudi dels factors escolars que, s'entén, poden incidir en les oportunitats educatives dels i les alumnes. Així, en les darreres dècades, han proliferat multiplicitat de recerques i publicacions, els continguts de les quals permeten assenyalar els principals punts d'ancoratge d'aquest debat: com definir el concepte de "clima escolar"? Com mesurar-lo? Com explicar-ne l'origen? Com analitzar-ne les conseqüències? Com relacionar-lo amb altres termes, més o menys afins, descriptius de les realitats dels centres escolars? A hores d'ara, no sembla existir un consens extens pel que fa a les respostes que cal donar a aquests interrogants.

En el relatiu a la definició del concepte, un dels principals referents de la tradició de recerca preocupada per la qüestió del clima escolar el trobem en l'intent de clarificació que en proposà Tagiuri (1968). D'acord amb aquest autor, el concepte de clima escolar hauria de comprendre quatre dimensions: 1) el medi físic, infraestructural, del centre; 2) les característiques socials dels individus i grups presents al centre; 3) les relacions socials que l'estructuren com a sistema; 4) la cultura —creences, valors, significats i estructures cognitives— dels diferents membres de la institució. Des d'aquest punt de vista, el clima escolar faria referència tant a l'*ethos* organitzatiu del centre, com als trets que identifiquen les posicions dels seus membres i les relacions que hi mantenen. Es posi l'accent en una o altra d'aquestes dimensions, sí interessa destacar que, en els darrers temps, la recerca ha tendit a moure's cap al que James i Jones (1974) denominaren l'aproximació de les mesures de percepció dels atributs de l'organització (*perceptual measurements-organizational attribute approach*); una aproximació que, efectivament, emfatitza la naturalesa percebuda de les dimensions normatives i socials de l'organització escolar (Cohen, 2006). Aquesta aproximació s'ha vist reforçada pel pes que la perspectiva psicològica d'anàlisi de les organitzacions ha tingut en el desenvolupament del debat i la recerca sobre els climes escolars (Schoen i Teddlie, 2008). Al seu torn, el pes d'aquesta perspectiva explica que la metodologia principalment utilitzada per mesurar l'objecte d'atenció s'hagi recolzat en tècniques psicomètriques basades en enquestes i elaboració d'escales (Pérez, Ramos i López, 2009).

Paral·lelament, l'abordatge del clima escolar ha anat tendint a focalitzar la seva atenció sobre l'ambient disciplinari als centres. L'aproximació al concepte de clima prioritzada en el marc de bona part dels estudis internacionals a gran escala sobre competències educatives no és aliena a la producció d'aquest gir conceptual. Així, per exemple, en el marc del disseny i explotació de les dades del PISA, l'OCDE elabora fins a tres índexs estandarditzats relacionats amb les percepcions sobre el clima dels centres escolars participants en l'estudi.³² Un d'ells, l'índex de clima disciplinari (*Index of disciplinary climate*), recull les visions de l'alumnat sobre conductes disruptives experimentades en el marc de l'aula. Els altres dos índexs es construeixen a partir de les respostes dels directors dels centres a tot un seguit de qüestions relacionades amb l'ambient d'aprenentatge: l'índex de característiques del professorat que afecten al clima escolar (*Index of teacher-related factors affecting school climate*); i l'índex de característiques de l'alumnat que afecten al clima escolar (*Index of student-related factors affecting school climate*). Molt en la línia d'aquest darrer índex, un altre estudi internacional promogut per l'OCDE, el TALIS 2009 (*Teaching and Learning International Survey*),³³ fa de les percepcions del professorat sobre el clima disciplinari a l'aula la

³² Veure detalls a www.pisa.oecd.org

³³ Veure detalls a www.oecd.org/ff/?404;http://www.oecd.org:80/TALIS

seva principal mesura de clima escolar. Segons s'indica en el seu informe de resultats, la focalització en aquesta mesura es justifica atenent a l'alt nivell de coincidència que en la valoració del clima disciplinari acostuma a mostrar-se entre professors, alumnes i observadors (OCDE 2009: 104). Així, l'*Index of classroom disciplinary climate* es construeix sobre les visions del professorat a propòsit del nivell de disruptivitat existent a les seves aules.

En aquest marc, alguns autors han fet evident la necessitat d'atorgar un tractament específic a una de les dimensions que Tagiuri subsumeix en la definició de clima escolar, això és, la "cultura escolar". Es defensa, per exemple, que els instruments psicomètrics de mesura del clima escolar no són prou aptes per capturar el sentit d'una noció amb valors i significats propis. En un interessant article titulat "Climate or Culture? A Plea for Conceptual Clarity in School Effectiveness Research" (2005), Van Houtte estableix la següent distinció: mentre que l'aproximació al clima escolar s'adreçaria a les percepcions dels actors implicats sobre diferents aspectes de la institució (sobretot, problemes d'indisciplina), l'estudi de les cultures escolars s'hauria d'ocupar de les assumpcions, valors i actituds compartides per aquests mateixos actors. Altrament dit, mentre el del clima escolar seria un relat interpretatiu en tercera persona, el de la cultura escolar passaria per ser un relat declaratiu en primer persona; mentre que la mesura del clima escolar es troba en la mida en què es comparteixen uns determinats estats d'opinió, la mesura de la cultura escolar la trobem en la mida en què es comparteixen unes determinades disposicions i actituds vers els instruments i els processos d'escolarització.³⁴

En definitiva, al nostre entendre, el tipus de mesura que la recerca educativa, sobretot els estudis de gran escala, han vingut prioritant com a indicadors dels climes escolars pateixen d'un doble biaix. D'una banda, en el terreny substantiu, es focalitza l'atenció en un component molt parcial d'allò que anem definint com a cultures escolars, això és, en aquelles conductes més visibles i manifestes, comportaments anti-normatius que són considerats en la mesura de la seva disruptivitat. El segon biaix, de caràcter metodològic, l'hauríem de situar en la naturalesa perceptiva i interpretativa de les dades sobre les quals es basen aquestes mesures. Aquest segon biaix no tan sols afecta a la credibilitat de les mateixes dades, sinó que provoca que sigui difícil interpretar les relacions que puguin aparèixer entre les mesures de clima escolar (individuals o de centre) i altres variables, s'estableixin aquestes com a dependents (per exemple, rendiment acadèmic) o com a independents (per exemple, variables estructurals). Certament, l'ús de variables de percepció del clima escolar en el marc de

³⁴ Com veurem posteriorment, els abans esmentats estudis internacionals de l'OCDE (PISA i TALIS) aborden la qüestió de les disposicions escolars fonamentalment a través del concepte de "moral" (*teacher morale* i *student morale*).

models explicatius que incloguin el control d'altres factors estructurals i variables de disposició (a nivell individual i agregat) no deixa de ser problemàtic.

Val a dir que els mateixos biaixos atribuïts a determinades aproximacions i plantejaments metodològics de la recerca educativa acostumen a ser també presents en el marc del debat públic i polític entorn dels “problemes” dels climes propis dels centres educatius. Això s'ha fet evident, de forma clara i manifesta, a casa nostra, on l'abordatge d'aquesta problemàtica ha estat reiteradament associat a la preocupació per les conductes anti-normatives més extremes de l'alumnat. Des d'aquesta perspectiva, allò que ha fixat l'atenció han estat qüestions com la indisciplina a l'aula o la violència (física o verbal) exercida amb companys i professors, qüestions que prenen rellevància pública fonamentalment en la mesura en què ocupen un lloc prioritari en l'agenda de preocupacions del professorat (que sent perdre la seva autoritat) i les famílies (angoixades per l'ambient convivencial dels centres on escolaritzen o es plantegen escolaritzar els seus fills). Algunes etnografies dutes a terme a Catalunya en els darrers anys han tractat de complexificar aquest abordatge del problema (Bonal et al., 2003; Alegre, 2007; Ponferrada i Carrasco, 2008), introduint en la discussió sobre el clima escolar el joc d'efectes entre cultures adolescents i cultures docents. Tanmateix, no sembla que aquests estudis —escassos, val a dir— hagin tingut un ressò significatiu en la direcció del debat públic i polític sobre la qüestió.

En efecte, l'ús de variables de cultura escolar (disposicions i actituds escolars) semblaria superar el doble biaix al qual ens estem referint. Per exemple, tractant-se d'explicar i d'entendre els posicionaments educatius dels diferents alumnes, té sobretot sentit treballar amb les realitats de la cultura escolar com a variables dependents, més que no pas situar les percepcions individuals sobre el clima escolar com a fenòmens a explicar. Alhora, acaba resultant més fàcilment interpretable la possible existència de relació significativa entre unes o altres variables independents (individuals o de centre) i unes o altres disposicions i actituds escolars —essent sota control el possible efecte de variables de percepció sobre el clima—, que no pas l'eventual presència d'associacions significatives entre aquestes mateixes variables independents i determinades mesures de percepció sobre el clima escolar —essent sota control el possible efecte de variables de cultura escolar. Quelcom similar succeeix quan les variables de percepció i de disposició són testades com a predictors d'altres variables dependents, posem per cas, el rendiment acadèmic dels alumnes. Les possibles interpretacions d'un eventual efecte net de les variables de percepció sobre el rendiment podrien ser múltiples i, fins i tot, contradictòries.

Alhora, caldria aquí fer referència al problema d'entendre el clima escolar com un atribut de centre (o, fins i tot, d'aula). En altres paraules, sembla clar que tot exercici d'atribució al centre d'un determinat índex “mitjà” de clima escolar, basat en l'agregació de percepcions individuals, és problemàtic en dos sentits. En primer lloc, les

percepcions dels diferents agents implicats al centre (director, professors, alumnes) sovint acostumen a no ser coincidents. Confrontats a una mateixa realitat, acostumen a aparèixer dissonàncies significatives entre allò que en percep l'equip directiu o el professorat i allò que en percep l'alumnat; igual com dissonants poden perfectament ser les percepcions manifestades dins el cos directiu, dins el cos docent i dins el conjunt de l'alumnat. En segon lloc, tot exercici d'agregació al nivell de centre de variables relatives al clima escolar no fa sinó arrossegar i multiplicar les limitacions d'uns valors perceptius-judicatius que ja en el pla individual generen problemes d'interpretació.

L'agregació al nivell de centre de les variables individuals de cultura escolar permet superar, en certa mesura, aquesta segona limitació. No en va, ens trobem amb disposicions i pràctiques més o menys compartides, més o menys diverses, en tot cas realitats factuais que, sense mediacions interpretatives, millor ens acosten a la descripció de l'ambient real dels centres. En canvi, com en el cas dels climes escolars, cap intent d'identificació de les cultures pròpies dels centres no pot menystenir la naturalesa internament diversa d'aquestes mateixes cultures. En el cas de les percepcions sobre el clima escolar, les dissonàncies internes les podem trobar en les interpretacions que uns i altres col·lectius d'alumnes, uns i altres professors i membres de l'equip directiu poden reportar sobre un mateix fet referencial (per exemple, diferents problemes d'indisciplina). En el cas de les variables de cultura escolar, podem trobar heterogeneïtat en la mesura en què uns i altres alumnes comparteixen una determinada pràctica o discurs, així com en la mida que uns i altres professors o directius comparteixen una determinada actitud o praxi pedagògica. Es remet aleshores a l'argument defensat per diversos autors (Thrupp, 2001; Cervini, 2005) en el sentit que s'hauria de parlar, fonamentalment, de dues cultures amb presència significativa als centres, la cultura docent i la cultura de l'alumnat, dues cultures que, al seu torn, no deixen de ser internament heterogènies; fet que ens hauria de portar a parlar de subcultures del professorat, tant com de subcultures de l'alumnat.

Finalment, com s'han encarregat de demostrar multiplicitat d'estudis, en la construcció d'aquestes subcultures diferenciades (entre alumnes i entre professors), hi ha en joc tant l'efecte de la posició ocupada en el camp (institució), com la influència de l'extracció i trajectòria social dels diferents individus. Diferents disciplines de recerca, com la sociologia de l'educació o els denominats *cultural studies*, fa temps que s'ocupen d'aquesta qüestió, particularment adreçant l'atenció als processos de formació i transformació de les cultures educatives dels i les alumnes. L'argument central que dóna compte d'aquesta relació (posicions-disposicions) el trobem en el que Kerckhoff (1976) designa com a "enfocament de la socialització" (*socialisation approach*), un enfocament eminentment centrat en la transcendència dels processos de socialització familiar en la transmissió de models, valors i actituds referits als sentits

de l'escolarització. I és en aquest terreny on les tesis de Basil Bernstein són de referència obligada. Aquest sociòleg identificava a mitjans dels anys 70, quatre grans tipologies de disposició escolar, en funció del posicionament dels alumnes entorn dels valors instrumentals (utilitat pràctica de les competències adquirides i valor de canvi de les acreditacions) i expressius (aprenentatges relacionats amb la maduració personal, amb la consciència ciutadana...) de l'escolarització: *adhesió* (identificació amb valors instrumentals i expressius); *acomodació* (identificació amb els valors instrumentals però no amb els expressius); *dissociació* (identificació amb els valors expressius, però no amb els instrumentals); *resistència* (rebuig dels valors instrumentals i expressius) (Bernstein, 1975). D'acord amb aquest autor, aquestes disposicions tenen una clara correspondència amb les posicions desiguals que les famílies ocupen en l'estructura social, una correspondència que convé interpretar a la llum de les distàncies o proximitats entre els codis de socialització familiar (més elaborats o més restringits) i els codis educatius (pedagogies visibles o invisibles). A partir d'aquí, el fet que el manteniment d'unes o altres disposicions i expectatives afavoreixi o inhibeixi l'obtenció d'uns o altres resultats escolars permet justificar aquells arguments que entenen l'escolarització com un instrument de selecció i reproducció sociocultural (Bourdieu i Passeron, 1970).

Sigui com sigui, la naturalesa no interpretativa de les disposicions escolars permet obrir el camp a exercicis més fiables d'identificació i categorització dels centres d'acord amb el pes real que hi tenen unes i altres subcultures, sempre i quan no es fusioni, en el decurs d'aquestes agregacions, variables relatives a les cultures (o subcultures) dels docents o directius amb variables referents a les cultures (o subcultures) de l'alumnat. No en va, docents/directius i alumnes refereixen les seves disposicions i actituds a aspectes diferenciats del procés educatiu (ensenyament vs. aprenentatge). Altra cosa és l'interès que pugui tenir aquella operació de contrast consistent a comparar les percepcions del professorat sobre les actituds de l'alumnat amb les disposicions educatives que aquests darrers manifesten, i viceversa.

5.1.2. Cultures, composició i resultats escolars

Un dels motius, probablement el principal, que fa que ens preocupem per la problemàtica dels climes i les cultures escolars té a veure amb la seva potencial incidència sobre les oportunitats educatives de l'alumnat, més específicament sobre els seus resultats acadèmics. I és en aquest debat on cal situar un altre factor que la recerca educativa ha acostumat a incloure entre les característiques dels centres amb capacitat d'incidir en els assoliments acadèmics d'alumnes i escoles; ens referim a la composició social dels centres educatius. En efecte, sembla poc qüestionable l'existència de relacions significatives entre les característiques de la cultura dels

docents, les de la cultura de l'alumnat, els trets de la composició dels centres i els resultats educatius dels alumnes que s'hi escolaritzen.

En la seva anàlisi sobre els factors d'eficàcia escolar, Kreft (1993) recorda els que podem entendre com els dos enfocaments bàsics que, en la recerca educativa, han servit de referència a l'hora d'aproximar-se al sentit de les relacions entre aquestes variables. Així, d'una banda situariem aquells estudis sustentats en la tesi que les cultures docents (les disposicions, pràctiques i estratègies organitzatives i pedagògiques del centre) tenen el poder de modelar de forma significativa les cultures i subcultures de l'alumnat (disposicions i actituds dels estudiants respecte de l'escolarització), i és a partir d'aquí que s'aconsegueix incidir en les oportunitats d'aprenentatge i resultats d'aquests darrers. En aquest marc, l'esperable efecte de les característiques d'extracció socioeconòmica i cultural dels alumnes sobre les seves disposicions educatives podria perfectament ser neutralitzat a través d'unes o altres polítiques de centre. Per contra, un segon paradigma no faria sinó emfasitzar que allò que fonamentalment permet explicar la generació d'unes o altres disposicions educatives entre l'alumnat, així com els resultats acadèmics en què aquestes diferents disposicions solen derivar, són fonamentalment les característiques socials dels alumnes i, de forma agregada, dels centres on assisteixen. Més encara, es defensa aleshores que les peculiaritats que acaben definint les cultures i subcultures docents presents a l'escola són també, en bona mesura, fruit de les realitats socials del seu alumnat.

En síntesi, ens trobem davant del debat que, exposat de forma simplificada, oposaria els defensors de l'efecte dels *processos escolars* —perspectiva de base psico-pedagògica centrada en l'impacte de les cultures docents en l'eficàcia de resultats dels centres— i els defensors de l'efecte de les *composicions escolars* —perspectiva d'arrel més estructuralista centrada en la incidència de la realitat social dels centres en el condicionament dels seus ambients d'aprenentatge i resultats educatius. En tot cas ens movem en el terreny de la discussió sobre l'efecte escola.

La primera d'aquestes perspectives pren sobretot importància en el camp acadèmic durant els anys 80, amb l'emergència de la *School Effectiveness Research* (SER). El seu missatge principal no és altre que les escoles, per elles mateixes, poden marcar la diferència ("*schools can make a difference*") —i per tant ser efectives també a l'hora de reduir les distàncies entre els resultats dels seus alumnes— si aconseguen articular unes cultures docents basades en tot un seguit de processos pedagògics i organitzatius que s'han constatat positius en aquest sentit (Teddlie i Reynolds, 2000), entre d'altres: un director dinàmic, amb capacitat de lideratge i centrat en el desenvolupament professional i pedagògic del seu cos docent; un clima de consens, cohesió i cooperació entre els professors; l'existència d'una atmosfera ordenada a les classes i a l'escola; l'orientació de la pràctica docent cap a l'èxit

acadèmic (Scheerens i Bosker, 1997); la presència d'un clima d'ensenyament-aprenentatge positiu i motivador (Stringfield, 1994); d'unes expectatives clares i positives respecte de les actituds i potencialitats de l'alumnat; de l'extensió del valor instrumental atorgat a l'escolarització (Power, Higgins i Kohlberg, 1989); d'un elevat grau de disponibilitat mostrada pel docent en relació amb els seus alumnes (Moos, 1987); d'unes relacions intra- i inter-departamentals fluïdes, de la consistència entre discurs i pràctica docent (Yasumoto, Uekawa y Bidwell, 2001), etc. Segons l'enfocament de la SER, totes aquestes característiques relatives als processos interns del centre contribueixen a la generació d'una cultura institucional capaç d'incrementar les oportunitats d'èxit acadèmic dels seus alumnes, així com de reduir (àdhuc neutralitzar) la traducció en desigualtats escolars de les desigualtats que caracteritzen les extraccions socioeconòmiques i culturals dels alumnes.

Una de les principals crítiques a la tradició d'estudis d'efectivitat escolar és que, en la seva majoria, aquests no han incorporat adequadament el pes de les diferents variables de composició escolar sobre els resultats dels seus alumnes, establint una relació de causalitat massa directa entre processos institucionals i organitzatius, d'una banda, i resultats acadèmics, de l'altra (Slee, Weiner, i Tomlinson, 1998; Thrupp, 1999). En gran mesura, aquesta crítica procedeix de la recerca centrada en l'abast de l'efecte composició, una tradició de recerca que té en les conclusions de l'influent informe Coleman (1966) un dels seus principals punts d'ancoratge. No en va, un dels seus arguments cabdals situava el perfil socioeconòmic i acadèmic del centre com a l'únic factor pròpiament escolar que, més enllà de l'origen social de cada alumne (a nivell individual), impactava significativament sobre els seus resultats escolars. A més, Coleman comprovava com l'efecte composició era de naturalesa "asimètrica", essent l'alumnat socialment menys afavorit aquell qui més es beneficiava d'assistir a escoles més avantatjades.

Des d'aleshores, i malgrat les diverses crítiques efectuades a les conclusions d'aquest informe, tant en el pla metodològic com en el relatiu a les seves implicacions polítiques (Thrupp, 1995), han continuat proliferant recerques que no deixen de corroborar l'existència d'efectes significatius de diferents variables de composició escolar sobre els resultats acadèmics d'alumnes i escoles. Alguns d'ells han centrat les seves anàlisis en la influència del perfil socioeconòmic i cultural de les classes i les escoles (Caldas i Bankston, 1997; Willms, 1986), altres en els efectes nets atribuïbles a la seva composició ètnica (Dronkers i Levels, 2007; Hanushek, Kain, i Rivkin, 2002), altres en els impactes agregats i asimètrics de la composició per habilitat (rendiment acadèmic) d'uns i altres contextos escolars (Dar i Resh, 1986; De Fraine et al., 2003).

Bona part d'aquests estudis reforcen la tesi segons la qual, en termes generals, les distintes variables que descriuen el tipus de composició social de les escoles contribueixen de forma més significativa que aquelles altres que remeten als diferents

processos pedagògics i organitzatius quan es tracta d'explicar les desigualtats de resultats acadèmics obtinguts pels alumnes i entre les escoles (Alegre i Ferrer, 2010; Dumay i Dupriez, 2008), alhora que fan també paleses les interaccions mútues existents entre l'un i l'altre conjunt de variables (Baker, Goesling i Letendre, 2002; Opendakker i Van Damme, 2001). En una direcció similar, també en el pla qualitatiu s'ha emfasitzat com el tipus de composició de les escoles (per raó socioeconòmica, d'habilitats, o d'origen "ètnic") mediatitza el marc de possibilitats que obre més o menys marge al desenvolupament de determinades cultures institucionals, així com a l'emergència d'un clima escolar efectiu més o menys positiu (Lupton 2005; Van Zanten, 2001).

Si la composició social dels centres acaba tenint un impacte significatiu sobre els resultats dels seus estudiants és, precisament, per l'efecte dels processos i les xarxes de sociabilitat que tenen lloc en l'espai escolar, uns processos que necessàriament afecten la formació, reproducció o transformació de les disposicions escolars d'uns i altres grups d'alumnes. Particular interès tenen aquí aquells estudis i etnografies que s'han ocupat de descriure i comprendre algunes d'aquestes articulacions juvenils en determinats contextos escolars. Els *lads* de Willis (1977), els *Rasta Heads* de Mac an Ghail (1988), o les *New Wave Girls* de Blackman (1995), per citar exemples d'etnografies clau en aquest terreny, il·lustren la manera com prenen forma en l'àmbit escolar conjunts de relacions juvenils –tallats en aquests exemples per les variables de classe, gènere i ètnia– que acaben configurant grups d'iguals compactes que desenvolupen actituds de resistència cap a la institució escolar. Parlem, doncs, de recerques culturals recolzades en la tesi subjacent als denominats *peer-effects*, això és la tesi del "contagi" (Mayer i Jencks, 1989).

Com sobretot defensarem en l'apartat 4, val a dir que l'argument del "contagi cultural" —com a mecanisme a través del qual s'estén l'efecte de la composició escolar— no tan sols és aplicable a la producció i reproducció de disposicions anti-escola. També es "contagien" disposicions i actituds pro-escolars, alhora que l'ocurrència d'aquests contagis no tan sols es vehicula en el marc de grups restringits i compactes. Finalment importa allò vist com a "normal", com a ordinari, com a habitual. I els sentits d'aquesta normalitat es fan visibles més enllà del nucli més reduït d'amistats més intenses. Aquests sentits, aquests "marcs de rellevància significatius" (Schütz, 1962), es fan propis a través de l'experiència social quotidiana de l'alumne, a través del coneixement més o menys mediatitzat d'allò que "típicament" fan i pensen aquells a qui un creu assemblar-se, siguin o no coneguts directes. Parlem, doncs, de models generals interioritzats per mitjà de processos d'emmirallament no sempre conscients. És en aquest sentit que els mapes culturals de l'escola en el seu conjunt, amb la seva diversitat interna, incideixen significativament en el dibuix de les disposicions individuals dels seus membres. Si tornem a insistir en la realitat

socialment condicionada d'aquestes disposicions individuals, aleshores queda clar que les possibilitats de "contagi" d'actituds escolars entre uns i altres alumnes, així com els efectes que aquests "contagis" puguin ocasionar sobre els resultats escolars, hauran necessàriament de dependre de les característiques de les composicions socials dels centres.

5.2. Climes i cultures escolars: què expliquen. El cas del rendiment acadèmic

5.2.1. El pes de les variables estructurals: capital instructiu, sexe i procedència

Indubtablement són molts i ben diversos els factors que poden incidir en l'explicació dels resultats escolars que els alumnes assoleixen en les diferents etapes de la seva trajectòria educativa. Aquelles variables que s'han demostrat més significatives a l'hora d'explicar les desigualtats de resultats existents entre diferents col·lectius d'estudiants i escoles tenen a veure amb les característiques individuals (personals i familiars) dels primers, més particularment, amb aquells factors estructurals que van des del capital socioeconòmic i educatiu de les famílies dels alumnes, a variables com el sexe o la procedència.

Així, per exemple, i d'acord amb l'explotació de dades del PISA 2006 presentada en un informe elaborat per Marí-Klose et al. (2009), es fa evident que a Espanya, a igualtat d'altres condicions, les noies, els fills de mares universitàries i l'alumnat autòcton, tendeixen a obtenir una puntuació mitjana superior en la majoria d'àrees competencials que, respectivament, els nois, els fills de mares no universitàries i l'alumnat estranger (particularment el de primera generació).

Pel que fa a Catalunya, els resultats obtinguts en un estudi en què han participat els autors del present capítol (Alegre et al., 2010), apunten en una direcció similar. De forma general, queda clar que el capital instructiu familiar dels alumnes, juntament amb el sexe i la procedència, representen variables de primer ordre en l'explicació dels resultats i les expectatives formatives dels alumnes al llarg de les etapes secundàries obligatòria i postobligatòria. Més concretament, en el marc del darrer curs de l'ESO, es constata com: les noies tendeixen a obtenir, com a mitjana, un avantatge de 0,30 punts (en una escala de 0 a 4) en comparació amb els nois; els alumnes autòctons, un avantatge de 0,58 punts respecte dels estrangers; i els fills de pares amb estudis universitaris, un guany de 0,41 punts en referència amb els fills de pares amb estudis postobligatoris o menys. La sola consideració d'aquestes tres variables permet donar compte d'un 50% d'aquella part de la variància atribuïble a les diferències de notes mitjanes entre els centres. En aquesta mateixa recerca constatem, a més, l'existència d'un efecte significatiu de la composició escolar sobre el rendiment de l'alumnat en el darrer curs de la secundària obligatòria. En aquest punt s'observa com la composició "ètnica" (segons volum d'alumnat estranger present al centre) perd

la seva significativitat quan es controla per l'efecte de la composició "educativa" (volum d'alumnes amb famílies universitàries). Més específicament, utilitzant aquestes mateixes dades, els models explicatius elaborats en un estudi complementari (Benito, 2010) permeten afinar com el fet de passar d'un centre amb un baix percentatge de famílies universitàries (Quartil 1) a un centre amb una presència elevada d'aquest perfil de famílies (Quartil 4) implica un increment de la nota mitjana de 0,36 punts, essent sota control les variables individuals i familiars. Sigui com sigui, es dibuixa l'existència d'un efecte composició asimètric, essent el rendiment de l'alumnat menys afavorit (fills de pares amb menor nivell d'instrucció) el més sensible als canvis en les característiques de la població dels centres; una constatació que corrobora les conclusions d'altres estudis centrats en aquesta qüestió (veure Introducció).

En resum, ha estat bastament demostrat que tant les característiques individuals dels alumnes com, per agregació, les dels centres on s'escolaritzen, condicionen de forma significativa els patrons de rendiment educatiu. Els resultats obtinguts de l'anàlisi de les dades del PFI reforcen aquesta afirmació, al temps que connecten amb l'argumentari específic d'altres estudis com els esmentats amb anterioritat.³⁵

Així, les dades mostrades en la taula 5.1, evidencien el pes explicatiu de les tres variables individuals incloses en els models: sexe, capital instructiu³⁶ i procedència.³⁷ Quan els seus efectes es controlen entre ells (model 1), la predicció de l'impacte de cadascuna d'aquestes variables apuntaria en la següent direcció: les noies, com a mitjana, obtenen un avantatge de 0,29 punts per sobre dels nois; els alumnes amb pares universitaris, un guany de 0,39 punts en comparació amb els fills de famílies no universitàries; el alumnes estrangers, experimenten un pèrdua de 0,36 punts respecte dels autòctons.³⁸

³⁵ La mostra utilitzada per a la majoria de les anàlisis que es presenten al llarg del capítol està integrada pels alumnes d'ESO de la primera onada del PFI (2006). Ara bé, amb l'objectiu d'obtenir dades més fiables en relació a les disposicions de l'alumnat, s'ha optat per treballar només amb alumnes de 3r i 4t d'ESO. Per tal de disposar d'una mostra suficientment àmplia, s'han integrat les dades referents als alumnes de 3r i 4t d'ESO de l'any 2006 i els alumnes que l'any 2008 cursaven 3r i 4t d'ESO —i que a la primera onada, majoritàriament, cursaven 1r i 2n d'ESO. Per al cas de les anàlisis relacionades amb la percepció dels directors sobre el clima escolar, tan sols s'ha treballat amb la submostra d'alumnes de 3r i 4t d'ESO de l'any 2008, atès que el qüestionari per als directors de centre només va ser administrat en la tercera onada (s'han exclòs els alumnes que l'any 2008 cursaven 1r i 2n d'ESO pel fet que el qüestionari a les famílies va ser administrat a la primera onada, quan aquests alumnes encara no formaven part del PFI, i, per tant, no es disposa d'algunes dades estructurals importants).

³⁶ La variable de capital instructiu fa referència al nivell d'estudis més elevat dels pares dels alumnes i està integrada per dues categories: "pare i/o mare universitaris" i "pares no universitaris".

³⁷ La variable de procedència fa referència al país de naixement dels pares dels alumnes i està integrada per dues categories: "pare i mare estrangers" i "pare i/o mare autòctons".

³⁸ La nota mitjana fa referència al conjunt de notes assolides en les diferents assignatures cursades pels alumnes, en una escala de 0 a 4: a les qualificacions obtingudes en les diferents assignatures se'ls hi ha adjudicat els següents valors numèrics: "Suspès" (0), "Aprovat" (1), "Bé" (2), "Notable" (3), "Excel·lent" (4).

Pel que fa a l'efecte de la composició escolar, i essent sota control l'efecte de les variables individuals considerades, les dades demostren la manca de significativitat de la composició "ètnica" (variable que distingeix els centres en tres grups d'acord amb el percentatge d'alumnat estranger que acullen) (model 2). En canvi, la composició "educativa" dels centres (que diferencia tres categories de centres d'acord amb el pes de capitals universitaris que hi són presents) manté la seva significativitat i capacitat explicativa en el model ple (model 3). Més específicament: el pas d'un centre amb una proporció elevada de capitals universitaris a un centre amb una proporció mitjana d'aquest mateix perfil d'alumnat implica la pèrdua de 0,16 punts en la nota mitjana dels estudiants; mentre que el pas d'un centre amb una proporció elevada a un centre amb un percentatge baix d'aquest capital instructiu suposa una pèrdua de 0,25 punts.

Taula 5.1. Regressions Multinivell: el pes de les variables estructurals.

Variable depenent: Nota mitjana				
Variables independents:	Model nul	Model 1	Model 2	Model 3
Constant γ_{00}	2,194 (0,036)	1,932 (0,040)	1,944 (0,049)	2,067 (0,061)
Efectes a nivell individual				
Sexe		0,287*** (0,037)	0,287*** (0,037)	0,286*** (0,037)
Capital instructiu		0,395*** (0,034)	0,396*** (0,040)	0,364*** (0,041)
Procedència		-0,358*** (0,073)	-0,334*** (0,075)	-0,325*** (0,075)
Efectes a nivell de centres				
Composició per procedència				
Concentració mitjana (vs. baixa)			0,040 (0,071)	0,079 (0,066)
Concentració alta (vs. baixa)			-0,113 (0,078)	-0,097 (0,072)
Composició per nivell d'instrucció				
Nivell mitjà (vs. nivell alt)				-0,160* (0,065)
Nivell baix (vs. nivell alt)				-0,245** (0,074)
Efectes aleatoris				
Variància dins dels centres	0,725 (0,023)	0,669 (0,021)	0,667 (0,021)	0,667 (0,021)
Variància entre els centres	0,050 (0,013)	0,030 (0,009)	0,030 (0,010)	0,021 (0,008)
Prop. variància atribuïda al centre (ρ)	6,4%			
Prop. var. explicada dins dels centres		4,3%	4,3%	3%
Prop. var. explicada entre els centres		40%	40%	58%

Nota: *** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008* (CIIMU).

En resum, es corroboren els resultats obtinguts per Alegre et al. (2010) en l'estudi abans referit, en el sentit que, més que compartir escola amb més o menys

alumnes estrangers, allò que a nivell de centre influeix en el rendiment de l'alumne és la proporció d'altres alumnes fills de pares universitaris que hi assisteixen.

5.2.2. El pes de les cultures escolars: disposicions i actituds escolars

En el territori escolar es fa evident l'existència d'un ampli ventall de dilemes i disjuntives, coordinades de referència al voltant de les quals es posicionen els i les alumnes: la valoració de la utilitat de la institució escolar, la dedicació a l'estudi, el rendiment acadèmic, les expectatives acadèmiques, la relació amb el professorat, la relació amb la resta de companys, etc. Totes elles plantegen disjuntives, incerteses, dilemes que nois i noies es veuen obligats a afrontar: valorar l'escolarització com una obligació sense sentit, o fer-ho com una garantia de promoció social; estar més o menys atent a les classes, invertir més o menys temps a estudiar; entendre d'una o altra manera què vol dir l'èxit (i el fracàs) acadèmic; aspirar a cursar estudis postobligatoris i universitaris o no fer-ho; relacionar-se amb l'autoritat docent amb més o menys respecte i confiança; optar per uns o altres lligams d'amistat, i mantenir unes o altres actituds respecte d'aquells que en queden fora; etc. Certament, tots ells no són dilemes aïllats entre si, amb resolucions totalment independents les unes de les altres. Sigui com sigui, i sobre la base de l'exposat en la introducció d'aquest capítol, és l'agregació de les maneres com nois i noies, individualment, es disposen i actuen respecte aquestes coordinades allò que identifica les cultures i subcultures escolars de l'alumnat. En aquest apartat ens ocupem del sentit i abast d'algunes d'aquestes disposicions i actituds escolars.

Fixem, per tant, l'atenció a un doble nivell. D'una banda, ens referim als valors que els alumnes comparteixen respecte dels sentits i utilitats de l'escolarització, als seus nivells d'adhesió, proximitat i motivació respecte tot allò que hi ha implicat en el procés educatiu. És allò que hem designat com a disposicions escolars. Efectivament, poden ser molt diverses les maneres d'aproximar-se a l'estudi de les disposicions escolars de l'alumnat, a les seves causes i a les possibles conseqüències. En el camp dels estudis quantitius, per exemple, tornàriem a fer referència als informes corresponents a les diferents edicions del PISA. En el marc d'aquest programa, s'han tractat de capturar tot un seguit de disposicions (vers l'escolarització, en general, i vers matèries concretes d'estudi, en particular) a través del concepte de "moral de l'estudiant" (*student morale*). Sota aquest epígraf es demana a l'estudiant a propòsit de les seves visions sobre el sentit i la utilitat dels continguts apresos a l'escola, sobre el seu interès en l'aprenentatge d'aquests continguts, sobre el nivell de competències que proporciona allò après, així com sobre la mesura en què gaudeixen del procés d'aprenentatge. Tanmateix, en els diversos informes del PISA, entre les diverses variables explicatives de centre, acaba treballant-se amb un índex de "moral de l'estudiant" construït en base a les percepcions dels directors dels centres en relació a

les disposicions escolars que atribueixen als seus estudiants. Com hem defensat en la introducció d'aquest capítol, el caràcter valoratiu i indirecte d'aquest tipus de variable fa que el seu ús com a factor explicatiu es trobi carregat de limitacions.

Un segon nivell d'atenció caldria fixar-lo en les conductes i pràctiques concretes que els alumnes desenvolupen en el marc dels diferents entorns normatius que estructurin el camp escolar. Parlaríem aquí d'actituds escolars. Reprenent el cas del PISA, cal remarcar que els seus qüestionaris als alumnes no inclouen preguntes sobre la mesura en què ells mateixos mantenen o deixen de mantenir determinades pràctiques més o menys disruptives en el context de l'aula. Aquesta qüestió és tractada de forma no directa, preguntant a l'alumne sobre la seva percepció en relació a allò que fan o deixen de fer altres alumnes. És en base a les opinions dels alumnes sobre aquest extrem que es construeix l'índex de clima disciplinari (*Index of disciplinary climate*),³⁹ una variable sintètica que troba complement en l'índex de característiques de l'alumnat que afecten al clima escolar (*Index of student-related factors affecting school climate*), basat en les respostes dels directors sobre aquestes mateixes qüestions.⁴⁰ Tant l'una com l'altra mesura tornen a tenir les limitacions atribuïbles als indicadors habituals sobre el clima escolar: es basen en un exercici homogeneïtzador de percepcions, i es fixen únicament en el manteniment o no per part dels alumnes d'aquelles pràctiques de caràcter més disruptiu.

Pas previ: les variables de cultura escolar desglossades

Per la seva banda, el qüestionari a alumnes del PFI incorpora preguntes directes relatives als dos àmbits d'atenció que aquí ens interessin –disposicions i actituds– i que, segons venim insistint, conformen la base d'allò que entenem com a cultures escolars de l'alumnat. Una primera aproximació al pes d'aquestes variables sobre el rendiment acadèmic queda reflectit en les dades mostrades en la Taula 3. Pel que fa a les variables de cultura escolar, s'han seleccionat aquelles que, en anàlisis exploratòries, han mostrat tenir una major significativitat i capacitat d'agrupació sense representar problemes de col·linealitat. Tres d'aquestes variables mesuren el manteniment per part dels alumnes de conductes anti-normatives: haver faltat injustificadament a classe en els darrers 15 dies, haver-se pegat amb un company al llarg del curs, i haver estat expulsat de classe durant el curs. Les altres tres variables proporcionen indicadors directes del major o menor manteniment de disposicions pro-

³⁹ Es valoren les respostes dels alumnes davant les següents afirmacions: els alumnes no escolten a classe; hi ha desordre i soroll; el professor ha d'esperar molta estona a què els alumnes callin; els alumnes no poden treballar bé; els alumnes triguen a començar a treballar.

⁴⁰ Mesura en què els directors afirmen que l'aprenentatge dels alumnes es troba entorpit pels següents factors (relacionats amb l'alumnat): absentisme dels alumnes; conductes disruptives a l'aula; "campanes"; manca de respecte cap al professorat; consum d'alcohol i drogues il·legals; pràctiques d'intimidació i bullying entre estudiants.

escolars: preguntar dubtes al professor, esforçar-se per treure bones notes, i creure en la utilitat dels ensenyaments escolars.

Segons pot observar-se totes sis variables de cultura escolar, en controlar-se els corresponents efectes i també els propis de les variables estructurals (sexe, capital instructiu i procedència) mantenen, al nivell individual, la seva significativitat i poder explicatiu del rendiment acadèmic (Model 2, Taula 3). La lectura sembla clara: a major manteniment per part de l'alumne de conductes clarament anti-normatives major probabilitat de veure's reduït el seu rendiment acadèmic; contràriament, els alumnes que mostren majors disposicions pro-escolars tendeixen a veure augmentada la seva nota mitjana.

Una tipologia de cultures escolars

Tanmateix, té poc sentit tractar de desentrellar el mecanisme explicatiu que hauria de connectar, de forma individual, cadascuna de les variables de cultura escolar considerades amb les probabilitats de major o menor rendiment acadèmic que porten associades. Per aquest motiu, optem per elaborar un exercici tipològic que, sobre la base d'aquestes mateixes sis variables, ens ofereixi un mapa més comprensiu dels diferents patrons i grups "culturals" que es dibuixen i es diferencien entre els alumnes de la mostra. Aquestes tipologies han estat elaborades mitjançant dues tècniques estadístiques d'anàlisi multivariable: l'anàlisi de correspondències múltiples i l'anàlisi de conglomerats no jeràrquics (*cluster*). L'objectiu és, en tot cas, tractar d'agrupar els alumnes en funció de les seves respostes a les sis qüestions seleccionades. Finalment, es tracta d'identificar grups d'alumnes amb unes cultures escolars el més similar possible a nivell intern, alhora que el més diferent possible entre sí (en relació a les seves respostes als ítems de disposicions i actituds considerats).⁴¹ Des d'aquest punt de vista, cal advertir que els grups resultants no són totalment homogenis a nivell intern, ni absolutament heterogenis entre ells.

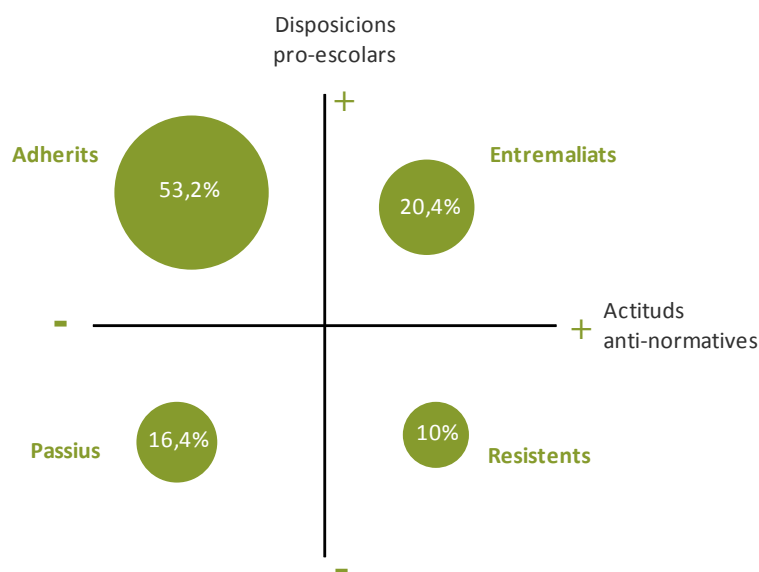
Com a resultat d'aquesta anàlisi es prefiguren quatre grups de cultures escolars, que anomenarem, respectivament, "adherits", "passius", "entremaliats" i "resistents", i que, com anirem veient, basen la seva conformació en el posicionament que ocupen a l'entorn del creuament de les dues dimensions de cultura escolar considerades –disposicions i actituds (gràfic 5.1).

El grup dels *adherits* és, de llarg, el més nombrós de la mostra (53,2%), i es caracteritza per una clara tendència a mantenir disposicions pro-escolars i a defugir conductes anti-normatives. En efecte, i segons pot observar-se en el gràfic 5.2, en

⁴¹ En algunes d'aquestes preguntes els alumnes disposen de dues opcions de resposta, sí o no; en d'altres, les quatre opcions de resposta inicials han estat recodificades en una variable dicotòmica amb les mateixes opcions de resposta: sí o no.

aquesta agrupació són majoria els alumnes que afirmen preguntar al professor quan apareixen dubtes sobre allò explicat (100%), esforçar-se per treure bones notes (93,6%), i creure que les coses apreses a l'escola són útils per al futur (100%). Al mateix temps, es troben en clara minoria aquells que afirmen haver-se saltat classes de forma injustificada en els darrers quinze dies (4%), haver-se pegat amb algun company al llarg del curs (5%), i haver estat expulsat de classe al llarg del curs (24%). Ens trobem, doncs, amb un grup els membres del qual comparteixen molt majoritàriament unes disposicions i unes actituds escolars que ens parlen de la seva afeció als diferents valors (instrumentals i expressius) i normativitats involucrades en el procés d'escolarització. La correspondència amb el posicionament escolar d'"adhesió" segons l'esquema bernstenià és, en aquest cas, diàfana.⁴² Pel que fa a la seva composició, es tracta d'un grup marcadament feminitzat, i amb una certa sobrerrepresentació d'alumnes amb pares universitaris, i d'alumnes amb pare i/o mare autòctons (taula 5.2).⁴³

Gràfic 5.1. Posicionament dels grups culturals en el creuament disposicions / actituds

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008* (CIIMU).

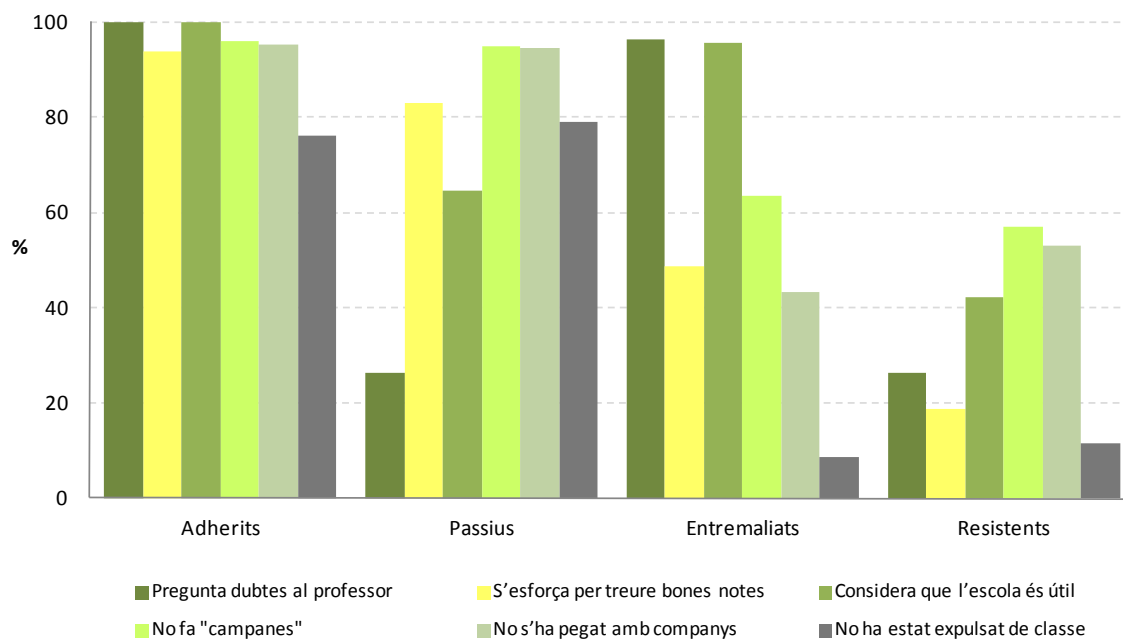
El grup dels *passius* aglutinaria un 16,4% del total d'alumnes de la mostra. Es tracta aquesta d'una agrupació els membres de la qual, si bé no presenten actituds d'indisciplina, tampoc no mostren unes disposicions marcadament pro-escolars. Efectivament, el seu nivell de creença en la utilitat dels ensenyaments escolars es troba força per sota que el mostrat entre els "adherits" i els "entremaliats" (un 64,4%, contra un 100% i un 95,6%, respectivament), mentre que la proporció d'alumnes d'aquest grup que afirmen no preguntar dubtes és idèntic al dels "resistents" (veure

⁴² Veure referència al concepte d'"adhesió" en l'apartat introductori d'aquest capítol.

⁴³ Una anàlisi més fina de la relació entre variables sociodemogràfiques i pertinença als diferents grups culturals és elaborada en l'apartat 4.

més endavant). Alhora la seva tendència a esforçar-se per treure bones notes és notable (un 83% dels alumnes d'aquest grup afirmen fer-ho), per bé que significativament per sota de la mostrada pels "adherits". Sigui com sigui, els integrants d'aquesta categoria es troben entre aquells qui menys conductes disruptives afirmen mantenir: tan sols un 5,2% han faltat injustificadament a classe durant els darrers 15 dies; únicament un 5,4% han pegat algun company al llarg del curs; i un 20,9% han estat expulsats en aquest mateix període. En conclusió, si bé es tractaria aquest d'un grup els membres del qual no presenten evidències concretes d'actituds d'indisciplina, no per això deixen de compartir una certa disposició de relativització respecte dels valors i sentits de l'escolarització. En el seu si, mostren una lleugera sobrerrepresentació els següents col·lectius: les noies, els capitals instructius elevats, i els alumnes amb pare i mare estrangers.

Gràfic 5.2. Perfil desglossat del cluster de grups culturals

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008* (CIIMU).

El grup dels *entremaliats* representa un 20,4% del total d'alumnes de la mostra, i el seu perfil cultural és força més heterogeni que el mostrat pels "adherits". En termes generals, els alumnes que l'integren comparteixen unes disposicions força properes a l'adhesió escolar (un 96,1% pregunten dubtes a classe, i un 95,6% creuen en la utilitat dels ensenyaments escolars), per bé que tan sols la meitat declaren esforçar-se per treure bones notes. En canvi, sí semblen presentar una clara tendència a mantenir actituds anti-normatives. En efecte, dels quatre grups identificats, és en aquest on trobem els percentatges més elevats d'alumnes que afirmen haver participat en baralles (56,7%) i haver estat expulsats de classe (91,2%) al llarg del curs.

En resum, es tracta d'un col·lectiu d'alumnes que, si bé presenten problemes més o menys puntuals de disciplina, no semblen qüestionar la seva creença en els sentits i valors de l'escolarització. És un grup fortament masculinitzat, i on s'hi troben lleugerament sobrerrepresentats els fills de famílies no universitàries, i els alumnes amb pare i mare estrangers.

El dels *resistents* és el grup menys nombrós de la mostra (10%), i, sobre el mapa tipològic que anem dibuixant, es troba en l'extrem oposat al dels "adherits". És per tant un col·lectiu on hi predominen les disposicions anti-escolars i les conductes o actituds anti-normatives. En efecte, en aquesta agrupació es troben les proporcions més elevades d'alumnes que no pregunten dubtes al professorat (73,6%), no s'esforcen per treure bones notes (81,2%) i menystenen la utilitat dels ensenyaments escolars (57,8%). Correlativament, es fa present en aquest grup una tendència evident al manteniment de comportaments indicatius de problemes de disciplina. És, juntament amb el dels "entremaliats", el grup on més elevats són els percentatges d'alumnes que afirmen haver faltat injustificadament a classe durant els darrers 15 dies (43,1%), haver-se pegat amb algun company (47%) i haver estat expulsat de classe durant el curs (88,3%). Ens trobem, en definitiva, amb un conjunt d'alumnes amb una tendència evident cap a la desafecció escolar (en el terreny de les disposicions i en el de les actituds), una subcultura que entroncaria amb el posicionament escolar que Bernstein identifica com de "resistència".⁴⁴ En referència a la seva composició, destacaríem el perfil fortament masculinitzat d'aquest grup, així com la lleugera infracapitalització (pes relatiu de l'alumnat amb menor capital instructiu familiar).

Taula 2. Perfil sociodemogràfic dels grups culturals identificats (%)

Tipologia de cultures escolars	Total	Sexe		Procedència		Capital instructiu familiar	
		Noi	Noia	Pare i mare estrangers	Pare i/o mare autòctons	Pare i mare no universitaris	Pare i/o mare universitaris
Adherits	53	42	62	52	57	47	54
Passius	16	14	18	16	17	18	16
Entremaliats	20	30	13	21	18	25	20
Resistents	10	14	6,8	11	8,2	9,8	10
Total	100	100	100	100	100	100	100

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006 i 2008 (CIIMU).

⁴⁴ Veure referència al concepte de "resistència" en l'apartat introductori.

El pes dels grups culturals en joc

Un cop perfilats aquests quatre grups, substituïm les variables desagregades de cultura escolar abans incloses en el model per variables referents als diferents col·lectius identificats. Així, en el pla individual, observem com, prenent com a referència la pertinença al grup dels “adherits”, el fet de pertànyer a la resta de grups identificats comporta un més que significatiu decrement en la predicció de valor de les notes mitjanes d’uns i altres alumnes (model 3 de la taula 5.3), un decrement que s’accentua a mesura que la categoria de referència va essent comparada, successivament, amb el grup de “passius” (els quals obtenen, com a mitjana, una nota mitjana 0,3 punts inferior a la dels “adherits”), amb els “entremaliats” (pèrdua de 0,6 punts) i, sobretot, amb els “resistents” (pèrdua de 0,8 punts). En definitiva, aquests resultats permeten concloure que, efectivament, més enllà del sexe, el capital instructiu familiar i la procedència dels alumnes (variables l’efecte de les quals es troba sota control), les formes com aquests encaren el procés educatiu, això és, les seves cultures escolars, tenen un impacte net en el condicionament del seu rendiment acadèmic, i que són particularment aquells alumnes que mantenen actituds més anti-normatives (“entremaliats” i “resistents”) els qui acaben veient més perjudicades les seves oportunitats de rendiment.

És alhora interessant valorar l’efecte sobre el rendiment que pugui arribar a atribuir-se a l’agregació a nivell de centre del pes d’aquests grups subculturals. Aquesta visió ens l’ofereixen els models 4, 5 i 6 de la taula 5.3. Hem optat per testar la incidència de distintes agregacions de grups culturals, amb l’objectiu de diferenciar el possible efecte sobre el rendiment atribuïble al perfil de l’una o l’altra dimensió –disposicions i actituds– que distingeixen aquests mateixos grups. D’una banda es treballa amb tres categories de centre establertes en funció del percentatge d’alumnes “adherits” i “passius” que acullen (per tant, estudiants que comparteixen el manteniment d’actituds pro-normatives); d’altra banda es categoritzen els centres d’acord amb la proporció d’alumnes “adherits” i “entremaliats” que escolaritzen (per tant, estudiants que comparteixen el manteniment de disposicions pro-escolars). En tot cas s’opera sota control de les variables individuals (estructurals i de cultura escolar) que hem vingut considerant.

Així, el model 4 evidencia la no significativitat del pes de l’agregació a nivell de centre del percentatge d’alumnes “adherits” i “passius”. En canvi, les dades del model 5 mostren com el pas dels centres amb un elevada proporció d’alumnes “adherits” i “entremaliats” a centres amb una reduïda presència d’aquests col·lectius sí comporta un efecte negatiu significatiu sobre el rendiment dels alumnes (pèrdua de 0,14 punts). Fins aquí tot semblaria indicar que més que compartir centres amb alumnes més o menys disruptius (actituds) allò que genera oportunitats desiguals de rendiment és el fet de compartir centres amb alumnes més o menys motivats (disposicions). Ara bé,

l'impacte d'aquesta variable de centre perd la seva significativitat en ser incorporat en l'anàlisi el pes de les variables de composició educativa treballades (model 6). Pel que fa a aquestes darreres, continua essent rellevant la repercussió de canviar d'un centre de perfil educatiu alt a un centre de perfil educatiu baix (pèrdua de 0,2 punts). Això sí, la incorporació de les variables de composició educativa no altera la significativitat i capacitat explicativa sobre el rendiment atribuïble al fet individual de pertànyer a un o altre grup de cultura escolar.

En resum, tractant-se d'avaluar la influència de les característiques de les composicions dels centres sobre el rendiment dels alumnes que hi assisteixen, podria concloure's que el perfil de capital instructiu de les seves poblacions acaba important més que no pas el perfil de les cultures i subcultures escolars que s'hi troben presents.

Taula 5.3. Regressions Multinivell: el pes de les variables de cultura escolar. Variable depenent: Nota mitjana

Variables independents:	Model nul	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constant γ_{00}	2,194 (0,036)	1,932 (0,040)	1,743 (0,076)	2,279 (0,043)	2,366 (0,056)	2,364 (0,057)	2,461 (0,064)
Efectes a nivell individual							
Sexe		0,287*** (0,037)	0,081* (0,038)	0,128*** (0,036)	0,131*** (0,036)	0,128*** (0,036)	0,129*** (0,036)
Capital instructiu		0,395*** (0,034)	0,362*** (0,038)	0,356*** (0,038)	0,354*** (0,038)	0,355*** (0,037)	0,328*** (0,039)
Procedència		-0,358*** (0,073)	-0,321*** (0,071)	-0,319*** (0,069)	-0,310*** (0,069)	-0,322*** (0,069)	-0,315*** (0,090)
Faltes injustificades			-0,234*** (0,051)				
Pegat companys			-0,126** (0,048)				
Expulsió de classe			-0,393*** (0,039)				
Consulta dubtes professorat			0,237*** (0,043)				
Esforç per treure bones notes			0,319*** (0,044)				
Creença utilitat ensenyaments			0,145** (0,055)				
Clúster grups culturals							
Passius (vs. Adherits)				-0,261*** (0,048)	-0,260*** (0,048)	-0,251*** (0,048)	-0,251*** (0,048)
Entremaliats (vs.adherits)				-0,594*** (0,046)	-0,586*** (0,047)	-0,593*** (0,046)	-0,588*** (0,046)
Resistents (vs. Adherits)				-0,809*** (0,060)	-0,801*** (0,061)	-0,801*** (0,060)	-0,803*** (0,061)
Efectes a nivell de centres							
Composició adherits + passius							
Concentració mitjana (vs.elevada)					-0,148 (0,066)		
Concentració baixa (vs.elevada)					-0,123 (0,066)		
Composició adherits + entremaliats							
Concentració baixa (vs.elevada)						-0,113 (0,067)	-0,102 (0,065)
Concentració mitjana (vs.elevada)						-0,143* (0,066)	-0,125 (0,064)
Composició per nivell instrucció							
Nivell mitjà (vs. Nivell alt)							-0,119 (0,062)
Nivell baix (vs. Nivell alt)							-0,197** (0,068)
Efectes aleatoris							
Variància dins dels centres	0,725 (0,023)	0,669 (0,021)	0,558 (0,018)	0,589 (0,019)	0,589 (0,019)	0,589 (0,019)	0,589 (0,019)
Variància entre els centres	0,050 (0,013)	0,030 (0,009)	0,025 (0,008)	0,025 (0,008)	0,022 (0,007)	0,023 (0,008)	0,018 (0,007)
Prop. variància atribuïda al centre (p)	6,4%						
Prop. var. Explicada dins dels centres		4,3%	6,6%	6,6%	6,9%	6,8%	7,3%
Prop. var. Explicada entre els centres		40%	50%	50%	56%	54%	64%

 Nota: *** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008* (CIIMU).

5.2.3. El pes del clima escolar: percepcions sobre els nivells d'indisciplina

Com hem repassat en l'apartat introductori d'aquest capítol, existeix hores d'ara una llarga tradició de recerca centrada en l'estudi dels climes escolars, en els seus significats, així com en les seves possibles causes i conseqüències a diferents nivells. I com dèiem aleshores, aquesta tradició sembla haver evolucionat des de perspectives holístiques de conceptualització del clima escolar (Tagiuri, 1968; Anderson, 1982) a la prioritització d'un tipus d'operacionalització del concepte de caràcter molt més restringit. Exemples paradigmàtics els trobem en les mesures de clima escolar treballades en el marc de diferents estudis internacionals. Recordem, així, l'índex de clima disciplinari (*Index of disciplinary climate*), utilitzat en l'estudi del PISA de l'OCDE i basat en les respostes dels alumnes davant les següents afirmacions: els alumnes no escolten a classe; hi ha desordre i soroll; el professor ha d'esperar molta estona a què els alumnes callin; els alumnes no poden treballar bé; els alumnes triguen a començar a treballar; o l'índex de característiques de l'alumnat que afecten al clima escolar (*Index of student-related factors affecting school climate*), treballat també en el marc del PISA, el qual sintetitza la mesura en què els directors afirmen que l'aprenentatge dels alumnes es troba entorpit pels següents factors (relacionats amb l'alumnat): absentisme dels alumnes; conductes disruptives a l'aula; "campanes"; manca de respecte cap al professorat; consum d'alcohol i drogues il·legals; pràctiques d'intimidació i *bullying* entre estudiants; o, molt similar a aquest darrer, l'índex de clima disciplinari a l'aula (*Index of classroom disciplinary climate*), mesura tractada en l'estudi TALIS 2009 (OCDE) i construït sobre el nivell d'acord o desacord mostrat pel professorat davant les següents afirmacions: perdo molt el temps esperant que l'alumnat estigui en silenci; l'alumnat es preocupa per generar una atmosfera d'aprenentatge agradable; hi ha moltes interrupcions a classe; hi ha molt soroll a classe.

Hem insistit en el doble biaix —substantiu i metodològic— que, al nostre entendre, cal atribuir al tipus de mesura que la recerca educativa ha vingut prioritzant com a indicadors dels climes escolars. Tanmateix, i no obstant aquestes limitacions, hem considerat interessant testar el pes que diferents variables de percepció relacionades amb els climes disciplinaris als centres poden arribar a tenir sobre les oportunitats de rendiment educatiu dels seus alumnes. Per al desenvolupament d'aquest exercici, prenem com a base dues de les fonts d'informació proveïdes pel PFI: l'enquesta als alumnes i l'enquesta als directors dels centres participants en el Panel. Un exercici de contrast entre, d'una banda, l'efecte que pugui tenir sobre el rendiment allò que l'alumnat opina sobre el clima disciplinari, i d'altra banda, l'efecte atribuïble a allò que n'opinen els directors, efectivament, podria basar-se en la tesi de Stringfield (1994), segons la qual les valoracions que fan els alumnes sobre els climes escolars acostumen a ser més fiables que les pròpies del director (i també dels docents). Segons

aquest autor, mentre que les valoracions d'aquests darrers solen trobar-se influïdes per l'estatus socioeconòmic dels estudiants als que s'adrecen, les percepcions dels mateixos estudiants sobre la resta d'alumnes solen trobar-se menys condicionades per aquest factor, fet que hauria d'aproximar-les a un diagnòstic més realista. De fet, recolzant en part aquest argument, les dades del PISA 2003 apunten que, en el pla de centre, l'índex de clima disciplinari basat en les respostes dels alumnes té un pes més significatiu en el rendiment dels estudiants que l'índex de característiques de l'alumnat que afecten al clima escolar, basat en les respostes dels directors (OCDE, 2004); constatació que podria perfectament indicar la distància existent entre les percepcions dels directors i les realitats escolars a les quals es refereixen.

Les percepcions dels alumnes: el pla individual

Pel que fa a les percepcions dels alumnes, ens fixem en les respostes que aquests aporten en ser preguntats sobre la freqüència amb què a classe es produeixen les següents situacions: els alumnes se salten classes de forma injustificada, els alumnes fumen al pati, els alumnes fumen porros al pati, els alumnes no fan cas al professor, a les classes hi ha soroll i desordre, es produeixen petits robatoris. Hem seleccionat aquestes variables atenent fonamentalment al caràcter fàcilment objectivable de la informació que incorporen. En altres paraules, si bé es tracta de preguntes d'opinió, el nivell d'interpretació que requereixen les seves respostes és mínim. I tanmateix, ja en el nivell individual, i en trobar-se sota control l'efecte de les variables estructurals considerades, cap d'elles apareix com a variable explicativa significativa del rendiment acadèmic dels alumnes (model 2 de la taula 5.4). Aquest fet treu sentit a la realització d'un exercici tipològic a l'estil del plantejat en l'apartat anterior (cultures escolars), al temps que limita la conveniència de plantejar l'agregació dels valors corresponents al nivell de centre, cosa que no faria sinó arrossegar i amplificar les limitacions d'uns valors individuals ja de per sí difícils d'explicar.

Taula 5.4. Regressions Multinivell: el pes de les variables de clima escolar. Variable depenent: Nota mitjana

Variables independents:	Model nul	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Constant γ_{00}	2,194 (0,036)	1,932 (0,040)	2,290 (0,097)	1,821 (0,292)	1,891 (0,158)	1,904 (0,154)	1,906 (0,227)
Efectes a nivell individual							
Sexe		0,287*** (0,037)	0,273*** (0,038)	0,300*** (0,039)	0,297*** (0,039)	0,297*** (0,039)	0,320*** (0,053)
Capital instructiu		0,395*** (0,034)	0,402*** (0,040)	0,398*** (0,043)	0,381*** (0,043)	0,363*** (0,043)	0,310*** (0,059)
Procedència		-0,358*** (0,073)	-0,368*** (0,075)	-0,347*** (0,080)	-0,317*** (0,078)	-0,319*** (0,077)	-0,284** (0,106)
Percepció alumnes climes (sobre indisciplina alumnes)							
Alumnes falten a classe			-0,038 (0,028)				
Alumnes fumen			-0,035 (0,022)				
Alumnes fumen porros			-0,004 (0,025)				
Alumnes no fan cas a classe			-0,021 (0,030)				
Soroll i desordre a classe			-0,029 (0,027)				
Hi ha petits robatoris			-0,023 (0,026)				
Efectes a nivell de centres							
Percepció directors climes (sobre indisciplina alumnes)							
Absentisme				-0,037 (0,068)			
Baralles entre companys				-0,115 (0,088)			
Petits robatoris				0,142 (0,096)			
Vandalisme instal·lacions				0,029 (0,076)			
Consum tabac				0,048 (0,071)			
Consum alcohol				0,031 (0,244)			
Consum drogues				-0,015 (0,095)			
Insults o amenaces al professorat				-0,018 (0,072)			
Agressions físiques al professorat				redund.			
Manca de respecte al professorat					0,055 (0,069)	0,067 (0,068)	
Poca motivació per estudiar					-0,111* (0,048)	-0,056 (0,059)	
Consum drogues o alcohol					0,097 (0,066)	0,063 (0,066)	
Manca de disciplina					0,032 (0,065)	0,013 (0,064)	

Taula 5.4. Regressions Multinivell: el pes de les variables de clima escolar. Variable depenent: Nota mitjana (continuació)

Variabls independents:	Model nul	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
Percepció directors dimes (sobre el professorat)							
Treballa amb motivació							0,011 (0,143)
Treballa amb entusiasme							redund.
Orgullós de l'escola							0,219 (0,154)
Cooperatiu amb direcció							-0,131 (0,186)
Capacitat de treball en equip							0,002 (0,143)
Expectatives respecte alumnat							-0,15 (0,092)
Composició per nivell d'instrucció							
Nivell mitjà (vs. Nivell alt)							-0,100 (0,090)
Nivell baix (vs. Nivell alt)							-0,204* (0,094)
Efectes aleatoris							
Variància dins dels centres	0,725 (0,023)	0,669 (0,021)	0,657 (0,021)	0,66 (0,022)	0,659 (0,022)	0,659 (0,022)	0,646 (0,030)
Variància entre els centres	0,050 (0,013)	0,030 (0,009)	0,032 (0,010)	0,027 (0,010)	0,025 (0,010)	0,022 (0,009)	0,042 (0,017)
Prop. variància atribuïda al centre (p)	6,4%						
Prop. var. Explicada dins dels centres		4,3%	6,1%	6,5%	6,7%	6,9%	5,4%
Prop. var. Explicada entre els centres		40%	36%	46%	50%	56%	16%

 Nota: *** $p \leq 0.001$, ** $p \leq 0.01$, * $p \leq 0.05$

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006 i 2008* (CIIMU).

Les percepcions dels directors: el pla de centre

Pel que fa a les percepcions dels directors sobre el clima disciplinari dels centres, pensem atenció a les respostes que aquests proporcionen en relació a dos àmbits d'opinió. En primer lloc seleccionem aquelles preguntes que el qüestionari els proposa amb el propòsit d'identificar la major o menor presència al centre dels següents problemes d'indisciplina: absentisme, baralles o agressions entre estudiants, petits robatoris, vandalisme contra les instal·lacions del centre, consum de tabac dins del recinte escolar, consum d'alcohol dins del recinte escolar, consum de drogues dins del recinte escolar, insults o amenaces al professorat o personal del centre, agressions físiques al professorat o personal del centre. Doncs bé, segons s'observa en el Model 3 de la Taula 5.4, en trobar-se sota control les característiques individuals estructurals considerades, cap d'aquestes variables de percepció es presenta com a factor explicatiu significatiu del rendiment acadèmic dels alumnes.⁴⁵

⁴⁵ En anàlisis preliminars es va testar l'efecte individual de cadascuna d'aquestes variables de centre (percepcions del director sobre les conductes d'indisciplina de l'alumnat), introduint-les en models successius de forma separada. Cap d'elles mostrà mantenir una relació significativa amb la variable dependent considerada.

En segon lloc, considerem la mesura en què els directors afirmen que l'aprenentatge dels alumnes es troba entorpit pels següents factors: manca de respecte de l'alumnat vers el professorat, poca motivació de l'alumnat per seguir estudiant, consum de drogues o alcohol per part de l'alumnat, manca de disciplina (model 4 de la taula 5.4). En aquest cas, en controlar-se per l'efecte de les variables individuals estructurals, apareix com a significativa una de les quatre variables de percepció del clima considerades: la importància de la manca de motivació de l'alumnat com a factor que obstaculitza l'aprenentatge. Com més afirma el director tractar-se aquest d'un problema seriós en el seu centre, més perjudicat apareix el rendiment acadèmic dels seus alumnes (pèrdua mitjana de 0,11 punts en la nota mitjana). La relació causa (manca de motivació percebuda) efecte (reducció del rendiment) que semblaria apuntar aquesta dada no deixaria de plantejar dubtes; certament, es tracta aquest d'un argument típicament esgrimit per part de professors i directors com a justificació, a posteriori, dels mals resultats que obtenen dels seus alumnes, un lloc comú que fa recaure aquests mals resultats en la suposada manca d'esforç del seu alumnat. Sigui com sigui, aquest factor perd la seva significativitat en ser incorporada en l'anàlisi (model 5 de la taula 5.4) la variable relativa a la composició educativa dels centres.

Límits i dissonàncies entre les percepcions dels alumnes i les dels directors

En definitiva, ni les percepcions dels alumnes (treballades en el pla individual) ni les visions dels directors (tractades com a variable de centre) semblen mantenir cap relació neta significativa amb el rendiment educatiu dels alumnes. I en canvi hem comprovat en el punt 5.2.2 com el fet individual de pertànyer a uns o altres grups culturals ("adherits", "entremaliats", "passius" i "resistents"), grups que es categoritzen d'acord amb les disposicions i actituds que mantenen, sí presenten un efecte net sobre el rendiment. Aquesta constatació semblaria reforçar la sospita que el caràcter perceptiu-interpretatiu de les variables de clima disciplinari les fa poc adients com a factors veritablement descriptius de la realitat i, per tant, potencialment explicatius dels resultats escolars; tant ens referim a les percepcions dels directors (argument que reforçaria la tesi de Stringfield i el sentit d'algunes conclusions de l'informe PISA 2003) com a les percepcions de l'alumnat (argument que contradiria Stringfield i les conclusions del PISA).

Tot plegat, no posa en entredit la més que probable presència de dissonàncies rellevants entre les percepcions que directors i alumnes puguin compartir sobre un mateix fet referencial, ans al contrari. A tall d'exemple, la taula 5.5 contrasta les visions d'uns i altres a propòsit d'uns mateixos ítems relacionats amb el nivell d'indisciplina que caracteritzaria el clima dels centres: faltes injustificades, petits robatoris, consum de tabac, consum de porros, no fer cas del professorat, classes amb soroll i desordre.

Aquest exercici ha estat possible gràcies a la correspondència existent entre algunes de les qüestions formulades pel PFI als directors i algunes de les preguntes incloses en el qüestionari als alumnes.

Una visió de conjunt a les dades presentades en la taula 5.5 semblen apuntar una certa tendència del professorat a sobredimensionar els problemes d'indisciplina dels centres; o plantejat a la inversa, un tendència de l'alumnat a infradimensionar aquests mateixos problemes. Així, proporcionalment acostumen a ser més els alumnes que neguen l'existència d'aquests problemes en centres on el director n'afirma l'existència, que el percentatge d'alumnes que n'afirmen l'existència en centres on el director en relativitza la presència. Destaca, per exemple, el gairebé 54% d'alumnes que creuen que a l'escola es produeixen poques campanes en centres on el director opina que aquest és un problema seriós; el 51% d'estudiants que minimitzen la freqüència de petits robatoris en escoles on el director afirma tractar-se aquest d'un problema freqüent; o el 50,2% d'alumnes que creuen que els estudiants acostumen a fer cas al professorat en centres on el director opina el contrari. Aquesta tendència es trenca en sotmetre's a consideració els problemes de soroll i desordre a les classes: en aquest cas són proporcionalment més els alumnes que n'assenyalen la rellevància en centres on el director la relativitza (62,6%), que no pas els alumnes que minimitzen el problema en centres on el director el maximitza (31,3%). Sigui com sigui, es fa evident que les opinions de directors i alumnes al voltant de les mateixes variables relatives al clima disciplinari dels centres són força dissonants, motiu que, ben probablement, es trobi a la base de la seva manca de solidesa com a factors explicatius d'uns o altres fenòmens (entre ells, el rendiment acadèmic).

Taula 5.5. Dissonàncies entre les percepcions sobre el clima de directors i alumnes

Problemes d'indisciplina	Valoracions alumnes/directors	%
"Campanes"	Alumnes que diuen tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que no tenen aquest problema	20,6
	Alumnes que diuen NO tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que és un problema seriós	53,7
Petits robatoris	Alumnes que diuen tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que no tenen aquest problema	16,8
	Alumnes que diuen NO tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que és un problema seriós	51,0
Consum de tabac	Alumnes que diuen tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que no tenen aquest problema	21,4
	Alumnes que diuen NO tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que és un problema seriós	28,9
Consum de porros	Alumnes que diuen tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que no tenen aquest problema	14,2
	Alumnes que diuen NO tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que és un problema seriós	45,7
No fer cas a classe	Alumnes que diuen tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que no tenen aquest problema	29,9
	Alumnes que diuen NO tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que és un problema seriós	50,2
Soroll i desordre a classe	Alumnes que diuen tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que no tenen aquest problema	62,6
	Alumnes que diuen NO tractar-se d'un problema freqüent en centres on els directors diuen que és un problema seriós	31,3

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006 i 2008 (CIIMU).

Les percepcions dels directors: la "moral" del professorat

Hem assenyalat amb anterioritat la manera com l'estudi PISA s'aproxima a l'anàlisi de les disposicions escolars de l'alumnat, una aproximació basada en el concepte de "moral de l'estudiant". I dèiem aleshores com l'índex que en aquest sentit s'elabora acaba basant-se en les percepcions dels directors dels centres en relació a qüestions com el nivell de motivació i percepció d'utilitat amb què l'alumnat encara la seva escolarització. Doncs bé, el mateix PISA elabora el que en els seus informes es designa com a índex de "moral i compromís del professorat" (*Index of teachers' morale and commitment*), basat també en les percepcions dels directors, en aquest cas, al voltant de les disposicions escolars del seu cos docent. Aquesta mesura es construeix sobre les respostes (d'acord o desacord) que els directors donen als següents quatre elements de diagnosi: la motivació del professorat és elevada, el professorat treballa amb entusiasme, el professorat se sent orgullós de la seva escola, el professorat valora el rendiment educatiu. I val a dir que la relació que, en el marc d'aquest estudi, es

constata entre la “moral” del professorat i els resultats acadèmics dels alumnes és força dèbil, un resultat que és confirmat en l'estudi TALIS 2009, el qual treballa amb el mateix índex si bé construït en base a les respostes dels professors dels centres.

El qüestionari als directors del PFI inclou una pregunta basada en uns ítems molt similars als inclosos en la mesura de moral del professorat utilitzada per l'OCDE. De fet, tres dels utilitzats pel PFI mantenen plena correspondència amb els del PISA i el TALIS —nivell de motivació, nivell d'entusiasme i nivell d'orgull del professorat respecte de la seva escola—, els altres dos es treballen de forma diversa en el marc d'aquests estudis —nivell de cooperació professorat-direcció i capacitat de treball en equip. Hem cregut oportú parlar-ne en aquest apartat en tant que ens movem en el terreny de les percepcions dels directors al voltant d'un aspecte que, no per excedir el focus de l'element disciplinari, deixa de relacionar-se amb les seves visions sobre el clima (en aquest cas, institucional) dels centres. Així, el Model 6 de la Taula 5.4 incorpora com a variables independents el sentit de les respostes que els directors enquestats proporcionen en relació als cinc ítems abans esmentats, i n'afegeix un darrer relatiu a la percepció dels directors sobre les expectatives que el professorat diposita en els seus alumnes. Les dades mostren clarament la manca de significativitat de totes sis variables quan es detrau l'efecte de les variables estructurals de nivell individual (Taula 5.4), resultat que es mostra en sintonia amb les conclusions del PISA i el TALIS, i que, de fet, fa innecessari esmerçar esforços en la possible construcció de mesures sintètiques basades en aquestes mateixes variables. En aquesta ocasió, la manca de consistència d'aquestes variables molt probablement tingui a veure, no tan sols amb els possibles biaixos interpretatius en què se sustenta la informació, sinó també, i en el cas que aquests biaixos no fossin prou rellevants, en l'habitual manca de relació neta entre aquelles realitats de procés (actituds i estratègies docents, en el pla pedagògic i organitzatiu) i el rendiment acadèmic.⁴⁶

5.3. La formació dels grups culturals

En l'apartat 5.2 ha quedat palès el pes de les cultures escolars —tant a nivell individual com a nivell de centre— sobre el rendiment acadèmic dels alumnes. En aquest darrer apartat fem un gir analític i situem les cultures escolars com a variable dependent, amb l'objectiu de destriar quins són els principals factors estructurals i escolars que permeten explicar el posicionament de l'alumnat en unes o altres subcultures escolars. Deixem de banda, doncs, les anàlisis al voltant del rendiment acadèmic per focalitzar l'atenció en aquells factors explicatius del rendiment que al llarg del capítol s'han anat mostrant com a més transcendents: les cultures escolars. Lògicament, atesa la seva complexitat, tant el dispositiu metodològic com l'abast del capítol no ens permeten

⁴⁶ Ens hem ocupat d'aquesta qüestió en la introducció teòrica d'aquest capítol (contraposició entre efecte-procés i efecte-composició).

abordar de forma precisa i exhaustiva aquest objecte d'estudi. Tot i així, malgrat les seves limitacions, hem considerat pertinent elaborar les anàlisis estadístiques que es presenten a continuació, atès que, al nostre entendre, permeten complementar la mirada que al llarg del capítol hem anat traçant al voltant dels climes i les cultures escolars.

Per tal de realitzar aquest exercici, hem situat com a variable dependent la tipologia de cultures escolars exposada en el segon apartat, això és, la classificació dels alumnes de la mostra —en funció de les seves disposicions i actituds escolars— en quatre grups: els “adherits”, els “passius”, els “entremaliats” i els “resistents”. La tècnica estadística emprada en aquesta ocasió, atesa la naturalesa de la variable dependent, ha estat la regressió logística multinomial. Els resultats que es presenten a la taula 5.6 assenyalen les diferències en les raons de probabilitat (*odd ratio*) que tenen els diferents alumnes d'ubicar-se en un o altre perfil de la tipologia en funció de diferents variables explicatives, tant a nivell individual com referents al grup d'iguals o al centre escolar.⁴⁷ Com en qualsevol exercici d'interpretació d'aquest tipus de regressions, cal tenir present en tot moment quina és la categoria de referència: en aquest cas, el grup dels “adherits”. Així doncs, aquí es comparen les probabilitats que els alumnes tenen d'ubicar-se en el grup dels “passius”, els “entremaliats” i els “resistents” amb les seves probabilitats d'ubicar-se en el grup dels “adherits”. S'ha optat per situar aquest grup com a categoria de referència, principalment, per dos motius: en primer lloc, per ésser aquest, amb diferència, el grup més nombrós, i, en segon lloc, per ésser el grup que, com hem vist, tendeix a obtenir uns resultats acadèmics superiors.

Les mesures que es presenten tot seguit fan referència als “efectes nets” (sota control estadístic) de cadascuna de les variables independents dels tres nivells que integren l'anàlisi: individual, amics i centre. En el nivell individual, s'han incorporat les tres variables estructurals emprades en les anàlisis precedents: sexe, capital instructiu dels pares i procedència dels pares. En un segon nivell, s'han incorporat dues variables referents a les disposicions escolars dels amics de l'escola: si s'ajuden a fer els deures i si pensen que és important treure bones notes. En un tercer nivell, s'ha incorporat a l'anàlisi la variable referent a la composició social del centre: concretament, a la densitat de famílies universitàries que s'hi escolaritzen. A més, també s'han fet algunes proves incorporant a les regressions les variables referents a la percepció dels directors sobre les motivacions i actituds del professorat, però, atesa la seva manca de significació estadística, finalment han estat excloses de l'anàlisi.

⁴⁷ L'*odd ratio* ens indica com s'altera la relació entre la probabilitat d'una situació i la probabilitat de la situació de referència quan s'augmenta en una unitat el valor de la variable considerada (i mantenint constants la resta de variables independents). Així, valors superiors a 1 indiquen creixements (o avantatges) de la relació de probabilitats, mentre que valors inferiors a 1 constaten decreixements (o desavantatges).

Taula 5.6. Regressions logístiques multinomials: factors incidents en la pertinença als grups culturals ^(a)

Variables independents:	Passius			Entremaliats			Resistents		
	<i>Odds ratio</i>	Interval de confiança (95%)	Probabilitat Associada	<i>Odds ratio</i>	Interval de confiança (95%)	Probabilitat Associada	<i>Odds ratio</i>	Interval de confiança (95%)	Probabilitat Associada
Variabls individuals									
Sexe	1,216	0,940-1,574	0,136	3,290	2,572-4,209	0,000	2,967	2,147-4,100	0,000
Noi	Ref.			Ref.			Ref.		
Noia									
Capital instructiu									
Pares no universitaris	1,026	0,781-1,347	0,856	1,181	0,902-1,546	0,227	1,439	1,009-2,052	0,044
Pare i/o mare universitaris	Ref.			Ref.			Ref.		
Procedència									
Pare i mare estrangers	1,308	0,818-2,092	0,263	1,664	1,077-2,570	0,022	1,176	0,633-2,185	0,607
Pare i/o mare autòctons	Ref.			Ref.			Ref.		
Variabls referides als amics									
S'ajuden a fer els deures									
No	1,402	1,050-1,871	0,022	1,546	1,181-2,024	0,002	2,326	1,672-3,237	0,000
Sí	Ref.			Ref.			Ref.		
Pensen que és important treure bones notes									
No	1,612	1,144-2,272	0,006	1,308	0,929-1,841	1,124	2,430	1,664-3,549	0,000
Sí	Ref.			Ref.			Ref.		
Variabls de centre									
Composició capital instructiu									
- 20% pares universitaris	1,110	0,784-1,572	0,556	1,464	1,060-2,023	0,021	0,935	0,606-1,441	0,760
20% - 40% pares universitaris	1,195	0,895-1,597	0,226	1,011	0,756-1,353	0,939	0,976	0,676-1,409	0,896
+ 40% pares universitaris	Ref.			Ref.			Ref.		

 Nota: a) Categoria de referència de la variable dependent: *Adherits*

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006 i 2008 (CIIMU).

Pel que fa al pes de les variables estructurals a nivell individual, observem que tant el sexe com el capital instructiu i la procedència dels pares tenen un pes explicatiu estadísticament significatiu per al cas d'algun dels dos grups d'alumnes que presenten unes conductes escolars més anti-normatives —“entremaliats” i “resistents”—, en relació al grup majoritari —“adherits”. En canvi, per al cas dels alumnes *passius*, aquestes variables estructurals no exerceixen una influència estadísticament significativa, en comparació, novament, amb els alumnes ubicats en el grup dels *adherits*. Com es desprèn dels valors de les raons de probabilitat, de les tres variables estructurals és el sexe la que presenta una major capacitat explicativa: concretament, els nois tenen 3 vegades més probabilitats d'ubicar-se en els grups dels “entremaliats” (odd ratio=3,290) i dels “resistents” (odd ratio=2,967) que no pas les noies (en contrast amb el grup dels “adherits”), essent sota control la incidència de la resta de variables. Així doncs, en base a aquestes dades, el sexe se situaria com un factor explicatiu de primer ordre en relació a l'eix de les conductes anti-normatives, mentre que no exerciria una incidència significativa en l'eix de les disposicions pro-escolars —si més no, pel que fa a les diferències entre els dos grups amb posicions contrastades en aquest eix: “passius” i “adherits”.

En relació al capital instructiu familiar, la seva incidència és estadísticament significativa només per al cas del grup dels alumnes “resistents”: els fills i filles de famílies no universitàries tenen pràcticament 1,5 vegades més probabilitats d'ubicar-se en aquest grup que no pas els fills i filles de famílies universitàries (en contrast amb el grup dels “adherits”). En canvi, la incidència de la procedència se situa en el grup dels “entremaliats”: els alumnes amb pare i mare nascuts a l'estranger tenen 1,7 vegades més probabilitats de trobar-se ubicats en aquest grup que no pas els alumnes amb pare i/o mare autòctons (en contrast, novament, amb el grup dels “adherits”). La procedència dels pares, doncs, explica una part de les diferències en les probabilitats d'ubicar-se en el grup que contrasta amb el grup dels “adherits” per unes majors conductes anti-normatives, mentre que el capital instructiu dels pares explica una part de les diferències en les probabilitats que els alumnes s'ubiquin en el grup que contrasta amb els adherits en tots dos eixos: és a dir, per unes menors disposicions pro-escolars i per unes majors conductes anti-normatives.

La incidència de les dues variables referents a les disposicions escolars dels amics presenten uns valors força similars per als grups dels “passius” i els “resistents”. Concretament, els alumnes amb amics que no s'ajuden a fer els deures entre ells, essent la resta de variables sota control, tenen 1,4 vegades més probabilitats que els alumnes amb un grup d'iguals que sí s'ajuden a fer els deures d'ubicar-se en el grup dels “passius” (en contrast amb el grup dels “adherits”). Una probabilitat similar d'ubicar-se en aquest grup tenen els alumnes amb uns amics que —majoritàriament— no creuen que sigui important treure bones notes; concretament 1,6 vegades més que aquells alumnes els amics dels quals sí ho consideren important. Si fixem l'atenció en

l'altre grup que se situa a la part baixa de l'eix de les disposicions pro-escolars -és a dir, els "resistents"-, observem que els valors de les raons de probabilitat novament són similars per a les dues variables, però en aquest cas són sensiblement superiors que els del grup dels "passius". Concretament, els alumnes amb amics que no s'ajuden a fer els deures tenen 2,3 vegades més probabilitats que els alumnes amb amics que sí ho fan d'ubicar-se en el grup dels "resistents". Per la seva banda, els alumnes amb una majoria d'amics que pensen que no és important treure bones notes tenen 2,4 vegades més probabilitats de trobar-se ubicats entre els "resistents" que no pas aquells que tenen una majoria d'amics que sí ho consideren important.

Pel que fa al grup dels "entremaliats", només el fet d'ajudar-se a fer els deures amb els amics té una incidència estadísticament significativa: els alumnes amb un grup d'iguals que no coopera en l'elaboració dels deures té 1,5 vegades més probabilitats de situar-se en el grup dels "entremaliats" que els alumnes que no disposen d'aquest suport entre el seu nucli d'amics més proper (en contrast amb el grup dels "adherits"). El fet que una majoria dels amics considerin important obtenir bones notes no té, en aquest cas, una incidència significativa. Sintetitzant, les dues variables referents a les disposicions escolars dels amics integrades a l'anàlisi, malgrat influir en les probabilitats de trobar-se ubicat en tots tres grups —"passius", "entremaliats" i "resistents"— en comparació a les probabilitats de trobar-se ubicat en la categoria de referència, tenen un incidència especialment destacable per al cas dels alumnes "resistents". Convé tenir present, com també apuntàvem en l'apartat 5.2 en relació a les disposicions i conductes individuals dels alumnes, que aquestes variables —i les raons d'avantatge que s'hi troben associades— no han de ser interpretades de forma literal, sinó en tant que indicadors que miren d'aproximar-se a algunes de les dimensions que, de forma conjunta, configuren les disposicions i actituds majoritàries en el si dels grups d'iguals dels alumnes vers la institució escolar.

En relació al tercer i darrer nivell d'anàlisi, les variables de centre, la composició social dels centres educatius es mostra estadísticament significativa, essent sota control la resta de variables, per al cas dels alumnes "entremaliats". Concretament, els alumnes escolaritzats en centres amb menor presència de famílies universitàries (menys d'un 20%) tenen 1,5 vegades més probabilitats que els alumnes escolaritzats en centres amb major densitat de famílies universitàries (més d'un 40%) d'ubicar-se en el grup dels "entremaliats", en contrast amb el grup dels "adherits". Així doncs, més enllà de les característiques estructurals dels alumnes i de les disposicions escolars dels seus amics, els contextos escolars infracapitalitzats, en base a aquests resultats, tendeixen a incrementar les probabilitats que els alumnes s'ubiquin en el grup dels "entremaliats".

5.4. Conclusions i recomanacions

Ens hem ocupat en aquest capítol d'avaluar el sentit i les potencialitats atribuïbles a l'ús dels conceptes de clima escolar i cultures escolars, situant-les, segons el cas, en el paper de variables independents i dependents, i de nivell individual i de centre, i sempre prenent les dades del PFI com a principal font d'informació. Ja en la introducció teòrica, i recolzant-nos en les conclusions de diversos estudis i recerques, avançàvem tot un seguit de cauteles al nostre entendre necessàries a l'hora de treballar amb les variables de clima escolar; unes cauteles que tenen a veure amb el doble biaix que acostumen a tenir les mesures que habitualment n'operativitzen el concepte: biaix substantiu (focalització en la problemàtica de la indisciplina) i biaix metodològic (naturalesa perceptiva-interpretativa de la informació de base).

Tot i les advertències formulades al voltant de la utilització d'aquestes variables —percepcions d'alumnes i directors referents al clima escolar dels centres—, hem testat també l'efecte que algunes d'elles podien tenir sobre les oportunitats de rendiment acadèmic de l'alumnat. En aquest punt, podríem dir, els intents han resultat infructuosos. En trobar-se sota control l'efecte de les variables estructurals analitzades, ni les percepcions dels alumnes sobre el clima disciplinari (treballades a nivell individual), ni tampoc les dels directors (treballades al nivell de centre) es mostren significatives en aquest sentit. Com tampoc ho són aquelles variables que recullen les percepcions dels directors a propòsit de les disposicions —nivell de motivació, entusiasme, orgull professional, capacitat cooperativa, etc.— dels seus cossos docents (“moral del professorat”). Aquest reguitzell de resultats no farien sinó reforçar la sospita que els diferents constructes de clima escolar que comparteixen alumnes i directors acaben essent poc adients com a variables descriptives de la realitat i, en conseqüència, explicatives dels resultats escolars. De fet, i en referència a les visions sobre el clima disciplinari dels centres, hem pogut evidenciar la presència d'un alt grau de dissonància entre les opinions de directors i alumnes en relació al diagnòstic que fan de la major o menor presència als centres de determinats problemes d'indisciplina. Més concretament, apuntàvem la tendència del professorat a sobredimensionar-ne l'existència, o bé de l'alumnat a menystenir-ne la freqüència.

En canvi, la conceptualització de les cultures escolars, segons ha estat aquí operada, permet superar en bona mesura les limitacions dels biaixos atribuïts a les variables de percepció sobre els climes escolars. Així, quan es fa referència a les subcultures dels alumnes es prenen en consideració els diferents conjunts de disposicions i actituds que uns i altres col·lectius mantenen en relació a l'escolarització, no tan sols aquelles pràctiques de major o menor indisciplina; alhora, la informació en què es basen les seves mesures parteix d'allò que pensen i fan els alumnes, no d'allò que pensen que pensen i fan altres alumnes. Aquesta naturalesa no mediada de les dades referents a la cultura escolar fa que la seva manipulació i l'explicació de les seves

relacions amb altres variables dependents (per exemple, el rendiment), quan aquestes relacions són significatives, acabi tenint més sentit i consistència. Idealment, seria convenient disposar de mesures directes i agregables relatives també a les cultures del professorat. A la pràctica, la recerca educativa s'ha acostat a les disposicions i actituds del professorat també a través de les percepcions de terceres persones, en aquest cas de les direccions dels centres, mesures que aleshores passen a ser interpretades en clau de clima institucional dels centres.

Sigui com sigui, hem pogut constatar com les variables de cultures escolars de l'alumnat funcionen i demostren una capacitat explicativa significativa sobre els resultats acadèmics dels estudiants. Així, el fet individual de pertànyer a un o altre grup de cultura escolar ("adherits", "entremaliats", "passius" i "resistents") té incidència en aquest sentit, fins i tot quan es controlen els efectes de les variables estructurals individuals i de centre seleccionades. En altres paraules, més enllà del sexe, el capital instructiu familiar i la procedència dels alumnes, les formes com aquests encaren el procés educatiu, això és, les seves cultures escolars, tenen un impacte net sobre el seu rendiment acadèmic. I si bé la composició escolar, perfilada en funció del nivell de concentració d'uns i altres grups culturals, perd la seva significativitat com a variable de centre en ser incorporada en l'anàlisi la composició "educativa" de l'escola, al nivell individual continua no essent indiferent el tipus de disposicions i actituds —més o menys pro-escolars, més o menys anti-normatives— mantingudes pels alumnes.

Ha estat la transcendència d'aquesta variable d'agrupació dels grups escolars, la seva capacitat explicativa dels resultats escolars, allò que ens ha portat a estendre l'anàlisi a l'intent d'explicació de les probabilitats que uns i altres alumnes acabin formant part d'aquests diferents grups. També en aquest punt les variables individuals estructurals mostren la seva consistència en l'explicació: els nois tenen força més probabilitats que les noies de pertànyer als grups d'"entremaliats" i "resistents"; els fills de pares no universitaris de pertànyer als "resistents"; i els alumnes d'origen estranger de formar part dels "entremaliats". També les característiques i tipus de vinculacions amb els respectius grups d'iguals apareixen incidents: el fet de compartir amb els amics determinades disposicions i pràctiques contribueix a allunyar els estudiants d'aquells grups la pertinença als quals acaba repercutint negativament sobre el rendiment. Finalment, també el perfil de la composició "educativa" del centre acaba incidint, en particular provocant que els alumnes assistents a centres amb un perfil més baix de capital instructiu tinguin més probabilitat de caure en el posicionament dels "entremaliats".

Tot plegat, caldria assenyalar com al llarg de tot aquest recorregut, en cap dels models explicatius presentats, han arribat a perdre ni significativitat ni poder explicatiu variables com el sexe, el capital instructiu familiar i la procedència (nivell individual), o

la composició “educativa” de les escoles (nivell de centre). Els paràgrafs que segueixen, el contingut del qual caldria llegir en clau propositiva, troben la seva principal base de justificació en la transcendència d'aquest darrer factor explicatiu.

Efectivament, en el terreny de la informació i la sensibilització, caldria insistir i difondre el missatge que la composició social dels centres té un efecte pràcticament insignificant pel que fa al condicionament de les oportunitats de promoció i èxit educatius dels fills d'aquelles famílies amb un major nivell formatiu. Efectivament, la recerca no deixa de demostrar que l'impacte de la composició escolar –sobre el rendiment, així com sobre les disposicions i actituds de l'alumnat– (composició socioeconòmica o “ètnica”) és, en aquest sentit, marcadament asimètric: té implicacions per a l'alumnat més desafavorit, mentre que l'afectació d'aquell altre amb major capital instructiu familiar acostuma a ser nul·la. Des d'aquest mateix punt de vista, en segon lloc, convindria remarcar que són els fills de famílies en posicions socials més vulnerables aquells qui tenen majors probabilitats de veure's afectats pels efectes de la composició escolar, negativament quan assisteixen a centres amb una elevada concentració d'alumnat desafavorit, positivament quan s'escolaritzen en escoles de perfil social més heterogeni. Aquesta tasca d'informació i sensibilització a unes i altres famílies –tasca d'efectes, en som conscients, sempre limitats– hauria de partir dels fonaments de la recerca (transferència de coneixement), i realitzar-se amb el recolzament de l'administració educativa i d'aquella iniciativa privada compromesa amb la cohesió social i amb capacitat per generar opinió.

Tot plegat, creiem fonamentada l'aposta per aquell conjunt de polítiques, específiques o generalistes, que tenen per objectiu l'escolarització equilibrada dels diferents perfils d'alumnes en els diferents centres educatius, tant públics com concertats. Parlem d'intervencions de caràcter més específic per referir-nos a aquelles accions que acaben afectant aquell alumnat amb una situació socioeducativa més vulnerable. Entre elles destacaríem, en primer lloc, l'increment del nombre de reserva de places per a alumnat amb necessitats educatives específiques, particularment a l'ESO, actuació que necessàriament ha de venir acompanyada d'un treball d'acompanyament de les famílies novingudes o amb fills reagrupats prèviament i durant el procés de preinscripció, així com de l'increment dels ajuts per al transport escolar i menjador. En segon lloc, caldria apostar per les polítiques de reducció de ràtios a les escoles d'infantil-primària i a la secundària, polítiques que, si bé poden arribar a resultar impopulars als ulls d'alguns centres i famílies, sí permeten obrir el marge d'opcions per a una distribució més equitativa de la “matrícula viva” (alumnat que s'incorpora als centres un cop iniciat el curs escolar). En vistes a l'objectiu “ideal” de l'escolarització equilibrada, aquestes línies d'actuació focalitzada haurien de desplegar-se prioritàriament en aquells districtes o barris amb una població escolar menys desafavorida, particularment en aquelles zones més properes a d'altres barris amb població en edat escolar socialment més vulnerable.

Alhora, convindria donar major rellevància a aquells mecanismes de redistribució de la diversitat de caràcter no focalitzat. Ens referim ara a aquelles polítiques que afecten el conjunt de l'alumnat, amb independència del seu perfil social o de procedència. En aquest capítol, remarcaríem la importància d'estendre les oficines municipals d'escolarització, i de potenciar el seu rol com a agents clau a l'hora d'informar i preinscriure l'alumnat als diferents centres públics i concertats dels municipis. Idealment, aquestes oficines haurien d'encarregar-se de la centralització dels tràmits de preinscripció, els quals en la gran majoria dels casos estan actualment essent assumits per les escoles que conformen les corresponents primeres opcions de les famílies. Al costat d'aquest mecanisme, seria oportú continuar fent de l'actual sistema d'assignació d'escoles de proximitat l'eix vertebrador del sistema de baremació de les sol·licituds. Des d'aquest punt de vista, convé mantenir-se ferm en aquesta aposta, revisant el sistema d'assignacions per manera d'assegurar que el conjunt de famílies disposen d'uns conjunts de centres de proximitat prou diversos i equiparables entre ells.

Òbviament, les conclusions obtingudes en aquest capítol no tan sols justifiquen la necessària aposta per la lluita contra la segregació escolar. És molt allò que els mateixos centres, a través de les seves polítiques organitzatives i projectes pedagògics, poden aconseguir en relació amb l'objectiu d'incrementar les disposicions i actituds pro-escolars dels seus alumnes i, de retruc, els seus resultats escolars, fent alhora que aquests siguin el menys desiguals possibles. Que la recerca quantitativa no sempre sigui capaç d'identificar adequadament els mecanismes institucionals a través dels quals s'avança eficaçment en aquest camí no implica necessàriament que aquests no existeixin. De fet, segons creiem haver demostrat en aquest capítol, existeix tot un ventall d'articulacions i processos interns als centres —capacitat de treball en equip per part del professorat, proximitat alumnes-professors, orientació més o menys instrumental de l'acció docent, capacitat i estratègies d'atenció a les necessitats individuals per part del centre, incentius al desenvolupament professional, etc.— difícilment capturables mitjançant les eines d'obtenció d'informació habitualment utilitzades en estudis de naturalesa exclusivament quantitativa. En resum, convé insistir en la conveniència d'acompanyar l'aproximació quantitativa als factors de centre amb estudis qualitius susceptibles de desentrellar allò que esdevé rellevant rere les portes de l'escola. Només així podrà enriquir-se el contrast entre l'efecte-composició i l'efecte-procés —així com la identificació de la relació entre composició i procés— al qual fèiem referència en la introducció d'aquest capítol.

5.5. Referències bibliogràfiques

- Alegre, M. A. (2007). *Geografies adolescents a secundària*. Barcelona: Observatori Català de la Joventut, Secretaria de Joventut, Col. Estudis 20.
- Alegre, M. A., R. Benito, X. Chela, I. González i B. Albeigés (2010). *L'educació postobligatòria a Catalunya. Eixos de desigualtat en les trajectòries formatives més enllà de l'ESO*. Barcelona: Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu, Col. Informes 15.
- Alegre, M. A. i G. Ferrer (2010). "School Regimes and Education Equity. Some Insights Based on PISA 2006". *British Educational Research Journal*, 36(3): 433–462.
- Anderson, C. (1982). "The search for school climate: A review of the literature". *Review of Educational Research*, 52: 368–420.
- Baker, D., B. Goesling i G. Letendre (2002). "Socio-economic Status, School Quality and National Economic Development: A Crossnational Analysis of the 'Heyneman-Loxley Effect' on Mathematics and Science Achievement". *Comparative Education Review*, 46(3): 291–312.
- Benito, R. (2010). "Segregació escolar i desigualtats educatives. Una aproximació als efectes de la composició social dels centres sobre els resultats educatius". Treball de tesina, Departament de Sociologia, UAB [inèdit].
- Bernstein, B. (1975). *Class, Codes and Control: Towards a Theory of Educational Transmission*. Londres: Routledge and Keagan Paul.
- Blackman, S. (1995). *Youth: positions and oppositions: style, sexuality and schooling*. Aldershot: Avebury Press.
- Bonal, X., M.A. Alegre, I. González, D. Herrera, M. Rovira i E. Saurí (2003). *Apropiacions escolars. Usos i sentits de l'educació obligatòria en l'adolescència*. Barcelona: Octaedro.
- Bourdieu, P. i L. C. Passeron (1970). *La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*. París: Editions de Minuit.
- Caldas, S. i C. Bankston (1997). "Effect of school population socioeconomic status on individual academic achievement". *Journal of Educational Research*, 90: 269–277.
- Cervini, R. (2005). "The Relationship Between School Composition, School Process and Mathematics Achievement in Secondary Education in Argentina". *International Review of Education*, 51(2-3): 173–200.
- Cohen, J. (2006). "Social, Emotional, Ethical and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy and Well-being". *Harvard Educational Review*, 76(2): 201–237.

- Coleman, J. S. et al. (1966). *Equality of Educational Opportunity*. Washington, US: Government Printing Office.
- Dar, Y. i N. Resh (1986). "Classroom Intellectual Composition and Academic Achievement". *American Educational Research Journal*, 23(3): 357–374.
- De Fraine, B. et al. (2003). "The effect of Schools and Classes on Language Achievement". *British Educational Research Journal*, 29 (6), 841–859.
- Dronkers, J. i M. Levels (2007). "Do School Segregation and School Resources Explain Region-of-Origin Differences in the Mathematics Achievement of Immigrant Students?". *Educational Research and Evaluation*, 13, 435–462.
- Dumay, X. i V. Dupriez (2008). "Does the school composition effect matter? Evidence from Belgian data". *British Journal of Educational Studies*, 56(4): 440–447.
- Hanushek, E.A., J. Kain i S. Rivkin (2002). "New Evidence about Brown v. Board of Education: The Complex Effects of School Racial Composition on Achievement". *NBER working papers*, n. 8741, National Bureau of Economic Research.
- James, L. i A. Jones (1974). "Organizational climate: A review of theory and research". *Psychological Bulletin*, 81: 1096–1112.
- Kerckhoff, A. C. (1976). "The Status Attainment Process: Socialization or Allocation?", *Social Forces*, 55: 368–381.
- Kreft, I. (1993). "Using multilevel analysis to assess school effectiveness: A study of Dutch secondary education". *Sociology of Education*, 66(2): 103–129.
- Lupton, R. (2005). "Social justice and school improvement: improving the quality of schooling in the poorest neighbourhoods". *British Educational Research Journal*, 31(5): 539–604.
- Mac an Ghail, M. (1988). *Young, Gifted and Black: Student-teacher Relations in the Schooling of Black Youth*. Buckingham: Open University Press.
- Marí-Klose, P. et al. (2009). *Informe de la inclusión social en España 2009*. Barcelona: Fundació Caixa Catalunya.
- Mayer, S. E. i C. Jencks (1989). "Growing up in poor neighborhoods: how much does it matter?", *Science*, 234:1441–1445.
- Moos, R. (1987). *The social climate manual*. Palo Alto, Ca: Consulting Psychologists Press.
- OCDE (2004). *Learning for Tomorrow's World. First results from PISA 2003*. Paris: OECD.
- OCDE (2009). *Creating Effective Teaching and Learning. First Results from TALIS 2009*. París: OECD.

- Opdenakker, M. C. i J. Van Damme (2001). "Relationship between School Composition and Characteristics of School Process and Their Effect on Mathematics Achievement". *British Educational Research Journal*, 27 (4), 407–432.
- Pérez, A., G. Ramos i E. López (2009). "Diseño y análisis de una escala para la valoración de la variable clima social aula en alumnos de Educación Primaria y Secundaria". *Revista de Educación*, 350: 221–252.
- Ponferrada, M. i S. Carrasco (2008). "Climas escolares, malestares y relaciones entre iguales en las escuelas catalanas de secundaria". *Revista d'Estudis de la Violència*, 4: 1–21.
- Power, F., A. Higgins i L. Kohlberg (1989). *Lawrence Kohlberg's approach to moral education*. New York: Columbia University Press.
- Scheerens, J. i R. Bosker (1997). *The foundation of educational effectiveness*. Oxford: Pergamon.
- Schoen, L. i C. Teddlie (2008). "A new model of school culture: a response to a call for conceptual clarity". *School Effectiveness and School Improvement*, 19(2): 129–153.
- Schütz, A. (1962). "Common-sense and scientific interpretation of human action", a A. Schütz (Ed.), *Collected Papers*, 1. Den Haag: Nijhoff.
- Slee, R., G. Weiner i S. Tomlinson (eds.) (1998). *School effectiveness for whom?* London: Falmer Press.
- Stringfield, S. (1994). "The analysis of large data bases in school effectiveness research", a D. Reynolds et al. (eds.) *Advances in school effectiveness research and practice* (pp. 55–72). Oxford: Pergamon.
- Tagiuri, R. (1968). "The concept of organizational climate", a R. Tagiuri i G. Litwin (eds.) *Organizational climate. Explorations of a concept* (pp. 11–32). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Teddlie, C. i D. Reynolds (2000). *The International Handbook of School Effectiveness Research*. London: Falmer Press.
- Thrupp, M. (1995). "The School Mix Effect: the history of an enduring problem in educational research, policy and practice". *British Journal of Sociology of Education*, 16(2): 183–203.
- Thrupp, M. (1999). *Schools making a difference. Let's be realistic*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Thrupp, M. (2001). "Sociological and political concerns about school effectiveness research: Time for a new agenda". *School Effectiveness and School Improvement*, 12(1): 7–40.

- Van Houtte, M. (2005). "Climate or Cultures? A plea for conceptual clarity in School Effectiveness Research". *School Effectiveness and School Improvement*, 16(1): 71–89.
- Van Zanten, A. (2001). *L'école de la périphérie. Scolarité et ségrégation en banlieue*. Paris: PUF.
- Willis, P. (1977). *Learning to labour: how working class kids get working class jobs*. Farnborough: Saxon House.
- Willms, J. D. (1986). "Social class aggregation and its relationships to pupils' examination results in Scotland". *American Sociological Review*, 51:221–241.
- Yasumoto, J., K. Uekawa i C. Bidwell (2001). "The collegial focus and high school students' achievement". *Sociology of Education*, 74 (3), 181–209.

6. SÓN REALMENT LES NOIES MÉS EXITOSES QUE ELS NOIS? FAMÍLIA, CLASSE SOCIAL I GÈNERE EN LA TRANSICIÓ A LA UNIVERSITAT

Jesús M. de Miguel i Albert F. Arcarons

6.1. Introducció

A Espanya la meitat de les persones joves arriben a matricular-se a la universitat, i l'altra meitat no. És important analitzar els factors que expliquen l'èxit d'accedir a l'educació superior. Per això utilitzem les dades del Panel de Famílies i Infància (PFI) del CIIMU a Catalunya, que segueix a una cohort sencera de joves, durant diversos anys, des de l'educació secundària a la terciària, amb entrevistes anuals a aquests joves i als seus pares. En una societat moderna i democràtica, un sistema meritocràtic suposaria que els factors que expliquen arribar a la universitat són únicament l'aprofitament escolar, les notes dels cursos anteriors, realització dels deures diàriament, tenir disciplina, estudiar molt, no repetir curs, i estar motivat/da. Aquest model meritocràtic perfecte no succeeix en la realitat. Anar a la universitat depèn més aviat de la classe social de la família, de l'estructura familiar pròpia, els estudis i ingressos dels pares, i el centre escolar (privat) en què s'estudia la secundària. El problema està a mesurar el pes diferent d'aquests factors en la població jove que arriba a la universitat. Però hi ha un altre factor que sorprèn als/es investigadors socials: el gènere. Actualment a Espanya les dones arriben a la universitat el trenta per cent més que els homes. Ser dona o home no depèn de la classe social, ni de l'estructura familiar, ni del centre escolar (privat) on s'estudia. Existeix una multiplicitat de factors —meritocràtics i adscrits— que expliquen el fet d'arribar a estudiar educació superior. Hi ha altres factors addicionals (alguns més individuals) que tenen una influència menor, però diferencial, com són valors morals, hàbits, actituds, conductes addictives, relacions interpersonals, i amistats. El nostre objectiu aquí és analitzar el pes relatiu d'aquests factors. Una incògnita per resoldre, és que sent la dona discriminada en la societat espanyola, no obstant això, arriba més a la universitat que l'home. Però quan l'accés es controla per variables de classe social, i d'esforç escolar, el factor de gènere (dona) canvia de signe, i es converteix en irrellevant. Això hauria de replantejar les polítiques educatives del sector públic. El capítol analitza relacions entre variables, proporcions, correlacions, i models de regressió múltiple per explicar els factors exposats. L'anàlisi inclou models de regressió logística binària, utilitzant els coeficients exponencials de beta. L'anàlisi i redacció final d'aquesta recerca s'ha realitzat a Harvard University i a la London School of Economics.

6.2. Transició a la universitat

El sector educatiu segueix sent —juntament amb la família— l'instrument fonamental d'estratificació social en la societat contemporània. Són els dos obstacles fonamentals a un sistema meritocràtic. Les diferències per gènere són menors en educació que al mercat de treball, però a Espanya la dona segueix discriminada. Hi ha moltes més dones a la universitat, però demostrem que a igualtat d'esforç escolar la dona arriba igual o menys a la universitat que l'home. Operativament definim “èxit” com a joves que arriben a la universitat, enfront de “fracàs” com que no arriben a la universitat. Es tracta d'una mesura parcial —aproximada i una mica reduccionista— de l'èxit en la vida. Classe social i estructura familiar segueixen sent les variables fonamentals que expliquen arribar o no a la universitat. Però el nostre estudi demostra que hi ha altres variables que han de ser tingudes en compte: factors de risc i factors de protecció. Es demostra que les hipòtesis establertes fins ara sobre els resultats millors de les dones —incloent els de PISA— no són concloents. A igualtat d'esforç i de motivació la dona segueix discriminada en el sistema educatiu. Nosaltres suggerim altres hipòtesis addicionals, com l'estratègia de recuperació de fills-homes per part de la classe alta. Una altra sorpresa és que els pares —segons diuen ells— motiven més a les filles que als fills (homes) però aquesta contradicció es pot entendre com un exemple de “profecia que es compleix a si mateixa” (*self fulfillment prophecy*). Definim també alguns processos de etiquetatge i de cribatge que es produeixen en el sistema educatiu espanyol contemporani.

Arribar a la universitat suposa una sèrie d'èxits escolars previs, que repercuteixen en la vida personal i familiar posterior, els ingressos, i la classe social a la qual s'arriba. Se sol dir que *nothing succeeds more than success*, que gens té tant èxit com l'èxit. Per arribar a la universitat existeix una carrera escolar que cal superar any a any, i si pot ser amb notes bones. Això garanteix arribar a matricular-se alguna vegada a la universitat. Està de moda l'anàlisi de l'èxit, de com aconseguir-ho, i de com mantenir-ho. Vegeu, per exemple, el llibre de *Outliers: The Story of Success* (del sociòleg Malcolm Gladwell 2008) en si mateix un llibre d'èxit, un *best seller*. L'objectiu mil·lenari és que els fills/es heretin la propietat, el poder, el negoci, i de vegades la professió familiar. Al llarg de les últimes centúries les famílies de classe alta desenvolupen estratègies múltiples perquè els seus fills/es —fins i tot quan no són intel·ligents ni estudiosos— aconseguixin ser “exitosos en la vida”. La majoria de les anàlisis d'educació i infància se centren en el fracàs, en les persones que no acaben els seus estudis, en *early drop-outs*. Poc s'ha escrit sobre l'èxit en l'adolescència per arribar a la universitat, i després a una vida professional plena. Els estudis universitaris són un requisit per a aquest objectiu. Però com s'aconsegueix arribar a la universitat? Quins factors influeixen a aconseguir matricular-se? Des de la Sociologia es pensa que la variable ingressos familiars, i classe social, és determinant, més que la intel·ligència o el talent propi. A més, les famílies desenvolupen estratègies perquè els seus fills/es

triomfin, i dediquen recursos a això, com és matricular als fills/es en un centre escolar privat. Però si controlem per la variable estatus socioeconòmic de la família, l'objectiu és esbrinar què altres factors expliquen arribar a la universitat: Estudiar en un col·legi privat? Fer diàriament els deures? Estudiar serveix per arribar a la universitat? Però com cal fer-ho? El divorci dels pares té efectes negatius? Fer esport és positiu? Jugar a la xarxa? Ser rebel o ser cohibit? Tenir ràpid xicot/a? Experimentar amb addiccions? Ser religiós? Molts d'aquests factors estan interrelacionats. Tampoc és una foto fixa sinó una pel·lícula. L'èxit escolar es produeix al llarg de diversos anys; és un procés lent. Fins i tot es parla d'una "carrera" escolar. Per a demostrar això es requereixen dades panel, on es pot seguir a una mostra d'estudiants concrets al llarg de diversos anys. És doncs una investigació llarga i costosa. El tema no és sociològicament innocent. En sistemes no meritocràtics, el sector educatiu —i la societat— perd talents, fonamentalment de classes baixes; i concedeix estatus professional i de lideratge a persones incompetents (de classes altes). Aquests dos processos contribueixen a crear una societat no meritocràtica, injusta, i poc productiva. Fins i tot des d'una perspectiva capitalista i de mercat la discriminació és disfuncional. Que el sistema educatiu seleccioni a l'inrevés, és un problema per a la societat i per al desenvolupament econòmic del país.

Partim d'una primera hipòtesi: el fracàs és més predictable que l'èxit. És més fàcil determinar els factors que influeixen no-arribar a la universitat, que concretar els que permeten arribar a la universitat. L'objectiu és l'anàlisi dels factors que influeixen en l'accés des de l'educació secundària a l'educació superior. S'identifiquen i mesuren els factors que porten a realitzar aquesta transició. Acceptem —com és usual— que la variable fonamental és la classe social (variable polifacètica que inclou ingressos, estatus socioeconòmic, capital social, educació dels pares, ocupació dels pares, i estudiar en un centre privat) però presentem les variables addicionals que contribueixen a arribar a la universitat, o almenys al no-fracàs primerenc. Hi ha variables adscrites —com el gènere, ser dona o home— que semblen tenir una importància recent a arribar a la universitat. Partim doncs de tres factors fonamentals: classe social (incloent centre escolar privat), estructura familiar, i gènere. Aquests tres factors expliquen una gran part de la transició des de l'ESO al batxillerat, i d'allà a la universitat, que es produeix en la meitat dels casos. Però la combinació de classe social, família, i gènere és diferent del que esperàvem.

En l'anàlisi del pas del batxillerat a la universitat ens referim a una transició d'èxit. La nostra atenció —teòrica i empírica—es concentra en els factors que expliquen que alguns/es joves que estan en el sector educatiu aconseguen arribar a l'educació superior mentre que altres no ho aconseguen (sovint ni ho intenten). La variable central és la classe social: el sistema educatiu espanyol està estratificat per l'estatus socioeconòmic familiar el que al seu torn condiciona el tipus de centre escolar triat (privat o públic), i les expectatives familiars i personals d'arribar a l'educació

superior. Selecciona directa i indirectament les amistats dels/es estudiants de tal forma que els amics/gues reforcen les expectatives. L'efecte de la família es veu mediatitzat per la composició o estructura familiar (“maresolteria” per exemple), i per l'origen immigrant o no dels pares. Realitzem doncs un estudi de les relacions entre expectatives —dels pares, de les amistats, i del propi/a jove— i la realitat. Les dades del Panel de Famílies i Infància (PFI) són excel·lents doncs ofereixen la possibilitat de contrastar els desitjos i expectatives amb el que després fan realment aquests/es joves diversos anys després: si es matriculen o no a la universitat. S'investiguen dos processos importants: (1) la transició, i com es realitza; i (2) el fet d'arribar a la universitat, i de quins factors depèn. Una primera hipòtesi és que és més fàcil explicar el no-arribar que l'arribar a la universitat. El fracàs (deixar d'anar a classe, no assistència a exàmens, suspensos, repetició de curs escolar, abandó parcial o definitiu dels estudis) és lineal i previsible. L'arribar a la universitat depèn d'altres factors, i depèn de factors múltiples que analitzem sociològicament aquí. Al costat de la classe social existeixen altres processos que expliquen l'arribar a la universitat (i sovint també el fracàs). Un factor important és la motivació, tant personal com de les famílies per realitzar una carrera universitària. Un altre procés sociològic és l'etiquetatge. Algunes persones són etiquetades com “set-ciències”, o com “fracassats”, i després han de fer honor a la seva etiqueta. La classe social no només suposa recursos i motivació, sinó també la capacitat de rescat o de recuperació en els casos en què els fills/es se separen de la norma (que els permetria arribar a la universitat). La classe alta dedica recursos a rescatar a fills/es “esgarriats” o que no segueixen les pautes prefixades. Però rescaten més als fills que a les filles. La literatura consultada és prolixa en exemples i teories.⁴⁸

⁴⁸ Una visió sistèmica del sistema educatiu es pot consultar en publicacions nostres (Jesús M. de Miguel, 2010, i en Iglesias de Ussel, de Miguel, i Trinidad, 2009), el llibre de Ben Wildavsky, *The Great Brain Race* (2010), les dades del “Almanac” del *The Chronicle of Higher Education* (agosto 2010 i 2011), i en els estudis de la OCDE (Santiago, 2009). Algunes idees provenen del concepte d'*academic capitalism* (Slaughter y Rhoades, 2004). Per l'anàlisi d'estratificació ens basem en els dos llibres de Richard Wilkinson (2005, y Wilkinson i Pickett, 2010), en l'estudi de *Categorically Unequal* de Douglas S. Massey (2007), així com en les excel·lents dades i hipòtesis de l'informe de la OCDE *Growing Unequal?* (2008). L'herència d'estatus a través del sistema educatiu beu de les idees de l'estudi ja clàssic de Paul Willis (1981), o d'altres posteriors com *Jocks and Burnouts* (Eckert, 1989). Els estudis d'adolescents han atret l'atenció popular recentment, amb teories noves, en Robin Marantz Henig (2010) així com Settersten i Ray en *Not Quite Adults: Why 20-Somethings Are Choosing a Slower Path to Adulthood, and Why It's Good for Everyone* (2010). La importància de la variable gènere, separable de la classe social segueix la polèmica de *The Declining Significance of Gender?* (Blau, Brinton, y Grusky, 2006), la de Kathryn i Maria Kefallas (2005), i el llibre de Gøsta Esping-Andersen, *The Incomplete Revolution* (2009). L'impacte de la família se beneficia de idees del llibre de Andrew J. Charlin (2009). Cap el final del capítol ens enfrontem amb l'objectiu de definir polítiques socials adequades, per això és interessant el llibre de *The Politics of Happiness: What Government Can Learn From the New Research on Well-Being* de Derek Bok (2010, posant-lo en relació amb el posterior de la seva esposa Sissela Bok 2010, veure també Nagel 2010, i Frey, 2010), així com les dades i hipòtesis del nostre estudi *Well-Being in Spain, United States, and China* (de Miguel i Liao, 2011). És part d'una polèmica internacional sobre *successful societies* (Hall i Lamont eds., 2009). Recentment hem incorporat idees de l'últim llibre de Zygmunt Bauman, *Collateral Damage* (2011). Pel cas espanyol hem consultat els estudis de Pau Marí-Klose et al., en especial sobre solidaritat intergeneracional, y els informes sobre inclusió (més bé és exclusió) social del CIIMU. Hi ha altres estudis consultats, però els aquí citats representen teories i hipòtesis noves en la intersecció d'estructura social y educació.

Hi ha poques publicacions i anàlisis socials que creen tanta expectació com els resultats de PISA que apareixen cada tres anys.⁴⁹ Governos i investigadors de tot el món esperen aquests resultats amb avidesa. En l'últim PISA, Espanya obté en *reading performance* un total de 481 punts, quan la mitjana de l'OCDE és 493. El nivell aconseguït per Finlàndia és de 536, la qual cosa suposa amb Espanya una diferència de 55 punts. Això significa que els/les estudiants de 15 anys d'edat a Espanya tenen un retard d'entre un i dos anys pel que fa als estudiants finlandesos. A aquestes edats és un retard considerable. La hipòtesi de l'informe PISA és que la família influeix molt més que l'escola. Espanya concentra cada vegada més estudiants amb males notes, i més fracassos. Una altra conclusió és que "La situació [socioeconòmica] familiar influeix l'èxit educatiu, i l'escola sembla sovint reforçar aquesta influència. Encara que una puntuació baixa a l'escola no depèn automàticament d'una situació socioeconòmica familiar desfavorable, el nivell socioeconòmic dels/es estudiants i de les escoles sembla tenir una influència considerable en la puntuació" (OCDE 2010b: 9). La situació socioeconòmica desfavorable no pot millorar-se amb polítiques educatives simples, i —com assenyala l'OCDE— molt menys a curt termini. És cert que el nivell socioeconòmic familiar és complicat de canviar, però també és veritat que alguns països aconseguïen reduir el seu impacte, sobretot el negatiu. La major part dels/es estudiants amb puntuacions baixes prové de classes socials baixes. Però no tots! Es pot tenir èxit malgrat provenir de classe baixa, sempre que es compleixin altres requisits. És el cas de les noies; o d'estudiants en escoles de nivell econòmic alt. La composició socioeconòmica de l'escola, per exemple, influeix en els resultats, per damunt fins i tot de la classe social de l'estudiant. L'últim Informe PISA demostra que fins i tot controlant per classe social el fet de pertànyer a una família monoparental, o immigrant, redueix la puntuació d'aquest col·lectiu. La monoparentalitat, o l'estatus d'immigrant, redueix les possibilitats d'arribar a la universitat, fins i tot quan es controla pel nivell socioeconòmic de la família.⁵⁰

⁴⁹ PISA és l'acrònim de *Program for International Student Assessment*, estudi realitzat per l'OCDE a París, que avalua el coneixement de nois i noies de 15 anys, en 75 països: 34 de l'OCDE, i 41 d'altres països i economies. S'inicia en l'any 2000 amb 26 països, i es realitza cada tres anys. El corresponent a l'any 2009 es va publicar al desembre 2010 (OCDE 2010a, 2010b).

⁵⁰ L'Informe PISA reconeix que l'efecte més devastador per assolir l'èxit es repetir curs. És la classe baixa la que més repeteix curs. L'autonomia de les escoles sol ser un factor positiu. El fet d'assistir a una escola privada, quan es controla pels nivells socioeconòmics de les famílies i les escoles, amb prou feines afavoreix l'èxit. Les diferències doncs resideixen en l'estructura familiar i el seu nivell socioeconòmic. La classe social és més important que l'escola, la qual cosa fa difícil definir polítiques educatives que millorin la situació global. Els col·legis privats aconseguïen puntuacions millors perquè la majoria dels seus estudiants són de nivells socioeconòmics més elevats. L'entorn és més important que els propis recursos. Un de cada cinc estudiants obté notes dolentes, i això amb prou feines canvia amb els anys. En la mitjana de l'OCDE la diferència entre estudiants dolents i bons es redueix; a Espanya la diferència s'engrandeix. A l'OCDE les diferències entre homes i dones, nois i noies, s'escurcen. No a Espanya. Però encara així, a l'OCDE hi ha el doble de nois amb males notes (24%) que noies (12%). PISA assenyala que la proporció de joves de 15 anys que llegeix-per-plaer diàriament ha descendit un 5%. La situació doncs es deteriora, especialment entre nois. Els lectors de diaris van baixar del 69% l'any 2000 al 64% l'any 2009. PISA no conclou amb bones notícies, sobretot per al cas espanyol, que està per sota de la mitjana, inferior a la resta de països, i la situació de la qual es deteriora. Cada vegada hi ha menys nois d'èxit.

Tradicionalment s'ha aplicat la teoria de la conducta-problema o PBT (*problem behavior theory*) originalment establerta per Richard Jessor cap a 1977, en la investigació *Problem Behavior and Psychosocial Development: A Longitudinal Study of Youth* (Jessor i Jessor, 1977). És una conducta que es defineix socialment com a problema. Posteriorment es diferencien d'una banda els factors de risc, i per l'altre els factors de protecció. Però la PBT s'aplica més als casos de fracàs que no als d'èxit. Actualment un tema d'investigació es refereix a estudiants que obtenen èxit escolar malgrat un desavantatge inicial, la qual cosa en anglès es denomina *student resilience*. L'OCDE publica l'any 2011 l'informe *Against the Odds: Disadvantaged Students Who Succeed in School* (OCDE, 2011). La nostra investigació es basa en aquestes investigacions per definir l'èxit escolar —i arribar a la universitat— utilitzant les dades d'un panel aplicat a Espanya.

6.3. Variables i dades d'investigació

Per a la investigació s'utilitza el Panel de Famílies i Infància del CIIMU (PFI), que són qüestionaris detallats a tres mil adolescents d'ESO (al final del panel ho són de batxillerat), i als seus pares respectius (s'entén sempre pares/mares), a Catalunya. És un panel que es realitza des de l'any 2006.⁵¹ En un disseny ideal la variable depenent (d'aquest capítol) seria accedir a la universitat, en relació amb les expectatives, el desig, o la previsió d'accés. Però hi ha persones que no desitjaven accedir-hi, i que no obstant això han acabat a la universitat —i viceversa. L'objectiu és, doncs, doble. Primer realitzem una anàlisi múltiple de factors que expliquen la transició a l'educació superior amb aquestes variables. Descomptant les variables fonamentals (classe social, escola, família, gènere) es diagnostiquen els altres factors que condicionen la transició. Desgraciadament no tenim dades dels resultats finals, és a dir de les persones que acaben amb èxit la carrera universitària (triada). Només tenim dades del PFI ara com ara d'estudiants d'ESO i batxillerat que arriben —o no— a la universitat. Caldria ampliar l'anàlisi fins al final, és a dir fins a la graduació universitària, i fins i tot la inserció al mercat de treball. Però per escriure sobre això hauríem d'esperar uns quants anys més.

El segon objectiu és plantejar hipòtesi per elaborar una tipologia d'estudiants a l'estil de *Jocks and Burnouts* (Eckert, 1989) o de *Learning to Labour* (Willis, 1981) — sobre la base de la bibliografia internacional sobre els temes de transicions d'èxit en educació— per mesurar l'impacte de les amistats o *peer-group pressure* en les expectatives, i sobretot en la seva realització. Un plantejament crític és el de Mary

⁵¹ Mentre no s'especifiqui una altra cosa, en aquest capítol l'expressió “pares”, en plural, inclou tant al pare com a la mare. Com ens referim a la transició a estudis superiors (o en general a la universitat)— la investigació se centra fonamentalment, però no de forma exclusiva, en tres qüestionaris del panel que es denominen: Pares 2006, Batxillerat 2008, i Pares 2010. Aquest últim inclou dos qüestionaris diferents: amb fills/es en la llar, i amb fills/as fora de la llar. Per tenir dades sobre el nivell d'educació dels pares ha estat necessari anar al qüestionari de Pares 2006.

Evans, en *Killing Thinking: The Death of the Universities* (2004). Les nostres preguntes són diverses: Qui té expectatives i per què? Com la classe social condiona els desitjos i expectatives dels/les joves? Qui realitza després aquestes expectatives i quins joves no les compleixen? Qui ho aconsegueix? i què és el que (més) influeix a arribar a la universitat? Lògicament la variable independent fonamental és l'estatus socioeconòmic familiar, que condiona —a més dels recursos econòmics vitals— el centre escolar on s'estudia, el cercle d'amistats, i fins i tot el desig/expectatives tant dels pares com dels/es estudiants. Però no condiona el gènere (home o dona) de l'estudiant. Atès que —en nombres absoluts— les dones arriben més a la universitat que els homes, hi ha factors que s'escapen a l'explicació simple de classe social. Però hi ha altres variables que en aquest cas tenen també importància, com són els valors o la identitat nacionalista o la religiosa.

Els amics, el *peer-group* (grup d'iguals), influencien la transició a la universitat. Però al seu torn el cercle d'amistats ve condonat per la classe social. El gènere matisa aquestes relacions. Comparem la influència del *peer-group* amb la resta de variables independents. Qui ho aconsegueix? Interessen els factors que influencien arribar a la universitat a més del ja conegut de l'estatus socioeconòmic. Per exemple, el gènere té una importància decisiva, que no obstant això no ve condicionada per l'estatus socioeconòmic de la família. Analitzem els/les estudiants que tenen expectatives de seguir endavant estudiant; les expectatives dels seus pares, del cercle d'amics/gues, i realment qui ho van aconseguir després. Hi ha quatre tipus: A. Tenen expectatives i les compleixen (de forma sintètica els denominem d'èxit); B. No tenen expectatives, però ho aconsegueixen (són pocs casos, i estranys); C. Tenen expectatives i no les compleixen (fracassats); D. No tenen expectatives, i no ho aconsegueixen (fracassen, abandonen i es converteixen en *early drop-outs*). També creuem les expectatives pròpies amb la dels seus pares, tenint en compte que ambdues són irreal, però més encara la dels pares. Proposem una tipologia de famílies basades en desitjos i realitats. Una anàlisi similar inclou les expectatives dels pares i dels/es joves —homes i dones— i el desig de realitzar estudis universitaris. També sobre les expectatives de les amistats i les pròpies. Aquests quatre tipus són

diferents i permeten mesurar les diferències i dissonàncies.⁵²

El problema social (que no estadístic) és que arribar a la universitat ve determinat no per les qualitats personals del jove, sinó per l'estatus de la seva família. L'èxit l'aconsegueixen les famílies, no els estudiants. Classes altes i mitjanes altes desenvolupen estratègies perquè els seus fills (i també filles) arribin a la universitat encara que aquests fills i filles no siguin intel·ligents. Si els fills/es fracassen són rescatats pels seus pares. Com més lax i flexible és el sistema de transició, més afavoreix a la classe alta. La selectivitat té sentit no quan permet que els fills-d'obrer vagin a la universitat, sinó quan a alguns fills-de-rics no se'ls permet ingressar. La classe social mesurada com a estatus socioeconòmic —ESE— és la variable més determinant, doncs influeix al seu torn en l'elecció de centre escolar, dels grups d'amistats, les expectatives, i per tant en els diversos tipus d'estudiants.⁵³

La nostra investigació té doncs quatre potes: els factors estructurals —d'estatus socioeconòmic familiar— que és el factor explicatiu fonamental d'arribar a la universitat; en segon lloc la història escolar; en tercer lloc les expectatives, motivacions i valors tant dels pares com del grup de referència, així com dels/es propis joves i les seves amistats. Hi ha altres factors extraescolars que no depenen completament de l'estatus socioeconòmic familiar però que tenen importància, com són el gènere i altres factors externs. El gènere funciona en contra de la hipòtesi natural que és que les dones estan discriminades (i explotades) en la societat... però no obstant això n'hi ha un 30% més a la universitat. Després veiem —i aquesta és la nostra contribució més original— que encara estan discriminades respecte dels homes. En el sector educatiu ocorre que les dones arriben més a la universitat, perquè treuen sempre millors notes en l'ensenyament obligatori, i fracassen menys. A Espanya actualment hi ha més dones estudiant que homes, sobretot a la universitat. Després veiem com això té una explicació més complicada.

El PFI original de 2006 consta de 3.008 casos. Però només interessen els nascuts en 1991 o abans, que són els que en el curs 2009-2010 tindrien entre 18 i 22 anys, i per

⁵² Una altra forma d'apropar-se a aquest tema és seguir a un tipus determinat (el que es podria definir com "els llests de la classe"), definir qui són, i si realitzen la transició a educació superior. Posem un esforç especial a mesurar les diferències pares-fills (tant homes com dones) en les seves expectatives i estudis. Es defineix la variable dependent (expectatives/realitats sobre transició a educació superior) a tres nivells. La variable dependent la mesurem a través de diverses etapes: (1ª) expectatives dels pares (variable 15.4 del qüestionari de batxillerat 2008), (2ª) expectatives de les amistats (variable 61.8 del qüestionari de batxillerat 2008), (3ª) expectatives personals (variable 17.4 del qüestionari de batxillerat 2008), (4ª) estudiants universitaris (variable 19.11 del qüestionari de pares 2010).

⁵³ En les definicions anteriors utilitzem la paraula "elecció" però no estem segurs que realment es triïn coses, especialment els fills/as. La variable classe social o ESE s'aconsegueix amb una combinació de preguntes del qüestionari de Pares 2010: ocupació principal (preguntes 28 i 35), ingressos familiars (pregunta 40), i educació. Idealment cal incloure també el nivell educatiu dels pares, que serveixi amb independència de l'estatus socioeconòmic, per mesurar diferències. Però en la mostra de pares de 2010 no apareix aquesta informació, així que hem utilitzat el panel de Pares 2006, que inclou la variable educació dels pares (en preguntes 12 i 28).

tant poden estar ja a la universitat. Aquest fet diferencia el que de forma resumida anomenem èxit (haver arribat a la universitat) i fracàs (no haver-hi arribat). Aquest univers està compost per 1.483 persones. D'elles contesten a la tercera onada de 2008 un total d'1.052 casos, és a dir el 69%. De l'univers d'1.483 joves que podrien estar a la universitat, tenim coneixement del que estan fent en el curs 2009-2010 a través dels seus pares d'un total d'1.319, o sigui del 89%. De les persones que tenim dades, la distribució dels quals van arribar a la universitat i els que no és aproximadament la meitat cadascun: 49% sí que van arribar a matricular-se a la universitat segons ens informen els seus pares (o sigui 645 casos), i 51% no van arribar a la universitat (674 casos).⁵⁴

La variable dependent són doncs les 645 persones (49% de la mostra possible) que han arribat a la universitat. La primera hipòtesi és que arribar i no-arribar a la universitat poden considerar-se com dos costats d'una mateixa moneda doncs són categories excloents, però els factors que ho expliquen són diferents. Segona hipòtesi: és més difícil d'explicar l'arribar que el no-arribar, perquè el primer és més múltiple. Tercera: l'arribar a la universitat no té una explicació merament escolar. Quarta: l'impacte del centre és menor de l'esperat, sobretot quan es controla per classe social i família. Cinquena: els desitjos, expectatives, i cercle d'amistats vénen condicionats per l'estatus socioeconòmic familiar. Sisena: hi ha una variable que no està condicionada per la classe social —que és el gènere— i que permet una anàlisi diferent, ja que sí que té un impacte important en la transició a l'educació superior. Aquesta sisena hipòtesi és la que obté resultats més sorprenents, i són originals en la nostra investigació.

6.4. Classe social com a factor fonamental

La classe social —o l'estatus socioeconòmic familiar— és el factor fonamental que explica arribar a la universitat. La classe social condiona l'èxit escolar, i el sistema de reproducció social. L'estatus socioeconòmic s'hereta, i una de les estratègies és el sistema educatiu. Per accedir a un estrat social elevat es requereix educació superior. La família i el sistema educatiu institucionalitzen —i fins i tot legitimen— el sistema d'estratificació social. Es pot mesurar per quatre indicadors: tipus de centre en què ha estudiat l'educació secundària, ocupació del pare, ingressos familiars, i educació dels pares (o sigui, pare i mare). Cadascun d'aquests indicadors tenen la seva singularitat pròpia: els seus problemes de definició, i la possibilitat d'obtenir dades vàlides en les

⁵⁴ Hi ha casos missing, a causa de que no van contestar una o una altra entrevista del panel, o simplement no van ser localitzats a l'escola o centre educatiu original. Però suposem —cosa que no és rigorosament certa— que es distribueixen aleatòriament. Sobre aquest tema de les mostres i les dades convé comparar l'experiència dels altres autors/es en el IV Informe CIIMU.

nostres dues mostres (els que arriben a la universitat, i els que no-arriben).⁵⁵ De la classe alta el 71% dels joves estudien a la universitat (29% no hi han arribat... encara) (taula 6.1). En la classe mitja-alta accedeixen a la universitat la meitat (50%), en la classe mitja-baixa el 42%, i en la classe baixa el 29% (el 71% restant no arriben a la universitat). És una coincidència que els percentatges s'inverteixen: 71/29% en la classe alta i 29/71% en la classe baixa. En qualsevol cas la classe social alta explica dues vegades i mitja més l'estudiar a la universitat que la classe baixa. La classe social és una variable explicativa, però esperable. Més complicat és definir què altres factors —no associats a classe social— expliquen el fet d'arribar a la universitat.

Taula 6.1. Proporció d'adolescents que arriben a la universitat segons classe social (percentatges). Catalunya

Arriba a estudiar a la universitat	Total	Classe alta	Mitja-alta	Mitja-baixa	Classe baixa
Sí	50	71	50	42	29
No	50	29	50	48	71

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2010*, CIIMU.

Si es divideix a les famílies en tres estrats econòmics, segons els seus ingressos familiars anuals, succeeix que en el grup d'ingressos alts el 65% dels fills/es estan a la universitat.⁵⁶ En el grup d'ingressos mitjans són el 45%. En el grup d'ingressos baixos hi ha només un 27% de fills/es estudiant a la universitat. Les diferències són doncs de 2,4 vegades, és a dir bastant grans. Els diners és la variable que més distingeix a unes famílies d'unes altres. Si es té en compte el nivell educatiu del pare, les diferències són del doble, una mica menors a les diferències de diners. Els pares amb estudis superiors tenen un 69% dels seus fills/es a la universitat, amb estudis secundaris la meitat dels seus fills, i els pares amb sol estudis primaris el 36%. Les diferències per fills (homes) i filles són clares: hi ha sempre més filles a la universitat que fills. Les diferències majors es produeixen en la classe baixa. En el cas de dones en la classe alta el 71% estudien a la universitat, però en el cas d'homes de classe baixa són només el 17%. La dona té més èxit escolar i arriba més a la universitat, però això és més acusat en la classe baixa on noies i nois es diferencien molt.⁵⁷ La distribució de joves que sí que arriben a la universitat en la mostra que analitzem és la següent:

⁵⁵ Dividim la mostra total en quatre classes socials: classe alta, mitja alta, mitja baixa, i baixa. Idealment s'hauria dividit en les cinc classes tradicionals, però el nombre de casos és insuficient. Per això s'utilitzen els ingressos familiars. Però com que un 25% no contesta aquesta pregunta (d'ingressos familiars) completem la mostra amb dades d'ocupació i estudis dels pares. Així aconseguim classificar correctament al 97% de la mostra.

⁵⁶ Operativament el grup d'ingressos familiars alts és més de 36.000 euros a l'any, i el grup d'ingressos baixos és de menys de 21.600 euros anuals per família.

⁵⁷ Les dades es refereixen a la mostra del PFI, de joves que poden o no haver arribat a la universitat. En total arriben a la universitat el 41% dels homes i el 55% de les dones.

Taula 6.2. Proporció d'estudiants d'ESO que arriba a la universitat segons ingressos i gènere (percentatges). Catalunya

Segons els ingressos familiars:	Noies	Noies	Increment de noies sobre
Alts	71	58	22
Mitjos	51	36	42
Baixos	33	18	83
Total	55	41	34
Diferència d'ingressos alts/baixos en vegades	2,2 vegades	3,2	

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006-2010*, CIIMU.

La classe alta és més homogènia en quant a l'ingrés a la universitat. Les diferències grans estan en la classe baixa, on les filles arriben a la universitat gairebé el doble que els fills. Els homes sofreixen més desigualtats per classe social, superiors al triple. En la societat el model estereotipat d'home és no-intel·lectual, i no-educat, sinó més aviat un rol masculista, allunyat de la universitat. Solament en la classe alta més de la meitat dels homes arriben a la universitat. La variable ingressos familiars és un indicador bastant exacte d'arribar a la universitat, tret que s'oculta i es menteix bastant. Aproximadament un 10% de la mostra no contesta a aquesta pregunta, i segurament hi ha prou inexactitud en les respostes. En qualsevol cas les diferències no poden ser més òbvies. Dividits els ingressos familiars en cinc grups, el grup amb nivell més alt té un factor de vuit vegades més possibilitats d'anar a la universitat versus no anar-hi, i fins i tot el grup següent amb ingressos alts encara té el doble de probabilitats. En canvi la classe més baixa té 2,3 vegades menys possibilitat d'arribar a la universitat. Només un terç de la classe baixa arriba a la universitat.

La classe social la mesurem aquí —operativament— mitjançant la combinació d'ingressos (familiars) i estudis (del pare). Presenta unes diferències en els extrems que van des d'1,8 vegades a 2,6 vegades de diferència que els seus fills/es vagin a la universitat o que no hi vagin. En aquest fet d'anar-hi o no-anar-hi, la variable d'ingressos familiars discrimina una mica més que la d'estudis del pare. Les diferències majors es troben en els nivells d'ingressos familiars baixos, on la probabilitat d'arribar a la universitat és limitada. Sabem que el problema és que pocs homes de classe baixa arriben a la universitat. Els ingressos alts defineixen la major probabilitat d'arribar a la universitat (52%) i el nivell d'estudis més baix dels pares suposa el fracàs major dels fills/es (46%). La classe alta no només té majors ingressos familiars, sinó també major capital social i cultural.

La classe social —més que l'esforç o la intel·ligència de l'estudiant— explica realment l'arribar a la universitat. L'herència social és alta, anul·lant els efectes d'altres variables com a centre escolar o estudis. L'educació és un sistema de reproducció de la classe social, i d'assegurar l'herència social: “els hereus” en expressió de Pierre Bourdieu. És l'estatus dels pares —més encara de la mare— el que explica que el fill o

filla arribi a la universitat. Els pares que no tenen estudis expliquen el triple de fracassos, mentre que els que tenen estudis universitaris creen diferències de més del doble. Seguint aquestes dades, la nostra hipòtesi —que hem de comprovar— és *que l'èxit s'explica per la mare, mentre que el fracàs s'explica pel pare*.⁵⁸ La variable estudis del pare discrimina menys que els ingressos familiars, però hi ha més dades o sigui hi ha més persones que donen informació sobre estudis que no sobre ingressos. En qualsevol cas, ambdues variables funcionen en la mateixa direcció: la classe baixa té menys fills/es a la universitat, els homes sofreixen més diferències socials familiars, i la dona està millor situada en les classes mitjanes tenint més èxit diferencial enfront dels homes de la mateixa classe mitja. És part del que en sociologia es denomina: *la soferta classe mitja*, que en aquest cas afavoreix a les filles (de Miguel, 1998). Les dades són igualment reveladores; la taula 6.3 inclou la proporció de joves que arriben a la universitat:

Taula 6.3. Proporció d'estudiants d'ESO que arriba a la universitat segons el nivell d'estudis del pare i gènere (percentatges). Catalunya

Nivell estudis del pare	Noies	Noies	Increment de noies sobre nois
Universitat	74	63	17
Secundària	61	36	69
Primària	40	28	43
Total	56	41	36
Diferència d'universitat/primària en vegades	1,8 vegades	2,2	

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006-2010*, CIIMU.

Amb qualsevol indicador que s'utilitzi, les diferències d'arribar a la universitat per classe social són considerables —entre el doble i el triple— i això que estem analitzant estrats grans, amb divisions de les famílies únicament en tres grups. La nostra hipòtesi és que la classe social alta ajuda més als seus fills-homes. Això es produeix potser perquè són realment més conservadors, i inverteixen més en fills-homes. La classe baixa per contra perjudica bastant més als fills-homes, afavorint en ells un treball primerenc, abandonament de l'escola, i un rol més de mascle. Per ingressos les diferències estan clares. La probabilitat major d'arribar a la universitat és en homes de classe alta, i el fracàs major en dones de classe mitja. Però si es mesuren les diferències per nivell d'estudis del pare, llavors el fracàs major s'observa en famílies en què els pares només tenen estudis primaris (fins i tot incomplets). Les diferències són considerables: més de quatre vegades en les filles i més de sis vegades en els fills.

El fet que la família tingui diners afavoreix als fills-homes enfront de les seves germanes. En la classe baixa és a l'inrevés: les germanes es distancien dels seus germans i tracten d'accedir a una educació i treball més de classe mitja. L'arribar a la

⁵⁸ La mare discrimina més perquè hi ha menys casos amb estudis superiors. És doncs, fins a cert punt, un constructe estadístic.

universitat s'explica més pels ingressos familiars (de 9% a 58%) observant-se les majors diferències de classe social en els homes. La classe social és doncs una variable determinant per arribar a la universitat, que fa perdre sistemàticament talents de la classes baixes. Però existeixen diferències per gènere que són considerables, tenint la dona més probabilitats d'arribar a la universitat que l'home (actualment) sobretot en la classe baixa, on la dona manté un cert èxit escolar en relació a un home que fracassa molt. Dins de les variables de classe social, els ingressos familiars expliquen l'arribar a la universitat, però no tant el fracàs; mentre que el nivell d'estudis dels pares expliquen el fracàs però no tant l'arribar a la universitat. Els pares rics aconsegueixen que les seves filles i sobretot els seus fills facin carrera universitària. Els pares sense estudis —o només amb estudis primaris— expliquen el fracàs dels seus fills.

Però com arriba la classe alta més a la universitat? Quines estratègies utilitza? Un mecanisme és que les classes altes obtenen millors notes, bé perquè aprenen més, o perquè van a col·legis privats on les notes que s'assignen estan esbiaixades cap amunt. Podem calcular les notes mitjanes obtingudes pels estudiants l'any passat, en el batxillerat, segons el nivell d'ingressos familiar. Per a major claredat només tenim en compte notes extremes. Són les següents:

Taula 6.4. Nota mitjana de l'any anterior al batxillerat segons ingressos familiars (percentatges). Catalunya

Nota mitja de l'any anterior al batxillerat:	Ingressos familiars		
	Alts	Mitjos	Baixos
Excel·lent	10	9	6
Aprovat	16	18	28
Suspens	6	7	8

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006-2010*, CIIMU.

La classe alta obté un 67% més excel·lents de nota mitja que la classe baixa. Són aquestes notes merescudes? És una cosa que no podem assegurar aquí. Segurament no. La diferència està en el que s'ensenya, la forma d'examinar, com es puntua, i el tipus de centre. No necessàriament aquestes notes reflecteixen intel·ligència real. La polèmica és extensa i complicada. La distribució de suspensos no s'acarnissa en la classe baixa. És més aviat l'aprovat el que és més típic de la classe baixa. Es passa de curs, però sense estar motivat per treure bones notes. El fet real, empíric, és que la classe alta treu força millors notes. Potser sigui l'educació del pare el que explica millor que les notes bones es concentren en la classe alta, i els suspensos en la classe baixa:

Taula 6.5. Nota mitjana de l'any anterior al batxillerat segons nivell d'estudis del pare (percentatges). Catalunya

Nota mitja de l'any anterior al batxillerat:	Nivell d'estudis del pare		
	Universitaris	Secundaris	Primaris
Excel·lent	12	9	5
Aprovat	33	28	22
Suspens	4	8	12

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006-2010, CIIMU.

Els fills/es de pares sense estudis suspenen el triple que els fills de pares amb estudis universitaris. La diferència és considerable. Aquest és el mecanisme pel qual la classe baixa no arriba a la universitat, o arriba en una proporció tres vegades menor que la classe alta. Pel que fa a notes, el nivell d'estudis del pare és més determinant que els ingressos familiars, tot i que fet i fet l'ingrés a la universitat depèn més dels diners. Els estudis dels pares expliquen els estudis dels fills/es, així com la classe social familiar explica finalment que els fills, sobretot els fills-homes, arribin a la universitat.

6.5. Què influeix més el centre escolar o la família?

L'èxit —definit aquí com arribar a la universitat— es produeix en la meitat dels adolescents de la mostra. La primera sorpresa és que encara que la diferència de centre escolar condiona arribar a la universitat, ho fa menys del que s'esperava: 1,4 vegades més arriben a la universitat si s'estudia en un centre privat (o concertat), és a dir un 49% més de casos. Si a més controlem per altres variables de classe social, és possible que l'efecte del centre escolar privat disminueixi. El centre no és l'explicació d'arribar a la universitat sinó altres factors més estructurals i familiars. No sembla que els centres privats donin millors notes (només hi ha un 6% més d'excel·lents que en centres públics), però sí és cert que en els centres públics suspenen més (tenen un 62% més de suspensos).

El fet de *repetir curs* és un dels factors més negatius per a la possibilitat posterior d'arribar a la universitat: vuit vegades més negatiu en la mostra dels que no arriben a la universitat. Entre els estudiants que repeteixen curs només un 6% arriba a la universitat, i la proporció és igual a la privada que a la pública. La sorpresa doncs és que les diferències són similars segons el tipus de centre. És fins i tot una mica més negatiu en privada. Però aquesta relació emmascara el fet que els/les estudiants en un centre públic repeteixen curs bastant més (un 43% més) que els que estudien en un centre privat o concertat. El més important per arribar a la universitat està en *no repetir curs*, tant en uns centres com en uns altres. La diferència no resideix doncs tant en les notes, ni en l'impacte de repetir curs, encara que en els centres públics es repeteix amb més facilitat, i la distribució de notes és una mica més baixa.

Es debat sobre les diferències per centre, però la nostra hipòtesi és que les diferències que produeixen les famílies són més importants que les del centre. En la taula 6.6 es recullen les dades sobre motivació per anar a la universitat:

Taula 6.6. Motivació per anar a la Universitat segons titularitat del centre en que estudia (percentatges). Catalunya

	Tipus de centre		
	Privat	Públic	% d'increment a la privada
Motivació per a fer una carrera universitària			
Els seus pares volen que en faci una	83	76	9
Els seus pares l'animen molt sovint a fer-la	32	28	14
El propi estudiant creu que la farà	76	64	19
Molts o tots els seus amics/gues pensen que farà una	54	34	59

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2008, CIIMU.

Aquestes dades ofereixen una informació important. Els pares, gairebé tots, volen que els seus fills/es facin carrera universitària. Amb prou feines hi ha diferències entre els que envien als seus fills/es a un centre privat o a un públic: 83% i 76%. Almenys això és el que diuen. Un de cada tres pares són insistents, i animen als seus fills/es molt sovint. Però aquí tampoc hi ha grans diferències per tipus de centre escolar (32% privat, 28% públic). Però quan es tenen en compte els pares que animen sovint i molt sovint les diferències s'anul·len: en tots dos casos (privada/pública) la proporció de pares animadors és exactament la mateixa: 67%. On són doncs les diferències per tipus de centre? Una mica en la voluntat o el desig dels propis estudiants, doncs en els centres privats el 76% dels/es estudiants creuen que faran carrera universitària, enfront de 64%, en els centres públics. Les diferències majors sorgeixen quan afirmen que la majoria dels seus amics/gues (molts, gairebé tots, o tots) pensen estudiar una carrera universitària: són més de la meitat (54%) en els centres privats i només un terç (34%) en els centres públics. En qualsevol cas, la sorpresa d'aquestes dades és que les diferències que prevèiem per tipus de centre són petites. Òbviament els centres privats (i concertats) porten més a fer una carrera universitària que els centres públics. El contrari seria impensable, perquè els pares matriculen als seus fills/es en un centre privat —i paguen— precisament per assegurar-se que després fan una carrera d'educació superior que els garanteixi un estatus socioeconòmic alt.

Els centres privats aconseguixen un 43% més que els públics que els seus estudiants arribin a la universitat. Però “centre escolar privat” és una variable intervinent que depèn al seu torn de l'estatus socioeconòmic de les famílies. En els centres públics hi ha quatre vegades més estudiants de famílies immigrants: són 3% en privada, 12% en pública. Però el més cridaner d'aquestes dades és que en els centres privats l'èxit i el fracàs d'immigrants és igual a les famílies no-immigrants, mentre que en els centres públics les famílies immigrants tenen tres vegades més fracassos. És a

dir —que si les altres variables romanen iguals— el ser immigrant és un factor negatiu a l'escola pública, però no influeix en gairebé res o gens en la privada. L'escola pública té un efecte multiplicador en la discriminació, o almenys en les conseqüències negatives del fet de pertànyer a una minoria ètnica o a un grup estranger. És possible que les minories immigrants que envien als seus fills/es a un col·legi privat (o concertat) siguin diferents a aquelles que envien als seus fills/es a una escola pública. D'altra banda, l'element d'integració social és important. En el context de Catalunya, els i les estudiants *catalanistes* arriben més a la universitat, i els *espanyolistes* hi arriben menys.⁵⁹ El catalanisme és un element integrador i d'èxit, però els centres privats disminueixen aquestes diferències o guanys, igualant als seus estudiants.⁶⁰ El sector públic és més divers, el sector privat és més homogeni, al contrari del que es podria haver suposat. Els centres privats preparen més per arribar a la universitat.⁶¹

Què té més influència —en el fet d'arribar a la universitat— el tipus de centre escolar o la família? I si la família és immigrant? Les famílies immigrants són menys d'una de cada deu entre nois/es que estan a l'escola. Però el factor de fracàs és tres vegades superior si la família és immigrant. La immigració és doncs un factor que discrimina en contra d'arribar a la universitat, independent de les característiques familiars d'aquesta immigració. La riquesa, i el capital social de la família és el factor definitiu en una transició d'èxit. Però també ho és el tipus de família. En els informes de l'OCDE sobre desigualtat i pobresa (en *Growing Unequal?*) es demostra que una variable essencial per explicar aquests processos és el tipus de família o llar. La família *biparental* es refereix al fet que l'estudiant té un pare i una mare que viuen junts. La monoparentalitat (gairebé sempre es refereix a la mare) redueix les possibilitats d'arribar a la universitat en un 71%. Però el tipus de llar, sobretot en casos de monoparentalitat femenina està relacionat amb classe social. La biparentalitat explica una mica el que els/es fills arribin a la universitat, encara que és més aviat a l'inrevés:

⁵⁹ Denominem operativament aquí com a “catalanistes” als/les estudiants que diuen sentir-se *solament catalans*, i “espanyolistes” els que se senten *solament espanyols*.

⁶⁰ Catalanistes i espanyolistes es distribueixen pràcticament igual entre centres privats i públics. Són catalanistes —igual en tots dos casos— un de cada quatre estudiants, i són espanyolistes al voltant de dos de cada deu. Però l'interessant és mesurar les diferències per tipus de centre. En el sector públic els/les catalanistes arriben després a la universitat. En els col·legis privats els/les estudiants catalanistes incrementen un 52% el seu èxit anant a la universitat; en els centres públics els/les catalanistes incrementen un 120% aquesta possibilitat, i els espanyolistes tenen vuit vegades més casos de no arribar (proporcionalment).

⁶¹ Cap d'aquestes dues proposicions suposen una sorpresa. La diversitat pot mesurar-se d'una altra forma. Hi ha més estudiants ateus (i indiferents) en la pública que en la privada, com podria esperar-se, però les diferències no són grans: 12% més a la pública. Però a la privada hi ha el doble d'estudiants catòlics practicants: 8% versus 4% a la pública. L'ésser religiós augmenta la possibilitat d'arribar a la universitat, perquè suposa ser més tradicional, obedient, disciplinat, i controlat per la família. En el sector privat els ateus arriben menys després a la universitat, mentre que és el contrari a la pública. En els centres públics els estudiants ateus (així com indiferents o agnòstics) arriben a la universitat en major mesura. Estar integrat suposa un major èxit, però en centres privats estar integrat significa alguna cosa diferent (sovint oposat) als centres públics.

la no-biparentalitat eleva el fracàs a 1,6 vegades més. Al seu torn la manca del pare, o que el pare no visqui en la llar amb el fill/a redueix la probabilitat d'èxit. No només la classe social o els diners són importants, sinó també l'existència protectora (també "controladora") d'un pare present en la llar. L'existència del pare a casa suposa un factor d'arribar a la universitat per al fill/a. No importa realment la causa per la qual el pare no hi és: ja sigui per divorci, per abandó de la llar, o senzillament per haver mort. En els tres casos el factor és similar, quan falta el pare aproximadament 1,4 vegades més no arriben a la universitat.

6.6. Per què la dona va més a la universitat?

Hi ha un secret per resoldre, i és per què —actualment— les dones arriben més que els homes a la universitat. Dit d'una altra forma, els qui fracassen són sobretot homes. A tot el món les dones són un 8% de més èxit. A Europa hi ha més dones a la universitat que homes. A Espanya hi ha 124 dones per cada cent homes. En Suècia són 157 dones. A Estats Units són 141 dones (per cada cent homes en educació superior). Fins i tot a Llatinoamèrica hi ha més dones que homes a la universitat (119 dones). A Àsia hi ha menys de cent dones per cada cent homes: 88 dones a Japó, i 67 dones a Corea del Sud. Àsia manté un retard considerable en el desenvolupament de la dona en la societat, fins i tot als seus països més desenvolupats econòmicament. En la nostra mostra total aproximadament la meitat d'estudiants (49%) arriben a la universitat: 55% de les dones, i 40% dels homes. És a dir, les dones són un 38% de més èxit a arribar a la universitat que els homes. És una diferència apreciable. En carreres específiques hi ha bastants més homes en enginyeries i ciències, mentre que hi ha més dones en totes les altres: humanitats, socials, i carreres sanitàries.

El gènere és una variable explicativa important per entendre el fet d'arribar a la universitat perquè no es relaciona amb classe social, ni explica la classe social. Classe social i gènere són variables no relacionades. Als quinze anys, hi ha un nombre igual d'homes i dones a Espanya, i es distribueixen igual segons famílies i classes socials (neixen 105 homes per cada cent dones). No obstant això, l'èxit educatiu s'explica cada vegada més en termes de gènere: són les dones les que treuen millors notes en l'educació secundària, i arriben després més a la universitat. Els seus resultats escolars són consistentment millors. En realitat els resultats escolars de les nenes i dones són sempre més alts que entre homes (hi ha homes molt llestos, però la majoria estan per sota de la mitjana). Els homes són o molt intel·ligents, o fracassen. En la nostra mostra aquesta relació és òbvia. Arriben a la universitat el 65% dels casos en dones i solament el 35% d'homes: el 86% més de dones, proporcionalment. El millor d'aquesta variable és que no es pot explicar per cap altra.⁶² Una explicació és que les dones no arriben

⁶² Les mostres no són grans: 645 casos arriben a la universitat (dels 421 són dones) i 674 de casos (342 dones). No són casos suficients per realitzar una anàlisi elaborada; però és possible formular hipòtesis convincents.

més a la universitat, sinó que són els homes els que arriben menys. La dona compleix amb els objectius; és l'home el que fracassa i abandona.

El més difícil és aïllar els factors que produeixen que les dones tinguin més èxit escolar, millors notes, i menys abandó. Ser o no internauta amb prou feines crea diferències, perquè en l'actualitat gairebé tots els/les joves són internautes. Els homes són una mica més internautes (78%) que les dones (68%). Malgrat això els no-internautes fracassen més. Això ja s'ha vist a PISA (OCDE, 2010b). En dones, el fet de ser internauta no contribueix a l'èxit, però sí que hi ha diferències en el cas dels homes on els molt internautes arriben després més a la universitat. Les diferències no són significatives, però el gènere introdueix una variable oposada: les dones internautes fracassen, els homes internautes arriben a la universitat. En qualsevol cas Internet és un instrument. Alguns joves utilitzen Internet per matar el temps cada nit, amb *facebook*, tractant de ser graciosos dins d'una xarxa o grup de referència, per lligar, i amb objectius de jugar. Les diferències que trobem són significativament en l'ús concret d'Internet on hi ha diversitat per gènere. L'ús d'Internet —i altres tecnologies d'informació i comunicació— no diferencia, tret que sigui per a ús acadèmic. L'ús acadèmic d'Internet contribueix a arribar a la universitat. Però són les dones les que més utilitzen Internet amb objectius acadèmics: un 53% més que els homes. Però fer-ho és una variable associada a arribar després a la universitat, doncs ho incrementa un 22% en el cas de les dones, i un 62% en el cas dels homes. Els homes utilitzen Internet més que les dones però és amb un altre objectiu, més d'oci, i menys acadèmic.⁶³

Diverses dades porten a la hipòtesi que *la rebel·lia de l'home porta al fracàs, i no obstant això la rebel·lia en el cas de la dona afavoreix l'arribar a la universitat*. Les famílies ajuden més als fills-homes que a les filles, però ho fan de forma equivocada, portant-los, sense adonar-se, cap al fracàs: permetent-los suspendre, i abandonar estudis de forma prematura. Una hipòtesi inicial és que les famílies permeten —i fins i tot afavoreixen que— als seus fills-homes siguin “homes”, a l'estil de *boys will always be boys*. S'accepta que alguns fills (homes) deixin d'estudiar i de fer deures, realitzin una certa violència verbal (de vegades física), siguin rebels, es dediquin molt al futbol com a espectadors o com a actors, fumin i fins i tot prenguin altres drogues... en definitiva desenvolupin un rol de “mascle”, mentre que reprimeixen aquestes conductes en les filles. Però el rol de “mascle” no porta a l'èxit escolar, ni a la

⁶³ Alguna cosa similar ocorre en els/les joves que es declaren “molt esportistes”. Els homes són tres vegades més esportistes que les dones, però per a ells el fer esport no els reporta gairebé cap èxit acadèmic; i no obstant això, en el cas de les dones el fer esport duplica les seves possibilitats d'arribar a la universitat. Com s'explica això? Perquè estem parlant, segurament, d'esports diferents, i fins i tot de classes socials diferents. Els homes quan són “molt esportistes” una quantitat apreciable es refereix al futbol, un esport associat al paper masculí, de vegades fins i tot violent, un esport de masses que consumeix temps i discussions, i que és poc esportiu. En canvi les dones es refereixen segurament a altres esports. La realitat és que el fer esport proporciona èxit a les dones i no als homes. L'esport ajuda a la disciplina i al treball però no quan són esports amb un component de masclisme i fins i tot violència verbal o real.

universitat, sinó al fracàs. Potser això expliqui, en part, que els homes fracassen més que les dones. És part de la teoria de la conducta-problema. La família afavoreix fins i tot que l'home no treballi, ni tampoc ajudi a la llar, mentre que exigeix que les filles donin un cop de mà i fins i tot treballin i estudiïn al mateix temps. Però el fet d'estudiarit treballar porta a les dones a la universitat. Les diferències no són molt grans però sí significatives. Les dones estudienit treballen un 28% més que els homes. Però en els homes el no treballar els porta més a la universitat, mentre que en les dones és a l'inrevés: és l'estudiarit treballar el que els proporciona més possibilitats d'arribar a la universitat. Les dones estudien més, treuen millors notes, i són més constants i disciplinades. Abandonen menys els estudis.⁶⁴

El factor diferencial fonamental entre homes i dones és la motivació. No només és que la dona està més motivada que l'home per fer una carrera universitària, sinó que els seus pares volen més que les seves filles facin carrera, i les animen més sovint. L'entorn d'amigues és a més molt més favorable que el d'amics. Tots els factors de motivació són bastant més alts en el cas de les dones. La motivació és un factor fonamental en la mostra d'arribar a la universitat (en la següent taula apareix com a "èxit") versus la mostra de no-arribar a la universitat ("fracàs"). Les dues mostres són aproximadament iguals. En realitat *res té tant èxit com desitjar-ho*.

Taula 6.7. Motivació per anar a la universitat i èxit i fracàs a l'hora d'anar-hi segons gènere (percentatges). Catalunya

	Noies			Nois		
	Total	Èxit	Fracàs	Total	Èxit	Fracàs
Motivació per a fer una carrera universitària						
Els seus pares volen que en faci una	86	95	70	70	91	50
Els seus pares l'animen molt sovint a fer-la	35	38	30	24	30	18
El propi estudiant creu que la farà	77	95	46	60	93	25
Molts o tots els seus amics/gues pensen que farà una	51	62	33	32	45	19

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

La primera dada sorprenent és que, actualment, els pares i mares volen bastant més —un 23% més— que les seves filles facin carrera universitària que els seus fills la facin. A més animen més (un 46%) a les filles a fer-la que als fills. Així no és d'estranyar que hi hagi un 28% més de noies que de nois que creuen que aniran a la universitat. La diferència més important està en el seu entorn. Un 60% més de noies que de nois responen que les seves amistats (moltes, gairebé totes, o totes) pensen fer una carrera universitària. Intuïm que quan es refereix a "amistats" les dones pensen sobretot en

⁶⁴ Per exemple, en el PFI hi ha dades sobre *notes esperades*. No són notes reals, però existeix una relació estreta entre expectatives i realitat. L'arribar o no a la universitat depèn en bona mesura de les notes; i les dones treuen notes millors. Però les diferències no expliquen enterament les diferències per gènere d'arribar a la universitat. Les notes baixes (cap excel·lent) sembla castigar més a les dones que als homes, encara que les diferències no siguin grans: 67% de dones sense excel·lents fracassen, mentre que ho fan el 63% dels homes. Però al seu torn l'arribar a la universitat és una mica major en dones: amb tres o més excel·lents arriben el 34% de les dones i 32% dels homes.

dones, i els homes en homes. Els pares són bastant optimistes, doncs sempre hi ha més pares que volen que els seus fills/es vagin a la universitat (86% ho desitgen en les seves filles, i el 70% en els seus fills) que fills/es que realment creuen que aniran (77% de noies, 60% de nois). Cal entendre bé aquestes dues relacions: els pares desitgen més que les seves filles arribin a la universitat, i les pròpies filles estan més motivades que els fills. No és doncs d'estranyar que en la realitat l'home fracassi més, i la dona tingui més èxit arribant finalment a matricular-se a la universitat. Les famílies és el que desitgen, esperen, o creuen que succeirà. Això suposa un canvi respecte de dècades anteriors, on s'esperava de l'home estudiar i després treballar; i de la dona casar-se (amb un home), tenir fills/es, i ser mestressa de casa. El segle XXI ha canviat de signe aquesta estructura familiar i social. El grup de referència —les amistats— reforça encara més que les dones estudiïn carrera universitària i no els homes. L'impressionant és que *els desitjos es fan realitat*: el 95% de les dones que creuen que aniran a la universitat després hi van, i en el cas dels homes és el 93%. El fracàs és més cridaner en dones. Moltes dones segueixen una carrera, però hi ha moltes més que volien fer-la i no van arribar, fins i tot quan els pares ho desitjaven, l'animaven, i la pròpia estudiant ho desitjava. La motivació doncs sembla ser més efectiva en homes. El que passa és que hi ha menys persones motivades entre els homes. Però si els homes estan motivats pocs fallen, mentre que entre dones la motivació no ho és tot. En qualsevol cas, les dones són molt més motivades pels seus pares, estan més recolzades, i sembla que els pares exigeixen més a les seves filles que als seus fills. Subsisteix una idea de masclisme, o també de rebel·lia, i d'independència per als fills-homes. Però aquestes variables —en comptes de fer fort als homes— porten a alguns homes al fracàs: a suspendre, abandonar estudis, o no arribar a la universitat. Mentre que l'obediència i disciplina de les dones (anant més a classe, estudiant més, fent els deures diàriament, traient millors notes, desitjant més fer carrera universitària) els porta finalment a l'èxit, en major mesura que als seus companys-homes. Per això la nostra hipòtesi inicial cal variar-la una mica. No és que res tingui tant èxit com l'èxit, sinó que “*res té tant èxit com desitjar-ho*”.

Cal explicar per què la dona té més èxit, i arriba més a la universitat. En part succeeix perquè treu millors notes. Però hi ha dones que treuen bones notes en l'educació secundària i batxillerat i no obstant això després no van a la universitat. Això no succeeix igual en el cas dels homes. Quan els homes treuen bones notes tots van a la universitat. A secundària, l'home suspèn gairebé el doble (1,7 vegades més) que la dona, però el suspens és més dur en el cas de la dona, i la fa fracassar més. *L'èxit escolar és més d'èxit per als homes*. En l'educació secundària (i batxillerat) l'home repeteix curs una vegada i mitja més que la dona. Repetir curs és una causa fonamental de no arribar després a la universitat. Analitzant tipus ens trobem amb rols predeterminats, com el doble de *dones estudioses* que homes, o el triple d'*homes rebels* que dones. Al seu torn, les persones estudioses tenen més possibilitats d'arribar

després a la universitat; les persones que dediquen poc temps als estudis no ho aconsegueixen. Hi ha tres vegades més homes esportistes que dones, però l'impacte en l'èxit d'arribar a la universitat és més clar en la dona. En quant a addiccions el sorprenent és que les diferències per gènere no són grans: actualment la dona fuma (tabac) més que l'home, però tots dos beuen alcohol —i fins i tot s'emborratxen— gairebé per igual. Però l'home es droga més (marihuana i altres drogues). Entre dues tercers parts (de dones) i tres quartes parts (d'homes) són internautes. Els no internautes són pocs, però fracassen més. Les diferències en ser petites no expliquen les desigualtats per gènere quant a l'èxit escolar. La dona repeteix curs menys que l'home, però les diferències no són tan grans com per explicar les diferències finals d'arribar o no a la universitat. Un 28% d'homes ha repetit curs, enfront del 24% de dones. Un factor no analitzat fins ara és que *alguns homes que fracassen repetint curs són recuperats més que les dones que repeteixen curs*. Entre les persones que arriben a la universitat hi ha un 8% d'homes que havien repetit curs, però només un 5% de dones que van repetir curs. És a dir, les famílies recuperen més als seus fills (homes) que a les seves filles. Aquest és un indicador de discriminació per gènere. A la dona se la motiva més, i és més reeixida escolarment. Però quan no ho és —o fracassa escolarment— amb prou feines es tracta de recuperar.⁶⁵

6.7. La importància d'obtenir notes bones

L'historial escolar explica molt l'èxit d'arribar a la universitat, però alhora està condicionat per la classe social i pel gènere: la classe alta obté millors notes i té menys problemes escolars; les dones aconsegueixen millors notes i un historial acadèmic millor que els homes. És una mica tautològic afirmar que les notes estan relacionades amb arribar a la universitat, però hi ha diferències subtils no tan òbvies. Les classes altes inverteixen més recursos, i els seus fills/es aconsegueixen un capital social major. El que explica millor arribar a la universitat és no haver fracassat. L'important és no haver repetit curs, no quedar descol·locat respecte la pròpia generació a la qual es pertany, que al seu torn és un punt de referència. El que diferencia a la classe alta és que és capaç de “recuperar” a fills/es que han fracassat temporalment en els estudis, bé perquè no són intel·ligents, els falta motivació, o han abandonat els estudis dedicant-se a altres activitats (legals o il·legals).

⁶⁵ El mateix s'observa a través d'altres variables. L'estudiant-dona per exemple és més malaltissa que l'home, o almenys hi ha més dones amb una salut regular o dolenta. Són pocs casos, però consistentment l'home malaltís continua els estudis mentre que la dona malaltissa abandona. Diversos indicadors suggereixen que la dona té més èxit —arriben més dones a la universitat— que l'home, però que quan fracassa, emmalalteix, queda embarassada, o té problemes, és recuperada per la seva família en menys ocasions. La família es preocupa bastant més pels fills-homes, sobretot en la classe alta, encara que els motiva menys a seguir estudis superiors. El gènere és una variable no relacionada amb classe social, però sí amb la història escolar i els resultats en l'educació secundària i batxillerat.

Si es realitza una anàlisi “històrica” del procés que porta a la universitat, arribem a dues hipòtesis: primera, els suspensos i repetir curs expliquen millor no arribar a la universitat, que no pas que l'èxit escolar explica arribar a la universitat. Segona, les diferències primerenques són més importants que les més recents —a l'inrevés del que podria figurar-se— doncs existeix un procés de cribatge, a més d'un altre procés d'etiquetatge. La distribució de notes mitjanes en l'última avaluació és similar en ESO i en batxillerat: hi ha aproximadament un 9% d'excel·lents i un 9% de suspensos en tots dos casos. Els suspensos es redueixen al 8% en el cas del batxillerat, però és una diferència mínima. L'estructura de notes és similar.⁶⁶ Els que suspenen, sobretot aviat, tendeixen a abandonar els estudis.⁶⁷ Queden els altres. Els que obtenen bones notes segueixen endavant, cap a la carrera universitària, però el treure bones notes no discrimina molt. Curiosament les diferències són majors en l'ESO, doncs és el moment inicial del cribatge o selecció. El suspens discrimina més que l'excel·lent. El sistema educatiu va perdent persones, gairebé mai guanyant. Arriben a la universitat els/les adolescents que resisteixen, no necessàriament els que aconsegueixen excel·lència.

Hi ha doncs una “carrera”, en el sentit més físic de la paraula. Per això importa molt el que va passar fa un lustre, o fins i tot abans. Entre les persones que fracassen (que no arriben a la universitat) el 46% ha repetit algun curs en els últims tres anys. En el cas dels/les que aconsegueixen arribar a la universitat, solament un 6% han repetit algun curs en els últims tres anys. És una diferència de gairebé vuit vegades!⁶⁸ Per arribar a la universitat és important no repetir curs en l'educació obligatòria, o després en el batxillerat. Fins i tot quan se suspèn alguna assignatura, el que és vital és no repetir curs. Les explicacions d'aquestes diferències són vàries: psicològiques (s'abandona el grup de referència per tractar d'integrar-se en un altre inferior en edat), i sociològiques (es produeix un etiquetatge clar i extern, que és a més generacional). L'èxit està a sobreviure, en no repetir curs, com sigui. Un de cada vint estudiants que fracassen en l'ESO, arriben després, no obstant això, a ingressar a la universitat: és a dir que es recupera un 5%. La resta dels quals fracassen no arriben a la universitat. N'hi ha prou amb repetir un curs en l'últim lustre per reduir l'èxit en vuit vegades. És

⁶⁶ En el PFI es van perdre casos, i aquests missing o casos que es perden són fonamentalment suspesos o persones que van abandonar el sistema educatiu. El cribatge és un procés continu. Suspenen aviat els que després ja no segueixen, i per tant no apareixen després en el batxillerat com suspesos, senzillament perquè ja no estudien. El panel és una estratègia complicada, doncs no són cohorts exactament iguals, ja que algunes persones abandonen o desapareixen. És el que en sociologia de l'educació es coneix com a mortalitat escolar, que no es tracta de mortalitat física.

⁶⁷ Els/les que abandonen els estudis no apareixen després en el PFI amb la mateixa freqüència. Això ens fa suposar que la taxa de fracassos és bastant superior.

⁶⁸ És una mica tautològica, perquè lògicament els que van repetint no hi arriben, o no hi han arribat encara. Pot ser que hi arribin en el futur. Però les diferències actuals són ja considerables. És possible que algun més hi arribi, doncs segueixen en el batxillerat, i poden arribar a la universitat més endavant. Si a més és tipus “estudiador”, hi arriben el triple de vegades. El que és rebel fracassa el doble.

important aquest fenomen de la *recuperació*, doncs la nostra hipòtesi és que està relacionat amb classe social i amb gènere.

L'arribar a la universitat depèn d'una història d'èxits encadenats. La nostra hipòtesi és que sol dependre d'un èxit primerenc. Es pot suposar que estudiar-i-notreballar és un indicador d'arribar més fàcilment a la universitat. O a l'inrevés, que el treball és un obstacle fonamental, per diverses raons: treu temps d'estudiar, desmotiva, condiciona un cercle d'amistats que estan menys motivades, i sol ser un indicador de classe més baixa. Potser al treballar a temps parcial sigui una conseqüència del fracàs. L'èxit crida a l'èxit es diu (diners crida a diners) així com podem suposar aquí que el fracàs crida al fracàs. Els/les que només estudien tenen el doble de possibilitats d'arribar a la universitat, però entre aquest grup de privilegiats —els/les que només estudien— la sorpresa és que no diferencia molt respecte de la seva arribada després a la universitat. L'arribar a la universitat és doncs una història lineal i es conforma amb la norma. Arriben a la universitat lògicament els/les estudiants que aconseguen superar el batxillerat. Però en joves de la mateixa edat, la història escolar és la que explica una bona part d'arribar després a la universitat. La classe alta resisteix més temps fracassant escolarment, i el fracàs escolar no li impedeix arribar a la universitat. Una proporció de fracassats de classes altes són “recollits” o “rescatats” pels seus pares... però no tots/es. Quan hi ha fracassos són més capaços de romandre en el sistema escolar. En canvi el no-arribar a la universitat solen ser estudiants amb itineraris diversos, que es retarden, que es diversifiquen. Són també casos en què un fracàs primerenc els fa abandonar el sistema educatiu o no realitzar el batxillerat. L'arribar a la universitat es pot predir per estar en els cursos adequats que dirigeixen directament a l'ingrés a la universitat. Arribar a segon de batxillerat suposa arribar a la universitat en el 61% dels casos.

Tradicionalment s'entén que l'èxit escolar s'assegura fent els deures (de tot tipus) bé. Per altres investigacions se sap que les classes baixes desaprenen als estius. El temps que els/les estudiants dediquen a fer deures és variat, però potser està esbiaixat per la pròpia percepció, o per l'“haver de ser”. El fer deures diàriament a secundària explica el doble de probabilitat d'arribar a la universitat, però és el no-fer-los el que explica realment (set vegades més) el no-arribar mai a la universitat. Els/les que deixen de fer deures no arriben després a la universitat; ignorem si és perquè no els tenen o perquè senzillament no els fan. Sovint els estudiants (sobretot homes) tornen a casa dient “*avui no tinc deures*” quan en realitat sí que en tenen. Això reforça la idea d'una carrera de fracassos i abandonaments, però no explica què és el que permet arribar a la universitat.

L'èxit escolar es mesura no tant per esforçar-se (fer deures —diàriament— en els cursos de secundària) com per treure bones notes. Però les notes depenen de la classe social, el nivell d'estudis de les persones, el tipus de centre escolar, i la motivació

familiar. Les dades suggereixen alguna cosa diferent: que n'hi ha prou amb treure *un excel·lent* a l'any per no fracassar. No es tracta de treure bones notes en tot, sinó de sentir-se motivat —i sobretot recompensat— per almenys una matèria o assignatura. Un de cada cinc estudiants treu força bones notes (tres o més excel·lents esperats). Aquests/es són els que anomenaríem “bons estudiants”. L'èxit està relacionat amb molt bones notes (6 vegades més entre els/les estudiants millors), i el doble de fracassos entre els que no tenen ni un excel·lent. El 66% de no-excel·lents fracassa. Treure bones notes discrimina molt: 67% amb excel·lents accedeixen després a la universitat; el 66% sense excel·lents no arriben a la universitat. L'èxit es prediu doncs anys abans; i al seu torn el fracàs explica el fracàs. Arribar a la universitat és més variable, i no aconseguim identificar els factors d'aquest èxit. La nostra hipòtesi és que aquests factors són menys individuals i més relacionats amb la família, o sigui amb la seva classe social. Els *excel·lents*, són indicadors d'arribar després a la universitat. A l'inrevés ocorre lògicament amb els *suspensos*. Esperaven algun suspens el 7% dels/les que després arriben a la universitat, però són cinc vegades més (36%) dels que no arriben a la universitat. El problema de l'anàlisi de l'èxit/fracàs és que els factors estan interrelacionats. Es poden definir dues hipòtesis addicionals. Primera, que el que fracassarà ho sap molt abans, doncs existeix una carrera de fracassos que a la vegada comporta un cert “etiquetatge” (*labeling*) com a fracassat. El que fracassa no se sent motivat per seguir, no tant que no ho pogués fer. És la problemàtica especial del procés de etiquetatge. Però no és determinant, és a dir es pot sortir d'aquest cercle viciós. La segona hipòtesi és que el que arribarà a la universitat mai suspèn prèviament. Però el nivell de notes no defineix arribar després a la universitat.⁶⁹

El tema d'etiquetes és difícil d'analitzar doncs és un procés que pot ser degut pel propi individu, la seva família, el seu grup de referència, la seva ètnia, o l'administració del centre educatiu. La percepció en cada cas és diferent. Però les diferències que s'obtenen entre el grups de reeixits (que arriben a la universitat) i fracassats (que no hi arriben) és considerable, propera al doble i de vegades el triple. Entre els quals arriben a la universitat el 83% contesta que “m'esforço a treure bones notes”, el 81% afirma que “sóc un bon estudiant”, fins i tot un 52% reconeix que “m'agrada estudiar”. Entre els quals arriben a la universitat hi ha un 18% que declara “creuen que sóc un “set-ciències” (són tres vegades menys entre els quals no hi arriben). Excepte l'etiqueta de “set-ciències” que és evitada per la majoria —fins i tot

⁶⁹ El que va a arribar a la universitat ha evitat el conflicte, i per tant un factor que és important és l'etiquetatge. “Ser bon estudiant” o “ser mal estudiant” no és només qüestió de notes sinó també de conducta. La conducta conflictiva s'associa amb el fracàs en casos de “en el centre han parlat amb els seus pares per algun problema”, ha estat “expulsat del centre per uns dies”, “ha anat a comissaria”, o “ha estat arrestat alguna vegada”. Els percentatges són petits, però significatius. Existeix doncs un tema d'etiquetes el que en Sociologia es denomina *labeling*. L'etiqueta de “*set-ciències” o de “conflictiu”, així com la de “fracassador” o “suspenedor” o “repetidor” s'aconsegueixen en un moment determinat dels estudis, i condicionen el futur. Són *self fulfillment prophecies*. És possible fins i tot que existeixi un problema d'honor.

pels/les que després arriben a la universitat— doncs és pejorativa, les etiquetes genèriques de “bon estudiant” i sobretot que s'esforça són majoritàries. Fins i tot les dues terceres parts dels fracassats afirmen que s'esforçaven per treure bones notes. No sabem si creure aquesta proporció. El que més diferència són les etiquetes (com “set-ciències” o “bon estudiant”) doncs la identificació és part ja d'una carrera escolar d'èxit. Una altra hipòtesi és que les etiquetes tenen un efecte perllongat. Una vegada es guanyen o adjudiquen condicionen el futur. Però estem en un terreny movedís, i les etiquetes poden ser el resultat i no la causa del procés que porta a la universitat. Creiem que les dades recolzen la idea que arribar a la universitat no depèn tant del centre escolar com del propi estudiant, sobretot de les motivacions que rep de la seva família, i del capital social que obté en la seva classe social alta o mitjana.

6.8. Expectatives i desitjos d'èxit

Les expectatives d'arribar a la universitat poden ser múltiples, i això precisament fa més interessant la seva anàlisi. Les expectatives dels pares poden ser diferents, sobretot en el cas de la mostra de fracassats (que no arriben a la universitat), però no ho són tant en el cas de la mostra d'exitosos (els/les que arriben després a la universitat). Comparem les dos mostres en la taula 6.8.

Taula 6.8. Expectatives i realitat d'anar a la universitat en adolescents que arriben o no a anar-hi (percentatges). Catalunya

Expectatives d'arribar a la universitat	Arriben	No arriben
Desig dels pares a que el fill/a hi vagi	94	60
Els seus pares l'han animat a anar-hi	78	52
Tots els seus amics aniran a la universitat	20	8
Cap dels seus amics aniran a la universitat	1	10
Expressa desitjos propis d'anar a la universitat	94	38

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006-2010*, CIIMU.

Comparem dues mostres diferents i dos nivells (desitjos amb realitat posterior), i alhora desitjos diferents en tres col·lectius diferents (pares, fills, amics).⁷⁰ Entre els/les que després van a la universitat la proporció de desitjos dels pares i propis coincideixen, i a més són molt alts: 94%. Entre els/les fracassats encara un 60% dels seus pares desitgen que vagin a la universitat, però entre ells/es mateixos és ja només el 38%. Aquesta diferència de sobre-optimisme paternal del 58% és significativa. Els pares tenen sovint expectatives desproporcionades sobre els seus fills/es, que no coincideixen amb les dels seus fills/es, sobretot amb els que fracassaran. L'èxit s'anuncia abans: l'estudiant ja expressa el seu desig, i en el 94% dels casos coincideix

⁷⁰ Les relacions són diverses i complicades. Mereixen una anàlisi creuada en el futur, pel qual serien necessàries mostres majors.

amb la realitat. En canvi entre els que fracassen, els seus pares encara majoritàriament desitgen que vagi a la universitat (60%) i fins i tot més de la tercera part dels propis estudiants (38%). L'arribar a la universitat ho defineix doncs l'estudiant, no tant els seus pares. Però cal fixar-se que el desig genèric és major que la realitat d'haver-los motivat o animat, on els percentatges baixen en tots dos casos.

La influència major és el *peer group*, o grup de referència, “els amics”. Entre els que després arriben a la universitat només hi ha un 1% que cap dels seus amics tenia pensat anar a la universitat. El poder del grup de referència és considerable, i en aquest cas ho és en negatiu no en positiu. És part de la hipòtesi que som capaços de predir el fracàs però no l'èxit. Una hipòtesi explicativa és que el fracàs s'explica pels pares (per exemple no van animar), la qual cosa significa que hi ha un factor de classe social implícit que cal tenir en compte. El “desitjar” o “animar” o “pensar anar, o no anar, a la universitat” no són sentiments en el buit sinó que operen també com a reflex de realitats. Es desitja allò que s'aconseguirà, i viceversa. Però sospitem que existeixen altres factors extraescolars o extra-familiars que poden ser factors de risc o bé factors de protecció.

6.9. Mens sana in corpore sano

Ment sana en un cos sa. L'exercici físic és beneficiós per a l'èxit escolar? El futbol també? Una hipòtesi plausible és que els/les estudiants que treuen bones notes tenen millor salut. És obvi que un factor de fracàs pot deure's a una constitució malaltissa d'un/a estudiant, que a més falta a classes amb freqüència. És complicat valorar aquest factor, però en el PFI tenim alguns indicadors de salut, o almenys de temes mèdics. Així per exemple, en l'enquesta a pares es pregunta per la salut del fill/a a l'edat de 14 i 15 anys. L'impacte de “mala salut”, o “problemes de salut” afecta a poques persones, menys d'una de cada deu, però l'impacte diferencial és clar.⁷¹ En el tema d'addiccions tampoc ens fiem de les dades doncs les persones menteixen en direccions contràries: neguen o exageren segons el context de l'entrevista o de l'enquesta. En qualsevol cas les dades són les que són, i tenen un efecte clar sobre les dues mostres d'èxit/fracàs, és a dir els col·lectius d'arribar/no-arribar a la universitat (taula 6.9).

Les conductes addictives són totes factors de risc, estan relacionades amb una probabilitat menor d'arribar a la universitat —aproximadament la meitat. Segons el

⁷¹ El tenir salut regular i dolenta té un impacte triple en els/les estudiants que no arriben a la universitat. Com era d'esperar no són els factors merament de malaltia els que creen diferències (gens en al·lèrgia, i poc en asma) sinó els de conducta: el doble en problemes mentals, gairebé el triple en trastorns d'obesitat/anorèxia, i gairebé cinc vegades d'impacte en el cas de “problemes conductuals, i hiperactivitat” que en el fons és una etiqueta precisament d'un/a estudiant que falla. Un cas interessant entre joves és l'embaràs. Es produeix en la mostra en una quantitat molt reduïda, però són tots casos de dones que després no arriben a la Universitat. El percentatge entre les quals fracassen és amb prou feines d'1,2% però en les quals després arriben a la universitat no hi ha ni un sol cas.

PFI, el que més discrimina (en contra) en el grup d'adolescents que després arriben a la universitat és consumir marihuana, i després altres drogues. Però fumar tabac habitualment (en aquest cas diàriament) discrimina gairebé el mateix, reduint la probabilitat en la mostra 1,8 vegades. El tema d'addiccions cal explicar-lo amb cura, doncs les diferències —del doble— no funcionen clarament, o no sempre. Primer, l'impacte de fumar (tabac) és considerable. Caldria esbrinar si són fills/es de pares-fumadors. També cal entendre les diferències per gènere, si n'hi ha. En qualsevol cas les diferències de fumadors i no-fumadors són considerables (d'1,8 vegades) per ser una variable que no té a veure amb allò escolar pròpiament dit. Segurament defineix aviat un tipus d'estudiant no-exitós. Emborratjar-se ocasionalment (sobretot els caps de setmana) suposa menys diferències doncs és una conducta socialment més aprovada pel grup de referència, i fins i tot pels propis pares (la diferència és una mica menor: 1,7 vegades). El consum de marihuana discrimina molt (2,4 vegades) encara que són una minoria els que afirmen consumir-la sovint: un de cada deu estudiants. Però no acaba de funcionar aquesta relació, doncs la proporció de “nets” (que mai han consumit marihuana) és fins i tot major entre fracassats (25%) que entre exitosos (20%). Aquesta dada —només aquesta dada— ens porta per serendipitat a pensar que hi ha dos tipus d'estudiants fracassats: uns que es rebel·len contra la norma i l'escola (i els estudis), i uns altres que són apocats i temorosos. Potser uns tendeixen a un estereotip de “mascles” i uns altres “febles”; però aquesta és una hipòtesi provisional per la qual no tenim més dades.

Taula 6.9. Consum de substàncies addictives en adolescents que arriben o no a anar-hi (percentatges). Catalunya

Addiccions:	Arriben	No arriben
Fuma tabac diàriament	19	34
Beu alcohol (s'emborratxa) setmanalment	6	10
Consum marihuana setmanalment	11	26
Mai ha fumat marihuana	20	25
Ha probat alguna altra droga	3	6

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006-2010*, CIIMU.

Les addiccions expliquen algunes de les diferències per gènere que abans no enteníem. Les dones són igualment fumadores que els homes, i fins i tot ja estan superant als homes. Però el fumar és una addicció socialment acceptada. Per això crida l'atenció que en el batxillerat ja el 26% dels/les estudiants siguin addictes al tabac (fumen diàriament). Això és un problema social que cal resoldre. En el consum de marihuana, i en el d'alcohol, les diferències per gènere són considerables, aproximadament del doble en els homes. Les etiquetes en aquesta taula són operatives:

Taula 6.10. Diferències de gènere segons consums de substàncies addictives (percentatges). Catalunya

Etiquetes addictes:	Total	Noies	Nois
<i>Fumadors</i>	26	24	27
<i>Borratxos</i>	8	6	11
<i>Porreros</i>	18	11	28
<i>Drogates</i>	4	4	5

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006-2010*, CIIMU.

En aquesta taula s'inclouen fumadors diaris (que fumen tabac gairebé tots els dies), “borratxos” (que s'emborratxen almenys una vegada a la setmana), “porreros” (que consumeixen marihuana almenys una vegada per setmana), i “drogates” (que han provat altres drogues). Aquest últim grup és més indeterminat, i on segurament les dades són menys fiables. La proporció de fumadors de tabac és alta, desgraciadament augmenta en dones, i té un impacte negatiu sobre la probabilitat d'arribar a la universitat. Però no hi ha amb prou feines diferències per gènere. No obstant això, en “borratxos” és 1,8 vegades en perjudici dels homes, i en “porreros” és 2,5 vegades. Estem doncs davant conductes que expliquen parcialment el fracàs, i sobretot les diferències de gènere que s'observen en el sistema educatiu actual, on la dona arriba més a la universitat que l'home. Fumar tabac està associat a una reducció de l'èxit. Això és important, perquè fumar no està relacionat amb classe social ni amb gènere. El seu impacte no pot doncs explicar-se per aquestes variables.⁷² Interessa mesurar les diferències del beure alcohol setmanalment, és a dir el que podria ser *binge drinking*, o emborratjar-se en els caps de setmana, bevent per emborratjar-se. Menys d'un de cada deu estudiants manté aquesta conducta. La classe mitja (“la soferta classe mitja”) manté aquesta conducta més, doncs és una addicció conservadora, com una forma de rebel·lia juvenil més antiga. Però es produeix per igual en estudiants de centres públics i privats. Les nostres dades assenyalen que la classe baixa s'emborratxa menys (o ho reconeixen menys). Però les diferències per classe no són clares, atès que són pocs casos. L'alcohol és més permissiu per a l'home, que s'emborratxa el doble, i a sobre té conseqüències més negatives per a l'home.

⁷² Però potser hi ha alguna altra variable intervinent, com ser mal estudiant, o no fer deures, ni estar motivat/da. Es fuma (tabac) una mica més en els centres públics que en els privats, potser per què l'entorn és més permissiu. Però no hi ha diferències per classe social; en totes es fuma per igual. Hi ha només una lleugera tendència a fumar més tabac en les classes baixes: lleugera però consistent tant per ingressos familiars com pel nivell d'estudis dels pares. La dona fuma tabac gairebé tant com l'home (a aquestes edats, i en la mostra del PFI) però li és més negatiu que a l'home. La estudiant que fuma fracassa diferencialment més que l'home (2,2 vegades versus 1,3 vegades). Fumar (tabac) és doncs un obstacle per arribar a la universitat sobretot entre dones. El fumar tabac suposa 2,2 vegades menys probabilitat d'arribar després a la universitat a les dones, independentment de la classe social (hi ha un consum lleugerament major en la classe baixa).

Fumar i beure són addiccions socialment acceptables, fins i tot en estudiants tan joves. En altres drogues com a marihuana és probable que l'ocultació sigui considerable. La fiabilitat de les dades és menor, encara que les relacions per classe i gènere són coherents amb les altres addiccions. El consum de marihuana —fumar porros— arriba a més d'un de cada sis estudiants. Ens referim al consum usual, és a dir setmanal, concentrat en el cap de setmana, o amb més freqüència. Es produeix gairebé per igual en centres privats i públics, però en els centres públics té un efecte negatiu sobre el poder arribar després a la universitat (de 3,4 vegades; 1,9 vegades en centres privats). Fumar porros en una escola pública és una conducta més permissiva, o potser menys controlada. Però les conseqüències pels quals mantenen aquesta conducta o hàbit són més negatives. La classe mitja fuma porros menys freqüentment. És una conducta de classe baixa i també de classe alta, però no tant de classe mitja. La classe mitja s'emborratxa més però s'emporra menys. Però en qualsevol dels casos és una conducta que dificulta arribar després a la universitat. En els “porreros” es redueix en 2,5 vegades. És una conducta més masculina. Els homes fumen més marihuana (28% dels estudiants fumen habitualment, almenys una o dues vegades a la setmana) però diferencialment és més negatiu per a les dones el fumar marihuana. L'arribar després a la universitat es redueix 2,7 vegades en el cas de les dones que prenen habitualment *cannabis sativa*; en el cas dels homes es redueix 1,6 vegades.

Hi ha altres factors negatius o de risc, que popularment no afavoreixen l'arribar a la universitat. Per exemple, que un estudiant es dediqui a l'esport, al futbol, a Internet, a relacions amoroses primerenques (la definició de “primerenca” és poc clara i sovint ideològica), o a certes addiccions i drogues són factors que es consideren que creen problemes en els estudis. Però no cal donar per descomptat que això és veritat, i en l'anàlisi de les dades ens trobem amb diverses sorpreses sociològiques. El problema és que solen ser factors associats amb el fracàs, mai amb l'èxit escolar. El sistema educatiu és un sistema de selecció progressiva de persones que són “seleccionades” per seguir una carrera professional. El sistema educatiu global realitza un sistema continu de cribatge, o de *screening*, dels talents millors. Des de l'educació primària fins al doctorat van quedant menys persones. Els factors extraescolars serveixen per reforçar la carrera de fracàs (no arribar després a la universitat). Però no podem descartar, a priori, cap d'aquests factors, i menys encara per raons ideològiques.

La sorpresa, per exemple, és que encara que les diferències no són grans tant l'esport com l'Internet ajuden a triomfar. Però les diferències marginals són petites.⁷³ Un altre estereotip —però aquest té una influència més clara— és que les relacions sentimentals (amoroses o sexuals) començades més joves o realitzades més sovint que altres persones de la mateixa cohort produeixen una certa, però no gran, probabilitat de no arribar després a la universitat. En la tradició sociològica l'èxit depèn de la capacitat individual de “retardar gratificacions”. Anar a la universitat és una estratègia de *to delay gratifications*, a fi d'elevant-se d'estatus social. Les dades no són concloents —doncs les diferències són poc significatives— encara que tots els indicadors van en la mateixa direcció. Per a la població d'estudiants d'aquestes edats la proporció que afirma que ja no és verge (48% en la mostra dels/es que després arriben a la universitat, i 59% dels quals no-arriben) és potser en alguns casos un *wishful thinking*. Si ens creiem aquestes dades, les relacions íntimes poden decreïxer una mica els resultats escolars, però el seu efecte és petit. Gens explicaria una repressió generalitzada d'estudiants o de joves en la seva vida íntima, només per millorar les seves possibilitats d'arribar a la universitat. D'altra banda, les persones menteixen en l'orientació de la seva conducta probable en el futur, i no sempre s'ajusten a la realitat.

L'arribar a la universitat depèn sovint de no haver tingut conflictes, o no ser “etiquetat” per raons d'ordre públic o de violència. Els estudiants exitosos tenen un passat molt menor amb la policia, tret que han rebut més multes. Entenem que es refereixen a multes de trànsit, i és una variable que està condicionada per la classe social: la classe alta té vehicles, la classe baixa no. Les diferències màximes s'observen a haver estat declarat com imputat (4,5 vegades de diferència). Els problemes amb la policia discriminen molt l'arribar o no-arribar a la universitat. Són pocs casos, però l'impacte en el fracàs és evident (gairebé del triple); potser per això: per ser molt pocs casos, i per tant més desviats. Els problemes d'ordre públic, i en menor mesura (però consistent) els d'agressió —fins i tot quan és rebuda— suggereixen que aquests factors són afegits als de classe social, i expliquen el no-arribar a la universitat des d'uns anys abans. En sociologia això suggereix que hi ha un procés d'etiquetatge, que segurament

⁷³ L'esport ajuda una mica: el 32% dels/les que arriben a la universitat ho practicaven i el 30% dels/les que no hi arriben. Les dades que posseïm no distingeixen diversos tipus d'esport, i potser aquest sigui el problema, doncs el mateix ocorre amb Internet. Tots els/les joves són internautes, i fins i tot amb una certa addicció (dediquen temps tots els dies): el 81% entre els/les que després arriben a la universitat, el 79% entre els/les que no hi arriben. No hi ha amb prou feines diferència. Fins i tot els exitosos xategen més: el 74% entre exitosos i el 71% entre fracassats. Són diferències estadísticament petites, encara que van en la mateixa direcció. Internet és més un factor generacional (d'edat) que de classe social o de gènere. Però les diferències significatives depenen de com s'utilitza. En usos generals amb prou feines hi ha diferències. Però en la utilització d'Internet per realitzar treballs escolars les diferències són ja sensibles: el 77% en el cas dels/les que arriben a la universitat, el 54% en els/les que no hi arriben. La diferència major està en l'hàbit de jugar a videojocs en xarxa: el 12% entre els futurs universitaris, el 22% entre els quals no aconsegueixen arribar a la universitat. El jugar a jocs de rol —d'avatar, arcade, o de simulació de papers— a través de la xarxa és un predictor de no arribar després a la universitat. Internet no és doncs un indicador negatiu, tret que s'utilitzi per a certs jocs.

té un efecte durador, sobretot en les persones que després fracassen. Són conductes que dissipen, entretenen, lleven temps, i coadjuven al fracàs, però que no expliquen enterament el fet de no-arribar després a la universitat. En part aquestes conductes i addiccions reforcen el model d'estudiant perdedor, rebel, home que suspèn i abandona primerencament els estudis. Potser l'excepció és el fet de fumar tabac, doncs discrimina el tipus d'estudiant que arriba versus el qual no-arriba després a la universitat. L'esport, Internet (excepte videojocs de rol i de simulació de papers socials), i relacions amoroses (o sexuals) no semblen tenir un impacte molt negatiu en la probabilitat d'arribar després a la universitat. Potser hi ha valors més profunds que expliquen aquestes diferències. Aquestes conductes poden ser la conseqüència del fracàs i no el seu origen. Un estudi més qualitatiu i en profunditat ens portaria a confirmar aquesta hipòtesi.

A Espanya, la religiositat és una variable que sol tenir un efecte en gairebé tot el social. Sobretot per que destaca —com a diferent— el grup de persones que s'identifiquen com “molt bon catòlic”. Però aquesta variable de religiositat decreix en importància entre les cohorts joves, doncs les dues tercers parts dels estudiants de secundària es declaren ateus o agnòstics. La proporció de catòlics/ques practicants és al voltant del 6% del total, la qual cosa impedeix una anàlisi estadística en profunditat. Les diferències són lleus, però en la direcció que els/les que arriben a la universitat són més catòlics-practicants (8%) que els/les que no-arriben 4%. Els/les estudiants que arriben a la universitat s'assemblen més als seus pares? Estan més ajustats a la normalitat? Els/les estudiants que després arriben a la universitat són més obedients, disciplinats, motivats, estudien més i fan més deures, i estan més integrats que els fracassats. En aquesta direcció es descobreix un estereotip de normalitat i integració. El ser catòlic i practicant està associat a l'èxit escolar i a arribar a la universitat. Alguna cosa similar ocorre amb els valors nacionalistes (catalanisme). L'espanyolisme s'identifica bastant amb el fracàs, així com no identificar-se amb cap opció nacionalista. Les diferències són del triple i fins i tot gairebé del quàdruple. La hipòtesi lògica és la de la integració, “normalitat”, i identificació amb els pares per part dels/les que després arriben a la universitat, o que també no corresponen amb minories ètniques. En ocasions es tracta d'integració social, i d'una identitat simbòlica, més que d'un factor real. A més de classe social i estructura familiar hi ha factors de risc i factors de protecció, però el seu impacte és menor.

6.10. Quatre tipus de famílies

Hi ha tres variables —interrelacionades— que influeixen en arribar a la universitat: les expectatives dels pares, les expectatives dels propis fills/es, i la influència de les amistats. Hi ha una quarta variable que consisteix a posar en relació aquestes tres expectatives (pares, estudiants, i els seus amics/gues) amb la realitat dos o quatre anys

després, comprovant si l'estudiant concret/a ingressa o no a la universitat (l'any 2010). Les nostres dades permeten mesurar aquestes expectatives en dos moments del temps: dos anys abans i quatre anys abans. Les combinacions doncs d'aquestes quatre variables, i tres d'elles en dos moments del temps, permeten una anàlisi interessant de tipus de famílies, que funciona de forma similar però en proporcions diferents per a dones i homes. El PFI permet creuar aquestes dues variables: el desig dels pares, i el dels seus fills/es en el mateix any o curs acadèmic. Si distingim pel gènere dels fills, obtenim les següents quantitats:

Taula 6.11. Comparativa del desig dels pares que els fills i filles vagin a a la universitat i el desig d'aquests quan estaven a l'ESO (percentatges). Catalunya

Desig de la filla:	Desig dels pares que el fill o la filla vagi a la universitat	
	Sí	No
Sí	81	3
No	9	7
Desig del fill:		
Sí	62	4
No	12	22

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006-2010*, CIIMU.

Les proporcions dels quatre tipus en cada gènere sumen 100%. Es refereixen a quatre tipus de família. Els noms que donem són operatius, no han d'utilitzar-se com a exactes. Les *exitoses* són famílies en què tant els pares com els fills/es coincideixen en el desig o expectativa que els fills/es realitzin estudis superiors. Aquestes famílies exitoses són majoria, encara que molt més prevalents quan es tracta de la filla: 62% en el cas dels nois 81% en cas de les noies. És a dir, els pares desitgen més que les seves filles realitzin una carrera universitària; i les filles també ho desitgen més que els fills-homes. En les famílies *fracassades* tant els pares com els fills consideren que no val la pena fer una carrera universitària. Aquests tipus de família són més abundants en el cas de fills-homes (22% del total de famílies) que en el cas de les filles (solament el 7%). Atès que la distribució d'homes i dones entre la població no varia per classe social, l'impacte del gènere divideix a les famílies de la mostra. Després hi ha les famílies *il·lusionades*, on els pares desitgen que els seus fills facin una carrera universitària, però els fills/es ja no creuen que la facin. Aquest tipus és més abundant en el cas de fills-homes (12%) que filles (9%). El quart tipus de famílies podrien denominar-se *rebels*, amb referència a la rebel·lia dels fills/es: els pares no desitgen que els seus fills/es estudiïn una carrera universitària, però els fills/es sí que ho volen. Aquest tipus de famílies és minoritari (4% del total de famílies) i gairebé igual per gènere. La majoria de famílies són tipus purs: exitoses o fracassades. Algunes (en quantitats minoritàries) estan il·lusionades però els fills/es no desitgen seguir, o tenen fills/es rebels que desitgen fer una carrera universitària encara que els seus pares no ho veuen factible. El tipus de família més minoritària (només un 4%) són aquestes rebels. Els quatre tipus

de famílies –segons el desig que els/les joves realitzin una carrera universitària– són doncs els següents:

Taula 6.12. Desig dels fills i pares envers fer una carrera universitària

Desig dels fills/es	Desig dels pares	
	Sí	No
Sí	<i>Exitoses</i>	<i>Rebels</i>
No	<i>Il·lusionades</i>	<i>Fracassades</i>

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006-2010, CIIMU.

Les famílies exitoses són el tipus més comú, aproximadament el 73% dels casos, mentre que el segon tipus, de famílies no exitoses (que aquí operativament denominem fracassades), aconseguix al 13% de les famílies. La diferència fonamental és que en el cas de les filles la concòrdia és bastant major. Les filles reben més suport dels seus pares. Però hi ha diferències substancials si controlem per classe social. Si les mesurem pel nivell d'ingressos familiars les diferències són extremes:

Taula 6.13. Tipus de família i ingressos familiars (percentatges). Catalunya

Tipus de família	Ingressos familiars		
	Alts	Mitjos	Baixos
Existosa	84	69	55
Fracassada	6	13	26
Il·lusionada	7	14	14
Rebel	2	4	4

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2010, CIIMU.

Les famílies d'ingressos elevats tenen un màxim de motivacions exitoses (84%), i en pocs casos pares i fills/es coincideixen en no voler anar a la universitat (només un 2% de les famílies). El descens d'ingressos familiars implica una duplicació de famílies auto-fracassades, en que no desitgen ni pares ni fills/es anar a la universitat. En la classe alta poques famílies són marginals —d'una banda o un altra— però aquests tipus de famílies es dupliquen en el cas de classes mitja i baixa. Els ingressos familiars és la variable que més discrimina aquests quatre tipus de famílies. Les diferències són menors —però es mantenen les diferències de nivell d'ingressos— segons el nivell d'estudis del pare, els diferents tipus de família es distribueixen de la forma següent:

Taula 6.14. Tipus de famílies segons el nivell d'estudis dels pares (percentatges). Catalunya

Tipus de família:	Nivell d'estudis del pare		
	Universitaris	Secundaris	Primaris
<i>Exitosa</i>	83	74	63
<i>Fracassada</i>	8	12	18
<i>Il·lusionada</i>	6	10	16
<i>Rebel</i>	3	4	3

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006-2010, CIIMU.

Les diferències de classe social són grans, però menors que quan el que es mesura són ingressos familiars. En pares amb estudis superiors la proporció de famílies exitoses és pràcticament igual (83%) però la proporció de famílies fracassades no arriben a duplicar-se segons es descendeix de nivell d'estudis dels pares. En les famílies de pares amb només estudis primaris (o menys) el nivell de “famílies il·lusionades” — on els pares desitjarien que els seus fills/es fessin estudis universitaris, però els fills/es no desitgen fer-los— és màxima, el 16% de totes les famílies. En les dues taules anteriors la proporció de famílies amb fills/es rebels, els pares del qual no motiven a fer carrera, però ells/es pretenen fer-la és gairebé inalterable, al voltant del 3% de les famílies. El que crida l'atenció, no obstant això, no és que hi hagi diferències de classe social tan grans, sinó que el que distingeix sobretot és la il·lusió dels pares perquè els seus fills/es fan carrera universitària, i això amb poques diferències entre classes socials. Per exemple, en les famílies amb ingressos baixos el 69% dels pares desitgen que els seus fills/es facin carrera (universitària), elevant-se fins al 91% en les famílies amb ingressos alts. És una diferència efectiva però no gran, atès que la gran majoria de pares estan il·lusionats.

Una altra relació és comparar els desitjos d'“els amics” amb els desitjos del propi estudiant. Aquí *amics* s'entén en genèric, però sospitem que les dones identifiquen en aquesta expressió fonamentalment “amigues”, i els estudiants homes identifiquen l'expressió amb “amics masculins”. Es presenten aquí dades quan tots o molts dels seus amics pensen fer una carrera universitària. Hi ha més desacord que en el cas dels pares. Això s'entén ràpid, doncs els pares estan més il·lusionats que els seus fills/es. Així que quan comparem estudiants (fills/es) amb amistats que són també estudiants, és lògic que apareguin més que no pensen fer una carrera universitària. Les dades concretes d'aquesta tipologia són els següents:

Taula 6.15. Desig d'anar a l'universitat a l'ESO segons la quantitat d'amics/es que hi pensen anar (percentatges). Catalunya

Desig de la noia:	Totes o moltes dels amics/gues pensen anar a la universitat	
	Sí	No
Sí	48	33
No	5	14
Desig del noi:		
Sí	30	35
No	4	32

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006-2010, CIIMU.

Les diferències per gènere són consistents amb les dades anteriors de pares i fills/es. Entre dones hi ha més coincidència amb les amistats en la direcció d'arribar a la universitat (48%) que en el cas dels nois i els seus amics (30%). En el cas dels homes la coincidència en el fracàs (32%) és superior a les dones (14%). Els casos marginals són

similars. La coincidència en el desig d'arribar a la universitat és doncs major entre pares i fills/es, mentre que la coincidència en el fracàs és major entre els/les estudiants i les seves amistats. Fins i tot es podria argumentar la hipòtesi que la família explica l'arribar a la universitat, mentre que els amics expliquen el no-arribar a la universitat.

Fins a aquí analitzem tipus de família sobre la base de desitjos, no a realitats. L'anàlisi del PFI permet comparar els desitjos amb el que ocorre en realitat uns anys després. Per exemple, mesurem si creien que anaven a fer una carrera universitària, quatre anys abans de matricular-se o no a la universitat. Les diferències per gènere reforcen les relacions i hipòtesis que hem expressat més amunt.

Taula 6.16. Proporció d'adolescents que han arribat a la universitat segons el que creien d'anar o no a la universitat quatre anys abans (percentatges). Catalunya

Es matricula a la universitat:	Creia que aniria a la universitat 4 anys abans			
	Noies		Nois	
	Sí	No	Sí	No
Sí	56	4	41	3
No	24	17	28	29

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006-2010, CIIMU.

La dona és sempre més homogènia, més coherent, entre expectatives i realitats. L'arribar a la universitat és doncs el resultat d'un procés que es produeix al llarg dels anys. Les estudiants-dones són més optimistes, tenen més desitjos de realitzar una carrera universitària, i realment succeeix que quatre anys després es matriculen a la universitat. Aquí estem doncs comparant cohorts de l'any 2006 amb les mateixes persones l'any 2010. Els casos desviats, en què les expectatives no es compleixen són no obstant, això, nombrosos: suposen el 28% dels casos entre dones, i una mica més —31%— entre homes. Són processos de quatre anys, així que és d'esperar que els casos de dissonància entre expectatives i realitat siguin nombrosos: entre una quarta part i un terç dels casos. Però què succeeix quan ens apropem a la realitat, és a dir quan amb prou feines són dos anys abans? Les dades llavors són més concretes, i la predicció és més propera:

Taula 6.17. Proporció d'adolescents que han arribat a la universitat segons el que creien d'anar o no a la universitat dos anys abans (percentatges). Catalunya

Es matricula a la universitat:	Creia que aniria a la universitat 2 anys abans			
	Noies		Nois	
	Sí	No	Sí	No
Sí	63	2	49	2
No	18	17	15	34

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006-2010, CIIMU.

Segons ens apropem —en el temps— a la realitat, els desitjos coincideixen una mica més amb la realitat. Això és lògic. Tant en homes com en dones augmenten en la

probabilitat d'arribar a la universitat, però és perquè s'han reduït les cohorts. Algunes persones han desaparegut ja de l'enquesta, perquè han fracassat i no segueixen estudiant. Desapareixen el 18% de les dones, i el 25% dels homes. Així s'entén que després de dos anys els homes que queden augmenten el seu desig i realitat del 41% al 49%, i les dones de 56% a 63%. Els casos dissonants o marginals descendeixen molt, però així com quatre anys abans hi ha més casos marginals entre homes, ara hi ha uns pocs més entre dones: 20% versus 17% en homes. Dit d'una altra manera, segons avança el procés la dona escurça el seu avantatge respecte de l'home (passa del 36% de més èxit quatre anys abans a 29% més èxit dos anys abans). Però en qualsevol cas la dona segueix arribant a la universitat més que l'home. La proporció de fracassos en el cas de la dona no varia: són el 17% dels casos en què el desig i la realitat (de no fer una carrera universitària) coincideixen. En canvi en l'home la proporció de fracassos en desitjos-i-realitat augmenta del 29% al 34% en amb prou feines dos anys. L'home fracassa més, però també escurça diferències amb la dona, reduint sobretot els casos en què desitjava seguir una carrera universitària però no ho aconseguia.

6.11. Factors explicatius de l'èxit

L'arribar a estudiar a la universitat s'explica per la classe social familiar, la qual cosa té dues conseqüències no desitjades: (1) que es perden talents de joves de classe baixa, i (2) que algunes persones que lideren la societat —a nivell polític, econòmic, i social— són sovint inadequades o d'intel·ligència baixa que han aconseguit el lloc a causa dels recursos econòmics dels seus pares, a contactes familiars, i no al seu esforç i intel·ligència. Però hi ha altres factors que expliquen l'arribar a la universitat. En la present investigació hem aïllat almenys cinc factors: classe social (ja esmentat), gènere (que té la propietat que no depèn de classe social), aprofitament escolar, expectatives familiars i pròpies, i conducta addictiva. Hi hauria alguns factors més però aquests cinc expliquen el fet d'arribar a estudiar a la universitat. Classe social i treure bones notes —que estan associats a través de mecanismes múltiples com estudiar en un centre privat— segueixen sent els dos factors fonamentals d'arribar a la universitat. Però no expliquen que les dones siguin millors estudiants, i arribin a la universitat en major proporció que els homes, sent del mateix curs i fins i tot de la mateixa classe social.

La informació del PFI que posseïm és extensa, però inclou lògicament un nombre limitat de variables explicatives. La taula 6.18 presenta aquests (5) factors i (23) variables separant tots els casos en dos grups excloents: les persones que *arriben* i les que *no arriben* a la universitat. Actualment, i als països avançats, la dona treu millors notes i arriba més a la universitat. Les nostres dades indiquen que la ràtio és d'1,3, o sigui que entre les persones que arriben a la universitat hi ha un 30% més de dones que d'homes. Aquesta dada coincideix amb la mitjana espanyola i és una mica o més baixa que la mitjana de la Unió Europea. Com el gènere és una variable que no

depèn de la classe social, és segurament el millor factor per entendre com arribar a la universitat sense dependre dels recursos econòmics ni del capital social familiar. El que hi hagi més dones que homes estudiant a la universitat no és una sorpresa en els estudis de l'OCDE o en els informes PISA. Però l'explicació sí que ho és, com demostrarem seguidament.

Taula 6.18. Característiques dels joves que arriben, i que no arriben, a estudiar a la universitat (nois i noies). Catalunya

	Arriben %	No arriben %	Ràtio arriben / no arriben	Correlació estudien a la universitat ^(a)
A. Gènere				
Dona	65	51	1,3 ^(c)	0,15
B. Classe Social				
Ingressos familiars	52	27	1,9	0,29
Classe social alta	37	15	2,5	0,25
Estudis del pare	35	15	2,3	0,26
Estudis de la mare	37	15	2,5	0,27
Els pares són immigrants (un o ambdós)	4	11	0,4	-0,13
Família biparental	85	74	1,1	0,14
C. Escolar				
Estudia a un col·legi privat o concertat	60	40	1,5	0,20
Fa els deures (1 hora o més al dia)	82	55	1,5	0,29
Notes esperades bones (excel·lent o més)	68	335	1,9	0,32
Nota mitja al batxillerat ^(b)	12	1	12	0,54
Nota mitja a ESO ^(b)	16	1	16,1	0,60
Ha repetit algun curs (entre 2006-2008)	5	57	0,1	-0,56
Estudia i treballa (al mateix temps)	37	30	1,2	-0,07
D. Expectatives				
Els pares volen que faci una carrera universitària	95	64	1,5	0,41
Els pares li animen (molt sovint a fer-la)	35	24	1,4	0,12
Ell/a creu que anirà a la universitat (al batxillerat)	97	42	2,3	0,62
Ell/a creu que anirà a la universitat (ESO)	94	54	1,7	0,46
Els seus amics pensen estudiar una carrera	56	26	2,2	0,36
Cap dels seus amics pensa en estudiar una carrera	1	10	0,1	-0,21
E. Addiccions				
S'emborratxa (setmanalment o més sovint)	6	8	0,8	-0,04
Fuma tabac (diàriament)	12	22	0,5	-0,13
Consumeix marihuana (setmanalment o més sovint)	6	13	0,5	-0,13

Nota: La variable dependent és: "Els/les que van a la universitat" (segons la informació que donen els seus pares en 2010, de que han estat admesos/as i es matriculen a la universitat).

(a) Coeficients de correlació de Pearson amb els/les adolescents que realment estudien a la universitat l'any 2010. Totes les correlacions són significatives al nivell de 0,05 excepte "emborratxar-se". La majoria són significatives a nivell de 0,01.

(b) Per a calcular la nota mitjana s'ha utilitzat la ponderació següent: excel·lent = 9, notable = 7, bé = 6, aprovat = 5, suspès = 3.

(c) És la ràtio expressada en el número de vegades, com a divisió de la proporció dels adolescents que no arriben a la universitat

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006-2010, CIIMU.

La classe social es pot mesurar a través de variables diverses. La més lògica, i la que correlaciona més amb arribar a la universitat és ingressos familiars. Gairebé tots

els indicadors de classes social expliquen que les persones arribin a la universitat el doble o més. La classe social alta per exemple explica 2,5 vegades arribar a estudiar a la universitat. Els estudis de la mare són una mica més explicatius que els estudis del pare.⁷⁴ De manera negativa influeix el fet que els pares siguin immigrants. A Espanya, aquesta variable està relacionada amb classe social, però nosaltres mantenim la hipòtesi que fins i tot controlant per classe social hi ha un efecte negatiu addicional que la família sigui immigrant. La biparentalitat (que el pare i la mare visquin junts) és un factor positiu coadjuvant a la classe social. Però no sembla ser un factor que expliqui molt més. Dit d'una altra forma, la monoparentalitat té un influx negatiu per arribar a la universitat, però no és un efecte molt gran.

És gairebé tautològic afirmar que la causa d'arribar a la universitat és el rendiment escolar. No obstant això, es pot aïllar aquest factor d'uns altres més de classe social, i esbrinar l'efecte diferencial. Els centres privats (i concertats) posen millors notes, i fan repetir menys el curs acadèmic als/les estudiants. Per arribar a la universitat cal treure bones notes, però els exàmens de selectivitat a Espanya són aprovats per la immensa majoria dels/les estudiants, la qual cosa fa suposar que gairebé tots podrien ingressar a la universitat. La realitat és que només la meitat dels/les joves ho fan. Així que treure bones notes té una relació no només causal sinó també simbòlica que afecta a arribar a matricular-se a la universitat. Estudiar en un col·legi privat (o concertat) és un factor que afavoreix arribar a la universitat, però no amb la intensitat que es podria suposar. El centre privat és un factor escolar però també de classe social. Com PISA demostra la influència del centre escolar és reduïda, i depèn més de la composició socioeconòmica de les famílies els fills de les quals estan en el col·legi privat (versus l'escola pública) que no tant de la classe social de la família de l'estudiant concret. Per dir-ho d'una altra manera: el que influencia positivament arribar a la universitat és la classe social dels companys, i no tant el caràcter privat del centre escolar.

“Fer els deures”, almenys una hora diària, és un factor important per posteriorment arribar a la universitat. Les notes esperades és també un factor positiu, però més —lògicament— les notes realment obtingudes. Tant les notes del batxillerat, com les de l'ESO són decisives. Les notes en l'ESO influeixen més a arribar a la universitat que les notes del batxillerat. El treure bones notes en ESO suposa 16 vegades més èxit. Dues són les raons que expliquen això: (1) Existeix una carrera escolar, és a dir que les persones que treuen males notes aviat, en l'ESO, ho segueixen fent pitjor i pitjor. És també un procés d'etiquetaje. (2) Les persones que treuen males notes aviat, i repeteixen curs, acaben abandonant, i per tant ja no estan en el batxillerat. És doncs un fenomen de cribatge. Per això la variable que explica més

⁷⁴ L'explicació és fonamentalment estadística: hi ha menys mares amb estudis superiors, i per tant els estudis de la mare discriminen més l'èxit dels seus fills/es.

arribar a la universitat és no-repetir-curs. No només és que suspendre i repetir és el major obstacle per arribar després a la universitat, sinó que, a més, el fet de repetir, de quedar en una altra cohort d'estudiants més joves, i la desestructuració que suposa canviar d'amics/gues són factors addicionals que expliquen no aconseguir la universitat. El treure bones notes, i sobretot no repetir curs, depèn bastant de la classe social familiar.

Hem inclòs dues variables més que preveu que si els/les estudiants realitzen altres tasques és possible que facin més difícil l'arribar a la universitat. La primera d'aquestes variables és ser esportista, en realitat "molt esportista". No té gairebé efecte, o és lleugerament positiu respecte de l'èxit. Efectivament la disciplina i l'esforç esportiu pot estar relacionat de forma positiva amb la probabilitat d'arribar a la universitat. En les estadístiques percentuals veiem que és un factor que manté una conducta inversa entre homes i dones: en els homes el ser molt esportista té un influx negatiu (potser perquè sovint es refereix al futbol), mentre que en dones manté una relació positiva amb l'èxit escolar (potser perquè les noies practiquen esports diferents, menys violents). Estudiar-i-treballar al mateix temps té un influx lleugerament negatiu amb arribar després a la universitat, però és petit. Aquesta categoria amaga potser tipus diversos d'estudiants.

Les *expectatives* d'anar a la universitat són importants, explicant entre una vegada i mitja i dues vegades i mitja arribar a la universitat. Lògicament el que més explica l'arribar a la universitat és que el/la propi estudiant afirmi ja en el batxillerat que desitja anar a la universitat, o fins i tot uns anys abans (en l'ESO). En canvi, els que ja han fracassat diverses vegades en notes o repetint curs admeten que no arribaran. Arribar a la universitat —encara que menys que el fracàs— és un procés predictable uns anys abans. Una variable que té un poder de predicció considerable és que els seus amics/gues pensin anar a la universitat a estudiar una carrera. Les diferències són de més del doble. Per això també el que cap dels seus amics/gues pensi anar a la universitat correlaciona negativament, i explica el fracàs. En aquesta investigació, s'observa que predir el no-arribar a la universitat és bastant més simple que predir l'arribar a la universitat. Sovint el fracàs és tautològic. Les persones que treuen males notes, repeteixen curs, i abandonen són fonamentalment de classe baixa. Segons PISA això succeeix en la majoria dels (75) països que estudia l'OCDE. Segons el PFI, el 79% dels qui arriben a la universitat creien que hi anaven a arribar ja en el batxillerat, i el 94% pensava així fins i tot en l'ESO. Treure bones notes des de jove i creure després en el batxillerat que un/a anirà a la universitat són fonamentals per predir arribar a la universitat.

Una vegada que es té en compte el gènere, la classe social familiar, l'anar a un col·legi privat o a una escola pública, les notes que es treuen, si es repeteix curs, i les expectatives pròpies, dels amics/gues, i familiars, poc queda ja que pugui explicar

l'arribar a la universitat. Un terreny menys conegut és el dels valors. Alguns són part de l'anomenat “capital social” que al seu torn està relacionat amb classe social. Però altres valors no depenen tant de la classe social. Aquí tenim en compte dos que per al cas d'aquest panel són *catalanisme* i *catolicisme*. El ser catalanista està relacionat positivament, i bastant (1,8 vegades, i una correlació de 0,15) amb arribar a la universitat. L'explicació no és només el valor denominat “catalanisme”, sinó que se suposa que són persones més integrades en la comunitat. S'afavoreix l'actitud catalanista, així com es rebutja l'opció “espanyolista” (encara que la correlació és feble, i negativa). El ser catòlic practicant correlaciona també positivament amb l'èxit. Potser tant en el catalanisme com en el catolicisme, la correlació és positiva amb arribar a la universitat perquè tots dos valors depenen de la pertinença a una comunitat —més o menys virtual— que durkheimianament suposa una protecció especial per aconseguir l'èxit establert. Les diferències són més clares en el cas del catalanisme/espanyolisme que en catolicisme/ateisme.

En aquesta llista de factors i variables, incloem alguns factors addicionals, que solen estar involucrats amb el fet de no arribar a la universitat: les addiccions a drogues. Són part de la conducta-problema. Incloem tres òbvies: emborratxar-se setmanalment, fumar tabac diàriament, i consumir marihuana setmanalment. L'addicció al tabac suposa el consum diari. En alcohol o en marihuana el consum pot ser fonamentalment de cap de setmana. En qualsevol cas, els tres hàbits correlacionen negativament amb arribar a la universitat. És curiós que el més acceptat, i que menys influència negativa té, sigui l'alcohol. És un hàbit “antic”, “clàssic”, admès socialment, i àmpliament relacionat amb la conducta de “sortir de marxa” els caps de setmana. Fumar (tabac) o el consum de marihuana redueix l'èxit universitari a la meitat, la qual cosa és un factor gens menyspreable. En els tres casos (alcohol, fumar, marihuana) la relació amb classe social és menor, suposem, i amb gènere es produeix menys en dones, la qual cosa explicaria el fracàs masculí.

6.12. Relacions múltiples

Les 28 variables estan relacionades —totes entre si— establint les relacions múltiples que estan a la base de l'explicació d'arribar a la universitat. En la Taula 6.19 es presenten els coeficients de correlació de les 28 variables que expliquen arribar a la universitat. Són prop de quatre-cents coeficients interrelacionats. És una taula tediosa, però que permet interpretacions múltiples.⁷⁵ Com es pot esperar, el ser dona (i

⁷⁵ Una aspecte positiu en aplicar els coeficients de correlació és que es perden pocs casos, doncs són relacions de dues variables, on únicament s'eliminen els casos que falten en aquestes dues variables (o en una del parell), però no en la resta de variables. Així la proporció de casos que s'aconsegueix és alta, i la significació és elevada pràcticament en tots els casos.

estudiant) en el PFI no té relació amb classe social.⁷⁶ La variable que més es relaciona amb dona és fer els deures (almenys una hora al dia), amb una correlació positiva de 0,33. La dona treu notes millors, i repeteix curs menys vegades. És menys esportista. El que crida l'atenció és que les expectatives dels pares és una relació positiva (0,20) pel que fa a que les seves filles estudiïn. Potser així s'explica que les dones arribin més a la universitat: no solament treuen notes millors sinó que a més els seus pares les recolzen més que als seus germans per anar a la universitat. No obstant això, no acabem de creure-ho. L'home segueix tenint un valor major que la dona en la societat espanyola, com és que els pares recolzen més a les filles? Pot ser part de la síndrome d'"estan verds els raïms", amb el cas dels fills-homes. Els pares té millors expectatives amb les seves filles, perquè veuen el que va a ocórrer, i per això les animen més sovint? Elles i les seves amigues creuen que arribaran més a la universitat, sobretot quan ja estan en el batxillerat. Altres valors no semblen dependre tant del fet de ser dona.⁷⁷

La classe social explica altres factors, alguns dels quals depenen en realitat dels recursos familiars. Les variables de classe social estan estretament relacionades entre elles. Ingressos familiars i estudis dels pares correlacionen alt. Així també biparentalitat, doncs pot reunir dos salaris en la llar. Els estudis del pare i la mare correlacionen alt (coeficient de correlació de 0,51). Les famílies immigrants estan relacionades negativament amb altres variables de classe social, com era d'esperar, sobretot amb ingressos familiars i amb biparentalitat. Això suggereix que les famílies immigrants a més de provenir d'un altre país, són sovint famílies monoparentals. Totes les variables de classe social correlacionen significativament (i de forma positiva) amb enviar els fills/es a un centre privat (o concertat) en comptes de públic. La variable ingressos correlaciona 0,20 amb centre privat, i el ser immigrant -0,17. La família immigrant és un factor negatiu afegit al de classe social —relacionat estretament amb classe social però independent— que explica el fracàs escolar, i la falta d'expectatives.

La classe social correlaciona positivament amb bones notes, i amb no repetir curs. Ingressos familiars i repetir curs correlacionen negativament (-0,29). Això suggereix que una de les estratègies de la classe alta, i dels centres privats o concertats, és evitar el repetir curs. El repetir curs té efectes negatius en etiquetar a l'estudiant, i a més desestructurar el seu cercle d'amistats. Repetir curs és una experiència de la qual molts/es joves mai es recuperen. Curiosament els professors i directius del centre escolar fan repetir curs precisament perquè els/les estudiants obtinguin després millors resultats, sense adonar-se del poder simbòlic negatiu que

⁷⁶ Les correlacions són baixíssimes. El naixement de dones no depèn per res de la classe social dels pares... almenys a Espanya.

⁷⁷ Les dones són lleugerament menys catalanistes que els homes, i menys espanyolistes. Les dones es mostren menys extremes. Són una mica més catòliques i menys atees. Fumen igual que els homes, però s'emborratxen menys, i de mitjana consumeixen menys marihuana que els companys-homes de classe.

suposa. La classe alta obté millors notes. És perquè són més intel·ligents? Ho dubtem. Però el sistema funciona al seu favor. Els estudis dels pares és un factor que sembla tenir més influència encara que la classe social. Els estudis superiors (especialment de la mare) redueixen en els fills la probabilitat de repetir curs, i obtenen notes millors. La influència dels estudis dels pares és més clara en relació amb els fills durant l'ESO que el batxillerat. Les diferències estan clares, la qual cosa indica que es produeix almenys un procés d'etiquetatge i un altre de cribatge. Les famílies immigrants treuen pitjors notes, i sobretot repeteixen curs molt més. Falten polítiques no solament de protecció de classes baixes (per no perdre talents), sinó també a favor de les famílies immigrants, així com de les monoparentals. El tenir el pare i la mare vivint junts és un factor favorable sobretot en l'ESO. La classe alta és més esportista, i té una mica més d'estudiants que també treballen. Aquestes dues últimes variables ni són molt fortes ni les explicacions causals són tan clares. La classe social explica molt les expectatives d'arribar a la universitat, al mateix temps que els estudis (superiors) de la mare. Els pares amb ingressos més alts demostren expectatives més positives sobre els seus fills/es. Els/les estudiants de classe alta mantenen també bastant més elevades les seves expectatives d'anar a la universitat ja des de l'ESO. Tenen molts més amics/gues que pensen anar també a la universitat. Les mares amb estudis superiors mantenen una influència més determinant en les expectatives dels fills/es. Tot això encaixa en un entorn familiar, escolar, i d'amistats que afavoreix anar a la universitat, independentment de les notes i resultats acadèmics. Aquest és el problema! Les expectatives de les famílies immigrants són negatives, sobretot en relació amb les expectatives dels amics/gues. La identificació catalanista està relacionada amb classe social més alta, però també l'ateisme. El catalanisme està més associat a la mare. La famílies immigrants tenen menys expectatives respecte dels seus fills/es (són realistes?), i són menys catalanistes, però també menys espanyolistes. Són una mica més catòliques, i sobretot menys atees. Les addiccions —beure alcohol, fumar tabac, consumir marihuana— amb prou feines tenen relació amb classe social, encara que les famílies immigrants són menys consumidores de substàncies addictives.

Tabla 6.19. Coeficients de correlació (de Pearson, multiplicats per 100)

	MUJ	ING	CSA	ESP	ESM	INM	BIP	PRI	DEB	NEB	NMB	NME	REP	DEP	EYT	EXP	ANI	EXB	EXE	EXA	EAN	CAT	ESP	CAP	ATE	EMB	TAB	
MUJ	100																											
ING	-3	100																										
CSA	-3	66	100																									
ESP	-5	41	43	100																								
ESM	-6	42	40	51	100																							
INM	-1	-17	-5	-2	-4	100																						
BIP	1	31	13	5	4	-12	100																					
PRI	-1	20	17	22	15	-17	1	100																				
DEB	33	2	3	5	3	1	1	0	100																			
NEB	5	13	18	17	16	-4	6	4	13	100																		
NMB	12	9	17	16	13	-7	6	6	15	55	100																	
NME	14	22	21	23	25	-10	13	3	30	44	64	100																
REP	-13	-29	-21	-24	-28	18	-8	-15	-25	-19	-30	-59	100															
DEP	-25	12	5	6	8	-4	8	4	-7	1	-2	8	-5	100														
EYT	8	8	10	7	9	0	-1	0	0	9	7	11	-6	6	100													
EXP	20	20	11	10	11	-5	7	5	19	18	20	33	-31	1	4	100												
ANI	12	4	6	1	1	2	-2	4	12	3	4	8	-8	0	0	21	100											
EXB	20	22	17	18	21	-4	6	11	32	24	36	48	-42	-2	5	58	19	100										
EXE	13	25	18	22	28	-4	7	13	30	21	20	50	-48	6	2	38	13	52	100									
EXA	19	23	17	21	24	-11	5	16	24	20	17	31	-30	9	10	30	15	41	38	100								
EAN	-3	-11	-9	-15	-14	7	0	-8	-14	-9	-6	-17	19	-7	-7	-20	-2	-25	-25	-46	100							
CAT	-5	11	7	5	13	-7	7	-1	-2	9	9	11	-10	5	5	4	0	10	10	12	-6	100						
ESP	-7	1	2	-1	-5	-3	-1	-3	0	-7	-6	-8	8	1	-3	-6	2	-10	-12	-6	-2	-8	100					
CAP	3	1	3	7	5	5	4	8	9	8	5	7	2	-1	5	-4	4	4	6	8	-2	-4	0	100				
ATE	-7	9	3	9	7	-13	2	-8	-11	-3	-2	-1	-5	0	0	8	-1	3	-4	0	-3	11	-2	-36	100			
EMB	-9	2	1	4	4	-4	4	3	-13	-6	-4	-8	7	4	6	-6	-1	-6	-10	-3	2	7	3	-3	3	100		
TAB	0	-2	-1	-3	-5	-6	-4	-4	-13	-10	-16	-18	13	-5	11	-2	0	-9	-13	-14	7	-1	3	-6	10	14	100	
MAR	-14	3	-1	0	-1	-2	-1	-1	-16	-12	-22	-16	10	-2	11	-4	-3	-8	-13	-10	2	1	-1	-8	11	20	38	

 Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2010, CIIMU*.

Els centres privats fan repetir menys el curs acadèmic (-0,15), i estimulen positivament les expectatives dels seus estudiants, especialment entre companys/es. Són també centres amb més catòlics, i (una mica) menys consumidors de tabac i marihuana. El ser bon estudiant i fer deures correlaciona —com és d'esperar— amb treure bones notes (sobretot en ESO) i no repetir curs. Com que existeix un procés o història escolar la correlació de notes d'ESO amb les de batxillerat és alta (0,64). Òbviament els qui treuen bones notes no repeteixen curs acadèmic. Fer deures, i treure bones notes, correlaciona sempre positivament amb expectatives. Això confirma la nostra hipòtesi del “síndrome d'estan verds els raïms”. Sistemàticament les expectatives depenen bastant més de les notes que van treure en l'ESO que en el batxillerat. Les notes en l'ESO prediuen arribar després a la universitat. El bon (i dolent) estudiant és el resultat d'uns quants anys. Les expectatives dels pares depenen bastant més de les notes d'ESO dels seus fills/es (0,33) que de les notes en el batxillerat (0,20). La diferència és fins i tot major en el cas de les expectatives dels amics/gues, les quals depenen més de les notes d'ESO de l'estudiant concret (0,31) que de les notes de batxillerat (0,17). Els èxits/fracassos escolars s'acumulen al llarg dels anys, així com les bones amistats es conserven. La influència del grup d'iguals (*peer group influence*) és considerable. Les expectatives dels amics/gues correlacionen amb no repetir curs (-0,30). Els valors individuals tenen poc que veure amb el rendiment escolar. Hi ha una relació positiva lleu entre religiositat i fer deures. La relació és més clara amb addiccions: les persones que fan deures, i treuen bones notes, al seu torn beuen, fumen, i consumeixen marihuana en menor proporció. Totes aquestes correlacions són sistemàtiques, i van en la mateixa direcció. En les notes d'ESO influeix bastant el no fumar tabac, en canvi en el batxillerat és no consumir marihuana. Les persones que repeteixen curs mostren més hàbits de drogues, sobretot de fumar tabac. El fumar tabac no és el fet de l'addicció a la nicotina, sinó que situa a la persona en un grup d'estudiants que són poc acadèmics.

Les expectatives —de pares, de l'estudiant quan és jove, quan és ja major, i dels amics/gues— estan totes relacionades positivament. Les expectatives dels pares i els fills/es correlacionen positivament i de forma elevada (0,58). Les expectatives pròpies es conserven de l'ESO al batxillerat (0,52), confirmant la nostra hipòtesi de l'existència d'una història escolar. A nivell de valors, les expectatives estan relacionades amb la identificació catalanista, i negativament amb l'espanyolista. Amb prou feines hi ha relació amb religiositat. Però de forma consistent les expectatives d'arribar a la universitat, sobretot a l'inici (en l'ESO), suposen no tenir addiccions. A més, les expectatives favorables dels amics/gues correlacionen negativament amb fumar tabac. Sospitem doncs que *fumar tabac diàriament* és un element que pot explicar —indirectament— fracassos escolars, més per la desviació respecte dels estàndards acadèmics i el seu aprofitament que pel fet de fumar o la nicotina.⁷⁸

⁷⁸ La resta de variables, més perifèriques, presenten connexions i correlacions febles. Catalanistes i ateus

Les 392 correlacions presenten un panorama de relacions múltiples, sense grans sorpreses. El problema fonamental és quant influeix la classe social en les altres variables. En controlar per classe social altres relacions poden afeblir-se o fins i tot desaparèixer. La variable menys relacionada amb classe social és gènere. L'efecte positiu de ser dona en els resultats acadèmics, i després a arribar a la universitat, és clar. Això en sociologia suposaria un procés de no discriminació de la dona en el sistema educatiu, o de discriminació contra l'home, la qual cosa sorprèn en una societat —com l'espanyola, de “revolució incompleta”— on la dona no ha aconseguit encara la igualtat. Però fins a quin punt no depèn d'altres factors? Per entendre aquestes relacions és necessari un model de regressió múltiple, on la variable dependent sigui *arribar a la universitat*.

6.13. Discriminació de la dona

La nostra hipòtesi final és que la dona segueix discriminada (en contra) en la societat espanyola actual. Això inclou el sistema educatiu, on la dona obté millors resultats i èxits, però on la família recolza més a l'home. En la taula 6.20 presentem deu models progressius de regressió logística, per demostrar les relacions i interrelacions de les variables fonamentals en l'explicació d'arribar a la universitat.⁷⁹ La variable que es pretén explicar és arribar a la universitat. Els models s'ordenen des del *model 1* molt senzill, amb una sola variable de control (ser dona), fins al *model 10* que és el que inclou més variables.⁸⁰ La nostra hipòtesi és que el suposat èxit acadèmic de les dones —el fet que hi ha més dones que homes a la universitat— és menor del que s'esperava. L'explicació és que la dona s'esforça més, estudia amb tenacitat, fa els deures diàriament, treu millors notes, no repeteix curs, i està més motivada; però en igualtat d'aquestes condicions arriba menys a la universitat que l'home.

El *model 1* mostra com les estudiants arriben un terç més que els homes a la universitat. La raó de probabilitat és d'1,8, molt significativa. Si només tinguéssim en compte aquest model, pensàriem que és cert que la dona arriba més a la universitat pel fet de ser dona. En el *model 2* s'observa que la variable que més explica arribar a la universitat és la classe social, o sigui els recursos econòmics. El ser dona i la seva classe social no estan relacionades. La classe social és un factor important i decisiu per arribar a la universitat, però quan introduïm la classe social el fet de ser dona no desapareix,

semblen correlacionar alguna cosa. Els espanyolistes no solen ser ateus. Els catòlics consumeixen menys drogues, la qual cosa és d'esperar, i els ateus són més consumidors de marihuana. Fumar tabac i fumar marihuana correlacionen alt (0,38).

⁷⁹ Són models de regressió logística binària en què es presenten els coeficients exponencials de beta, que són tots positius. Per sobre d'un els coeficients suposen una direcció causal directa positiva. En el cas dels menors d'un se suposa que la relació és inversa.

⁸⁰ Desgraciadament també descendeix el nombre de casos útils, doncs més variables implica més casos missing, de tal forma que el nombre de casos descendeix des del 100% al 66%. No obstant això, al final de la sèrie de models encara hi ha casos suficients per confirmar les nostres hipòtesis que la dona segueix discriminada en el sistema educatiu espanyol.

sinó que fins i tot augmenta una mica en la seva capacitat d'explicar el fet d'arribar a la universitat. Es pot argumentar que en ser independents els factors de classe social i gènere expliquen millor junts el fet d'arribar a la universitat.

Introduïm llavors, en el *model 3*, que els pares siguin immigrants. El ser immigrant és un factor negatiu (la raó de probabilitat és 0,4). El valor explicatiu de la classe social decreix (poc, però descendeix) i el del gènere (dona) augmenta una mica més. La classe social és definitiva d'arribar a la universitat, però el ser dona ajuda de forma extra, el mateix que no pertànyer a una família immigrant. Fins aquí tots els coeficients són significatius, així que podem estar segurs del que afirmem. És un model clar, i que no presenta sorpreses respecte les hipòtesis dominants sobre l'èxit escolar: ser dona, de classe alta, i de família nativa. El *model 4* incorpora una variable d'estatus socioeconòmic que és també escolar: l'assistència a un centre escolar privat (o concertat) i no en una escola pública. És un factor important per arribar a la universitat, fins i tot quan es té en compte la variable de classe social. En introduir aquesta variable d'educació privada la variable classe social descendeix una mica en importància (tot i que encara manté una associació fonamental), la variable gènere roman igual, i la influència negativa de ser de família immigrant és una mica menor. El centre escolar privat no és tan important com alguns consideren, quan es té en compte únicament variables de classe social (i de gènere).

En el *model 5* s'introdueix la primera variable d'aprofitament escolar, que és "fer els deures almenys una hora diària". Aquí la variació de l'impacte de les altres variables anteriors és significativa. La importància del gènere descendeix molt, encara que roman positiva. Això significa que a igualtat de fer deures, la importància de ser dona per explicar l'arribar després a la universitat disminueix molt. La influència de la classe social descendeix una mica, ser de família immigrant pràcticament no canvia, i anar a un centre privat augmenta en importància. Fer els deures és gairebé tan important (raó de probabilitat de 3,7) com el que la classe social sigui alta (4,6). La sorpresa és que ser dona disminueix a 1,4 i perd certa significació estadística. Fer deures és una variable important que fa descendir molt la influència de classe social i gènere, encara que augmenta la importància d'estar en un centre privat.

Taula 6.20. Incidència dels factors que condicionen arribar a estudiar a la universitat ^(a). Catalunya

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10
Dona	1,83 ***	2,09 ***	2,15 ***	2,16 ***	1,41 *	1,13	0,90	0,88	0,86	0,87
Classe social ^(b)										
Alta		6,55 ***	6,06 ***	5,46 ***	4,58 ***	3,01 ***	2,38 **	2,39 **	2,38 **	2,44 **
Mitja alta		2,60 ***	2,36 ***	2,24 ***	1,98 **	1,42	1,15	1,17	1,08	1,10
Mitja baixa		1,78 **	1,74 **	1,73 **	1,58 *	1,30	1,02	1,03	0,99	1,01
Pares immigrants			0,41 ***	0,47 **	0,46 *	0,58	0,50 †	0,44 *	0,49 †	0,46 †
Col·legi privat				1,77 ***	1,90 ***	2,76 ***	2,84 ***	2,81 ***	2,83 ***	2,84 ***
Fa els deures					3,67 ***	2,34 ***	2,54 ***	2,46 ***	2,26 ***	2,19 ***
Nota mitja en ESO ^(b)										
Excel·lent						311,90 ***	207,64 ***	198,18 ***	189,73 ***	183,23 ***
Notable						154,79 ***	119,83 ***	114,81 ***	110,96 ***	105,40 ***
Bé						26,70 ***	20,70 ***	20,09 ***	19,58 ***	19,71 ***
Aprovat						6,13 *	5,69 *	5,50 *	5,47 *	5,47 *
Expectatives dels pares							7,26 ***	6,21 ***	5,40 ***	5,39 ***
Els pares l'animen molt								1,14	1,12	1,21
Expectatives dels amics ^(b)										
Tots o gairebé tots									4,21 †	4,16 †
Bastants									3,28	3,32
Pocs									2,28	2,34
Fuma tabac diàriament										0,78
Nagelkerke R ²	0,03	0,15	0,16	0,18	0,23	0,52	0,57	0,57	0,58	0,58
N	1.320	1.282	1.266	1.264	939	936	888	879	871	865

Nota: a) Models de regressió logística múltiple (variable dependent: arribar a estudiar a la universitat).

b) La classe social és amb referència a *classe baixa*, la nota mitja en ESO sobre *suspès*, i les expectatives dels amics sobre *cap*.

Nivell de significació: † p < 0,1; * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006-2010*, CIIMU.

En el *model 6* afegim indicadors de rendiment escolar, amb les notes mitjanes en l'ESO.⁸¹ En introduir-les s'observa un cert cataclisme en el nostre model de regressions. Les notes en l'educació secundària són un element fonamental per explicar l'arribar després a la universitat. En realitat l'admissió a la universitat és alguna cosa independent de les notes, doncs gairebé tots els/les estudiants que es presenten a l'examen d'ingrés poden després matricular-se en alguna carrera universitària. Però les notes bones, i les no tan bones però millors que la mitjana, són definitòries per arribar a la universitat. En incloure les notes (a més dels deures) en aquest model, l'impacte de ser dona decreix moltíssim, és ja gairebé nul, i no és significatiu. La classe social té menys importància, excepte que sigui de classe alta (3,0) i fins i tot no és significativa. Anar a un centre privat és ara més important (2,8), però fer els deures esdevé menys important (2,3). Les notes dominen la clau d'arribar a la universitat el que suposa un cert model meritocràtic. La classe social és només important quan és alta, combinat ara amb la importància d'anar a un centre privat. Però el més significatiu és que la importància de ser dona —que ha anat descendint en els models previs— aquí pràcticament ja no té influència per anar a la universitat. Tot indica que els/les adolescents de classe alta arriben a la universitat fins i tot quan obtenen notes baixes. A més, a igualtat d'esforç os les dones ja no mantenen privilegi sobre els homes.

El *model 7* dóna una altra volta de rosca al nostre plantejament inicial. S'incorporen les expectatives dels pares respecte que el fill/a vagi a la universitat (la raó de probabilitat és 7,3). Aquesta variable és important, no només pel seu coeficient significatiu, sinó perquè a més fa decreixer molt la importància de les notes, encara que augmenta la importància de fer els deures, i el fet d'estar en un centre privat. La classe social descendeix molt en importància (2,4). Però el més impressionant és que l'impacte de ser dona es converteix en negatiu (0,9) encara que en aquest cas ja no és un coeficient significatiu. És a dir, quan s'iguali la classe social, l'assistència a centre privat, l'esforç realitzat (deures diàriament), les notes obtingudes, i les expectatives dels pares, en aquestes condicions el fet de ser dona no garanteix arribar a la universitat, més aviat el contrari: ser dona pot suposar el no arribar a la universitat en igualtat de condicions, o passa a ser una variable irrellevant. Dit d'una altra manera, els homes que s'esforcen i treuen notes bones i van a un centre privat tenen més possibilitats d'arribar a la universitat que les dones en les mateixes condicions. És cert que a Espanya en nombres absoluts les dones accedeixen més a la universitat, però en igualtat d'esforços i resultats amb els homes ho fan en una proporció menor que ells. Les famílies motiven més a les filles perquè hi ha més dones en nombres absoluts que aconseguiran arribar a la universitat, però rescaten més als fills homes que s'esforcen menys, aconseguint que en igualtat de condicions aquests fills-homes vagin a la

⁸¹ La discussió sobre incloure notes d'ESO i no de batxillerat apareix abans. Les notes d'ESO són més predictives que les de batxillerat.

universitat més que les dones. Les famílies de classe alta rescaten als fills-homes que són pitjors estudiants. No pot, doncs, parlar-se del major èxit de les dones, sinó del seu fracàs relatiu. La societat discrimina encara contra les dones, fins i tot dins del sector educatiu. El model 7 és el més significatiu, explicant una R^2 Nagelkerke del 0,57, amb menys variables. La classe social es veu matisada per l'aprofitament escolar, i el ser dona és ja una variable irrellevant.

El *model 8* corrobora encara més aquestes afirmacions. Quan s'inclou el factor que els pares animen molt a seguir fins a la universitat, baixa l'impacte de les notes, el fer deures, i fins i tot baixa una mica el fet d'anar a un centre privat. Però la importància de la classe social es manté. El cridaner és que l'impacte de ser dona és ja negatiu, i cada vegada ho és més encara que no és significatiu estadísticament. El gènere es converteix en una variable irrellevant.

El *model 9* explica un 58% de la variància en la variable depenent d'arribar a la universitat, encara que el nombre de casos vàlids pels quals tenim tota la informació descendeix al 66%, però és ja estable. En aquest model s'inclouen les expectatives dels amics/gues. És important (4,2 en "tots o gairebé tots pensen anar a la universitat") però poc significatiu. Baixen les expectatives dels pares (però més importants que els amics/gues, amb una raó de probabilitat de 5,4). Notes i deures disminueixen d'importància, però encara són molt altes, sobretot notes d'excel·lent i notable. Tota la resta es manté gairebé igual, però l'impacte de ser dona que ja és negatiu per a l'èxit descendeix encara més. Encara que aquest coeficient de dona no és significatiu, la progressió és clara: la importància de ser dona descendeix, i a partir d'un cert moment l'impacte s'anul·la, i passa a ser un factor no rellevant. Ser dona és un factor no significatiu per arribar a la universitat, quan es controla per altres factors com a classe social, resultats acadèmics, i expectatives.

El *model 10* inclou la variable fumar tabac (diàriament) per comprovar si els factors de desviació, i d'addicció a drogues, tenen importància addicional. No és significatiu, però tampoc fa canviar amb prou feines els altres factors els resultats dels quals són pràcticament iguals, incloent el factor no significatiu de ser dona. Aquest model serveix realment per comprovar que ja no superem molt la R quadrada Nagelkerke de 0,58, i amb un 66% dels casos vàlids.

En investigacions prèvies es reconeix que la dona està tenint molt èxit en el sistema educatiu, obtenint millors notes que els homes, i arribant més a la universitat. Però això és gràcies a un esforç considerable —i desproporcionat— respecte dels seus companys-homes. Quan s'inclouen les variables més rellevants, el fet de ser dona és irrellevant i fins i tot perjudicial per arribar a la universitat. Els pares animen a les filles i tenen més expectatives sobre elles que sobre els homes, simplement perquè els fills-homes no s'esforcen. Però quan els homes ho fan, arriben més a la universitat que les dones. A vegades, quan els homes (sobretot els de classe alta) treuen pitjors notes, no

s'esforcen, i fins i tot repeteixen curs, són rescatats per les famílies i els centres escolars en una proporció major que les dones en les seves mateixes condicions. Les dones quan s'esforcen molt arriben a la universitat, però si fracassen les famílies no ajuden al fet que superin els problemes. La sorpresa és que perdem talents de dones. Arriben a la universitat, i segurament després a posicions de lideratge (econòmic, polític i social), homes que no són intel·ligents ni s'han esforçat tant com les dones. Les pròpies famílies difonen un rol masculí per als seus fills-homes: poc estudiosos, “futboleros”, addictes a drogues, que amb prou feines fan deures ni estudien, que repeteixen curs, però que es comporten com a “machos”. Són així part de la conducta-problema. Posteriorment, la classe alta recupera alguns d'aquests casos d'homes, aconseguint que arribin a la universitat. Alhora molts d'ells acaben en universitats privades. Les dones no són tant recuperades —encara que siguin de classe alta— ni les envien a universitats privades tant com als homes. El sistema discrimina contra la dona. Les dades absolutes emmascaren una realitat de discriminació que encara perdura en la societat espanyola actual. En nombres absoluts (i percentuals) la dona té més èxit, però és a un cost o esforç desproporcionat respecte l'home.

6.14. Conclusions i recomanacions

La investigació demostra que les coses no són com un es creu. L'impacte de la classe social familiar és enorme, i el ser dona no afavoreix sinó que es converteix en irrellevant per arribar a la universitat. El sistema educatiu —a tots els nivells— va perdent talents de classe baixa, de famílies immigrants, grups marginats, i exclosos. El que definim com a “èxit” són en realitat “supervivents” en un sistema que es dedica al cribatge de joves sobre la base dels recursos de la família. Arribar a la universitat a Espanya depèn realment de la família, mentre que el fracàs s'atribueix al propi estudiant (encara que tampoc sigui individual). Un èxit escolar primerenc és un factor important pel poder que té d'acte-motivació: *res té tant èxit com l'èxit*, diu el refrany. Però l'èxit escolar es construeix lentament, i amb prou feines es perd. En canvi el fracàs ocorre de sobte, i llavors cristal·litza, i roman. Els/les adolescents de classe alta confien en els seus pares —i en els amics/gues dels seus pares— precisament perquè pertanyen a aquesta classe alta. Els adolescents de classe baixa desconfien dels seus pares, i dels amics/gues dels seus pares, perquè són persones en nivells baixos del sistema d'estratificació social. Es desitja reproduir l'estatus en la classe alta, però no en la classe baixa. En la classe alta els/les adolescents es fiquen menys en embolics o en conflictes escolars, i quan entren surten d'ells amb més facilitat. Solen ser rescatats pels que actualment es denominen “pares helicòpter” (Marantz Henig, 2010). La importància del *peer group* és bàsica en l'adolescència, però no cal exagerar aquesta variable doncs depèn alhora de l'estatus socioeconòmic familiar i del centre escolar. S'envia als fills/es a un centre escolar privat, en què es dona per descomptat que tots o

gairebé tots arribaran a la universitat. En moltes famílies no és ni tan sols un tema de motivació: es dona per descomptat que tots els fills/es aniran a la universitat. Si sorgeixen problemes d'aprofitament escolar, se solucionen. Es rescaten als fills/es (sobretot els fills homes) que es “perden”, se'ls ajuda professionalment (psicòleg, tutor), s'inverteixen més recursos, i es té més paciència. En aquest context, que els fills/es arribin a la universitat s'explica pel paper dels seus pares, la qual cosa ens porta a una anàlisi no només de panel (seguiment al llarg del temps d'un individu) sinó generacional. Aquesta assumptió de seguir estudiant es produeix també en molts centres privats; sent el que més els diferencia dels centres públics.

Dos dels factors fonamentals que expliquen arribar a la universitat—classe social i gènere— són poc canviabls. No existeixen polítiques públiques educatives que pretenguin transformar radicalment aquests dos factors. Les famílies amb diners poden utilitzar els seus recursos després d'impostos com vulguin. Un objectiu central sol ser reproduir la seva classe social en els “hereus”, és a dir en els seus fills/es, sobretot fills-homes. Hem demostrat també que les diferències per centre escolar privat/públic no són tan importants com es preveia. Així que les polítiques socials per evitar la pèrdua de talents (en les classes baixes, entre dones, i de famílies immigrants) han de ser noves i imaginatives. En educació el menys important pot ser reformar els centres escolars. El problema està en les famílies! Es tractaria de motivar, i de mantenir la motivació, de persones de classe baixa. Un altre factor negatiu per arribar a la universitat és l'etiquetatge previ —i aviat— de perdedor. Evitar o solucionar això és complicat però possible. Un dels factors —associat a classe social i gènere— que té importància per si sol és l'historial escolar perdedor, resumit en no obtenir ni una nota bona, o a repetir curs. Caldria desenvolupar polítiques socials que posin remei (o de recuperació per) aquests casos. La societat i les famílies difonen un model ideal d'home —“futbolero”, que té addiccions, violent, rebel, internauta per a jocs, que no fa deures, que estudia poc i treu males notes, que repeteix curs, en definitiva que troba plaer fora del sistema escolar— que fa que bastants homes fracassin. Les famílies no són conscients d'aquests estereotips. Animen més a estudiar a les dones (les filles) potser perquè preveuen que tindran més èxit escolar. La paradoxa és que aquestes famílies masculistes després recuperen als fills-homes que fracassen, però no a les filles.

La política social ha d'estar dirigida a establir un sistema meritocràtic, no perdre talents, i a reduir la discriminació. Primer, perquè suposa un sacrifici familiar gran; segon, perquè la pèrdua de talents és un daltabaix per a la societat en forma de disminució productiva i de riquesa creada per aquestes persones. Tot això es produeix en un context en què es vol augmentar sensiblement la proporció de joves que arriben a la universitat, almenys fins al 85%. Aquest augment sol comportar que així arriben a la universitat més persones de classe baixa. Efectivament es requereixen polítiques públiques que s'atreveixin a trencar les relacions de classe social i de gènere. El

problema és que fins ara s'havia considerat a la dona com a exitosa en el sistema educatiu, quan la nostra anàlisi causal prova el contrari. A igualtat d'altres factors (de classe social i d'esforç) la dona està discriminada en el sistema educatiu, com també ho està al món laboral, i en l'estructura social.⁸² L'educació reforça el sistema d'estratificació social, i alhora les diferències socials condicionen l'educació (dels fills/es). Estem doncs davant un tema de mobilitat social intergeneracional que és bàsic per entendre l'estratificació de la societat. En una política social adequada el marge de maniobra que existeix és incidir sobre factors que no estan tan associats a classe social però que tenen un impacte diferencial sobre l'èxit escolar i arribar després a la universitat. El descobriment que la dona segueix discriminada en el sistema educatiu és important, doncs hauria de replantejar la política social educativa. El sistema actual és poc meritocràtic.

6.15. Referències bibliogràfiques

“*Almanac of Higher Education 2010-11*” (2010) número extraordinari de *The Chronicle of Higher Education*, vol. 57, número 1 (27 agosto), 86 pp. També en l'edició d'agosto de 2011.

Bauman, Zygmunt (2011). *Collateral damage: Social Inequalities In a Global Age.* Cambridge, Gran Bretanya: Polity Press, 182 pp.

Blau, Francine D., M. C. Brinton i D. B. Grusky (eds.) (2006). *The Declining Significance of Gender?* Nueva York: Russell Sage Foundation, 296 pp.

⁸² Un col·lega sociòleg —llegint aquest capítol— ens adverteix de la necessitat de plantejar les conclusions sobre gènere en clau política. És una crítica encertada que respon a la nostra conclusió que la classe social, gènere, i motivació expliquen l'èxit escolar i arribar a la universitat, però que amb prou feines hi ha polítiques públiques que puguin canviar les dues primeres. Recollim la seva crítica literalment: “Això és alguna cosa qüestionable. Tal vegada les polítiques són molt ineficients en fer-ho, però el desenvolupament d'Estats de Benestar i polítiques actives d'igualtat tenen com a objectiu prioritari fer minvar la influència d'aquestes variables en la vida de les persones. Probablement el problema sigui el fracàs d'aquestes polítiques a causa dels prejudicis sobre la base dels quals es construeixen. En el tema de gènere [...] quan se sosté que els costos i prejudicis del gènere només afecten a les dones ens situem en una ideologia i no en una anàlisi de la realitat. [...] Les expectatives hegemòniques sobre els homes tendeixen a generar efectes perversos, sobretot per a les classes socials baixes que no disposen de mitjans per satisfer les demandes d'una masculinitat capitalista definida per la dominació com a capacitat de consum i provisió als dependents. Posar l'èmfasi de la igualtat en la dona és centrar-se només a la meitat de l'equació del gènere, i per tant una política destinada al fracàs i l'estigmatització. Per tant el problema no és la manca de polítiques orientades a solucionar un dels factors fonamentals per explicar el fracàs, sinó l'existència de polítiques que tendeixen a empitjorar la situació. Que a Espanya no es consideri com un problema de gènere als nivells de fracàs escolar o els altíssims nivells d'homes joves que cauen en la delinqüència i la presó, mostra una política d'igualtat que necessita d'una reflexió profunda respecte als seus objectius.” Agraïm molt al nostre col·lega Luciano Maranzana (de la Universitat de Barcelona) aquest comentari crític.

- Bok, D. (2010). *The Politics of Happiness: What Government Can Learn From the New Research on Well-Being*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 262 pp.
- Bok, S. (2010). *Exploring Happiness: From Aristotle to Brain Science*. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 218 pp.
- Bourdieu, P. i J. C. Passeron (1964). *Les héritiers: Les étudiants et la culture*. París: Éditions de Minuit, 179 pp.
- Charlin, A. J. (2009). *The Marriage Go-Round: The State of Marriage and the Family in America Today*. Nueva York: Vintage Books, 271 pp.
- de Miguel, J. M. (1998). *Estructura y cambio social en España*. Madrid: Alianza Universidad, 681 pp.
- de Miguel, J. M. (2010) "Higher education and scientific innovation: Ten priorities for the future". A G. Castro, X. Coller i J. M. de Miguel (eds.), *Spain in America: The First Decade of the Prince of Asturias Chair at Georgetown University*. Madrid, 612 pp.
- de Miguel, J. i C. T. Liao (2011). "Well-Being in Spain, United States, and China". Madrid i Amsterdam: Philips, 64 pp.
- Eckert, P. (1989). *Jocks and Burnouts: Social Categories and Identity in the High School*. Nueva York: Teachers College Press, Columbia University, 195 pp.
- Edin, K. i M. Kefalas (2005). *Promises I Can Keep: Why Poor Women Put Motherhood Before Marriage*. Berkeley: University of California Press, 293 pp.
- Esping-Andersen, G. (2009). *The Incomplete Revolution: Adapting To Women's New Roles*. Cambridge, Gran Bretaña: Polity Press, 214 pp.
- Evans, M. (2004). *Killing Thinking: The Death of the Universities*. Londres: Continuum, 170 pp.
- Frey, B. S. (2010). *Happiness: A Revolution in Economics*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 240 pp.
- Gabilondo, Á. (2010). "¿Y quién diablos va a leer el segundo párrafo?". *El País*, Extra Educación (dilluns, 22 novembre), p. 6.
- Gladwell, M. (2008). *Outliers: The Story of Success*. Nueva York: Little, Brown and Company, 309 pp.
- Hall, P. A. i M. Lamont (eds.) (2009). *Successful Societies: How Institutions and Culture Affect Health*. Nueva York: Cambridge University Press, 346 pp.
- Iglesias de Ussel, J., J. M. de Miguel i A. Trinidad (2009). *Sistemas y políticas de educación superior*. Madrid: Consejo Económico y Social, 499 pp.

- Jessor, R. i S. L. Jessor (1977). *Problem Behavior and Psychosocial Development: A Longitudinal Study of Youth*. Nueva York: Academic Press, 345 pp.
- Marantz Henig, R. (2010). "The post-adolescent, pre-adult, not-quite-decided life stage" pp. 28-37 a *The New York Times Magazine* (22 agost 2010).
- Marí-Klose, P. et al. (2009). *Informe de la inclusió social a Espanya 2009*. Barcelona: Obra Social, Caixa Catalunya, 297 pp.
- Marí-Klose, P. i M. Marí-Klose (2010). "Las nuevas modalidades familiares como contexto de transición a la vida adulta: El logro educativo en hogares monoparentales". *Revista d'Estudis de Juventut* 90: 161–179.
- Marí-Klose, P., M. Marí-Klose, E. Vaquera i S. Argeseanu Cunningham (2010). *Infancia y futuro: Nuevas realidades, nuevos retos*. Barcelona: Obra Social de la Fundació La Caixa, 214 pp.
- Massey, D. S. (2007). *Categorically Unequal*. Nueva York: Russell Sage Foundation, 319 pp.
- Nagel, T. (2010). "Who is happy and when?" *The New York Review of Books* vol. 57, nº 20 (23 desembre), pp. 46–48.
- OECD (2008). *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. París: OCDE, 308 pp.
- OECD (2010a). *PISA 2009. Assessment Framework: Key Competencies in Reading, Mathematics and Science*. París: OCDE, 292 pp.
- OECD (2010b). *PISA 2009 Results: Executive Summary*. París: OECD, 22 pp.
- OECD (2011). *Against the Odds: Disadvantaged Students Who Succeed in School*. París: OECD Publishing, 194 pp.
- Santiago, P. et al. (2009). *OECD Reviews of Tertiary Education: Spain*. París: OCDE, 166 pp.
- Settersten, R. i B. Ray (2010). *Not Quite Adults: Why 20-Somethings Are Choosing a Slower Path to Adulthood, and Why It's Good for Everyone*. Nueva York: Bantam, 272 pp.
- Slaughter, S. i G. Rhoades (2004). *Academic Capitalism and the New Economy: Markets, State, and Higher Education*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 370 pp.
- Verdú, V. (2010) "Nuevos padres, nuevos hijos", *El País* (divendres 24 desembre), p. 37.
- Wildavsky, B. (2010). *The Great Brain Race: How Global Universities Are Reshaping the World*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press, 240 pp.

Wilkinson, R. G. (2005). *The Impact of Inequality: How to Make Sick Societies Healthier*. Nueva York: The New Press, 355 pp.

Wilkinson, R. i K. Pickett (2010). *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Society Stronger*. Nueva York: Bloomsbury Press, 333 pp.

Willis, P. E. (1981). *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Nueva York: Columbia University Press, 226.

7. ANATOMIA SOCIAL DE LES EMOCIONS: ADOLESCÈNCIA, ESTATS D'ÀNIM I SALUT MENTAL

Àngel Martínez-Hernáez

7.1. Introducció

L'adolescència és un període vital que ha estat envoltat d'una atmosfera tan misteriosa com indefinida, principalment a les societats occidentals modernes, on aquesta categoria etèria ha cobrat sentit i condició de realitat social i subjectiva.⁸³ Part del misteri prové dels canvis físics i psicològics dels nois i noies evolucionant cap a la joventut. Una altra part prové de la indefinició del seu estatus social, de la seva condició intersticial entre la infància i el món adult. Les i els adolescents habiten un espai cronològic d'incertesa, tant per ells mateixos com per la mirada adulta. Són a la vegada vulnerabilitat i construcció de futur; dependència i autonomia, risc i expectatives. Probablement l'adolescència constitueix el període de la vida més clarament ambigu tant per aquelles i aquells que el travessen com pels que l'intenten entendre (progenitors, educadors, professionals, etc.). És per això que qualsevol temptativa de donar compte de l'adolescència imposa un cert descentrament de la nostra mirada d'adults, més enllà de l'allò ja viscut, del "jo també ho vaig viure", per no caure en l'atribució de models explicatius adult-cèntrics que distorsionin les dimensions de vulnerabilitat i risc.

Un dels camps que generen més preocupació als adults és el terreny de l'emocionalitat, els sentiments i els estats d'ànim dels adolescents. Els adults sovint es mostren refractaris o poc empàtics amb la freqüència, to, intensitat i fenomenologia de l'emocionalitat adolescent. En ella es reconeixen, però a la vegada discrepen de la seva modulació, la qual és atribuïda a un moment difícil, al desenvolupament fisiològic i psicològic i a la conformació d'una identitat encara en construcció. Aquesta situació es converteix en especialment rellevant a l'hora de valorar aspectes com els problemes de salut mental dels adolescents. La imatge d'una vulnerabilitat especialment marcada durant aquest període sembla una constant de la literatura de les ciències "psi" (psiquiatria, corrents psicològiques, etc.), que curiosament segueix la direcció contrària de les evidències sobre la bona salut física d'aquesta etapa vital. Ara bé, són realment els adolescents tan vulnerables com els imaginem? i, en un altre ordre de coses, es pot interpretar aquesta vulnerabilitat a partir de criteris purament individuals i psicològics?

⁸³ L'adolescència és també un constructe social vinculat amb un determinat període sociohistòric, el nostre, que cal tenir present. En aquest sentit és un arbitrari classificatori, la qual cosa no vol dir que aquest arbitrari no tingui capacitat de construcció social de la realitat mitjançant assignació de rols, expectatives i models de comportament, o que prengui com a referència determinats trets psicofisiològics com són els característics de la pubertat, l'adolescència i el trànsit a l'edat adulta.

La resposta que posem per endavant per ambdues preguntes és negativa, però amb matisos. L'adolescència és una etapa on els individus són especialment mal-leables, precisament per trobar-se en un moment de construcció de la identitat social i subjectiva. Probablement per això són tan freqüents les lògiques d'identificació; és a dir, la incorporació de comportaments que ressalten adscripcions a grups socials, a moviments, modes i tendències, ja siguin musicals, subculturals o ideològics. Aquesta sociabilitat, que opera principalment en les relacions simètriques o relacions entre iguals, conforma tot un món de valors, lleialtats i significats compartits que poden actuar com a amortidors de les seves vulnerabilitats viscudes, encara que també puguin tenir un impacte negatiu per la lògica mimètica de reproduir comportaments de risc, com el consum de substàncies psicoactives, entre altres ja proverbials. Per l'adolescent, el paper de la xarxa social d'iguals és a l'adult imaginat com la relació amb els adults és al nen/a viscut. Ambdós tipus de vincle conformen el territori social per entendre l'emocionalitat adolescent. L'adolescent és un subjecte en continu conflicte de lleialtats entre els progenitors i els seus iguals. Degut a les condicions que acabem d'esmentar, l'adolescent és un individu en contínua relegitimació de si mateix. Les seves vulnerabilitats emocionals han de vincular-se a aquest procés d'autoconstrucció.

Quan analitzem la vulnerabilitat dels adolescents en termes de risc de patir malalties somàtiques, les dades ens ofereixen una imatge clara de salut. De fet, els adolescents són el grup d'edat amb menor morbiditat i mortalitat i aquesta constant és aplicable a la majoria de països i contextos on no es produeix una mortalitat sobrevinguda per causes externes, com serien els conflictes bèl·lics o les situacions de violència estructural. És més, l'adolescència sembla amortir i equalitzar els efectes negatius de la pobresa i les iniquitats socials en la salut, si bé és cert que les raons d'aquest efecte són desconegudes i han donat peu a un llarg debat amb dades contradictòries.⁸⁴

Pel que fa als trastorns mentals, observem, en canvi, una situació paradoxal. Per una banda, és cert que part de les vulnerabilitats emergeixen com problemes de salut mental especialment durant aquest període de la vida, com és el cas de l'esquizofrènia i altres trastorns mentals. Per altra banda, però, observem que el risc de patir depressió i ansietat és menor comparat amb el debut a la majoria d'edat. Per exemple, segons l'Oficina Europea de l'Organització Mundial de la Salut (WHO, 2001 i 2004), la prevalença d'aquests estats psicopatològics pels nois i noies de 12 a 17 anys és del 4%, mentre que als 18 anys la taxa augmenta al 9%. Les raons per aquesta duplicació de la prevalença un cop arribat a la majoria d'edat ha estat poc estudiada i és probable que diversos factors derivats del propi desenvolupament físic estiguin

⁸⁴ En aquest text no analitzarem el fenomen de la salut física dels adolescents ni el fenomen d'equalització social. Sobre aquest debat veure West (1997), Williams et al. (1997), Spencer (2006), Pensola et al. (2000), Mullan i Currie (2000) i Vuille i Schenkel (2001), entre molts altres.

involucrats. Així, els efectes psicopatològics d'una vulnerabilitat emocional i psicofisiològica es mostrarien de forma més tardana, mentre que l'etapa anterior als 18 anys seria un període d'incubació o de latència d'aquests estats.

No obstant això, també podem pensar en altres hipòtesis explicatives. Una d'elles és que els adolescents (i especialment els de 15 i 16 anys) són el grup d'edat que davant situacions de depressió i ansietat franca utilitzen menys els serveis professionals d'atenció i, en aquest sentit, el nombre de casos detectats és previsiblement inferior a l'existent. Per exemple, una recerca realitzada en més de 11.000 escolars noruecs de 15 i 16 anys posa en evidència que, fins i tot davant els símptomes més pronunciats d'ansietat i depressió, únicament una tercera part dels afectats demanda assistència en els dispositius sanitaris (Zachrisson et al., 2006). Altres autors (Aalto-Setälä et al., 2002; Kessler i Walters, 1998; Rickwood, Deane i Wilson, 2007; Olfson i Klerman, 1992) apunten estimacions similar (al voltant del 30%) pels afectats per un trastorn mental franc en altres contextos nacionals i de percentatges menors (entorn al 15%) per aquells adolescents i joves que pateixen malestar psíquic subclínic (Rickwood i Braithwaite, 1994). Algunes de les causes d'evitació dels serveis professionals comentades a la literatura són l'infra-diagnòstic de la depressió adolescent a l'atenció primària com a conseqüència de la seva fenomenologia més somàtica i inespecífica, i la renúncia dels progenitors i tutors a medicalitzar als seus fills i filles per por a l'estigmatització o l'absència de protocols de detecció precoç als centres educatius.

Una altra hipòtesi addicional podria ser que existeixen factors de protecció que afavoreixen una prevalença baixa de depressió i ansietat entre els 12 i 17 anys. Un d'ells podria ser el propi procés d'autoconstrucció de la identitat, de tal manera que la indefinició de l'estatus social dels adolescents generés un món d'expectatives subjectives més ampla i menys delimitada que en el debut a la joventut, amb els seus efectes en l'autoestima i el menor sentiment de frustració. Un altre factor, no menys interessant, podria ser el paper de la xarxa social durant aquest període de la vida i del capital social que es deriva del grup d'iguals, entès com a grup de circulació de suport afectiu i material, així com de col·laboració i companyonia. En benefici d'aquesta idea trobem el fet que l'entrada a la majoria d'edat suposa també una certa dilució (encara que no necessàriament supressió) de la centralitat del grup d'iguals en la vida d'aquests actors socials.

Sigui com sigui, sembla congruent entendre la vulnerabilitat emocional dels adolescents en relació al seu estatus intersticial, als determinants socials de la seva vida (classe, gènere, renda, grup ètnic, xarxa social, etc.) i a la seva pròpia percepció del món. Probablement els i les adolescents són els subjectes més socials i sociables o, almenys, que mostren major dependència de la sociabilitat per constituir-se com a subjectes autònoms i amb expectatives de futur. Fins i tot, en alguns casos la seva

necessitat de sociabilitat pot resultar superior a les conseqüències del risc, com el consum de substàncies psicoactives o les conductes transgressores i amb un perill objectiu. És per això que un factor, sinó el factor, més determinant per desenvolupar conductes de risc esdevé de la proclivitat al risc dels seus iguals. A l'espai social és on es juga l'autoestima i també la pròpia identitat: ser algú. Si, com planteja Kleinman (1995), allò que determina l'experiència és "allò que importa" per a un subjecte determinat, "allò que està en joc" (*which is at stake*), en la vida adolescent allò que importa es legitimar la pròpia identitat.

En aquest estudi ens proposem entendre les emocions, sentiments i estats d'ànim dels adolescents com a fenòmens amb vida social. No es tracta de negar les dimensions psicofisiològiques, neuroquímiques, hormonals, psicològiques i psicodinàmiques de les emocions, sinó de mostrar que aquestes són coproduccions on s'integren i condensen també variables socials com el gènere, el nivell de renda, l'estructura de les famílies, la comunicació amb els progenitors o la xarxa social dels adolescents, per posar només alguns exemples. El coneixement dels determinants socials dels estats d'ànim, per altra banda, pot resultar útil per orientar les polítiques sanitàries i educatives o per discriminar determinats grups o circumstàncies associats amb una major vulnerabilitat. També per evitar l'excés medicalitzador derivat de la no valoració del context social, doncs aquest últim és una peça fonamental per determinar els casos dels no casos i per pensar estratègies alternatives i/o complementàries al tractament psicofarmacològic (Kleinman, 1988). Per assolir aquest objectiu, en aquesta recerca hem realitzat en primera instància una explotació estadística dels determinants socials de les emocions i malestars adolescents. Seguidament, hem realitzat una anàlisi sobre el perfil d'aquells que han estat diagnosticats d'un trastorn de depressió i ansietat, vinculant aquests de nou amb els estats d'ànim auto-percebuts i amb determinats factors socials.

7.2. Metodologia

El Panel de Famílies i Infància (PFI) és un estudi prospectiu realitzat en 4 onades que inclou entrevistes als adolescents (T1, T2, T3 i T4) i als seus progenitors o tutors (T1 i T4). Aquest estudi utilitza les següents variables i onades:

- 1) Les variables d'estats d'ànim negatius provenen de dades de T2 i T3.
- 2) Les variables demogràfiques, familiars, sociofamiliars (ingressos a la llar, desocupació els progenitors, origen immigrant, hora d'arribada a la llar, etc.) provenen de l'entrevista als pares, mares o tutors a la T1.
- 3) Les variables sobre el grup d'iguals, existència de relació de parella i activitat física provenen de la T2 i de la T3. I l'índex de Massa Corporal (IMC) de la T3.

- 4) Les variables sobre depressió/ansietat diagnosticada provenen de la T1 i la T4.

L'anàlisi inclou:

- 1) Estadística descriptiva univariada dels estats d'ànim a T3, i bivariada d'aquests en relació amb les variables descrites *supra* als punts 2 i 3;
- 2) Anàlisi de factors dels estats d'ànim a T2 i T3;
- 3) Correlacions dels estats d'ànim a T3 amb l'existència de depressió/ansietat diagnosticada (acumulada T1 i T4);
- 4) Anàlisi descriptiva univariada de la variable depressió/ansietat diagnosticada a T1/T4 i bivariada en relació amb les variables descrites *supra* als punts 2 i 3.

7.3. Anatomia social de les emocions

La major part de les i els adolescents catalans mostren un estat anímic positiu, en el sentit de sentir-se mai o poques vegades tristos, avorrits, nerviosos o sols, entre altres estats emocionals que hem analitzat. Ara bé, aquesta tendència no significa que no existeixin nois i noies que mostren un malestar emocional de tipus crònic, el coneixement dels quals pot resultar útil per detectar grups socials vulnerables que poden estar associats, en el present o en el futur, a un major risc de patir trastorns mentals, d'abús de substàncies psicoactives i de marginació i exclusió.

Taula 7.1. Freqüència de determinats estats d'ànim segons gènere (percentatges). Catalunya

	Noies			Nois			Total		
	Mai o	Alguna	Sovint	Mai o	Alguna	Sovint	Mai o	Alguna	Sovint
	gairebé mai	vegada		gairebé mai	vegada		gairebé mai	vegada	
Sentir-se amb molta energia	3,9	32,5	63,6	4,2	27,9	67,9	4,0	30,5	65,5
Sentir-se trist/a	17,1	69,8	13,1	39,9	54,6	5,5	27,0	63,2	9,8
Sentir-se nerviós/a	11,5	60,8	27,8	16,7	64,3	18,9	13,8	62,3	23,9
Sentir-se feliç	2,2	22,1	75,7	2,5	26,2	71,4	2,3	23,9	73,8
Sentir-se avorrit/da	18,8	63,6	17,6	16,6	64,5	18,9	17,9	64,0	18,1
Sentir-se sol/a	57,6	35,7	6,7	64,1	30,7	5,1	60,4	33,6	6,0
Sentir-se cansat/da	8,0	63,0	29,0	11,6	64,3	24,1	9,6	63,6	26,9
Sentir-se entusiasmat/da	4,3	48,8	46,9	5,3	53,2	41,4	4,7	50,7	44,5
Sentir-se massa ocupat/da	16,8	51,8	31,5	21,0	56,5	22,5	18,6	53,8	27,6
Sentir-se pressionat/da pels pares	57,9	32,0	10,1	52,1	37,8	10,1	55,4	34,5	10,1

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

La taula 7.1 mostra en termes de percentatges un mapa general dels estats d'ànim mentre que la taula 7.2 ens resumeix els perfils socials dels estats d'ànim adolescents que tot seguit comentem.

Taula 7.2. Perfils socials dels estats d'ànim adolescents

	Energia	Trist/a	Nerviós/a	Feliç	Avorrit/da	Sol/a	Cansat/da	Entusiasmada	Ocupat/d	Pressionat/da
Gènere										
Noia		+	+				+		+	
Noi		-	-				-		-	
Renda										
Renda alta	+	-		-	-	-		+	+	+(a)
Renda baixa	-	+		+	+	+		-	-	+(a)
Atur										
Pare	-			-		+			+	+
Mare						+			+	+
Nivell d'estudis baixos										
Pare	-	+	+				+	-	-	
Mare			+					-	-	-
Immigració										
Pare		+	-	-		+		-		+
Mare	-	+	-			+		-		+
Xarxa social iguals										
Més amics	+	-		+	-	-				-
Menys amics	-	+	+	-	+	+			+	+
Proclivitat al risc dels amics										
	-	+		-	+		+			+
Parella sentimental										
En té o n'ha tingut	+		+	+		-				-
No en té	-			-		+				+

Nota (a): En comparació amb les rendes mitjanes.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006 i 2008, CIIMU.

7.3.1. Sentir-se amb energia

Les i els adolescents catalans se senten habitualment amb molta energia per afrontar la seva quotidianitat. No obstant això, un petit segment expressa sentir-se mai o gairebé mai amb molta energia. Aquest grup no mostra diferències de gènere que siguin de consideració, però sí de renda. De fet, apareix una tendència a sentir-se amb més energia quan major és la renda de la unitat familiar. Aquesta dada pot ser interpretada a la llum de que les possibilitats de consum i d'obtenció de béns i serveis faciliten la vida quotidiana i el projecte vital de les famílies i dels adolescents i, a la vegada, la visió de si mateixos com capaços de fer front a les incerteses. Pel contrari, aquesta auto-percepció es veuria afectada en les famílies amb menys recursos. En aquest cas, la hipòtesi explicativa de la desafiliació social (Castel, 1985) actuant sobre l'estat anímic dels adolescents sembla plausible. Al viure dificultats estructurals per reproduir les seves existències i assegurar la seva protecció, les i els adolescents de famílies amb menor rendes interioritzarien unes expectatives socials menys optimistes. Aquesta lectura és congruent amb el fet que els fills/es de pare desocupat mostren també una autopercepció de menor energia que els dels que tenen una ocupació. El mateix esdevé amb els adolescents que tenen pares amb menys estudis, encara que en aquests casos el nivell educatiu de la mare no sembla ser de rellevància. Sí, en canvi, ho és el fet que la mare hagi nascut en un país estranger amb un PIB baix o mig. Curiosament, aquesta situació no es dona pel que fa a l'origen del pare, doncs no apareixen diferències apreciables.

Els factors socials amortidors del sentiment de falta d'energia són també qüestions a destacar. Quants més amics componen la xarxa social dels adolescents, més freqüentment se senten amb energia per fer front a les adversitats i la vida quotidiana i, al contrari. El vincle entre aquests dos factors pot ser unidireccional, encara que probablement la lectura bidireccional sigui la més encertada, almenys pel que sabem sobre la relació entre suport social percebut i sensació (també sentiment) de benestar dels individus. La manca de salut és un factor que actua en la disminució de la xarxa social, però també sembla cert que l'existència de xarxes amb pocs vincles generen més vulnerabilitat i risc relatiu de mortalitat, morbiditat i problemes de salut mental per totes les edats.⁸⁵ Això és especialment rellevant en el cas dels estats distímics i depressius que sovint s'associen amb la sensació subjectiva de falta d'energia i on la manca de xarxa i, conseqüentment, de suport social i afectiu esdevenen claus pel pronòstic dels estats anímics i psicopatològics.

En congruència amb aquesta darrera dada, observem que els nois i noies que tenen xicot/a també se senten amb més energia i menys freqüentment amb poca energia. De forma clara, fins i tot s'estableix una tendència en la qual els que tenen

⁸⁵ Veure, entre molts altres: Berkman (2004), Kawachi i Berkman (2001), Molnar et al. (2001), Berkman et al. (2000), Berkman (1995).

una autopercepció de sentir-se amb més energia són els que tenen parella actualment, seguit dels que la van tenir, encara que ara no la tinguin, i finalitzant amb els que mai l'han tingut. La parella és una part de la xarxa especialment rellevant pel plus qualitatiu que implica en termes de transmissió d'afecte i suport a la persona de referència. El mateix podem dir de les relacions amb els progenitors. En consonància amb el paper dels vincles socials, les dades mostren que els i les adolescents que tenen una bona comunicació amb els pares pateixen menys de sensacions de manca crònica d'energia.

Ara bé, el nombre d'amics i amigues per si mateix ens ofereix només una informació limitada de l'estructura de les xarxes socials involucrades en la sensació de falta de energia i dels processos que poden actuar com amortidors o com amplificadors. Per exemple, els nois i noies que es troben en grups d'iguals amb proclivitat al risc també mostren més falta d'energia, evidenciant que determinades xarxes poden generar situacions de pressió social pel desenvolupament de comportaments transgressors i de risc i que, aquests últims, poden tenir un efecte en l'estat anímic i en la seva autopercepció. Altres factors que incideixen en la percepció d'una menor energia són la presència d'obesitat i l'alt Índex de Massa Corporal (IMC). Pel contrari, factors com la pràctica d'esports semblen tenir, en termes generals, un efecte positiu, reduint la sensació de falta d'energia entre els adolescents.

7.3.2. Sentir-se trist

La tristor és un dels sentiments més omnipresents i probablement més oscil·latoris entre els adolescents. Sentir-se trist no significa necessàriament que estem davant d'un estat depressiu, ja que es tracta de una sensació habitual en el decurs de la vida. No obstant això, l'existència d'un estat continuat de tristesa pot ser un indicador important de malestar i psicopatologia. Per les dades de la tercera onada (2008) del PFI, observem que un 9,8% dels adolescents catalans se senten sovint tristos amb una diferència molt important en termes de gènere: només el 5,5% dels nois tenen aquesta autopercepció mentre que entre les noies és del 13,1%.

La renda és un factor que afecta també a aquest sentiment. A menor renda, major freqüència de sensació crònica de tristesa. També quan la mare treballa i/o quan estem parlant de famílies monoparentals, entre las quals el sentiment freqüent de tristesa dels adolescents és del 14,2% enfront del 9,1% de les biparentals o del 9,4% de les famílies reconstituïdes.

El sentiment de tristesa pot relacionar-se amb l'absència d'un dels progenitors a la unitat domèstica, però també s'associa amb altres factors, com la menor xarxa social. De nou resulta difícil destacar el paper de la xarxa en aquest cas. Per una banda, és probable que els adolescents més freqüentment tristos tinguin menor energia per mantenir o ampliar la seva xarxa d'amistats, encara que també el major aïllament i la

falta de sociabilitat podrien estar darrera d'aquesta sensació de tristor, degut a la importància en aquesta etapa vital del grup d'iguals per enfortir l'autoestima i generar una imatge optimista d'un mateix. Aquesta darrera asseveració és congruent amb el fet que els adolescents que tenen pares d'origen immigrant també se senten més tristos amb freqüència, de la mateixa manera que si un dels progenitors és de nacionalitat estrangera. Evidentment, l'efecte d'aquests factors ens està informant de la possible falta d'arrelament, el desconeixement de l'entorn o, fins i tot, de la dificultat d'establir vincles amb els nois i noies autòctons. En aquest sentit, els adolescents amb un IMC més elevat i/o amb problemes d'obesitat també mostren una tristesa més crònica, previsiblement pels seus efectes en l'autoestima i per les dificultats de presentar una imatge atraient d'un mateix. Altres factors que semblen estar relacionats amb el sentiment freqüent de tristor són el baix nivell d'estudis del pare —en el cas de la mare aquesta variable no resulta rellevant— i la major proclivitat al risc dels amics/amigues.

Pel que fa als factors que semblen amortir el sentiment de tristor, alguns que criden l'atenció són el seguiment que el pare fa dels amics de l'adolescent i la pràctica esportiva. Curiosament, el factor de seguiment per part del pare de les activitats escolars del seu fill/a mostra un efecte ambigu, però comprensible i no difícil d'argumentar. En general, a més seguiment per part del progenitor menor tristor crònica, però aquesta situació s'inverteix quan estem parlant d'un seguiment alt, on augmenten els casos dels que se senten freqüentment tristos. La relació d'hiperprotecció i hipertutela es converteix en un obstacle per l'adolescent que vol construir-se com a subjecte autònom. La manca d'autonomia dificulta el desenvolupament de la pròpia imatge de si mateix com a individu amb capacitat de decisió i, per tant, no és estrany que això pugui afectar el seu estat d'ànim. Addicionalment, aquesta dada ens senyala el possible efecte dels models autoritaris de família, vers els que afavoreixen la comunicació, en l'emocionalitat adolescent.

7.3.3. Sentir-se nerviós

El 23,9% dels adolescents catalans se senten sovint nerviosos. Aquesta dada no hauria de sorprendre si pensem en que es tracta d'una edat de canvis hormonals i fisiològics importants que conflueixen amb un període de transició a la vida adulta. Les diferències segons gènere són considerables: mentre que el 18,9% dels nois se senten així, entre les noies arriba al 27,8%. Curiosament no s'observen variacions significatives per renda ni perquè els progenitors (sigui pare o mare) estiguin en atur. No obstant això, els fills de famílies monoparentals amplifiquen el sentiment d'estar sovint nerviós, així com altres factors com els menors estudis, ja sigui del pare o de la mare, i que aquests siguin autòctons, principalment en el cas dels pares.

Aquesta darrera dada pot fer-nos pensar en diferents hipòtesis socioculturals. Una d'elles és la possible vinculació de les diferències en l'estat de nerviosisme entre autòctons i forans amb l'existència de models culturals d'expressió del malestar. Tots els grups culturals es caracteritzen per tenir *idioms of distress* o expressions del malestar específics que accentuen determinats aspectes dels estats anímics i emocionals (Kleinman, 1988; Martínez-Hernández, 2006). En el nostre cas, podríem trobar-nos davant d'un *idiom of distress* característic dels autòctons basat en l'al·lusió als "nervis" per expressar un estat de malestar. Una altra hipòtesi és que el cosmopolitisme familiar atenués aquesta sensació psicofisiològica, encara que, com hem vist a l'apartat anterior, augmenti la tristesa. Ambdós estats d'ànim ens presenten, en la seva freqüència, actituds davant el món i d'incertesa diferenciades: l'actitud més ansiosa entre els ambients familiars autòctons vers el tarannà més melancòlic entre les famílies cosmopolites.

Els nois i noies amb menor xarxa social se senten també més nerviosos i, curiosament, també aquells que han tingut o tenen parella. També la proclivitat al risc del grup d'iguals ens dibuixa una tendència en augment d'aquest estat d'ànim. El nerviosisme ens apareix aquí ja no només com un fet psicofisiològic, sinó com una sensació amb "vida social", com una coproducció biopsicosocial, en la qual la falta de xarxa pren cos en forma d'un malestar que és incorporat o corporalitzat. Una de les interpretacions possibles d'aquest fet és el conflicte de lleialtats que en les conductes transgressores es conforma entre els progenitors i el grup d'iguals, entre l'adequació a la norma i la possibilitat de la transgressió. Probablement per això, el seguiment que fa el pare de l'escola i dels amics es revela com un factor atenuant d'aquesta sensació, encara que un seguiment alt i de tipus autoritari pugui resultar contraproductiu, al igual que en el sentiment de tristesa, per la tensió entre la protecció i l'autonomia, entre el passat infantil viscut i el món adult imaginat.

7.3.4. Sentir-se feliç

La gran majoria dels adolescents catalans se senten feliços, però un 2,3% informa que mai o gairebé mai se sent així. Aquest sentiment no mostra diferències de gènere ni d'estructura familiar ni d'origen immigrant de la família, encara que sí pel que fa al nivell de renda. Els nois i noies de rendes més baixes es troben més freqüentment vinculats amb aquest sentiment de manca de felicitat que els de rendes mitjanes i altes, dibuixant una tendència molt clara que oscil·la entre el 3,5%, i l'1,3%. La materialització de la desafiliació en forma de manca de felicitat apareix de nou com a una possibilitat més freqüent entre les classes més desfavorides. També entre els nois i noies amb problemes de sobrepès i obesitat que corporalitzen o encarnen més freqüentment aquest sentiment, sense entrar a valorar aquí la complexa i probablement bidireccional associació entre obesitat i infelicitat.

Encara que no estigui clara la relació entre satisfacció de necessitats bàsiques i felicitat en termes generals, en contextos com el nostre, on no són freqüents les situacions de pobresa extrema però sí de privació i pobresa moderada, el sentiment d'infelicitat es vincula amb insatisfaccions personals i dificultats d'accés a béns i serveis. Congruent amb aquesta hipòtesi explicativa és el fet que la situació de desocupació del pare afecti negativament a les variacions d'aquest sentiment entre els nostres adolescents, encara que paradoxalment no quan la mare es troba en atur. Probablement darrera d'aquesta dada s'amaguen també factors socials coneguts, com el difícil encaix del pare desocupat en una unitat familiar que no ha acabat d'assumir enterament la compartició dels rols conjugals. Aquesta situació, entesa com a dissonància en un model patriarcal, expressaria els seus efectes en l'estat anímic de la descendència. Redundant amb la possible força d'aquests models patriarcals és el fet que el menor nivell d'estudis de la mare no sembla afectar a la infelicitat dels fills/es adolescents, però sí en el cas del pare.

El paper destacat del pare es percep també en altres variables familiars. Per exemple, que la mare sigui de nacionalitat estrangera no sembla tenir efecte, però sí en el cas del pare. El seguiment que fa el pare dels amics i de l'escola del seu fill/a també mostra aquesta tendència. Això ens fa pensar en diferents hipòtesis explicatives sobre el paper del pare. Per una banda, podem al·ludir a la importància de la funció paterna en l'emocionalitat dels fills/es, tal com indica gran part de la literatura psicològica, principalment de tipus psicodinàmic. Ara bé, també sabem que la funció paterna no és prerrogativa del pare i que, per tant, pot desenvolupar-se per qualsevol membre de la família, encara que no sigui així en els models tradicionals i patriarcals encara hegemònics. Un altra hipòtesi addicional i complementària es vincula amb la possibilitat que els i les adolescents accentuïn la carència afectiva principalment amb el vincle progenitor que tradicionalment ha estat més distant en l'acompanyament de la vida quotidiana de la descendència: el pare.

Quants més amics tenen els nois i noies a la seva xarxa social menys freqüentment se senten "mai o gairebé mai" feliços. De nou el territori dels iguals emergeix com un factor de gran transcendència per l'estat anímic dels adolescents que genera, a la vegada, conflictes de lleialtats, doncs aquells que tenen una xarxa amb proclivitat al risc són també els que freqüentment se senten menys "sovint feliços" i més "mai feliços". No obstant això, els qui practiquen esport —i no oblidem que l'esport és un espai destacat en la conformació de vincles socials— se senten més feliços. També la freqüència de manca de felicitat afecta principalment (encara que de forma lleugera) als qui no tenen i mai han tingut parella, després als que l'han tingut i ja no la tenen i finalment als que la tenen actualment.

7.3.5. Sentir-se avorrit

És freqüent escoltar entre els menors la queixa d'estar avorrint-se. Estar avorrit implica falta de motivació per desenvolupar activitats creatives, però també un estat de cansament, tedi i malestar. Els adolescents no escapen a aquesta tònica, però sobte que un 18,1% tingui aquest sentiment sovint en la seva quotidianitat. Es tracta d'un estat d'ànim que afecta pràcticament igual a nois i noies, i a fills i filles de qualsevol estructura familiar, però desigualment en termes del nivell de renda de les famílies: a menor renda, més avorrits se senten els adolescents. També resulta un estat més freqüent entre aquells i aquelles que tenen el seu pare en situació de desocupació, que els seus progenitors (tant el pare com la mare) tenen un nivell d'estudis baix o que el seu pare o mare (o ambdós) són d'origen estranger.

La xarxa social dels adolescents sembla actuar com a amortidor del sentiment d'avorriment, encara que amb un efecte curiós, doncs entre els que informen que tenen més de 20 amics puja de nou la freqüència d'aquest estat d'ànim. En la mesura que es tracta de dades informades pels propis adolescents, és probable que es produeixi en aquest punt una certa distorsió que podem denominar de "xarxa fantasiada" i que analitzarem en l'apartat següent dedicat a sentir-se sols.

En congruència amb la tendència general ja matisada d'"a més amics menys avorriment", els que tenen parella també tenen menys avorriment crònic, així com aquells que expressen tenir una bona comunicació amb el seu pare sobre les tasques escolars, les seves amistats i qualsevol altra temàtica. Ara bé, la funció de la xarxa social en resoldre els problemes d'avorriment crònic no actua de la mateixa forma quan existeix una alta proclivitat al risc entre el grup d'iguals. El major avorriment entre els transgressors pot derivar-se de causes diverses tant unidireccionals com bidireccionals, entre elles que la sensació d'avorriment porti a la transgressió o que, fins i tot, que aquesta última potencii aquesta sensació. Sigui com sigui, de nou, la xarxa expressa aquí la seva doble faceta de potenciadora de benestars o de malestars.

Altres aspectes a destacar són el fet que les i els adolescents amb obesitat i alt IMC tenen una major freqüència d'avorriment crònic autopercebut i que la pràctica esportiva es converteix en una activitat que redueix aquesta sensació. Ambdós casos expressen, de fet, dues cares de la moneda (avorriment/activitat física) i es vinculen indirectament amb altres factors com la sociabilitat relacionada amb la pràctica esportiva.

7.3.6. Sentir-se sol

El 6% dels adolescents catalans se senten sovint sols, sense mostrar diferències de gènere apreciable ni vinculades al nivell d'estudis del pare o de la mare. Això sí, a menor renda disponible de les famílies més considerable el sentiment de solitud dels

seus fills/es. També, curiosament, quan el pare o la mare es troba en situació de desocupació augmenta el percentatge de sentiment crònic de solitud, especialment quan l'aturat és el pare. L'efecte de la desocupació dels progenitors en la sensació de solitud dels seus fills/es pot semblar inicialment paradoxal, doncs en principi hauria d'estar vinculat amb l'existència de major temps disponible per la comunicació intrafamiliar que evitaria, o almenys amortiria, aquesta sensació entre els adolescents. Ara bé, també sabem que la disponibilitat de temps no sempre es vincula amb bona qualitat de la comunicació i més en contextos de frustració o angoixa parental per l'obtenció d'un lloc de treball. En aquests casos, la dita que un es pot sentir sol malgrat que aparentment estigui acompanyat guanya especial rellevància, doncs els riscos d'exclusió poden ser especialment desestabilitzadors de les relacions de parella i també parentals.

La relació entre l'estructura de les famílies i el sentiment de solitud ens ofereix un panorama previsible. El 10% de les noies i nois de famílies monoparentals se senten sovint sols enfront del 5,2% de les biparentals i el 6,7% de les reconstituïdes. També el fet que el pare o mare sigui de nacionalitat estrangera o que la família sigui d'origen immigrant d'un país amb baix PIB sembla afectar la freqüència de solitud. En aquests últims casos hem de tenir en compte els possibles factors que poden acompanyar als processos migratoris i que oscil·len entre l'absència de xarxa derivada d'anar a viure a un altre país i el fenomen de l'exclusió social.

El paper de la xarxa d'amics resulta de nou enigmàtic, doncs mentre que en línies generals a més amics es dona una menor freqüència de solitud, quan els adolescents informen que tenen més de 20 amics torna a augmentar el percentatge dels que se senten sovint sols. Aquesta situació pot tenir diferents interpretacions. En principi, el sentiment de solitud implica una autopercepció i per això no necessita coincidir enterament amb la xarxa d'amistat real. També és possible que la popularització de la paraula "amic/amiga" a les xarxes socials virtuals hagi buidat d'un sentit afectiu fort a aquest terme i que per tant generi un efecte de confusió terminològica entre companys i amics. No obstant això, resulta també plausible pensar en termes explicatius en el fenomen, que hem citat anteriorment, de la "xarxa fantasiada" o imaginada com element de distorsió. És possible que alguns dels que asseveren tenir més de 20 amics siguin en el fons els que tenen menor xarxa i per això amplifiquen el nombre estimat de relacions d'amistat. El desig d'amistat i les amistats realment viscudes es confondrien sota aquesta hipòtesi explicativa a l'hora de respondre a la pregunta de quants amics tens. Ara bé, no tenim dades per confirmar aquesta hipòtesi, doncs requeriria d'un anàlisi comparativa entre les relacions realment establertes i les relacions percebudes dels nostres informants.

Exceptuant aquesta situació extrema que acabem d'esmentar, la tendència entre més relacions d'amistat percebudes i menys solitud resulta força evident i, a la

vegada, és congruent amb altres factors, com el tenir o haver tingut parella. Aquells/es que mai han tingut parella se senten més sovint sols, igualment que aquells els pares dels quals no fan un seguiment de l'activitat dels seus fills.

7.3.7. Sentir-se cansat

En una etapa vital de canvis psicofisiològics, hormonals i de construcció de la pròpia identitat, no resulta estrany ni anòmal la presència de la sensació de cansament. De fet, pràcticament el 27% dels adolescents se senten sovint cansats amb una major freqüència d'aquesta sensació entre les noies. Aquest fet pot vincular-se al diferent desenvolupament psicofisiològic d'homes i dones, però també al conegut fet que les noies tenen una major pressió dins de la unitat familiar per realitzar tasques domèstiques que s'addicionen al treball escolar habitual i que amplifiquen la sensació de cansament.

La sensació de cansament no mostra diferències de renda estimables, ni vinculades a la grandària de la xarxa social, a tenir o no tenir parella, al nivell d'estudis dels progenitors, a la nacionalitat dels pares o a que la mare es trobi en situació de desocupació. Sí, en canvi, resulta més freqüent quan el pare està desocupat, probablement perquè en aquests casos té més temps per interaccionar amb els seus fills i filles, encara que ja hem dit que la disponibilitat de temps no és garantia de bona qualitat en la comunicació intrafamiliar i per tant pot tenir efectes diversos en les emocions dels adolescents. En línies generals, els models de comunicació excessivament verticals o unidireccionals tenen una tendència a amplificar els malestars del subjectes que tenen una posició subalterna. Congruent amb aquesta interpretació és el fet que el seguiment alt per part dels progenitors de les activitats dels seus fills/es s'associa amb una major freqüència de cansament crònic. Dit en altres paraules, és el seguiment més estricte per part dels progenitors i que es vincula amb el model de família autoritària el que produeix un major cansament crònic d'aquells/es que tenen una posició subalterna: els adolescents.

Quan el grup d'amics mostra una altra proclivitat al risc també augmenta el sentiment crònic de cansament. La pràctica esportiva mostra un efecte esperat. En principi, a més esport menys sensació de cansament. Ara bé, entre aquells que practiquen aquesta activitat de forma diària, s'incrementa de nou l'autopercepció de sentir-se cansat.

7.3.8. Sentir-se entusiasmats

L'adolescència és una etapa caracteritzada per un entusiasme vital intens i així apareix en el cas de la majoria dels nostres menors. No obstant això, un 4,7% dels nois i noies

se senten mai o gairebé mai entusiasmats, sense mostrar diferències de gènere apreciables ni vinculades amb el tipus d'estructura familiar o a la grandària de la seva xarxa social. El nivell de renda de les famílies, en canvi, sí que sembla actuar en la freqüència d'aquest sentiment, principalment quan comparem l'estrat més desfavorit (7%) amb el mig (3,5%) i alt (3,3%). El fet que es dupliqui pràcticament el percentatge en les famílies amb rendes baixes fa pensar en la importància de les limitacions econòmiques en aquest estat d'ànim mitjançant una sèrie de factors com la manca d'expectatives d'ascens social, les dificultats quotidianes associades a la baixa renda o l'obstacle al consum de béns i serveis. Aquesta darrera interpretació resulta especialment congruent amb la conformació dels estats d'ànim a la nostra societat moderna, caracteritzada per la cerca ràpida de la satisfacció i allò que Applbaum (2000) ha definit com la cultura de l'hedonisme i la felicitat basada en l'adquisició de la major quantitat possible de *commodities*, ja siguin materials o intangibles.

L'univers de dificultats per a les famílies de baixa renda és evidentment més ampli i opera tant en termes d'obstacles a reproduir les seves existències i assegurar la seva protecció com en termes d'insatisfaccions viscudes que afecten als estats d'ànim i especialment la manca d'entusiasme. En el cas concret dels nostres adolescents, la manca d'aquest sentiment tan característic d'aquesta etapa vital es pot albirar com un indicador de risc d'exclusió i desafiliació. És probablement per això que els menys "entusiastes" són els fills/es de progenitors amb baix nivell educatiu, nacionalitat estrangera (ja sigui del pare, de la mare o dels dos), procedents de països de baix PIB i per tant amb una major situació de vulnerabilitat. No obstant això, és conegut que el capital de les famílies es revela com un amortidor dels riscos d'exclusió i també en aquest cas de manca d'entusiasme davant les coses per part dels adolescents. Probablement per això, el seguiment que fa el pare de les activitats escolars del seus fills/es i de la seva xarxa d'amistats sembla disminuir la freqüència dels que se senten mai o gairebé mai amb entusiasme.

7.3.9. Sentir-se massa ocupat

La càrrega de tasques i activitats diverses que realitzen els nostres adolescents és proverbial al nostre context social. Probablement per això, un 27,6% se senten sovint massa ocupats, amb una major tendència a aquesta autopercepció entre les dones en comparació amb els homes. Aquí també, el nivell de renda mostra la seva empremta, però en un sentit contrari a la resta dels estats d'ànim: a més renda, més sentiment d'estar sovint massa ocupat. També l'alt nivell educatiu dels progenitors apunta en la mateixa direcció, tant del pare com de la mare, així com el seguiment que fan els pares de les activitats del seus fills i filles.

Curiosament, els fills/es de pares o mares desocupats mostren una freqüència lleugerament més alta a sentir-se ocupats, probablement per l'impacte de la major

disponibilitat de temps a la llar i per l'existència d'un clima familiar on es poden projectar les insatisfaccions dels progenitors. De la mateixa manera, destaca el fet que tenir o no tenir parella no redunda en el sentiment d'estar sovint ocupat, però sí la xarxa d'amics: a menys amics més sovint els nostres adolescents se senten ocupats, probablement degut a que la menor disponibilitat de temps limita la construcció i manteniment dels vincles d'amistat.

7.3.10. Sentir-se pressionat

Un 10,1% dels adolescents catalans se senten sovint pressionats pels seus pares sense diferències de gènere significatives. Els de renda mitja són els que menys pressionats se senten, almenys en la tipologia de "sovint", en comparació amb els de rendes altes i baixes. Probablement, en el primer cas per la pressió pel manteniment intergeneracional del seu estatus i en el segon per la pressió per escalar posicions dintre de l'estructura social. Congruent amb aquesta darrera afirmació és el fet que els adolescents que tenen el pare o la mare en situació de desocupació se senten també més pressionats, a l'igual que els fills/es de famílies immigrades o on algun d'ells és de nacionalitat estrangera. El nivell d'estudis mostra una curiosa situació en la qual a més formació per part de la mare més pressionats se senten els fills/es, però no pel que fa als estudis del pare. Això pot estar vinculat al major seguiment que fa la mare de les activitats quotidianes de la descendència.

Els nois i noies que no tenen parella són també els que menys pressionats se senten i també els que tenen més amics, encara que la tendència a sentir-se així repunta quan estem parlant d'una xarxa d'amistat de més de 20 amics. Les raons d'aquest fenomen poden ser diverses, com ambigu és el resultat. En principi, la grandària de la xarxa d'amistats pot actuar generant més o menys pressió per part dels pares en la mesura que generi o no un conflicte de lleialtats entre l'àmbit dels progenitors i del grup d'iguals. Així, els adolescents més orientats a construir vincles fora de la llar i les seves conductes associades (trucades de telèfon, hores a l'ordinador xatejant, etc.) serien també aquells més pressionats pels seus pares pel desenvolupament de les seves tasques assignades. També aquells que tenen un grup d'amics amb major proclivitat al risc se senten més pressionats, doncs conseqüentment les seves conductes demanden una major atenció per part dels progenitors. En canvi, els adolescents que mantenen una xarxa mitja es poden sentir menys pressionats pels efectes protectors del grup d'iguals o per la menor insistència de les mares i pares a controlar les seves tasques. Finalment, aquells adolescents amb menor xarxa de relacions d'amistat es podrien sentir més pressionats per la interferència dels seus progenitors en les seves relacions socials que es podria materialitzar en forma de límits a la creació d'aquests vincles i per la manca de l'efecte

protector del grup d'iguals, doncs a menys relacions d'amistat més hores de convivència a casa interactuant amb els progenitors.

7.4. Desafiliats o superats?

L'anàlisi de factors dels diferents estats d'ànim que acabem d'exposar ens ofereix un ventall de possibilitats i també ens mostra alguns problemes derivats de l'estudi de les autopercepcions. En certa mesura, aquests problemes metodològics provenen de la volatilitat dels estats d'ànim durant l'adolescència i també de les dificultats de verbalitzar-los. També de la forma de realitzar les preguntes, doncs no és el mateix preguntar als nostres informants si se senten feliços sempre, a vegades, o mai, que si se senten infeliços amb la mateixes freqüències esmentades. No obstant aquestes limitacions, el panorama més robust, i després d'excloure els ítems que podrien generar distorsió, ens dibuixa fonamentalment dues agrupacions que es reiteren a la segona i tercera onada (taules 7.3 i 7.4):

- Un primer component conformat pels ítems trist, avorrit i sol que ens fa pensar en una expressió més passiva i internalitzada del malestar dels nostres adolescents. Aquest grup estaria associat també amb els adolescents de famílies amb menor renda que es troben més pròximes al risc de desafiliació, en el sentit de trobar obstacles a l'hora de reproduir les seves existències i assegurar la seva protecció. Es tracta d'adolescents i contextos familiars que també observen melancòlicament un risc de mobilitat descendent, així com una major dificultat per accedir a la diversitat de béns i serveis que conformen el panorama de la modernitat i els seus models vinculats amb el consum.
- Un segon component, conformat pels ítems nerviós, ocupat i pressionat que constitueix un grup de malestars més actius i externalitzats i també més associats a famílies de rendes mitges, les quals estableixen ritmes formatius pels adolescents més intensos i amb més diversitat d'activitats educatives i lúdiques. En aquest cas, el que s'estaria expressant és una sensació d'acaplament, de veure's "superat" pels requeriments i expectatives dels progenitors i el món dels adults per extensió.

Taula 7.3: Anàlisi de factors 2007. Matriu de components rotats

Sentir-se:	Component	
	1	2
Trist	0,667	0,271
Nerviós	0,174	0,607
Avorrit	0,692	-0,043
Sol	0,735	0,178
Ocupat	-0,087	0,808
Pressionat	0,250	0,505

Nota: Mètode d'extracció: anàlisi de components principals. Mètode de rotació: Varimax amb normalització Kaiser. La rotació va convergir amb 3
Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2007, CIIMU.

Taula 7.4: Anàlisi de factors 2008. Matriu de components rotats

Sentir-se	Component	
	1	2
Trist	0,612	0,392
Nerviós	0,177	0,617
Avorrit	0,728	-0,092
Sol	0,730	0,208
Ocupat	-0,052	0,741
Pressionat	0,157	0,580

Mètode d'extracció: anàlisi de components principals. Mètode de rotació: Varimax amb normalització Kaiser. La rotació va convergir amb 3 particions.
Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància* 2008, CIIMU.

Les dues modalitats expressives del malestar adolescent que acabem de plantejar s'han d'entendre com a tendències generals vinculades amb formes de vida que generen constrenyiments diferenciats. Això no vol dir que en totes les famílies de renda baixa predomini el model característic del primer component (tristos, avorrits i sols) o que el segon (nerviós, ocupat, pressionat) sigui exclusiu de les rendes mitges i altes. Per exemple, determinades famílies de renda baixa poden pressionar als seus fills i filles per la consecució d'un estatus social més elevat a partir de la major dedicació als estudis. Un exemple en aquest sentit és el fet que les famílies amb algun progenitor estranger procedent de països de baix o mig PIB pressionen als seus fills i filles més que les famílies autòctones. Les autopercepcions dels nostres adolescents ens parlen d'estratègies socials i psicològiques d'afrontament, en el sentit d'implicar-se i cobrar significació dins les adversitats quotidianes que els depara un món d'oportunitats i de pressions socials, però també de riscos de desafiliació.

Adicionalment, els dos components de l'anàlisi factorial resulten congruents amb dues disposicions anímiques diferenciades que han estat descrites a la literatura i que es vinculen amb formes d'expressió del malestar i també de la psicopatologia, especialment d'aquella associada a l'espectre depressió/ansietat. Per una banda, la tristot i les seves proximitats amb els estats depressius. Per una altra, l'associació entre nerviosisme i ansietat. Ara bé, és important subratllar que no es pot establir una relació isomòrfica o d'identificació entre els estats d'ànim i la psicopatologia. Un diagnòstic de depressió requereix d'una anàlisi més en profunditat dels estats d'ànim, la història personal i el context social, i necessàriament hauria d'incloure altres manifestacions de tipus somàtic (pèrdua o augment de pes, insomni o hipersomni, etc.) i psicològic (sentiments de desesperança, baixa autoestima, etc.) a l'anamnesi. Dit en altres paraules, sentir-se trist no és cap patologia, com tampoc el nerviosisme. Més aviat constitueixen estats normals que poden apuntar, a partir de la seva recurrència i cronicitat, cap a possibles riscos i vulnerabilitats en salut mental.

7.5. El bucle depressiu

7.5.1. Edat i gènere

Una de les formes en que s'expressen els estats d'ànim negatius tant a l'adolescència com a qualsevol etapa de la vida és en l'aparició de trastorns mentals. Entre ells, i com ja hem comentat, els trastorns depressius i de tipus ansiós conformen un grup especialment rellevant, tant pel que fa a la prevalença com als seus possibles efectes en les trajectòries vitals. Patir una depressió a l'adolescència està associat a la literatura científica amb la presència de psicopatologia a l'edat adulta i també amb el suïcidi i el fracàs escolar i laboral.⁸⁶ La depressió és producte de les vulnerabilitats biopsicosocials i genera a la vegada noves vulnerabilitats, produint un efecte d'espiral descendent que aquí anomenem el bucle depressiu.

En el cas dels adolescents catalans, observem que aquests tipus de trastorn mostren un percentatge relativament important, ja sigui a la primera onada del PFI o a la quarta. En general, i en la mateixa tònica que la informació de la secció europea de l'OMS, amb l'edat sembla augmentar el percentatge de casos diagnosticats, fonamentalment pel que fa al trànsit dels 17 anys (6,9%) als 18 (10,4%), si bé després s'estabilitza en aquest percentatge fins als 20 anys. Encara que parcial, doncs no disposem del diagnòstic de depressió/ansietat en la segona i tercera onades del PFI, aquesta informació ens ofereix una tendència d'acumulació de casos en el trànsit dels 17 als 18 anys que cal subratllar i que és congruent amb les dades internacionals.

La diferència de gènere entre el grup de diagnosticats de depressió i ansietat és clarament perceptible, doncs mentre que la prevalença entre les noies és d'un 11,5%, entre els nois és només d'un 5,9%. El fet que el nombre de casos entre les noies dupliqui els de nois no és cap novetat, doncs sabem que tant la incidència com la prevalença de depressió entre les dones normalment duplica, i fins i tot triplica, les taxes dels homes. Aquest fenomen ha estat associat amb factors biopsicològics i socials diversos (Matud et al., 2006), com la major vulnerabilitat física (neurohumoral) de les dones, el paper dels models tradicionals femenins i els seus efectes en potenciar un "rol d'indefensió apresada", o l'existència de patrons diferenciats en l'expressió del malestar emocional i la psicopatologia segons gènere que suposarien, al menys a les societats occidentals modernes, una major prevalença de depressió entre les dones i d'alcoholisme i dependència de determinades substàncies psicoactives entre els homes.

No obstant això, les hipòtesis que acabem d'esmentar s'han d'entendre en clau més conjectural que de certa. La depressió i l'ansietat són trastorns encara de etiopatogènia desconeguda. D'aquest fet es deriva la dificultat actual per discriminar, a

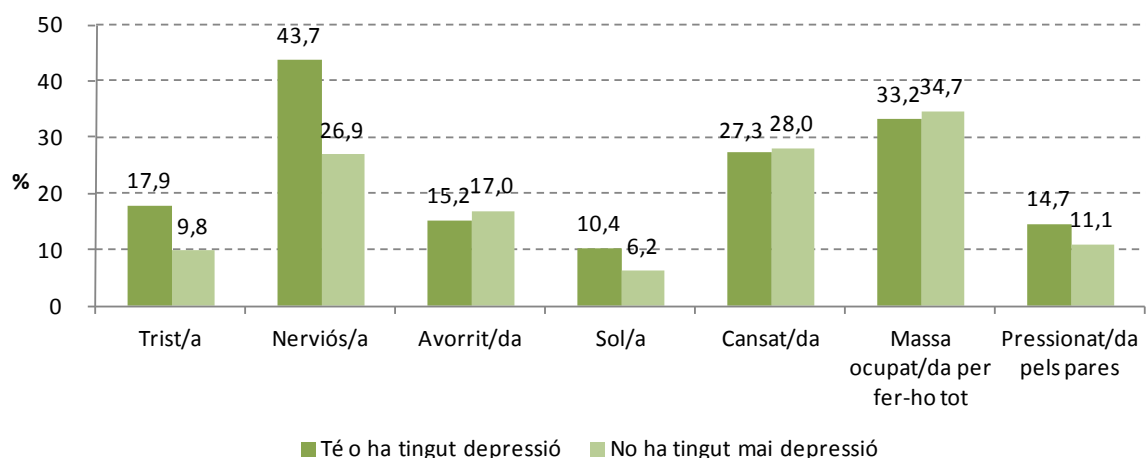
⁸⁶ En un altre moment hem revisat aquestes relacions. Veure Martínez-Hernández i Araceli Muñoz (2010a i 2010b).

partir de proves mèdiques objectives, un cas d'un no cas o per dilucidar la relació que s'estableix entre personalitat de base i trastorn. Les controvèrsies contemporànies —i no tant contemporànies— sobre la naturalesa de la depressió, encara no han resolt si es tracta d'un trastorn que depèn del “ser” o del “tenir”. En el primer cas estaríem davant d'una clara associació entre personalitat i trastorn, doncs s'emfatitzarien les dimensions psicològiques de la depressió, incloent la interpretació de les seves causes. En el segon cas, s'optaria per una visió mèdica de tipus biològic que subratllaria la similitud d'aquest trastorn amb qualsevol malaltia física. En aquesta darrera opció, els factors psicològics no adquiririen protagonisme en la causació de la depressió i, fins i tot, podrien ser independents del resultat patològic. Aquí no intentem resoldre aquestes controvèrsies que clarament es troben fora dels nostres objectius i capacitats, sinó en tot cas explicitar-les i afegir una dimensió que és la gran desconeguda dels trastorns mentals en general i dels estats depressius i ansiosos en particular: els determinants o codeterminants socials.

7.5.2. Depressió/ansietat i estats d'ànim

Pel que sabem, l'existència d'un diagnòstic pot preveure l'aparició de diferents malestars i, a la vegada, aquests malestars poden anticipar l'aparició d'un diagnòstic de depressió. En termes de freqüències, observem que les i els adolescents diagnosticats se senten amb més falta d'energia, més tristos, nerviosos, infeliços, sols, amb manca d'entusiasme i pressionats pels seus progenitors enfront dels no diagnosticats. En canvi, les sensacions de cansament, l'avorriment i sentir-se massa ocupat per desenvolupar les seves tasques escolars no guarda una freqüència destacable en aquests casos (veure gràfic 7.1).

Gràfic 7.1. Adolescents que tenen o han tingut depressió diagnosticada i adolescents que no han tingut mai depressió segons estats d'ànim que senten sovint. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006 i 2010, CIIMU.

Les dades també ens informen d'una correlació entre alguns estats d'ànim negatius i el diagnòstic de depressió/ansietat. Sintèticament:

- Hi ha una diversitat d'estats emocionals que no es correlacionen de forma significativa amb el diagnòstic esmentat, com estar avorrit, cansat, amb falta crònica d'entusiasme i massa ocupat. En alguns casos, aquesta manca de correlació pot estar vinculada a l'existència d'una mostra petita de diagnosticats, doncs sabem que alguns estats d'ànim com la falta d'entusiasme i la sensació de cansament es troben associats generalment amb la depressió i és previsible que una mostra més ampla donés compte d'aquest vincle. També resulta versemblant que la manca de correlació es derivi d'una situació d'infradiagnòstic entre aquesta població, doncs ja hem comentat amb anterioritat que la literatura ens indica que només un 30% dels adolescents amb depressió i ansietat franca consulten els serveis professionals.
- Hi ha altres estats d'ànim que mostren una significació estadística en la seva associació amb depressió/ansietat diagnosticada. Aquest és el cas de sentir-se mai amb molta energia, sentir-se trist, sentir-se nerviós, sentir-se mai feliç, sentir-se sol i sentir-se pressionat.

Les relacions de gènere són també importants en aquest punt. Les noies amb depressió/ansietat se senten més freqüentment tristes, nervioses, infelices, cansades i ocupades que els nois amb aquest tipus de diagnòstic. Per la seva banda, els nois amb depressió se senten més avorrits, sols i pressionats pels seus progenitors en comparació amb les noies diagnosticades. Els estats d'ànim de manca d'energia i d'entusiasme no mostren una diferència apreciable entre nois i noies diagnosticats. Aquestes diferències emocionals poden estar vinculades amb models de gènere d'expressió del malestar, encara que també amb la vida quotidiana i les demandes i expectatives socials. Per exemple, la major pressió social per la realització de feines domèstiques entre les noies es converteix en un nou factor estressant que no resulta difícil associar amb el cansament i el sentir-se massa ocupada. També la major pressió social dels progenitors amb els nois sovint està associada amb els riscos reals i imaginats pels pares en relació amb el major consum de substàncies psicoactives i desenvolupament d'altres conductes de risc per part dels adolescents. De fet, mentre que el percentatge de sentir-se pressionat és pràcticament idèntic pels dos gèneres entre els no diagnosticats, entre els diagnosticats els nois repunten, encara que serien necessaris nous estudis per confirmar aquesta tendència degut fonamentalment a la baixa mostra de nois amb depressió/ansietat.

7.5.3. El perfil social de la depressió adolescent

El perfil social dels adolescents diagnosticats de depressió i/o ansietat ens ofereix pistes sobre la vida d'aquest grup que, a la vegada, poden ser útils pel disseny de polítiques socials i sanitàries orientades a aquest segment dels adolescents. Per exemple, de les dades del PFI es dedueix que la prevalença d'aquest tipus de trastorns és més elevada entre les famílies amb menys recursos econòmics, fins el punt que mentre que el percentatge de nois/es amb diagnòstic és del 14,4% entre els adolescents de famílies amb rendes inferiors a 21.600 euros anuals, aquest valor és de 8,6% en les famílies amb rendes entre 21.600 euros i 36.000 euros anuals i de 6,7% en les famílies amb rendes superiors a 36.000 euros anuals.

La major vulnerabilitat a tenir depressió entre les classes de menor renda és un tema molt debatut a la literatura epidemiològica en salut mental i que requereix d'alguns aclariments en aquest informe. La depressió (especialment la depressió major) inclou signes i símptomes diversos com l'alteració de l'estat anímic (desesperança, tristor, manca de motivació per les coses, etc.) i manifestacions psicofisiològiques que afecten a l'energia, l'activitat psicomotora, el somni, l'apetit i la libido. Segons una meta-anàlisi de Lorant et al. (2003), la probabilitat de tenir depressió en els sectors de baix estatus socioeconòmic és d'1,81, amb una diferència important en el tipus de trastorn, doncs la probabilitat és d'1,21 per als nous casos de depressió i de 2,06 per a depressió persistent. Els autors també van trobar una relació dosi-resposta pel que fa al nivell educatiu i de renda relativa que posa en evidència la importància d'aquests factors socials.

Les raons de l'associació entre renda i depressió no són clares, entre altres coses pel desconeixement existent sobre l'etiologia d'aquest trastorn, però posen en evidència el pes de les desigualtats socials en un territori d'estudi que ha estat refractari a incorporar aquest tipus de variables en les anàlisis i en el disseny de les polítiques públiques en salut mental. Per una banda, és evident que les i els adolescents que provenen de famílies amb renda baixa són també els que pateixen més el risc de desafiliació i estan més sotmesos als sentiments de desesperança relacionats amb el seu futur. Òbviament, l'horitzó d'expectatives no és el mateix per totes les classes socials, principalment en èpoques de crisi econòmica on els grups més desfavorits acumulen també un seguit d'efectes d'exclusió com la major taxa de desocupació i la major privació material. Entre els nostres adolescents, aquests factors s'expressen a més a més de forma més pronunciada entre les noies, que mostren una prevalença del 17,9% de depressió en el nivell de menor renda vers l'11,4% i el 8,4% segons anem pujant el nivell d'ingressos. Els nois, per la seva banda, expressen una situació de manca de tendència, doncs si per una banda els de famílies de menor renda mostren una taxa del 10%, a les altres s'estabilitza en un 4,8%. Aquesta dada pot indicar-nos que, entre els nois, els factors socials associats amb la vulnerabilitat de

depressió s'anul·larien un cop traspassat un determinat nivell de renda, i en el cas de les noies la tendència es mitigaria. No obstant això, en ambdós gèneres es dibuixa una associació entre baix estatus socioeconòmic i depressió/ansietat que pot generar un efecte de bucle o espiral descendent que amplifiqui la mobilitat descendent futura i el risc d'exclusió.

La distribució de freqüències de trastorn depressiu/ansios d'acord el tipus d'estructura familiar ens mostra també resultats rellevants que permeten anar conformant un perfil entre els diagnosticats. Concretament, les famílies monoparentals mostren una taxa gairebé del doble de diagnòstics que les biparentals: 13,2% versus 7,6% respectivament. Aquesta variable afecta tant a nois com a noies. En els primers observem una prevalença de més del doble (10%) a les famílies monoparentals versus les biparentals (4,3%). Les noies, per la seva part, oscil·len entre el 16% i el 10%, pels mateixos tipus de família i de forma respectiva.

Com és sabut, l'absència a la unitat domèstica d'un dels progenitors es produeix principalment com a resultat de processos de divorci i/o separació dels pares o de defunció d'un d'ells, doncs encara les famílies monoparentals per decisió pròpia són clarament minoritàries al nostre entorn. En el cas de les defuncions, resulta obvi l'impacte en l'emocionalitat adolescent. En el cas de les separacions i divorcis també. Els adolescents, i especialment les adolescents, acostumen a interioritzar aquestes ruptures conjugals com un fracàs que no és simplement de la parella, sinó també de tota la unitat familiar, encara que aquesta no sigui la raó òbvia i racional per explicar el fenomen. Les emocions tenen també les seves raons que la racionalitat desconeix i entre els nostres adolescents és versemblant que interioritzin un malestar derivat de la ruptura conjugal que expliqui la seva major taxa de depressió/ansietat entre les famílies monoparentals. És possible que aquest efecte es mitigui mitjançant una bona relació entre els progenitors, entre aquests i els seus fills/es, i també que empitjori en els casos en que no es dona una bona comunicació. De fet, les dades ens informen que entre els adolescents diagnosticats i amb progenitors separats i divorciats, la percepció de la qualitat de la relació amb l'ex-parella per part de l'informant progenitor (sigui mare o pare) que viu amb l'adolescent es troba profundament associat amb la taxa de depressió. Per exemple, quan la percepció és dolenta o molt dolenta ens trobem amb una prevalença d'un 36,4% enfront del 14% quan la relació és qualificada com a regular, i d'un 13,2% quan és catalogada com a bona o molt bona. L'existència d'una mostra petita no permet fer inferències a l'hora de distribuir per sexe de l'adolescent, no obstant, sí que ens permet cridar l'atenció sobre el fet que la taxa de depressió/ansietat en les noies sigui d'un 47,4% entre les filles de progenitors separats o divorciats que tenen una relació valorada com a dolenta o molt dolenta.

Del PFI també podem extreure els efectes de la desocupació d'algun dels progenitors en la taxa de depressió/ansietat. Per exemple, si el pare o parella de la

mare no treballa, la prevalença d'aquests trastorns és d'un 13,3% mentre que si treballa és d'un 8%. Un efecte semblant esdevé si és la mare la que es troba en atur o la parella del pare: 13,3% enfront el 8,4% en el cas de que aquesta persona de la unitat familiar treballi. Curiosament, entre les noies l'efecte de desocupació tant de la mare com del pare és més important, ja que en el primer cas la prevalença és del 15,2% i en el segon d'un 20,8%. Aquests resultats poden ser resultat de causes diverses que, fins i tot, poden tenir un caràcter acumulatiu, com la possibilitat que les noies interioritzin d'una forma més aguda els infortunis de la unitat familiar, almenys pel que fa a mostrar una fenomenologia més pròxima a la depressió. Resta pendent analitzar si els nois materialitzen les adversitats familiars d'altres formes, com l'abús de determinades substàncies psicoactives o la major prevalença d'estats psicopatològics com el trastorn per dèficit d'atenció i hiperactivitat i els trastorns del comportament.

L'especial sensibilitat de les noies enfront dels infortunis i obstacles de la llar queda palesa en el fet que, si bé les prevalences d'aquest trastorn augmenten tant per nois i noies en relació amb l'hora d'arribada a casa de la mare després de treballar, aquesta taxa s'incrementa ostensiblement en el cas de les noies. Les adolescents diagnosticades evidencien una clara tendència a concentrar-se en els subgrups d'arribada tardana de la mare a la llar, fins al punt que mentre la prevalença és d'un 5,2% quan la mare arriba a casa abans de les 18 hores, quan l'hora d'arribada és superior, la taxa augmenta a un 13% (entre les 18 i les 21 hores) i a un 15,3% (més tard de les 21 hores). Aquesta tendència no és tan pronunciada quan analitzem l'hora d'arribada del pare, encara que també està present. Les dades ens informen que en aquelles unitats domèstiques on els progenitors arriben tard de la feina, la comunicació amb els fills i especialment la relació mare/filla es veu afectada especialment.

Quan analitzem altres factors com el nivell d'estudis dels progenitors, les dades també són il·lustratives de la major sensibilitat de les noies en relació amb els factors familiars. Les adolescents amb diagnòstic són més sensibles a les diferències d'estudi, tant de la mare com del pare, si bé en el primer cas és quan es dibuixa una tendència més nítida. La prevalença de depressió/ansietat entre les adolescents és del 14,5% quan la mare té estudis primaris, del 10,8% quan ha cursat estudis secundaris i del 7,6% quan estem parlant d'un nivell universitari. La relació entre els estudis del pare també sembla marcar tendència en el cas de les noies, però amb percentatges menors i diferències menors entre els mateixos grups: 13, 11 i 8,4%. Contràriament, els nois no dibuixen cap tendència específica en relació amb aquest factor.

En l'àmbit de les relacions que estableixen els adolescents diagnosticats amb els seus iguals, les dades permeten algunes consideracions, encara que no del mateix calat que en el cas de les variables familiars. Per exemple, els nois amb depressió/ansietat mostren un percentatge més alt en relació amb factors com no

tenir ni haver tingut parella enfront de les noies, les quals despunten en les categories de tenir parella actualment o haver-ne tingut. Aquesta diferència es deriva probablement de la major dificultat dels nois diagnosticats per assolir una relació afectiva d'aquest tipus enfront de les noies. Factors com la menor tolerància social als estats depressius entre els nois per la contradicció que suposa amb els models culturals de masculinitat podrien fer als nois menys atractius en la consecució de parella. De fet, el panorama dels nostres adolescents diagnosticats de depressió/ansietat ens mostra àmbits diferenciats de vulnerabilitat segons gènere. Les noies serien més vulnerables als factors de tipus familiar mentre que els nois a assolir una relació afectiva i/o amorosa en el context dels seus iguals.

7.6. Conclusions i recomanacions

Els estats d'ànim dels adolescents es poden entendre com a fenòmens coproduïts pels factors socials, juntament amb els psicològics i biològics. Són estats emocionals amb "vida social", doncs mostren un arrelament en les condicions quotidianes d'existència, en la desigualtat econòmica, en l'estructura familiar, en els models de comunicació entre progenitors i fills, en el fenomen migratori, i en la xarxa d'iguals. Són també malestars emocionals que dibuixen dos conjunts. El primer està conformat pels sentiments crònics de tristor, solitud i avorriment i es vincula amb la dimensió més aflictiva dels malestars, així com amb el risc de desafiliació o dificultat per reproduir les seves existències i assegurar la seva protecció. El segon està compost pel nerviosisme, la pressió parental i el sentiment d'estar massa ocupats per desenvolupar les seves tasques quotidianes. En aquest cas, estem davant una altra forma d'assumir l'adversitat i, previsiblement, davant condicions socials que aboquen als nostres adolescents a un estat de sentir-se "superats" per les pressions dels adults. Les dues modalitats expressen dues posicions emocionals davant la incertesa i també dues formes de com aquesta incertesa és viscuda i sentida.

Alguns malestars crònics que hem analitzat mostren una associació amb l'existència d'un diagnòstic de depressió i/o ansietat, si bé l'absència d'un diagnòstic d'aquest tipus no exclou que pugui estar present un trastorn clínic o un estat subclínic d'aquesta naturalesa. Ja hem dit que els adolescents són el grup d'edat que menys utilitza els serveis professionals, i, en aquesta mesura, és possible l'existència d'un infradiagnòstic de casos. També, paradoxalment, d'un sobrediagnòstic en els casos dels que tenim informació sobre la presència passada o present d'aquests trastorns. Fins avui dia desconeixem l'etiologia de la depressió i l'aplicació de criteris diagnòstics com "sentiments de desesperança" o "baixa autoestima", que normalment s'apliquen per la discriminació d'un trastorn de tipus depressiu, són també estats emocionals molt freqüents a l'adolescència i poden estar sotmesos a un biaix adult-cèntric que inclogui com anormals circumstàncies habituals d'aflicció, malestars subclínics i

síntomes molt dependents de la situació i el context. Sigui com sigui, les i els adolescents diagnosticats de depressió/ansietat presenten un perfil social que subratlla notables diferències de gènere, de renda, de nivell d'estudis dels progenitors i també majors vulnerabilitats associades als canvis de l'estructura familiar (monoparentalitat), la comunicació parental i els ritmes domèstics en el cas de les noies i de consecució d'una relació de parella en el cas dels nois.

Les implicacions dels factors socials en la depressió, l'ansietat i els estats d'ànim negatius a l'adolescència fan pensar en la necessitat de polítiques que incloguin aquestes dimensions, ja s'entenguin aquestes com a causes o com a conseqüències dels trastorns i malestars. Més concretament:

1. En la primera línia (causes), es tractaria de pal·liar les adversitats socials (la pobresa, el nivell educatiu dels pares, etc.) que incideixen en trastorns com la depressió, o d'amortir aquests efectes mitjançant la major qualitat de les polítiques socials i inclusives i la potenciació del capital social de les famílies. Com han apuntat Power et al. (2002) en un estudi sobre l'impacte de les desigualtats socioeconòmiques en el malestar emocional i la depressió a Gran Bretanya, factors com el rendiment acadèmic i la dedicació dels pares als estudis dels seus fills i filles amorteix l'efecte de les desigualtats en aquest àmbit. És per això que el capital social de les famílies es revela com un factor clau a potenciar des de les polítiques socials.
2. En la segona opció (conseqüències), les polítiques haurien d'incidir en diferents aspectes com: a) evitar la discriminació i l'estigma social vinculats amb l'existència d'un diagnòstic de trastorn mental tant al sector educatiu com laboral; b) facilitar l'accés a tractaments i serveis adequats en el sistema sanitari, evitant en la mesura del possible els efectes de dependència; c) enfortir la integració social de les i els adolescents afectats afavorint la seva sociabilitat; i d) amortir l'efecte de mobilitat social descendent del bucle depressiu conformat per la díade diagnòstic/baix estatus socioeconòmic.

La primera recomanació i la més general que fem en aquest informe és la inclusió, anàlisi i monitorització de les variables socials en la presa de decisions de les polítiques públiques socials, sanitàries i de salut mental. A imatge d'alguns països del nostre entorn, les decisions polítiques han d'estar basades en el coneixement dels problemes socials reals, i l'àmbit de la salut mental dels adolescents no és una excepció a aquesta regla. En aquest sentit, cal potenciar la recerca social aplicada en àmbits com els malestars adolescents a partir de models preferentment longitudinals i mixtes quantitativs/qualitatius. El PFI és un bon exemple del primer cas que caldria continuar enfortint amb seguiments posteriors amb l'objectiu de tenir un coneixement acurat dels efectes dels factors socials i les polítiques socials actuals en les trajectòries vitals futures.

Pel que fa a les recomanacions específiques hem organitzat aquestes en diferents seccions depenen de la seva implicació sectorial: polítiques socials generals i atenció en salut mental.

7.6.1. Recomanacions en polítiques socials

El sentiment de felicitat i benestar de la ciutadania en relació a la seva pròpia vida és un capital intangible (amb efectes tangibles) que cada vegada està adquirint un major protagonisme com a indicador del nivell de desenvolupament humà. Una societat amb actors feliços i motivats és, sens dubte, també una societat que pot afrontar millor els reptes de futur i les seves incerteses derivades. En el cas dels adolescents, resulta preocupant que un sector considerable de la població catalana mostri riscos de desafecció social i de desafiliació, doncs els efectes a mig i llarg termini poden redundar en la creació de borses d'exclusió, marginació i pobresa. Un objectiu de les polítiques públiques en aquest sentit hauria de ser la mitigació dels efectes negatius dels factors socials en els malestars dels adolescents i la potenciació d'aquells que poden ser positius o actuar com amortidors.

Un factor estructural a la nostra societat és la dificultat de congeniar vida laboral i familiar per part dels progenitors. L'existència d'horaris tan llargs com poc productius resulta disfuncional amb els ritmes i calendaris escolars. Moltes parelles es veuen abocades a dificultats evidents per fer un seguiment de l'educació, del cercle d'amistats i de la vida per extensió dels seus fills i filles. També de si mateixos. En aquestes situacions és freqüent que els models de comunicació més prevalents siguin els negligents, els permissius o els autoritaris, doncs són també els que requereixen menys temps de dedicació enfront d'aquells que permeten una comunicació fluida i a la vegada més simètrica i pròxima entre progenitors i adolescents. Aquest context potencia directament els sentiments de malestar dels adolescents, així com altres factors (mala dieta, poca activitat física, menor rendiment acadèmic, etc.) que de nou incideixen sobre els estats d'ànim dels adolescents. Així, la racionalització dels horaris laborals es converteix en una mesura estructural necessària per enfortir el capital social de les famílies i també el seu benestar (Morgan i Swann, 2004).

L'apropament entre vida laboral i familiar també cal desenvolupar-lo a partir de l'adaptació dels calendaris escolars al ritme social actual. Es tracta d'aproximar dues lògiques que avui en dia resulten clarament contradictòries. Per altra banda, l'existència d'equipaments públics infrautilitzats a partir de determinades hores no resulta congruent amb les necessitats de les famílies, incloent els propis adolescents. La major potenciació d'aquests equipaments com espais d'activitats lúdiques i no especialment reglades en la forma d'"activitats escolars i/o extraescolars"⁸⁷ pot tenir

⁸⁷ Les activitats extraescolars acaben sent també tasques reglades, encara que amb major tolerància.

un impacte en la major sociabilitat dels adolescents, en la promoció de la pràctica d'esports i, a la vegada, una incidència en el benestar dels nois i noies.

Com hem vist, les famílies de rendes més baixes, menor educació dels progenitors, monoparentals i aquelles amb algun progenitor desocupat són també les que mostren una major taxa d'adolescents amb depressió i malestar emocional. Aquestes són també les que haurien de ser objectiu prioritari de les polítiques socials en forma d'ajudes financeres, ajudes a la realització d'estudis durant l'edat adulta, recolzament econòmic a les famílies monoparentals i potenciació de l'activitat formativa, laboral i lúdica entre la població desocupada. Un progenitor desocupat, especialment el pare, resulta disfuncional amb la imatge que tradicionalment es té del seu rol. Això genera frustració en el progenitor i a la vegada en la seva descendència. En aquest sentit, calen mesures imaginatives per tal de potenciar el rol actiu de les persones en situació de desocupació, per exemple el seu potencial paper com organitzadors d'activitats lúdiques, formatives i esportives en els equipaments educatius fora de l'horari escolar.

7.6.2. Recomanacions sobre l'atenció en salut mental

L'atenció dels malestars dels adolescents ha de guardar l'adequat equilibri per no caure en la falta d'assistència als col·lectius amb necessitats o en el seu excés en la forma d'una patologització, medicalització i/o psicologització que generi efectes no desitjables. Alguns d'aquests efectes negatius són el tractament d'estats normals d'existència, l'estigmatització⁸⁸ prematura a l'inici de les trajectòries vitals dels adolescents i els seus efectes subjectius i socials o l'augment injustificat de la demanda de serveis sanitaris. Es tracta de la polaritat infradiagnòstic/sobrediagnòstic que ja hem apuntat anteriorment i que desenvolupem a continuació.

En el primer cas, calen mesures per aproximar l'assistència a col·lectius amb necessitats que trobin dificultats o barreres en l'accés als serveis. El menor ús dels serveis professionals per part dels adolescents en situació de depressió i/o ansietat s'amplifica en alguns sectors. Per exemple, les i els adolescents amb progenitors immigrants mostren més malestar emocional en alguns estats, com la tristor crònica, però en canvi sabem que presenten una menor taxa de diagnòstic, amb tota probabilitat, tal com indica la literatura, per l'existència d'itineraris terapèutics que eviten els serveis de salut mental.

Una possible mesura per pal·liar els processos d'evitació dels serveis de salut mental és l'apropament d'aquests a la població mitjançant la inclusió de professionals

⁸⁸ L'estigmatització opera tant en la dimensió subjectiva (autoestigmatització) com social (heteroestigmatització), generant dinàmiques que obstaculitzen el desenvolupament personal i l'èxit familiar i laboral.

d'aquesta especialitat a les Àrees Bàsiques de Salut (ABS). Els Equips d'Atenció Primària (EAPs) sovint es veuen desbordats per un excés de demanda i l'anàlisi i seguiment dels casos de salut mental resulta costós en temps i esforços. Degut a aquests problemes, l'activitat dels EAPs hauria d'estar reforçada amb professionals específics de salut mental. Altres mesures en aquest sentit serien:

- Afavorir la coordinació entre les ABS i els dispositius de la xarxa de salut mental (Centres de salut mental infantil-juvenil —CSMIJ— i Centres de salut mental d'adults —CSMA) mitjançant programes de suport a la primària en salut mental; programes que ja existeixen però que són incipients.
- Millorar la coordinació entre els CSMIJs i els CSMA's per tal de fer un seguiment dels casos de trastorn mental i malestar emocional en el seu trànsit a l'edat adulta. Aquesta coordinació pel que fa al seguiment del historial i les derivacions es podria fer des de les ABS.
- Millorar la formació en salut mental dels professionals mitjançant cursos específics, preferiblement no finançats directa o indirectament per la indústria farmacèutica, entre altres coses pels seus efectes coneguts en l'augment de la despesa en psicofàrmacs.⁸⁹
- Afavorir la coordinació entre les ABS, els CSMIJs i els CSMA's amb els equips d'assessorament i orientació psicopedagògic i enfortir la seva actuació territorial mitjançant un coneixement directe no tan sols del casos individuals, sinó de les problemàtiques familiars i contextuals del barri, poble o comunitat.
- Potenciar des dels equips dels CSMIJs, els CSMA's i les ABS la lluita contra l'estigma associat amb els trastorns mental, ja que aquesta es configura com una de les grans causes d'evitació dels serveis d'atenció en salut mental.

⁸⁹ Com indiquen Mata i Ortiz (2003) en un interessant article: "La formación médica continuada (FMC) es una actividad que requiere gran cantidad de fondos. Aunque es difícil de calcular cuál es la contribución exacta, está claro que la industria farmacéutica tiene un papel destacado en la financiación de la FMC. Las sociedades científicas y las instituciones docentes de toda índole se ven abocadas a solicitar el apoyo de las empresas farmacéuticas para poder realizar sus actividades científicas, dado el poco apoyo que se recibe desde las administraciones públicas. Estas últimas, a través de los acuerdos con farmaindustria obligan a los laboratorios a destinar una parte de sus presupuestos a financiar actividades de FMC, a cambio de mantener un margen alto de beneficios. Junto a actividades que no dejan duda de su calidad e independencia científica existen muchas otras en el que el interés comercial es el principal objetivo. Uno de los principales problemas en el campo de la psiquiatría que se deriva de que la administración deje una parte sustancial de la FMC en manos del apoyo financiero de la industria es el sesgo de contenidos. La mayor parte de esta inversión está destinada a actividades de FMC de contenido biológico o que traten de intervenciones farmacológicas, promoviendo de esta manera un modelo de enfermedad mental tremendamente reduccionista". Sobre l'impacte de la formació mèdica continuada finançada per la indústria farmacèutica en els patrons de prescripció mèdica veure Coyle (2002) i també els ja clàssics Bowman (1986) i Bowman i Pearle (1988).

Per evitar el segon risc ja apuntat, l'excés de patologització i medicalització, són necessàries també altres mesures que permetin no generar una política centrípeta i d'augment constant de la demanda i dependència dels serveis, sinó centrífuga per tal de promocionar l'autonomia.

Malgrat les evidències sobre la importància dels factors socials, les intervencions en salut mental no consideren habitualment aquestes variables com dignes de rellevància. L'enfocament més generalitzat es basa en una epistemologia i metodologia individualista que afavoreix la tendència a observar als afligits com "illes psicopatològiques" resultat de disfuncions neuroquímiques, d'alteracions de la personalitat o com a molt de l'estructura familiar. En la pràctica, això significa una menysvaloració del capital social de les famílies i del paper de la sociabilitat (xarxes socials, suport social, etc.) en la curació i pronòstic dels trastorns mentals. Aquesta infravaloració és deguda a una manca de formació en ciències socials per part dels professionals de la salut que limiten la intervenció en aquest àmbit i que propicien una tendència centrípeta en relació amb els serveis. En aquest sentit, algunes recomanacions que fem són:

- La formació dels professionals de la salut en ciències socials per impulsar la gestió del capital social com a recurs de valor terapèutic, preventiu i de promoció de la salut juntament amb els recursos terapèutics habituals (teràpies somàtiques i psicoteràpia).
- La inclusió del context social i cultural com a part de la història clínica o, dit d'una altra manera, el desenvolupament d'una aproximació clínica que sigui social i culturalment sensible i eviti, així, el biaix de sobrediagnòstic en els col·lectius més vulnerables (adolescents de minories ètniques, de baix estatus socioeconòmic, etc.).
- La inclusió d'un coneixement de l'estructura social, la diversitat cultural i els recursos socials formals i informals a les "anàlisis de situació" que els equips d'atenció fan sobre la població que atenen per tal de potenciar les tendències centrífugues mitjançant l'establiment de vincles amb institucions, associacions i actors clau del territori.
- El reconeixement formal de les "anàlisis de situació" socialment fonamentades com a part de les activitats dels equips per impulsar la participació social en salut a nivell local.

En síntesi, aquestes recomanacions suposen articular una filosofia assistencial que pivoti sobre el model de l'acompanyament per evitar l'excés medicalitzador. Les i els afectats per un trastorn depressiu o per malestar emocional requereixen de models d'atenció que els hi permetin desenvolupar la seva autonomia i això no és possibilita

des de posicions verticalistes, sinó des de formules participatives més basades en el vincle que en la certesa.

El paper de les administracions és millorar el benestar de la ciutadania a partir de polítiques efectives, ja sigui mitjançant l'acció directa (serveis educacionals, sanitaris, socials, etc.), ja sigui potenciant el capital social de les comunitats i grups socials per a que puguin resoldre els seus problemes de manera autònoma i millorar les seves existències. En aquests últims casos no es tracta de plantejar de forma directiva solucions, sinó de propiciar la participació ciutadana en relació amb allò que importa en la vida de les persones, d'actuar com a catalitzador de la cerca de solucions. El model verticalista habitual en les polítiques públiques genera distanciament, dependència i augment exponencial de la demanda de béns i serveis. Catalunya ha realitzat grans avenços en la millora dels seus serveis públics, però encara resta pendent l'articulació entre polítiques i participació ciutadana. El benestar de les persones radica en la seva posició activa en la resolució dels problemes, no en la relació de dependència.

7.7. Referències bibliogràfiques

- Aalto-Setälä, T. et al. (2002). "Depressive symptoms in adolescence as predictors of early adulthood depressive disorders and maladjustment". *American Journal of Psychiatry*, 159: 1235–1237.
- Appelbaum, K. (2000). "Crossing borders: Globalization as myth and charter in American transnational consumer marketing". *American Ethnologist*, 27(2): 257–282.
- Berkman, L.F. (1995). "The role of social relations in health promotion". *Psychosom Med*. 57(3): 245–54.
- Berkman, L.F. et al. (2000). "From social integration to health: Durkheim in the new millennium." *Soc Sci Med*. 51(6): 843–57.
- Berkman, L.F. (2004). "Introduction: seeing the forest and the trees--from observation to experiments in social epidemiology". *Epidemiol Rev*, 26: 2–6.
- Bowman, M.A. (1986). "The impact of drug company funding on the content of continuing medical education". *J Contin Educ Health Prof*; Vol. 6: 66.
- Bowman, M.A. i D.L. Pearle (1988). "Changes in drug prescribing patterns related to commercial company funding of continuing medical education". *J Contin Educ Health Prof*; Vol. 8: 13–20.
- Castel, R. (1995). *La metamorfosis de la cuestión social*. Barcelona: Paidós.
- Coyle, S.L. (2002). "Physician-Industry relations. Part 2: Organizational issues". *Annals of Internal Medicine*; Vol. 136(5): 403–406.

- Kawachi, I. i L.F. Berkman (2001). "Social ties and mental health. *J Urban Health*, 78(3): 458–67.
- Kessler, R.C. i E.E. Walters (1998). "Epidemiology of DSM-III-R major depression and minor depression among adolescents and young adults in the National Comorbidity Survey". *Depress. Anxiety*. 1998;7: 3–14.
- Kleinman, A. (1988). *Rethinking Psychiatry. From Cultural Category to Personal Experience*. New York: Free Press.
- Kleinman, A. (1995). *Writing at the Margin. Discourse between Anthropology and Medicine*. Berkeley: University of California Press.
- Lorant, V., et al. (2003). "Socioeconomic Inequalities in Depression: A Meta-Analysis". *Am. J. Epidemiol*, 157 (2): 98–112.
- Martínez-Hernández, A. (2006). "Cuando las hormigas corretean por el cerebro. Retos y realidades de la psiquiatría cultural". *Cad Saude Publica*, 22 (11): 2269–2280.
- Martínez-Hernández, A. i A. Muñoz, (2010a). "Un infinito que no acaba. Modelos explicativos sobre la depresión y el malestar emocional entre los adolescentes barceloneses (España). Primera parte". *Salud Mental*, 33 (2): 145–152.
- Martínez-Hernández, A. i A. Muñoz (2010b). "Un infinito que no acaba. Modelos explicativos sobre la depresión y el malestar emocional entre los adolescentes barceloneses (España). Segunda parte". *Salud Mental*, vol.33 (3): 229–236.
- Mata Ruiz, I. i A. Ortiz Lobo (2003). "Industria farmacéutica y psiquiatría". *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría*, Vol. 86: 49–71.
- Matud, M.P. et al. (2006) "Relevancia de las variables sociodemográficas en las diferencias de género en depresión". *Int J Clin Health Psychol*, Vol. 6, Nº 1: 7–21.
- Molnar, B.E. et al. (2001). "Psychopathology, childhood sexual abuse and other childhood adversities: relative links to subsequent suicidal behaviour in the US". *Psychol Med*. 31(6): 965–77.
- Morgan, A. i C. Swann (eds.) (2004). *Social Capital for health: issues of definition, measurement and links to health*. London: London Health Development Agency.
- Mullan, E. et al. (2000). "Socioeconomic inequalities in adolescent health. A Currie et al. (eds), *Health and health behaviour among young people*. WHO: Copenhagen. pp. 65–72.
- Olfson, M. i G. Klerman (1992). "Depressive Symptoms and Mental Health Service Utilisation in a Community Sample". *Soc. Psychiatry & Psychiat. Epidemiol.*, vol. 27, 161-167.

- Pensola, T.H. i T. Valkonen (2000). "Mortality differences by parental social class from childhood to adulthood", *J Epidemiol Community Health*, 54: 525–9.
- Power, C. et al. (2002). "Childhood and adulthood risk factors for socio-economic differentials in psychological distress: evidence from the 1958 British birth cohort". *Soc Sci Med*, 55: 1989–2004.
- Rickwood, DJ. et al. (2007). "When and how do young people seek professional help for mental health problems?" *Med J*, 1; 187(7 Suppl): S35–9.
- Rickwood, D.J. i VA. Braithwaite (1994). "Social-psychological factors affecting help-seeking for emotional problems". *Social Science & Medicine*, 39(4): 563–572.
- Spencer, N.J. (2006). "Social equalization in youth: evidence from a cross-sectional British survey". *Eur J Public Health*, 16(4): 368–375.
- Vuille, J.C. i M. Schenkel (2001). "Social equalization in health of youth". *Eur J. Public Health*, 11: 287–93.
- West, P. (1997). "Health inequalities in the early years: is there equalisation in youth?" *Soc Sci Med*, 44: 833–58.
- WHO (2001). *The world health report 2001. Mental health: new understanding, new hope*. Geneva: WHO.
- WHO (2004). *World Health Organization European Ministerial Conference on Mental Health: Facing the Challenges, Building Solutions. Mental Health of Children and Adolescents*. Helsinki: WHO.
- Williams, J. et al. (1997). "Socioeconomic status and adolescent injuries". *Soc Sci Med*, 44: 1881–91.
- Zachrisson, H.D. et al. (2006). "Utilization of health services in relation to mental health problems in adolescents: a population based survey". *BMC Public Health*, 6: 34–40.

8. PERCEPCIONS ENGANYOSES DEL COS EN L'ADOLESCÈNCIA: LA INFLUÈNCIA DE LA FAMÍLIA I EL GRUP D'IGUALS

Sandra Escapa i Luciano Maranzana

8.1. Introducció

El cos és un emplaçament sobre el qual es dibuixen nítidament les transformacions viscudes durant l'adolescència. Sobre el cos conflueixen un conjunt de pressions i expectatives tant estructurals (le Grange, Tibbs i Noakes, 1994; Botta, 1999; Thomsen, 2002; Harrison, 2000) com a relacionals (Harworth-Hoepfner, 2000; Thompson i Stice, 2001), convertint-lo en un espai contenciós. Tot i que existeixen múltiples característiques corporals vinculades a diverses vulnerabilitats durant l'adolescència, el pes és una de les fonts principals de descontent i preocupació per les i els joves, i es troba directament vinculat a nivells d'autoestima i adequació socio-emocional (Feingold i Mazzella, 1998; Cohane i Pope, 2001). Tant la literatura especialitzada, com les polítiques públiques desenvolupades als països occidentals en els últims anys, tendeixen a limitar la problemàtica del pes en la infància i l'adolescència al sobrepès i l'obesitat, o a trastorns d'alimentació diagnosticats com la bulímia i l'anorèxia. No obstant, les fonts de vulnerabilitat vinculades al pes corporal no es limiten a aquests problemes. Sense descartar la creixent importància dels problemes més estudiats en les societats post-industrials, el present capítol busca cridar l'atenció sobre una situació poc estudiada: l'ampli nombre d'adolescents que malgrat tenir un pes normal es veuen o se senten grassos, i les conductes i comportaments negatius pel seu benestar que realitzen sobre la base d'aquesta percepció. Utilitzant dades de la tercera onada del Panel de Famílies i Infància (PFI), la nostra anàlisi sosté que la percepció sobre el propi cos, en particular respecte al pes, és rellevant per dos motius. En primer lloc, diferents percepcions sobre el pes en l'adolescència es vinculen a actituds i conductes potencialment perjudicials per al benestar dels joves. En segon lloc, malgrat que el pes és font d'insatisfaccions tant per a homes com per a dones, el tipus de problemes que enfronten, i les conductes i pràctiques per solucionar-los són diferents; fent del gènere una variable important per a l'anàlisi. Considerant aquests motius, els objectius del present capítol són:

- Definir les diferències poblacionals entre persones que tenen problemes de pes (infrapès, sobrepès i obesitat) i persones que perceben tenir un problema amb el seu pes, centrant l'atenció en aquells individus que, tot i tenir un pes normal, es perceben com a grassos o molt grassos.

- Definir les conseqüències de pertànyer a una o altra de les diferents categories de pes. En particular analitzar les conductes i actituds amb potencials efectes negatius per al benestar dels joves.
- Establir quina relació existeix entre pertànyer a una d'aquestes categories i diferents característiques relacionals (com el tipus de família, la relació amb amics, l'existència de parelles sentimentals, etc.).
- Establir les diferències entre els homes i les dones respecte als problemes (reals i percebuts) vinculats al pes i la satisfacció amb el propi cos.
- Proposar estratègies d'acció per a la incorporació de grups vulnerables fins ara no identificats en l'agenda pública i sanitària.

8.2. Revisió de la literatura

Els canvis físics i biològics que es produeixen al llarg de la pubertat són una font important d'ansietat i descontent pels adolescents. Diversos estudis internacionals longitudinals mostren que els menors entre els 12 i 15 anys (particularment les nenes) comencen a mostrar decreixents nivells de satisfacció amb diferents parts del seu cos i la seva aparença en general. Als països desenvolupats, entre el 40 i el 70% de les adolescents es mostren insatisfetes amb dues o més parts del seu cos, i aquesta xifra s'incrementa fins el 50–80% si es pregunta sobre la seva satisfacció amb el seu pes (Smolak, 2006). Diversos investigadors arriben a sostenir l'existència d'un “descontentament normatiu” (Rodin et al., 1985) entre les joves occidentals respecte als seus cossos, però poc coneixem sobre les causes del mateix.

El descontentament amb el pes corporal té diferents nivells que van des de la mera percepció que un pesa més del que hauria, fins al *body dysmorphic disorder* (Veale, 2004) que consisteix en una preocupació obsessiva amb un problema corporal inexistent o sobredimensionat. Encara que en molts casos aquest descontentament no comporta conductes de risc, diferents estudis mostren que la falta de satisfacció amb el pes corporal entre adolescents es troba vinculat a múltiples conductes negatives, que van des de majors nivells de consum de substàncies nocives per a la salut (Strauss, 2000), fins al desenvolupament de processos depressius i desordres d'alimentació (Siegel et al., 1999; Harworth-Hoepfner, 2000). Aquest consens, però, no existeix a l'hora d'explicar les causes de la insatisfacció. En aquest sentit, la literatura especialitzada es divideix, a grans trets, entre explicacions culturals i relacionals.

Partint de la idea que els valors culturals són el motor de l'acció (Parsons, 1951), els promotors de les explicacions culturals en la insatisfacció dels adolescents amb el seu cos posen l'èmfasi en el rol dels ideals corporals promoguts des dels mitjans de comunicació i algunes professions (Le Grange, Tibbs i Noakes, 1994; Botta,

1999; Thomsen, 2002; Harrison, 2000). En aquestes explicacions els adolescents són presentats com a víctimes de patrons culturals de bellesa i primesa de difícil consecució que generen un descontentament cap als cossos que no els aconsegueixen, arribant en casos extrems a desencadenar trastorns d'alimentació. Ara bé, malgrat que gairebé totes les dones i homes estan exposats a pressions similars respecte a com ha de ser un cos atractiu, no totes les persones que no els aconsegueixen es troben insatisfetes amb els seus cossos ni desenvolupen patologies. Encara que donem per descomptat que la cultura i els patrons de bellesa promoguts des dels mitjans de comunicació tenen un rol important en la definició del que és un cos atractiu i desitjable, aquesta relació no és directa i es troba mediada per la participació individual en múltiples intercanvis socials. De la mateixa manera que s'han interpretat els rols de gènere com a una construcció sorgida de les interaccions que un individu estableix amb uns altres en el seu entorn (West i Zimmerman, 1987), considerem que és possible entendre la percepció del propi cos, i el descontentament respecte a aquest, com a una construcció creada i reproduïda en les múltiples interaccions socials quotidianes. En altres paraules, la falta de satisfacció amb el propi cos no és merament el resultat de la falta d'adequació sobre la base de certs estàndards de bellesa, sinó la conseqüència d'interaccions que els reproduïxen i mantenen.

La segona perspectiva per explicar la (in)satisfacció amb el propi cos posa l'èmfasi en aquests aspectes relacionals. La principal hipòtesis apel·la a la influència de pertànyer i vincular-se amb diferents grups o comunitats. En el cas dels estudis sobre adolescents, les relacions més transcendents són les que mantenen amb les seves famílies i el seu grup d'iguals (Harworth-Hoepfner, 2000; Thompson i Stice, 2001). En línia amb estudis vinculats a l'interaccionisme simbòlic (Kandel, 1980; White i Klein, 2002), aquestes explicacions sostenen que l'acceptació de determinats patrons i expectatives de bellesa es construeixen i interpreten a partir de les interaccions que els individus estableixen amb els grups i comunitats als que pertanyen. Tot i que el corpus de la literatura que analitza el rol de les famílies i els grups d'iguals sobre les percepcions corporals en l'adolescència s'ha incrementat considerablement en la darrera dècada (Polivy i Herman, 2002; Young, Clopton i Bleckley, 2004; Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004), no existeix un acord general respecte a quin tipus d'influència exerceixen, ni quina és la rellevància específica de cadascuna d'elles.

Les conclusions sobre el paper de les famílies en la construcció de percepcions corporals són múltiples i en alguns casos contradictòries. Algunes investigacions conclouen que els pares i mares amb alts nivells de control sobre els seus fills, aquells que es mostren agressius amb ells, així com els pares i mares perfeccionistes, generen efectes negatius respecte la percepció del propi cos en els seus fills i filles (Bruch, 1988; Kerr, Skok i McLaughlin, 1991; Polivy i Herman, 2002; Phares, Steinberg i Thompson, 2004; Young, Clopton i Bleckley, 2004). Altres estudis posen l'èmfasi en la importància de pares absents o distants en el sorgiment de conflictes amb l'aparença corporal a

l'adolescència (Lerner, 1991; Rabinor, 1994). Finalment, un tercer grup d'estudis marca la rellevància de l'actitud de la mare respecte al menjar, en particular a la quantitat de calories que aquesta consumeix i la realització de dietes per a perdre pes (Nowak, 1998). Malgrat la falta d'acord sobre quines són les característiques de les famílies promotores del descontentament amb el propi cos en l'adolescència, sí sembla haver-hi consens respecte les característiques familiars que influeixen positivament sobre aquest. Els adolescents educats en famílies on els pares estan altament involucrats en la vida dels seus fills tenen major autoestima, una millor acceptació del seu cos, i menors probabilitats de participar en conductes de risc respecte la seva salut (Simons-Morton et al., 2001).

Més enllà de la família, els grups d'amics i les relacions sentimentals també juguen un rol important en el benestar dels adolescents i les seves percepcions respecte al seu físic (Hartup, 1996; Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004). Tal com sostenen Santor, Messervey i Kusumakar (2000), aconseguir l'admissió i acceptació en un grup és una de les principals tasques en què estan compromesos els adolescents. Però el "preu de pertànyer" (Clansen i Brown, 1985) pot passar per incórrer en comportaments o activitats que comporten risc. En el cas particular dels adolescents, existeix un volum considerable d'estudis que confirmen la relació entre activitats de risc i la pressió dels grups d'iguals, entre les quals es pot esmentar el consum de drogues il·legals, fumar tabac, beure alcohol, actes incívics i vandàlics, desordres alimentaris, etc. (Simons-Morton et al., 2001). Respecte la percepció i satisfacció amb el propi cos, la influència dels amics se centra en la crítica directa o la importància que el grup atorga a l'aparença física en les seves converses i interaccions. Per exemple, Gerner i Wilson (2005) conclouen que, controlant pel pes, la preocupació per pertànyer a un grup o mantenir una amistat està estretament relacionada amb imatges negatives sobre el propi cos. En una línia similar, altres estudis argumenten que les experiències amb amics són un factor central en el desenvolupament de l'autoestima i la satisfacció amb el propi cos. Així, en grups on les converses quotidianes inclouen la crítica sobre l'aparença personal o la discussió sobre dietes (les anomenades *fat talks*) tendeixen a estendre percepcions negatives sobre les característiques corporals dels seus membres (Stinice, Maxfield i Wells, 2003; Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004; Toro et al., 2005).

Un altre tipus de relació important entre iguals en l'adolescència són les interaccions romàntiques. Diversos estudis rebutgen la idea que les relacions romàntiques en aquesta etapa del cicle vital són transitòries i poc importants (La Greca i Moore Harrison, 2005; Collins, 2003). A mesura que els adolescents es fan grans, reconeixen una major proximitat amb les seves parelles sentimentals que amb els seus amics o pares, convertint aquestes relacions en elements clau en la formació de la identitat i percepció corporal (Laursen, 1996; Larson, Clore i Wood, 1999). Com a exemple, l'estudi de La Greca i Moore Harrison (2005) destaca que les relacions

sentimentals en l'adolescència són la font més comuna d'emocions fortes, i tenen implicacions importants en la salut i desenvolupament emocional dels joves. En una línia similar, Joyner i Udry (2000) conclouen que participar en relacions romàntiques durant l'adolescència està relacionat amb el desenvolupament d'estrès i depressió, en particular per a les dones. Malgrat aquests resultats, l'estudi de la relació entre benestar i participació en una relació romàntica en l'adolescència es troba subanalitzada en la literatura internacional, en comparació a l'extensa literatura que analitza la importància de la família i els amics.

En conclusió, la literatura especialitzada destaca la influència de la família i els grups d'iguals (amics i parelles romàntiques) sobre el desenvolupament de les percepcions sobre el propi cos en l'adolescència. No obstant, les evidències disponibles no coincideixen sempre sobre com aquestes interaccions influeixen en comportaments i actituds dels adolescents. Considerem que avançar en el coneixement d'aquesta realitat és un desafiament important en les societats post-industrials de consum. Tant al món anglosaxó com a Europa occidental, els problemes vinculats al descontentament amb el pes corporal, especialment l'anorèxia i la bulímia, han experimentat un creixement sostingut, especialment entre pre-adolescents (Migallón i Galvez, 2008; Molinero, 2009). Però el problema del descontentament amb el propi cos en l'adolescència no es limita a eventuals patologies. Les dades que presentem al llarg d'aquest capítol mostren que els i les joves que es perceben grassos, encara que no ho estiguin segons el seu Índex de Massa Corporal,⁹⁰ són particularment vulnerables a incórrer en un repertori ampli de conductes i pràctiques amb conseqüències negatives per a la seva salut i les seves relacions socials. Tot i que aquestes “falses grasses i falsos grassos” es troben en una posició de vulnerabilitat, la seva visibilitat social i el seu reconeixement en l'agenda pública són gairebé nuls; mentre que altres problemes vinculats al pes corporal en la infantesa i l'adolescència centren un conjunt ampli d'iniciatives i interessos. Sense desmerèixer la importància de problemes vinculats al pes real (en particular el sobrepès i l'obesitat) i patologies associades a desordres alimentaris (bulímia i anorèxia) com a objecte prioritari d'intervenció pública, proposem aportar evidència que avaluï la necessitat de reconèixer i incorporar a l'agenda sanitària els problemes derivats de percepcions distorsionades del propi pes.

8.3. El pes corporal com a problema públic

L'atenció prestada als problemes vinculats al pes corporal entre els menors dins de les agendes públiques nacionals i internacionals és un fenomen recent però de ràpid creixement. En línies generals, pot dir-se que la principal preocupació està associada a

⁹⁰ L'Índex de Massa Corporal (IMC) és un indicador simple de la relació entre el pes i l'alçada. Es calcula dividint el pes d'una persona en Kilograms pel quadrat de la seva alçada en metres (Kg/m^2).

la denominada pandèmia d'obesitat que afecta als països postindustrials. En un segon pla, l'altre gran problema vinculat amb el pes corporal, almenys indirectament, és l'important augment de casos de bulímia i anorèxia entre infants i adolescents. Respecte al primer problema les xifres són contundents. En la darrera dècada s'ha produït un increment considerable en la prevalença del sobrepès i l'obesitat infantil en bona part del món desenvolupat. A tall d'exemple, als Estats Units s'estima que més del 18% de la població infantil i juvenil són obesos i que un de cada tres té sobrepès (Ogeden et al., 2006). A Espanya, les xifres no són molt diferents, amb una estimació d'un 15% de població obesa menor de 18 anys (Aranceta Bartrina et al., 2005). Aquestes xifres són preocupants ja que l'obesitat està associada a diversos problemes físics (asma, diabetis, desajustos menstruals), psicològics (problemes d'autoestima, depressió), i socials (estigmatització, marginació). La preocupació per l'obesitat, en particular la que afecta als infants i adolescents, és un fenomen estès tant en organismes internacionals com a nivell estatal i autonòmic. L'OCDE afirma que "l'obesitat s'està convertint en l'enemic públic número 1 en qüestió de salut en la majoria dels països desenvolupats" (OECD, 2010). En la Carta Europea contra l'Obesitat (OMS, 2006) i el Llibre Blanc sobre problemes de salut relacionats amb l'alimentació, el sobrepès i l'obesitat (CE, 2007), les institucions europees destaquen el seu clar compromís per afrontar el creixent desafiament que la pandèmia de l'obesitat planteja per a la salut. En tots dos documents es declara el compromís per "reforçar les actuacions contra l'obesitat i concedir a aquest assumpte un lloc preferent en l'agenda política dels nostres Governos" (OMS, 2006).

La definició del problema de l'obesitat té un clar pronòstic: ens trobem davant una epidèmia que planteja greus desafiaments per a la salut pública, entre els quals destaquen l'increment de malalties i dolences, i la reducció de l'esperança de vida. Les causes de l'epidèmia es relacionen amb les canviants condicions culturals i econòmiques, generadores del sedentarisme i consum d'aliments hipercalòrics. La solució es concep com una estratègia multifactorial, que abasta campanyes de conscienciació nutricional, millor informació cap als consumidors (com millores en l'etiquetatge dels productes alimentaris), i l'estímul de l'activitat física. Encara que aquesta estratègia busca arribar a tots els ciutadans, es reconeixen dos grups particularment vulnerables, als quals ha d'ofrir-se una major atenció. El primer són els grups socioeconòmicament més desfavorits, els quals són proporcionalment més propensos a patir obesitat. Per exemple, les dones europees amb baix nivell educatiu tenen tres vegades més probabilitats de tenir sobrepès que aquelles amb alts nivells d'educació (OECD, 2010). En el cas d'Espanya, els infants, els progenitors dels quals tenen estudis secundaris, presenten un menor risc de ser obesos que els que procedeixen de llars amb recursos educatius més baixos. Aquesta diferència és encara més elevada si els pares tenen estudis superiors (Marí-Klose et al., 2010). Un segon grup reconegut com a vulnerable són els infants i adolescents. Aquest grup és objecte

d'especial atenció no només per la creixent incidència del sobrepès i l'obesitat en aquest col·lectiu (la prevalença de l'obesitat entre els nens europeus és deu vegades més alta en l'actualitat que en 1970), sinó també perquè és en aquesta etapa del cicle vital on es poden “inculcar comportaments saludables i coneixements necessaris per adoptar un estil de vida saludable” (CE, 2007).

És particularment interessant destacar que en els diversos documents internacionals l'obesitat entre els nens és entesa com un problema de futur. En paraules textuais de la Carta Europea contra l'Obesitat: “la tendència és particularment alarmant en els nens i adolescents, la qual cosa transfereix l'epidèmia a l'edat adulta i planteja un creixent desafiament sanitari a la generació següent” (OMS, 2006). Sobre la base d'aquesta definició del problema de l'obesitat infantil i juvenil, gran part de les accions dels organismes internacionals s'orienten cap al desenvolupament de normes de governança en la publicitat i màrqueting de productes alimentaris orientats al públic infantil. El seu objectiu central és protegir als nens i adolescents de la seva “credulitat i falta d'experiència” davant els possibles abusos d'activitats comercials (OMS, 2006). Gran part de les polítiques i activitats europees contra l'obesitat són desenvolupades a través de la Plataforma Europea d'Acció sobre Alimentació, Activitat Física i Salut que va començar a funcionar l'any 2005. Aquesta plataforma promou un conjunt d'accions per combatre l'obesitat als països i organitzacions pertanyents a la Unió Europea i elabora informes de seguiment sobre el problema de la pandèmia. Entre aquestes accions crida l'atenció l'establiment del dia 22 de maig com a Dia Europeu de l'Obesitat.

A nivell estatal, el Ministeri de Salut ha desenvolupat un conjunt de programes de lluita contra el sobrepès i l'obesitat dins del marc de l'estratègia NAOS (Nutrició, Activitat Física, prevenció de l'Obesitat i Salut). L'objectiu del programa és sensibilitzar a la població del problema que l'obesitat representa per a la salut, i reunir i impulsar totes aquelles iniciatives que contribueixin a aconseguir que la població adopti hàbits bàsics de vida saludables. El programa destaca que l'obesitat és a Espanya una pandèmia que genera problemes socials i sanitaris en disminuir l'esperança i la qualitat de vida de les persones, i produeix alts costos. Dins de l'estratègia NAOS existeix un programa específic per a infants i adolescents anomenat Programa Perseo, que consisteix en un conjunt d'intervencions a les escoles per promoure hàbits saludables, detectar precoçment problemes d'obesitat i sensibilitzar a les famílies i docents. El programa emfatitza la importància d'actuar contra l'obesitat entre els menors ja que “un 26% dels nens i joves del nostre país tenen sobrepès i gairebé un 14% són obesos, observant una tendència ascendent” (Programa Perseo, 2010). Aquestes dades col·loquen a Espanya com el segon país de l'OECD amb major taxa de nens amb sobrepès després dels Estats Units (OECD, 2010). La filosofia de l'estratègia NAOS recull molts dels principis plantejats per les institucions internacionals en reconèixer la importància de treballar en la infància i adolescència degut a que és una etapa crucial

en la formació de conductes saludables i el reconeixement de la vulnerabilitat dels menors davant la publicitat. Les orientacions de l'estratègia NAOS van ser consolidades en la nova Llei de Seguretat Alimentària i Nutrició, la qual anima a desenvolupar sistemes de regulació sobre la publicitat dels aliments orientats cap als menors de 15 anys.

A nivell autonòmic, la Generalitat de Catalunya ha desenvolupat un pla integral propi denominat "Promoció de la salut mitjançant l'Activitat física i l'Alimentació Saludable" (PAAS). Aquest pla pluridisciplinar i multisectorial té com a objectiu sensibilitzar a la població sobre el problema del sobrepès i l'obesitat, desenvolupar accions informatives i educatives, i promoure acords i compromisos entre diferents àmbits per potenciar estratègies de cooperació. Una de les prioritats del pla és abordar les arrels socials del problema de l'obesitat en destacar que "sense oblidar la importància de la responsabilitat individual en la salut, s'han de facilitar els condicions que afavoreixen les eleccions saludables per als ciutadans" (Generalitat de Catalunya, 2008). El pla inclou un conjunt ampli de mesures a desenvolupar en l'entorn educatiu (revisió de menús escolars, control sobre les màquines expenedores d'aliments a les escoles, recursos didàctics per a pares i docents, plans esportius, etc.), i en l'àmbit sanitari i institucional.

Respecte als desordres alimentaris com la bulímia i l'anorèxia,⁹¹ el nombre d'estratègies i polítiques públiques actives és menor que en el cas de l'obesitat, però en canvi, es registra un major dinamisme des de la societat civil, en particular a partir d'associacions orientades a assistir a als malalts i a les seves famílies, i promoure el reconeixement públic del problema. Tant l'anorèxia com la bulímia han experimentat un important increment en la població espanyola, en particular entre infants i adolescents. En l'actualitat al voltant de 6% de la població entre 12 i 21 anys pateix algun desordre d'alimentació diagnosticat, on les dones representen més del 90% dels casos (Peláez Fernández et al., 2010). L'acció de diferents associacions a nivell estatal i autonòmic han promogut un conjunt de polítiques públiques orientades principalment a l'adequació dels serveis sanitaris per tractar aquestes malalties, i el desenvolupament d'accions que tendeixen a reduir la "cultura de la primesa" en la societat. Respecte al primer punt, en la darrera dècada el Ministeri de Sanitat ha inclòs la bulímia i l'anorèxia en la seva llista de malalties d'atenció prioritària, desenvolupant

⁹¹ L'anorèxia nerviosa es caracteritza per la pèrdua de pes, o en els infants la manca d'augment de pes, el que porta a un pes corporal d'almenys un 15% per sota del pes normal o esperat per l'edat i l'alçada. La pèrdua de pes és auto-induïda evitant "aliments que engreixen". Pot anar acompanyada (tot i que no necessàriament) de purgues i/o vòmits auto-induïts, exercici excessiu, i l'ús de supressors de la gana i/o diürètics. La bulímia, en canvi, es caracteritza per episodis recurrents d'ingestió excessiva en els quals es consumeixen grans quantitats d'aliments en curts períodes de temps. Es té una persistent preocupació pel menjar i un fort desig compulsiu per menjar. Per contrarestar els efectes d'engreix de la ingesta compulsiva pot realitzar purgues i/o vòmits auto-induïts, períodes alterns d'inanició, utilitzar drogues com ara supressors de la gana, o preparats diürètics. Tant en l'anorèxia com en la bulímia es té l'autopercepció d'estar massa gras, amb una por intrusiva a engreixar-se (WHO, 1993).

unitats específiques als hospitals públics. A la vegada, el ministeri promou la legislació per prevenir l'exposició dels joves a patrons de primesa poc realistes a través d'acords sobre els continguts de la publicitat orientada a joves i infants, i la promoció de talles estàndards en la roba que s'adeqüen a les característiques corporals dels espanyols. Així, el ministeri ha realitzat un ampli estudi antropomètric de la població espanyola per determinar quines talles han d'estar presents en els comerços, i promou acords amb representants de la indústria de la moda per prevenir l'ús de models que es trobin en situació d'infrapès segons l'IMC. Els programes NAOS, Perseo i PAAS inclouen els desordres alimentaris com un dels temes a tractar a les escoles i ofereixen material didàctic i plans d'acció en resposta a la detecció de casos, encara que el seu èmfasi es manté en la lluita contra l'obesitat infantil i juvenil.

L'ampli conjunt de mesures orientades a prevenir i reduir la incidència de l'obesitat i els desordres d'alimentació entre infants i adolescents pot eclipsar altres problemes vinculats amb el pes corporal amb conseqüències negatives tant a nivell individual com per a la societat en el seu conjunt, que rarament són objecte de polítiques públiques i estratègies de sensibilització. Tal com presentarem en les següents seccions, existeixen diversos grups de joves que troben en el seu pes una font d'insatisfacció, tot i que se situïn en estàndards de normalitat. Aquests grups, actualment invisibles en la definició d'accions i polítiques públiques, estan exposats a formes de vulnerabilitat específiques relacionades amb pràctiques i conductes de risc amb conseqüències negatives per a la seva salut i estabilitat emocional. D'altra banda, les investigacions sobre les problemàtiques de l'obesitat i els desordres alimentaris entre infants i adolescents tendeixen a passar per alt dinàmiques sociològiques que es troben en el seu origen. Estudis recents sobre obesitat infantil a Espanya destaquen la importància de les característiques familiars en el desenvolupament d'aquesta malaltia. Marí-Klose et al. (2010) accentuen la rellevància de la participació dels pares en la criança i la cura dels fills com un factor central en la reducció de la seva probabilitat de ser obesos. Així, els infants que viuen en llars on cap dels dos progenitors o només la mare estan implicats en la vida del nen, presenten riscos d'obesitat significativament més elevats en igualtat de factors socioeconòmics. Aquestes conclusions criden l'atenció sobre la necessitat d'entendre els problemes vinculats al pes corporal des d'una perspectiva relacional, que inclogui a les famílies i els grups d'iguals com a factors rellevants en el seu desenvolupament durant la infància i l'adolescència, a la vegada que cal destacar que els problemes respecte al pes no són només senyals d'alarma per al futur, sinó situacions que necessiten d'accions per prevenir les seves conseqüències actuals, en particular respecte a l'autoestima i el desenvolupament socioemocional.

En les següents seccions abordem aquestes dues dimensions del fenomen. En primer lloc, ampliïem la definició dels grups de risc vinculats a problemes de pes corporal, destacant la importància de les percepcions com a element central en la

definició de col·lectiu vulnerable. En segon lloc, oferirem una anàlisi que inclou la importància de les relacions inter i intra generacionals en el desenvolupament de problemes vinculats al pes, en particular la rellevància del tipus de família, el tipus de relació amb els amics i l'historial sentimental com a variables significatives per a l'anàlisi.

8.4. Realitat i percepció del cos dels i les adolescents a Catalunya

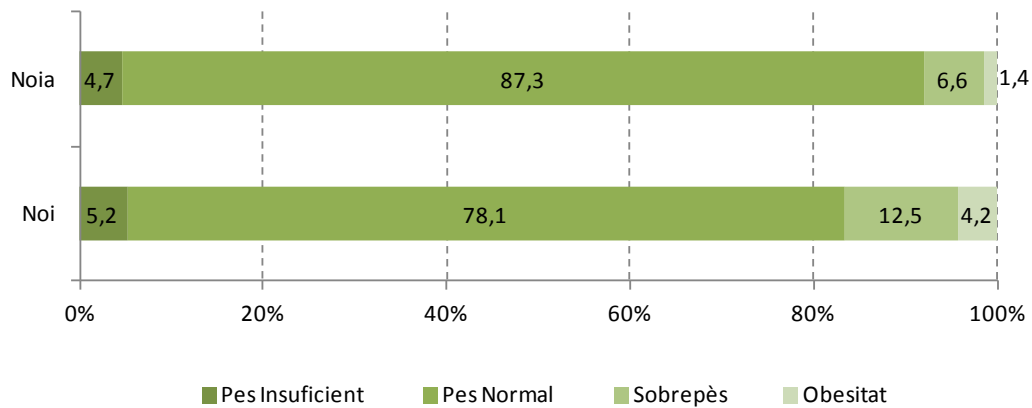
El Panel de Famílies i Infància (PFI) ofereix l'oportunitat d'analitzar possibles factors explicatius en la insatisfacció amb el cos dels i les adolescents. En la tercera onada, realitzada el 2008 a nois i noies entre 15 i 19 anys, es pregunta als adolescents sobre el seu pes i alçada (el que permet estimar el seu IMC)⁹², així com qüestions sobre la percepció subjectiva que tenen del seu pes. El PFI també ens proporciona altres elements rellevants per a l'anàlisi que ens plantejem aquí com a indicadors sobre pràctiques perilloses per a la salut (consums de substàncies addictives, pràctiques per aprimar-se, comportaments de risc), sentiments i estats d'ànim, i com són les relacions familiars i amb els amics i amigues. Aquestes dades ens permeten assolir els objectius que ens hem plantejat anteriorment: identificar els adolescents en funció del seu pes real i la percepció del seu pes, i definir les conseqüències de pertànyer a cadascun d'aquests grups. Finalment, ens centrarem amb els adolescents amb una percepció distorsionada del seu pes i explorarem l'existència de possibles efectes dels aspectes relacionals en aquesta percepció esbiaixada.

Segons dades del PFI, el 16% dels adolescents catalans té algun problema de pes, és a dir, el seu pes és inferior o superior al considerat adequat segons la seva alçada, edat i sexe. Un 9,2% té sobrepès, un 2,6% pateix obesitat i un 5% té un pes insuficient. El sobrepès infantil és un problema que afecta més sovint als nens que no pas a les nenes. Les dades de la *Encuesta Nacional de Salud de España* (ENSE) del 2006 ja indicava aquesta diferència de gènere. Segons l'ENSE, el 21% dels nois entre 15 i 17 anys tenia sobrepès, en canvi el percentatge de noies només arribava al 13%. En el PFI, el percentatge de nois amb sobrepès és el doble que el de les noies (12,5% i 6,6% respectivament) i tres cops més elevat quan parlem d'obesitat (4,2% en nois i 1,4% en noies). En canvi, les diferències de gènere en infrapès són gairebé inexistents (gràfic 8.1). La major prevalença de sobrepès i obesitat entre els homes joves és un fenomen estès no només a Espanya sinó també en les societats postindustrials. No obstant això, aquesta tendència es reverteix quan considerem grups de major edat. A partir dels 45

⁹² El greix corporal dels infants canvia amb l'edat. Així mateix, els nens i nenes tenen una quantitat diferent de greix corporal al néixer. Per això el IMC per a infants (de 2 a 18 anys), també conegut com a IMC per edat, inclou el sexe i l'edat (National Center for Health Statistics and Centers for Disease Control and Prevention: <http://www.cdc.gov/healthyweight/assessing/bmi/index.html>).

anys, la prevalença d'obesitat en la població espanyola es transforma en un problema majoritàriament femení (Aranceta-Bartrina J. et al., 2005).

Gràfic 8.1. IMC dels i les adolescents segons sexe. Catalunya

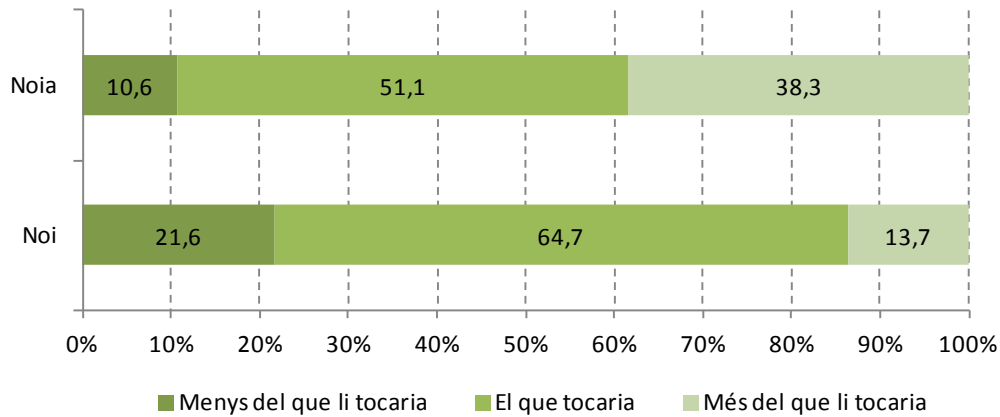
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

Els problemes amb la imatge corporal no venen només donats per l'IMC o per trastorns alimentaris diagnosticats. Existeix un grup de població amb un pes dins dels barems de la normalitat, però amb una percepció esbiaixada del seu cos, que pot arribar a reproduir conductes pròpiament anorèxiques o bulímiques i, per tant, ser igualment un grup de risc que molts cops passa desapercbut. És un grup generalment fora dels circuits de control mèdic i/o psicològic, sobre el que cal posar més atenció pels efectes que poden arribar a tenir. Tot i que el 83% dels adolescents catalans tenen un pes considerat normal, només un 52% dels nois i noies consideren que pesen el que els hi tocava. El més destacable és que el 43% dels joves entre 15 i 19 anys té una percepció distorsionada del seu cos, ja que consideren que pesen més (el 28%) o menys (el 15%) del que els hi tocava tot i trobar-se dins dels patrons de la normalitat (IMC normal). Malgrat això, existeixen diferències significatives de gènere en les percepcions del cos. En la línia d'altres estudis, les noies pateixen més sovint insatisfacció amb el seu cos que els nois, és a dir, tenen una imatge d'elles mateixes més negativa que els nois (Palmqvist i Santavirta, 2006; McCabe i Ricciardelli, 2003).

Les dades del PFI ens indiquen que el descontentament amb el cos dels nois es deu, en major proporció, a que se senten més primers del que els hi tocava, tot i tenir un pes normal. El 21,6% dels nois consideren que pesen menys o molt menys, el doble que les noies (gràfic 8.2). Les dades confirmen el que s'ha trobat a altres recerques. Segons un treball recent de Ramos, Rivera de Santos i Moreno (2010), la preocupació per l'aparença física de nois i noies en l'etapa adolescent és diferent. Mentre que els nois es preocupen per tenir una imatge corporal on predomini la musculació, les noies tenen uns ideals de bellesa associats a estar primes i, en la majoria dels casos, per sota inclús d'una talla saludable. Ricciardelli i McCabe (2003) també advertien que el descontentament amb el cos en els nois està augmentant cada cop més. Les seves

dades indiquen que mentre aproximadament una tercera part dels nois adolescents desitjava tenir un cos més prim, un percentatge similar volia un cos més voluminós i musculat.

Gràfic 8.2. Percepció del pes dels i les adolescents amb IMC normal segons sexe. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

Quan la insatisfacció amb el cos ve definida per la percepció de tenir un pes més elevat del que els hi tocava, la diferència de gènere s'inverteix. En aquest cas les noies gairebé tripliquen el percentatge dels nois (38,3% i 13,7% respectivament). Una de cada tres noies i un de cada vuit nois consideren que pesen més o molt més del que haurien de pesar tot i tenir un pes normal. Són els que anomenarem *falses grasses* i *falsos grassos*. És aquest grup d'adolescents en el que ens centrarem en el nostre capítol. D'una banda, perquè és la categoria més gran d'insatisfets amb la seva imatge corporal tot i tenir el pes adequat, i per l'altra, perquè el seu malestar amb el cos pot fer-los més vulnerables a seguir una sèrie de pràctiques poc saludables i perilloses, així com a tenir problemes relacionals i de conducta.

8.5. Hàbits i conductes perilloses per a la salut

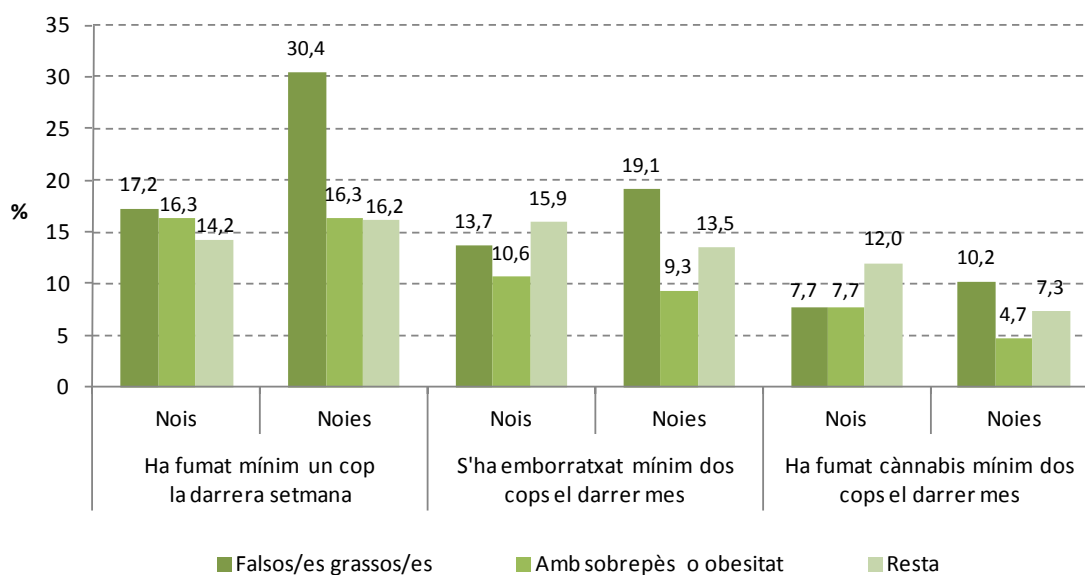
8.5.1. Consum de substàncies addictives

El consum de substàncies psicoactives, tant les legals com les il·legals, és una de les problemàtiques principals de salut entre els adolescents. Com diversos estudis mèdics han demostrat, el consum de tabac en aquestes edats pot portar problemes en la capacitat pulmonar (bronquitis crònica, asma), i també tenir efectes sobre la imatge corporal que tant afecta a aquestes edats. El consum d'alcohol en l'adolescència incrementa el risc de patir trastorns físics, psicològics i de comportament tant en el present com en la vida adulta, i el consum anomenat d'"afartament" pot arribar a afectar el sistema nerviós interferint en el desenvolupament del cervell. Per últim, el

consum de cànnabis altera les funcions de la memòria, l'atenció i la percepció, així com en l'activitat motora, i el consum habitual pot produir una sèrie de danys físics i psíquics, com malalties pulmonars, hipertensió o insuficiència cardíaca, a més d'augmentar la incidència de depressions i psicosis (Oteo, 2009).

Tot i que, segons indiquen les dades de la darrera *Encuesta Estatal Sobre Usos de Drogas en Enseñanzas Secundarias* (Plan Nacional sobre Drogas, 2008), les prevalències de consum de tabac, alcohol i cànnabis entre els adolescents han disminuït respecte el 2004 a l'Estat espanyol, encara segueixen superant la mitjana europea. Les dades del PFI indiquen que un 18% dels adolescents fuma com a mínim un cop per setmana, el 15% s'ha emborratxat mínim dos cops en el darrer mes i un 9% ha fumat cànnabis mínim dos cops en el darrer mes. Al gràfic 8.3 s'observen les diferències de les prevalències en el consum de tabac, alcohol i cànnabis entre els adolescents que anomenem falsos grassos, els que tenen sobrepès o obesitat, i la resta d'adolescents, diferenciant en cada cas entre nois i noies.

Gràfic 8.3. Consum de substàncies addictives segons consideracions de pes i sexe. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

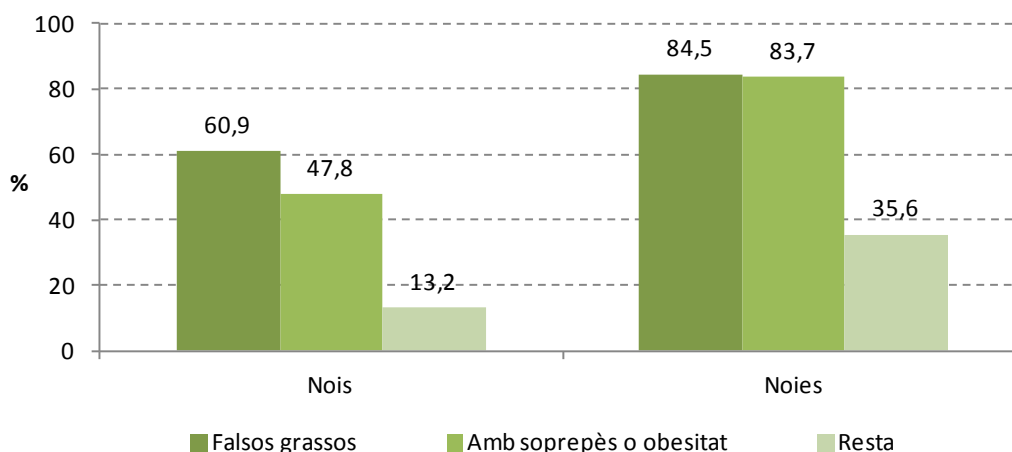
Les noies "falses grasses" destaquen per sobre dels altres grups en tots els tipus de consum, sobretot en el consum de tabac. La prevalença d'aquest consum en aquest grup gairebé duplica el percentatge de la resta de grups, amb un 30,4% de fumadores. Aquesta relació entre el tabaquisme i una imatge negativa del cos podria estar explicada pel consum de tabac que fan algunes noies adolescents com a mètode per apaivagar la gana. En un estudi realitzat a adolescents finlandesos es va concloure que alguns dels adolescents de la mostra, sobretot les noies que no estaven satisfetes

amb el seu cos, feien servir el tabac com un mitjà per a regular el seu pes (Palmqvist i Santavirta, 2006).

8.5.2. Pràctiques per a perdre pes

Altres hàbits perillosos per a la salut són certes pràctiques per aprimar-se o perdre pes. La conducta més repetida que acompanya la insatisfacció amb el cos és fer règim, en la majoria de vegades reduint la ingesta diària d'aliments recomanats i sovint sense un seguiment mèdic. Aquesta pràctica pot dur a situacions greus per a la salut (Barker et al., 2000). A Catalunya, el 25% dels nois i el 75% de les noies ha intentat perdre pes alguna vegada en el darrer any. Concretament, el 84% de les falses grasses i les adolescents amb sobrepès o obesitat han intentat aprimar-se en els darrers 12 mesos, una dada força alta comparada amb la resta d'adolescents (gràfic 8.4). En el cas dels nois les diferències també són substancials. El 61% dels falsos grassos ha intentat perdre pes en el darrer any, com també el gairebé 48% dels nois amb sobrepès o obesitat. Tot i que són percentatges inferiors als de les noies, són força elevats en comparació amb el 13,2% de la resta de nois adolescents.

Gràfic 8.4. Adolescents que han intentat perdre pes en el darrer any segons consideracions de pes i sexe. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

En general, les pràctiques de risc per a la salut són més freqüents entre les noies que entre els nois, tal com hem vist en el consum de substàncies addictives. Està documentat que les noies són molt més vulnerables a les influències socioculturals potencialment perilloses. Mentre que els nois admiren els cossos de nedadors i gimnastes, les noies admiren els cossos de models i ballarines, models típicament relacionats amb desordres alimentaris (Toro et al., 2005). També està força estudiada la influència dels models alimentaris de les famílies en el desenvolupament de comportaments de risc alimentaris en noies adolescents (Smolak, Levine i Schermer,

1999; Toro et al., 2005; Videon i Manning, 2003). Molts adolescents conviuen amb algun adult que ha fet o fa dieta pel seu compte, de tal manera que es percep com a una pràctica normal, habitual i sense perills.

Així, el 30,8% dels falsos grassos i el 51,5% de les falses grasses han fet dieta pel seu compte (sense seguiment mèdic) com a mínim un cop en el darrer any (taula 8.1), un percentatge força superior a la resta de grups. Segons les dades del PFI, les falses grasses també superen amb escreix a les noies amb sobrepès i a la resta de noies en haver suprimit algun àpat i en deixar de menjar alguns aliments per tal d'aprimar-se. Però la dada més alarmant és que gairebé el 13% de les falses grasses s'ha provocat el vòmit com a mètode per aprimar-se com a mínim un cop en el darrer any. Aquests resultats s'han detectat també en estudis mèdics sobre els trastorns de conducta alimentària, que avalen l'existència d'importants divergències en les preocupacions pel pes i estar prim, la insatisfacció corporal i els comportaments bulímics segons sexe i edat (Herrero i Viña, 2005).

Taula 8.1. Pràctiques realitzades per a perdre pes segons consideracions de pes i sexe (en percentatges). Catalunya

Pràctiques per a perdre pes *	Nois			Noies		
	Falsos grassos	Amb sobrepès o obesitat	Resta	Falses grasses	Amb sobrepès o obesitat	Resta
Ha fet dieta pel seu compte	30,8	20,6	4,4	51,5	39,5	16,8
Ha suprimit alguns àpats	17,3	14,8	2,6	45,3	29,5	12,5
Ha deixat de menjar alguns aliments	32,3	29,7	5,4	66,3	53,5	23,4
S'ha provocat el vòmit	—	—	—	12,8	—	1,3

* Com a mínim un cop en el darrer any.

— Menys de 10 casos.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

La restricció voluntària d'aliments és el principal factor de risc immediat dels desordres alimentaris. Però la insatisfacció amb el cos i la percepció de sentir-se més gras del que tocava és l'indicador subjectiu més important que precedeix la decisió d'iniciar dietes per a perdre pes, per tant, és un indicador que cal tenir en compte per predir trastorns alimentaris, sobretot en etapes adolescents on comporta un risc més elevat. D'altra banda, la insatisfacció amb el propi cos està normalment associada amb els símptomes i desordres depressius que són a la vegada factors que intervenen en el risc de patir trastorns alimentaris (Toro et al., 2005).

8.5.3. Malestars emocionals i imatge corporal

La investigació social ha posat de manifest que existeix una correlació entre els problemes d'autoestima i els comportaments socials que impliquen algun tipus de risc per a l'adolescent (Rosenberg, Schooler i Schoenbach, 1989). Tot i això, l'estat d'ànim dels adolescents és un terreny poc treballat des de les ciències socials si el comparem amb l'atenció que es dona als adults en aquest àmbit (Marí-Klose et al., 2010). El PFI ens permet fer una aproximació als estats d'ànim dels adolescents i relacionar-los amb

altres aspectes com, en aquest cas, les consideracions de pes. Tal com observem en la taula 8.2, els estats d'ànim negatius apareixen de manera diferent en nois i noies. En general, les noies se senten més tristes, nervioses, cansades i massa ocupades per fer-ho tot que els nois. També hi ha diferències dins dels diferents grups segons pes. El 40% de les falses grasses se senten sovint nervioses, enfront el gairebé 34% de les noies amb sobrepès i obesitat. Pel que fa a sentir-se massa ocupat per fer-ho tot, els i les adolescents amb una percepció distorsionada del seu pes també destaquen per sobre dels altres grups amb un 41,5% de les falses grasses i un 35% dels falsos grassos que diuen sentir-se sovint així. Els nois falsos grassos, per la seva banda, se senten sovint més tristos que els adolescents amb sobrepès i la resta, concretament el doble amb un 10,5%. Així com també se senten més sols i cansats.

Taula 8.2. Estats d'ànim que sent sovint l'adolescent segons consideracions de pes i sexe (en percentatges). Catalunya

Se sent sovint	Nois			Noies		
	Falsos grossos	Amb sobrepès o obesitat	Resta	Falses grosses	Amb sobrepès o obesitat	Resta
Trist/a	10,5	5,3	4,4	19,1	23,4	10,2
Nerviós/a	19,5	20,2	20,5	40,1	33,9	30,0
Avorrit/da	23,1	21,5	18,2	15,7	20,5	15,8
Sol/a	10,4	6,2	4,5	7,6	15,6	5,9
Cansat/da	28,4	18,3	22,0	34,5	25,8	27,9
Massa ocupat/da per fer-ho tot	35,1	25,4	24,2	41,5	34,4	35,5
Pressionat/da pels seus pares	11,9	12,0	9,7	14,7	14,8	8,9

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància* 2008, CIIMU.

8.6. Problemes de conducta: trencament de normes i relacions intergeneracionals

No només existeix una correlació entre insatisfacció amb la imatge corporal i comportaments de risc per a la salut. També hi ha una correspondència entre la percepció esbiaixada del cos i problemes de comportament que qüestionen o contradiuen principis i normes imposades des del món dels adults. En la taula 8.3 s'observa la incidència d'una sèrie de conductes asocials o incíviques en els tres grups analitzats anteriorment (falsos grassos o falses grasses, amb sobrepès o obesitat, i resta d'adolescents). Les diferències de gènere tornen a estar presents. La diferència percentual en la majoria de problemes de comportament entre els nois falsos grassos, els adolescents amb sobrepès i la resta és mínima. En canvi, entre les falses grasses, la incidència d'aquests problemes de comportament és notòria. En destaca la utilització irresponsable de ciclomotors, el consum de begudes alcohòliques, actes delictius com robar en una botiga, i mentir als pares. Així, prop de la meitat de les falses grasses han fet "botellón", i un percentatge similar ha mentit als seus pares sobre alguna cosa important (el 51,6% i el 47,8% respectivament). El 29% diu haver robat en una botiga o centre comercial i un 33% ha pujat a un ciclomotor sense casc. Els problemes de

comportament, pel trencament de normes estipulades pels adults que comporta, acostumen a dur a discussions entre els adolescents i els seus progenitors.

Taula 8.3. Problemes de comportament segons consideracions de pes i sexe (en percentatges). Catalunya

Problemes de comportament	Nois			Noies		
	Falsos grassos	Amb sobrepès o obesitat	Resta	Falses grasses	Amb sobrepès o obesitat	Resta
Ha pujat a un ciclomotor sense casc	31,8	31,2	40,1	33,4	18,3	24,0
Ha conduït un ciclomotor sense permís de conduir	35,6	29,9	38,3	21,1	—	14,5
Ha robat a una botiga o centre comercial	20,0	19,7	21,2	28,9	10,8	18,8
Ha robat a un company/a de l'escola	18,9	14,0	14,4	4,8	—	4,6
Ha destruït mobiliari urbà	26,7	28,7	28,4	14,6	—	6,9
Ha fet "botellón"	33,3	33,8	36,6	51,6	29,0	36,3
Ha participat en baralles o agressions fora de l'escola	17,8	17,4	19,0	10,9	—	6,4
Ha mentit als pares sobre alguna cosa important	42,2	37,2	36,2	47,8	21,5	29,4
No ha tornat a casa a la nit sense permís	—	10,3	11,5	13,7	—	8,3

— Menys de 10 casos.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

En la taula 8.4 s'observa el percentatge d'adolescents que discuteixen sovint o molt sovint amb els seus pares sobre diversos temes. Les noies amb una percepció esbiaixada del seu cos tenen de mitjana 10 punts percentuals més que les adolescents dels altres dos grups en gairebé tots els ítems. Així, el 42,5% de les fases grasses discuteixen sovint amb els seus pares pels seus comportaments i maneres, mentre que la resta d'adolescents, incloses les que tenen sobrepès o obesitat, no arriba al 30%. En la mateixa direcció van les discussions sobre l'hora de tornada a casa i la sensació que tenen del control que els hi fan els pares. Entre els nois, en canvi, segueixen sense haver diferències significatives entre els grups.

Taula 8.4. Discussions que tenen sovint amb els pares segons consideracions de pes i sexe (en percentatges).

Discuteix sovint o molt sovint amb els pares en els següents aspectes	Catalunya					
	Nois			Noies		
	Falsos grassos	Amb sobrepès o obesitat	Resta	Falses grasses	Amb sobrepès o obesitat	Resta
Pel seu comportament o maneres	27,1	24,3	24,3	42,5	28,9	28,8
Per la seva forma de vestir o de pentinar-se	—	6,3	7,9	6,3	—	4,6
Per la seva ajuda en les tasques de la llar	15,8	20,8	23,2	39,9	29,7	30,9
Per les seves despeses o diners que li donen per gastar	7,6	8,7	12,8	24,5	17,2	13,8
Per l'hora de tornada a casa els caps de setmana	14,3	11,1	15,8	28,4	19,7	21,5
Perquè volen controlar on va	18,8	16,0	16,0	26,1	15,7	18,2
Pels amics/gues que té	9,8	9,7	9,1	8,6	9,5	4,8
Per les seves notes o temps que dedica a estudiar	36,8	35,1	38,1	29,7	27,6	23,8
Per l'ordre en la seva habitació	33,1	36,5	33,8	52,2	46,0	44,8
Per les hores que passa mirant la televisió	12,8	14,6	13,8	13,9	8,8	8,7
Pel temps que passa xatejant	18,0	17,4	21,8	32,2	17,3	23,8
Pel temps que passa navegant per internet	20,3	20,9	23,2	31,1	19,0	20,1

— Menys de 10 casos.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

Després de definir els diferents grups segons les consideracions de pes i sexe, i descriure les diferències en el seus comportaments i actituds, ens centrarem en

analitzar el grup de les falses grasses o falsos grassos, ja que ha quedat demostrat que són els qui tenen hàbits i conductes de risc més elevades, així com estats d'ànim negatius característics. El nostre objectiu és determinar els factors que incrementen la probabilitat de tenir una percepció distorsionada del cos entre els adolescents que tenen un IMC normalitzat.

8.7. Els factors que incideixen en sentir-se fals gras o falsa grassa

Què fa que un adolescent se senti un fals gras o una falsa grassa? Què el diferencia d'altres adolescents? Per respondre a aquestes preguntes analitzem els factors que incrementen el malestar amb el cos mitjançant tècniques de regressió logística. Aquest tipus d'anàlisi ens permet estimar la probabilitat que un adolescent sigui fals gras o falsa grassa en funció d'un conjunt de variables sociodemogràfiques, així com de tipus relacional amb els pares i amb el grup d'iguals. Degut a que en les anàlisi prèvies s'ha observat una diferència significativa entre les noies i els nois, s'ha optat per a fer les anàlisi de regressió de manera separada. D'aquesta manera es pot observar si existeixen diferències per gènere en els factors que incideixen en sentir-se gras. El primer model de regressió inclou característiques de l'adolescent i el seu rendiment educatiu. En el segon model s'afegeixen característiques de la família per estimar el tipus d'influència que exerceix l'entorn familiar en les percepcions de pes. El tercer model afegeix característiques del grup d'iguals. I el quart model inclou la influència de relacions de parella de l'adolescent.

8.7.1. Noies falses grasses

En el primer model de regressió s'ha afegit l'edat de l'adolescent, l'origen dels pares (si el pare i/o la mare són d'origen immigrant), la mitjana de les notes de les assignatures obligatòries en la darrera avaluació, i un càlcul amb la diferència entre l'IMC de l'adolescent i el llindar que diferencia, en funció de la seva edat, als adolescents que tenen pes normal i sobrepès segons l'IMC. Aquesta darrera variable és significativa en tots els models. Com és d'esperar, quan la jove es troba més a prop del llindar de sobrepès, augmenta la probabilitat de que se senti grassa. Quan introduïm altres variables per a l'anàlisi, aquesta variable ens permet tenir un control estadístic, que permet estimar la influència d'altres variables a igualtat de condicions de pes. L'edat és significativa tant en nois com en noies, tot i que l'efecte és més pronunciat en les noies. A mesura que augmenta l'edat hi ha una tendència a sentir-se més grassa. A igualtat d'altres condicions, la raó de probabilitat de que una adolescent de 18 anys sigui falsa grassa és gairebé dues vegades més elevada que les noies de 15 anys (taula 8.5).

Taula 8.5. Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: noies falses grasses

	Noies			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Diferència IMC i interval sobrepès	0,578 ***	0,572 ***	0,568 ***	0,566 ***
Edat				
15 anys	1	1	1	1
16 anys	1,439 †	1,506 *	1,515 *	1,551 *
17 anys	1,680 **	1,865 ***	1,747 **	1,790 **
18 i més anys	1,837 **	2,107 ***	1,913 **	1,970 **
Origen immigrant de mare i/o pare	0,712	0,673	0,675	0,684
Nota mitjana obligatòries				
Excel·lent	0,600	0,658	0,800	0,842
Notable	0,702	0,758	0,846	0,859
Bé	0,864	0,910	0,963	0,983
Aprovat	0,819	0,817	0,902	0,895
Suspès	1	1	1	1
Nivell d'estudis de la mare				
Primaris		1	1	1
Secundaris		0,891	0,876	0,863
Universitaris		0,928	0,918	0,912
Presa de decisions				
Pares imposen decisions		1	1	1
Pares escolten, però tenen última paraula		0,751	0,749	0,728
Decisió conjunta pares - noia		0,499 **	0,504 *	0,499 *
Pares escolten, però adolescent decideix		0,488 †	0,522	0,515
Adolescent pren les decisions sense consultar		0,485	0,433	0,438
Nombre d'amics			0,991	0,991
Pressió dels amics per aprimar-se			5,751 ***	5,768 ***
Relacions de parella				
Mai ha tingut parella				1
N'ha tingut, però ara no en té				1,382 *
En té actualment				0,941
R2 Nagelkerke	24,5%	25,6%	30,9%	31,5%
N	1.040	1.040	1.040	1.040

Nivells de significació: † p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

 Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

Durant l'adolescència la naturalesa dels vincles amb els progenitors canvia substancialment. Tal com s'indica en l'estudi de Marí-Klose et al., en l'adolescència "els fills continuen depenent econòmicament i legalment dels pares, però comencen a adquirir (i a reivindicar) un grau d'autonomia major" (2010: 13). Canvien els tipus d'activitats entre pares i fills, el temps compartit, els temes de conversa i la direccionalitat de les decisions. Durant aquesta etapa es passa cada cop més temps amb els amics i companys i menys amb la família (Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004). Tot i això, les relacions familiars i els estils educatius parentals segueixen sent importants en el desenvolupament del noi o noia, doncs, com acredita un volum important de recerca, condicionen de manera important la salut, les conductes i les actituds dels adolescents (Polivy i Herman, 2002; Young, Cloptin i Bleckley, 2004; Wild et al., 2004). És per aquest motiu que en el segon model (taula 8.5) s'han afegit les variables relacionades

amb els progenitors, com és el nivell d'estudis de la mare, i la manera en que es prenen les decisions a la llar sobre temes que afecten a l'adolescent. En el cas de les noies s'observa que les llars més democràtiques poden tenir un efecte esmorteïdor en el malestar amb el cos de les adolescents. A igualtat d'altres condicions, la raó de probabilitat de sentir-se grassa, tot i no estar-ho, en una llar on les decisions es prenen conjuntament entre els pares i la noia és dos cops més baixa que la de les llars on els pares imposen les seves decisions. En altres estudis s'ha assenyalat que un ambient familiar advers pot ser un factor de vulnerabilitat per a psicopatologies en general i no una predisposició específica dels trastorns d'alimentació (Beato et al., 2004; Phares et al., 2004). Així doncs, unes relacions familiars democràtiques poden prevenir el malestar en general de l'adolescent, protegint-lo davant situacions de risc associades amb el malestar.

En el tercer model de regressió s'han afegit dues variables sobre el grup d'iguals. Per una banda el nombre d'amics i, per l'altra, si s'ha sentit pressionat/da pels amics per aprimar-se. Aquesta darrera variable és altament significativa tant en les noies com en els nois. A igualtat de condicions, haver-se sentit pressionada pels amics o amigues a fer règim per aprimar-se té una raó de probabilitat de ser falsa grassa 5 cops més elevada que les noies que no s'han sentit pressionades (model 5 i 6 de la taula 5). Diversos estudis han remarcat la influència de les amigues com a una font potencial de risc per a les adolescents (Simons-Morton et al., 2001). La gran majoria de noies tenen com a mínim una amiga que fa règim per aprimar-se, i parlen sovint entre elles d'aprimament, el que s'ha anomenat "fat talk" (Stice, Maxfield i Wells, 2003; Toro et al., 2005; Jones et al., 2004). Per tant, una major atenció a les pressions que altres adolescents exerceixen pot ajudar a explicar què fa als adolescents vulnerables al malestar amb el seu propi cos, millorant la nostra capacitat per detectar i prevenir els trastorns alimentaris entre els adolescents, independentment del seu gènere (Ata, Ludden i Lally, 2007).

La investigació social no ha prestat massa atenció a la influència de les relacions sentimentals (tot el contrari que a les relacions d'amistat i familiars) i la poca literatura existent se centra generalment en els aspectes negatius que impliquen aquestes relacions (violència de gènere, embarassos no desitjats). Aquesta falta d'interès s'atribueix a la idea que les relacions sentimentals en l'etapa adolescent són passatgeres i transitòries, per la qual cosa el possible impacte que poden tenir queda minimitzat (Marí-Klose et al., 2010). Tot i això, diversos estudis rebutgen aquesta idea, considerant les relacions romàntiques en l'etapa adolescent elements claus en la identitat i percepció corporal (La Greca i Moore Harrison, 2005; Collins, 2003). L'adolescència es considera una etapa de transició cap als rols adults, i entre aquests prenen certa importància les relacions amoroses. Per aquest motiu, hem trobat adient afegir el factor de les relacions romàntiques en la nostra anàlisi (model 4). Així, en el

cas de les noies s'observa que haver tingut parella (però no tenir-ne en l'actualitat) incrementa la probabilitat de sentir-se grassa quan en realitat no s'hi està.

En el cas de les noies, doncs, i seguint la línia d'altres estudis, observem que juntament amb la família, els amics constitueixen models potencialment influents en el comportament per a perdre pes (Paxton et al., 1999; Gerner i Wilson, 2005; Toro et al., 2005). De fet, els estudis suggereixen que en les noies les influències socioculturals i el feedback amb les amigues i la mare són importants predictors d'estratègies per a canviar el cos (McCabe i Ricciardelli, 2003). La principal aportació de la nostra recerca és mostrar, a més a més, que les relacions sentimentals tenen una influència significativa en la percepció que es té de la imatge corporal, i que els estils parentals més democràtics estan associats amb nivell més baixos de malestar amb el cos.

8.7.2. Nois falsos grassos

Les anàlisi anteriors ens han mostrat que els nois tenen conductes i sentiments generalment diferents als de les noies, també els falsos grassos respecte les falses grasses. I, tot i que la incidència no és tan elevada com en el cas de les falses grasses, resulta interessant observar si l'impacte de les variables anteriorment esmentades funcionen d'igual manera en els nois. A la taula 8.6 hi ha els resultats de la regressió logística amb els nois adolescents falsos grassos. Les variables que incideixen en el malestar amb el cos són força diferents a les que incideixen en les noies, a excepció de la pressió del grup d'iguals. Tot i aquesta similitud, la incidència és més forta. A igualtat de condicions, la raó de probabilitats de ser fals gras quan s'ha sentit pressionat pels amics a aprimar-se és 9 cops més elevada que els que no s'han sentit pressionats.

Ni la situació sentimental ni la presa de decisions a la llar són significatives, tot i que és interessant observar que funcionen a la inversa que en les noies. No obstant, sí que ho són els rendiments educatius del noi i el nivell d'estudis de la mare. La raó de probabilitats de ser fals gras quan la mare té estudis primaris és dos cops més alta que quan té estudis universitaris. En canvi, tenir una mitjana de notes d'excel·lent accentua la probabilitats de ser fals gras, amb una raó de probabilitats 3 cops més elevada que els nois amb una nota mitjana de suspès. L'èxit acadèmic pot ser una font de malestar en el cas dels nois, possiblement relacionada amb dinàmiques d'estigmatització dels nois que treuen bones notes.

Taula 8.6. Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: nois falsos grassos

	Nois			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
Diferència IMC i interval sobrepès	0,524 ***	0,516 ***	0,511 ***	0,509 ***
Edat				
15 anys	1	1	1	1
16 anys	1,061	1,019	1,051	1,055
17 anys	1,617	1,625	1,608	1,579
18 i més anys	2,257 *	2,298 *	2,413 *	2,425 *
Origen immigrant de mare i/o pare	0,810	0,918	0,915	0,919
Nota mitjana obligatòries				
Excel·lent	3,487 *	3,793 *	3,685 *	3,133 *
Notable	0,617	0,639	0,677	0,640
Bé	0,957	0,976	1,008	0,941
Aprovat	1,400	1,372	1,352	1,296
Suspès	1	1	1	1
Nivell d'estudis de la mare				
Primaris		1	1	1
Secundaris		0,971	0,850	0,818
Universitaris		0,532 †	0,493 *	0,465 *
Presa de decisions				
Pares imposen decisions		1	1	1
Pares escolten, però tenen última paraula		1,592	1,642	1,796
Decisió conjunta pares - noi		1,278	1,434	1,554
Pares escolten, però adolescent decideix		1,632	1,631	1,762
Adolescent pren les decisions sense consultar		1,652	0,714	0,886
Nombre d'amics			0,995	0,995
Pressió dels amics per aprimar-se			9,060 ***	8,826 ***
Relacions de parella				
Mai ha tingut parella				1
N'ha tingut, però ara no en té				0,862
En té actualment				1,505
R2 Nagelkerke	22,5%	23,9%	28,4%	29,1%
N	663	663	663	633

Nivells de significació: † p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

 Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància*, CIIMU.

8.8. Conclusions i recomanacions

Per a comprendre les diverses problemàtiques vinculades al cos durant la infància i l'adolescència és necessari incloure el rol de les percepcions com a font de risc. Existeix un generalitzat consens i interès públic per intervenir sobre aquells grups d'infants i joves que presenten característiques fàcilment aprehensibles, com en el cas del sobrepès i l'obesitat, i la presència de desordres d'alimentació. Això deixa al marge a altres grups que es troben en una posició de vulnerabilitat sense ser percebuts com un problema social o sanitari. Els i les joves que se senten grassos malgrat tenir un pes normal demostren la complexitat dels problemes vinculats al canvi corporal durant

l'adolescència, i la necessitat de reconèixer al cos com un espai contenciós sobre el qual influeixen múltiples factors tant valoratius i culturals, com a relacionals.

El ser fals gras o falsa grassa està vinculat a un conjunt de conductes i pràctiques potencialment perjudicials per a la salut i el benestar dels i les joves, en molts casos superior al d'altres grups generalment definits com a vulnerables. Tot i que tant homes com dones poden ser falsos grassos, la importància del problema com les seves causes i conseqüències presenten importants diferències sobre la base del gènere. En primer lloc, ser fals gras és principalment una percepció d'insatisfacció femenina. No només les noies són vulnerables a les interpretacions esbiaixades del cos, també són més propenses a tenir hàbits i pràctiques poc saludables, com el consum de tabac i alcohol o pràctiques perilloses per aprimar-se com fer dieta pel seu compte o, fins i tot, provocar-se el vòmit. També tenen més problemes de comportament saltant-se normes que poden arribar a ser perjudicials per a la salut, com pujar a un ciclomotor sense casc, fer "botellón", o altres actes que poden arribar a ser considerats delictes, com robar en una botiga o centre comercial. A més, és el grup que discuteix més sovint amb els seus progenitors, i gairebé la meitat menteix als seus pares sobre coses importants. Per últim, la insatisfacció amb la imatge corporal també està relacionada amb estats d'ànim negatius com sentir-se cansat, avorrit, o massa ocupat per fer-ho tot. En el cas dels homes, la vulnerabilitat associada a la pertinença de la categoria de fals gras no té la rellevància que es presenta entre les dones, seguint patrons de conducta similars als d'altres grups de joves. No obstant, cal destacar que els falsos grassos se senten més tristos que els seus iguals, i que fan esforços considerablement superiors per perdre pes mitjançant conductes perilloses, com la supressió d'aliments o les dietes sense control per part d'adults.

Si analitzem alguns dels factors relacionals sobre el sentir-se gras/sa malgrat tenir un pes normal, cal destacar el rol de les famílies, la pressió dels amics i les relacions de parella. Respecte al primer, tenir una família on les decisions que afecten als fills/es es prenen de manera democràtica té repercussions positives en la percepció respecte al propi cos entre les adolescents, però no per als homes. Aquest resultat replica les conclusions de diversos estudis internacionals que destaquen el rol de famílies inclusives, amb pares involucrats en la promoció de valors i hàbits positius i saludables (Simons-Morton et al., 2001). No tenim explicació al fet de que l'efecte no sigui significatiu per als homes, encara que podem hipotetitzar que els estils de criança respecte a homes i dones continuen sent diferents en les famílies, establint amb això també diferències en efectes d'aquests estils sobre la base del gènere.

Les diferències per gènere es mantenen si analitzem el rol de les relacions afectives. Per als homes, el tenir o haver tingut parella sentimental té un efecte positiu en la seva percepció corporal, malgrat no ser significativa. En el cas de les dones, haver tingut parella i no tenir-la en el present està relacionat amb apercebre's com a grassa.

Aquesta diferència pot ser entesa sobre la base de les diferents expectatives de gènere existents entre els adolescents. En el cas dels homes, haver tingut parella, encara que no la conservi, reforça el seu estatus masculí en satisfer expectatives en les construccions dominants sobre masculinitat: la capacitat d'establir relacions amb dones al mateix temps que es manté un deslligament sentimental i d'independència (Connell, 2005). En canvi, haver trencat una relació afectiva per a una dona pot ser perjudicial per dos motius. En primer lloc, existeixen estudis que sostenen que les adolescents que estableixen relacions de parella tendeixen a marginar els seus altres vincles, principalment amb els seus amics i família. El perdre la relació de parella provocaria llavors una situació de doble pèrdua: no tenir company sentimental, i una relació deteriorada amb la família i amics que deixen a la jove sense una xarxa de contenció afectiva (Joyner i Udry, 2000). En segon lloc, és possible entendre que les joves que "van perdre" les seves relacions afectives es percebin com a poc desitjades amb clars efectes sobre la seva autoestima (Larson, Clore i Wood, 1999).

Malgrat la rellevància de les famílies i les relacions de parella com a factors explicatius de ser fals gras o falsa grassa, la influència més important és la pressió del grup d'iguals. Haver-se sentit pressionat/da per part dels amics o amigues a realitzar un règim per perdre pes és el millor predictor que un adolescent es percebi com a gras o grassa malgrat tenir un pes normal. A diferència de la resta d'indicadors analitzats, l'impacte d'aquestes pressions s'observen tant en els nois com en les noies, tot i que la seva rellevància és major en el cas dels homes que en el de les adolescents. La importància de les pressions dels seus iguals corrobora les evidències recollides en un ampli volum de literatura nacional i internacional que acredita influències perniciososes per a la salut de la *peer pressure* durant l'adolescència (Simons-Morton et al., 2001; Jones, Vigfusdottir i Lee, 2004; Gerner i Wilson, 2005; Marí-Klose et al., 2010).

En definitiva, ser una falsa grassa és una característica particularment negativa per a les nenes i adolescents, posant-les en situacions de risc per a la seva salut i el seu benestar en molts casos més greus que les experimentades per altres grups de joves generalment definits com a vulnerables. Des d'aquest mateix moment, considerem necessari reconèixer l'existència d'aquest col·lectiu i el desenvolupament actiu de programes de prevenció i suport des de les institucions públiques. En primer lloc, els nostres resultats destaquen la importància d'intervenir sobre les dinàmiques dels grups d'iguals. És necessari ampliar les accions de política pública incorporant missatges cap als joves sobre aquells aspectes que els angoixen, abandonant actituds paternalistes que els redueixen a objectes de manipulació dels mitjans de comunicació. Campanyes centrades en joves parlant sobre els problemes que afecten als joves poden obrir espais per a la reflexió i el debat dins dels grups d'iguals. Els missatges han de construir-se de manera participativa per aconseguir parlar-los-hi en "el seu idioma" i a partir de temes que els resultin interessants. Part de les accions han de centrar-se en els espais virtuals (Internet i xarxes socials) on es desenvolupen gran

part de les interaccions entre amics i on es capta molta de la informació que els joves utilitzen. També podrien incorporar-se dins de productes culturals orientats als joves, en particular a revistes i continguts televisius i musicals. És evident que un altre espai propici per al desenvolupament d'intervencions preventives és l'escola. Explicar i promoure models físics saludables en els continguts escolars, i incentivar debats i l'intercanvi d'idees respecte el cos entre els propis joves, són dos clars camps d'acció. Una tercera estratègia per a les accions públiques és definir, dins de les seves campanyes de prevenció de consum de substàncies nocives i conductes de risc, a les falses grasses com a col·lectiu prioritari. Així, les campanyes per a la prevenció del consum de tabac i alcohol han de ser particularment sensibles a aquest col·lectiu ja que, com hem demostrat amb els nostres resultats, les falses grasses són particularment vulnerables al consum d'aquestes substàncies.

Els problemes vinculats al pes en l'adolescència mostren una vegada més el caràcter multifactorial i complex dels riscos que es presenten en aquesta etapa del cicle vital. Considerem que hem d'avançar en el coneixement del paper de les percepcions i representacions subjectives com a factor generador de vulnerabilitat d'infants i joves. D'aquesta manera es podran dissenyar estratègies d'intervenció i polítiques públiques sensibles a les necessitats de col·lectius que pateixen d'invisibilitat social. No hi ha dubte que l'obesitat i els trastorns alimentaris es presenten com un dels principals desafiaments sanitaris per a l'adolescència a Espanya i el món occidental, amb evidents conseqüències individuals i socials a mig i llarg termini. No obstant, el no reconèixer la vulnerabilitat d'altres grups vinculats a problemàtiques de pes implica desconèixer una realitat d'ampli calat amb conseqüències negatives per a les joves avui.

8.9. Referències bibliogràfiques

Araceta-Bartrina, J. et al. (2005). "Prevalencia de la obesidad en España". *Medicina Clínica*, 125(12): 460–466.

Ata, R.N., A. Bryant Ludden i M.M. Lally (2007). "The effects of gender and family, friend, and media influences on eating behaviors and body image during adolescence". *Journal of Youth and Adolescence*, 36: 1024–1037.

Barker, M., S. Robinson, C. Wilman i D.J.P. Barker (2000). "Behaviour, body composition and diet in adolescent girls". *Appetite*, 35(2): 161–170.

Beato, L., T. Rodríguez, A. Belmonte i C. Martínez (2004). "Risk factors for eating disorders in adolescents. A Spanish community-based longitudinal study". *European Child and Adolescent Psychiatry*, 13(5): 287–294.

- Botta, R. (1999). "Television images and adolescent girls' body image disturbance". *Journal of Communication*, 49(2): 22–42.
- Bruch, H. (1988). *Conversation with Anorexics*. New York: Basic Books.
- Carlson Jones, D., T. Vigfusdottir i Y. Lee (2004). "Body image and appearance culture among adolescent girls and boys: An examination of friend conversations, peer criticism, appearance magazines, and the internationalization of appearance ideals". *Journal of Adolescent Research*, 19(3): 323–339.
- Clasen, D. i B. Brown (1985). "The multidimensionality of peer pressure in adolescence". *Journal of Youth and Adolescence*, 14: 451–468.
- Cohane, G. i H. Pope (2001). "Body image in boys: A review of the literature". *International Journal of Eating Disorders*, 29: 373–379.
- Collins, W. (2003). "More than myth: The developmental significance of romantic relationships during adolescence". *Journal of Research on Adolescence*, 13: 1–24.
- Comisión de las Comunidades Europeas (CE) (2007). *Libro Blanco sobre la estrategia europea sobre problemas de salud relacionados con la alimentación, el sobrepeso y la obesidad*.
- Connell, R.W. (2005). "Growing up masculine: Rethinking the significance of adolescence in the making of masculinities". *Irish Journal of Sociology*, 14(2): 11–28.
- Feingold, A. i R. Mazzella (1998). "Gender differences in body image are increasing". *Psychological Science*, 9: 190–195.
- Generalitat de Catalunya (2008). *Pla Integral per a la Promoció de la Salut Mitjançant l'Activitat Física i l'Alimentació Saludable (PAAS)*.
- Gerner, B. i P. Wilson (2005). "The relationship between friendship factors and adolescent girls' body image concern, body dissatisfaction, and restrained eating". *International Journal of Eating Disorders*, 37(4): 313–320.
- Harrison, K. (2000). "The body electric". *Journal of Communication*, 50(3): 119–136.
- Hartup, W. (1996). "The company they keep: Friendships and their developmental significance". *Child Development*, 67: 1–13.
- Haworth-Hoepfner, S. (2000). "The critical shapes of body image: The role of culture and family in the production of eating disorders". *Journal of Marriage and Family*, 62(1): 212–227.

- Heard, H.E. (2007). "Fathers, mothers, and family structures: Family trajectories, parent gender, and adolescents' schooling". *Journal of Marriage and Family*, 69: 435–450.
- Herrero, M. i C.M. Viña (2005). "Conductas y actitudes hacia la alimentación en una muestra representativa de estudiantes de secundaria". *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 5(1): 67–83.
- Izarra, M., M.J. Pinto i L. Arroyo (2008). "Parejas adolescentes: del amor y sus límites". A C. Brullet i C. Gómez-Granell (coord.) *Malestares: infancia, adolescencia y familias*. Barcelona: Graó.
- Joyner, K. i R. Udry (2000). "You don't bring me anything but down: Adolescent romance and depression". *Journal of Health and Social Behaviour*, 41(4): 369–391.
- Kandel, D. (1980). "Drug and drinking behaviour among youth". *Annual Review of Sociology*, 6: 235–285.
- Kerr, J., R. Skok i T. McLaughlin (1991). "Characteristics common to females who exhibit anorexic or bulimic behaviour: A review of current literature". *Journal of Clinical Psychology*, 47: 846–853.
- La Greca, A. i H. Moore Harrison (2005). "Adolescent peer relations, friendships, and romantic relationships: Do they predict social anxiety and depression?". *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(1): 49–61.
- Larson, R., G. Clore i G. Wood (1999). "The emotions of romantic relationships: Do they wreak havoc on adolescents?". A W. Furman, B. Brown, i C. Feiring (eds.), *The Development of Romantic Relationships in Adolescence*. New York: Cambridge University Press.
- Laursen, B. (1996). "Closeness and conflict in adolescent peer relationships: Interdependence with friends and romantic partners". A W. Bukowski, A. Newcomb i W. Hartup (Eds.), *The Company They Keep: Friendship in Childhood and Adolescence*. New York: Cambridge University Press.
- Le Grange, D., J. Tibbs i T. Noakes (1994). "Implications of a diagnosis of anorexia nervosa in a ballet school". *International Journal of Eating Disorders*, 15: 369–376.
- Lerner, H. (1991). "Masochism in subclinical eating disorders". A C. Johnson (ed.), *Psychodynamic Treatment of Anorexia Nervosa and Bulimia*. New York: Guilford Press.

- Marí-Klose, P., C. Gómez-Granell, C. Brullet i S. Escapa (2008). *Temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos dels temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Pànel de Famílies i Infància*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Marí-Klose, P., M. Marí-Klose, L. Maranzana i F. Granados (2010). *Adolescents a Barcelona: estils de vida, àmbit educatiu i conductes relacionades amb la salut*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- McCabe, M.P. i L.A. Ricciardelli (2003). "Sociocultural influences on body image and body changes among adolescent boys and girls". *The Journal of Social Psychology*, 143(1): 5–26.
- Migallon, P. i B. Gálvez (2008). *Anorexia y Bulimia*. Madrid: Instituto de la Mujer, Colección Salud, 16.
- Molinero, N. (2009). *Delgadas*. Madrid: Ediciones B.
- Nowak, M. (1998). "The weight-conscious adolescent: body image, food intake, and weight-related behaviour". *Journal of Adolescent Health*, 23(6): 389–398.
- OECD (2010). *Obesity and the Economics of Prevention*.
- Ogden, C. et al. (2006). "Prevalence of overweight and obesity in the United States, 1999-2004". *Journal of the American Medical Association*, 295: 1549–1555.
- OMS (2006). *Carta Europea Contra la Obesidad*. Istanbul: Turquia.
- Oteo A. (2009). "Tendencias en el consumo de drogas en la juventud española y efectos sobre su salud". *Revista de estudios de juventud*, 84: 155-178.
- Palmqvist R. i N. Santavirta (2006). "What friends are for: The relationships between body image, substance use, and peer influence among Finnish adolescents". *Journal of Youth and Adolescence*, 35(2): 203–217.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. New York: Free Press.
- Paxton, S.J., H.K. Schutz, E.H. Wertheim i S.L. Muir (1999). "Friendship clique and peer influences on body image concerns, dietary restraint, extreme weight-loss behaviors, and binge eating in adolescent girls". *Journal of Abnormal Psychology*, 108(2): 255–266.
- Peláez Fernandez, J. et al. (2010). "Trastornos de la conducta alimentaria en España: Revisión de estudios epidemiológicos". *Revista Mexicana de Trastornos Alimentarios*, 1:62–75.
- Phares, V., A. Steinberg i K. Thompson (2004). "Gender differences in peer and parental influences: Body image disturbance, self-worth, and psychological functioning in preadolescent children". *Journal of Youth and Adolescence*, 33(5): 421–429.

- Plan Nacional sobre Drogas (2008). Encuesta Estatal Sobre Usos de Drogas en Enseñanzas Secundarias (ESTUDES). Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad.
- Polivy, J. i C. Herman (2002). "Causes of eating disorders". *Annual Review of Psychology*. 53: 187–213.
- Programa Perseo (2010). *Conozca el Programa Perseo*.
- Rabinor, J. R. (1994). "Mothers, Daughters and Eating Disorders: Honoring the Mother-daughter Relationship". A P. Fallon, M.A. Katzman, i S.C. Wooley (eds.). *Feminist Perspectives on Eating Disorders*. New York: Guilford Press. pp. 272–286.
- Ramos P., F. Rivera de los Santos i C. Moreno (2010). "Diferencias de sexo en imagen corporal, control de peso e Índice de Masa Corporal de los adolescentes españoles". *Psicothema*, 22(1): 77–83.
- Ricciardelli, L.A. i M.P. McCabe (2003). "Sociocultural and individual influences on muscle gain and weight loss strategies among adolescent boys and girls". *Psychology in the Schools*, 40(2): 209–224.
- Rodin, J. et al. (1985). "Women and weight: A normative discontent". A T.B. Sondereregger (ed.), *Psychology and gender*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Rosenberg, M., C. Schooler i C. Schoenbach (1989). "Self-esteem and adolescent problems: modeling reciprocal effects". *American Sociological Review*, 28(1): 1004–1018.
- Santor, D. A, D. Messervey i V. Kusumakar (2000). "Measuring Peer Pressure, Popularity, and Conformity in Adolescent Boys and Girls: Predicting School Performance, Sexual Attitudes, and Substance Abuse". *Journal of youth and adolescence*, 29 (2): 163–182.
- Siegel, J. et al. (1999). "Body image, perceived pubertal timing, and adolescent mental health". *Journal of Adolescent Health*, 25(2): 155–165.
- Simons-Morton, B. et al. (2001). "Peer and Parent Influences on Smoking and Drinking Among Early Adolescents". *Health Education & Behaviour*, 28(1): 95–107.
- Smolak L., M. Levine i F. Schermer (1999). "Parental input and weight concerns among elementary school children". *International Journal of Eating Disorders*, 25(3): 263–271.
- Smolak, L. (2006). "Body image". A Worell, J. i C. Goodheart (eds.). *Handbook of girls' and womens' psychological health: Gender and well-being across the lifespan*. New York: Oxford University Press.

- Stice E., J. Maxfield i T. Wells (2003). "Adverse effects of social pressure to be thin on young women: An experimental investigation of the effects of *fat talk*". *International Journal of Eating Disorders*, 34(1): 108–117.
- Strauss, R. (2000). "Childhood obesity and self-esteem". *Paediatrics*, 105(1), e15.
- Thomsen, S. (2002). "Health and beauty magazine reading and body shape concerns among group of college women". *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 79(4): 988–1018.
- Thompson, K. i E. Stice (2001). "Thin-ideal internalization: Mounting evidence for new risk factor for body-image disturbance and eating pathology". *Current Directions in Psychological Science*, 10(5): 181–183.
- Toro J., A. Gila, J. Castro, C. Pombo i O. Guete (2005). "Body image, risk factors for eating disorders and sociocultural influences in Spanish adolescents". *Eating and Weight Disorders*, 10(2): 91–97.
- Unikel-Santoncini, C., I. Bojórquez-Chapela i S. Carreño-García (2004). "Validación de un cuestionario breve para medir conductas alimentarias de riesgo". *Salud Pública de Méjico*, 46(6): 509–515.
- Veale, D. (2004). "Body dysmorphic disorder". *Postgraduate Medical Journal*, 80(940): 67–71.
- Videon T.M. i C.K. Manning (2003). "Influences on adolescent eating patterns: The importance of family meals". *Journal of Adolescent Health*, 32(5): 365–373.
- West, C. i D. Zimmerman (1987). "Doing Gender". *Gender and Society*, 1(2): 125–151.
- White, J. i D. Klein (2002). *Family Theories* (2da Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wild, L.G., A.J. Flisher, A. Bhana i C. Lombard (2004). "Associations among adolescent risk behaviours and self-esteem in six domains". *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(8): 1454–1467.
- World Health Organization (WHO) (1993). *The ICD-10 Classification of Mental and Behavioral Disorders. Diagnostic criteria for research*. Geneva: WHO.
- Young, E., J. Clopton i M. Bleckley (2004). "Perfectionism, low self-esteem, and family factors as predictors of bulimic behaviour". *Eating Behaviours*, 5: 273–283.

9. AMBIENTS, FAMÍLIA I CONDUCTES DESORDENADES DELS JOVES EN L'ESPAI PÚBLIC

Diego Torrente

9.1. Introducció

El tema d'aquest capítol és la relació entre la família, l'entorn vital dels joves, i algunes conductes reprovables a l'espai públic. La pregunta que es planteja és quina influència pot tenir el model de relacions familiars en corregir les influències negatives d'entorns com els amics, la escola o el barri. L'estudi relaciona aquestes institucions i grups amb certes conductes vandàliques, delictives, conducció de risc, i consum regular de alcohol i derivats del cànnabis. Ofereix dades sobre la seva prevalença i sobre l'interconnexió entre els comportaments. Es planteja la hipòtesi que un model de relacions pares-fill/a que combina comunicació, control, i presa de decisions en comú, aconsegueix disminuir significativament les influències negatives de l'entorn del jove. Els resultats permeten validar aquesta hipòtesi per a un nombre de conductes i estils familiars. L'estudi confirma, pel cas català, algunes qüestions establertes en la literatura sociològica. Una d'elles és que el grup d'iguals (amics, companys) tenen una influència fonamental en les conductes dels adolescents i joves. De fet, també actuen mitjançant els efectes d'escola o del barri. Altra qüestió és que els pares són l'altra gran font d'influència. El valor afegit de l'estudi està precisament en que mostra com els pares tenen un cert marge d'actuació en corregir l'efecte d'alguns entorns negatius en determinades conductes dels seus fills.

El tema d'aquest capítol és la relació entre la família, l'entorn vital dels joves, i algunes conductes reprovables d'aquests en l'espai públic. La pregunta que es planteja és quina influència pot tenir el model de relacions familiars en compensar els efectes negatius dels entorns d'amistats, escola o barri. L'estudi també relaciona institucions i grups amb certes conductes vandàliques, delictives, de conducció de risc de motocicletes, i consum regular d'alcohol i derivats del cànnabis. S'ofereixen dades sobre la prevalença d'aquests comportaments i com es relacionen entre si. Es planteja la hipòtesi que un model de relacions pare-fill/a que combini comunicació, control, i presa de decisions conjuntes, aconsegueix disminuir de manera significativa la influència negativa d'aquests entorns en les conductes juvenils. Els resultats permeten validar aquesta hipòtesi en alguns casos concrets de conductes i estils de relacions familiars. L'estudi confirma, per al cas català, algunes qüestions ben establertes en la literatura sociològica. Una és que el grup d'iguals (amics, companys) té una influència fonamental en les conductes dels adolescents i joves. De fet, també actuen mitjançant

els efectes de l'escola o el barri. Una altra segona qüestió és que els pares són l'altra gran font d'influència. El valor afegit de l'estudi és que mostra com els pares tenen un cert marge d'actuació per corregir l'efecte d'ambients negatius en determinades conductes dels seus fills.

9.2. Tema i marc d'anàlisi

Coincidint amb el anys de l'adolescència i la primera joventut, hi ha un increment en certes conductes que es poden considerar desordenades, problemàtiques o, en tot cas, indesitjables. Ho són pels efectes negatius que poden tenir en la salut del propi jove, en la seva seguretat personal, en els perjudicis que causen a terceres persones, o en la convivència veïnal. Es tracta de conductes vandàliques, delictives, de risc en el trànsit, o del de consum intens d'alcohol o d'altres drogues. Moltes tenen en comú el fet que es donen a l'espai públic. És freqüent que aquestes pràctiques es redueixen amb la entrada en edats adultes. Se sap que certs factors socio-demogràfics com ara gènere, edat, grup ètnic, estructura familiar, o estatus socioeconòmic, són rellevants per explicar els consums de substàncies, la delinqüència i altres conductes desordenades (Elliot et al., 1985; Johnston et al., 2003). També està ben establert a la literatura que aquestes conductes estan relacionades entre sí i que, a més, interactuen amb altres situacions problemàtiques complicant-les (accidents de transit, absentisme escolar, violència, etc.) (Donovan i Jessor, 1985). Donat que, per exemple, el consum d'alcohol, drogues, delicte i vandalisme són conductes relacionades, Barnes i els seus col·legues fan una crida a estudiar els factors comuns que poden explicar-les alhora (Barnes et al., 2006). Comprendre aquests factors compartits és essencial per millorar l'eficàcia de les polítiques socials i de prevenció. Aquestes polítiques han generat una demanda de coneixement. Això fa que hi hagi una llarga tradició d'estudis psicològics i sociològics sobre els factors de risc i de protecció respecte al consum de alcohol (Windle, 1999), drogues (Hawkins et al., 1992), i delinqüència (Hawkins, 1996) dels joves i adolescents. Els estudis han identificat diversos factors rellevants com són el gènere, l'edat, el grup ètnic, la personalitat del jove, o l'historial familiar de consum de substàncies (Barnes i Farrell, 1992). Però els factors més citats com a modeladors d'aquestes conductes són les relacions del jove amb els seus pares, amics i companys (Barnes et al., 2006). L'efecte important dels grups d'iguals s'ha demostrat en el consum d'alcohol, drogues i delinqüència (Reifman et al., 1998; Elliot et al., 1985). També hi ha evidències que l'efecte és més gran si la influència negativa del grup d'iguals es combina amb una supervisió paterna baixa (Reifman et al., 1998).

Hi ha dues teories que s'han utilitzat majoritàriament per explicar la importància de les relacions en les conductes dels joves (Haynie i Osgood, 2005). Són la teoria de l'aprenentatge social (social learning), i la de les oportunitats. Les teories de l'aprenentatge (o de la socialització) sostenen que la xarxa d'amics té una influència

normativa i de valors. Aquesta influència depèn del temps que es passa junts, i de la posició relativa del jove a la xarxa. Segons aquest plantejament, el contacte previ amb conductes desordenades precedeix a aquestes. El mecanisme d'influència consisteix en que els amics proporcionen un context favorable a conductes desviades ja que es produeixen discursos favorables, circulen els coneixements necessaris, comparteixen experiències, proporcionen substàncies psicoactives, i creen les oportunitats per consumir-ne (Conger i Rueter, 1996). Inversament, també prediu que la socialització en uns valors d'acceptació de les normes socials porta a respectar-les. Unes regles clares, una monitorització de la conducta conseqüent amb aquestes, i un sistema coherent de recompenses i càstigs reforça les conductes desitjades. En tots dos casos, els mecanismes condicionadors de conductes són els mateixos: l'existència d'usos, normes socials, i mecanismes de control i recompensa de conductes. La teoria de les oportunitats subratlla que el més important dels amics o pares són les oportunitats que generen o deixen de generar, i no tant la seva influència normativa.

Una de les conclusions centrals d'aquestes teories és que una relació adequada pares-fill/a és un factor protector davant conductes indesitjables. Els estudis identifiquen dos paràmetres claus en aquesta relació: el nivell de *recolzament*, i el de *control positiu* dels pares vers els fills. El suport o recolzament té a veure amb felicitar, animar, o donar afecte. També està relacionat amb l'acceptació del fill, la cohesió familiar i, sobretot, amb la comunicació oberta amb ell. Aquest suport, a més, vincula als joves a les institucions socials principals i a l'autocontrol. Control són totes les accions dels pares adreçades a que el fill es comporti d'una manera acceptable per a ells. Un control positiu és el basat en l'acceptació de les normes, i la supervisió de conductes (deures escolars, activitats d'oci...) (Rolling i Thomas, 1979). La disciplina i càstigs serien la cara negativa del control (Amato i Fowler, 2002; Barnes et al., 2006). Hi ha evidències que unes relacions familiars adequades milloren les conductes en diverses àrees (Barnes i Farrell, 2000). Molt particularment en el terreny de les addicions a drogues (Barnes et al., 2000; Wills et al., 1996) i de les conductes delictives dels fills (Dishion et al., 1991).

D'aquesta literatura es desprèn que el model de relació familiar més efectiu consisteix en combinar nivells alts de recolzament i supervisió dels fills, juntament amb nivells baixos de disciplina (Amato i Fowler, 2002). És a dir, els pares que tenen fills menys problemàtics són els que donen recolzament, afecte, passen temps amb els fills i, al mateix temps, es mostren vigilants, marquen regles, i reaccionen, davant les males conductes, més amb discussions que amb càstigs. Malgrat que hi ha algunes evidències en contra, aquest model funciona bé per a tots els grups ètnics, estructura familiar, nivell educatiu, ingressos, o gènere del nen (Amato i Fowler, 2002). En la vida real, aquestes dimensions no són totalment independents i apareixen combinades entre si. Així, és freqüent que un suport important vagi acompanyat d'una supervisió gran (Barnes et al., 2000). Per aquesta raó, hi ha estudis que han identificat estils de

relacions parentals combinant aquestes dimensions. La classificació més coneguda distingeix entre pares autoritaris, autoritatius, indulgents, i negligents (Macoby i Martin, 1983; Lamborg et al., 1991). Les quatre categories surten de la combinació del nivell de comunicació i de control pares-fills. Els millors resultats corresponen a l'estil autoritatiu (comunicació i control alhora). Un model diferent i més antic és el d'Olson et al., (1985) basat en dues dimensions: cohesió i adaptabilitat entre tots els membres de la família. La cohesió fa referència al grau de autonomia que tenen. La adaptabilitat és el grau en que els rols, normes i poder intern és rígid o flexible. Per a Olson la màxima eficàcia, en termes d'equilibri psicològic dels membres i conductes no desviades, s'obté en les posicions intermèdies de les dues escales (relació curvilínia). Investigacions posteriors, equiparant cohesió amb suport, mostren que la relació és més lineal que curvilínia (Farrell i Barnes, 1993).

Els pes relatiu dels pares i del grup d'iguals en les conductes juvenils ha estat un tema força treballat. Hi han investigacions tan de l'efecte conjunt, com de les interaccions entre la relació pares-fills i la dels amics. Respecte aquest segon aspecte, hi ha força evidències les quals mostren que una relació de suport dels pares disminueix l'efecte d'un entorn negatiu d'amics (Fletcher et al., 1995; Kandel, 1996; Patterson i Dishion, 1985; Reifman et al., 1998). A més, sembla que una vinculació afectiva amb els pares des de l'adolescència fa disminuir les actituds rebels, intolerants i desviades, ser més responsable, i tenir menys amics problemàtics (Brook, Waterman, Finch i Cohen, 2000). Un dels estudis més complerts, atès que agafa una diversitat de conductes i utilitza dades longitudinals, és el de Barnes et al. (2006). Els autors demostren que la supervisió parental té un efecte important en contenir els nivells inicials de consum d'alcohol i de conductes delictives. A més, també modera les taxes d'increment en aquestes pràctiques i el consum de drogues. D'altra banda, troben que les conductes desviades dels amics tenen un efecte gran tant en el nivell de desviació inicial, com en el seu increment, i per a tots tres problemes. L'acció de supervisió (sobretot) i de recolzament dels pares aconsegueix pal·liar l'efecte negatiu de l'entorn d'amics en les tres conductes en certa mesura. Els autors acaben recomanant formar als pares en la gestió familiar. Però la família també pot tenir una influència negativa. Hi ha estudis que mostren que els hàbits de consum d'alcohol i drogues de la família influeixen en els fills. Aquesta influència és màxima als 15-16 anys. Als 17-18 anys guanyen pes els amics. Llavors, família i amics consumidors tindrien un efecte reforçador conjunt (McBroom, 1994).

L'entorn comunitari o veïnal s'ha analitzat com un condicionador de moltes conductes i també d'oportunitats vitals (Forrest i Kearns, 2001). En Sociologia, la primera anàlisi de la relació entre barri i conductes és la teoria de la "desorganització social" que ve de l'Escola de Chicago (Shaw i McKay, 1942). La desorganització social és l'incapacitat d'una comunitat per perseguir objectius comuns i solucionar els seus problemes (Kubrin i Weitzer, 2003). La pobresa, la mobilitat residencial,

l'heterogeneïtat ètnica i els lligams socials febles fan que la comunitat es desestructuri i no controli bé la conducta dels seus membres. A partir dels anys 80, el concepte reneix amb els treballs de Kornhauser (1978), Stark (1987), Bursik (1988) o Sampson y Groves (1989), Bursik y Grasmick (1993) o Markowitz et al. (2001). En aquests treballs l'èmfasi es posa en determinar en quina mesura l'efecte de les variables exògenes (o estructurals) a la comunitat (pobresa, diversitat ètnica, mobilitat) és modelat per altres variables endògenes com lligams comunitaris, capital social, solidaritat, confiança mútua, o control social informal.

Aquests estudis coincideixen en que l'efecte de les condicions estructurals del barri en les conductes està mediatitzat per variables de tipus relacional (Warner i Wilcox, 1997). Questions com els lligams socials, el control social informal, la confiança veïnal, els recursos institucionals, el desordre físic i social, o les activitats rutinàries ajuden a explicar una llarga llista de fenòmens com ara fracàs escolar, violència, homicidis, delinqüència, depressió psicològica i altres conductes de risc (Forrest i Kearns, 2001; Taylor, 1996; Kubrin i Weitzer, 2003; Morenoff et al., 2001; Ainsworth, 2002). Un exemple il·lustratiu d'aquest tipus d'estudis són els barris on viuen immigrants. Un barri amb una proporció alta d'immigració pot registrar taxes baixes de consum d'alcohol, tabac, i marihuana si la immigració és recent. En canvi, en barris estructuralment iguals, però amb una immigració més antiga, aquestes conductes poden ser més freqüents (Kulis et al., 2007). La explicació resideix en la pervivència de estructures i valors relacionals tradicionals de la cultura d'origen.

Els treballs més recents i innovadors tendeixen a analitzar les interaccions entre diverses institucions a l'hora. David Kirk (2009) analitza els efectes combinats de escola, família i veïnat en les taxes de expulsió de joves de l'escola, així com de detencions per part de la policia. Mesura, d'una banda, el grau de supervisió parental, i la eficàcia col·lectiva dels controls escolars i veïnals. La eficàcia col·lectiva la defineix com la combinació de control i cohesió social. D'altra banda, treu indicadors combinats com la confiança pares-professors, o estudiants-professors. Segons l'autor, l'estudi de les interaccions és important ja que les escoles estan influïdes pel barri on pertanyen, per la comunicació entre els pares i els professors, o pels amics que provenen del barri o de l'escola. Kirk demostra que l'acció combinada de família i escola milloren els comportaments. D'altra banda, l'eficàcia col·lectiva de l'escola pot compensar un entorn veïnal negatiu pel que fa a les expulsions. En canvi, una manca d'eficàcia col·lectiva al veïnat i a l'escola es sumen i augmenten la possibilitat de detencions. L'efecte protector de la connexió entre família i escola sobre la delinqüència ha quedat demostrada en d'altres estudis (Lerand et al., 2007). Alguns treballs plantegen que l'escola i el barri no incideixen directament en l'abús de substàncies psicoactives, sinó que intervenen d'altres variables. L'escola influeix a través dels amics mentre que l'efecte del barri està mediatitzat per l'escola, la família i els amics alhora (Brook, Nomura, i Cohen, 1989).

Pel que fa a la recerca que es fa a Espanya, Catalunya i Llatinoamerica, els treballs en aquest area no han assolit encara un gran nivell de complexitat teòrica o metodològica. La majoria van en la línia de confirmar la importància dels grups d'iguals i del rol dels pares. Per exemple, Escario i els seus col·legues confirmen l'efecte dels companys en el consum de drogues en el context escolar (Escario et al., 2007). Un altre estudi veneçolà confirma la relació entre tenir amics violents i les conductes violentes (Rodríguez i Mirón, 2009). Becerra sosté que una atmosfera emocional a la llar crítica, hostil, i amb molta implicació emocional prediu l'abús de drogues (Becerra, 2009). Aquest treballs són valuosos però, al mateix temps, evidencien la necessitat d'aprofundir en la recerca sobre el cas espanyol i català. En la línia dels estudis internacionals, cal comparar l'efecte de diferents institucions i els determinants de diferents conductes. El present treball vol contribuir en aquest sentit.

Finalment, de l'experiència en recerca internacional es poden extreure un parell de conclusions metodològiques. La primera és la conveniència de fer estudis longitudinals. Els dissenys transversal fan sobreestimar la importància dels grups d'iguals i infra-estimar l'efecte prolongat dels pares. En canvi, els longitudinals permeten seguir aquest efectes al llarg de la trajectòria vital. També permeten comprendre millor la relació entre determinats comportaments i el moment de la vida en que es produeixen (Drapela, 2006). La segona conclusió és la conveniència d'analitzar l'efecte combinat entre diferents institucions (Farrell i Barnes, 2000; Rollins i Thomas, 1979). Això permet esclarir l'efecte relatiu en les conductes d'amics, família, barri, o la escola i, sobretot, com interactuen entre si per corregir-les o deteriorar-les. En aquest sentit, el Panel de Família i Infància que realitza el CIIMU obre noves perspectives de coneixement en el nostre context. De moment, i fins no tenir sèries temporals de dades més llargues, el present estudi no planteja un disseny longitudinal; tampoc d'efectes múltiples. S'ha de considerar, doncs, un primer pas en una direcció que pot enriquir substancialment la recerca sobre aquestes qüestions.

9.3. Objectius, hipòtesis i metodologia

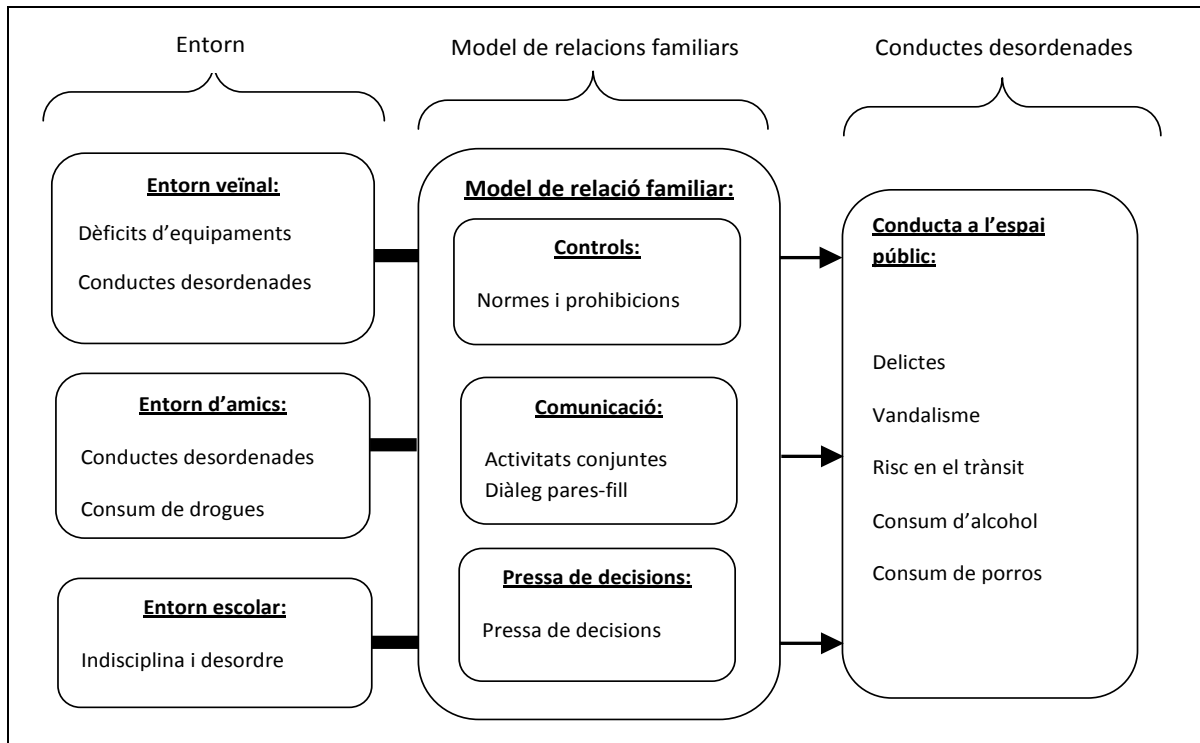
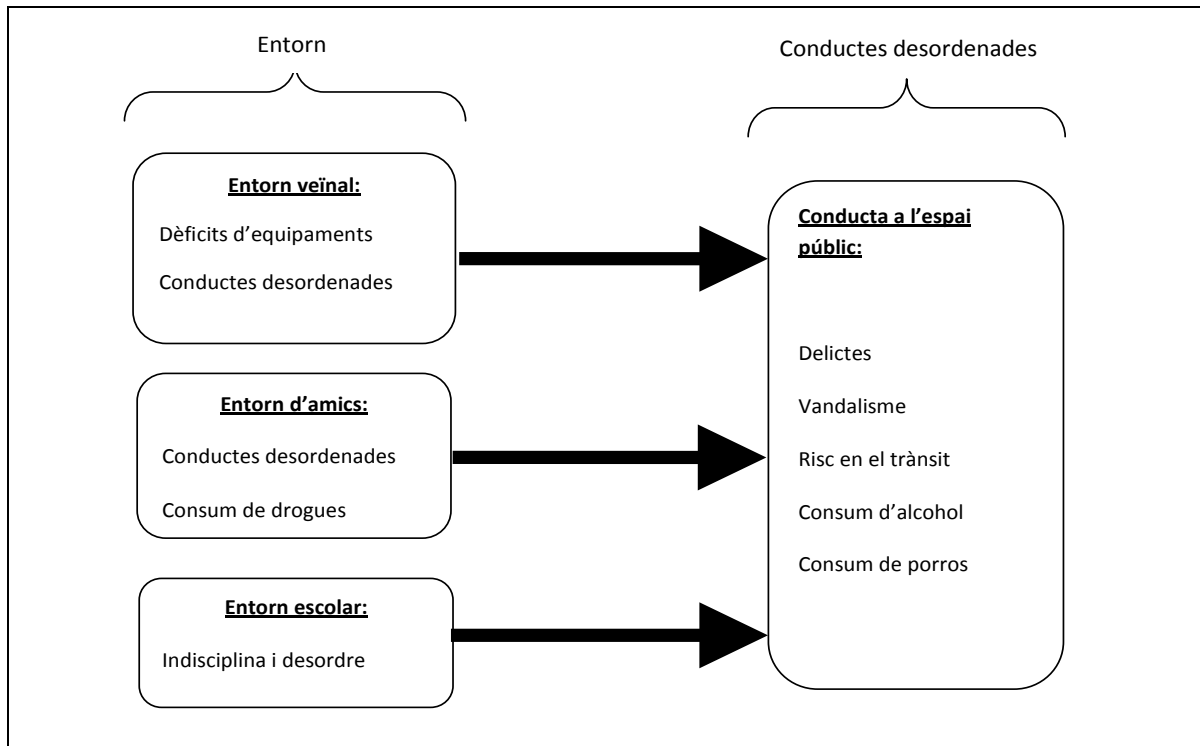
L'objectiu d'aquest text és analitzar l'efecte que té l'estil de relació pares-fills en prevenir les conductes desordenades dels últims i compensar les influències negatives de l'entorn d'amics, veïnal, i escolar. La hipòtesi inicial és que un estil de relació familiar basat en una bona comunicació, supervisió i una pressa de decisions compartida aconseguix disminuir la probabilitat de conductes desordenades. A efectes d'aquest estudi, es consideren conductes desordenades el vandalisme, la petita delinqüència, la conducció de risc de vehicles, el consum de alcohol, i el de cigarretes de marihuana, haixix o altres derivats del cànnabis (el que, col·loquialment, es coneix com a "porros"). Es seleccionen aquestes conductes ja que són relativament freqüents, tenen (al menys en part) una manifestació a l'espai públic, i resulten

socialment indesitjables ja sigui per les seves implicacions sobre la salut, la bona convivència, o respecte a la legalitat.

El gràfic 9.1 mostra el disseny de l'estudi. Una descripció detallada de les variables es troba a l'annex 9.1. La variable dependent són les conductes desordenades (o problemàtiques) declarades pels joves. Com a indicador de vandalisme es fa servir l'haver destruït mobiliari urbà en algun moment. S'utilitza com a indicador de delinqüència l'haver robat a l'escola, o bé a un centre comercial. Generalment són dos conductes poc greus, relativament a l'abast i, en el cas de la segona, sense grans diferències per gènere (Rechea, 2008). Les conductes de risc en el transit són pujar a un ciclomotor sense casc, sense permís, o borratxo. Es considera consum regular d'alcohol el fet d'emborratxar-se dos o més cops al mes durant l'últim any. El consum regular de "porros" es marca pel fet de fumar dos cigarrets al mes o més. Es tracta, tot plegat, de formes de desviació relativament quotidianes i que han estat analitzades amb rigor mitjançant enquesta en d'altres països.

Entre les variables explicatives s'inclouen un ventall d'influències negatives en l'entorn vital del jove. S'agafen els tres ambients que, a banda de la família, tenen una influència més directa: l'entorn veïnal, l'escolar i el d'amistats. Com a indicador de problemàtiques del barri es fan servir dos indicadors. El primer intenta mesurar els aspectes estructurals. Ho fa mitjançant la valoració de l'enquestat dels dèficits d'equipaments al barri. La variable es fa dicotòmica de forma que se li dóna el valor "1" si falten 2 o 3 equipaments d'una llista, i el valor "0" si no en falta cap o en falta un. El segon indicador captura la qualitat de les interaccions veïnals juvenils. L'indicador és si declara haver vist consumir drogues a prop de casa. Les situacions negatives a l'entorn escolar es mesuren mitjançant les situacions d'indisciplina a l'escola que declara el propi enquestat. Es pregunta si hi ha soroll a la classe, si els companys no fan cas al professor, si hi ha absentisme escolar ("fan campana"), si es fuma al pati, si hi ha robatoris, o si fumen "porros". Les respostes "mai" i "alguna vegada" es recodifiquen com a "0", i "bastant", "sovint" i "sempre" com a "1". Es crea una segona variable amb quatre categories resultants de contar el nombre de situacions que es donen a l'escola (cap, 1, 2, 3 o més).

Gràfic 9. 1. Model d'anàlisi

Les influències negatives dels grup d'iguals (amics, companys, etc.) es mesuren a través de dues variables. La primera és si aquests prenen drogues, segons el propi enquestat. Això inclou fumar tabac, beure alcohol, fumar haixix o marihuana, o prendre altres drogues. La segona variable fa referència a altres conductes desordenades que no impliquen consum de substàncies. Els indicadors empleats són “quants dels teus amics es barallen sovint” i “quants t’animen a desobeir els pares”. Es decideix separar els amics que consumeixen substàncies de la resta, donat que aquest comportaments responen a factors subjacents diferents (taula 9.1). El resultats revelen que hi ha dos factors clars: un que agrupa les conductes de consum, i altre a la resta.

De l’entorn familiar interessen les pautes de relació pares-fills. D’acord amb la literatura, es mesuren tres dimensions: l’existència de controls parentals, el grau de comunicació, i la forma en que es prenen les decisions que afecten al fill. Respecte als controls, es recull informació sobre si els pares posen normes i prohibicions quotidianes. La comunicació es mesura pel nombre de temàtiques amb els que parla amb el pare i mare. La presa de decisions mesura el grau en el que pesa més el criteri del pare o fills. Combinant aquestes variables es construeixen “estils” o “models” de relació familiar.

Taula 9.1. Matriu rotada de components factorials		
Variables dependents	Component	
	1	2
Conductes de risc en el trànsit	0,669	0,26
Conductes vandàliques	0,786	0,157
Conductes delictives	0,808	0,032
Consum habitual d'alcohol	0,095	0,739
Consum habitual de “porros”	0,114	0,787
Ha provat els “porros”	0,161	0,545

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i infància 2008, CIIMU

Les dades utilitzades provenen de l’enquesta Panel de Famílies i Infància. Concretament, s’utilitzen les dades de la tercera onada de l’estudi que fan referència a la situació del joves a l’any 2008. Els joves enquestats tenen entre 12 i 19 anys. La mostra consta de 4200 joves que estudien ESO (4 cursos), batxillerat (2 cursos), o cicles formatius de grau mitjà (2 cursos) a centres catalans. També es recull informació d’infants que han abandonat el sistema escolar. L’estratègia d’anàlisi de dades contempla dos passos. En primer lloc es determina quina és l’influència del tres entorns en cada una de les conductes. En segon lloc, s’introdueix en el model les variables sobre la relació pares-fill i es veu en quina mesura altera els efectes del primer pas. Els apartats que segueixen mostren (1) La distribució de freqüències i correlacions entre les variables. (2) Regressions logístiques amb els efectes, per separat, de l’entorn educatiu, veïnal, d’amistats, i familiar en les conductes desordenades. (3) Finalment s’introdueix en el model de regressió les variables que

descriuen relacions familiars i les interaccions per tal d'analitzar si aquestes compensen els efectes negatius de l'entorn.

9.4. Conductes desordenades

Aquest apartat descriu l'extensió de les conductes desviades, com es relacionen entre si, i com ho fan amb la resta de les variables de l'estudi. Aquestes conductes s'han d'entendre en el marc dels valors socials dominants. Els estudis senyalen que, en els darrers 30 anys, l'evolució dels valors juvenils a Espanya ha variat des d'un estil de vida tradicional, jeràrquic, i familiar cap a un altre més individualista, centrat en l'idea d'un "jo" emancipat i sense constriccions materials. Aquesta visió coincideix força amb la teoria de la transició de valors materialistes cap a post-materialistes de Ronald Inglehart. Sovint els fills adopten uns valors pragmàtics que contrasten amb postures quelcom més altruistes dels pares (Megías et al., 2002). Els paràgrafs que segueixen caracteritzen cada un dels problemes analitzats.

Els accidents de trànsit, malgrat la millora dels darrers anys, són un problema social important. Hi ha una disminució dels accidents de transit de joves en relació al parc mòbil. Però cal destacar que la major part dels accidents que pateixen els joves tenen un perfil de cap de setmana (Comas, 2003). Les conductes de risc en el trànsit que s'analitzen són: pujar a un ciclomotor sense casc (28%), conduir-lo sense permís (22%), o bé conduir-lo després de prendre alcohol (4%). Un 34% dels joves reconeix alguna conducta de risc alguna vegada (un 19% una, i un 15% dos o més). En general, els nois (43%) protagonitzen més conductes de risc que les noies (29%), però, sobretot, incorren en més conductes multi reincidents de risc. Les conductes augmenten amb l'edat. Hi ha més incidència entre els adolescents autòctons (36%) que els nascuts fora (24%). L'entorn d'iguals està associat amb els hàbits de conducció. En particular, tenir amics que consumeixen drogues està més fortament correlacionat (0,35). Aquest coeficient puja encara més entre els infractors reincidents. Tenint en compte que tant la sinistralitat com el consum de drogues es concentren els caps de setmana, la dada és important.

El vandalisme es recull com un comportament incívic connectat al mal ús, o deteriorament intencional de la propietat pública, i alguna privada present a la via pública. Un 30% dels joves declara alguna conducta vandàlica (com destruir mobiliari urbà) o incívica (com orinar al carrer). La incidència de la primera és d'un 33% entre els nois, i un 13% entre les noies. El vandalisme creix amb l'edat, però hi ha una multi reincidència que arriba al seu punt màxim al voltant dels 18 anys. Es tracta d'un fenomen principalment de joves autòctons; els fills d'immigrants incorren menys en conductes vandàliques. Tenir amics amb conductes desordenades està associat a incórrer en aquestes conductes. En concret, la relació amb amics que consumeixen

drogues és important (0,30). També es dona una certa correlació quan hi ha un entorn veïnal amb drogues. Però sorprèn que hi ha un grup important de persones (21%) que declaren actes vandàlics sense tenir amics problemàtics de cap mena; és a dir, no tot el vandalisme apareix com un efecte de grup. Quan s'analitza l'associació amb les pràctiques parentals, s'adverteix una disminució (moderada) dels actes vandàlics quan els controls familiars són més elevats. Però l'associació és més gran amb la primera conducta incívica que no pas les demés. Aquestes dades suggereixen la hipòtesi que, en molt casos, aquestes conductes dels fills passen força desapercebudes pels pares o no estan en el seu punt de vigilància.

La vinculació entre joves i delinqüència és un tema molt estudiat. Les dades més complertes provenen de les enquestes d'auto-informe. Aquestes dibuixen conductes en general poc greus, malgrat que sovint, força esteses. El més freqüent són baralles, robatoris, furts, destrucció de mobiliari urbà i compravenda de drogues il·legals (Rechea, 2008). Són situacions entre ells; és a dir, transgressor i víctima són joves. Moltes apareixen en contextos d'oci o quotidians, i no acostuma a haver-hi una consciència de "delicte" molt marcada (Comas, 2003). En l'estudi del CIIMU, un 24% dels joves declara haver comés algun petit delicte, com ara robar a una botiga, o a un company de l'escola. D'ells, un 18% declara haver-ho fet una vegada, i un 6% dos o més vegades a la seva vida. En el cas de robar en una botiga les diferències no són grans entre nois i noies. Els nois, això sí, són més reincidents. Quan més conductes il·legals declaren els joves, més amics problemàtics manifesten tenir. Hi ha certa associació amb amics que prenen drogues però, a diferència del que passa amb el vandalisme o els riscos del trànsit, no és més gran que tenir companys que incorren en d'altres conductes desordenades. En canvi, quan els grups d'iguals pressionen per consumir o per comportar-se malament, l'associació amb actes delictius es duplica el risc. Quan més greu és la conducta desviada, més pressió cal dels amics.

Els joves que declaren haver comés un petit delicte passen d'un 18% a un 36% quan declaren també que hi ha consums de droga al barri. Per altre cantó, els joves que se senten més descontents i insegurs en el veïnat són també els qui més drogues hi veuen. L'indisciplina a l'escola està associada moderadament amb la comissió de delictes, però si la primera és gran, els segons creixen ràpidament. Les conductes delictives semblen força independents del grau de control patern a casa, o de comunicació pares-fills. En canvi, sí que hi ha una associació important quan el noi/a declara que pren les seves decisions sense consultar, o que fa el que ell vol. Per altra banda, la conflictivitat dins la família està correlacionada amb delictes tant si es valora el número de temes que esdevenen objecte de discussió, com per la intensitat del conflicte.

El consum d'alcohol entre els joves s'ha incrementat en els últims anys. Alguns autors parlen d'una banalització del consum. És una pràctica molt vinculada a l'oci. Té

la peculiaritat que es produeix en un context de consum adult i de més acceptació social que altres consums. De fet, el 30% dels joves diu que els pares no prohibeixen el consum d'alcohol de forma taxativa (Medraza et al., 2006). D'acord a les dades del Panel de Famílies i Infància, un 61% del joves ha consumit alcohol alguna vegada. Un 10% consumeix dos o més cops al mes (és el que anomenarem "consum habitual"). En aquest cas, no hi ha diferències per gènere (fins i tot les dones ho han provat una mica més), ni en la freqüència de consum. L'edat del primer consum d'alcohol se situa als 14, però la freqüència del consum augmenta a partir del 16. Els fills d'immigrants presenten nivells més baixos d'iniciació i són consumidors menys habituals. Tenir amics que consumeixen qualsevol tipus de substàncies influeix molt, tant en el fet d'iniciar-se, com en la freqüència del consum. El consum d'alcohol és una conducta gregària com ho demostra el fet que un 64% de les persones que no tenen cap amic que pren, no ho ha tastat mai. No tenir amics consumidors sembla ser un factor protector extraordinari. Una qüestió interessant que revelen les dades de l'enquesta és que les pressions dels amics per consumir substàncies tenen un efecte contagiós gran, per petites que siguin aquestes.

L'ambient del barri podria tenir certa importància. Així, la percepció dels entrevistats de presència de drogues en el barri, està associat força amb el consum. Els problemes d'ordre i disciplina a l'escola tenen un efecte feble en el fet d'iniciar-se a l'alcohol, però sí que estan associats amb la freqüència de consum. Es consumeix més quan més situacions d'indisciplina hi ha. Es planteja la hipòtesi que un barri o una escola desordenada actuen com a un contextos facilitadors. Les prohibicions i controls familiars estan associats amb el nombre d'iniciats en l'alcohol, i també amb el volum de consum. En general, a més control patern, menys consum. L'índex de comunicació pares-fills correlaciona amb un retard en l'inici, però no pas amb la freqüència del consum. En canvi, les activitats compartides amb el pare o la mare correlacionen negativament amb la iniciació, i també amb la freqüència de consum. L'associació creix quan es fan moltes activitats. Es planteja la hipòtesi que compartir el temps amb el fill podria portar a un control més efectiu, en part per que treu temps al grup d'iguals. És raonable pensar que l'alcohol està tan normalitzat en la vida social que demana a las famílies un sistema estricte de controls i passar més temps amb el fill. Un temps que del qual no sempre es disposa. Per altra banda, una relació familiar conflictiva pot tenir l'efecte contrari. De fet, la quantitat de temes de conflicte oberts correlaciona molt en el fet de consumir-ne, i de consumir-ne molt. La correlació és encara més alta en els casos extrems de conflicte.

Espanya presenta taxes líders en consum de haixix i cocaïna respecte Europa. Part de la explicació és la seva fàcil disponibilitat. També se sap que el consum de drogues està molt associat al nivell de acceptació o rebuig social (Comas, 2003). Els estudis mostren que s'ha produït, sobretot, un augment del consum experimental i esporàdic de cànnabis i cocaïna (especialment entre els 17 i 20 anys) diferent als

consums habituals i problemàtics (Comas, 2003). Un 31% dels joves enquestats ha fumats cigarrets de marihuana o haixix, més coneguts com a “porros”, alguna vegada a la seva vida. Un 6% declara que ho fa dos o més vegades al mes (a efectes de l’anàlisi l’anomenarem consum habitual). Només un 2% dels joves declara haver provat altres drogues (com ara pastilles, tripis, o cocaïna). La prevalença del consum entre les noies és similar al dels nois (fins i tot una mica més alta), però entre elles el consum habitual és menys freqüent. El consum d’iniciació s’incrementa amb l’edat, i arriba al 58% en el cas dels majors de 18 anys. Els fills d’immigrants presenten un consum menor. Els estudis dels pares no influeixen. Això fa pensar que estem davant d’un fenomen que es dona a totes les classes socials.

El consum de haixix o marihuana és una conducta clarament gregària. El factor més estretament associat tant a la iniciació com al consum regular, és el tenir col·legues que prenen drogues. Els joves que no tenen aquests amics són els que estan més protegits. El 65% dels nois i noies que ha provat els “porros”, declaren tenir “molts o tots” els amics que en consumeixen. Si, a sobre, hi ha pressions vers el consum per part d’aquests, la correlació puja més encara. Davant pressions màximes, s’arriba al 72% de persones que declaren haver provat un porro. En canvi, la pressió declarada baixa quan ja s’és consumidor habitual. Llavors ja no és tan necessària. La correlació entre tenir amics que consumeixen drogues i que tenen conductes desordenades és relativament alta (0,25). L’associació entre aquestes darreres i les pressions per consumir és encara més alta (0,37). En aquest sentit, no sorprèn que tenir amics amb conductes desordenades estigui associat amb haver-se iniciat en el consum de porros. A més pressions incentivant conductes desordenades, més iniciació i més quantitat de consum de cànnabis, i a l’inrevés. En qualsevol cas, cal confirmar la relació causal i el sentit de la mateixa.

Quan l’enquestat (en aquest cas, el progenitor de l’adolescent) declara que en el barri on viu hi ha drogues, la probabilitat d’iniciació de l’adolescent i, sobretot, la freqüència, augmenta. En concret, es triplica el nombre de casos amb un consum de dos cigarrets o més de cànnabis al mes. Els problemes de desordre a l’escola i els problemes d’iniciació al consum de drogues apareixen associats. Però, sobretot, el consum més alt es dona en col·legis on n’hi ha moltes situacions d’indisciplina. Altra vegada es torna a plantejar la hipòtesi que els entorns veïnals desordenats podrien afavorir el consum de substàncies. Cal ser prudents ja que també la relació pot ser la inversa, i pot haver-hi variables intervinents. Pel que fa a la família, les prohibicions i controls s’associen amb el nombre de casos que no consumeixen drogues, i una mica també amb la freqüència dels que sí que ho fan. Conèixer una gran quantitat d’amics del fill correlaciona amb un menor consum. També hi ha correlació entre el nombre d’activitats amb els pares (una mica més amb el pare que amb la mare). Una vegada més, els fills que prenen decisions són els qui més han provat els “porros”, i en fumen més. A l’igual que passava amb l’alcohol, un mal ambient familiar podria complicar les

coses. Així, quan més fronts oberts de conflicte pares-fills hi han, més elevada és l'associació. Quan més intents el conflicte o violenta la forma de gestionar-lo, més probabilitat de consumir més.

Finalment, es planteja si, tal com diu la literatura sociològica, les conductes desordenades que s'estudien estan relacionades entre sí. Per comprovar-ho, la taula 9.2 presenta una matriu de correlacions de Pearson entre aquestes variables. La primera conclusió és que, efectivament, les conductes de consum apareixen associades estretament. Un 61% dels joves enquestats ha tastat l'alcohol alguna vegada, i un 12% ho consumeix dos cops o més al mes. La correlació de Pearson entre aquestes dues variables és 0,30. D'altra banda, un 30% dels joves han provat els "porros", i un 8% els consumeixen dos o més cops al mes. El fet d'haver fumats alguna vegada marihuana està molt correlacionat amb el seu consum més regular (dos vegades més al mes) (0,48). Aquesta correlació és més marcada que en el cas de l'alcohol. Per altra banda, haver provat alcohol (0,41) o consumir-lo habitualment (0,37) correlaciona força amb el consum de "porros". La correlació entre haver provat la marihuana i altres drogues és moderada (0,19), però creix entre els consumidors habituals (0,26). Per tant, hi ha evidències d'una connexió entre el consum d'alcohol i el haixix.

També es dona una certa relació entre la resta de conductes. Existeix una correlació alta entre els comportaments vandàlics i delictius (0,45), i també entre els últims i els de risc en el trànsit (0,36). Aquesta proximitat denota que les conductes incíviques poden ser l'avantsala de petits delictes. Per altra banda, les persones que violen normes de trànsit, també acostumen a tenir conductes vandàliques (0,41). No cal perdre de vista que estem parlant de conductes no massa greus. Per altra banda, el consum de substàncies està associat, malgrat que més feblement, amb aquestes conductes desviades. Hi ha alguns ponts de connexió que resulten interessants. Haver provat alcohol presenta una associació feble amb conductes de trànsit inapropiades (0,23). Però, l'associació més forta amb conductes desordenades és amb el fet de haver provat els "porros" (0,32 amb trànsit, 0,27 amb incivisme, i 0,24 amb delictes). Aquestes xifres resulten inquietants si es considera l'extensió del seu consum entre els joves. El consum de haixix sembla, doncs, estar darrera de conductes no desitjables de manera molt més clara que el consum d'alcohol.

Taula 9.2. Correlacions entre les conductes

Conductes:	Conducció de risc	Vandalisme	Petita delinqüència	Haver provat l'alcohol alguna vegada	Consum regular d'alcohol	Haver provat "porros" alguna vegada	Consum regular de "porros"	Haver provat altres drogues alguna vegada
Conducció de risc	1,000							
N (casos)	[3519]							
Vandalisme	0,410	1,000						
N (casos)	[3518]	[3519]						
Petita delinqüència	0,359	0,452	1,000					
N (casos)	[3519]	[3519]	[3520]					
Haver provat l'alcohol alguna vegada	0,225	0,178	0,178	1,000				
N (casos)	[2980]	[2980]	[2981]	[3701]				
Consum regular d'alcohol	0,176	0,171	0,120	0,297	1,000			
N (casos)	[3519]	[3519]	[3520]	[3701]	[4388]			
Haver provat "porros" alguna vegada	0,323	0,272	0,241	0,407	0,368	1,000		
N (casos)	[2946]	[2946]	[2947]	[2974]	[2979]	[2979]		
Consum regular de "porros"	0,190	0,194	0,136	0,211	0,388	0,480	1,000	
N (casos)	[3519]	[3519]	[3520]	[3701]	[4388]	[2979]	[4388]	
Haver provat altres drogues alguna vegada	0,195	0,169	0,159	0,082	0,170	0,194	0,259	1,000
N (casos)	[2976]	[2976]	[2977]	[3005]	[3011]	[2973]	[3011]	[3011]

Notes: Tots els valors son significatius al 0,1%

Conducció de risc: Escala de 0 a 3 segons la suma del dels valors: "Conduir ciclomotor sense casc", "sense permís de conduir", o "després del beure alcohol".

Vandalisme: Escala 0-2 segons la suma dels valors "destruir mobiliari urbà", i "orinar al carrer"

Petita delinqüència: Escala de 0 a 3 segons suma dels valors "portar navalla", "robar en botiga o centre comercial", "robar a un company de la escola"

Consum regular d'alcohol: Consumir dos cops al mes o més.

Consum regular de "porros": Fumar dos o més al mes.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Panel de Famílies i infància 2008, CIIMU

9.5. Efecte de l'entorn en les conductes

Aquest apartat analitza la forma en que les condicions de l'entorn veïnal, escolar i d'amics del jove influeixen en la probabilitat de tenir conductes desordenades. Es construeixen tres models de regressió logística; un per a cada entorn. Els models inclouen un seguit de variables sociodemogràfiques de control que els estudis identifiquen com a rellevants (gènere, edat, progenitors immigrants, i nivell d'estudi dels pares).

En primer lloc s'analitza l'efecte de l'entorn veïnal de l'enquestat (taula 9. 3). Es fan servir dos indicadors: la percepció que té l'enquestat que hi ha un dèficit d'equipaments, i que es consumeixen drogues al barri on viu. Tal i com prediu la literatura, les dades mostren un efecte més gran del segon (factor relacional) que del primer (factor estructurals). La forma en que s'organitza la vida col·lectiva i les pautes de relacions expliquen més les conductes desordenades que els aspectes estructurals. La falta de serveis pot estar mesurant marginalitat. Això explicaria l'efecte una mica més gran en els consums de substàncies. Però és la presència de drogues al veïnat la que dificulta, i molt, un comportament adequat a l'espai públic. Lògicament, l'efecte és més gran en les conductes de consum, però també afecta a la resta fins el punt de duplicar-ne la probabilitat. Hi ha doncs, un efecte de rerefons. El consum regular de haixix o marihuana casi es triplica. Crida l'atenció que les drogues provoquen no solament un deteriorament en les relacions, sinó també un deteriorament físic del barri a través del vandalisme, i social via delinqüència.

Malgrat tot, el predictor més important dels consums de substàncies és l'edat. Les dades il·lustren el nivell de normalització que ha assolit el consum d'alcohol i, fins a cert punt, el de "porros". El risc de ser un consumidor regular de haixix es duplica al passar dels 15-16 anys (3,6) als 17-19, anys (6,0). El consum d'alcohol segueix un patró similar, però molt més accentuant a nivell d'edat i menys a nivell de gènere. La taula mostra clarament com el consum de alcohol s'inicia entre els 15-16 anys (4,9) i es generalitza als 17-19 (12,8). Les raons de probabilitat són en relació a la franja de 12-14 anys, moment en el que pràcticament no s'ha iniciat el consum. Lògicament, l'edat també explica la conducció de risc donat que, entre els 17 i 19 anys, comencen a conduir motocicletes. Una dada molt significativa és que pràcticament no hi ha diferències de gènere ni en el consum d'alcohol, ni la conducció de risc, ni la petita delinqüència (pel tipus de delictes triats). Només el vandalisme és una conducta clarament masculina. Un altre aspecte a comentar és que el nivell d'estudis dels pares (i potser la classe social) només pal·lia una mica el consum d'alcohol i la conducció de risc de motos. Els estudis universitaris dels pares (en contrast amb el grup que té estudis primaris) accentuen una mica el consum de porros. Els progenitors amb estudis intermitjos tampoc eviten les conductes vandàliques i delictives. És a dir, moltes conductes es produeixen a totes les classes socials. Tal i com preveu la literatura, els

fills d'immigrants clarament no protagonitzen cap de les conductes desviades que s'estudien. Cal pensar que són fills d'immigrants que porten poc temps a Catalunya. Crida l'atenció que estan particularment fora del consum de substàncies que tant afecten al joves autòctons.

Taula 9.3. Probabilitat de conductes desordenades dels joves segons els seus trets sociodemogràfics i del seu entorn veïnal

	Vandalisme	Petita delinqüència	Conducció de risc	Consum regular d'alcohol	Consum regular de "porros"
Consum de drogues al barri	2,548 ***	2,115 ***	1,700 ***	2,240 ***	2,963 ***
Dèficit d'equipaments al barri	1,135	1,098	1,271 **	1,316	1,350
Gènere masculí	3,717	1,110	1,807 ***	0,890	1,487 *
Edats de 15 i 16 anys	1,009	1,240	1,297	4,908 ***	3,583 ***
Edats de 17 a 19 anys	0,996	1,454 *	2,109 ***	12,781 ***	6,033 ***
Pare o mare immigrant	0,427 **	0,540 **	0,613 **	0,398 **	0,396
Pare amb estudis secundaris	1,289	1,201	0,870	0,890	1,149
Pare amb estudis universitaris	1,001	1,170	0,666 ***	0,960	1,228
Constant	0,046	0,139	0,320	0,019	0,011
R ² de Nagelkerke	0,141	0,049	0,086	0,157	0,123
Nombre de casos	2.588	2.600	2.601	2.599	2.615

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància 2008*, CIIMU.

L'entorn escolar es mesura fonamentalment per les situacions d'indisciplina i desordre que es donen a les classes (taula 9.4). En línia amb el que preveu la literatura especialitzada, la seva influència directa sobre les conductes desviades individuals és moderada. Però aquesta també destaca que l'efecte escola és major en combinació amb altres entorns i, particularment, amb el grup d'iguals. En general, s'aprecia una lleugera vinculació entre desordre a la escola i al carrer. L'efecte més clar es en el consum de haixix (1,8), una practica particularment gregària. El consum de haixix és la conducta on més influeix un context escolar advers. La influència és important, fins i tot controlant per altres variables amb fort poder explicatiu com són l'edat i el gènere. Així doncs, els joves que tinguin amics consumidors i vagin a escoles amb problemes, poden tenir nivells alts de consum. També hi ha un efecte discret sobre la participació en activitats de petita delinqüència (1,5) i el vandalisme (1,4). En particular, la petita delinqüència troba en l'ambient escolar un reforç comparable al de l'edat. També s'ha de tenir en compte que un dels indicadors del delictes són el robatoris a la pròpia escola. Introduir l'escola no altera pràcticament els efectes que tenien la resta de les variables en relació al barri. Únicament el pes de lo maculé en el vandalisme és ara una mica més gran al canviar el veïnat per l'escola. Una vegada més, troben que ser fill d'immigrant és un factor que disminueix la probabilitat de que es donin aquestes conductes.

Taula 9.4. Probabilitat de conductes desordenades dels joves segons els seus trets sociodemogràfics i del seu entorn escolar

	Vandalisme	Petita delinqüència	Conducció de risc	Consum regular d'alcohol	Consum regular de "porros"
Situacions d'indisciplina a l'escola	1,422 ***	1,489 ***	1,298 ***	1,376 ***	1,799 ***
Gènere masculí	3,982 ***	1,167	1,841 ***	0,930	1,620 ***
Edats de 15 i 16 anys	1,069	1,254 **	1,322 **	5,037 ***	3,703 ***
Edats de 17 a 19 anys	1,084	1,534 **	2,154 ***	13,449 ***	6,665 ***
Pare o mare immigrant	0,459 *	0,569 *	0,631 **	0,402 **	0,410
Pare amb estudis secundaris	1,238	1,120	0,840	0,804	1,003
Pare amb estudis universitaris	0,993	1,151	0,661 ***	0,932	1,207
Constant	0,039	0,103	0,289	0,018	0,007
R2 de Nagelkerke	0,130	0,061	0,085	0,148	0,137
Nombre de casos	2.576	2.588	2.589	2.586	2.602

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància* 2008, CIIMU.

Hi ha una gran coincidència en la literatura en el sentit que el grup d'iguals és el grup que més condiona les conductes del jove. Aquesta idea es veu confirmada amb les dades del present estudi (taula 9.5). En aquest cas s'utilitzen dos indicadors: si els amics tenen conductes desordenades i si prenen drogues. Es produeix un fenomen interessant: els amics amb conductes desordenades provoquen conductes desordenades com ara vandalisme (1,7) o delinqüència (1,6). En canvi, els que prenen drogues tenen una influència negativa en totes les conductes. L'efecte més important és en el consum de haixix (3,0) i alcohol (2,5), però també en el trànsit (1,7), vandalisme (1,6), i petita delinqüència (1,5). Des d'aquesta perspectiva, el consum elevat de haixix és un problema de salut, però també de seguretat i convivència. Aquesta visió contrasta amb altres que li resten importància. El gran pes del grup d'iguals en el model fa que l'efecte de variables com l'edat perdin força explicativa i, en alguns casos, significativitat. En particular, els coeficients de consum d'alcohol i porros cauen espectacularment, sobretot en la banda dels 17-19 anys. Això vol dir que la seva força explicativa davant les drogues es deu, en bona mesura, a la influència del grup d'iguals. Aquest fet és important tindre'l en compte. En canvi, la variable gènere surt reforçada ja que estem parlant d'amics.

Taula 9.5. Probabilitat de conductes desordenades dels joves segons els seus trets sociodemogràfics i del seu entorn d'amistats

	Vandalisme	Petita delinqüència	Conducció de risc	Consum regular d'alcohol	Consum regular de "porros"
Amics amb conductes desordenades	1,689 ***	1,583 ***	1,152	0,914	1,098
Amics que prenen drogues	1,614 ***	1,506 ***	1,709 ***	2,543 ***	3,008 ***
Gènere masculí	4,342 ***	1,211	2,068 ***	1,052	1,981 ***
Edats de 15 i 16 anys	0,813	1,049	0,968	2,936 ***	2,047 *
Edats de 17 a 19 anys	0,648	1,032	1,204	5,373 ***	2,222
Pare o mare immigrant	0,441 *	0,588	0,763	0,517	0,709
Pare amb estudis secundaris	1,241	1,132	0,817	0,764	1,017
Pare amb estudis universitaris	1,002	1,153	0,633 ***	0,885	1,236
Constant	0,040	0,126	0,298	0,011	0,004
R2 de Nagelkerke	0,202	0,110	0,177	0,329	0,326
Nombre de casos	2.602	2.613	2.614	2.611	2.626

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància* 2008, CIIMU.

Per tal de comprovar si el barri i l'escola conserven els seus efectes significatius davant dels amics, s'afegeix la variable amics amb conductes desordenades a les equacions originals de barri i escola. El primer a destacar és que les raons de probabilitat de les conductes desordenades d'amics gairebé no s'alteren ni en un cas ni en l'altre. Això vol dir que és una variable sòlida que conserva la seva força explicativa, fins i tot quan es tenen en compte altres contextos. En relació al barri, la variable "dèficit d'equipaments" tampoc varia gaire. En canvi, la variable "haver vist consumir drogues al barri" perd una part de la seva capacitat explicativa, malgrat que conserva la seva significació. És a dir, el seu efecte és menor quan es controla pel grup d'iguals. L'efecte és lògic si es pensa que tenir amics que consumeixen drogues i haver vist consumir al barri correlacionen força. La variable edat baixa en capacitat, a diferència de la variable gènere que, per les raons ja explicades, augmenta. En definitiva, l'efecte negatiu dels barris amb drogues es mantenen estadísticament significatius inclús controlant per una variable tant potent com el grup d'iguals. La probabilitat de consumir porros (2,1) i participar en actes vandàlics (2,0) es duplica i augmenta molt la delinqüència (1,8) i el consum d'alcohol (1,7). Els resultats confirmen plenament la importància que tenen l'ordre ambiental local i la qualitat de les relacions veïnals en la conducta de les persones que hi viuen.

L'efecte de l'entorn escolar en les conductes desordenades cau una mica quan es controla pel grup d'iguals. Malgrat tot, les escoles amb problemes de desordre a les aules incrementen moderadament la probabilitat de consum de haixix (1,5), delictes (1,3), i vandalisme (1,2). Això confirma plenament la literatura que identifica un efecte moderat de l'ambient escolar que creix sota la influència d'altres factors contextuais negatius (barri, grup d'iguals etc.). També apunta cap a l'idea que el desordre a les aules transcendeix fora dels seus murs. Fa falta més recerca per avaluar en quina mesura l'ordre a les aules pot millorar les conductes al carrer.

En definitiva, les dades confirmen plenament les recerques prèvies sobre la gran capacitat de l'entorn d'amistats per a condicionar les conductes desordenades dels joves. Aquest condicionament agafa tot tipus de conductes, però és especialment rellevant en el cas dels consums de derivats del cànnabis ("porros") i alcohol. L'efecte del grup d'iguals és prevalent i s'ha d'aïllar per tal de veure l'efecte net del barri o de l'entorn escolar. El barri és, per si mateix, un context important. Ho és més per el tipus de situacions socials que es donen que per qüestions més estructurals. Un veïnat amb drogues complica negativament les conductes dels joves. El desordre crida al desordre. L'escola s'ha revelat com un context que té certa importància. L'efecte d'una mala escola no és espectacular en si mateix, però en unió amb altres influències negatives és capaç de deteriorar força diversos fronts conductuals.

9.6. Importància de la relació pares-fills

Les teories de l'aprenentatge social donen una gran importància a la família com agent socialitzador. Normalment la veuen com una font d'influències positives per a la conducta del fill. Aquesta influència depèn fonamentalment de com es planteja i gestiona la relació. La literatura identifica tres dimensions importants en la relació pare-fills: la freqüència i intensitat del seu diàleg i comunicació, el grau de supervisió o control parental, i el protagonisme relatiu de pares i fills en la presa de decisions. La teoria preveu efectes positius en les conductes quan més comunicació i supervisió hi ha, i quan menys poder de decisió exclusiu té el fill. En aquest apartat s'introdueixen diferents dimensions de les relacions familiars en els models anteriors (taules 3, 4, i 5) i s'analitza quin efecte tenen per sí mateixes i com alteren els efectes de la resta de variables. És vol repassar com queda cada variable del model una vegada s'aïllen les qüestions relacionals. Comencem per la comunicació. A nivell popular, la comunicació entre pares i fills sovint es creu fonamental a l'hora de modelar certes conductes de la joventut. En canvi, les dades mostren una capacitat moderada per a prevenir les conductes desordenades. Els guanys en la raó de probabilitat són entre un 10% i un 15% de la raó de probabilitat respecte a quan no la hi ha. L'efecte més atenuant es dóna en el consum de haixix (al voltant del 15% de reducció). Per a la resta, l'efecte és semblant (-10%). Una característica de la comunicació és que, al introduir-la en el model, no altera significativament la resta de variables del model. És a dir, els seus efectes són relativament independents d'elles. L'efecte d'un entorn veïnal on hi ha drogues en les diferents conductes reprovables es manté pràcticament igual amb independència de la comunicació. Únicament, en un context així, augmenta molt lleugerament el pes del factor edat en el consum de alcohol i de tabac. Dit d'altra forma, pesa un xic més l'edat com a factor explicatiu. Quan els problemes del barri venen per un dèficit d'equipaments, a igual comunicació, l'edat pesa encara una mica

més. En canvi, en aquests casos, millora una mica més encara la capacitat de prevenció de conductes negatives dels fills que ja tenen les famílies immigrants.

La comunicació a casa tampoc altera l'efecte net de l'ambient escolar. D'altra banda, es torna a repetir aquí el fenomen esmentat d'augment del pes de l'edat (especialment entre els més grans). En el cas de cercles d'amistats amb conductes desordenades, al controlar l'efecte comunicació, l'edat torna a guanyar una mica de capacitat explicativa. En definitiva, la comunicació amb els fills té, per si mateixa, un efecte positiu. Produeix una millora discreta en totes les conductes. El seu efecte és independent d'altres factors. L'única excepció, i tímida, és l'edat, especialment en relació als consums i a les edats més grans. És a dir, a igual nivell de comunicació, als 17-19 anys hi ha una mica més de probabilitat de consumir alcohol i "porros".

Per valorar l'efecte que té la supervisió paterna en les conductes dels fills es crea la variable grau de control dels pares. Aquesta variable recull el nombre de regles que imposen els pares com l'hora d'arribar a casa els caps de setmana, la tolerància respecte al consum de TV, o l'hora de anar a dormir. En general, aquesta variable, per si mateixa, té un efecte discretament positiu en la prevenció de conductes desviades. Aconsegueix reduccions entre el 2% i el 15% en les raons de proporcionalitat en comparació a quan no hi ha control. Funciona davant de totes les situacions analitzades, però més davant dels consums d'alcohol (-15%) i de derivats del cànnabis (-10%). Pel contrari, la capacitat de prevenir conductes delictives és més petita (-2%). Quan s'aïlla l'efecte edat de l'efecte control patern, l'efecte net de la primera en fumar "porros" i consumir alcohol baixa. Aquesta reducció és especialment rellevant per la franja de 17-19 anys, i en entorns de barri on hi ha consum de drogues i, encara més, dèficits d'equipaments. Davant entorns escolars negatius, l'efecte net de la edat en el consum de "porros" en aquesta edat també es redueix de manera significativa. El mateix es podria dir dels amics que tenen conductes desordenades. Si els amics prenen drogues, la reducció és una mica més discreta, però encara significativa. Pel que fa a la resta de conductes desviades, a igual control patern, l'efecte edat en conductes delictives i de conducció de risc de motocicletes cauen sobre un 10% per a quasi tots els entorns. En definitiva, el control té, per si mateix, un efecte positiu similar al de la comunicació. Però, a diferència d'aquesta, és una mica més útil per unes conductes que per altres. Ho és més pels consums de substàncies (especialment l'alcohol), que per la delinqüència.

La forma en que es prenen decisions a casa és la variable amb més capacitat de influir en les conductes del fill. La teoria preveu que els pitjors resultats es donen quan les decisions les pren el jove sense contar amb ningú. En la mesura en la que els pares intervenen, els resultats milloren. Per tal de confirmar aquesta predicció, s'introdueixen en els models tres variables noves: Els pares o mares que imposen els seus criteris als fills, els que els escolten però finalment decideixen ells, i els que

acostumen a prendre decisions conjuntes amb aquells. La raó de probabilitat de totes tres es calcula en contrast amb la situació en que els joves decideixen pel seu compte. Una primera conclusió és que, globalment, quan els pares participen en les decisions les conductes dels fills milloren. En la majoria de casos la probabilitat d'una conducta de risc baixa a la meitat o més. Una segona conclusió general és que determinades formules decisòries influeixen de forma desigual en cada tipus de situació. Davant casos de vandalisme o delinqüència -molt particularment en aquest cas les decisions conjuntes funcionen clarament millor que la resta. Actuar d'aquesta manera deixa la ràtio de delinqüència al voltant del 0,40. La fórmula també funciona pel consum de drogues i alcohol, malgrat que els pares que escolten als fills però que, al final, fan prevaldre el seu criteri, obtenen resultats una mica millors que quan les decisions són conjuntes (0,54 en front del 0,58). Les dades dels pares/mares que s'imposen sempre no son prou significatives però semblarien en general una mica pitjors. La lògica darrere aquestes xifres és que un component d'autoritat ben gestionada ajuda als pares a afrontar millor una varietat de situacions. Sembla que involucrar al jove i donar-li responsabilitat és molt important per prevenir situacions de delinqüència. En canvi, una postura parental més autoritària, però escoltant al fill, funciona millor en els casos de consum d'alcohol i haixix.

Quan es controla la forma en que es prenen les decisions a la llar, els efectes d'altres variables s'alteren força. És a dir, abans d'aïllar-lo, bona part de l'efecte d'aquestes variables es deu a la pressa de decisions. On més es nota és en les conductes de consum. El cas del consum de haixix és espectacular. Quan s'aïlla l'efecte pressa de decisions, el pes de l'edat (i més en la franja dels 17 als 19 anys) es duplica amb independència de l'entorn que es tracti (de barri, escolar, o grup d'iguals). Dit d'una altra manera, si no tinguessin en compte el rol patern o matern en la pressa de decisions, la variable edat seria el doble d'important en el consum de "porros". Aquest efecte multiplicador es veu en tots els entorns, però, més clarament en barris on hi ha droga o davant d'amics que prenen drogues. En canvi, aïllar l'efecte de l'autoritat paterna altera poc la probabilitat de consum d'alcohol associat a la edat. Paradoxalment ho fa disminuir una mica i tot. És a dir, per a una mateixa edat, la família en les seves decisions quotidianes, com a hipòtesi, podria estimular una mica el consum d'alcohol. Això no és tant sorprenent si es considera que el consum d'alcohol està molt acceptat socialment. Com a resum, cal destacar la gran importància que té la presència de la família en les decisions que afecten a la vida del jove. La potencia d'aquesta variable altera força l'efecte edat. Escoltar als fills és positiu en totes les situacions però, davant del consum de haixix, és més eficaç que els pares decideixin més. En canvi, davant, la delinqüència funciona millor compartir més la responsabilitat.

En els anàlisis anteriors s'ha estudiat l'efecte de les variables "comunicació", "control", i "pressa de decisions en les conductes dels fills". Però aquestes variables no funcionen aïlladament, sino que, a la vida real, es combinen entre sí configurant estils

de relacions familiars. El present estudi crea la variable “estils de relació familiar” a partir d'aquestes tres variables bàsiques. Es distingeix entre famílies “autoritàries”, “autoritatives”, “permissives”, i “negligents” (Macoby i Martin, 1983; Lamborg et al., 1991). Una família “autoritària” és aquella en la que hi ha alt control, poca comunicació, i els pares, o bé imposen les seves decisions, o bé tenen la darrera paraula. En un estil “autoritatiu” trobem, conjuntament, una alta comunicació i control, al costat de modes de prendre decisions on els pares tenen protagonisme ja sigui per que imposen, tenen la última paraula o prenen decisions compartides amb el fill. Una família “permissiva” manté un grau de comunicació i control baix, i les decisions es prenen pel fill sense comptar amb ningú, o bé conjuntament, o escoltant als fills. Finalment, una família “negligent” combina baixa comunicació, baix control, i un protagonisme elevat del fill en la presa de decisions.

Es crea un nou model per a cada un dels entorns estudiats en el que s'introdueixen les variables dicotòmiques que identifiquen famílies “autoritàries”, “autoritatives”, i “permissives”. Les seves raons de probabilitat es calculen en contrast amb les “negligents”. Els resultats únicament són significatius pel cas de les famílies “autoritatives”. El nou model acredita que les variables familiars són claus per explicar els comportaments desordenats. Quan controlem per aquest tipus de variable, la capacitat explicativa d'altres variables referides a l'entorn de l'adolescent perd pes.

Aquests resultats confirmen la idea essencial i ben establerta que les relacions familiars són un factor important de cara a modelar la conducta dels fills. Aquestes relacions presenten diferents besants amb diferents efectes. La comunicació és útil davant el consum de haixix. Cal parlar del tema si es vol prevenir. També és positiva davant la resta de conductes estudiades, però no té l'efecte crucial que, a vegades, se li atribueix. El control dels fills per part dels pares resulta més beneficiós per contenir el consum de substàncies que per evitar altres conductes censurables. Es diria que recolzar al fill, fixar unes regles, o tenir un coneixement de les seves activitats és una bona forma de evitar dependències. En canvi, aquest controls difícilment eviten les petites conductes delictives. Un motiu és que són menys visibles per a la família. La variable relacional més influent per a canalitzar conductes és el protagonisme dels membres familiars en la presa de decisions que afecten al fill. Aquí la recepta és procurar que els pares tinguin un rol actiu en elles. Davant les addiccions, cal que pares i mares escoltin l'adolescent, però mantinguin la darrera paraula. En canvi, davant conductes com el vandalisme o la delinqüència, cal donar més responsabilitat al noi/a. Donat que es tracta de comportaments deliberats, sembla que aquesta coresponsabilitat podria ajudar. En canvi, donat el pes del grup d'iguals en el consum de substàncies, es fa necessària una postura paterna o materna amb més autoritat. El model de família “autoritativa” seria el més reeixit. De tota manera, i a diferència del que apunta certa literatura, els resultats mostren que l'efecte positiu no és més gran que el que té l'estil de presa de decisions per si mateix. Finalment, una dada a

destacar és que l'efecte que tenen les relacions familiars és bastant autònom i no es combina massa amb el d'altres variables. L'única excepció és l'edat (més quan més adult), que és la variable més associada amb les conductes desviades. Aquest fet, pot estar indicant que la importància d'aquestes relacions familiars és més determinant a mesura que el jove s'allunya de la adolescència i entra en la joventut. També és precisament l'època en que és més difícil gestionar-les.

9.7. La família com a correctora d'entorns negatius

Les anàlisis anteriors confirmen la importància de la família com a modeladora de les conductes dels fills, i identifiquen un model "autoritatiu" com el que obté els millors resultats. Una clau de l'èxit és que els pares conservin protagonisme en la presa de decisions que els afecten. Però les influències familiars es donen al mateix temps que les d'altres agents socialitzadors. Aquest apartat analitza fins a quin punt les influències positives d'aquests models de relacions familiars poden compensar o corregir les negatives d'un entorn veïnal, escolar, o d'amics inadequat. Per fer-ho, introduïm en els models, la interacció entre aquest entorn i el model de relacions "autoritatives"; també la interacció entre entorn i els estils de presa de decisions. Les raons de probabilitat de la interacció inferiors a 1, indiquen que l'efecte positiu de l'entorn sobre la conducta queda minorat per l'estil parental. A continuació es mostren només les taules que donen valors significatius en les interaccions.

La taula 9.6 mostra d'interacció entre l'indisciplina a l'entorn escolar i el model "autoritatiu" de relació pares-fills. Ho fa per dos conductes concretes: les conductes de risc en el trànsit i el consum regular d'alcohol. En relació a la primera, destaquem que una escola amb nivells elevats d'indisciplina incrementa la probabilitat de conductes de risc en la conducció. Pel contrari, un estil parental "autoritariu" redueix aquesta probabilitat. Quan introduïm la interacció entre aquestes dues variables resulta que aquest model de relació familiar té un efecte corrector sobre l'efecte de l'entorn escolar. És a dir, tenir família "autoritativa" redueix l'efecte d'un entorn escolar amb situacions d'indisciplina pel que fa a les conductes de risc en la conducció de vehicles dels joves. Quan considerem el consum regular d'alcohol, veiem un situació semblant. Altre cop, l'estil familiar autoritatiu té un efecte reductor important respecte al negligent. En la interacció d'aquestes dues variables, la família té un efecte corrector notori que compensa en gran part (però no totalment) l'efecte escola en el consum regular d'alcohol entre els joves. En definitiva, la família té una capacitat important de corregir les implicacions d'una escola dolenta. Malgrat tot, no ho aconsegueix completament ni pel que fa a la conducció de risc, ni al consum d'alcohol.

Taula 9.6. Interacció entre l'entorn escolar i l'estil autoritatiu de relacions per a les conductes de conducció de risc i consum d'alcohol

	Conductes de risc en el trànsit		Consum regular d'alcohol	
	Model original	Model amb interacció	Model original	Model amb interacció
Gènere masculí	1,759 ***	1,765 ***	0,908	0,908
Edats de 15 i 16 anys	1,288	1,291 *	4,758 ***	4,780 ***
Edats de 17 a 19 anys	2,065 ***	2,082 ***	12,233 ***	12,400 ***
Pare o mare immigrant	0,605 ***	0,602 **	0,394 **	0,392 **
Pare amb estudis secundaris	0,859	0,857	0,800	0,795
Pare amb estudis universitaris	0,684 ***	0,681 ***	0,957	0,952
Situacions d'indisciplina a l'escola	1,291 ***	1,345 ***	1,369 ***	1,432 ***
Família autoritària	0,874	0,876	0,756	0,758
Família autoritativa	0,627 ***	0,824	0,571 **	0,881
Família permissiva	0,814 *	0,812 *	0,939	0,939
Interacció entorn escolar i estil autoritatiu		0,830 *		0,768 *
Constant	0,366 ***	0,343 ***	0,024	0,022
R2 de Nagelkerke	0,092	0,094	0,155	0,157
Nombre de casos	2.579	2.579	2.576	2.576

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància 2008*, CIIMU.

Taula 9.7. Interacció entre el grup d'iguals i l'estil autoritatiu de relacions per a la conducta de consum d'alcohol

	Consum regular d'alcohol	
	Model original	Model amb interacció
Gènere masculí	0,899	0,906
Edats de 15 i 16 anys	5,375 ***	5,461 ***
Edats de 17 a 19 anys	14,308 ***	14,545 ***
Pare o mare immigrant	0,360 ***	0,361 ***
Pare amb estudis secundaris	0,835	0,843
Pare amb estudis universitaris	0,959	0,960
Amics amb conductes desordenades	1,867 ***	2,073 ***
Família autoritària	0,804	0,802
Família autoritativa	0,589 **	0,679 *
Família permissiva	0,986	0,992
Interacció grup d'iguals amb conductes desordenades i estil autoritatiu		0,399 *
Constant	0,030	0,028
R2 de Nagelkerke	0,152	0,156
Nombre de casos	2.602	2.602

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància 2008*, CIIMU.

La taula 9.7 torna a incidir en l'efecte corrector d'un estil parental "autoritatiu" en el consum regular d'alcohol. Però ara ho fa respecte les influències del "peer group" (grup d'iguals). D'una banda, i com s'ha indicat anteriorment, les conductes desordenades dels amics tenen un efecte estimulador en el consum regular d'alcohol.

Aquest efecte és superior a l'efecte des-incentivador de la família "autoritativa" (que ja és força elevat). Però, en la interacció entre aquestes dues variables, es mostra clarament que aquest model familiar corregeix completament l'efecte del grup d'iguals en el consum regular d'alcohol entre els joves. Aquest resultat confirma l'important marge d'actuació de la família respecte al consum d'alcohol. Aquesta capacitat de control és més gran respecte als amics, que respecte a l'escola.

Els models de presa de decisions familiars són importants com a element corrector de eventuais conductes negatives dels joves. La taula 9.8 mostra que un entorn veïnal on es visualitzen situacions amb drogues té un efecte molt important afavorint petites conductes delictives juvenils. En canvi, un model de presa de decisions familiars en que els pares escolten al fill/a però, al final, fan prevaldre les seves decisions (respecte a quan els joves ho fan) té un efecte de contenció d'aquestes conductes. Tot i que aquest últim efecte és més reduït que el del barri (i de diferent signe), veiem en la segona regressió, amb la interacció ja incorporada, com es produeix un efecte de correcció notable entre aquestes dues variables. És a dir, que el model impositiu dels pares en la presa de decisions redueix gran part de l'efecte que té viure en un barri conflictiu en la probabilitat de que els joves es vegin involucrats en delictes menors. De tota manera, la família no arriba a anular completament l'efecte del barri. No se sap si un model de decisions conjuntes o un model on s'escolta als fills però decideixen els pares, obtindria millors resultats. Aïlladament, aquests models tenen un efecte reductor més gran que l'estudiat. Però les seves interaccions no són prou significatives pel cas de la delinqüència.

La taula 9.9 agafa com variable dependent la conducció de risc de vehicles (motocicletes). Es pregunta si les relacions familiar compensen el pes del barri en aquest tipus de conductes. Efectivament, viure en un barri amb consum de drogues té un efecte positiu en la conducció de risc dels joves. Per contrari, tenir un model de pares que escolten però prenen ells les decisions importants (sempre envers quan són els joves els qui acaben decidint), té un efecte preventiu sobre aquestes conductes i, a més, corregeix gran part de l'efecte de l'entorn veïnal. En aquest, cas l'eficàcia de la tutela paterna respecte a l'accés i hàbits d'ús de les motocicletes sembla força determinant.

Taula 9.8. Interacció del consum de drogues al barri i l'estil impositiu de presa de decisions per a conductes delictives

	Conductes delictives	
	Model original	Model amb interacció
Gènere masculí	1,132	1,129
Edats de 15 i 16 anys	1,310 *	1,304 *
Edats de 17 a 19 anys	1,486 *	1,485 *
Pare o mare immigrant	0,505 **	0,498 ***
Pare amb estudis secundaris	1,201	1,206
Pare amb estudis universitaris	1,194	1,197
Consum de drogues al barri	1,942 ***	2,088 ***
Pares que imposen decisions	0,636	0,845
Pares que escolten al fill però decideixen ells	0,493 ***	0,494 ***
Decisions conjuntes pares-fill	0,391 ***	0,392 ***
Interacció de drogues al barri i estil impositiu		0,559 *
Constant	0,297	0,287
R2 de Nagelkerke	0,059	0,061
Nombre de casos	2.512	2.512

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància* 2008, CIIMU.

Taula 9.9. Interacció del consum de drogues al barri i l'estil consultiu de presa de decisions per a conductes de risc en el trànsit

	Conductes de risc en el trànsit	
	Model original	Model amb interacció
Gènere masculí	1,804 ***	1,801 ***
Edats de 15 i 16 anys	1,338 **	1,341 **
Edats de 17 a 19 anys	2,097 ***	2,104 ***
Pare o mare immigrant	0,610 **	0,613 **
Pare amb estudis secundaris	0,864	0,861
Pare amb estudis universitaris	0,680 ***	0,678 ***
Consum de drogues al barri	1,644 ***	1,907 ***
Pares que imposen decisions	0,785	0,785
Pares que escolten al fill però decideixen ells	0,688 *	0,792
Decisions conjuntes pares-fill	0,579 **	0,585 **
Interacció drogues al barri i estil consultiu		0,705 *
Constant	0,533	0,500
R2 de Nagelkerke	0,085	0,087
Nombre de casos	2.513	2.513

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

 Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància* 2008, CIIMU.

La taula 9.10 manté la mateixa variable dependent, riscos en el trànsit, però, aquest cop, es pregunta per l'efecte de la qualitat de les infraestructures del barri. En aquest cas, viure en un barri amb un entorn de dèficit o baixa qualitat d'equipaments

produeix un efecte modest, però estadísticament significatiu. Aquest cop el major efecte corrector el produeix la presa de decisions conjunta entre els pares i els joves. Com es pot observar en la interacció entre aquestes dues variables, aquest model aconsegueix reduir completament l'efecte negatiu que provoca un entorn veïnal deficitari en els hàbits de conducció dels joves. Aquest exemple i l'anterior mostren que el efectes d'un entorn veïnal poc constructiu (en aquest cas en la conducció de vehicles) pot ser corregit mitjançant models familiars que reserven capacitat decisòria als pares al mateix temps que s'escolta al jove o, fins i tot, co-participa en la presa de decisions.

Taula 9.10. Interacció entre el dèficit d'equipaments al barri i l'estil de presa de decisions conjuntes per a conductes de risc en el trànsit

	Conductes de risc en el trànsit	
	Model original	Model amb interacció
Gènere masculí	1,888 ***	1,903 ***
Edats de 15 i 16 anys	1,402 ***	1,405 ***
Edats de 17 a 19 anys	2,287 ***	2,284 ***
Pare o mare immigrant	0,642 *	0,628
Pare amb estudis secundaris	0,834 *	0,822 *
Pare amb estudis universitaris	0,663 ***	0,656 ***
Dèficit d'equipaments al barri	1,178 *	1,413 ***
Pares que imposen decisions	0,811	0,81
Pares que escolten al fills però decideixen ells	0,678 *	0,678 *
Decisions conjuntes pares-fills	0,57 ***	0,696 *
Interacció dèficit d'equipaments i decisions conjuntes		0,636 *
Constant	0,573	0,528
R2 de Nagelkerke	0,071	0,075
Nombre de casos	2.523	2.523

Nivell de significació: * p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,001.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i infància* 2008, CIIMU.

9.8. Conclusions i recomanacions

L'objectiu del present treball és analitzar la importància de la família com correctora de conductes problemàtiques dels fills, i com a compensadora d'influències negatives del seu entorn immediat. Totes les conductes analitzades es donen amb certa freqüència entre els joves entre 12 i 19 anys. La prevalença va des de el 6% de la població que fuma "porros" de forma habitual al 33% que declara algun acte de vandalisme o de conducció de risc de motos alguna vegada. En aquest sentit, hi ha un perfil de conductes transgressores característic d'aquestes edats (a altres edats, hi ha altres perfils). El factor edat té un pes important en totes les anàlisis de regressió fets i per a totes les conductes, però molt més pel consum de substàncies. En particular, en la franja entre els 17 i 19 anys la probabilitat es dispara. El factor gènere (ser home) és

molt marcat pel vandalisme i, en menor mesura per a la conducció de risc i el consum de haixix. Una qüestió important és que aquestes conductes desviades no es poden considerar com a característiques d'una classe social determinada. Quan s'observa l'efecte del nivell d'estudis dels pares, no hi ha massa diferències entre els pares amb estudis secundaris i universitaris respecte als primaris. L'únic factor protector important que s'ha trobat és el ser fill de pares immigrants. En aquests casos, el nivell d'implicació en actes desviats es redueix a la meitat per a quasi totes les conductes estudiades. Per altra banda, la majoria d'aquestes no són massa greus en sí mateixes. Un factor de risc addicional ve donat, en molts casos, per la seva repetició, i pel fet que estiguin connectades entre elles. És el cas de la relació estreta entre el consum regular d'alcohol i de haixix, o d'una certa correlació entre aquest últim, altres drogues, i la conducció de risc motocicletes o el vandalisme. Un altre exemple és la connexió important entre conducció de risc, vandalisme, i petita delinqüència. La interconnexió i concentració d'aquestes conductes, i el gran pes que té la variable edat fa pensar que cal fer actuacions polítiques juvenils integrals i no tant adreçades a conductes aïllades en particular. Altra recomanació des de el punt de vista de les polítiques d'immigració és estudiar més els mecanismes que protegeixen als fills dels immigrants nous. Una vegada entenem millor aquests mecanismes, cal incidir en actuacions per allargar el seu efecte tenint en compte que, amb el temps, els joves nous s'exposen als models de conducta dels joves autòctons.

Bona part de la vida dels joves es desenvolupa entre el barri, i l'escola com entorns més generals, i els amics i la família, com a referents més propers. La correlació que es troba entre les carències estructurals del barri (equipaments, en aquest cas) i les conductes desviades és modesta. Això no és tan estrany. Tal i com senyalen els estudis basats en la teoria de la desorganització social, els efectes del barri arriben principalment a través de la conducta col·lectiva (eficàcia col·lectiva, capital social etc.). És precisament per això que el que hi hagi drogues al barri empitjora tots els indicadors. Així, multiplica per tres la probabilitat que un jove fumi regularment haixix. També duplica el vandalisme, la petita delinqüència, i el consum d'alcohol. D'aquesta manera, la presència de drogues al barri es converteix en un predictor de la presència d'altres problemes. Fer recomanacions en aquest terreny no és fàcil. S'ha de tenir en compte que el consum de substàncies és, fonamentalment, un comportament juvenil gregari, estès i visible (més en el cas de l'alcohol). Actuacions prohibicionistes no resultarien efectives a la vista de l'associació amb la variable edat, influència dels amics, i de la dificultat de la vigilància. Una estratègia possible, però controvertida, és ordenar el consum d'alcohol vinculant-lo a àrees, esdeveniments o situacions concretes, i evitant el consum indiscriminat i públic. Una altra estratègia és enfortir la cohesió, les xarxes, i el capital social dels barris. Tot això redunda en revitalitzar les estructures del control social informal dels veïnats.

Un entorn escolar desordenat està, en general, feblement associat amb les conductes desviades dels joves. Només hi ha un cas en que la relació és forta (casi duplica la probabilitat en les equacions de regressió): les escoles amb problemes de disciplina a les aules són escoles on els joves consumeixen més haixix (pot ser també a la inversa). També hi ha una connexió petita, però significativa, entre desordre a les aules i consum d'alcohol, vandalisme i conductes delictives (moltes dintre de la mateixa escola). Comparativament, les situacions d'indisciplina a les aules no tenen un efecte tan directe com el que hi hagi droga al barri. L'enquesta no pregunta directament pel consum de drogues als col·legis. Però tenint en compte el gran efecte que té el consum de drogues al barri, la influència dels amics (molts són companys d'escola), i la important relació entre desordre a les aules i consum de haixix, cal esperar que, quan la droga entra en els col·legis, l'efecte pot ser major. El consumir drogues o fer petits delictes no es deu tant a que hi hagin entorns escolars i de barri desordenats, com a la presència de drogues (haixix en la majoria de casos) en aquests contextos. La combinació droga i desordre afavoreix que cert desordre pugui evolucionar a petit delicte. Aquesta és la tesi de l'anomenada teoria de les finestres trencades: el desordre crida a més desordre (Wilson i Kelling, 1982). Les recomanacions anirien, en aquest cas, cap a un major control de les drogues en la vida interna del col·legi. La dificultat està en que molt consum es fa a la sortida i es converteix en una qüestió ja del barri.

La literatura especialitzada coincideix, però, en que les influències més determinants de la conducta provenen de les relacions més directes. Els resultats obtinguts confirmen que companys i amics tenen una influència gran entre els adolescents i joves estudiats. Aquests resultats també mostren que la rellevància de les drogues multiplicant l'efecte negatiu dels entorns estudiats, es dona també en relació a les amistats. Tenir amics que prenen drogues augmenta significativament la probabilitat que es donin totes les conductes analitzades. Per tant, l'efecte negatiu del grup d'iguals on es pren drogues és generalitzat. Multiplica per tres la possibilitat de consumir haixix, per dos i mig la de beure alcohol, per 1,7 la conducció de risc, per 1,6 el vandalisme, i per 1,5 la petita delinqüència. L'efecte és superior al de tenir amics amb altres conductes desordenades (barallar-se, animar a desobeir als pares, ficar-se en embolics, i fumar). L'efecte negatiu d'aquest tipus d'amic es concentra en el vandalisme (1,7), i la petita delinqüència (1,6). Totes aquestes dades van en la línia del previst i recolzen l'idea de que els amics són canals fonamentals de transmissió de pautes de conducta al jove. Bona part de l'efecte dels entorns escola i barri es reforcen per aquesta via. Díficilment les polítiques públiques es poden enfocar cap a la gestió de les relacions d'iguals. El marge d'actuació s'incrementa quan parlem de la família.

Tant les teories de l'aprenentatge social (o socialització), com la de les oportunitats sostenen que els pares i mares són un focus fonamental d'influències en el jove. Aquestes poden ser tant negatives com positives. En aquest cas, l'estudi es

centra en les segones. Els resultats mostren que determinats trets de la relació pares-fill (en quant a comunicació, supervisió i control, i pressa de decisions) poden ser fonamentals per prevenir determinades conductes indesitjables del fill. La comunicació pares-fills es demostra útil per a tot tipus de situacions problemàtiques, malgrat que el seu efecte preventiu no és espectacular. Mantenir una bona comunicació és particularment important en el cas que el fill presenti un consum regular de “porros”. Aquesta comunicació s'emmarca dintre d'una estratègia de crear un clima de confiança. Quan més jove és el noi, més fàcil és i millor funciona.

En general, una actitud parental de supervisió i control obté uns resultats generals positius en totes les conductes. Malgrat tot, els controls funcionen millor davant el consum de substàncies (tant alcohol com “porros”), i a edats més joves quan l'influència dels grup d'iguals no és molt gran. Passar temps amb el fill és la forma més natural de control i té un efecte positiu. Els controls funcionen pitjor davant conductes menys manifestes. És per això que poden fer poca cosa davant de conductes delictives i vandàliques.

Qui i com es prenen les decisions que afecten als fills és una variable fonamental a l'hora de gestionar les seves conductes. En general, els resultat són millors en la mesura que els pares tenen un protagonisme en les decisions, i són molt negatius quan el perden completament i queden únicament en mans dels fills. En definitiva, els pares que fan valdre la seva autoritat, tenen menys dificultats amb els seus fills. Per tant, el fet que els pares, per diferents raons, perdin protagonisme en les decisions sobre la vida del fill té un cost familiar important. És més, la pèrdua del control dels fills implica, moltes vegades, més tensió en les relacions. Tot això és plenament congruent amb el que diu la literatura. Malgrat tot, els efectes varien segons com es gestiona aquesta autoritat, i el tipus de conducta desviada. Així, en el cas de conductes vandàliques o delictives, la fórmula més efectiva és prendre les decisions conjuntament pares i fills. És a dir, fent que també el fill assumeixi responsabilitat sobre el seu propi comportament. En canvi, en el cas de consum, la fórmula més idònia és escoltar al fill però deixar que els pares tinguin la darrera paraula. Aquesta actitud d'autoritat es complementa amb l'efecte positiu que també té el control parental. Aquestes postures fermes donen resultat, en bona mesura, per que contraresten la gran influència del grup d'iguals en els consums. La forma en que es prenen decisions a casa és una variable tant important que aconsegueix disminuir força l'efecte de l'edat en les conductes negatives estudiades, i molt particularment en el consum de haixix. Les variables comunicació, control, i pressa de decisions es combinen entre si creant models de relacions familiars. Una troballa central és que les famílies autoritatives (les que combinen, comunicació, control, i participació del pares en la pressa de decisions) aconsegueixen, en general, millors resultats. Això valida d'hipòtesis inicial que plantejava l'estudi. Malgrat tot, la variable pressa de decisions té un pes determinant.

L'objectiu central d'aquest estudi es analitzar fins a quin punt aquest elements o estils de relacions familiars, que es demostren positius per corregir conductes juvenils indesitjables, aconseguen reduir els efectes negatius ja comentats dels diferents entorns. En relació a l'ambient escolar, la literatura senyala que l'entorn escolar es combina amb altres entorns negatius multiplicant el seu efecte. Aquest estudi demostra que, de la mateixa manera, un model autoritatiu de relacions familiars pot contrarestar força (sense anul·lar-ho) l'efecte escola. Aquest és el cas de la conducció de risc i el consum d'alcohol, dues conductes ben diferents. Un cas molt interessant és l'efecte d'aquest model en el grup d'iguals i en relació al consum d'alcohol (on el grup ho és tot). L'evidència presentada suggereix que les famílies autoritatives aconseguen neutralitzar completament l'efecte pernicios del grup d'iguals.

En l'entorn veïnal, les dades mostren que les famílies que imposen les seves decisions neutralitzen parcialment l'efecte barri (i molt particularment, l'efecte de tenir consum de drogues al barri). Se suposa que quan els pares escolten al fills, però decideixen ells, que era el model més efectiu davant la delinqüència, l'efecte serà més gran. Però les dades no surten significatives en aquest cas. On sí es confirma un efecte corrector d'aquest estil familiar és en la conducció de risc de motocicletes. També es confirma que un estil de decisions conjuntes també neutralitza l'efecte d'un dèficit d'equipaments veïnals. En qualsevol cas, aquests resultats fan una contribució teòrica important ja que confirmen que les famílies configuren models d'interaccions que són tant importants com altres ja identificats a la literatura (xarxes relacionals, capital social...etc.).

Les implicacions que tenen aquest resultats per les polítiques juvenils, familiars i de seguretat són vàries. La primera reflexió a fer és que la família és un actor important no solament com a creadora d'entorns positius pels fills, si no també com a correctora de certes influències negatives d'altres entorns. El present estudi ho demostra per a alguns models familiars i problemes concrets. En la resta de casos, la manca de significació de les dades no permet arribar a més conclusions. Cal fer més estudis longitudinals amb mostres més grans per aprofundir en els resultats.

Es confirma que tant la família, com el grup d'iguals són les dues fonts fonamentals d'influència en els joves. Una mala gestió de les relacions familiars deixa més espai als amics com a referent. El present estudi considera els models de relacions familiars i no tant les condicions estructurals que els modelen. Això limita les possibilitats de fer recomanacions concretes per la intervenció pública. Les polítiques no poden influir directament en els models de relacions familiars. El que sí poden fer es crear les condicions adequades per afavorir-les. Un bon camí passa per enfortir l'autoritat paterna i materna creant programes per a la formació de pares. Aquest programes són particularment necessaris quan hi ha consum de substàncies, quan els

pares han perdut tot protagonisme en les decisions que afecten al fill, o quan el nivell de conflictivitat de les relacions pares-fills és alt. Els programes d'educació de pares haurien de destacar els aspectes de presa de decisions i estils de supervisió dels fills.

Com ja es senyala a la literatura, les majors possibilitats d'intervenció estan en la cooperació de la família i altres institucions en les que es belluga el jove. La comunicació i el treball conjunt entre les estructures d'autoritat familiars i escolars, s'ha demostrat positiva en diversos estudis. Resulta clau la coordinació entre els pares i els professors. Els resultats del present estudi permeten afirmar, a més, que aquesta cooperació reforça el marge de correcció de conductes que tenen les famílies (i també el de les pròpies escoles). L'organització d'activitats esportives, lúdiques o culturals en el temps d'oci és positiva per sí mateixa i, a l'hora, permet avançar en la batalla contra el consum de substàncies. Els resultats de l'estudi acrediten que el consum regular d'alcohol, sobretot, i el de haixix, en menor mesura, són els problemes més preocupants, no solament pels costos personals o sanitaris, si no també per que dificulten la gestió d'altres problemes (accidents de trànsit, violència, vandalisme...). L'estudi demostra com les millors estratègies de lluita no són necessàriament les de carrer, sinó, també, les de la cooperació entre institucions com la família i l'escola.

9.9. Referències bibliogràfiques

- Ainsworth, J.W. (2002). "Why Does It Take a Village? The Mediation of Neirgborhood Effects on Educational Achievement". *Social Forces*, 81(1): 117-152.
- Amato, P.R., i F. Fowler (2002). "Parenting Practices, Child Adjustment, and Family Diversity". *Journal of Marriage and Family*, 64(3): 703-716.
- Barnes, G. M., A. S Reifman,. M. P. Farrell, i B. A Dintcheff (2000). "The effects of parenting on the development of adolescent alcohol misuse: A six-wave latent growth model". *Journal of Marriage and the Family*, 62: 175 - 186.
- Barnes, G. M., i M. P. Farrell (1992). "Parental support and control as predictors of adolescent drinking, delinquency, and related problem behaviors". *Journal of Marriage and the Family*, 54: 763 -776.
- Barnes, Grace M., J. H. Hoffman, J. W. Welte, M. P. Farrell, i B. A. Dintcheff (2006). "Effects of Parental Monitoring and Peer Deviance on Substance Use and Delinquency", *Journal of Marriage and Family* 68: 1084-1104.
- Becerra, J. A. (2009). "Emoción expresada familiar y uso de drogas en jóvenes". *Health and addictions*, 9(2): 209-222.
- Brook, J. S., C. Nomura, i P. Cohen (1989). "A network of influences on adolescent drug involvement: neighborhood, school, peer and family". *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 115(1): 123-45.

- Brook, J. S., M. Whiteman, S. Finch, i P. Cohen (2000). "Longitudinally foretelling drug use in the late twenties: Adolescent personality and socialenvironmental antecedents". *Journal of Genetic Psychology*, 161: 37 - 51.
- Bursik, R.J. (1988). "Social Disorganization and Theories of Crime". *Criminology*, 26: 519-51.
- Bursik, R. J., i H. G. Grasmick (1993). *Neighborhoods and Crime*. Nueva York: Lexington.
- Comas, D. (2003). *Jóvenes y estilos de vida: valores y riesgos en los jóvenes urbanos*. Madrid: Injuve.
- Conger, R. D. i M. A. Rueter (1996). "Siblings, parents, and peers: A longitudinal study of social influences in adolescent risk for alcohol use and abuse" (1 - 29). A G. H. Brody (Ed.), *Sibling relationships: Their causes and consequences*. Norwood, NJ: Ablex.
- Dishion, T. J., G. R. Patterson, M. Stoolmiller, M. L. Skinner (1991). "Family, school, and behavioural antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers". *Developmental Psychology*, 27: 172 - 180.
- Donovan, J. E., i R. Jessor (1985). "Structure of problem behavior in adolescence and young adulthood". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53: 890 - 904.
- Drapela, L. A. (2006). "Investigating the Effects of Family, Peer, and School Domains on Postdropout Drug Use". *Youth and Society*, 37: 316-346.
- Elliott, D. S., D. Huizinga, i S. S. Ageton (1985). *Explaining delinquency and drug use*. Beverly Hills, California: Sage.
- Escario, J. J., R. Duarte, i J. A. Molina (2007). "Los amigos en las conductas de riesgo de los adolescentes aragoneses". *Documento de trabajo de la Fundación Economía Aragonesa (FUNDEAR)*, 38: 1-44
- Farrell, M. P., i G. M. Barnes (2000). "Family stress and adolescent substance abuse" (p. 208 -228). P. McKenry i S. J. Price (Eds.). *Family and change: Coping with stressful life events and transitions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Farrell, M. P., i G. M. Barnes (1993). "Family systems and social support: A test of the effects of cohesion and adaptability on the functioning of parents and adolescents". *Journal of Marriage and the Family*, 55: 119 - 132.
- Fletcher, A. C., N. Darling i L. Steinberg (1995). "Parental monitoring and peer influences on adolescent substance use" (259-271). J. McCord (Ed.), *Coercion and punishment in long-term perspectives*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Forrest, R. i A. Kearns (2001). "Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood", *Urban Studies*, 38(12): 2125-2143.

- Hawkins, J.D. (Ed.) (1996). *Delinquency and crime. Current theories*. New York: Cambridge University Press.
- Hawkins, J. D., R. F. Catalano i J. Y. Miller (1992). "Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention". *Psychological Bulletin*, 112: 64-105.
- Haynie, D. L., i D. W. Osgood (2005). "Reconsidering Peers and Delinquency: How do Peers Matter?". *Social Forces*, 84(2): 1109-1130.
- Johnston, L. D., P. M. O'Malley, J. G. Bachman i J. E. Schulenberg (2003). *Monitoring the Future: National Survey Results on Drug Use, 1975-2003*. Bethesda, MD: National Institute on Drug Abuse.
- Kandel, D. B. (1996). "The parental and peer contexts of adolescent deviance: An algebra of interpersonal influences". *Journal of Drug Issues*, 26, 289-315.
- Kirk, D.S. (2009). "Unraveling the Contextual Effects on Student Suspension and Juvenile Arrest: An Examination of School, Neighborhood, and Family Controls". *Criminology*, 47(2): 479-520.
- Kornhauser, R. (1978). *Social Sources of Delinquency*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kubrin, C.E., i R. Weitzer (2003). "New directions in social disorganization theory". *The Journal of research in crime and delinquency*, 40(4): 374-402.
- Kulis, S., F. Marsiglia, D. Sicotte, i T. Nieri (2007). "Neighborhood effects on youth substance use in a Southwestern city". *Sociological Perspectives* 50(2): 273-301.
- Lerand, S.J., M. Ireland, i I. W. Borowsky (2007). "A longitudinal Analysis of the Impact of Family, School and Neighborhood on Criminal Activity", Comunicació presentada al 2007 *Annual Meeting of the Society for Adolescent Medicine*.
- Macoby, E.E., i J.A. Martin (1983). "Socialization in the context of the family: Parent-child interaction" (11-101). P. H. Mussen, i E. M. Hetherington (Eds.), *Handbook of child psychology. Volum 4: Socialization, personality, and social development*. New York: Wiley.
- Markowitz, F. E., P. E. Bellair, A. E. Liska, i J. Liu (2001). "Extending Social Disorganization Theory: Modelling the Relationships Between Cohesion, Disorder and Fear". *Criminology*, 39(2): 293-319.
- McBroom, J. R. (1994). "Correlates of alcohol and marijuana use among junior high school students: Family, peers, school problems, and psychosocial concerns". *Youth and Society*, 26(1): 54.

- Morenoff, J., R.J. Sampson, i S. Raudenbush (2001). "Neighborhood Inequality, Collective Efficacy, and the Spatial Dynamics of Urban Violence." *Criminology*, 39: 517-560.
- Olson, D. H., J. Portner, i Y. Lavee (1985). *FACES III*. St. Paul: University of Minnesota.
- Patterson, G.R., i T.J. Dishion (1985). "Contributions of families and peers to delinquency". *Criminology*, 23:63-79.
- Rechea, C. (2008). *Conductas antisociales y delictivas de los jóvenes en España*. Madrid, Consejo General del Poder Judicial.
- Reifman, A., G.M. Barnes, B.A. Dintcheff, M.P. Farrell, i L. Uhteg (1998). "Parental and peer influences on the onset of heavier drinking among adolescents". *Journal of Studies on Alcohol*, 59: 311-317.
- Rodríguez, J.A. i L. Mirón (2009). "Grupos de amigos y conducta antisocial". Capítulo criminològic: *Revista de las disciplinas del Control Social*, 36(4): 121-149.
- Rollins, B.C., i D.L. Thomas (1979). "Parental support, power, and control techniques in the socialization of children" (317-364). W. R. Burr, R. Hill, F. I. Nye, i I. L. Reiss (Eds.), *Contemporary theories about the family: Vol. 1*. New York: Free Press.
- Sampson, R. i W. Byron Groves (1989). "Community Structure and Crime: Testing Social Disorganization Theory." *American Journal of Sociology*, 94: 774-802.
- Shaw, C. R. i H. D. McKay (1942). *Juvenile Delinquency in Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stark, R. (1987). "Deviant Places: A Theory of the Ecology of Crime", *Criminology* 25: 893-09.
- Taylor, R. B. (1996) "Neighborhood Responses to Disorder and Local Attachments: The Systemic Model of Attachment, Social Disorganization, and Neighborhood Use Value". *Sociological Forum* 11 (1): 41-74.
- Warner, B. D. i P. Wilcox (1997). "Local social ties in a community and crime model: Questioning the systemic nature of informal control". *Social Problems*, 44: 423-439.
- Wills, T.A., J. Mariani i M. Filer (1996). "The role of family and peer relationships in adolescent substance use" (521-549). G. R. Pierce, B. R. Sarason i I.G. Sarason (Eds.), *Handbook of social support and the family*. Nova York: Plenum Press.
- Wilson, J.Q. i G. L. Kelling (1982). *Broken Windows: The police and neighborhood safety*. The Atlantic Online.
- Windle, M. (1999). *Alcohol use among adolescents*. Thousand Oaks, CA: Sage.

9.10. Annex

Annex A.9 Indicadors i variables emprats en les regressions logístiques		
Variable	Pregunta del qüestionari	Recodificació:
Entorn veïnal		
Dèficit d'equipaments	A prop de casa hi ha instal·lacions esportives, parcs o espais verds, biblioteca, o esplais o centres juvenils?	1= Falten 2 o més equipaments 0= Falta, com a molt, un
Conductes desordenades	Ha vist consumir drogues a prop de casa?	1= Sí 0= No
Entorn escolar		
Indisciplina i desordre	Amb quina freqüència es donen aquestes situacions a la teva escola: Soroll i desordre a classe; els alumnes no fan cas al professor; fan campana; fumen al pati; hi ha robatoris; prenen drogues	1-3= Sovint o sempre en una, dos , o tres o més categories 0= Mai o alguna vegada en totes les categories
Entorn d'amics		
Amics que prenen drogues	Quants dels teus amics fumen tàbac, prenen alcohol sovint, han fumats porros, o han provat altres drogues?	1= Bastants, molts, o tots prenen una droga o més 0= Cap o pocs prenen en totes les categories
Amics amb altres conductes desordenades	Quants dels teus amics es barallen sovint, i t'animen a desobeir als pares	1-2= Bastants, tots o molt en una o en les dues categories 0= Cap o pocs en les dues categories
Trets de relacions familiar		
Normes i prohibicions	A casa teva habitualment et diuen l'hora de arribar a casa, com vestir, quantes hores de TV, quins programes, que menjar, quins amics anar, temps estudiant o l'hora d'anar a dormir	1-8= Nombre de prohibicions 0= Cap prohibició
Comunicació	Amb quina freqüència has parlat amb la teva mare o pare de l'escola, o dels amics en el darrer mes	1-8= Parlar de l'escola o amics amb el pare o mare 0= Mai amb ningú, o una o dues vegades amb tots dos.
Pressa de decisions	Com es prenen a casa les decisions que t'afecten:	1= El pares les imposen 1= Me escolten però tenen la última paraula 1= Decidim conjuntament 0= Parlem però es fa el que jo vull, o jo decideixo sense consultar ningú.
Estils de relacions familiars		
Autoritària, Autoritativa, Permissiva, Negligent		1= Autoritària: Poca comunicació, alt control, i decisions dels pares 1= Autoritativa: Alta comunicació, alt control, i decisions imposades o conjuntes. 1= Permissiva: Alta comunicació, baix control, i decisions conjuntes 0= Negligent: Baixa comunicació, baix control, i decisions conjuntes o del fill.
Sociodemogràfiques		
Edat	Quina es la teva edat?	1= 15 o 16 anys 1= De 17 a 19 anys 0= De 12 a 14 anys
Gènere	Ets noi o noia?	1= Home 0= Dona
Estudis dels pares	Quin és el nivell d'estudis més alt acabat?	1= Secundaris 1= Universitaris o superiors 0= Inferiors a secundaris
Pare o mare immigrant	Quina és la seva nacionalitat?	1= Un o els dos no són espanyols 0= Tots dos són espanyols
Conducta a l'espai públic		
Risc en el trànsit	Has pujat a un ciclomotor sense casc, conduir-lo sense permís, o després de prendre alcohol?	1= Sí (alguna o totes les conductes) 0= No (cap)
Vandalisme	Has destruït mobiliari urbà?	1= Sí 0= No
Delictes	Has robat a una botiga o centre comercial, o a un company de l'escola?	1= Sí (a un dels dos o les dos) 0= No (a cap)
Consum regular d'alcohol	Quants cops t'has emborratxat o posat molt content en l'últim any?	1= 2 cops o més al mes 0= 1 cop o menys al mes
Consum regular de porros	Quants cops has fumats porros en l'últim any?	1= 2 cops o més al mes 0= 1 cop o menys al mes

10. INFÀNCIA 2.0: DESIGUALTATS DIGITALS, CONTEXT FAMILIAR I RENDIMENT ACADÈMIC

Josep M. Mominó, Julio Meneses i Sergi Fàbregues

10.1. Introducció

Una anàlisi de les condicions de vida dels nens i els joves, en una societat com la nostra, ja no es pot fer amb rigor passant per alt el paper que hi juguen quotidianament les tecnologies de la informació i les comunicacions (TIC). El nostre món, empès per la revolució tecnològica, ha desenvolupat un nou model d'organització social: la "societat xarxa" (Castells, 1999). Aquest canvi estructural que troba la seva singularitat en contextos culturals diferents, en el nostre també s'ha traduït en un procés de transició multidimensional (Castells et al., 2003) que es reflecteix progressivament en el desenvolupament de la nostra economia, en l'organització de les nostres institucions, en les fórmules adoptades pels nostres mitjans de comunicació i que afecta, en sentit ampli, totes les esferes d'activitat de la nostra societat. A mesura que anem deixant enrere els paràmetres que establia la societat industrial, la recombinació de la informació per a la generació de coneixement va esdevenint de manera progressiva l'origen principal de riquesa i font primera de poder. L'organització en xarxa va configurant totes les formes i sectors de la nostra activitat, també va abastant les formes de vida de les famílies i les dels nens i joves de manera específica.

En el procés de trànsit a què ens estem referint, alguns sectors i grups socials hi poden aportar el major potencial d'innovació. Els nens i els joves han esdevingut, de fet, veritables protagonistes d'aquest procés de canvi estructural. En certa manera, podríem dir que s'hi troben a l'avantguarda. És en aquest sentit que l'anàlisi de la manera com s'apropien de les TIC, i singularment d'Internet, pot resultar especialment valuosa, no solament per a una interpretació adequada de les condicions i estils de vida de la joventut i la infantesa en el nostre àmbit proper, sinó també per poder comprendre la seva aportació, en termes més generals, a la innovació cultural a què ens estem referint i per posar de manifest el paper que hi juga el seu context familiar.

Les TIC, en totes les seves versions, des dels sofisticats models actuals de telefonia mòbil, fins a les darreres versions d'ordinadors portàtils i ultraportàtils, s'han incorporat a totes les parcel·les i àmbits d'actuació dels joves. En el nostre entorn més immediat, en el conjunt dels països de l'OCDE i també més enllà, Internet ha deixat de ser solament el privilegi d'alguns. La xarxa s'ha instal·lat en els nostres llocs de treball, en l'activitat domèstica de les nostres llars i en el nostre temps d'oci. En termes

generals, ha abastat la nostra activitat quotidiana i la dels joves de manera especialment significativa. En l'àmbit escolar, es pot constatar com la penetració de les TIC s'està produint de manera progressiva en els sistemes educatius de l'escenari internacional, tant en els països més desenvolupats com en els que es troben en vies de desenvolupament. En bona mesura, a partir de la quota de mercat guanyada pels ordinadors portàtils de baix cost, en l'actualitat molts països han començat a impulsar polítiques 1x1, com la promoguda pel govern estatal i, de manera més propera, pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya amb la pretensió que cada alumne pugui gaudir del seu propi ordinador portàtil.

Així doncs, tot sembla indicar que, en el futur immediat, la presència de les TIC tendirà a guanyar protagonisme en un vessant tan important en la vida dels nens i joves, com és la seva activitat diària a les aules dels centres educatius, però també, més enllà dels límits de les escoles i instituts, en part com a conseqüència d'aquestes mateixes polítiques, però principalment per l'efecte que està tenint la xarxa sobre els límits dels principals sectors de l'activitat social. Algunes fronteres tradicionals com les establertes entre treball i lleure, privat i públic, local i global o, per referir-nos al món dels joves, la delimitació entre l'activitat a la llar i la comunitària, l'educació formal, informal i l'entreteniment, tendeixen a desdibuixar-se i a expandir-se amb la incorporació d'aquestes tecnologies a la seva activitat quotidiana.

Aquest procés de transició es posa de manifest quan fem atenció a la manera com s'està incorporant Internet a les llars. Sembla que la xarxa ha arribat de manera relativament més fàcil a aquest context que a d'altres àmbits fonamentals d'activitat dels joves com l'escolar (Papadakis, 2003). Un factor facilitador l'ha proporcionat la motivació dels pares que, en el potencial educatiu que atribueixen a les TIC, hi troben una raó suficient per invertir en l'accés a Internet a casa (Mumtaz, 2001; Buckingham, 2002). En qualsevol cas, aquest procés introdueix nous interrogants en el context familiar que sovint es poden relacionar amb la redefinició dels límits a què ens referíem abans. Són ja prou experts els nens i els joves en l'ús de les TIC? Quines competències tenen i quines necessiten per treure profit d'aquestes tecnologies? On i com les adquireixen? En quina mesura aquestes noves competències entren en contradicció amb d'altres que podrien ser considerades tradicionals? On acaba l'ús educatiu de la xarxa i on comencen els usos per a l'oci? El temps diari de connexió a quines altres activitats els és restat? Com es distingeix l'espai públic d'allò que ha de ser considerat privat? Cal establir algun tipus de regulació? En quina mesura els pares els poden acompanyar en aquest procés? De quina manera ho poden fer? Quines problemàtiques planteja la diferència generacional?

La penetració d'Internet en l'àmbit familiar ha plantejat interrogants com aquests que generen incertesa, i en alguns casos conflicte, en un context en què l'apropiació de la xarxa s'està produint de manera prou diferenciada per comparació

amb com s'està incorporant a la vida dels joves en els centres educatius (Kaiser Foundation, 2000; Loveless i Ellis, 2001). Les formes d'ús distintes en un i altre àmbit poden propiciar que els joves posin en joc competències digitals igualment distintes i la vinculació entre elles no sempre resulta evident. De fet, no tenim evidències de la incidència que està tenint l'ús de les TIC en els resultats educatius, tot i l'assumpció prou estesa de l'impacte de la tecnologia en el progrés acadèmic. Malgrat que alguns estudis han intentat identificar aquesta associació (Attewell i Battle, 1999; Penuel, 2006; Shaumburg, 2001; Gulek i Demirtas, 2005; Tarpley, 2001; Sharpley et al., 2010) el vincle no s'ha pogut establir amb claredat. Les dificultats sovint han estat de tipus metodològic. No disposem de prou evidències que ens permetin identificar, amb rigor, la relació entre l'ús d'Internet i el rendiment acadèmic. D'altra banda, cal dir que la major part d'aquests estudis prenen com a referència i únic element de mesura el currículum convencional. Pràcticament no incorporen altres competències pròpies de l'alfabetització digital que han estat especialment propiciades a partir de les possibilitats de comunicació, interacció i representació del coneixement que possibiliten les TIC. Cal tenir present aquest fet en la interpretació dels resultats obtinguts, fins a aquest moment, per aquestes anàlisis.

Així mateix, tampoc hauríem d'oblidar que, en la representació de la infantesa, en un sentit més ample, hi hem trobat un lloc comú per a la conceptualització del nostre complex entramat social. En moments de canvi accelerat, sovint, els mitjans de comunicació projecten, en una determinada representació de la joventut, els interrogants i reptes que ens planteja el present i també les oportunitats i temors que albirem en el futur. Actualment, a l'era de la informació, aquesta representació s'ha reconstruït de nou entorn del binomi joves-TIC. El debat social se n'ha servit per subratllar les promeses i, en d'altres casos, els neguits que ens reserva aquest context canviant. D'aquesta manera, han pres cos metàfores com la del nadiu digital o la del *ciberkid* que, poc a poc, s'han anat instal·lant en la percepció popular.

Aquestes imatges, poques vegades elaborades al marge del discurs polític, de la representació del cicle econòmic o dels interessos de mercat, assumeixen quin és el paper de la tecnologia en la nostra societat, donen per fet el tipus de vincle que s'estableix entre els joves i les TIC i, sovint, en passen per alt els seus vessants més complexos (Bromely, 1997). D'aquesta manera, es configuren els supòsits que sustenten el sentit comú sobre aquest procés i s'alimenten les esperances i les pors en relació a l'efecte de ràpida expansió d'Internet en la vida quotidiana dels nens i els joves. L'anàlisi d'aquesta representació en els mitjans de comunicació ha evidenciat els trets distintius (Selwyn, 2003) amb què s'elaboren les promeses i també els que ens prevenen dels riscos.

En el costat positiu, els joves són vistos com a usuaris naturals de les TIC, amb un interès, una motivació i una atracció per aquestes eines pràcticament

consubstancial a aquesta mateixa naturalesa. Aquesta visió atorga al col·lectiu de nens i joves una competència essencial a l'hora d'emprar les tecnologies i de manera específica, per a l'ús de la xarxa. Al mateix temps, subratlla la capacitat d'apoderament que aquest col·lectiu obté del seu talent en aquest àmbit i sovint ho fa per contrast amb el dels adults. Aquests, des d'aquesta mateixa perspectiva, són vistos, per comparació, com a immigrants digitals, nouvinguts a aquest món i, per aquest motiu, maldestres per definició en la utilització de les TIC que, per contrast, adquireixen tot el seu potencial d'innovació posades en mans dels joves.

Al costat d'aquestes visions positives, s'ha desenvolupat, complementàriament i en l'extrem oposat, el discurs sobre el perill que comporta la mateixa tecnologia per als mateixos joves que ara són vistos com un col·lectiu vulnerable i inexpert que ha de ser protegit dels efectes perniciosos que pot comportar deixar-los la potencialitat de comunicació, interacció i accés a la informació que els ofereixen aquestes eines sense cap mena de control. Des d'aquesta retòrica, en alguns casos promoguda amb caràcter alarmista des d'interessos comercials, s'ha subratllat el poder gairebé magnètic de la tecnologia i la seva capacitat addictiva davant la fragilitat dels nens i joves i, en conseqüència, la necessitat d'establir barreres i mecanismes de control que permetin regular la seva activitat a Internet.

Aquests discursos amb què representem la infantesa i la joventut han estat vigents i ho són encara a l'hora d'identificar les incerteses que ens genera l'era de la informació. Tot i que, en els seus extrems, ens han donat missatges fins i tot contradictoris, han tingut i tenen encara una força de persuasió considerable que no ha sotmès a discussió la competència inherent al conjunt dels joves en l'ús de les TIC o el potencial de transformació del seu món que contenen aquestes tecnologies, per elles mateixes. La continuïtat o discussió d'aquestes representacions probablement té la seva traducció en la manera com s'estan incorporant les TIC en els principals escenaris que conformen la vida quotidiana dels nens i dels joves. Es tracta d'un efecte que, entre altres factors, prové de la percepció i formes d'actuació dels actors adults implicats en els diferents escenaris on es genera i des d'on s'impulsa aquest procés, sigui en l'àmbit familiar, en els centres educatius, en l'òrbita de les polítiques o dels mitjans de comunicació.

En qualsevol cas, en el transcurs de les dues darreres dècades, aquest discurs ha estat discutit des de les ciències socials (James i Prout, 1990; Wartella i Jennings, 2000; Holloway i Valentine, 2001; Buckingham, 1998; Heiman, 2001) que han vist, en un i altre extrem, una mateixa concepció determinista de la tecnologia i essencialista de la joventut i la infantesa. Des d'aquestes aproximacions, s'intenta copsar la complexitat d'aquest procés i el caràcter divers de la vinculació joves-TIC. Es tracta de posar de manifest l'heterogeneïtat en les formes d'adopció de la xarxa quan fem atenció a contextos socioculturals diferents. D'aquesta manera, se subratlla que l'accés

a Internet es produeix de manera fortament estratificada i, principalment, que en les formes d'ús d'Internet, es produeixen clares desigualtats que no sembla que puguin ser compensades únicament facilitant un punt de connexió als usuaris (Rice, 2002; Furlong et al., 2000). En definitiva, s'ha començat a posar de relleu la multiplicitat de factors implicats en la manera com els joves s'apropien de les tecnologies, els actors clau que hi intervenen i les relacions de poder que incideixen en la manera com s'aproximen a la tecnologia i la incorporen a les diferents esferes de la seva vida quotidiana.

Procurant fer atenció al conjunt d'actors implicats i, singularment, al punt de vista dels propis nens i joves, aquests darrers anys, hem procurat analitzar en profunditat la manera com s'estan integrant les TIC en el context dels centres educatius de Catalunya (Sigalés, Mominó i Meneses. 2007; Mominó, Sigalés i Meneses. 2008) i també en els del conjunt de l'estat (Sigalés, Mominó, Meneses i Badia. 2009). Aquests estudis, a banda del context escolar, incorporen una anàlisi de la manera com els joves utilitzen les TIC més enllà de l'escola o institut amb el propòsit de poder obtenir una representació més completa i complexa d'aquest procés.

En aquest capítol, el nostre propòsit és precisament mantenir l'atenció en la manera com els nens i els joves s'apropien d'aquestes tecnologies, més enllà dels límits del centre educatiu, en un context en què ja sabem que es generen formes d'ús diferenciades (Kerawalla i Crook, 2002). Ens fixarem específicament en les vinculacions que les diferents maneres d'utilitzar la xarxa poden tenir amb el rendiment acadèmic d'aquests usuaris i, específicament, en el paper que hi juga el context familiar. En quina mesura els qui formen part de la suposada "generació digital" comparteixen una mateixa manera d'utilitzar aquestes tecnologies? Tots ells n'obtenen les mateixes oportunitats? Els nois utilitzen la xarxa de la mateixa manera que les noies? L'edat modela les formes d'ús? La situació socioeconòmica té alguna repercussió? El ritme acadèmic de cada jove manté alguna relació amb la manera d'aproximar-se a Internet. I, en darrer terme, quin paper hi juguen les famílies? Les condicions que es troben a les seves llars tenen algun reflex en la manera com utilitzen les TIC?

L'anàlisi que abordem a continuació pren aquest punt de mira. Intentarem resoldre aquests interrogants procurant, al mateix temps, defugir els mites que sovint ens dificulten la percepció d'aquest procés. L'estudi empíric ens hauria de permetre passar per alt els freqüents exercicis d'endevinació que sorgeixen, en moments de canvi social accelerat, especialment quan la tecnologia hi juga un paper decisiu, i en dificulten la comprensió. Amb aquesta prevenció, procurarem sustentar amb dades la representació d'un procés que, només recentment, s'ha pogut començar a fer sobre un cos de recerca empírica mínimament acceptable i que, en qualsevol cas, d'una banda, encara no ha pogut aportar evidències significatives que proporcionin una base sòlida a l'estès pressupòsit sobre els beneficis educatius del simple ús de les TIC per

part dels joves i, de l'altra, la majoria de les vegades ha interpretat la manera com aquests s'apropien de les tecnologies des de l'òptica dels adults i sovint des de l'imperatiu polític i econòmic, poques vegades des de la percepció dels veritables protagonistes (Livingstone, 2008). L'anàlisi que emprenem pretén precisament incorporar aquest punt de vista i mostrar la manera com els nens i els joves integren la tecnologia en les seves rutines diàries i les qüestions, preocupacions i interessos que es despenen d'aquesta aproximació alternativa a aquest vessant de la seva vida quotidiana.

10.2. Joves, nens i Internet

El paper dels joves en la construcció de la cultura digital, a Catalunya, ha estat identificat sobre dades estadístiques rellevants (Castells et al., 2003). En aquest procés de transició cap a la societat xarxa, hi intervenen factors diversos de tipus econòmic i cultural: el nivell de renda i educatiu són variables que no es poden passar per alt a l'hora d'interpretar aquesta dinàmica. Aquests elements, d'altra banda, prenen formes singulars en contextos organitzatius i sectors d'acció social diferents, però són preferentment els joves els que utilitzen Internet en qualsevol d'aquests àmbits. És en aquest sentit, que resulta especialment interessant observar la manera com els nens i els adolescents s'estan apropiant de les tecnologies, les estan incorporant a la seva manera de viure i, progressivament, a la dinàmica de la nostra societat:

" ... en aquest procés gradual de transició cap a un nou model d'organització humana hi ha sectors d'avantguarda que porten dins les llavors del món en què estem entrant. Encara més, són aquestes empreses, aquests grups socials, aquests projectes comunicatius i culturals els que desplacen els preexistents mitjançant mecanismes de competència econòmica, eficiència organitzativa i innovació cultural. Analitzar aquests processos que comencen a néixer equival a entendre les fonts de poder, riquesa i influència en la societat en què vivim."
(Castells i Tubella 2008: 11)

En qualsevol cas, la identificació d'aquesta diferència generacional pel que fa a presència a la xarxa, no hauria de fer suposar que tots els joves utilitzen les TIC en la mateixa mesura i, especialment, no comporta que tots ells les facin servir de la mateixa manera. Haurem d'aturar-nos en una primera anàlisi per poder posar de manifest quina continuïtat està tenint aquesta dinàmica. En quina mesura la implicació dels joves amb la xarxa es manté i, principalment, de quina manera se'n serveixen en el seu dia a dia, per a les seves diferents formes d'activitat? Amb aquest propòsit, partirem de la valuosa informació que ens proporciona del Panel de Famílies i Infància (PFI) impulsat des del CIIMU. Aquest estudi ens permet constatar la freqüència i tipus

d'ús de les TIC en un moment més recent, però, per raó del seu caràcter longitudinal, també ens proporciona l'oportunitat de fer un seguiment de l'evolució d'aquest procés, en els seus aspectes més crucials, fent atenció a les tres onades successives en què s'ha portat a terme, en els anys 2006, 2007 i 2008. D'aquesta manera, podrem oferir una primera representació des de la perspectiva dels joves catalans que es troben en la franja compresa entre els 12 i 16 anys. Aquesta primera anàlisi ens permetrà copsar quina ha estat la dinàmica d'ús de la xarxa per part dels adolescents en aquests anys fonamentals de la seva vida fent atenció a la manera com s'incorporen les TIC a les seves activitats habituals.

10.2.1. Condicions, freqüència i presència de la xarxa en al vida quotidiana dels joves

Abans d'iniciar la representació del ritme i, principalment, abans de mostrar la manera com els joves utilitzen Internet, no podem deixar de fer atenció, encara que sigui breument, a la disponibilitat de la infraestructura tecnològica que, en definitiva els proporciona la condició d'accés bàsica. La impressió general que hem obtingut, en els estudis que hem portat a terme aquests darrers anys, tant a Catalunya com a la resta de l'Estat (Sigalés, Mominó i Meneses, 2007; Mominó, Sigalés i Meneses, 2008; Sigalés, Mominó, Meneses i Badia, 2009) és que cada vegada són menys els que encara no disposen d'aquest punt de partida. Actualment, la gran majoria dels nens i els joves compten, com a mínim, amb un ordinador a casa seva que, en la major part dels casos, disposa de connexió a la xarxa d'alta velocitat (ADSL o cable). En qualsevol cas, no podem passar per alt que, essent efectivament un grup clarament minoritari, un percentatge no menyspreable de joves encara no disposen de cap tipus de connexió a les seves llars. En el darrer estudi d'aquesta situació a Espanya, hem pogut constatar que prop d'una quarta part de joves encara es troben en aquesta situació. És cert que la tendència, en el nostre context, es dirigeix clarament a una situació d'accés universal i que, més enllà de la llar, els joves poden trobar amb facilitat opcions cada vegada més diverses, que els faciliten la connexió, tant des d'institucions de caràcter públic com en establiments de tipus privat que no els impedeixen fer ús d'Internet quan no són a l'escola ni a casa. Dit això, també sabem que la major part dels joves tenen la seva llar com a punt de connexió prioritari i, en no gaire menys de la meitat dels casos, fins i tot compten amb aquest accés a la seva pròpia habitació i, així mateix, encara que són una minoria, no podem dir encara que els casos en què no disposen d'un ordinador connectat a la xarxa siguin absolutament excepcionals.

D'altra banda, en sentit estricte, l'accés a què ens estem referint no depèn exclusivament de la disponibilitat de connexió, ni de la seva ubicació, sinó que s'ha d'entendre com la possibilitat efectiva d'ús i, per tant, s'ha d'interpretar a partir de les formes de regulació que, en darrer terme, la faciliten o restringeixen. De fet, són molt pocs els casos en què, malgrat que a la llar hi hagi un ordinador connectat a la xarxa,

no es troba a disposició dels joves. Cal dir, però, que la connexió, en la major part dels casos, ha de ser compartida amb altres membres de la família i també cal fer notar que una fracció majoritària dels joves que disposen d'aquesta connexió també han de comptar, a la seva llar, amb algun tipus de normativa que estableix alguna forma de limitació referida als dies concrets, al període de temps o moments del dia en què poden connectar-se i també als llocs on poden accedir i, en alguns casos, a les persones amb qui poden mantenir contacte.

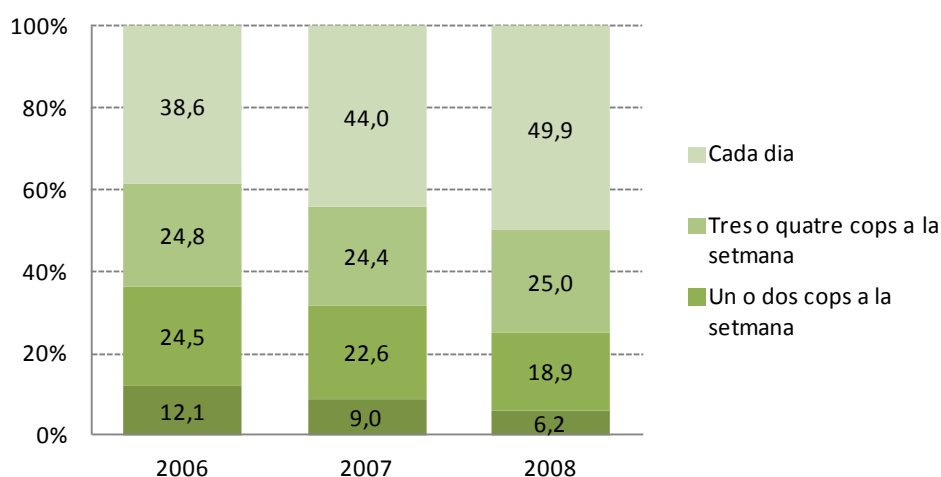
En qualsevol cas, sembla que les desigualtats digitals, en el nostre context proper, es produeixen, cada vegada menys, per efecte de la disponibilitat bàsica del maquinari i de la connexió. L'exclusió ve donada per la capacitat d'accés efectiu a la potencialitat de la xarxa en els seus principals vessants d'accés a la informació i la comunicació. Aquesta competència depèn d'un ampli ventall de factors, cada vegada menys dels estrictament tecnològics, que s'associen amb les formes diferents amb què els joves s'apropien d'aquestes tecnologies i en saben treure profit. És precisament per aquest motiu que farem atenció, primerament, a les tendències generals pel que fa a la mesura i sobretot a la manera com els nens i els joves utilitzen Internet, per aturar-nos, més endavant en alguns dels factors que intervenen en aquestes formes diferenciades d'apropiació.

Una primera aproximació comparativa a les dades de les diferents onades del PFI permet apreciar que s'ha produït un increment en la freqüència d'ús d'Internet. Fent atenció primerament a la dinàmica dels dies feiners, es pot observar que els que no s'han connectat mai o gairebé mai a la xarxa, essent ja aquest un grup minoritari en el 2006 (12,1%), en aquest període, s'han reduït dràsticament, a raó, aproximadament, d'una disminució anual d'una quarta part del conjunt (gràfic 10.1). El 2007, la quota dels no usuaris va baixar fins al 9% i, el 2008, va quedar reduïda al 6,2%. Així doncs, en aquesta franja de tres anys, el nombre de joves ja limitat que no navegaven mai per Internet, s'ha reduït a la meitat, essent, en darrer terme, pràcticament residual. Llevat d'aquests casos, també podem observar que els que es troben en la freqüència més moderada, amb un índex de connexió d'una a dues vegades entre setmana, també tendeixen clarament a la baixa: en aquest grup, el 2006 hi trobàvem pràcticament una quarta part dels joves (24,5%) que el 2008 es va reduir fins al 18,9%.

Aquest moviment es desplaça cap a la freqüència de connexió més alta. Així, el grup dels que accedeixen a Internet tres o quatre vegades entre setmana, en aquest període de temps, es manté entorn d'una quarta part: en aquest grup, el 2006 hi trobàvem un 24,8% dels joves i aquest percentatge es manté en el 2008. El transvasament es produeix clarament cap al grup dels usuaris més assidus: els joves que es connecten a la xarxa cada dia, de dilluns a divendres, després de l'escola és el que creix de manera més evident: en aquest grup, el 2006 ja hi trobàvem més d'una tercera part dels joves (38,6%), però el 2007 continua creixent de manera important

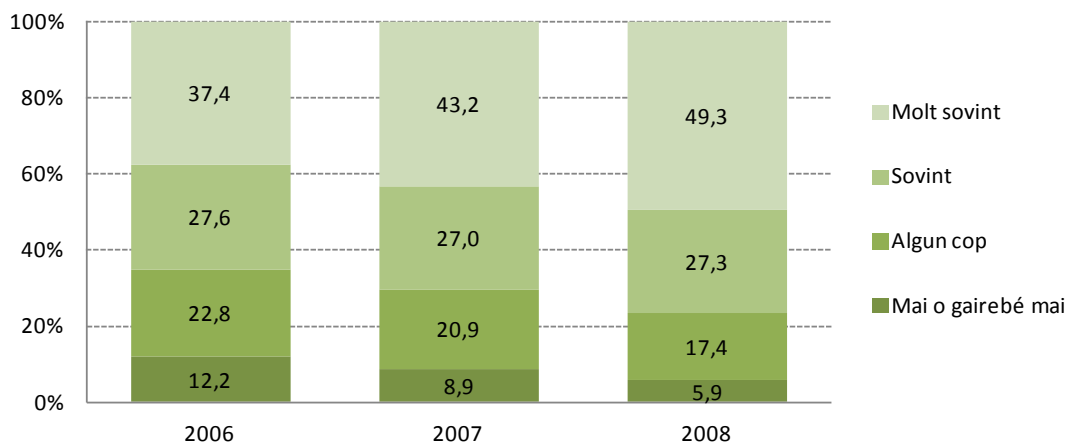
fins al 44% i aquesta clara tendència a l'alça es manté en el 2008 arribant a ser ja la meitat (49,9%) els joves que es connecten cada dia sense excepció. Aquesta dinàmica en què, en darrer terme, pràcticament tres quartes parts dels joves (74,9%) se situen en les freqüències de connexió més altes, durant els caps de setmana, es manté amb lleus variacions que, quan es produeixen, encara tendeixen a engruixir el grup dels internautes més habituals (gràfic 10.2).

Gràfic 10.1. Freqüència d'ús d'Internet, de dilluns a divendres, després de l'escola

Font: Elaboració pròpia a partir del *Panel de Famílies i Infància* 2006, 2007 i 2008, CIIMU.

Gràfic 10.2. Freqüència d'ús d'Internet durant el cap de setmana

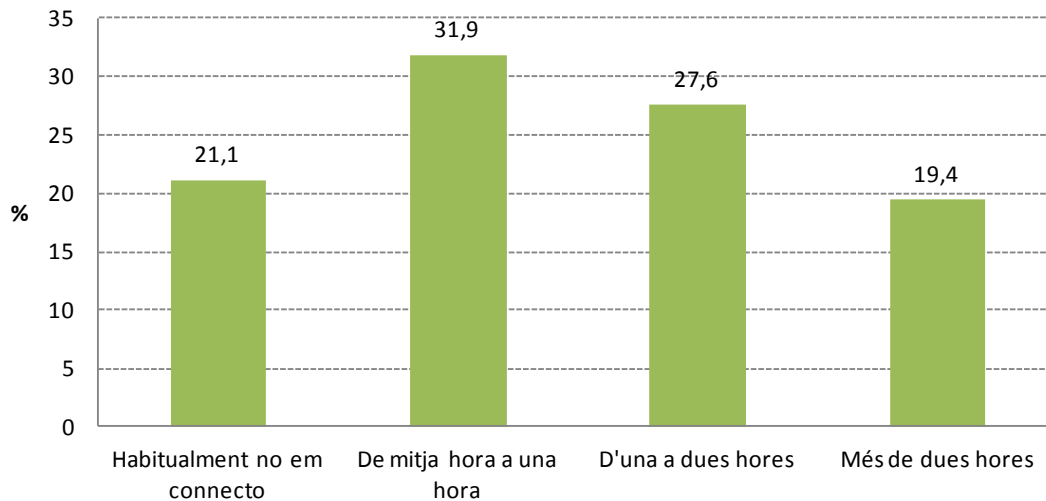

Font: Elaboració pròpia a partir del *Panel de Famílies i Infància* 2006, 2007 i 2008, CIIMU.

Per completar aquesta representació de la intensitat d'ús, farem atenció també al temps que han invertit diàriament en la seva activitat a la xarxa durant el 2008. Des d'aquest punt de vista, podem constatar novament que gairebé la meitat dels joves (47%) se situen en la franja alta dels que destinen diàriament més d'una hora del seu

temps a aquesta forma d'activitat (gràfic 10.3). Dins d'aquest grup, cal destacar, el percentatge prou elevat (19,4%) dels que ocupen més de dues hores diàries a navegar per Internet. Amb una intensitat menor, trobem els que, de mitjana, passen a una hora diària davant l'ordinador connectats a Internet. En aquesta situació, hi trobem gairebé una altra tercera part complementària (31,9%) del conjunt dels joves.

Gràfic 10.3. Temps diari de connexió, després de classe

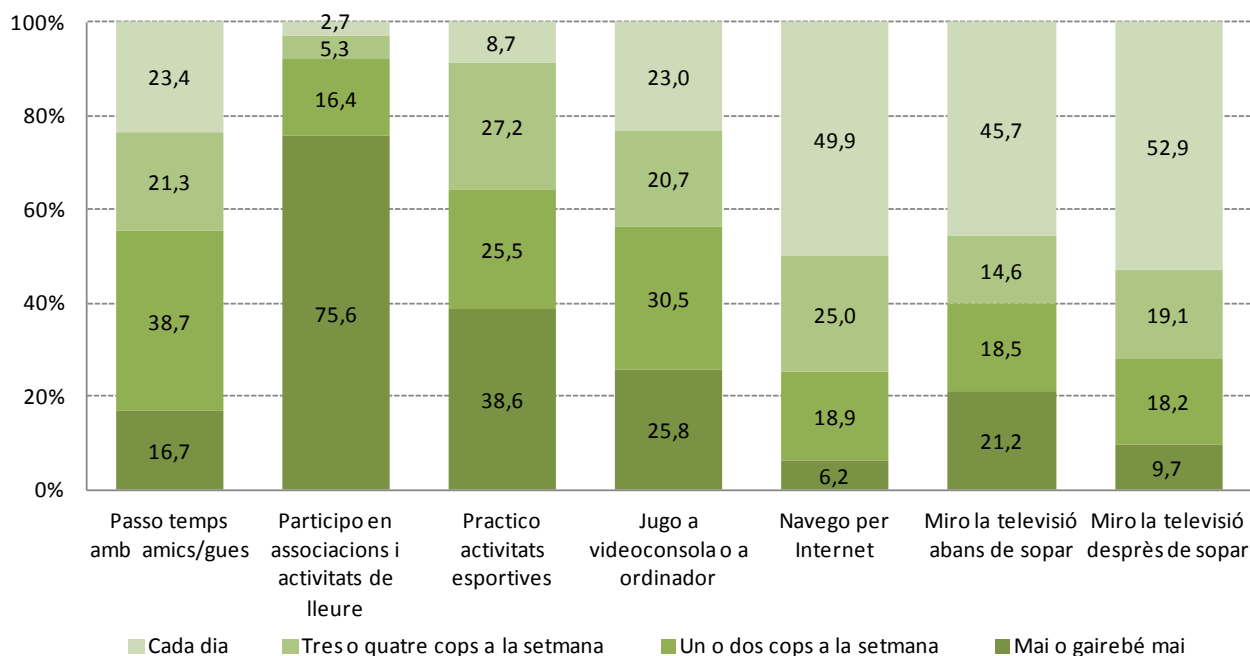

Font: Elaboració pròpia a partir del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

Així doncs, a banda d'un ritme de connexió que evoluciona clarament a l'alça per un grup molt majoritari, sembla que el nombre d'hores del seu temps que acumulen per a aquest propòsit no pot ser considerat marginal. Una cinquena part ja hi dediquen, pel cap baix, més de catorze hores setmanals, i una altra tercera part de set a catorze, la qual cosa segurament ens ofereix un indicatiu clar de franja prou significativa que està ocupant l'ús d'Internet en l'activitat setmanal dels joves. La constatació d'aquesta tendència sovint ha fet sorgir preguntes sobre la manera com el pes d'aquesta nova forma d'acció pot modificar i, fins i tot, descompensar altres rutines habituals en la vida diària dels joves. En aquest sentit, inicialment ens preguntem en quin lloc se situa l'ús de la xarxa entre altres opcions com la pràctica de l'esport, la vinculació amb els grups d'amics, participació en possibilitats diverses d'associacionisme o qualsevol altra activitat tradicional en el temps de lleure dels joves. Hem pogut constatar que, durant els dies feiners, navegar per Internet ja constitueix l'activitat més freqüent per a tres quartes parts dels joves (74,9%), pràcticament al mateix nivell que mirar la televisió. Jugar amb la consola de joc o l'ordinador i passar el temps amb els amics són les dues opcions que trobem en un segon nivell: en ambdós casos són poc més del 40% els que porten a terme aquestes activitats cada dia o, com a mínim, tres o quatre cops per setmana. La pràctica d'activitats esportives, tot i que es troba entre les més freqüents per a una mica més d'una tercera part dels joves (35,9%) se situa clarament per sota de les opcions

anteriors i només per davant de la participació en associacions i altres activitats de lleure que, de dilluns a divendres, constitueix un tipus d'activitat en què es participa de manera menys assídua.

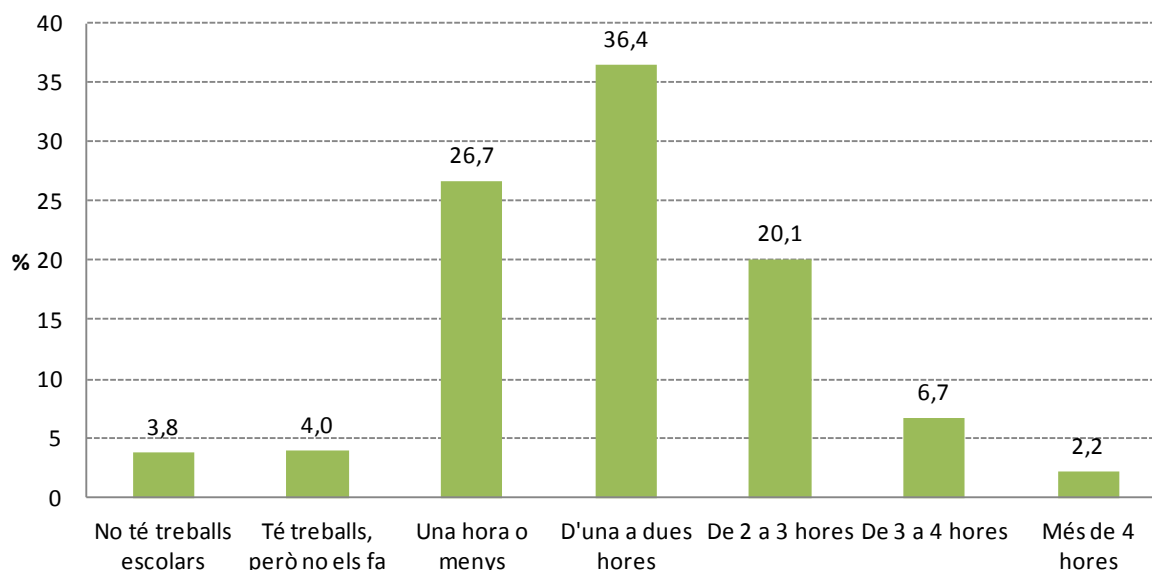
Gràfic 10.4. Freqüència de les activitats que fan de dilluns a divendres, després de l'escola

Font: Elaboració pròpia a partir del *Pànel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

Cal fer notar, així mateix, que entre aquestes activitats que omplen la vida quotidiana dels joves, després de la jornada a l'escola o institut, una gran majoria hi inclouen també alguna forma de dedicació a tasques derivades de la mateixa activitat escolar. De fet, més de dues terceres parts (65,4%) inverteixen més d'una hora diària a estudiar o fer treballs escolars i, entre aquests, gairebé la meitat (29%) dediquen més de dues hores a resoldre aquest tipus de qüestions. Per a una anàlisi com la que aquí pretenem abordar, de l'associació entre el rendiment acadèmic i l'ús de les TIC, cal destacar el pes específic d'aquesta dedicació a donar resposta a les demandes i reptes que es formulen des del centre educatiu, al costat de la freqüència d'ús de la xarxa a què ens acabem de referir.

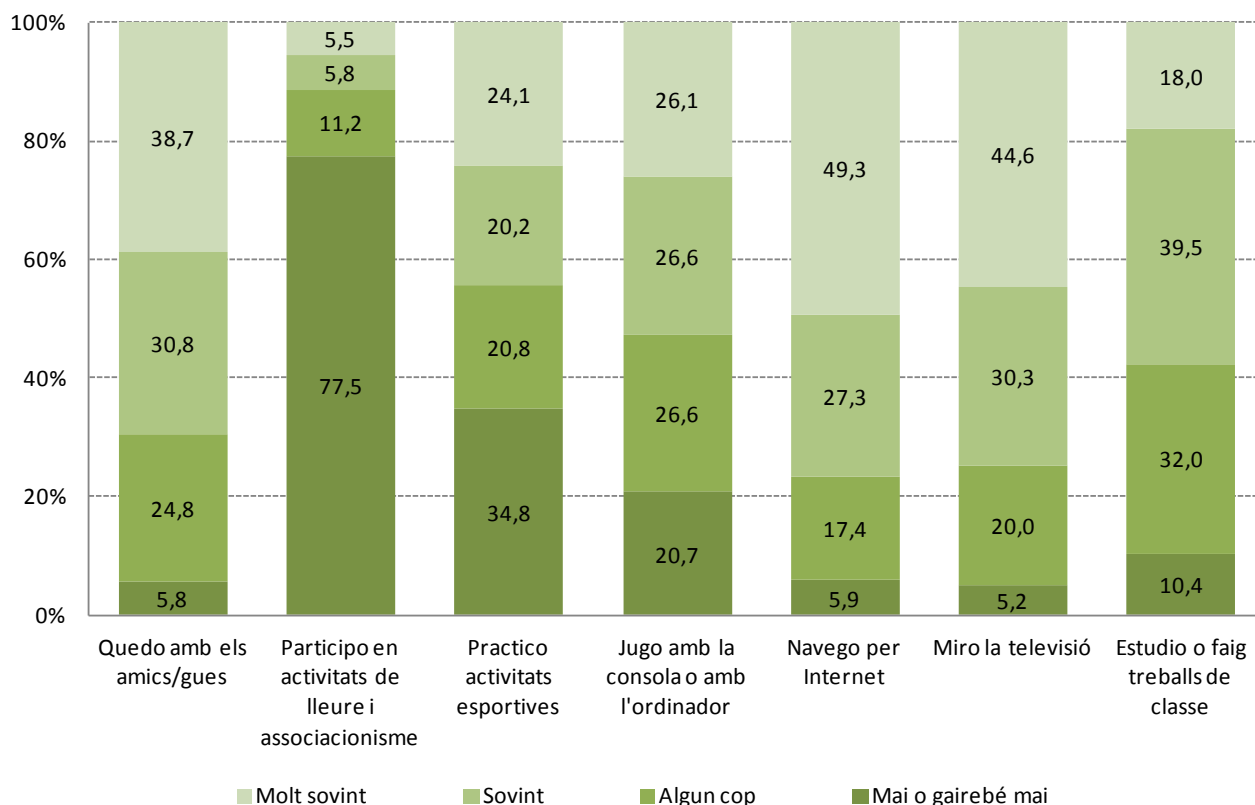
Gràfic 10.5. Temps emprat diàriament, després de classe, a estudiar o a fer treballs escolars

Font: Elaboració pròpia a partir del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

D'altra banda, no sembla que aquesta representació de la distribució de l'activitat dels joves, durant els dies feiners, sofreixi grans alteracions els caps de setmana. L'ús de la xarxa es manté entre els tipus d'activitat més freqüent per a les tres quartes parts dels joves a què ens referíem abans (76,6%), novament a un nivell d'ús semblant al de la televisió (74,9%), tot i que els que no la veuen mai (5,2%) són menys que durant la setmana. L'estudi i la resolució de treballs escolars, encara que amb una presència menor, continua trobant-se entre les activitats més freqüents per a una ampla majoria (57,5%) els dissabtes i diumenges. En qualsevol cas, el pes d'aquestes formes d'activitat no sembla que vagi en detriment d'altres opcions de dedicació del temps de lleure que, més aviat, tendeixen a augmentar. Els dies festius, trobem una major proporció de joves que situen entre les seves activitats més freqüents trobar-se amb els amics (69,5%), l'ús de la consola o l'ordinador per jugar (52,7%) o la pràctica d'algun esport (44,3%) (gràfic 10.6). La participació en associacions o activitats de lleure es manté com a opció menys freqüent entre les analitzades: més de tres quartes parts (77,5%) no intervenen mai en aquest tipus d'opció.

Gràfic 10.6. Freqüència de les activitats que es porten a terme durant el cap de setmana

Font: Elaboració pròpia a partir del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

Aquesta situació ens permet constatar, de manera consistent amb d'altres anàlisis (Mominó, Sigalés i Meneses, 2008), que el pes que ha pres l'activitat a la xarxa ha trobat un lloc entre altres formes d'acció habituals entre els joves. Així, tot i que l'anàlisi en profunditat d'aquesta dinàmica ens ha permès identificar-ne els matisos i advertir algunes variacions, associades principalment a l'edat i també al gènere, sembla que les activitats a què els joves dedicaven el seu temps fora del context escolar s'han completat i diversificat com a conseqüència de la incorporació d'Internet. Altres estudis (Livingstone, 2002) han argumentat que els nous mitjans tendeixen a completar els existents més que no pas a desplaçar-los. D'aquesta manera, la situació que acabem de descriure es podria interpretar, per exemple, entenent que, en els usos de la tecnologia per al temps d'oci, els joves tendeixen a utilitzar els diferents mitjans de manera simultània i no pas seqüencial. En aquest sentit, l'ús intensiu d'un no s'hauria de traduir necessàriament en termes de competència directa amb qualsevol altre (Anderson i Tracey, 2002). En qualsevol cas, en la situació actual, amb la ferma incorporació d'Internet a què ens estem referint a l'entorn quotidià dels joves, no sembla que l'ús de la xarxa suposi simplement una pantalla més que ha vingut a suplantar les existents. La incorporació d'Internet, en un context de canvi constant pel que fa a l'aparició de noves aplicacions i dispositius tecnològics, aparentment no s'està traduint en un simple desplaçament en l'ús d'altres mitjans. L'anàlisi d'aquest procés,

per al cas dels adolescents, ens mostra que la manera com s'estan apropiant d'Internet, més que un procés de substitució, ens situa davant la transformació dels patrons tradicionals d'ús i les formes de relació amb la resta de mitjans que coexisteixen en el seu entorn quotidià (Bolter i Grusin, 1999).

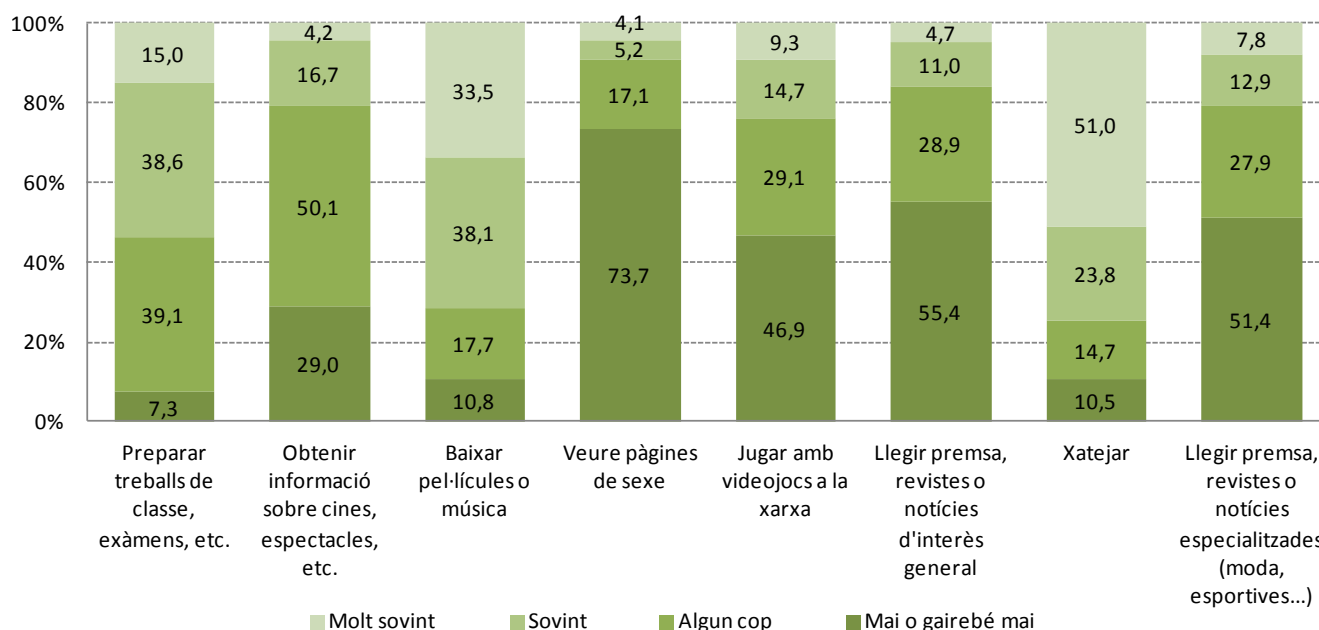
10.2.2. De quina manera utilitzen la xarxa els joves? Finalitats i formes d'ús

És precisament en aquest sentit que, més enllà de la freqüència i intensitat en l'ús d'Internet, per comprendre el paper que està jugant en la vida dels joves resulta imprescindible aproximar-nos a la manera com se'n serveixen en la pràctica i, en definitiva, identificar la funcionalitat que aquestes eines acaben adquirint quan es troben a les seves mans. Amb aquest propòsit, farem atenció inicialment a les tendències generals que es manifesten en l'ús de la xarxa. Ens interessa anar més enllà de la freqüència de connexió per identificar les intencions generals que guien l'accés a Internet. En segon terme, hem destriat les diferències fonamentals que es poden identificar en aquestes formes generalitzades d'actuació. Entenem que el potencial que ofereix la xarxa a cada jove, més enllà de la possibilitat d'accés, cada vegada més universal en el nostre context, s'ha de buscar en la manera com és utilitzada i en les finalitats que dirigeixen les formes individuals d'ús. Així doncs, per la seva vinculació amb les qüestions que abordem aquí, hem fet atenció als usos relacionats directament amb finalitats educatives, però també a la importància que prenen altres opcions relacionades, de manera més general, amb l'accés a la informació, amb la comunicació, amb finalitats lúdiques o altres possibilitats vinculades amb el temps d'oci.

Emprenent aquesta representació general, el primer que constatem és que Internet és utilitzada, en primer terme, com a instrument per a la comunicació. Així, per a una gran majoria (74,8%) dels joves, la xarxa és principalment un instrument per a la comunicació síncrona en línia i la interacció amb d'altres a través del xat. Són ben pocs (10,5%) els que no han utilitzat mai aquest tipus de funcionalitats o no ho han fet gairebé mai. A una certa distància d'aquesta forma d'ús prioritària, però encara entre els usos més habituals, Internet és utilitzada també com a eina per a la descàrrega d'arxius amb finalitats vinculades prioritàriament a l'oci. Gairebé tres quartes parts dels joves (71,6%) la utilitzen sovint o molt sovint per baixar pel·lícules o música. Essent, també en aquest cas, una minoria (10,8%) els que no recorren mai a aquesta possibilitat o bé ho han fet solament de manera excepcional. Així doncs, podríem dir que la xarxa, per als joves constitueix prioritàriament un mitjà per a la interacció social i obtenció de productes per al lleure. Cal fer notar, però, que més de la meitat (53,6%) també diuen que la utilitzen en els nivells de freqüència més alts per a la resolució de treballs de l'escola o institut, per a la preparació d'exàmens o per a la recerca en temes escolars. De fet, el percentatge dels que no la utilitzen amb aquest propòsit estableix el

punt mínim (7,3%) en el ventall d'usos analitzats. Aquesta situació, que ja havíem observat a Catalunya (Mominó, Sigalés i Meneses, 2008) i que es manté quan hem estès la nostra anàlisi al conjunt de l'Estat (Sigalés et al., 2009), observada amb major detall, ens permet constatar que aquest ús de la xarxa per a finalitats escolars, en la pràctica, es tradueix fonamentalment en termes de cerca d'informació útil per a la resolució de treballs. En canvi, l'enorme potencialitat d'Internet com a instrument per a la interacció és molt menys utilitzada i la freqüència d'ús per a la col·laboració amb d'altres companys a l'hora de portar a terme aquestes mateixes activitats vinculades a les diferents matèries es redueix sensiblement. En aquest sentit, doncs, hauríem de matisar que Internet, a banda d'instrument de comunicació, intercanvi i oci, també constitueix ja una eina habitual per a la majoria dels joves en la resolució de les qüestions que es desprenen de l'activitat diària en el seu centre educatiu, tot i que, en termes generals, segurament aquesta no constitueix l'opció preferent, ni es aprofitada encara en tot el ventall ampli de prestacions que ofereix, més enllà de la seva potència com a cercador d'informació.

G.10.7. Freqüència de les diferents formes d'ús d'Internet

Font: Elaboració pròpia a partir del *Panel de Famílies i Infància 2008*, CIIMU.

Més enllà d'aquestes dues formes d'ús que podríem considerar preponderants, en el nivell inferior immediat, la xarxa és utilitzada encara per a finalitats lúdiques i vinculades amb el lleure. Així, gairebé una quarta part dels joves (24%) utilitzen la xarxa sovint o molt sovint per a esplaiar-se jugant amb videojocs disponibles en línia, tot i que, cal fer notar que, essent aquesta activitat habitual per a aquesta fracció prou significativa, destaca més encara el percentatge (46,9%) dels que mai es connecten per a aquest tipus d'activitat. En qualsevol cas, la franja d'ús a què ens estem referint es

configura entorn del joc, en primer terme i per a l'obtenció d'informació relaciona a amb activitats d'oci, en segon. Així, una cinquena part dels joves (20,9%) utilitzen la xarxa freqüentment per trobar informació que sobre cinema o d'altres espectacles que els interessin i, així mateix (20,7%), per a la lectura de premsa o altres publicacions sobre temes vinculats amb el temps d'oci, com l'esport, la moda o el motor. De fet, en aquest últim cas, no podem passar per alt, que tot i que aquesta és una pràctica rutinària per a uns quants, la meitat (51,4%) no accedeixen mai o gairebé mai a aquest tipus de publicació a través d'Internet. Més enllà d'aquest nivell, les formes d'ús que hem identificat cal situar-les ja en el marge d'allò que és més infreqüent. Ja no són massa (15,7%) els que llegeixen la premsa o altres revistes d'interès general. Més de la meitat (55,4%) no fan mai aquest tipus de lectura servint-se de la xarxa. I, en darrer terme, tampoc sembla que la xarxa sigui utilitzada per accedir a pàgines de sexe. Tot i que una minoria que no arriba a la dècima part (9,3%) hi busquen aquests continguts, la gran majoria (73,7%) no accedeixen a aquest tipus de pàgines.

Arribats a aquest punt, convé fer notar que, tot i que la representació que estem oferint únicament ens permet destacar les tendències generals en la manera com els adolescents s'apropien d'Internet en la seva vida quotidiana, aquesta primera aproximació ja ens ha permès constatar que, de fet, no ens trobem davant d'un procés uniforme. La mostra d'usos que hem analitzat es compon d'un espectre força ample pel que fa a la variabilitat de funcions que els joves acaben atribuint a aquestes tecnologies. En aquest sentit, procurant evitar que la impressió general pogués ser enganyosa, convé avançar en la representació d'alguns dels factors associats a aquestes diferències i començar a mostrar, d'aquesta manera, la complexitat del fenomen que estem analitzant.

10.3. L'adopció d'Internet a la vida quotidiana dels joves: una anàlisi complexa

Aquesta anàlisi ens ha de permetre veure que, en l'aproximació a les TIC, no tots els joves actuen de la mateixa manera i, des d'aquesta evidència, fer èmfasi en la prevenció amb què cal prendre les metàfores, persistents en els mitjans, que ens retornen una imatge homogènia del col·lectiu dels joves i la seva vinculació amb aquestes tecnologies. Amb aquest convenciment, procurarem aprofundir en la interpretació d'aquest procés sobre la base dels resultats de la nostra recerca d'aquets darrers anys i a partir d'un enfocament que, procurant donar resposta a les qüestions que ens hem plantejat en la introducció d'aquest capítol, fa atenció precisament a les desigualtats digitals com a via per a una interpretació adequada de la manera com els joves s'apropien d'Internet.

La resposta a aquests interrogants, la donarem a partir de les dades obtingudes en investigacions d'ampli abast a què ja ens hem referit anteriorment. En primer

terme, a partir de l'anàlisi d'aquest procés a Catalunya, a través del "Projecte Internet Catalunya: L'escola a la Societat Xarxa" (2002-2007)⁹³, en què van ser entrevistats 6.612 estudiants d'una mostra estadísticament representativa de 350 del conjunt d'escoles i instituts de Catalunya que ofereixen estudis d'educació primària i secundària obligatòria i post-obligatòria. Aquesta mostra ens ha permès sustentar la nostra anàlisi sobre un marge d'error màxim de 1,2%. En segon terme, en el projecte "La integració d'Internet a l'educació escolar espanyola: situació actual i perspectives de futur" (2007-2012)⁹⁴ la nostra anàlisi s'ha estès al conjunt de nens i joves espanyols a partir de l'entrevista de 15.185 estudiants d'una mostra estadísticament representativa de 809 escoles i instituts que ofereixen estudis de primària i secundària obligatòria a Espanya. La mostra, en aquest cas, ens ha permès desplegar l'anàlisi amb un marge d'error màxim del 0,8%. En ambdós casos, a banda d'altres actors, nens i joves estudiants de primària i secundària ens han proporcionat informació de primera mà sobre la manera com empren les tecnologies en general i Internet en particular en la seva vida quotidiana.

L'anàlisi complexa que oferim d'aquest procés adopta algunes característiques distintives: primerament, es construeix des de la perspectiva dels joves, entesos com a subjectes actius en aquest procés, més que no pas des de l'èmfasi en la pròpia tecnologia; en segon terme, parteix d'una posició no essencialista (Facer et al., 2003) que contempla la composició heterogènia de l'anomenada generació digital i entén que no és la tecnologia, per ella mateixa, la que determina la diferència generacional; en tercer terme, contempla la connexió joves/nens–tecnologia com una relació no unidireccional sinó mútuament constitutiva (Hutchby i Moran-Ellis, 2001); en quart lloc, aquesta aproximació posa el punt de mira en la desigualtat en les formes d'apropiació de la xarxa. La nostra aproximació, doncs, tant per les preguntes que formula, com pel tipus de respostes que dona, va més enllà del tipus d'interpretacions que proporciona el marc analític de la "divisió digital". En aquest sentit, la nostra proposta és intentar comprendre aquest procés buscant les claus per a la interpretació en la complexitat de les formes d'actuació dels actors implicats i no solament en la seva possibilitat d'accés a Internet (Lievrouw, 2000; DiMaggio i Hargittai, 2001; van Dijk & Hacker, 2003).

10.3.1. L'ús de la xarxa: el punt de vista dels nens i els joves

Tot i els intents recents per construir una veritable sociologia de la infantesa (Prout 2005), en les darreres dècades, moltes anàlisis i estudis basats fonamentalment en fonts secundàries d'informació, han contribuït a la consideració de la joventut i la

⁹³ Sigalés, Mominó i Meneses (2007). http://www.uoc.edu/in3/pic/cat/escola_xarxa.html

⁹⁴ Sigalés, Mominó, Meneses i Badia (2008).

http://www.uoc.edu/in3/integracion_internet_educacion_escolar/esp/index.html

infantesa com a col·lectius homogenis, passius i no autònoms, sempre en procés de “convertir-se en” però mai “essent”. El cas concret de l'estudi de la relació entre la infantesa i la tecnologia, incloses les formulacions més recents entorn d'Internet, ha estat llargament dominat per aquest tipus de visions deterministes i, en alguns casos simplistes, que sovint s'han elaborat des de l'òptica dels adults. Per a un estudi rigorós de la relació entre la joventut i la tecnologia és necessària una aproximació capaç d'incorporar la perspectiva dels mateixos joves a l'anàlisi de la complexitat del procés de construcció social d'aquesta relació. Amb aquest propòsit, amb estudis empírics a les mans, la nostra anàlisi procura anar més enllà de velles discussions per intentar començar a comprendre les conseqüències que produeix actualment, i produirà en el futur, la desigual apropiació de la tecnologia per part dels nens i els joves en la seva vida quotidiana i, de manera específica, en el seu àmbit familiar.

Tot i l'omnipresència de la tecnologia a la nostra societat, no podem oblidar que la incorporació de les TIC en tots el seus àmbits i també en el familiar, s'ha desenvolupat de manera relativament recent. No fa gaire més d'una dècada que l'ampla divulgació comercial d'Internet ha arribat a les famílies. Els estudis sobre aquest procés, tal i com ja hem dit anteriorment, sovint responen a interessos de mercat i, per aquest motiu, ofereixen un determinat tipus d'indicadors, però no ens proporcionen els que més ens poden ajudar a entendre la manera com la tecnologia pot ser incorporada a l'activitat diària dels joves amb finalitats educatives. L'anàlisi de la informació que ens proporcionen els mateixos alumnes ens permet afegir evidències sobre les formes en què es materialitza el seu accés a la xarxa, però, principalment, permet que ens acostem a la relació efectiva entre l'accés a la xarxa dels nens i joves i el seu progrés en el terreny educatiu.

La nostra recerca s'ha dirigit a la presència de les TIC a la vida quotidiana dels joves, posant l'atenció prioritàriament en la manera com utilitzen la xarxa quan no són a l'escola o institut. La investigació ja s'ha referit a les diferències entre l'ús educatiu de les tecnologies a l'escola o a casa (Penuel et al., 2002). En alguns casos, s'ha posat de relleu que, en comparació amb l'ús d'Internet a l'aula, la relació amb l'ús fora de les aules i el rendiment acadèmic és més probable (Ravitz, Mergendoller i Rush, 2002) i també que, en aquesta situació, no tots els alumnes disposen de les mateixes oportunitats (Attewell i Battle, 1999; Jackson et al., 2006). Tot i això, aquesta última associació ha rebut menor atenció. Així, malgrat el coneixement disponible sobre la complexitat de les competències digitals adquirides i desenvolupades per alguns joves més enllà del context escolar, disposem de poques evidències sobre la manera com aquestes competències són reconegudes a l'escola i incorporades al currículum.

El procés d'integració d'Internet en els centres educatius no hauria de ser contemplat com un fenomen independent de la manera en què els joves la utilitzen quan no són a l'escola o institut, de com s'ha integrat a les seves llars, ni de com la

utilitzen les seves famílies. L'escola no hauria de ser impermeable a la progressiva invasió de la tecnologia de tots els espais públics, ni tampoc de la forma en què han penetrat a la llar, como a espai privat. Tal i com ja hem subratllat inicialment, per comparació amb la mateixa escola, l'àmbit familiar constitueix un context en què les TIC, i més concretament la xarxa, s'estan adoptant amb major facilitat (Papadakis, 2003) sovint per efecte de la motivació dels pares i mares que volen posar a l'abast dels seus fills els avantatges educatius que atribueixen a la disponibilitat d'accés a Internet des de la seva llar. De fet, doncs, les mares i pares no sembla que siguin aliens a la manera en què s'està desenvolupant aquest procés, ni que hi siguin únicament arrossegats pels seus fills. Ja fa temps que s'ha posat de manifest (Turrow, 1999) que allò que permet predir amb més seguretat la connexió a Internet de les llars amb ordinador és el fet que els pares disposin d'experiència en l'ús de la xarxa fora de casa. Aparentment, aquest coneixement previ acaba incidint en la disposició de les famílies en el moment d'incorporar la tecnologia a la llar. Sabem, així mateix, que la interacció entre els membres de la família és fonamental per a la configuració de les rutines d'ús de la tecnologia (Jordan, 2003). Així, per comprendre com es configuren les condicions d'ús d'Internet a la llar per part dels alumnes, no podem deixar de banda el paper que hi pot jugar la situació que troben en el seu context familiar, ni el paper que hi juguen els familiars o altres persones amb qui els joves comparteixen la seva vida quotidiana.

10.3.2. Les desigualtats digitals en les anàlisis de la inclusió digital

Des dels orígens dels estudis sobre els beneficis de les tecnologies de la informació i la comunicació per a la vida en la Societat Xarxa (Castells, 2000b), els riscos de l'exclusió digital han tingut una presència creixent en els debats polítics i acadèmics. Internet, la tecnologia que representa les xarxes impulsades per les tecnologies de la informació que Castells (2000a) situa en el cor mateix d'un nou tipus d'organització social, s'ha mostrat sistemàticament com una tecnologia distribuïda de manera desigual entre les poblacions, sigui quin sigui el nivell d'observació: països, territoris, ciutats, barris, organitzacions, grups socials, llars o individus. En canvi, malgrat el seu naixement relativament recent com a objectiu d'investigació, l'anàlisi de l'exclusió digital s'ha portat a terme entre dos paradigmes ben diferenciats. Tal i com veurem, un d'ells més limitat que l'altre: el de l'esclatxa digital, basat fonamentalment en les dificultats en l'accés a la tecnologia, i el de la desigualtat digital, una aproximació molt més àmplia i profitosa que analitza l'exclusió des d'una perspectiva multidimensional complexa.

A mitjans dels noranta, després d'un període optimista en què, per damunt de tot, es van subratllar els beneficis de l'ús de la xarxa, els polítics i els científics ràpidament van introduir i impulsar el debat ben conegut entorn al concepte de l'esclatxa digital (Norri,s 2001; Compaine, 2001). Reflex de les formulacions clàssiques sobre la hipòtesi del "knowledge gap", l'exclusió digital va ser inicialment definida com

la creixent distància entre els que disposen d'accés a les TIC –principalment Internet– i els que no en disposen (un exemple, el proporcionen els influents estudis de la National Telecommunications and Information Administration de 1995 i 1998). D'aquesta manera, en el transcurs dels noranta i durant la dècada actual, els científics socials han estat capaços d'establir una sèrie de diferències consistents en relació a l'accés a les TIC en funció de característiques socials, econòmiques i demogràfiques, en alguns casos suposadament reductibles sense cap tipus d'intervenció (Compaine, 2001; Katz i Rice, 2002).

No obstant, mentre s'argumentava que aquestes diferències haurien de reduir-se naturalment amb la difusió progressiva d'Internet en les societats, altres patrons persistents d'ús diferencial de les tecnologies es van anar afegint a l'operacionalització de l'esclatxa digital en la cerca d'una renovació del debat al voltant de l'exclusió digital (entre d'altres, veure per exemple els treballs següents de la mateixa NTIA o els quatre estudis desenvolupats a partir de 2000 per l'UCLA Center for Communication Policy). En efecte, els científics socials interessats en l'esclatxa digital como a mínim van iniciar un important pas predefinint els seus objectius d'investigació, passant així de posar l'atenció en allò que la tecnologia –els mitjans de comunicació en la formulació clàssica de Katz (1959)– podria fer a les persones, cap a l'interès en allò que la gent està fent realitat amb les TIC. Fruit d'aquesta reformulació, de nou, un important conjunt d'investigacions ha anat permetent establir i documentar una sèrie de diferències persistents – ara també en relació a l'ús de la xarxa i no únicament a l'accés – en funció de factors econòmics, però també d'acord amb variables com el gènere, la raça, el nivell educatiu, l'edat i, fins i tot, el tipus de connexió utilitzada per accedir a Internet (Haythornthwaite i Wellman, 2002; Castells, 2001; Lentz, 2000).

Lamentablement, l'aproximació de l'esclatxa digital no ens ha proporcionat un punt de partida fructífer per poder anar més enllà en la cerca de les causes de la distribució desigual d'Internet, principalment degut a la seva dependència originària de la discutida hipòtesis del "knowledge gap". En el canvi de mil·lenni, amb la progressiva difusió de les TIC en les societats, el debat ha hagut de ser novament renovat, incloent-hi una reflexió al voltant de les noves formes de desigualtat per poder anar més enllà de les més o menys intuïtives explicacions construïdes a posteriori sobre les desigualtats sociodemogràfiques documentades. En qualsevol cas, l'extensió successiva de la vella i obsoleta metàfora dels que "en tenen" i els que "no en tenen", ha ajudat decisivament a desenvolupar un nou marc basat en un acostament multidimensional per a la definició de la desigualtat. Tot i que l'anàlisi de les conseqüències informacionals i socials d'Internet va ser inicialment una qüestió estrictament relativa l'accés a la tecnologia, la visió de la desigualtat digital ha portat als investigadors a adoptar progressivament una nova perspectiva que reformula l'antiga esclatxa dicotòmica en termes d'un fenomen complex i multidimensional (Lievrouw, 2000; DiMaggio i Hargittai, 2001; van Dijk i Hacker, 2003).

Quan l'accés a la tecnologia no és l'única preocupació, les formulacions tecnològiques a partir de diferències demogràfiques en l'accés semblen poc més que deterministes i poc útils (Lievrouw i Farb, 2002). Conseqüentment, més que no pas un fenomen relatiu al gènere, l'edat o els ingressos, les desigualtats romandrien i s'haurien d'explicar en termes de les diferències entre individus i grups socials en relació a qüestions fonamentals com la motivació, l'interès social, la funcionalitat, les habilitats, el coneixement i el seu ús efectiu. Aquestes són doncs, les fonts de desigualtat que hem d'explicar i les que ens permeten abandonar un enfocament basat en una falsa dualitat d'accés, per adoptar una perspectiva complexa d'una realitat, l'exclusió digital, que, en el nostre context, és fonamentalment social i més que no pas tecnològica.

10.3.3. Una aproximació multidimensional a la inclusió digital de nens i joves

Tot i això, i fent atenció a allò que ens interessa aquí, ni els estudis en l'àrea de la exclusió digital en general, ni aquest tipus d'aproximacions multidimensionals basades en la desigualtat, han estat massa freqüents en l'estudi de l'apropiació d'Internet per part dels nens i joves. És més, aquest col·lectiu ha estat rarament analitzat en si mateix durant les últimes dècades del segle vint, tot i l'interès a desenvolupar una veritable i renovada sociologia de la infantesa i la joventut (James i Prout, 1997; Prout, 2005). I, quan s'ha fet, fonamentalment a través d'estudis parcials i indirectes, els científics han fracassat sistemàticament en la consideració dels nens i joves com a mers objectes, i no subjectes, en el procés d'investigació (Cahil, 1992; Qvortrup, 2005). En altres paraules, la més comuna ha estat una visió sobre els joves com a subjectes passius, a l'espera, encara en procés de formació, que ha demostrat ser un enfocament limitat i pobre a l'hora de poder obtenir conclusions rellevants (James, Jenks i Prout, 1998). De la mateixa manera, com a components integrals de la societat, les tecnologies de la informació i la comunicació no han estat lliures d'aquestes mateixes concepcions científiques i polítiques, que han propiciat l'aparició d'algunes veus crítiques amb els pocs resultats empírics disponibles sobre la infantesa i la joventut (Buckingham, 1998; Selwyn, 2003).

Tot i aquestes limitacions, un cos modest però creixent d'investigació ha intentat desplaçar les velles promeses i preocupacions sobre la infantesa per abordar algunes qüestions relacionades amb l'exclusió digital en termes d'accés i ús d'Internet (Livingstone, 2002, 2003). Inicialment desenvolupat com a resultat secundari d'altres estudis generals dirigits a poblacions adultes, els darrers avenços han començat a entendre als nens i joves com a un conjunt d'agents heterogeni, actiu, autònom, divers i versàtil, reconeixent la importància de la seva apropiació en contextos significatius de la seva pròpia vida quotidiana. En aquest sentit, per exemple, seria important reconèixer els treballs inicials d'autors com Koss (2001), Facer i Furlong (2001) i

Valentine, Holloway i Bingham (2002), que han contribuït a desenvolupar l'interès per tractar tant la seva exclusió en termes generals, com per la negociació que es fa del seu ús en els contextos escolars. A més, estudis empírics com els de Facer i Furlong (2001), Holloway i Valentine (2003) i Judge, Puckett i Cabuk (2004), han contribuït notablement a desenvolupar un focus d'atenció sobre la desigualtat en l'accés a les noves tecnologies, en la cerca progressiva de les diferències en els contextos extraescolars, així com a la important influència de l'accés a les llars.

A més, tal i com hem pogut veure en l'evolució de la investigació sobre l'esclatxa digital en poblacions adultes, els investigadors han anat incorporant les diferències en termes d'ús (els de Lenhart, Madden i Hitlin, 2005; Mediappro, 2006), tant en relació a les escoles (Levin et al., 2002), a la comparació de l'accés i ús d'Internet entre la llar i l'escola (Kentz i Facer, 2004; Livingstone, Bober i Helsper, 2005), com en l'anàlisi específica de les diferències observades en termes dels usos orientats a la comunicació, la participació i la implicació (Livingstone i Bober, 2004). No obstant, els esforços per al desenvolupament d'una aproximació multidimensional a l'exclusió digital per part dels nens i joves no han estat tan evidents. Certament, malgrat les interessants formulacions en aquesta àrea d'investigació, l'anàlisi de les desigualtats en altres aspectes com l'alfabetització, la motivació o l'interès encara no són massa freqüents i són una excepció les explicacions complexes que intenten anar més enllà de les descripcions sociodemogràfiques.

10.4. L'ús de la xarxa i el rendiment acadèmic: quina és la qüestió?

Amb aquesta motivació i des d'aquest posicionament, hem intentat aproximar-nos a una de les relacions que s'ha identificat de manera més recurrent en l'anàlisi sobre el procés d'incorporació de les TIC al món dels joves. Efectivament, una de les obsessions mantingudes de manera més persistent s'ha entestat a intentar posar de manifest de quina manera poden contribuir les TIC, i específicament l'ús de la xarxa, a la millora del rendiment acadèmic dels alumnes. En la passada dècada s'han portat a terme diversos estudis que han perseguit aquest objectiu des de perspectives diverses: alguns s'han referit a l'impacte de l'ensenyament assistit per ordinador (Block et. al., 2002; Kulik i Kulik, 1991), als efectes de determinats tipus d'aplicacions informàtiques (Ryan 1991), o de determinats programes (Liao i Bright, 1991). En alguns casos, l'atenció s'ha dipositat sobre els efectes de la tecnologia en el treball en grup i en les possibilitats per a la interacció que ofereix la tecnologia (Lou, Abrami i d'Apollonia, 2001; Cavanaugh, 2001). L'anàlisi de la relació entre tecnologia i rendiment també s'ha efectuat fent atenció a diferències sociodemogràfiques com el gènere o l'edat dels alumnes (Whitley, 1997; Christmann, Lucking i Badgett, 1997). La pregunta més habitual, en qualsevol dels casos, ha estat: disposem d'evidències de l'efecte que estan tenint aquestes tecnologies en els resultats escolars?

La nostra investigació ha girat entorn a la discussió d'aquesta qüestió recurrent en la introducció de les TIC en el sistema educatiu. Inicialment, observant aquest procés des de la perspectiva de les desigualtats digitals, a què ens hem referit anteriorment, hem intentat matisar la pregunta. Hem posat l'atenció en el paper actiu dels joves en aquest procés i, en aquest sentit, en la seva apropiació desigual de les TIC. Es tracta, en definitiva, de descarregar les tecnologies de l'efecte determinista que freqüentment els és atribuït en relació a l'activitat quotidiana dels joves. Específicament, qüestionem la utilitat de la metàfora de l'impacte d'aquestes tecnologies, quan es tracta de comprendre la influència de l'ús de la xarxa en els resultats escolars dels nens i joves. Des d'aquest punt de vista, la pregunta podria replantejar-se de la següent manera: Quina relació existeix entre la manera com s'apropien de les TIC els joves i el seu rendiment acadèmic? Hem intentat respondre, a partir de les nostres dades, posant de manifest l'associació entre formes diferents d'ús de les TIC i la seva vinculació amb el progrés acadèmic.

Més enllà dels resultats que ens ha proporcionat aquesta línia d'investigació, en segon terme, intentant avançar en la nostra perspectiva d'anàlisi, plantejem l'interès de reformular completament la pregunta inicial. La intenció és tenir en compte la manera en què diferències individuals, com el rendiment acadèmic o la influència del context familiar, poden generar desigualtats en la manera com els joves utilitzen Internet més enllà de l'escola o institut. El nostre punt de partida són les diferències en l'apropriació de la xarxa en la vida quotidiana dels joves entesos com a socialment autònoms, diversos i actius. És en aquest sentit que la nostra qüestió podria ser replantejada: disposem d'evidències que permetin constatar l'efecte de les diferències individuals en la manera com els joves s'apropien d'Internet? Des d'aquesta perspectiva, no esperem un "impacte" uniforme de la tecnologia en el rendiment dels joves, ni, en aquest sentit, un ventall d'efectes que es puguin predir i desvincular de la diversitat de pràctiques i contextos en que les TIC són utilitzades, ni tampoc, en últim terme, de la situació específica des d'on cada jove s'aproxima a la xarxa.

L'anàlisi des d'aquest doble vessant comparteix una concepció no determinista de l'efecte de la tecnologia i, en conseqüència, la convicció de la posició desigual dels joves en el procés d'incorporació de les TIC a la seva vida quotidiana. Al mateix temps, davant la incapacitat de la investigació de trobar vincles significatius entre l'ús de les tecnologies en els centres educatius i els resultats obtinguts pels alumnes, ens proporciona una doble visió complementària sobre l'associació entre l'ús de les TIC, fora de l'àmbit escolar, i el rendiment acadèmic dels joves. Es tracta d'intentar contribuir, amb aquesta anàlisi complementària, a discernir algunes de les dimensions que afecten als indicadors sobre la crisi del nostre sistema educatiu en termes del rendiment acadèmic.

10.4.1 La manera com els joves s'apropien de les TIC es relaciona amb el seu rendiment acadèmic?

Intentant respondre a la primera de les qüestions que ens hem plantejat, hem procurat identificar la probabilitat que tenen els joves de tenir un rendiment adequat en relació a algunes variables que hem considerat en el nostre model d'anàlisi. En una primera aproximació a variables de tipus sociodemogràfic, hem pogut identificar algunes associacions àmpliament compartides. En primer terme, hem constatat que el rendiment acadèmic dels joves està relacionat significativament amb la seva edat i, en definitiva, amb l'etapa educativa en què es troben. Troben més dificultats en la mesura que avancen en el nivell educatiu, essent els que estan cursant l'educació secundària post-obligatòria i principalment, els que segueixen algun tipus de formació professional els que troben més obstacles en el seu progrés acadèmic. En segon terme, també hem apreciat diferències significatives vinculades al gènere: les noies troben menys dificultats en la seva trajectòria escolar. Finalment, tal i com també podríem esperar, la situació socioeconòmica també es tradueix en els seus resultats escolars, essent els que es troben en una situació menys favorable els que més problemes troben per progressar adequadament.

Podríem haver-nos detingut en l'anàlisi de qualsevol d'aquestes relacions esperades. En realitat, la seva intensitat i sentit són coherents amb els estudis convencionals del rendiment escolar, però aquest no és el focus principal de la nostra investigació i, no obstant, ens sembla interessant detenir-nos breument en la identificació del pes específic que exerceixen en el procés que estem estudiant, precisament per subratllar la importància que concedim a controlar la influència d'aquestes variables per evitar la seva interferència en el resultat de les nostres anàlisis.

Avançant progressivament cap a la resolució de la pregunta formulada, hem dirigit l'atenció, inicialment, a la influència de la infraestructura disponible a la llar i, en definitiva, cap a la relació entre les possibilitats d'accés a la xarxa que els joves troben a casa seva i els seus resultats escolars. Els resultats d'aquesta anàlisi no permeten identificar aquesta associació. A la llum de les nostres dades, hem pogut constatar que la disponibilitat de connexió a la llar, amb majors o menors restriccions, no permet predir millors resultats dels joves en la seva activitat escolar. Els alumnes sense connexió a la seva llar no mostren resultats significativament inferiors. Què passa, en canvi, quan tenim en compte la influència d'altres factors rellevants per a la configuració del context familiar, com la freqüència d'ús dels pares i mares o la experiència que acumulen en l'ús d'Internet? En ambdós casos, hem pogut observar que, independentment de les variables sociodemogràfiques a què ens hem referit anteriorment, quan els pares i mares són més usuaris d'Internet i també quan

disposen d'una experiència més dilatada en l'ús d'Internet, els seus fills tenen una major probabilitat de tenir un rendiment acadèmic adequat.

Per altra banda, atenent als indicadors relatius a la freqüència d'accés a la xarxa, hem pogut identificar una tendència negativa, segons la qual, com més freqüent és la connexió menor és el rendiment dels joves. Aquesta tendència podria vincular-se fàcilment a algunes representacions simplistes sobre la penetració de les TIC a la vida quotidiana dels joves que, conseqüentment, subratllen el risc del seu efecte perjudicial. En qualsevol cas, aquests resultats, en la línia dels mostrats per altres investigacions, posen de manifest que el mer accés a Internet, tant en el context escolar com més enllà, no contribueix positivament al rendiment acadèmic.

Centrem l'atenció en la qüestió que estem plantejant i, concretament, en la incidència de les formes específiques d'apropiació de les TIC per part dels joves. En aquest cas, hem pogut observar que solament determinades finalitats en l'ús educatiu de les tecnologies poden associar-se significativament al progrés acadèmic. Independentment de factors com l'edat i l'etapa educativa, el gènere o la situació socioeconòmica, els estudiants que utilitzen la xarxa com a font d'informació per a la realització d'activitats escolars, obtenen un millor rendiment. Tot i això, si tenim en compte un segon tipus d'ús educatiu, quan la xarxa s'utilitza com a instrument per al treball en xarxa amb altres companys, per a la col·laboració i intercanvi en la resolució de les mateixes activitats escolars, l'efecte sobre el rendiment acadèmic és inapreciable. Així doncs, solament algunes formes d'ús semblen vinculades a una major probabilitat d'èxit escolar i no sembla que siguin les referides a l'enorme potencialitat per a la col·laboració i treball en xarxa que les tecnologies ens proporcionen. A l'hora d'interpretar aquesta constatació ens preguntem per allò que mesura el currículum convencional i per la mesura en què s'hi incorporen determinades competències especialment vinculades al potencial de les TIC.

En qualsevol cas, vist aquest primer vessant d'anàlisi, tal i com hem plantejat anteriorment, entenem que la pregunta sobre la vinculació de les TIC i el rendiment acadèmic és susceptible de ser abordada des d'una perspectiva alternativa. Plantejarem aquesta segona perspectiva, a continuació, amb el propòsit de posar l'atenció en la diversitat de pràctiques i la desigualtat de contextos en què les TIC són utilitzades pels joves.

10.4.2. Les diferències individuals entre els joves es reflecteixen en la manera com s'apropien d'Internet?

Posant l'atenció, de manera específica, en l'efecte del rendiment acadèmic en el procés que estudiem, aquesta mateixa pregunta podria ser reformulada: Disposem d'evidències que ens permetin constatar si el rendiment acadèmic dels alumnes es

reflecteix en la manera en què cadascun utilitza la xarxa més enllà de l'escola o institut? I en aquest mateix sentit, encara cal afegir: de quina manera hi incideixen les condicions que els joves troben en el seu context familiar?

Hem fet atenció en la manera com els joves s'apropien d'Internet de maneres diferents. Hem identificat la seva posició desigual pel que fa a les oportunitats que poden trobar a Internet com a espai públic. Conseqüentment, hem mostrat també les diferències que els joves troben a les seves llars pel que fa a condicions per al treball escolar i en relació a la seva percepció de suport de la família al seu procés de desenvolupament acadèmic. Així mateix, hem posat l'atenció en l'efecte que poden tenir els pares, com a principals agents educatius, en l'ús d'Internet per part dels joves fora de l'escola o institut. Per respondre a aquesta qüestió, considerem que un factor d'influència fonamental es pot trobar en la relació que els mateixos pares mantenen amb Internet. Per identificar-la, hem observat la freqüència amb què utilitzen la xarxa. Així doncs, amb la intenció d'entendre aquesta aproximació diferenciada a la tecnologia, ens hem fixat en els objectius, interessos i, en darrer terme, en les diferents maneres d'utilitzar-les. Específicament, hem fet atenció, d'una banda, en l'ús d'Internet per a finalitats educatives i, d'altra banda, en d'altres possibilitats d'ús relacionades amb el lleure. Ens aturarem en una descripció introductòria de la freqüència en què es produeixen aquests dues opcions.

Quan ens referim als usos educatius, podem veure que els joves es distribueixen de manera semblant entre les diferents freqüències d'ús. Hem pogut observar que, aproximadament, una tercera part no utilitzen Internet per a opcions d'oci o bé no ho fan gairebé mai, una altra tercera part se situa en la freqüència intermèdia i el terç restant són aquells que utilitzen les TIC per a activitats de lleure de manera regular. La descripció general dels usos educatius mostra un patró diferent: hem pogut observar clarament que la majoria dels joves, dues terceres parts gairebé no utilitzen mai la xarxa per a aquest tipus d'ús. Són una minoria els que la utilitzen regularment per a aquest propòsit.

Més enllà d'aquesta representació descriptiva, hem identificat els factors relacionats amb la freqüència d'usos a què ens acabem de referir. Per a aquest propòsit, hem controlat algunes variables sociodemogràfiques. Hem constatat que l'edat incideix en aquesta dinàmica. Els joves que cursen educació secundària utilitzen més Internet que els nens i nenes de primària per a qualsevol de les finalitats a què ens estem referint. El gènere també hi juga un paper: els nois utilitzen Internet menys que les noies per a finalitats educatives, però més per al lleure. Finalment, quan fem atenció a la situació dels joves en termes socioeconòmics, hem pogut observar que els que gaudeixen d'una millor posició fan ús d'Internet amb finalitats educatives amb una freqüència significativament més elevada. En aquest sentit, tot i que des de la perspectiva de la divisió digital les diferències socioeconòmiques deixarien de ser

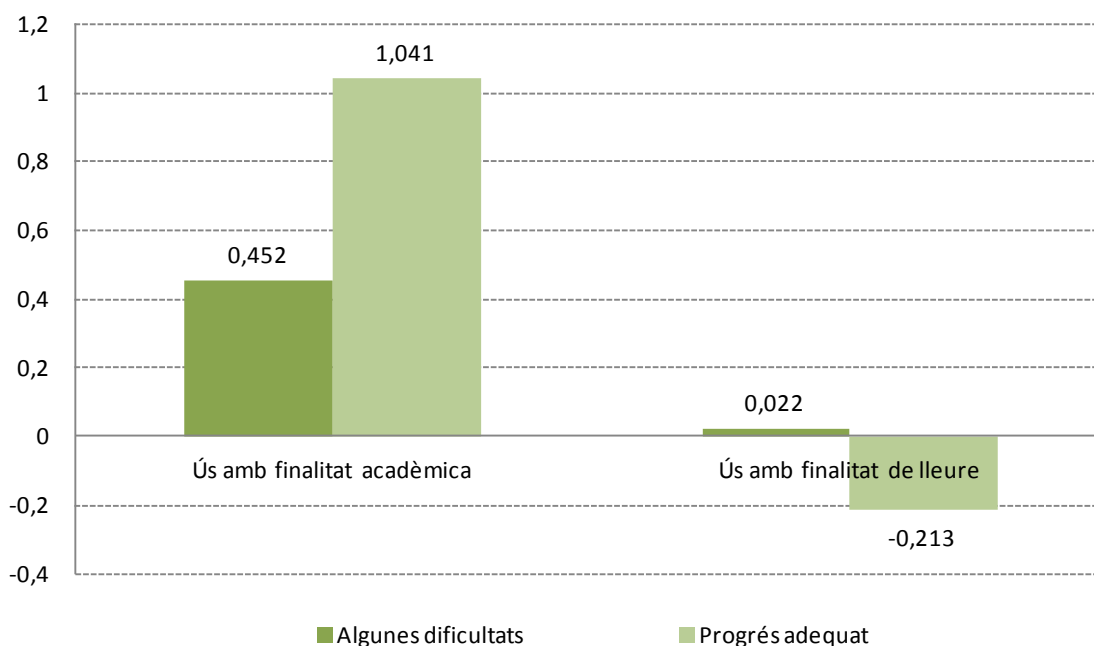
significatives, no sembla que es pugui concloure el mateix quan ens referim a la manera com la xarxa és utilitzada.

Per altra banda, l'anàlisi de la freqüència d'accés ens ha permès constatar que, en el context familiar, més que en d'altres espais, l'accés és més habitual en qualsevol dels usos, educatius o per al lleure. La llar apareix així com l'àmbit més propici per a l'accés a Internet dels joves. Però, més enllà de la freqüència d'ús, intentant respondre directament la qüestió que ens plantejem aquí, hem fixat l'atenció en les desigualtats en l'apropiació d'Internet i, específicament, en les diferències vinculades al rendiment acadèmic. Des d'aquesta perspectiva, hem pogut observar, primerament, en quina mesura, més enllà de l'impacte d'altres variables, el rendiment acadèmic dels joves es pot associar amb diferents maneres d'utilitzar la xarxa.

En primer terme, la nostra anàlisi ens permet assegurar que, controlades altres variables (edat, gènere, situació socioeconòmica, disponibilitat de connexió i ús per part de pares i mares) els que gaudeixen d'un millor rendiment acadèmic accedeixen a Internet amb una probabilitat significativament més elevada que els joves que troben amb més dificultats. Així doncs, avançant en l'anàlisi, podem qüestionar la por de l'impacte negatiu en el rendiment acadèmic que habitualment s'atribueix al simple accés a Internet. En qualsevol cas, això tampoc ens permet situar-nos en el pol contrari per fer èmfasi en els beneficis intrínsecs que s'haurien de derivar de la connexió a la xarxa.

Quan, més enllà de l'accés, examinem els tipus d'ús, podem constatar que, tal i com mostra el següent gràfic, efectivament Internet no és utilitzada per tots de la mateixa manera. Els joves que tenen poques dificultats per progressar, en termes acadèmics, tenen una probabilitat significativament més elevada de connectar-se per a finalitats educatives que els que tenen problemes de rendiment. Així mateix, els que avancen sense dificultats utilitzen la xarxa amb menor probabilitat per a activitats relacionades amb el seu temps d'oci, tot i que, en aquest tipus d'ús, les diferències entre uns i altres són menys clares. Així doncs, constatem que la situació desigual en què es troba cada jove, en termes de progrés acadèmic, pot associar-se a determinades formes d'apropiació de la xarxa, principalment quan ens referim als usos vinculats a finalitats educatives.

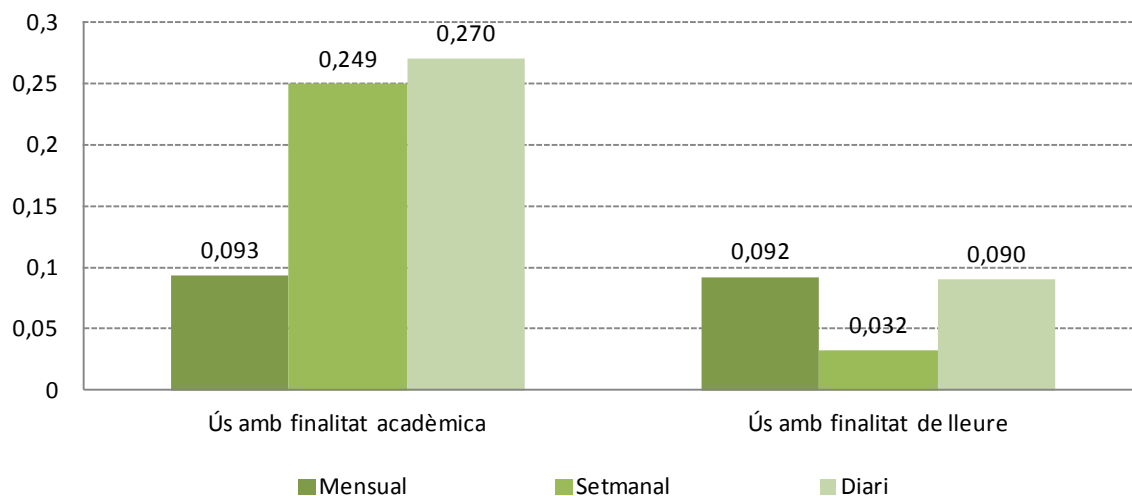
Gràfic 10.8. Influència del rendiment acadèmic en l'ús d'Internet per a finalitats acadèmiques i d'oci (Increment en la probabilitat)

Font: Elaboració pròpia a partir del *Projecte Internet Catalunya 2007*.

Per altra banda, hem volgut observar la mesura en què la posició dels pares i mares en relació a Internet i, des d'un punt de vista més ampli, la situació que troben els joves a les seves llars en relació a la seva activitat escolar, es pot vincular a diferències en el seu ús específic d'Internet. Començant pel primer, hem mostrat quina incidència té en el procés que estem analitzant el factor de proximitat familiar a la xarxa. En aquest sentit, ens hem preguntat: en quina mesura l'actuació dels pares i mares en relació a Internet incideix en l'ús específic d'Internet per part dels joves? Tot i que inicialment hem afirmat que una alta freqüència d'ús per part dels pares es pot relacionar amb una probabilitat elevada que els seus fills siguin igualment usuaris, no podem dir exactament el mateix quan fem atenció als dos tipus d'ús a què ens estem referint. Tal i com es pot observar en el gràfic següent, d'una banda, no hem pogut identificar una associació significativa en relació als usos relacionats amb activitats lúdiques o de lleure, però en canvi hem pogut observar un efecte clar sobre els referits a finalitats educatives. Els joves amb pares internautes habituals són també els que tenen una major probabilitat d'utilitzar la xarxa per portar a terme accions vinculades a la seva activitat escolar. En aquest sentit, hem de prendre en consideració la mesura en què aquest factor de proximitat familiar a la xarxa pot contribuir a la reducció de les desigualtats en l'apropiació d'Internet per part dels joves.

Gràfic 10.9. Influència del rendiment acadèmic en l'ús d'Internet per part dels pares en l'ús per a finalitats acadèmiques i d'oci (Increment en la probabilitat)

Font: Elaboració pròpia a partir del *Projecte Internet Catalunya, 2007*.

En segon terme, més enllà de la vinculació dels pares amb la tecnologia, quan hem desplaçat l'atenció, de manera més àmplia, cap a les condicions que troben els joves a les seves llars per portar a terme la seva activitat escolar, hem pogut veure que les desigualtats en el suport que reben els joves de les seves famílies es relacionen efectivament amb les maneres com els nois i noies s'apropien de les TIC. Els que disposen de més recursos per a la seva activitat escolar són també els que se serveixen més de la xarxa per a finalitats educatives. En canvi, aquesta associació entre els recursos disponibles i l'ús no es manté quan ens referim l'ús d'Internet per a l'oci. Així mateix, quan hem parat atenció de manera més específica a la representació que es fan els joves sobre el recolzament que obtenen de les seves famílies per progressar en la seva trajectòria escolar, hem pogut constatar que els que gaudeixen d'una millor percepció pel que fa a aquest tipus de suport familiar són també els que de manera més habitual utilitzen la xarxa per a la resolució de qüestions vinculades amb la seva activitat escolar. D'altra banda, aquesta associació no es pot observar quan ens referim als usos no educatius. Així doncs, les desigualtats a què ens estem referint apareixen també vinculades a les diferents condicions que configuren el context familiar.

10.5. Conclusions

Intentant respondre la qüestió fonamental sobre les desigualtats –"desigualtats en què?" (Sen, 1992)– hem dirigit la nostra atenció a les diferències en la manera com els joves s'apropien d'Internet com a artefacte construït socialment (Abbate, 1999) que representa el tipus de xarxa d'informació i comunicació característic de la Societat de la Informació (Castells, 2001b). Prenent com a punt de partida la naturalesa autònoma i heterogènia del col·lectiu dels joves en la seva relació amb la xarxa, hem procurat no

solament subratllar les diferències més o menys evidents en l'accés a la tecnologia per efecte de les variables sociodemogràfiques. Més enllà d'això, el nostre propòsit és avançar cap una anàlisi complexa que permeti anar més enllà de les formulacions pròpies del marc que estableix la concepció de la "divisió digital".

D'acord amb la formulació clàssica de Katz (1959) sobre la influència dels mitjans de comunicació a la societat, el nostre objectiu ha deixat de fer atenció a allò que la tecnologia fa als nens per fixar-se en què fan realment aquests nois i noies amb la tecnologia i, de manera específica, amb Internet. La nostra anàlisi ens permet mostrar aquestes diferències, controlant les característiques sociodemogràfiques dels joves, fent atenció al nivell d'accés, al tipus d'ús efectiu i, especialment, a les desigualtats en el rendiment acadèmic i a la influència del context familiar.

Així, hem pogut observar que Internet no és més present en la vida quotidiana dels joves amb un rendiment acadèmic més deficient. Més enllà del tòpic, hem pogut identificar allò que en sociologia es coneix com a "efecte Mateu"⁹⁵ (Merton, 1968) que explica que els que gaudeixen d'una millor posició són també els que troben les oportunitats amb més facilitat i, en canvi, els que disposen d'una situació menys favorable troben menys opcions per tirar endavant. Els joves que gaudeixen d'una millor situació, tant pel que fa al rendiment acadèmic, com per les condicions i suport que perceben en el context familiar, són també els que orienten la seva activitat a la xarxa de la manera que més pot afavorir el seu rendiment acadèmic.

No sembla, doncs, que la problemàtica a què ens estem referint pugui ser plantejada en termes estrictament tecnològics. Hem constatat que, ni la disponibilitat de connexió a la llar, ni únicament la freqüència d'accés permeten predir millors resultats dels joves en la seva activitat escolar. Cal prendre en consideració la construcció social d'aquest procés per a una interpretació adequada de la influència recíproca que s'estableix entre la tecnologia i els joves. L'accés a Internet, lluny de poder ser considerat beneficiós o perjudicial per ell mateix, respon probablement a diferents formes d'apropiació. La comprensió de la manera com es produeixen aquestes aproximacions diferenciades és fonamental si volem ser capaços de reduir les situacions de desavantatge en què alguns joves es troben davant d'Internet que en les nostres anàlisis hem vinculat amb el rendiment acadèmic i la situació que ofereix el context familiar.

Atesa la complexitat d'aquesta tasca, la nostra recerca intenta oferir elements per a la reflexió sobre el rol de les escoles i la contribució de les famílies en la inclusió, present i futura, dels nens i els joves a la societat xarxa: L'escola aprofita suficientment totes les possibilitats de la xarxa per a exercir la seva funció educativa? De quina manera el currículum i l'organització dels nostres sistemes educatius poden adaptar-se

⁹⁵ La denominació d'aquest efecte prové de cita bíblica Mateu (XXV, 29): "perquè qui té rebrà i n'hi sobrarà, però a qui no té, fins i tot allò que té li serà pres".

a una societat progressivament organitzada entorn de xarxes informacionals? Quines polítiques educatives necessitem per tal que tots els joves, no solament els que compten amb millors condicions, disposin d'oportunitats per utilitzar la tecnologia en la millora de la seva educació? Quin paper han d'assumir les famílies en aquest procés? Com poden corresponsabilitzar-se d'oferir les millors condicions possibles per tal que els seus fills treguin el major profit possible de les TIC amb finalitats educatives? En quina mesura la pròpia xarxa pot oferir un espai de col·laboració entre les escoles i les famílies per perseguir aquest objectiu?

10.6. Cap on hauríem de buscar respostes?

En darrer terme, amb el propòsit d'intentar algunes línies d'acció cap on convindria buscar respostes adequades per a aquestes preguntes, procurarem esbossar el tipus d'iniciatives socials, d'estratègies polítiques i educatives que ens calen per tal que tots els joves, i no solament els que disposen de millors condicions, comptin amb oportunitats a l'hora d'utilitzar la tecnologia per a la millora de la seva educació i, en definitiva, per poder encarar amb garanties els reptes que els planteja la societat xarxa:

En relació a la imatge pública sobre el lloc de les TIC en la vida quotidiana dels nens, dels joves i les famílies

Actualment, ja disposem de prou evidències sobre la presència creixent de les TIC en la vida quotidiana dels nens i els joves. Així mateix, també sabem que no tots utilitzen la tecnologia amb la mateixa intensitat, ni per als mateixos propòsits i que Internet no s'ha incorporat de la mateixa manera als principals contextos d'activitat dels joves. La xarxa, més enllà de l'increment palpable en la freqüència d'ús, no és utilitzada de manera homogènia en el context familiar, ni des de perspectives pedagògiques coincidents en l'àmbit escolar. De fet, la capacitat intrínseca de les TIC per promoure canvis, en qualsevol d'aquests contextos, que suposin millores per a les pràctiques educatives dels joves no s'ha pogut posar en evidència. Tot i això, els discursos dominants sobre el lloc de les TIC en la vida quotidiana dels joves continuen mostrant aquesta relació en termes d'impacte unidireccional, conseqüència inevitable del desenvolupament tecnològic i de les demandes socials que s'hi associen, sobre un col·lectiu que es mostra uniforme i essencialment capacitat per a l'ús d'aquestes tecnologies.

Davant d'aquesta situació, convé obrir espais de discussió, que incorporin la perspectiva dels diferents actors implicats – joves, nens, pares, responsables de les polítiques educatives i socials, i dels mitjans de comunicació. Es tracta de fer l'esforç de mostrar aquest procés a la societat en tota la seva complexitat, sobre la base d'anàlisis

empíriques rigoroses i de poder generar, en conseqüència, respostes necessàriament diverses que permetin adaptar la potencialitat educativa de la tecnologia a les situacions igualment diverses en què els nens i els joves les utilitzen.

Quant a les competències digitals dels joves

Tot i que, en el nostre context pròxim, l'accés a Internet es produeix de manera cada vegada més universal en els diferents contextos d'activitat dels joves, també sabem que aquests encara obtenen les seves competències digitals, majoritàriament, fora del context escolar i principalment en l'àmbit familiar. Així mateix, hem constatat que la posició socioeconòmica, el suport que troben a les seves llars i la pròpia progressió en termes escolars s'associen a formes d'ús de les TIC diferenciades que, en termes educatius, ofereixen més oportunitats als que disposen de les millors condicions. En aquest sentit, podríem dir que la divisió digital amb què ens trobem, ja no ve definida tant en termes d'accés com per les competències disponibles a l'hora d'extreure'n el seu potencial.

Així doncs, sembla prioritari poder definir quines són les competències digitals que necessiten els joves per poder desenvolupar-se com a ciutadans actius en la societat xarxa. Immediatament, convé establir, amb la major claredat possible, quin ha de ser el paper de l'escola, de les famílies i del sistema educatiu, en un sentit més ample, a l'hora de proporcionar l'alfabetització digital que els joves haurien de tenir garantida. En darrer terme, l'obtenció del potencial de les TIC per a la innovació i la millora de l'educació dels joves no es pot esperar únicament de les condicions d'accés imprescindibles. Les polítiques de dotació tecnològica indiscriminada haurien de poder reformular-se com a estratègies que permetin impulsar una incorporació significativa de les tecnologies en el currículum, resolent alguns problemes estructurals dels nostres centres educatius que, en l'actualitat, limiten aquest procés. No es tracta d'afegir una demanda més, a la llarga llista de reptes que la nostra societat planteja a l'escola. Es tracta, més aviat, de buscar en les tecnologies una manera de poder-hi respondre de manera efectiva, a través de projectes específics que donin resposta a necessitats concretes amb solucions tecnològiques diverses que permetin treure el màxim potencial del valor afegit de les TIC i propiciar pràctiques innovadores que transformin la realitat actual de les aules.

Pel que fa al paper de les TIC en la millora del rendiment acadèmic

Ni la recerca portada sobre el nostre sistema educatiu, ni les anàlisis elaborades en el context internacional han proporcionat evidències concloents sobre l'associació entre l'ús de les TIC en els centres educatius i el rendiment acadèmic dels nens i els joves. En canvi, hem pogut observar que els que avancen satisfactòriament en el seu

trajecte escolar accedeixen més sovint a Internet i la utilitzen amb major probabilitat per a finalitats educatives. En qualsevol cas, tampoc tots els usos amb aquestes finalitats específiques mantenen la mateixa relació amb el rendiment acadèmic, essent principalment la cerca d'informació, més que no pas el treball en xarxa per a la col·laboració en la resolució d'activitats relacionades amb l'escola o institut, allò que, amb major probabilitat es vincula amb un progrés acadèmic adequat dels joves. La constatació d'aquesta situació posa de manifest que, probablement, allò que els nostres centres educatius exigeixen avui als nens i joves no es relaciona necessàriament amb la potencialitat que les TIC i Internet els ofereixen. En un sentit més ample, podríem dir que les nostres escoles i instituts, en la seva configuració i dinàmica de funcionament tradicional, sovint no proporcionen els entorns per ensenyar i aprendre que més poden propiciar el desenvolupament del tipus de competències requerides per a una societat i una economia com la nostra.

Per facilitar l'adquisició d'aquestes competències convé promoure el disseny i desenvolupament d'escenaris educatius que no reproduïxin els obsolets models tradicionals en què les TIC únicament es posen al servei de la cerca i transmissió de la informació i, en conseqüència, aporten una part menor del seu potencial al procés educatiu. El rendiment acadèmic dels joves s'hauria de poder establir en relació a la seva capacitat de col·laborar, comunicar-se i desenvolupar projectes en aquests contextos flexibles i interdisciplinaris en què la funció tradicional del qui ensenya i el qui aprèn necessàriament es redefineix. Ja comencem a disposar d'un ventall ample d'experiències d'innovació, tant en el context local com en l'àmbit internacional, en què les TIC faciliten dinàmiques capaces d'adaptar-se a la diversitat dels joves que les impulsen. En qualsevol cas, convé desenvolupar mecanismes i establir incentius que propiciïn, en primer terme, el desenvolupament d'aquestes experiències singulars, però també el seu seguiment, avaluació i difusió en el conjunt del sistema. Així mateix, convé impulsar estratègies que facin aflorar l'expertesa professional mitjançant acords entre les universitats, les administracions, els centres capdavanters i els nuclis de professorat expert. Es tracta, de manera més concreta, d'impulsar una acció coordinada entre la planificació general d'ordenació i innovació educativa i els programes específics d'integració de les TIC als centres educatius que, en darrer terme, haurien de ser capaços de posar les tecnologies al servei dels plans de formació i millora específics que dissenyi cada centre en funció de la seva singularitat.

En relació a la responsabilitat de les famílies

Tot i que, en termes generals, podríem dir que els joves i els nens estan més familiaritzats amb l'ús de les TIC que la majoria dels adults amb què conviuen quotidianament, això no hauria de fer suposar que disposen de les habilitats i competències per a un ús d'aquestes tecnologies crític, responsable i, en definitiva,

que són capaços d'extreure'n el màxim potencial per al propi benefici educatiu. De fet, ja hem vist que, més enllà de l'escola, l'accés i el tipus d'ús de la xarxa es produeix de tal manera que tendeix a incrementar les diferències entre els joves més que no pas a reduir-les. En aquest sentit, els pares no haurien d'esperar efectes educatius, positius o negatius, del simple fet de proporcionar accés a Internet als seus fills des de la llar. Hem constatat que una major proximitat dels pares a la tecnologia i una millor percepció dels joves, en relació a les condicions i suport que troben en el seu context familiar, s'associen no solament a la una major freqüència d'ús de les tecnologies, sinó principalment a les formes d'ús que més es poden vincular a la millora educativa.

Les famílies haurien de rebre missatges clars en aquest sentit i haurien d'entendre que, tot i que, en alguns casos, els pugui semblar que els seus fills dominen més aquestes eines que no pas ells mateixos, això no els permet adoptar una posició d'indefensió davant d'aquest procés, no els exigeix de la responsabilitat d'acompanyar-los per tal que aprenguin a fer-ne un ús responsable, ni de l'obligació d'orientar-los per tal que puguin desenvolupar les seves competències digitals i treure'n el màxim rendiment educatiu possible. Per a aquest propòsit, els programes de col·laboració entre les famílies i les escoles són fonamentals i la mateixa xarxa pot proporcionar un potent aliat per a la participació i l'acció conjunta.

Pel que fa a la recerca

En darrer terme, cal subratllar que, tot i que en els darrers anys la investigació sobre el binomi joves-TIC ha estat productiva, ens trobem en un terreny que evoluciona molt ràpidament en què queda molt per explorar. Tot i que els esforços recents d'alguns organismes internacionals (OCDE, 2010) subratllen aquesta prioritat, la disponibilitat de dades constitueix encara un repte fonamental per a una correcta interpretació d'aquest procés. Caldrà poder impulsar nous programes de recerca que, amb la participació del conjunt d'actors implicats i especialment dels propis nens i joves, orientin adequadament els seus objectius i ens proporcionin dades quantitatives i qualitatives per a una interpretació rigorosa de la manera com els joves s'estan apropiant de les TIC i dels efectes que això està tenint en la seva vida quotidiana. És sobre aquest fonament que es podrà facilitar el desenvolupament del polítiques educatives i socials que puguin orientar-se adequadament i anar més enllà dels tòpics que, mancats de cap base d'anàlisi empírica, enterboleixen la comprensió d'aquesta dinàmica, dificulten la definició de les prioritats i de les línies d'actuació necessàries perquè tots els nens i els joves, i no solament uns quants, puguin treure el màxim potencial educatiu d'unes eines que ja són a les seves mans.

10.7. Referències bibliogràfiques

- Abbate, J. (1999). *Inventing the internet*. Cambridge (MA): The MIT Press.
- Anderson, B. i K. Tracey (2002). "Digital Living: The impact (or Otherwise) of the Internet on Everyday Life". A B. Wellman i C. Haythorwaite (eds.), *The Internet in everyday life*, 139. London: Blackwell.
- Attewell P. i J. Battle (1999). "Home computers and school performance", *The information society* 15 (1): 1–10.
- Blok, H., R. Oostdam, M. E. Otter i M. Overmaat (2002). "Computer-assisted instruction in support of beginning reading instruction". *Review of Educational Research*, 72: 101–130.
- Bolter, J.D. i R. Grusin (1999). *Remediation: Understanding new media*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bromely, H. (1997). "The social Chicken and the Technological Egg: Educational computing and the technology / society divide". *Educational Theory* 47 (1): 51–65.
- Buckingham, D. (1998). "Children of the Electronic age? Digital media and the new generational rhetoric". *European Journal of Communication*. 13 (4): 557–565.
- Buckingham, D. (2002). "The electronic generation ? Children and new media". A L. Lievrouw i S. Livingstone (eds.), *The handbook of new media*. London: Sage.
- Cahill, S. E. (1992). "The Sociology of Childhood at and in an uncertain age". *Contemporary Sociology*, 21(5): 669–672.
- Castells, M. (1999). *La era de la información. Economía, sociedad y cultura*. Barcelona: Alianza Editorial.
- Castells, M. (2000a). "Materials for an exploratory theory of the Network Society" *British Journal of Sociology*, 51(1): 5–24.
- Castells, M. (2000b). *The rise of the Network Society*. Segona edició. Malden (MA): Blackwell Publishers.
- Castells, M. (2001b). *Internet Galaxy. Reflections on the internet, business, and society*. Oxford: Oxford University Press.
- Castells, M., I. Tubella, T. Sancho, I. Díaz de Isla i B. Welman (2003). *La Societat Xarxa a Catalunya*. Barcelona: Editorial UOC / Rosa dels Vents.
- Castells, M. i I. Tubella (2008). "L'era de la informació a Catalunya: investigant una societat emergent". A Mominó, J.M.; Sigalés, C. i Meneses, J. (2008) *L'escola a la societat xarxa. Internet a l'educació Primària i Secundària*. Barcelona: Ariel.

- Christmann, E. P., R. A. Lucking i J. L. Badgett (1997). "The effectiveness of computer assisted instruction on the academic achievement of secondary students: A meta – analytic comparison between urban, suburban, and rural educational settings". *Computers in the Schools*, 13(3/4): 31–40.
- Cavanaugh, C. S. (2001). "The effectiveness of interactive distance education technologies in K–12 learning: A meta–analysis". *International Journal of Educational Telecommunications*, 7: 73–88.
- Compaine, B. M. (2001). *The digital divide: Facing a crisis or creating a myth?* Cambridge (MA): The MIT Press.
- van Dijk, J. i K. Hacker (2003). "The digital divide as a complex and dynamic phenomenon". *The Information Society*, 19: 315–326.
- DiMaggio, P. i E. Hargittai (2001). *From the 'digital divide' to 'digital inequality': Studying internet use as penetration increases*. Working Paper #15. Center for Arts and Cultural Policy Studies.
- Facer, K. i R. Furlong (2001). "Beyond the myth of the 'cyberkid': Young people at the margins of the information revolution". *Journal of Youth Studies*, 4(4): 451–469.
- Facer, K., J. Furlong, R. Furlong i R. Sutherland (2003). *ScreenPlay. Children and computing in the home*. London: RoutledgeFalmer.
- Furlong, J., R. Furlong, K. Facer i R. Sutherland (2000) "The national Grid for learning: A curriculum without walls?". *Cambridge Journal of Education*, 30(1): 91–110.
- Gulek, J.C. i H. Demirtas (2005). "Learning with technology: The impact of laptop use on student achievement". *The Journal of Technology, Learning and Assessment*, 3(2).
- Haythornwaite, C. i B. Wellman (2002). "The internet in everyday life: An introduction". *The internet in everyday life*. Oxford, Blackwell.
- Heiman, R. (2001). "The ironic contradictions in the discourse on generation X: Or how slackers are saving capitalism". *Childhood*, 8(2): 274–92.
- Holloway, S. i G. Valentine (2001). "It's only as stupid as you are: children's and adults' negotiation of ICT competence at home and at school". *Social and cultural geography*, 2 (1): 25–42.
- Holloway, S. L. i G. Valentine (2003). *Cyberkids. Children in the information age*. London: RoutledgeFalmer.
- Hutchby, I. i J. Moran-Ellis (2001). *Children, technology and culture. The impacts of technologies in children's everyday lives*. London: RoutledgeFalmer.

- Jackson, L. A., A. von Eye, F. A. Biocca, G. Barbatsis, Y. Zhao i H. E. Fitzgerald (2006). "Does home internet use influence the academic performance of low – income children?". *Developmental Psychology*, 42(3): 1–7.
- James, A. i A. Prout (eds.) (1990). *Constructing and reconstructing childhood: new directions in the sociological study of childhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- James, A. i A. Prout (1997). *Constructing and reconstructing childhood. Contemporary in the sociological study of childhood*. Segona edició. London: Falmer Press.
- James, A., C. Jenks i A. Prout (1998). *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Jordan, A. B. (2003). "A family systems approach to examining the role of internet in the home". A J. Turrow i A.L. Kavanaugh (eds.), *The wired homestead*. Massachusetts: MIT Press.
- Judge, S., K. Puckett i B. Cabuk (2004). "Digital equity: New findings from the Early Childhood Longitudinal Study". *Journal of Research on Technology in Education*, 36(4): 383–396.
- Kaiser Foundation (2000). "U.S. Adults and Kids on New Media Technology". A C. Von Feilitzen i U. Carlsson (eds.), *Children in the new media landscape*, 349–50. Goteborg: UNESCO / Nordicom.
- Katz, E. (1959). "Mass communication research and the study of popular culture: An editorial note on a possible future for this journal". *Studies in Public Communication*, 2: 1–6.
- Katz, J. E. i R. E. Rice (2002). "Access and digital divide". *Social consequences of internet use. Access, involvement, and interaction*. Cambridge (MA): The MIT Press.
- Kentz, N. i K. Facer (2004). "Different worlds? A comparison of young people's home and school ICT use". *Journal of Computer Assisted Learning*, 20: 440–455.
- Kerawalla, L. i C. Crook (2002). "Children's computer use at home and at school: context and continuity". *British Education Research Journal* 22: 751–71.
- Koss, F. A. (2001). "Children falling into the digital divide". *Journal of International Affairs*, 55(1): 75–90.
- Kulik, C. i J. A. Kulik (1991). "Effectiveness of computer-based instruction: An updated analysis". *Computers in Human Behavior*, 71: 75–94.
- Lenhart, A., M. Madden i P. Hitlin (2005). *Teens and technology. Youth are leading the transition to a fully wired and mobile nation*.
- Lentz, R. G. (2000). "The e-volution of the digital divide in the US: A mayhem of competing metrics". *Info*, 2(4): 355–377.

- Levin, D., S. Arafeh, A. Lenhart i L. Rainie (2002). *The digital disconnect: The widening gap between internet-savvy students and their schools*.
- Liao, Y.K. i G.W. Bright (1991). "Effects of computer programming on cognitive outcomes: A meta-analysis". *Journal of Research on Computing in Education*, 24: 367–380.
- Lievrouw, L.A. (2000). "The information environment and universal service". *The information Society*, 16: 155–159.
- Lievrouw, L.A. i S.E. Farb (2002). "Information and equity". *Annual Review of Information Science and Technology*, 37(1): 499–540.
- Livingstone, S. (2002). *Young people and new media: Children and the changing media environment*. Londres: Sage.
- Livingstone, S. (2003). "Children's use of the internet: reflections on the emerging research agenda". *Media, Culture & Society*. London: Sage Publications.
- Livingstone, S. i M. Bober (2004) "Taking up online opportunities? Children's uses of the internet for education, communication and participation". *E-Learning*, 1(3), 395–419.
- Livingstone, S., M. Bober i E. Helsper (2005). *Inequalities and the digital divide in children and young people's internet use. Findings from the UK Children Go Online project*.
- Livingstone, S. (2008) "Children's use of the internet: Reflections on the emerging research agenda", *New Media & Society*. London: Sage.
- Lou, Y., P. C. Abrami i S. d'Apollonia (2001). "Small group and individual learning with technology: A meta – analysis". *Review of Educational Research*, 71, 449–521.
- Loveless, A i V. Ellis (eds.) (2001). *ICT, Pedagogy and the Curriculum: Subject to Change*. Londres: Routledge.
- Mediapro (2006). *A European research project: The appropriation of the new media by youth. Final report with the support of the European Commission / Safer Internet Action plan*.
- Merton, R. K. (1968). "The Matthew Effect in Science: The reward and communication systems of science are considered" *Science*, 159 (3810): 56–63.
- Mominó, J.M.; C. Sigalés i J. Meneses (2008). *L'escola a la societat xarxa. Internet a l'educació Primària i Secundària*. Barcelona: Ariel.
- Mumtaz, S. (2001). "Children's enjoyment and perception of computer use in the home and the school". *Computers and Education* 36: 357–72.

- National Telecommunications and Information Administration (1995). *Falling through the net: A survey of the "have nots" in rural and urban America*.
- NTIA (1998). *Falling through the net II: New data on the digital divide*.
- Norris, P. (2001). *Digital divide. Civic engagement, information poverty, and the internet worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OCDE (2010). *Are the new millennium learners making the grade? Technology use and educational performance in PISA*. Paris: OCDE Publishing
- Papadakis, M. (2003). "Data on family and internet: What do we know and how do we know it?". A J. Turrow i A.L. Kavanaugh (eds.), *The wired homestead*, Massachusetts: MIT Press.
- Penuel, W., D. Kim, V. Michalchik, S. Lewis, B. Means, R. Murphy, C. Korbak, A. Whaley i J. Allen (2002). *Use of educational technology in home and school: A review of the knowledge base and case studies of best practice (SRI International Report)*. Menlo Park (CA): SRI International.
- Penuel, W.R. (2006). "Implementation and effects of one-to-one computing initiatives: A research synthesis". *Journal of research on technology in education*, 38: 329–348.
- Prout, A. (2005). *The future of childhood. Towards the interdisciplinary study of children*. London: RoutledgeFalmer.
- Qvortrup, J. (2005). *Studies in modern Childhood: Society, agency, culture*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Ravitz, J., J. Mergendoller i W. Rush (2002). *What's school got to do with it? Cautionary tales about correlations between student computer use and academic achievement*. New Orleans: AERA.
- Rice, R. (2002) "Primary issues in internet use: Access, civic and community involvement, and social interaction and expression". A L. Lievrouw i S. Livingstone (eds.), *The handbook of new media: Social shaping and consequences of ICTs*, 105–29. London: Sage.
- Ryan, A. W. (1991). "Meta-analysis of achievement effects of microcomputer applications in elementary schools". *Educational Administration Quarterly*, 27: 161–184.
- Selwyn, N. (2003). "Doing IT for the kids: re-examining children, computers and the information society". *Media, Culture & Society*, 25: 351–378.
- Sen, A. K. (1992). *Inequality reexamined*. New York: Russell Sage Foundation.

- Sharpley, K.S., D. Sheehan, C. Maloney i F. Caranikas-Walker (2010). "Evaluating the implementation fidelity of technology immersion and its relationship with student achievement". *Journal of Technology, Learning and Assessment*, 9 (4).
- Shaumburg, H. (2001). Fostering girls' computer literacy through laptop learning. National Educational Computing Conference, Chicago, IL.
- Sigalés, C., J.M. Mominó i J. Meneses (2007). *Projecte Internet Catalunya (PIC): L'escola a la Societat Xarxa. Internet a l'educació primària i secundària*, Informe final de recerca. Universitat Oberta de Catalunya.
- Sigalés, C., J.M. Mominó, J. Meneses i T. Badia (2008). *La integración de internet en la educación escolar española. Situación actual y perspectivas de futuro*, Informe de recerca. Universitat Oberta de Catalunya.
- Sigalés, C., J.M. Mominó, J. Meneses i T. Badia (2009). *La integración de internet en la educación escolar española. Situación actual y perspectivas de futuro*. Barcelona: Ariel – Fundación Telefónica.
- Tarpley, T. (2001). "Children, the internet and other new technologies". A D. Singer i J. Singer (eds.), *Handbook of children and the media*, 547–56. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Turrow, J. (1999). *The internet and the family: The view from parents, the view from the press (Report 27)*. Philadelphia (PA), Annenberg Public Policy Center of the University of Pennsylvania. [En línia].
- UCLA Center for Communication Policy (2000). *The UCLA Internet Report: Surveying the Digital Future*. [En línia].
- Valentine, G., S. L. Holloway i N. Bingham, (2002). "The digital generation? Children, ICT and the everyday nature of social exclusion". *Antipode*, 34(2): 296–315.
- Wartella, E. A. i N. Jennings (2000). "Children and Computers: New technology – old concerns". *The future of children*, 10 (2): 31–43.
- Whitley, B.E. Jr. (1997). "Gender differences in computer-related attitudes and behavior: A meta-analysis". *Computers in Human Behavior*, 13(1): 1–22.

11. POBRESA INFANTIL: CONSEQÜÈNCIES EN LES CONDICIONS DE VIDA I EL RENDIMENT ESCOLAR DELS I LES ADOLESCENTS

Lluís Flaquer

11.1. Introducció

La pobresa dels adolescents constitueix un factor de risc d'exclusió social de gran transcendència, amb unes conseqüències adverses que afecten les seves activitats en diversos àmbits i marquen indefectiblement el seu destí en l'edat adulta. Aquest capítol pretén oferir una panoràmica de les condicions de vida dels adolescents catalans en situació de risc a la pobresa en relació amb el seu rendiment escolar a partir dels resultats del Panel de Famílies i Infància (PFI).

Les anàlisis de les dades del PFI, amb resultats referits al 2006, es focalitzen específicament en la situació i condicions dels escolars que viuen en llars amb ingressos per sota el llindar de pobresa, cosa que permet establir el contrast entre les seves característiques i les de la resta de l'alumnat. Les dades brinden interessants informacions sobre la composició i l'organització de les llars en què resideixen els adolescents en situació de risc a la pobresa, les característiques dels seus habitatges, així com els nivells d'ocupació i d'instrucció dels seus pares, i el nombre i la quantia mitjana de les prestacions que reben.

La pobresa infantil constitueix un element associat amb el fracàs escolar, tant en el seu vessant de baix rendiment acadèmic com en el de repetició de curs. També representa un factor crític a l'hora de comprendre les aspiracions educatives dels alumnes així com les dels seus pares respecte ells. Per últim, es relaciona amb les condicions d'estudi i amb les activitats extraescolars dels adolescents. Aquest treball analitza sobretot les esmentades dimensions en relació amb el sexe i l'origen autòcton o immigrant dels alumnes.

11.2. Els nivells de pobresa i els seus determinats

Els determinants de la pobresa infantil són altament complexos i els seus resultats obeeixen a la interacció entre processos microsociològics i macrosociològics, per la qual cosa les últimes tendències en la recerca fan servir cada vegada més models multinivell (Lohman, 2009; European Commission, 2010b). Les seves causes es relacionen sobretot amb els desajustaments provocats pel doble trànsit de les societats modernes avançades envers una estructura productiva post-industrial, basada en el coneixement i en els serveis, així com envers un model de família de doble sustentador, que parteix del supòsit de la integració al mercat laboral de totes

les persones potencialment actives i, en el qual, per tant, en principi, les mares treballen. Una part important d'aquests fenòmens no depèn únicament de factors associats amb processos productius, sinó que les seves pautes són producte de les respostes de les administracions públiques davant les situacions de precarietat i de privació en forma de polítiques socials (Flaquer, 2007; Flaquer, 2010). Així doncs, per a la comprensió dels processos de causació de la pobresa de les famílies hem d'atendre la interacció entre el règim productiu i el règim de benestar i, en particular, prendre en consideració fenòmens tals com l'estructura ocupacional, la regulació del mercat de treball, la legislació sobre salaris mínims, la incidència de l'atur, la participació femenina en l'activitat econòmica, les trajectòries laborals de les mares posteriors a la maternitat i les taxes de divorci, entre d'altres.

Els factors que incideixen sobre la pobresa infantil poden estudiar-se a nivell individual (baixes qualificacions educatives i competències professionals, ocupació de mala qualitat, gènere, edat i origen ètnic), domèstic (grandària, composició i nombre de sustentadors a la llar) i col·lectiu (condicions i regulacions del mercat de treball, disposicions de benestar i polítiques socials i econòmiques) (Peña-Casas i Latta, 2004; Lohman, 2009; European Commission, 2010a). En aquest treball em centraré especialment en la composició de les llars i en les característiques dels seus membres pel que fa a la seva integració al mercat de treball. Cal tenir present que la dimensió i l'estructura de les llars són factors que exerceixen una gran influència en la determinació dels nivells de pobresa d'un país. Alguns autors sostenen que els canvis en les pautes de formació familiar constitueixen factors de primera magnitud en el creixement de la desigualtat dels ingressos (McCall i Percheski, 2010). En aquest context, cal entendre per estructura de les llars la relació existent entre sustentadors potencials i dependents. En principi, resulta decisiva la intensitat del treball, és a dir, la ràtio entre el nombre total de mesos que han treballat tots els membres de la llar en edat laboral durant l'any de referència i el nombre total de mesos que haurien pogut treballar teòricament els membres de la mateixa llar en el mateix període. De tota manera, el nombre de fills dependents pot fer variar força els resultats en termes de nivells de pobresa. Cal tenir present, no obstant, que al nostre país les taxes de risc a la pobresa, més que no pas de la baixa intensitat de treball de les llars, depenen sobretot dels escassos nivells salarials en relació amb la feblesa i la poca eficàcia de la xarxa de seguretat pública.

Per tal de calcular la taxa de pobresa moderada (establint el llindar al 60% de la mediana catalana dels ingressos equivalents després de transferències) s'han fet servir les dades extretes de l'Enquesta de Condicions de Vida 2007 (que recull les dades de l'exercici del 2006) publicades a l'Informe de la Inclusió Social a Espanya 2008 (Marí-Klose et al., 2008), que situa l'esmentat llindar en 8.276€. Així doncs, a partir d'aquesta definició, es consideren llars en situació de risc a la pobresa les presents a la mostra del PFI amb uns ingressos equivalents inferiors a aquesta quantitat. Els ingressos

equivalents després de transferències s'han computat segons l'escala d'equivalència modificada de l'OCDE.⁹⁶ Seguint aquests criteris les llars en situació de risc a la pobresa a Catalunya suposaven al 2006 el 16,1% del total de casos. Com era d'esperar, no s'han observat diferències significatives en els nivells de pobresa en funció del sexe dels adolescents.

11.3. Característiques de les llars situades sota el llindar de pobresa

L'anàlisi de les dades del PFI ens permet estudiar un seguit de factors que apareixen associats amb la incidència de la pobresa infantil. En particular, es poden entreveure algunes de les condicions de vida sovint relacionades amb la pobresa infantil a partir de l'estructura i les característiques de les llars en què viuen els menors (tipus de llar segons composició i nombre de sustentadors), així com a partir del nivell d'instrucció dels seus pares i de les característiques dels habitatges en què viuen.

Un dels elements que se citen més sovint en relació amb la pobresa infantil és la composició de la llar en funció del nombre de menors i d'adults i, en el cas d'aquests darrers, de la seva participació en el mercat de treball. Quan la família de doble ingrés esdevé el principal referent del nivell de vida mitjà, les llars que només disposen d'un sol salari, sobretot en les franges d'ingressos més baixos, tenen una probabilitat molt més elevada de caure en situacions de pobresa. Així, les llars biparentals amb un sol sustentador o les monoparentals sense altres persones, encara més si es tracta de famílies nombroses, presenten uns nivells de renda que s'apropen al llindar de risc a la pobresa. Si hi afegim el fet que, almenys des del punt de vista monetari, les conseqüències del divorci solen ser pitjors per a les mares que per als pares i que una part molt considerable de les famílies monoparentals producte de la ruptura matrimonial estan encapçalades per dones, podem entendre que el creixement de la diversitat familiar pot comportar efectes força adversos per a la infància, sobretot en el cas d'aquells Estats de benestar que disposen d'una escassa capacitat redistributiva per tal de compensar les mancances de les famílies amb menys recursos (Andreß et al., 2006; Flaquer, Almeda i Navarro, 2006; Flaquer, 2007).

Les dades del PFI permeten distingir els següents tipus de llar: biparental, monoparental encapçalada per la mare, monoparental encapçalada pel pare, reconstituïda del pare amb parella, reconstituïda de la mare amb parella i altres tipus de llar. De fet, gairebé quatre de cada cinc llars del total de la mostra són biparentals, per la qual cosa la resta de les categories hi tenen una presència força reduïda.

⁹⁶ Les unitats de consum equivalents s'han obtingut emprant les ponderacions següents: 1 per al primer adult, 0,5 per a la resta de persones de 14 anys o més i 0,3 per als infants de menys de 14 anys. L'elecció de l'escala d'equivalència emprada pot fer variar de forma significativa els nivells de pobresa (Marí-Klose et al., 2008).

El tipus de llar en què hi ha una incidència de pobresa més gran és el residual (altres tipus de llar: 41,7%), però el seu escàs nombre de casos no ens permet extreure conclusions vàlides. Si exceptuem aquest tipus de llar, les famílies monoparentals encapçalades per una dona són les que presenten un risc més gran pobresa (37,1%). A continuació apareixen, seguint aquest ordre, les famílies reconstituïdes de mare amb parella (24,1%), les reconstituïdes de pare amb parella (21,1%), les biparentals (12,1%) i, en darrer lloc, les monoparentals encapçalades per un home (6,3%). Sorpren el baix nivell de pobresa d'aquest darrer tipus de llar (amb una taxa que se situa a la meitat de la de les llars biparentals), però aquest efecte es pot deure a l'escassa representativitat dels casos en la mostra. Agregant categories i fent servir una tipologia més simplificada, enfront de les llars biparentals, amb una taxa de risc a la pobresa relativament baixa (12,1%), tenim una taxa del 33,9% per a les llars monoparentals (encapçalades tant per pares com per mares), i una del 23,7% per a les llars de famílies reconstituïdes (formades tant per pares com per mares amb parella).

L'escassa incidència de la pobresa en les llars biparentals amaga el fet que, en ser majoritari aquest tipus de llar en la població, hostatja el 60% de casos del total de les llars en situació de risc a la pobresa. Aquesta dada ens incita a aprofundir més en la qüestió tractant de desagregar les llars biparentals en funció del nombre de sustentadors i de fills a càrrec que hi resideixen. El gràfic 11.1 ens mostra el resultat d'aquestes operacions. Com era d'esperar, la taxa més baixa de pobresa la trobem en les llars biparentals en què treballen ambdós cònjuges (7,1%), en contrast amb una incidència quatre vegades superior en les llars biparentals en què només treballa un d'ells (28,3%). En les llars formades per famílies reconstituïdes, que com ja sabem mostren taxes mitjanes més altes, també apareixen unes disparitats semblants segons el nombre de sustentadors (un 14,7% enfront del 50%). Tenint en compte que les famílies biparentals i reconstituïdes no difereixen substancialment entre elles des del punt de vista de la seva estructura, i que les d'un sol sustentador representen aproximadament una cinquena part del total en ambdues categories de llars, val la pena de preguntar-se sobre les possibles causes de la relativa prosperitat de les primeres en detriment de les segones. L'explicació d'aquesta disparitat passa probablement pel coneixement de les distintes estratègies de reconstitució familiar no tan sols segons l'estatus socioeconòmic, sinó també segons l'origen de la monoparentalitat. En tot cas, cal pensar que els efectes disruptius del divorci i de la monoparentalitat poden comportar formes de desclassament que requereixin dilatats períodes de recuperació.

Gràfic 11.1. Incidència del risc a la pobresa segons el tipus de llar i el nombre de sustentadors i de fills. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU

Un dels descobriments més remarcables d'aquesta anàlisi és que gairebé una cinquena part de les famílies monoparentals estan encapçalades per una persona que no treballa (en el cas de les famílies biparentals i reconstituïdes aquesta categoria s'ha descartat per manca de casos). Com es pot observar al gràfic 11.1, pràcticament no hi ha diferències entre les taxes de pobresa de les famílies monoparentals amb cap o un sol sustentador (entorn d'un terç). Aquests resultats segurament s'expliquen per la presència entre les famílies monoparentals d'una proporció considerable de persones vídues o bé separades i divorciades amb pensions de supervivència, compensatòries o d'aliments que representin un fort desincentiu per a la seva participació al mercat laboral. Tanmateix, cal ressaltar l'existència d'una taxa de pobresa molt més alta entre les famílies monoparentals que no reben mantenció (44,7%) que entre les que sí que en reben (27,1%).

Per acabar el comentari del gràfic 11.1, cal observar que hi ha una escassa diferència entre els nivells de pobresa de les llars amb un o dos fills a càrrec (14,8% i 13,3%). El salt més significatiu es produeix quan passem a les llars amb tres o més fills (28,9%), o sigui les famílies nombroses, que són les que tradicionalment han estat objecte de més protecció social. El coteig amb dades espanyoles de l'Enquesta de Condicions de Vida facilitades per Eurostat avala aquests resultats, tot i que cal afegir tot seguit que les elevades taxes de pobresa de les llars biparentals amb tres o més fills resulta una característica del nostre país en contrast amb la mitjana europea — contrast encara més fort en el cas de les taxes de pobresa extrema fent servir el llindar del 40%. Aquest diferencial probablement s'explica per l'escàs impacte redistributiu de les polítiques familiars al nostre país. Dit això, cal tenir present que els membres de les llars biparentals amb tres o més fills en situació de risc a la pobresa amb prou feines

representen una desena part del total de pobres que viuen en llars amb fills dependents, mentre que a l'Europa dels 15 suposen més del doble.

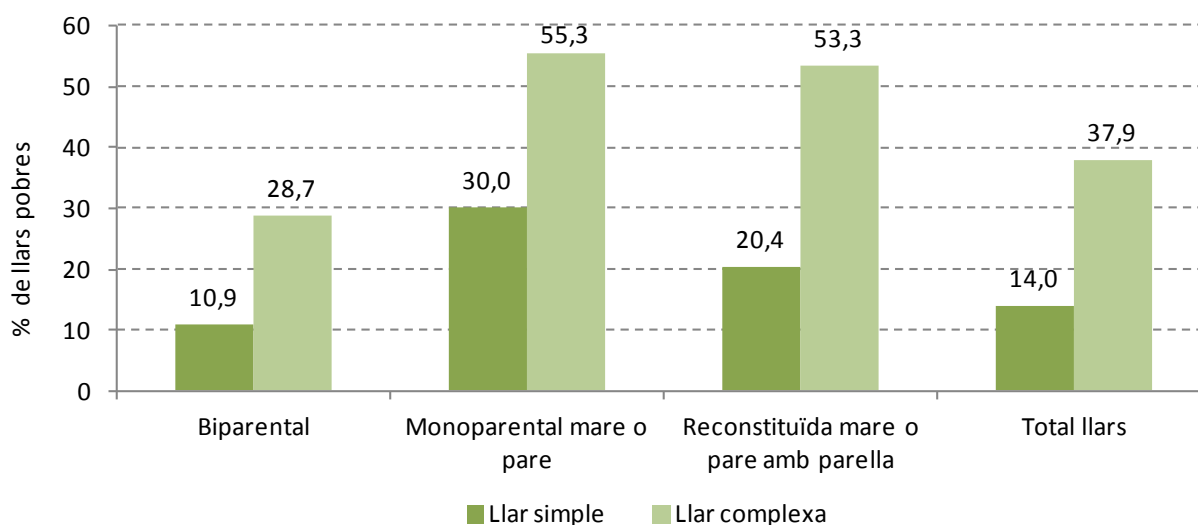
L'anàlisi dels nivells de pobresa de les llars en funció de l'estat civil de les mares —pel que fa als pares, llevat dels casats, n'hi ha molt pocs que tinguin fills a càrrec— mostra un fort contrast entre la situació de les mares casades, amb unes taxes força baixes (12,5%), i la resta, gran part de les quals encapçalen famílies monoparentals: solteres (35,2%), separades (31,0%), divorciades (30,5%) i vídues (29,7%).

En un país com Espanya en què comparativament està molt estès l'habitatge en propietat, les famílies monoparentals tenen una tendència més gran que la resta a viure en habitatges de lloguer (Flaquer, Almeda i Navarro, 2006). Les dades del PFI avalen aquesta troballa. Les famílies en situació de risc a la pobresa tendeixen a viure tres vegades més en habitatges de lloguer que la resta de la població (el 29,5% enfront d'un 9,1%). Així mateix, s'observen força carències en les condicions dels seus habitatges i els membres de les llars 'pobres' pateixen més privacions que els de la resta: manca d'espai, de llum i de ventilació, humitats, fred, esquerdes, aluminosi, insectes, etc.

L'estudi dels factors que incideixen en la propensió a la pobresa en termes de la composició de les llars restaria coix si no es prengués en consideració el seu grau de complexitat. Entenem per complexitat de les llars la mesura en què aquestes incorporen altres persones alienes al nucli o fins i tot altres nuclis. Quan una llar està formada per un sol nucli diem que és simple; quan, a més d'un nucli, està integrada també per altres persones o àdhuc per altres nuclis diem que és complexa. Segons les dades del PFI, en gairebé una de cada deu llars hi viuen altres familiars externs al nucli (8,9%). Si bé aquesta proporció és força baixa en el cas de les llars biparentals (7,1%), resulta ser superior en el de les reconstituïdes (9,9%) i sobretot de les monoparentals (15,3%).

Al gràfic 11.2 podem observar les taxes de pobresa dels diversos tipus de llars, en funció de si són simples o complexes. Tant en el conjunt de les llars com en cadascun dels seus tipus, les taxes de pobresa de les simples són sempre inferiors a les de les complexes. Destaquen sobretot les taxes de les llars monoparentals i reconstituïdes complexes, que ultrapassen el 50%. Aquests resultats són prou contraintuïtius, ja que l'ampliació del nombre de sustentadors potencials (actius o pensionistes) en principi hauria de comportar un augment d'ingressos, encara que també podria estar relacionat amb el creixement de despeses derivades de la dependència. Si, tanmateix, succeeix tot el contrari, és degut al fet que aquestes estratègies residencials són molt més freqüents en les classes populars i que els efectes desestabilitzadors de la ruptura poden deixar seqüeles econòmiques durant molt de temps, tal com s'ha constatat en altres recerques anteriors (Flaquer, Almeda i Navarro, 2006; Flaquer, 2007; Flaquer, 2009; Flaquer i Garriga, 2009).

Gràfic 11.2. Taxes de pobresa de les llars segons composició i grau de complexitat.
Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

De fet, un dels trets més prominents del sistema mediterrani de família és el seu alt grau de complexitat de les llars. Tanmateix, aquesta característica té un efecte ambivalent. Per una banda, el fet que al nostre país hi hagi una proporció més gran de llars multigeneracionals que en d'altres països de la Unió Europea representa un important dic de contenció contra la pobresa. Si nos fos així, els nivells de pobresa infantil foren molt més grans. D'altra banda, aquesta mena de redistribució privada, que tal com mostren les dades té uns resultats molt incerts, resulta ser un poderós fre de cara a l'assumpció de responsabilitats per part de les administracions públiques pel que fa a la lluita contra la pobresa.

11.4. Mercat de treball, immigració i transferències públiques

Com hem vist més amunt, les famílies amb un sol sustentador tenen una propensió més gran de caure en una situació de risc a la pobresa. En les famílies 'pobres' el pare no treballa en una proporció tres vegades superior a la de la resta de famílies (un 35,3% enfront del 11,8%). D'altra banda, mentre que en un 40,2% de les famílies 'pobres' la mare no treballa, això només es dona en un 16,6% de la resta de les famílies.

La participació de les dones en el mercat de treball depèn en gran mesura dels seus nivells d'instrucció. La possessió de capital humà constitueix un dels millors antidòts per tal de protegir-se contra la pobresa. Així, els pares i mares de llars situades sota del llindar de pobresa mostren uns nivells d'instrucció baixos (no disposen de graduat escolar) quatre vegades més que la resta, i nivells d'instrucció alts

(estudis universitaris) quatre vegades menys. De la mateixa manera, els nivells d'activitat econòmica dels pares i mares de les llars situades sota el llindar de la pobresa són més baixos que els de la resta de progenitors, i a més, experimenten taxes d'atur més elevades.

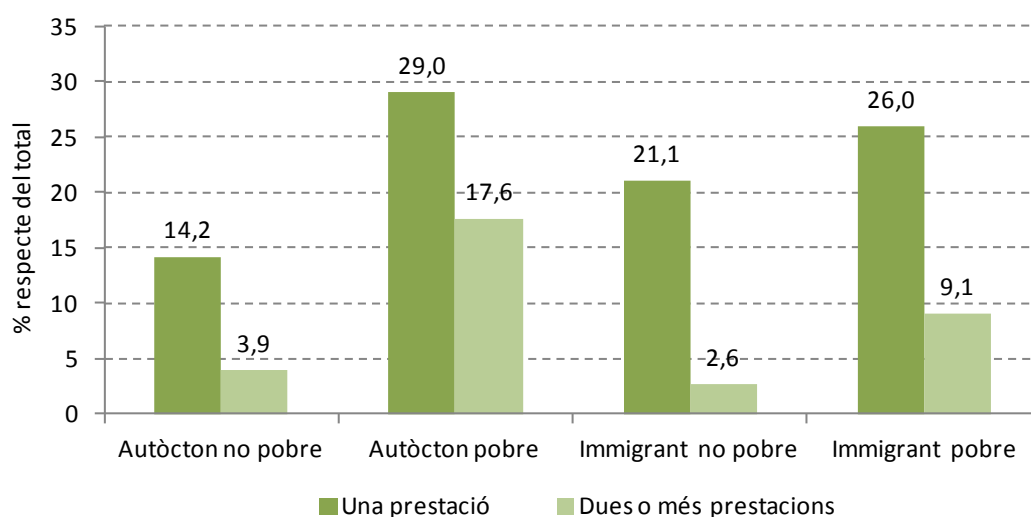
Si agrupem les llars segons el seu nombre de sustentadors apareixen dues grans categories: (1) un sol sustentador (monoparentals actives així com biparentals i reconstituïdes en què només treballa un cònjuge); (2) dos sustentadors (biparentals i reconstituïdes en què treballen tots dos). La taxa de pobresa de la primera categoria de llars (31,5%) contrasta fortament amb la de la segona (7,7%), amb un valor unes quatre vegades més alt. És aleshores quan apareix en tota la seva cruesa la problemàtica de la pobresa infantil del nostre país. Segons aquestes dades, tenim una de cada tretze llars de dos sustentadors i gairebé un terç de llars d'un sol sustentador sota el llindar de pobresa. Des de temps immemorials hem associat la pobresa amb persones sense ofici ni benefici, sense béns ni rendes, i no pas amb ciutadans integrats al mercat de treball. És per això que resulta realment paradoxal el fenomen dels anomenats 'pobres que treballen' (*working poor*), una nova categoria que representa un repte per a la nostra comprensió de l'exclusió social i que constitueix una de les preocupacions més rellevants de les autoritats europees (Peña-Casas i Latta, 2004; Bardone i Guio, 2005; European Commission, 2010a i 2010b; Flaquer, 2010; Revelli, 2010).

En aquest context, convindria indagar sobre una de les condicions que més sovint s'associa amb els baixos ingressos com és l'origen immigrant de les llars, d'una banda, així com sobre la contribució de les transferències públiques a la reducció de la pobresa, de l'altra. Sens dubte la condició d'immigrant constitueix també un dels factors associats al risc a la pobresa. En aquest context es consideren com a immigrants aquelles llars en les quals el pare o la mare, sense ser originaris d'Espanya, procedeixen de països amb un PIB mitjà o baix (o sigui, inferior a 16.500\$ per càpita, amb dades del 2006). Els resultats són demolidors. El 40,3% de les llars immigrants són 'pobres', enfront de només un 13,6% de les llars catalanes d'origen autòcton. Aquesta dada representa un testimoni aclaparador des de la perspectiva de la cohesió social i de la igualtat d'oportunitats. Tanmateix, potser convindria relativitzar aquests resultats, atès que un informe sobre la situació dels immigrants a la Unió Europea (pare i mare nascuts fora de la Unió Europea) ha constatat també unes elevades taxes de pobresa infantil que no són incompatibles amb la presència de taxes baixes entre els autòctons (Tárki i Applica, 2010). Un cas extrem és el de Finlàndia, on els menors de les famílies autòctones presenten una taxa del 9% enfront d'una taxa del 51% dels fills de les famílies immigrants. De tota manera, l'existència de disparitats més acusades en altres països del nostre entorn no ens hauria de servir de consol.

Recerques anteriors ja han posat de manifest l'escàs impacte de les transferències públiques de cara a la reducció de la pobresa infantil a Catalunya i a Espanya. Segons les darreres dades del 2008, amb un percentatge de reducció del 15%, Espanya és el segon país de la cua de la UE després de Grècia (Flaquer i Villà, 2008; Flaquer, 2008; Flaquer, 2010). De fet, fent servir dades del 2009 amb un llinard del 40% de la mediana, Espanya —amb un escàs 22,6%— apareix com el país de la Unió Europea amb una menor reducció de les taxes de pobresa infantil entre abans i després de transferències enfront d'una mitjana comunitària d'uns dos terços i d'uns percentatges que assoleixen un 90% en el cas dels països més avançats.

Les dades del PFI ens ofereixen informacions sobre el nombre de prestacions rebudes i sobre el seu import mitjà. En el gràfic 11.3 es pot observar clarament que, si bé els immigrants que no són pobres perceben un percentatge més gran de prestacions que els autòctons de la mateixa condició, són els autòctons en situació de risc a la pobresa els qui reben més prestacions en detriment dels immigrants, que com sabem tenen unes taxes de risc a la pobresa molt més altes. L'anàlisi de les quanties mitjanes confirma aquesta primera aproximació. Mentre que pràcticament no hi ha diferència en els imports mitjans de les prestacions que reben els immigrants pobres i no pobres (747,09€ envers 748,62€), les prestacions que reben els autòctons pobres (1.171,95€) no tan sols són netament superiors a les dels immigrants, sinó a les dels autòctons no pobres (482,49€).

Gràfic 11.3. Nombre de prestacions rebudes segons condició immigrant i situació de risc a la pobresa. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU

Aquests resultats posen en qüestió la percepció àmpliament estesa en certs sectors de la nostra societat que els immigrants tendeixen a acaparar gran part de les prestacions socials i que també perceben transferències amb quanties més elevades

en detriment dels drets dels autòctons. Tanmateix, també revelen que les prestacions estan mal repartides, atès que generen greuges comparatius amb la població autòctona en no discriminar prou entre col·lectius immigrants i no anar adreçades a atendre les situacions de necessitat dels immigrants realment pobres.

11.5. Pobresa, rendiment escolar i aspiracions acadèmiques

És ben coneguda la relació entre pobresa i fracàs escolar (Esping-Andersen, 2002 i 2004; Flaquer, 2007). L'observació que els infants procedents d'òrgens més desfavorits tenen un pitjor rendiment escolar que la resta fou posada de manifest per primera vegada al cèlebre estudi sobre la pobresa a la ciutat de York publicat al tombant del segle XX (Rowntree, 1997). Els resultats de la recerca mostren que una persona que hagi crescut en la pobresa es troba en una posició de desavantatge quan arriba a l'edat adulta. Això succeeix en gran mesura perquè és menys probable que les persones que provenen de llars desfavorides treguin bones qualificacions escolars. També s'observa una correlació entre la pobresa en la infància i l'èxit social en la mitjana edat. Tot controlant les qualificacions, les persones entrades a la trentena que passaren per situacions de precarietat quan eren infants tenen menys probabilitats de sortir-se'n bé al mercat de treball (Blanden i Gibbons, 2006).

Els alumnes de famílies pobres no solament treuen notes pitjors que les de la resta (efectes primaris), sinó que tendeixen a abandonar abans els estudis (efectes secundaris). En els darrers anys s'ha desenvolupat un animat debat sobre les causes del fracàs escolar: ¿es deu més aviat a una manca de 'capital cultural', o bé és producte d'una estratègia racional en funció de les probabilitats d'èxit percebudes pels propis actors? (Breen i Goldthorpe, 1997; Breen i Jonsson, 2005; Esping-Andersen, 2004; Heath, Rothon i Kilpi, 2008; Nash, 2003). En particular, resulta interessant explorar la hipòtesi dels costos d'oportunitat diferencials d'abandonar (i de prosseguir) els estudis en funció dels tipus de capital de les llars i dels incentius (o penalitzacions) ofertes per l'entorn socioeconòmic. Un dels canvis més espectaculars en les tendències sobre desigualtat de gènere ha estat el capgirament que s'ha produït en els darrers anys pel que fa a les qualificacions educatives de nois i noies. Per bé que tradicionalment els nivells d'instrucció de les dones eren inferiors als dels homes, ara succeeix tot el contrari. Aquesta mutació es deu en gran mesura a l'èxit que avui dia experimenten les noies en el sistema escolar (Buchmann, DiPrete i McDaniel, 2008; Fernández Enguita, Mena Martínez i Riviere Gómez, 2010). Així, a la gran majoria de països europeus els nois es veuen més exposats que les noies al fracàs escolar i aquest contrast és més acusat justament en els països en què les taxes de fracàs escolar són molt elevades.

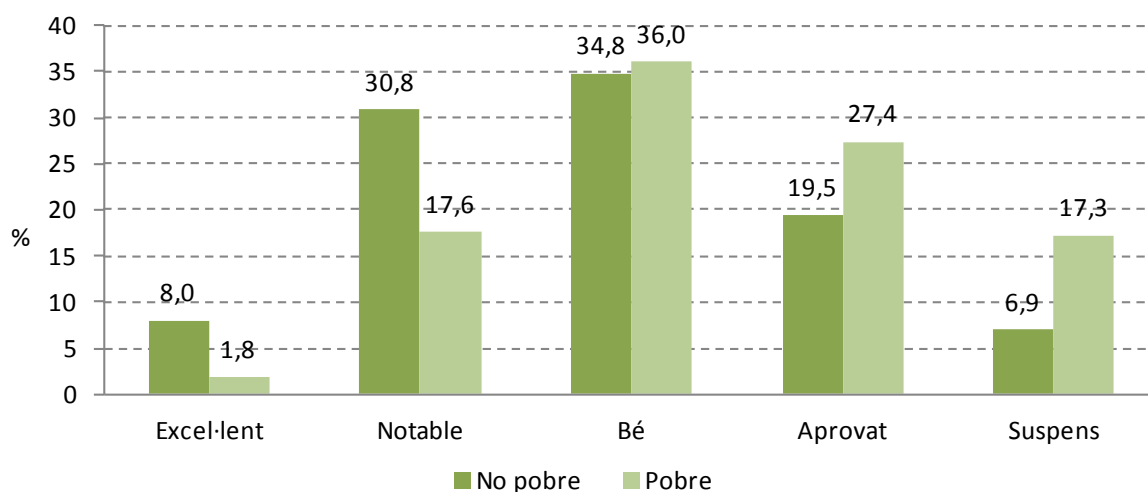
L'anàlisi de les dades del PFI ens indica que els adolescents procedents de famílies situades sota el llindar de pobresa treuen pitjors notes que els de la resta de llars. Aquesta dada es refereix a la mitjana de les notes de totes les assignatures de la darrera avaluació. Com es pot observar al gràfic 11.4, els adolescents en situació de risc a la pobresa treuen unes quatre vegades menys excel·lents que la resta (el 1,8% enfront del 8%), gairebé la meitat de notables (el 17,6% enfront del 30,8%), una vegada i mitja més d'aprovat (el 27,4% enfront del 19,5%) i més del doble de suspesos (el 17,3% enfront del 6,9%).

Si desagreguem les dades anteriors per sexe, observem que si bé els nois 'pobres' treuen més del doble de suspesos que la resta de nois (un 17,5% enfront del 9,5%), les noies 'pobres' treuen tres vegades més de suspesos que la resta de noies (un 17,1% enfront del 5%). En tot cas, tant els nois com les noies 'pobres' obtenen una proporció semblant de suspesos. Aquest resultat podria suggerir que en el cas dels adolescents 'pobres' l'efecte protector de gènere perd eficàcia. Tanmateix, l'examen de la distribució sencera ens mostra que no és així, ja que els nois 'pobres' treuen el doble d'aprovat que les noies 'pobres' i aquestes una vegada i mitja més de béns que aquells.

Els resultats escolars estan associats amb determinades condicions d'estudi, pràctiques i activitats dels adolescents. Les condicions d'estudi dels nois i les noies en situació de risc a la pobresa són més deficientes que les de la resta de l'alumnat, ja que tendeixen a compartir més que els altres el seu dormitori i a estudiar a la sala d'estar o al menjador. Si bé els adolescents de famílies 'pobres' dediquen menys temps a estudiar, en canvi van més de botigues i també ajuden diàriament els seus pares a fer les feines de la llar amb una freqüència més gran que la resta. De la mateixa manera, afirmen que veuen els seus amics cada dia més sovint. Els nois i noies 'pobres' escolten música o veuen la televisió cada dia abans de sopar molt més que els no pobres, que en canvi naveguen més per Internet. Aquestes diferències probablement reflecteixen distints models d'ús de les noves TIC.

Tot i que en ambdós casos es tracta de percentatges relativament baixos, els alumnes procedents de llars situades sota el llindar de la pobresa mostren una menor tendència a llegir llibres cada dia (distints dels llegits com a deures) (un 7,7% enfront del 11,7%). A més, els adolescents de famílies 'pobres' practiquen menys activitats esportives, artístiques o fan menys classes de reforç que la resta. De la mateixa manera, tendeixen menys a practicar activitats esportives o de lleure durant els caps de setmana.

Gràfic 11.4. Notes mitjanes dels adolescents en la darrera avaluació segons la seva situació de risc a la pobresa. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU

A més a més, si creuem la condició de pobresa dels alumnes amb el seu origen immigrant, podem també constatar que els alumnes que essent 'pobres' i d'origen immigrant obtenen més suspesos que aquells que són 'pobres' sense ser immigrants (un 19,4% d'immigrants pobres enfront del 10,9% d'immigrants no pobres; un 16,2% d'autòctons pobres enfront del 6,5%, d'autòctons no pobres). Així, doncs, el contrast entre pobres i no pobres és menys acusat entre els adolescents de procedència immigrant que entre els de procedència autòctona (una ràtio d'1,8 enfront de 2,5). En el seu conjunt, els adolescents de procedència estrangera, tant pobres com no pobres, obtenen gairebé el doble de suspesos que els autòctons (un 14,3% enfront del 7,8%).

A Espanya la repetició de curs a l'ESO constitueix el preludi de l'abandonament escolar (Fernández Enguita, Mena Martínez i Riviere Gómez, 2010). Un 8,7% dels adolescents entrevistats al PFI ha repetit algun curs d'ensenyança obligatòria. No obstant, els alumnes de famílies situades sota el llindar de pobresa mostren una propensió a repetir que representa més del doble que la presentada pels provinents de famílies situades per sobre del llindar (un 16,9% enfront del 7,1%). Una vegada més, els nois mostren una propensió a repetir curs que gairebé duplica la de les noies (un 11,6% enfront del 6,4%). Si creuem el gènere amb la pobresa podem observar que si bé els nois pobres repeteixen molt més que les noies 'pobres' (un 21,6% enfront del 13,2%), en el cas dels no pobres, tot i repetir menys, l'efecte de gènere resulta molt més marcat (un 5,1% enfront del 9,8%).

L'origen immigrant o no també incideix en la propensió a la repetició, però aquesta s'incrementa considerablement en el cas dels immigrants 'pobres'. Mentre que tan sols repeteix un 7,6% dels adolescents d'origen autòcton, els d'origen immigrant ho fan en un 19%. A més, al contrari del que succeïa amb les males notes,

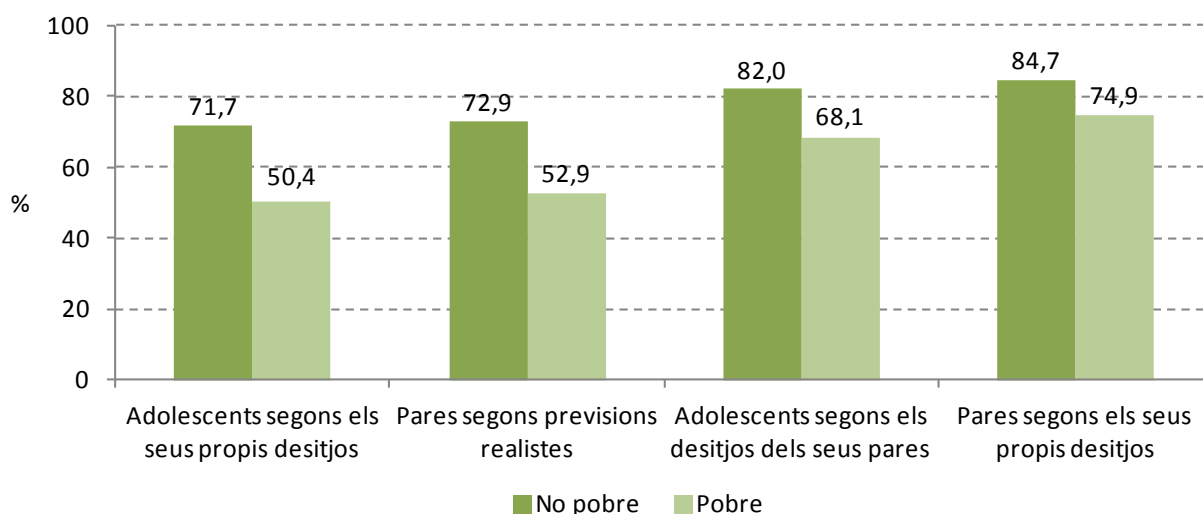
les disparitats entre 'pobres' i no pobres són una mica més grans en el cas del immigrants que en el dels autòctons. Mentre que els 'pobres' autòctons tendeixen a repetir el doble que els no pobres de la mateixa condició, en canvi els 'pobres' d'origen immigrant tendeixen a repetir 2,3 més que els no pobres del mateix origen. Per últim, el contrast que s'estableix entre la tendència a repetir curs dels adolescents 'pobres' i immigrants, per una part, i dels no pobres i autòctons, per altra, és molt marcat (el 28,6% enfront d'un 6,7%), o sigui, que tendeixen a repetir unes quatre vegades més.

Si analitzem aquestes dades sobre repetició d'algun curs d'ensenyança obligatòria segons el sexe dels escolars i segons el seu origen immigrant o no (encara que bona part d'ells hagi nascut a Catalunya), obtenim uns interessants resultats. A pesar que, com era d'esperar, els nois 'pobres' repeteixen més que les noies 'pobres' (un 21,6% enfront d'un 13,2%), els contrastos entre repetidors pobres i no pobres són més grans en el cas de les noies (2,6 vegades més) que en el dels nois (2,2 vegades més).

L'estatus social de la família, l'origen ètnic i les aspiracions i expectatives educatives dels adolescents es conjunten per contribuir en gran mesura als assoliments acadèmics (Marjoribanks, 2005). Les aspiracions educatives han estat considerades com la variable més important des del punt de vista dels seus efectes directes sobre l'educació obtinguda, si controlem els efectes dels orígens familiars com ara els nivells d'instrucció dels pares. Als EUA les aspiracions educatives són força altes per a tots els grups racials i ètnics. Si bé l'èxit educatiu és important per als individus de tots els grups ètnics o racials, el capital humà i financer tenen un impacte més fort sobre les aspiracions educatives dels blancs que de les minories. Quan es prenen en consideració les característiques individuals així com el capital humà, financer i social, les minories racials i ètniques mostren unes aspiracions educatives més elevades que els blancs (Teachman i Paasch, 1998; Qian i Blair, 1999; Kao i Thompson, 2003). Per últim, la literatura sociològica ens informa que el capital social intrafamiliar i interfamiliar alimenten les expectatives educatives tant dels pares com dels fills, i que l'acord entre les expectatives de pares i fills facilita els èxits acadèmics dels fills (Hao i Bonstead-Bruns, 1998).

Vegem fins a quin punt els resultats del PFI confirmen les precedents hipòtesis. Els adolescents de famílies 'pobres' i no pobres tenen expectatives distintes. Mentre que solament la meitat dels adolescents provinents de famílies situades sota el llindar de la pobresa creuen que arribaran a fer una carrera universitària (50,4%), el 71,7% de la resta dels adolescents manifesten que arribaran a fer-la (gràfic 11.5).

Gràfic 11.5. Expectatives de pares i adolescents de cursar estudis universitaris segons situació de risc a la pobresa. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU

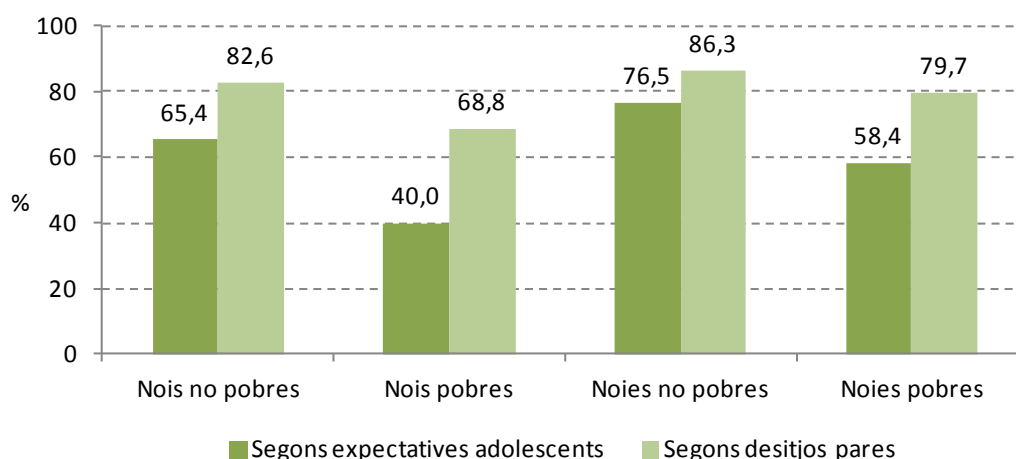
Si examinem a fons les dades que apareixen al gràfic 11.5, podem observar aquestes variacions en tota la seva complexitat. En primer lloc, cal distingir entre les expectatives reals dels propis adolescents i les dels seus pares, que són força semblants. En segon lloc, els resultats són diferents segons si s'indaga sobre els desitjos (que podrien ser utòpics) o sobre les previsions (que en principi són més realistes). Cal observar que el menor diferencial entre els resultats dels 'pobres' i no pobres apareix quan es pregunta als pares pels seus propis desigs o, en menor mesura, quan es pregunta als alumnes pels desigs dels seus pares. En aquests dos casos les expectatives de 'pobres' i no pobres són força elevades i això redueix les diferències entre ells. Aquests resultats vénen a avalar la percepció dels pares, en principi correcta, de la importància de cursar estudis universitaris en la societat del coneixement.

Però el pes de la realitat s'imposa amb força i no sempre els desitjos dels pares poden posar-se en pràctica. Si hom pregunta als adolescents sobre el nivell d'instrucció que creuen que assoliran (o als pares sobre el nivell d'instrucció al que creuen que arribaran els seus fills: previsions realistes) els contrastos existents entre 'pobres' i no pobres s'intensifiquen fins a atènyer un diferencial de més de 20 punts de percentatge.

Els fills són tal vegada més conscients que els seus pares de les dificultats a què s'enfronten, dels esforços que hauran de fer per aconseguir un títol acadèmic i els costos d'oportunitat que comporten les diferents opcions. Així doncs, aquests resultats donarien crèdit a la interpretació de l'abandonament escolar en termes d'estratègia racional (Breen i Goldthorpe, 1997), però també la idea de Bourdieu (1994) que els alumnes de les classes desfavorides ajusten les seves expectatives a allò que poden aconseguir, la qual cosa suposa rebutjar opcions valuoses però inassolibles.

L'anàlisi desitjos dels pares i expectatives dels alumnes que els joves arribin a cursar estudis universitaris segons el seu sexe i situació de risc a la pobresa ens brinda interessants indicacions (gràfic 11.6). Resulta summament significatiu establir el contrast entre els desitjos dels pares i les expectatives reals dels fills vist a la llum de la situació de risc a la pobresa i dels sexe dels adolescents. Aquesta discrepància permet constatar la distància existent entre els desitjos dels progenitors a facilitar l'ascens social dels fills i les condicions reals en què es desenvolupen les activitats escolars.

Gràfic 11.6. Aspiracions de pares i expectatives dels adolescents de cursar estudis universitaris segons sexe i situació de risc a la pobresa. Catalunya

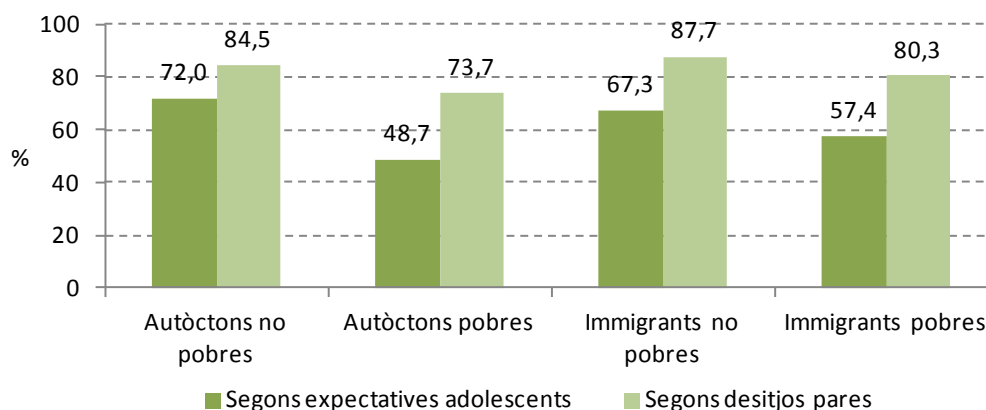
Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU

Una primera troballa remarcable és que en l'actualitat les aspiracions que tenen els pares respecte de les noies són superiors a les que manifesten respecte dels nois, tant en el cas dels adolescents 'pobres' com en el de la resta. Això segurament succeeix a causa de l'ajustament dels desitjos dels pares al millor rendiment acadèmic de les noies, però en tot cas representa una important ruptura amb la concepció tradicional segons la qual el destí de les noies era el matrimoni i la maternitat, mentre que la vocació dels nois era guanyar-se la vida. El contrast apareix amb força entre nois i noies 'pobres', atès que els seus pares desitgen que les noies vagin a la universitat en una proporció que ultrapassa a la dels nois en més de deu punts de percentatge (79,7% enfront de 68,8%). En segon lloc, si bé existeix una considerable oposició entre els desigs dels pares i les expectatives dels fills en totes les categories, on es dona amb una intensitat més gran és entre els nois 'pobres' (28,8 punts de percentatge) i, en menor mesura, entre les noies 'pobres' (21,3 punts de percentatge). Per últim, els diferencials entre les expectatives d'estudis dels nois 'pobres' i no pobres, per una banda, i les de les noies 'pobres' i no pobres, per altra, són també força elevats (25,4 punts de percentatge enfront a 18,1).

El gràfic 11.7 mostra dades sobre les aspiracions dels pares i les expectatives reals dels joves de cursar estudis universitaris segons l'origen (immigrant o no

immigrant) i la situació de risc a la pobresa dels alumnes. Un dels resultats que més sobresurten en aquesta distribució és que els pares que expressen uns desitjos més vehements a favor de l'educació universitària dels seus fills són els d'origen immigrant si els comparem amb els d'origen autòcton. Això es dona amb independència de la seva situació o no de risc a la pobresa, a vegades amb uns resultats molt allunyats de les expectatives reals (nou de cada deu en el cas dels no pobres i vuit de cada deu en el cas dels 'pobres'). Aquests elevats percentatges es poden interpretar a partir de la presa de consciència dels pares immigrants que el millor ascensor social per als seus fills es troba en l'educació. Hom podria pensar que aquest intens desig dels pares immigrants és de realització impossible. No obstant, són els pares autòctons en situació de risc a la pobresa els qui expressen unes aspiracions més baixes a les quals corresponen també unes expectatives molt escasses per part dels seus fills. Tot i així, és en aquest col·lectiu de famílies on es valora poc l'educació universitària és on es produeixen unes discrepàncies més grans entre els desitjos expressats pels pares i la percepció de les expectatives reals per part dels fills (uns 25 punts de percentatge). La bona notícia és que els adolescents autòctons que viuen en llars 'pobres' són els que manifesten més clarament una expectativa a favor dels estudis de formació professional (17,9% enfront d'un 9,2% dels no pobres i de percentatges inferiors dels immigrants pobres o no).

Gràfic 11.7. Aspiracions de pares i expectatives dels adolescents de cursar estudis universitaris segons l'origen o no immigrant i situació de risc a la pobresa. Catalunya

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

L'actitud més positiva de pares i adolescents immigrants amb el sistema universitari com a palanca de mobilitat social, sobretot si els comparem amb els autòctons pobres, representa una ferma voluntat d'integració que pot augurar un important progrés de la seva mobilitat social, sempre i quan les condicions estructurals siguin favorables. Tanmateix, en una societat poc meritocràtica com la nostra en què l'accés als llocs de treball cobejats passa sobretot per la possessió de capital social pot representar també un motiu de decepció de les seves legítimes aspiracions.

11.6. Conclusions i recomanacions

En aquesta primera aproximació sobre les condicions de vida i el rendiment educatiu dels adolescents catalans, s'aporten els fonaments essencials del diagnòstic alhora que s'assenten les bases de futures recerques sobre el tema. Sóc conscient del caràcter més descriptiu que explicatiu de les meves anàlisis i de la necessitat de continuar treballant per tal d'aprofundir millor els mecanismes causals mitjancers entre pobresa i fracàs escolar, així com la relació entre les aspiracions i expectatives acadèmiques de pares i fills i el rendiment escolar dels adolescents.

L'anàlisi de les dades del PFI confirma la idea que la pobresa dels adolescents constitueix un factor de primera magnitud que influeix considerablement en les seves condicions de vida i d'estudi, afecta el seu rendiment escolar i modula les seves expectatives futures. Si bé és indubtable que la incidència de la pobresa infantil apareix associada amb determinades formes de llar, com ara les famílies monoparentals i reconstituïdes, no podem tanmateix oblidar que el gruix dels nens pobres resideixen en llars biparentals convencionals. La gènesi de la pobresa està relacionada amb els baixos nivells d'activitat econòmica i d'ocupació, que en gran part depenen d'uns escassos nivells d'instrucció. D'altra banda, aquests darrers determinen tant els nivells salarials i d'ocupació com el grau de participació de les mares en el mercat de treball, tots ells factors molt rellevants a l'hora d'explicar els nivells de pobresa. Per últim, mereix un comentari a part l'alta propensió dels nens immigrants a trobar-se en una situació de risc a la pobresa. En aquest sentit, si volem equiparar les taxes de pobresa de la població autòctona i la d'origen immigrant, una condició absolutament necessària de cara a la millora de la cohesió social, haurem d'afrontar uns reptes enormes.

Aquests desafiaments són tant o més urgents si considerem que una part important de la pobresa es troba associada amb l'ocupació. Cal recordar que, segons les dades del PFI, una tretzena part de les llars amb dos sustentadors i gairebé un terç de les llars amb un sol sustentador són pobres. No oblidem que aquests resultats corresponen al 2006, quan la taxa d'atur catalana era només del 6,25% i que actualment és del 19,43%.⁹⁷ Tanmateix, aquesta situació extrema no és més que una seqüela d'un greu problema estructural que ha tenallat la nostra economia des de la transició democràtica: l'escassa demanda de treball en relació amb l'oferta. Aquesta és una de les raons per la qual es va desenvolupar la temporalitat laboral i que propicia en part l'existència d'uns baixos nivells salarials i una escassa qualitat de l'ocupació que incideixen en les elevades taxes de pobresa. En aquest sentit, una de les millors formes de lluitar contra la precarietat laboral són les transformacions de l'estructura productiva i les reformes del mercat de treball que facilitin la creació d'ocupació de qualitat.

⁹⁷ Tercer trimestre del 2011.

Una de les conclusions que s'extreuen de l'anàlisi de les dades és una forta associació entre les famílies post-divorci i els baixos nivells de renda, que probablement és conseqüència de processos de mobilitat descendent. De fet, els resultats de la recerca ens indiquen que tant les estratègies de reconstitució familiar com de formació de llars complexes són insuficients de cara a l'assoliment dels nivells materials previs a la ruptura de l'estabilitat conjugal. Considerant que al llarg del passat decenni s'ha produït un fort creixement del nombre de ruptures i en uns moments en què està tenint lloc un intens debat públic sobre la conveniència de l'atribució judicial de la custòdia compartida com a mode de guarda preferent, les presents troballes són sens dubte molt benvingudes.

Una de les altres línies de reflexió és la necessitat de trencar el cercle viciós existent entre la pobresa infantil i el fracàs escolar. Les dades del PFI que hem presentat apunten a la connexió causal entre la pobresa dels adolescents i el baix rendiment escolar. Però d'altra banda revelen que existeix igualment una forta relació entre les baixes qualificacions escolars dels pares i la pobresa dels fills. Així, lluitar contra la pobresa dels infants i adolescents d'avui vol dir prevenir l'exclusió social dels de demà.

L'evidència històrica i la recerca sociològica mostren que determinades polítiques per a combatre la pobresa poden contribuir a reduir els seus nivells d'una manera molt efectiva (Esping-Andersen, 2002; Cancian i Danziger, 2009). Així, doncs, en aquest apartat, com en molts d'altres, la voluntat política resulta crucial. Les polítiques de lluita contra privació infantil s'haurien d'adreçar preferentment a l'eliminació de la pobresa extrema (amb un llindar del 40% de la mediana o inferior), que afecta sobretot aquells segments més vulnerables de la població que pateixen situacions d'exclusió de caire més persistent o estructural. La recerca comparativa europea ens indica que existeix una forta associació entre les taxes de pobresa infantil persistent i les d'abandonament educatiu precoç i aquesta relació suggereix que un dels fronts importants en la lluita contra el fracàs escolar és justament l'eliminació de la pobresa estructural (Flaquer, Almeda i Navarro, 2006; Flaquer, 2007).

Les dades d'aquest i d'altres estudis revelen que a Catalunya i a Espanya el nostre sistema de prestacions sota condició de recursos en mans de les comunitats autònomes com a part de l'assistència social resulta ineficient per tal de reduir substancialment la incidència de la pobresa. En aquest sentit, és imperatiu estendre la cobertura de la xarxa de seguretat pública, focalitzar millor les prestacions i sobretot elevar els seus nivells d'adequació per tal d'aproximar-les a estàndards europeus. L'establiment d'un programa de renda universal garantida representaria un pas endavant decisiu que podria marcar un avenç molt significatiu (Ayala, 2011).

En tot cas, cal enfortir la capacitat redistributiva de l'Estat de benestar envers la infància i començar a treballar en pro d'un sistema de protecció econòmica dels infants

que sigui capaç de garantir la reducció de la pobresa a la seva mínima expressió. L'aprovació d'un sistema universal de prestacions per fills a càrrec com a dret social dels infants contribuiria sens dubte a dedicar una atenció preferent a la problemàtica de la pobresa infantil. Una de les raons per les quals aquesta xacra ocupa un lloc poc rellevant en l'agenda política és per l'escassa significació de les polítiques d'infància.

Pel que fa a les aspiracions i assoliments escolars, el PFI ens ofereix interessants dades que avalen els avenços significatius aconseguits per les dones en els darrers decennis. No tan sols les noies treuen millors notes i repeteixen curs menys que els nois, sinó que les seves expectatives acadèmiques resulten ser superiors a les d'ells de la mateixa manera que també ho són els desitjos dels seus pares al respecte. Aquesta nova percepció suposa una ruptura radical amb l'ancestral tradició patriarcal de la vocació matrimonial de les dones. Tanmateix, la pobresa de les llars continua essent un factor fonamental que mediatitza en gran mesura les expectatives dels menors que hi viuen. En tot cas, els nois pobres són els que mostren una percepció més baixa de les seves expectatives acadèmiques, sobretot pel que fa al seu possible ingrés a la universitat. Les noies, en canvi, poden veure frenada la seva participació al mercat de treball a causa de l'escàs desenvolupament de les polítiques de família.

Sens dubte l'arribada a Catalunya d'importants contingents d'immigrants durant la darrera dècada ha intensificat el cercle viciós entre fracàs escolar i exclusió, ja que no tan sols una part considerable d'ells se situa sota el llindar de la pobresa, sinó que a causa del seu origen forà tenen un domini escàs de la llengua del país o bé posseeixen uns baixos nivells d'instrucció. Aquestes circumstàncies creen unes externalitats que podrien influir negativament en nombrosos àmbits de la nostra societat. En relació amb el seu rendiment escolar, els alumnes pobres i immigrants treuen pitjors notes que la resta, però el contrast entre pobres i no pobres és menys acusat entre els alumnes d'origen immigrant que entre els autòctons, encara que els pobres d'origen immigrant tendeixen a repetir més que els no pobres del mateix origen. Tanmateix, si ens fixem en els desitjos dels pares dels adolescents immigrants més que no pas en el rendiment escolar d'aquests, descobrim que els pares forans valoren més l'educació universitària com a via d'ascens social que no pas els propis autòctons, i això ens brinda una reconfortant esperança pel que fa a la voluntat de plena integració a la nostra societat de les futures generacions d'immigrants. Cal esperar que aquest ferm desig de millora no es vegi frustrat per un possible bloqueig de la mobilitat social de la nostra societat en l'horitzó dels propers decennis.

11.7. Referències bibliogràfiques

- Ayala, L. (2011). "Tackling poverty". A. A. M. Guillén i M. León (eds), *The Spanish Welfare State in European Context*. Farnham: Ashgate. pp. 259–284.
- Andreß, H. J., et al. (2006). "The Economic Consequences of Partnership Dissolution A Comparative Analysis of Panel Studies from Belgium, Germany, Great Britain, Italy, and Sweden". *European Sociological Review*, 22 (5): 533–560.
- Bardone, L., i A. C. Guio (2005). *In-Work Poverty*. Eurostat. Statistics in Focus (Population and Social Conditions). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Blanden, J., i S. Gibbons (2006). *The persistence of poverty across generations: A view from two British cohorts*. Bristol: Policy Press.
- Bourdieu, P. (1994). *Per a una sociologia reflexiva*. Barcelona: Herder.
- Breen, R., i J. H. Goldthorpe (1997). "Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory". *Rationality and Society* 9 (3): 275–305.
- Breen, R., i J. O. Jonsson (2005). "Inequality of opportunity in comparative perspective: Recent research in educational attainment and social mobility". *Annual Review of Sociology* 31: 223–243.
- Buchmann, C., T. A. DiPrete i A. McDaniel (2008). "Gender Inequalities in Education". *Annual Review of Sociology*, 34: 319–337.
- Cancian, M., i S. Danziger (2009). "Changing Poverty and Changing Antipoverty Policies". A. M. Cancian i S. Danziger, *Changing Poverty, Changing Policies*. New York: Russell Sage Foundation. pp. 1–31.
- Esping-Andersen, G. (2002). "A Child-Centred Social Investment Strategy". A. G. Esping-Andersen et al., *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press. pp. 26–67.
- Esping-Andersen, G. (2004). "Untying the Gordian Knot of Social Inheritance". *Research in Social Stratification and Mobility*, 21: 115–138.
- European Commission (2010a). *In-work Poverty in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission (2010b). *Macrodeterminants of individual income poverty in 93 regions of Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fernández Enguita, M., L. Mena Martínez i J. Riviere Gómez (2010). *Fracàs i abandonament escolar a Espanya*. Barcelona: Fundació La Caixa.

- Flaquer, L. (2007). "Family change and child poverty in comparative perspective". *Wellchi Working Paper Series 1/2007*. Barcelona: Children's Well-being International Documentation Centre.
- Flaquer, L. (2008). "Diversitat familiar, benestar de la infància i cohesió social a Catalunya". Nota d'economia. *Revista d'economia catalana i de sector públic*, 91: 71–86. Barcelona: Departament d'Economia i finances, Generalitat de Catalunya.
- Flaquer, L. (2009). "Coming in from the Cold: Single Parenthood as an Issue of Social Policy in Spain". A U. von der Leyen i V. Spidla (eds.), *Voneinander lernen – miteinander handeln: Aufgaben und Perspektiven der Europäischen Allianz für Familien*. Baden-Baden: Nomos. pp. 203-214.
- Flaquer, L. (2010). "Pobresa infantil i famílies a Europa". *Educació social: Revista d'intervenció socioeducativa*, 46: 11–28.
- Flaquer, L., i A. Garriga (2009). "Marital disruption in Spain: Class selectivity and deterioration of economic conditions". A H. J. Andreß i D. Hummelsheim (eds.), *When Marriage Ends: Economic and Social Consequences of Partnership Dissolution*. Cheltenham: Edward Elgar. pp. 178–210.
- Flaquer, L., i R. Villà (2008). "La economía no es sólo cosa de adultos. Distribución de la renta y pobreza infantil". A C. Brullet i C. Gómez-Granell (eds.). *Malestares: Infancia, adolescencia y familias*. Barcelona: Graó. pp. 257–280.
- Flaquer, L., E. Almeda i L. Navarro (2006). *Monoparentalitat i infància*. Barcelona: Fundació La Caixa.
- Marí-Klose, P., et al. (2008). *Informe de la Inclusió Social a Espanya 2008*. Barcelona: Observatori de la Inclusió Social. Obra Social de Caixa Catalunya.
- Hao, L., i M. Bonstead-Bruns (1998). "Parent-child differences in educational expectations and the academic achievement of immigrant and native students". *Sociology of Education*, 71 (3): 175–198.
- Heath, A. F., C. ROTHON i E. Kilpi (2008). "The Second Generation in Western Europe: Education, Unemployment, and Occupational Attainment". *Annual Review of Sociology*, 34: 211–235.
- Kao, G., i J. S. Thompson (2003). "Racial and Ethnic Stratification in Educational Achievement and Attainment". *Annual Review of Sociology*, 29: 417–442.
- Lohman, H. (2009). "Welfare States, Labour Market Institutions and the Working Poor: A Comparative Analysis of 20 European Countries". *European Sociological Review*, 25 (4): 489–504.

- Marjoribanks, K. (2005). "Family background, adolescents' educational aspirations, and Australian young adults' educational attainment". *International Education Journal*, 6 (1): 104–112.
- McCall, L. i C. Percheski (2010). "Income Inequality: New Trends and Research Directions". *Annual Review of Sociology*, 36: 329–347.
- Nash, R. (2003). "Inequality/difference in education: Is a real explanation of primary and secondary effects possible?". *British Journal of Sociology*, 54 (4): 433–451.
- Peña-Casas, R., i M. Latta (2004). *Working poor in the European Union*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Qian, Z., i S. L. Blair (1999). "Racial/ethnic differences in educational aspirations of high school seniors". *Sociological Perspectives*, 42 (4): 605–625.
- Revelli, M. (2010). *Poveri, noi*. Torino: Einaudi.
- Rowntree, B. S. (1997 [1901]). *Poverty: A Study of Town Life*. London: Routledge/Thoemmes.
- Tárki i Applica (2010). *Child poverty and child well-being in the European Union*. Report for the European Commission. Budapest and Brussels.
- Teachman, J. D., i K. Paasch (1998) "The family and educational aspirations". *Journal of Marriage and the Family*, 60 (3): 704–714.

12. L'EXCLUSIÓ RESIDENCIAL DE FAMÍLIES AMB ADOLESCENTS: RADIOGRAFIA I AVALUACIÓ D'IMPACTES

Fernando Antón Alonso

12.1. Objectius

L'anàlisi sobre les condicions residencials de les llars on viuen menors estudiants d'ESO se centrarà en l'estudi de la precarietat i l'exclusió. Partint del marc teòric de l'exclusió residencial, els objectius d'aquest informe són els següents:

Contextualitzar les problemàtiques residencials en un marc de suposat bon estat de l'habitatge al 2006, any d'elaboració de la primera onada del Panel de Famílies i Infància (PFI). És únicament mitjançant les dades d'aquesta primera onada com es pot fer una anàlisi completa de la situació residencial de les llars objecte d'estudi des de la perspectiva de l'exclusió residencial. Això ens permetrà treballar destacant les contradiccions entre el bon estat de l'habitatge (mercat immobiliari i sector de la construcció) i les mancances residencials (necessitats de les llars en general i dels nois i noies en particular).

Analitzar la situació residencial de les llars amb nois i noies que estudien l'ESO des de la perspectiva de l'exclusió residencial i les diferents dimensions que es fan servir per la seva anàlisi.

Analitzar en detall la relació entre els indicadors específics de cadascuna de les dimensions de l'exclusió residencial. Aquestes anàlisis es faran tenint en compte la relació entre els indicadors dins de cadascuna de les dimensions, així com entre els índexs representatius de les diferents dimensions.

Descobrir quines són les principals problemàtiques residencials per tal d'establir-ne una jerarquia.

Destacar la importància de condicions dignes d'habitatge pel desenvolupament personal i educatiu dels menors que estudien l'ESO. A través de la literatura especialitzada i de la utilització d'indicadors específics d'habitatge, es mirarà de donar rellevància a la relació entre habitatge i desenvolupament dels menors. En la part final del mateix també s'hi presentaran anàlisis específiques sobre la rellevància de les condicions residencials i el desenvolupament personal i educatiu dels nois i noies.

12.2. Contextualització històrica: les dues cares de la realitat residencial

Durant la primera dècada del segle XXI, l'habitatge ha estat present de manera constant en la consciència col·lectiva de la societat espanyola. Aquesta presència, en alguns moments angoixant, ha estat canviant, adquirint distintes fesomies. Així, en els primers anys, l'habitatge es mostrava com un indicador de bonança econòmica. El bon estat de salut del sector de la construcció, amb un dinamisme propi d'anteriors èpoques, s'entenia a partir d'una ocupació molt important de la població activa, i amb un nivell de transaccions també molt elevat, amb xifres que batien registres en totes dues dimensions.

Aquest bon estat de salut era més fictici que real, en la mesura en la que la situació del sector de la construcció no es corresponia amb una resolució de les necessitats residencials. Semblava que la realitat residencial tenia diferents cares. Per una banda, l'habitatge es trobava millor que mai. El sector donava ocupació a la població autòctona i a l'estrangera. La immigració trobava en aquest sector un bon començament per iniciar el seu procés d'integració. Per altra banda, una bona part de la població que residia a Espanya tenia enormes dificultats per satisfer les seves necessitats residencials. Diversos eren els motius d'aquesta insatisfacció i els col·lectius afectats: serioses dificultats de la població jove per emancipar-se residencialment per l'elevat preu dels habitatges; augment progressiu de l'esforç econòmic pel pagament dels habitatges, ja fossin en règim de propietat o de lloguer; població gran residint en habitatges en un lamentable estat de conservació; existència d'una xifra estructural de població residint en barraques, número que es va incrementar amb l'arribada de població estrangera; entre d'altres.

Així, la realitat residencial s'ha mostrat amb dues cares: una d'excel·lent, i una altra de dolenta. La pitjor cara de la realitat ho era més si se la relacionava amb la bona. Durant bona part d'aquesta dècada la situació residencial espanyola s'ha arribat a qualificar com a immillorable, tot i haver-hi una població considerable que no podia permetre's comprar o llogar un pis, rehabilitar el seu habitatge o l'edifici al que pertanyia, o simplement pagar les quotes mensuals de l'habitatge on residia sense que això suposés un esforç gaire alt que impedís cobrir la resta de necessitats personals i familiars.

Va ser a la meitat de la dècada quan el bon estat de salut de l'habitatge a Espanya va canviar de color. Aleshores començaren a alçar-se veus que deien que calia tenir en compte diversos factors que podrien indicar-nos que no estàvem en el millor dels móns (residencials) possibles. La bombolla immobiliària era una idea considerada per les institucions financeres, tant europees com nord-americanes, que ja a l'any

2005 començaren a pujar els tipus d'interès.⁹⁸ Una inflació constant dels preus dels habitatges,⁹⁹ l'excessiva construcció (molt per sobre del creixement de les llars),¹⁰⁰ molts d'ells destinats a segona residència, la concessió de préstecs per més del 80% del valor de l'immoble i amb no totes les garanties de pagament assegurades, constituïen uns elements de risc que no es van considerar. El mercat immobiliari estava a ple rendiment i suposava un factor molt important en les xifres de creixement del PIB nacional.¹⁰¹ I tot això passava mentre les necessitats reals de la població eren passades per sobre per les puixants lleis del mercat.¹⁰²

Ja a partir de l'any 2007, a la segona meitat, la realitat econòmica ens faria arribar a la conclusió que era molt probable que passés allò del que s'havia avisat: l'esclat de la bombolla immobiliària. Les conseqüències serien pitjor del que es va pensar en un principi, perquè s'hi va afegir una crisi financera internacional de repercussions comparables al crack del vint-i-nou. La situació actual, prou coneguda, només ha vingut a intensificar la greu situació residencial de moltes famílies, i ha fet augmentar el nombre de persones afectades per processos d'exclusió en aquest àmbit. Tot i que moltes famílies havien aconseguit accedir al mercat residencial, ho havien fet en unes condicions de molta vulnerabilitat, amb hipoteques pendents de l'evolució dels tipus d'interès i amb una solvència molt dubtosa en cas de que arribessin èpoques de vaques magres. Així fou, i l'expulsió del mercat laboral de xifres de població mai vistes en Espanya provocà l'empobriment de gran part de la població espanyola. Molts dels préstecs concedits ara no poden ser pagats, i en el cas que així fos, aquests pagaments han suposat la caiguda del nivell econòmic d'aquestes famílies fins a llindars propers a la pobresa.

⁹⁸ La Reserva Federal dels Estats Units va pujar els tipus d'interès durant el 2005 i el 2006. El Banc Central Europeu, per la seva part, després de cinc anys sense tocar el tipus d'interès oficial, va decidir fer dues pujades al desembre de 2005 i al març del 2006 (Rodríguez López, 2006). Tan per als Estats Units com per Europa es va iniciar un procés continu de pujada dels tipus d'interès que no donarà marxa enrere fins que no arribi la crisi que va començar a mitjans del 2007.

⁹⁹ Aquesta inflació superava any rere any els nivells generals de l'IPC. L'augment acumulat dels preus des de l'any 1997 (quan comença el període alcista) fins a l'any 2006 va ser del 173,2% per a Espanya. Catalunya superà Espanya amb un augment del 185,3% (amb increments espectaculars del 243,2% per a Tarragona i del 219,6% per a Girona), essent la setena comunitat autònoma per nivell de pujada dels preus de l'habitatge.

¹⁰⁰ En el període transcorregut entre 1998 i 2006 el nombre d'habitatges iniciats va ser de 5,5 milions, mentre que la formació de noves llars només assolí els 3,7 milions nets (Rodríguez López, 2007).

¹⁰¹ La demanda interna, fonamentada en l'auge del sector de la construcció, la inversió en capital productiu i el consum privat de les famílies, constituïen la base del creixement de l'economia espanyola en la primera dècada del 2000 (Rodríguez López, 2006).

¹⁰² Els preus dels habitatges van pujar un 10,4% de 2005 a 2006. En canvi, els salaris només creixeren un 3,3%. Una diferència tan amplia té conseqüències greus en l'accessibilitat a l'habitatge: a Espanya, a l'any 2006, el cost d'accessibilitat per a un primer habitatge en propietat per a una llar monosalarial l'esforç d'accés va pujar fins al 46% de la renda familiar.

12.3. L'exclusió residencial en el millor moment del mercat immobiliari

Les dificultats per cobrir les necessitats residencials han estat presents a Catalunya durant la primera dècada del segle XXI, tot i el bon estat de salut que presentava el mercat residencial. El sistema de provisió residencial majoritari, el mercat, no ha aconseguit eliminar les situacions d'exclusió en l'habitatge.

La simple disposició d'un habitatge on viure no garanteix la satisfacció de les necessitats residencials. Treballar sota el concepte d'exclusió residencial implica treballar amb la idea d'un procés multidimensional que afecta o pot afectar a les persones o les famílies en diferents graus. Els membres d'una família poden disposar d'un habitatge on viure, però el manteniment d'aquest habitatge pot suposar un esforç econòmic excessiu, que minvi les finances de la família i de cadascun dels seus membres; també pot passar que sota el mateix sostre visquin masses membres en relació a la mida de l'habitatge; pot donar-se el fet que una família tingui habitatge, però que no en reuneixi els criteris mínims estructurals i d'instal·lacions que caldrien com per poder qualificar-lo com un habitatge digne.

Per tant, l'exclusió residencial no simplement s'ha de veure a partir de l'accés a un habitatge, sinó que aquest ha de reunir els requisits mínims que permetin complir les funcions socials que en l'actualitat li són assignades en una societat com la catalana.¹⁰³ La multidimensionalitat de l'exclusió residencial es defineix a partir dels següents components:

Accessibilitat: aquesta dimensió es refereix a la relació entre la capacitat econòmica de les persones i les llars, i els preus dels habitatges. Aquesta capacitat es mesura tenint en compte el cost mensual o anual que suposa l'habitatge en relació a l'economia de les famílies o dels individus. El cost de l'habitatge depèn en gran mesura d'un sistema de provisió residencial basat, gairebé exclusivament, en l'existència d'un mercat residencial entorn al qual s'hi satisfan les necessitats residencials de la població catalana.

Adequació: els problemes relatius a la desadequació residencial posen en relació les característiques dels habitatges i de les famílies i persones que hi viuen. Així, un habitatge pot ser o no adequat segons les famílies i persones que l'habitin.

Habitabilitat: mitjançant aquest element s'analitzen els components estàtics, no variables podria dir-se, de l'habitatge. El grau de desenvolupament assolit per la societat catalana ens permet parlar d'unes condicions mínimes sense les quals els habitatges no poden ser qualificats com a tals. Deixen de ser habitatges per passar a ser considerats dins la categoria d'infrahabitatge.

¹⁰³ Per saber més sobre les funcions socials de l'habitatge es pot consultar el llibre *La cuestión residencial. Bases para una sociología del habitar*, de Luis Cortés Alcalá (1995).

Estabilitat: la darrera dimensió de l'exclusió residencial es defineix partint de la consideració de l'habitatge com a element propiciador d'estabilitat i seguretat. La possibilitat de la creació d'una llar és l'element essencial per comprendre aquest indicador. Des d'aquest marc és des del qual se'n poden complir les funcions socials de l'habitatge.¹⁰⁴

Mirant l'habitatge sota el prisma de l'exclusió residencial podem ser conscients que les problemàtiques residencials no varen ser resoltes en el millor moment del mercat, quan les transaccions immobiliàries eren elevades, quan les xifres de construcció marcaven rècords i quan el nivell d'ocupació del sector assolia les dades més elevades de creixement, per sobre del sector serveis. Aquests eren els principals elements que definien les anàlisis de bonança. Les anàlisis de les problemàtiques, és a dir, el de les necessitats, tenien en compte factors com la dificultat dels joves per emancipar-se (accessibilitat), l'elevat cost econòmic que suposa la compra o lloguer dels habitatges (accessibilitat), els problemes de les persones grans per aconseguir adequar els seus habitatges a les, cada vegada, més complicades condicions de mobilitat d'habitatges en edificis antics (adequació), els problemes d'amuntegament de determinats col·lectius de la població estrangera que immigrava cap a Barcelona (adequació), les dificultats de les comunitats de veïns per fer front a processos de rehabilitació molt costosos i en situacions de vulnerabilitat (habitabilitat), el problema dels cascs històrics i les perifèries de les ciutats catalanes amb xifres d'infrahabitatges molt per sobre de la resta de zones (habitabilitat), l'existència d'un número constant de població sense sostre i amb un perfil canviant que comença a incloure dones i població d'origen estranger (estabilitat). Aquestes eren algunes de les autèntiques problemàtiques que sofria la població catalana durant els anys de creixement del sector immobiliari.

12.4. L'exclusió residencial a partir del PFI: la importància de les condicions residencials en el menors d'edat

El PFI ens ofereix l'oportunitat de poder analitzar l'exclusió residencial precisament en un dels millors moments del sector immobiliari, l'any 2006. La primera onada que se'n va realitzar, amb entrevistes a nens i nenes, i a un dels seus progenitors, ens permet fer una anàlisi en profunditat sobre la situació residencial dels nens i nenes que cursaven l'ESO (entre 12 i 16 anys amb alguns repetidors de fins als 18 anys). A partir del qüestionari administrat als seus progenitors es pot conèixer la situació de les llars i els menors que cursen l'ESO. La primera onada es va realitzar l'any 2006.

¹⁰⁴ Per veure una explicació més detallada dels components de l'exclusió residencial es pot consultar Cortés, Plaza i Fernández (2003) i Cortés (2004).

La importància de l'estudi de les condicions residencials dels menors, que es farà aquí a partir de les condicions residencials de les llars on viuen, no s'ha tingut en compte fins ara quan s'han fet anàlisis sobre la situació residencial. Han estat altres col·lectius vulnerables sobre els que s'han fet els estudis relatius a la seva situació residencial: persones grans, població estrangera, població gitana, joves, entre d'altres. I això no ha estat una qüestió basada en el fet de l'escassa incidència del fenomen sobre el col·lectiu. Analitzant les dades procedents del Cens de Població i Habitatges de l'any 2001, la població menor d'edat vivia en un nombre important en situacions d'exclusió residencial. Per citar-ne alguns exemples, el 14,4% dels residents en infrahabitatges a Catalunya tenien entre 0 i 15 anys, i el 10,6% de la població que tenia aquesta edat vivia en condicions d'infrahabitatge. Per altra banda, el 25,4% de les persones que vivien en situació d'amuntegament a Catalunya tenien entre 0 i 15 anys, i el 4,1% dels residents a Catalunya amb aquesta edat vivien amuntegats.

Aquestes xifres ens posen en contacte amb una realitat que no només és important per la seva presència en la societat catalana, sinó que també ho és per les conseqüències en el creixement i el desenvolupament dels nens i nenes. Abans dèiem que la literatura espanyola sobre la qüestió residencial no havia estudiat el fenomen de l'exclusió residencial pel que es refereix als menors d'edat. Això no ha passat fora de les nostres fronteres. Hi ha contribucions en aquest sentit que han tractat d'analitzar la relació entre les condicions residencials i el bon o mal desenvolupament dels nens i nenes. Entre aquestes cal destacar aquelles que tenen en compte les condicions d'estabilitat —relacionades directament amb l'habitatge en règim de propietat— i d'amuntegament. Pel que fa al primer element, hi destaquem la contribució en el camp de l'estabilitat de Green i White (1997), Bartlett (1997), Boehm i Schlottmann (1999; 2001), Aaronson (2000), Haurin, Parcel i Haurin (2001), Rohe, van Zandt i McCarthy (2001), Harkness i Newman (2003). Caldria diferenciar-los, depenen de les contribucions i l'enfocament.

En primer lloc, les aportacions de Green i White (1997), Aaronson (2000) i Haurin, Parcel i Haurin (2001) se centren en la relació entre el règim de tinença i el desenvolupament personal dels adolescents (mesurat mitjançant el rendiment acadèmic i els comportaments desviats, com ara tenir un fill en edat adolescent). Tots tres comparteixen l'opinió que l'habitatge en propietat facilita el desenvolupament dels adolescents, tot i que Aaronson assenyala la possibilitat que l'efecte no sigui per viure en un règim de tinença concret, sinó més aviat tingui a veure amb la major o menor mobilitat relacionada amb els règims de lloguer i propietat, respectivament.

Per altra banda, les aportacions de Boehm i Schlottmann (1999; 2001) i Harkness i Newman (2003) analitzen la relació entre el règim de tinença i el desenvolupament dels adolescents des d'una perspectiva temporal. És a dir, analitzen els efectes que viure sota un règim o un altre tindrà en el futur per a ells. Segons aquests estudis, els

fills de propietaris tenen una major probabilitat de ser propietaris, de tenir majors ingressos, de reduir l'ús de l'estat de benestar i d'obtenir millors resultats acadèmics, que els fills de llogaters.

Pel que fa als efectes de l'amuntegament, les contribucions de Gove, Hughes i Galle (1979), Evans, Saegert i Harris (2001), Goux i Maurin (2005) i les aportacions del Departament for Communities and Local Government d'Anglaterra (2006) i l'Office of the Deputy Prime Minister of London (2004). En el cas de la literatura sobre l'amuntegament, ha estat sobretot des dels estudis mèdics on s'han fet els majors avanços.

Entre les contribucions esmentades, s'ha de diferenciar entre les que se centren en l'estudi específic dels menors, i aquelles altres que parlen, en general, de l'efecte de l'amuntegament sobre les persones. Les aportacions d'Evans, Saegert i Marin (2001), i de Goux i Marin (2005) són de les primeres. En el primer cas, els autors troben relació entre aspectes psicològics negatius (com ara la manca de motivació) dels menors i viure en condicions d'amuntegament en dos àmbits diferenciats com ara l'urbà i el rural i entre famílies de baixos ingressos. En el cas dels segons, l'anàlisi els porta a concloure que la probabilitat de repetir curs augmenta de manera important quan augmenta el nombre de persones que viuen a l'habitatge. Assenyalen que aquesta relació és independent de l'estatus socioeconòmic dels pares.

Destacar, finalment, el recull de contribucions acadèmiques aplegades en el document de l'Office of the Deputy Primer Minister of London (2004), amb un apartat destinat específicament als efectes de l'amuntegament sobre el desenvolupament personal i educatiu durant la infància. Els documents de Gove, Hughes i Galle (1979) i del Departament for Communities and Local Government (2006) tenen l'interès de ser estudis generals sobre els efectes de l'amuntegament en les persones i com procedir a la seva anàlisi.

No obstant, la presència de les qüestions residencials com a element d'anàlisi sí que ha estat present en estudis sobre l'exclusió de la població a Espanya, també en el cas dels menors. Un estudi destacable en aquest sentit és *l'Informe de la Inclusió Social a Espanya 2009* (Marí-Klose et al., 2009). L'anàlisi de l'exclusió en l'àmbit de la salut des d'una perspectiva de cicle vital té com a conclusió principal la rellevància de les condicions residencials com a element a tenir en compte per entendre els problemes de salut dels menors.

L'estudi que aquí presentem pretén contribuir al coneixement de la situació residencial dels menors catalans, que creiem força desconeguda. Les condicions residencials dels menors d'edat catalans influiran en el seu creixement i en les condicions i desenvolupament de la societat catalana. Se centrarà en les principals problemàtiques vistes des del marc teòric i analític de l'exclusió residencial. I mirarà de

conèixer els perfils socials dels nens i nenes, així com de les seves llars que estan marcats per processos d'exclusió residencial.

12.5. L'exclusió residencial dels menors residents a Catalunya

En aquest apartat es presenten les variables que defineixen les diferents dimensions de l'exclusió residencial i es procedirà a la seva anàlisi. Tot seguit es mostra una taula resum amb les dimensions, els indicadors i la seva presència entre les famílies amb menors estudiants d'ESO.

Taula 12.1. Dimensions, indicadors i % de llars afectades per cada indicador d'exclusió residencial

Dimensions	Indicadors	% de llars afectades pels indicadors	% de llars afectades per la dimensió
Accessibilitat	% de llars amb més del 30% dels seus ingressos destinats al pagament de l'habitatge (propietat o lloguer)	11% sobre el total de llars.	14,5% sobre el total de llars
	% de llars amb retards en el pagament de la hipoteca o altres préstecs relacionats amb la compra de l'habitatge	2,6% sobre el total de llars, i un 3% sobre el total de llars que viuen en règim de propietat i tenen pagaments pendents	
	% de llars amb retards en el pagament del lloguer del seu habitatge	4,9% sobre el total de llars, i un 14,9% sobre el total de llars que viuen en règim de lloguer	
	% de llars amb retards en el pagament d'algun rebut d'aigua, telèfon, electricitat o gas	4,9% sobre el total de llars	
Adequació	% de llars en habitatges amb menys de 20 m ² per persona: amuntegament físic (segons m ² per persona)	20,9% sobre el total de llars	24% sobre el total de llars
	% de llars en habitatges amb amuntegament sociològic (relació entre edat dels nens i disposició o no d'habitació pròpia)	6,0% sobre el total de llars	
Habitabilitat	% de llars en infrahabitatges	12,8% sobre el total de llars	12,8% sobre el total de llars
Estabilitat	% de llars amb tinença de l'habitatge inestable: lloguer amb contracte a terminis, lloguer sense contracte, relloguer, altres tipus de lloguer i qualsevol tipus de cessió	8,6% sobre el total de llars	8,6% sobre el total de llars

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006, CIIMU.

12.5.1. L'accessibilitat a l'habitatge

L'accessibilitat a l'habitatge ha constituït un dels principals problemes que la població catalana ha tingut durant la primera dècada del segle XXI. Tot i haver-hi un mercat residencial en plena eferescència, la població jove no ha pogut accedir a la compra d'habitatge, tampoc al lloguer, i quan ho ha fet, ha estat sota condicions que suposaven un esforç excessiu de les seves economies. I és que el mercat ha estat orientat envers altres sectors socials. La construcció de segones residències a les zones costaneres, i d'un tipus més aviat alt, encaminada a l'assentament de població estrangera sense gaires dificultats econòmiques, o bé a la població catalana o d'altres

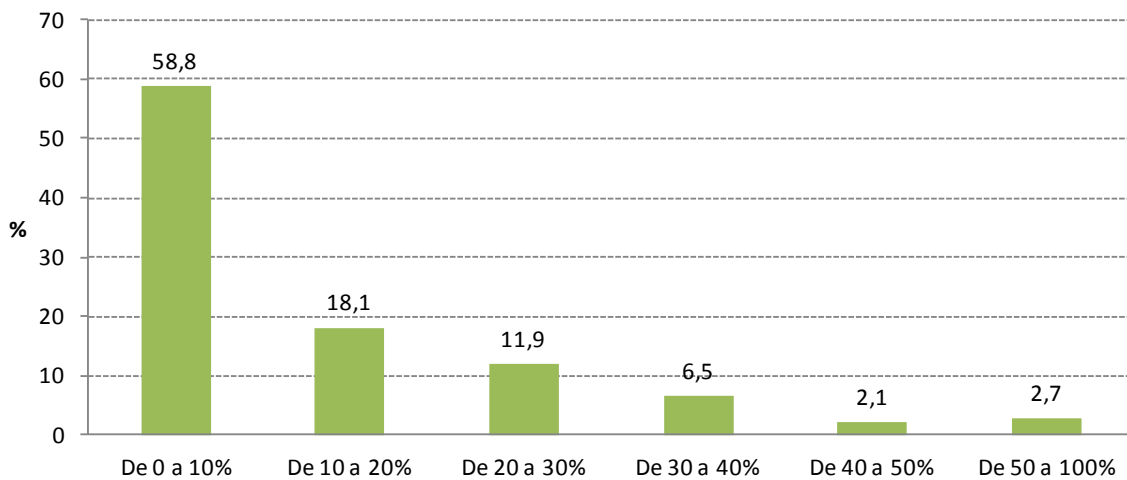
indrets de l'estat espanyol que hi tenien interessos inversors, ha estat una de les opcions més escollides pel mercat.

Per mesurar la incidència de les problemàtiques relacionades amb l'accessibilitat en les llars amb nois i noies estudiants d'ESO, hem mirat de construir una sèrie d'indicadors que s'ajustessin a l'anàlisi d'aquesta dimensió. El principal indicador que es fa servir per mesurar l'exclusió residencial des d'aquesta dimensió és l'esforç d'accessibilitat. Hi ha diferents maneres de calcular-lo (Mullor Gómez, 2007; Borrell, Costas i Enríquez, 2007). Aquí es treballarà des de la perspectiva de l'esforç mensual que suposa a les famílies complir amb els pagaments referits a la hipoteca o el lloguer per poder viure en un habitatge. Les entitats financeres solen considerar entre el 35% i el 40% dels ingressos com la xifra límit a partir de la qual les famílies poden veure compromesa la seva economia i poden tenir problemes per respondre al pagaments periòdics que suposa viure amb una hipoteca. Tanmateix, les entitats bancàries solen considerar sota aquest llindar tots els deutes de la família (hi ha la possibilitat de posseir préstecs personals, quota mensual pel pagament del cotxe o d'altres tipus). En el nostre cas, allunyant-nos una mica d'aquestes xifres per arribar a lllindars menys constrenyedors per a les economies de les famílies, i acostant-nos a les dades amb les que s'ha vingut treballant en alguns estudis de caire sociològic (Cortés, Plaza i Fernández, 2003; Cortés et al., 2008; IERMB, 2009), estudiarem l'esforç d'accessibilitat a partir del llindar del 30% dels ingressos familiars.

L'any 2006 hi havia un gran nombre de llars amb nois o noies estudiants d'ESO que no tenien cap pagament periòdic pels seus habitatges: el 51,4%. La mitjana del percentatge d'ingressos destinats al pagament de la hipoteca o el lloguer arribava fins al 11% considerant totes les llars, i al 23,4% només en aquells casos de llars amb pagaments pendents. Es tracta de xifres no molt elevades que es troben per sota del llindar establert.

Del total de llars amb nois o noies estudiants d'ESO, n'hi havia un 11,3% que pagaven pel seu habitatge per sobre del llindar del 30% (són les llars que corresponen a les tres darreres columnes del Gràfic 12.1). Aquesta xifra pujava fins al 24% quan considerem els casos de les llars amb pagaments periòdics pel seu habitatge. Considerant totes les llars —que és el que farem d'ara endavant— cal cridar l'atenció sobre el 2,7% de famílies que per pagar l'habitatge destinaven el 50% o més dels seus ingressos (Gràfic 12.1). Aquí estariem fixant-nos en situacions molt greus, on les llars veuríem seriosament malmesa altres aspectes quotidians com l'alimentació, sens dubte, un aspecte de vital importància quan parlem de llars amb nois i noies en fase de creixement.

**Gràfic 12.1. Llars segons el grau d'esforç d'accessibilitat
(% dels ingressos destinats al pagament periòdic de l'habitatge)**

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Pànel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Si bé l'esforç per pagar l'habitatge constitueix una bona mesura de l'accessibilitat a l'habitatge, hi ha altres indicadors que ens poden acostar a l'estudi. Així, hem considerat oportú treballar amb tres indicadors més que ens proporcionen informació sobre la situació de les famílies per fer front als requisits econòmics que suposa viure en un habitatge. Es tracta de saber si la llar s'ha retardat en el pagament dels rebuts de la hipoteca o altres rebuts necessaris relacionats amb el pagament de l'habitatge, o si el retard s'ha produït en el pagament del lloguer. Ambdós indicadors ens informen sobre la incidència de les dificultats econòmiques en el manteniment de l'habitatge on viuen. Per altra banda, hi ha un tercer indicador complementari, que ens parla també d'aquesta incidència, però en aquest cas referit al pagament dels serveis mínims amb els que han de comptar els membres d'una llar: electricitat, gas, aigua i telèfon.

El pagament de la quota hipotecària que fan mensualment aquelles llars que viuen en règim de propietat, i encara no han aconseguit tornar el préstec hipotecari concedit per l'entitat bancària, constitueix un dels elements de mesura de les dificultats econòmiques per les que travessen les llars catalanes. La propietat és la forma majoritària d'accés a l'habitatge, i per fer-ho és precís aconseguir formalitzar una hipoteca. Depèn de les condicions de pagament, la xifra mensual pot dificultar seriosament la satisfacció d'altres necessitats dels membres de la llar, com pot ser l'alimentació. En el cas de les llars amb nois i noies que estudien l'ESO, les necessitats s'incrementen i poden afectar la salut, i el desenvolupament personal i escolar dels nens. Se sap que el pagament de l'habitatge (hipoteca o lloguer) és un dels últims compromisos que les llars deixen de complir en cas de dificultats econòmiques. És per

aquest motiu que el retard en el pagament dels rebuts de la hipoteca o del lloguer són bons indicadors de les dificultats financeres de les llars.

En primer lloc, pel que fa als retards en el pagament de l'habitatge en propietat, al 2006 ens trobàvem en un moment en el que les dificultats econòmiques de les llars no eren excessives, tot i haver xifres de pobresa molt elevades per un cicle econòmic alcista.¹⁰⁵ Les dades del Panel de Famílies i Infància ens diuen que un 3% de les llars on hi havia nois o noies estudiants d'ESO s'havien retardat a pagar la hipoteca almenys una vegada en l'últim any. Així, la majoria d'aquestes llars no tenien una situació econòmica que no els permetés complir amb el seu compromís amb l'entitat bancària que els havia concedit el préstec hipotecari. Però això no vol dir que la llar no travessés per una situació econòmica difícil, ja que, com hem dit abans, la hipoteca i el lloguer són els últims compromisos econòmics que es deixen de pagar quan la llar no hi disposa de prous ingressos.

Aquesta situació d'impagament canvia quan ens fixem en les llars que viuen en règim de lloguer. Tanmateix, una primera cosa que s'ha de dir en relació a la diferència que presentem és que el lloguer està vinculat amb les situacions econòmiques difícils. El preu d'un lloguer és més baix que el d'una hipoteca, tot i que l'alça dels preus de lloguer en la segona meitat de la dècada, va igualar, en certa manera, l'esforç d'accés en propietat i en lloguer. Però, de manera general, el lloguer és considerat a Catalunya i a Espanya, com una opció viable d'obtenir allotjament sempre i quan no sigui possible accedir a un habitatge en propietat, sempre més car i amb més requisits.

Un cop dit això, les dades ens mostren que la realitat del lloguer és molt més complicada que la de la propietat. Les llars que en el darrer any van tenir dificultats per pagar almenys un cop el rebut del lloguer van ésser el 14,9% dels que vivien sota aquest règim de tinença. Per tant, sembla que les dificultats de les llars són majors en aquests casos. Aquesta xifra és considerablement elevada, tot tenint en compte, com hem dit més amunt, que la situació de l'economia catalana i del mercat immobiliari eren bons l'any 2006. Un altre cop, tornem a veure la diferència entre la situació real de l'habitatge a Catalunya pel que fa a les necessitats de les famílies, i la situació del sector immobiliari i de la construcció. Una part important de la població que tenia dificultats per accedir a un habitatge i que va optar, o es va veure obligat, depèn dels casos, a viure en règim de lloguer, tampoc no va poder fer front al pagament de l'habitatge on vivia.

Si ajuntem tots dos indicadors, el retard en el pagament de la hipoteca i el retard en el pagament del lloguer, la problemàtica afecta al 5,4% de les llars amb pagaments pendents de tipus hipotecari o amb pagaments mensuals corresponents al lloguer.

¹⁰⁵ L'any 2006 la xifra de llars que es trobaven en situació de pobresa relativa a Catalunya era del 16%.

Per finalitzar, s'ha mirat de construir un índex (de tipus sumatori simple) de la dimensió per tal de mirar la incidència general de les problemàtiques d'accessibilitat. Per fer el càlcul de l'índex s'han agrupat les llars amb la problemàtica dels retards en el pagament de la hipoteca o del lloguer (2,8% sobre el total de llars). Així l'índex estaria compost de tres indicadors: accessibilitat (esforç), retard en el pagament de la hipoteca o del lloguer i retard en el pagament d'algun dels serveis bàsics. Els resultats obtinguts ens mostren que un 14,5% de les llars on vivien nois i noies estudiants d'ESO presentaven l'any 2006 algun tipus de problemàtica residencial de caire econòmic. Dins d'aquest percentatge, hi havia un 12,2% de llars que presentaven almenys un problema d'accessibilitat, un 1,6% amb dos problemes i tan sols un 0,7% de llars amb els tres problemes, que constituïrien els casos més extrems.

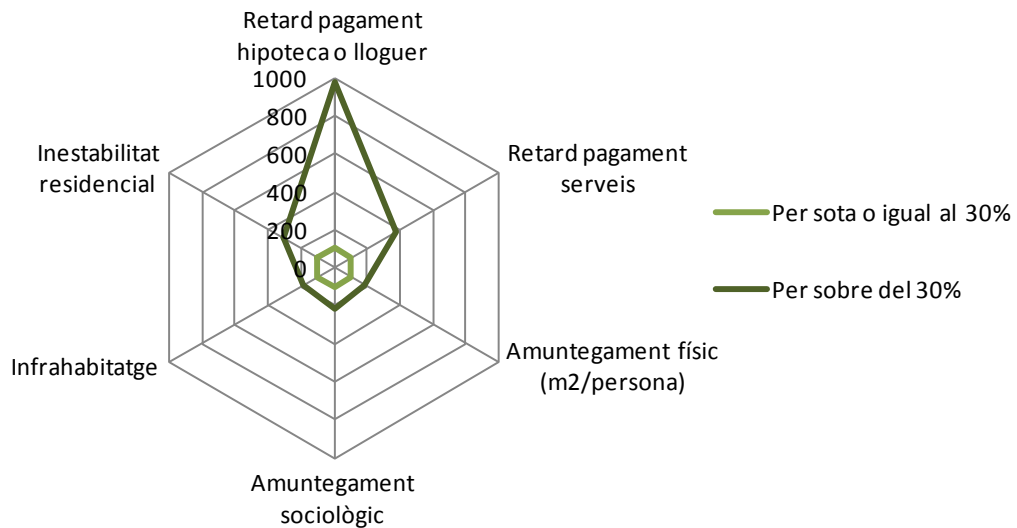
Moltes famílies no tant sols havien d'afrontar aquests problemes residencials vinculats a les seves economies. Juntament amb el problema econòmic hi havia d'altres que suposaven un empitjorament de les condicions residencials. Els problemes econòmics, sovint, estan relacionats entre ells, i també amb altres problemes residencials. Per mirar d'analitzar aquestes relacions hem construït un gràfic de tipus radial que ens permeti estudiar el vincle dels problemes econòmics sobre la resta.¹⁰⁶ S'ha agafat un indicador representatiu, l'esforç d'accessibilitat, i s'ha relacionat amb la resta d'indicadors, també els econòmics. Aquest és un exercici que es farà per a totes les dimensions de l'exclusió residencial.

Com es pot veure en el gràfic 12.2, tots els indicadors d'exclusió estan relacionats positivament amb els problemes d'accessibilitat. El vincle és especialment important —com no podria ser d'altra manera— amb la resta d'indicadors d'accessibilitat econòmica i amb la precarietat en la tinença, l'indicador d'estabilitat residencial. En primer lloc, el fet d'adreçar una part important dels ingressos de la llar al pagament de l'habitatge, ja sigui a través de quotes hipotecàries, o bé, de rebuts de lloguer, suposa un afebliment de l'economia de les llars que, en casos extrems pot suposar la impossibilitat de fer front a aquests pagaments. Per altra banda, la relació entre la inestabilitat residencial i els problemes econòmics relacionats amb el pagament de l'habitatge es produeix per l'estreta relació entre el règim de tinença i l'economia de les famílies. Com més dificultats econòmiques familiars més possibilitats

¹⁰⁶ La manera d'interpretar aquests tipus de gràfics és considerant unes dades com a referència. En el nostre cas, les dades de referència és el percentatge de famílies que han de pagar per l'habitatge menys o el 30% dels seus ingressos. En aquest cas el valor que tindran en cadascuna de les problemàtiques reflectides en el gràfic serà de 100. En canvi, quan es presenten les dades de les famílies que superen el llindar del 30%, la línia quedarà per sota o per sobre dels 100 punts en relació a la dada concreta de referència. Si queda per sobre, indicarà que aquesta problemàtica té una major incidència en el cas de les llars que superen el llindar. Si queda per sota, pel contrari, estarem davant una problemàtica que no té relació amb les dificultats per pagar l'habitatge.

de viure en altres règims alternatius a la propietat, que es caracteritzen precisament per la inestabilitat.

Gràfic 12. 2. Relació entre l'esforç d'accessibilitat de les llars i la resta d'indicadors d'exclusió residencial

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

12.5.2. Els problemes d'adequació: l'amuntegament

La dimensió de l'adequació residencial fa referència a com les necessitats específiques dels membres que viuen en un habitatge són cobertes per les seves característiques. Aquestes han d'abastar la totalitat de la realitat residencial. Això vol dir que l'habitatge pot estar preparat per cobrir les necessitats dels seus habitants, però l'edifici o el barri on s'hi localitza l'habitatge no compleixen els requisits mínims. A més, l'adequació residencial es pot mesurar tenint en compte diverses dimensions, com són l'espai disponible i l'existència d'una estructura residencial que afavoreixi la mobilitat.

En el nostre cas, només treballarem des de la perspectiva de l'habitatge i de l'espai disponible, ja que les possibilitats del qüestionari es limiten a aquest àmbit. L'indicador clau que farem servir per analitzar l'adequació residencial serà l'amuntegament. La sobreocupació dels habitatges suposa una de les principals problemàtiques residencials que ha afectat, sobretot, a la població estrangera amb dificultats econòmiques que ha arribat a Catalunya en els darrers vint anys. I aquesta problemàtica és important no tan sols pel fet que els habitatges no compleixen les seves funcions socials quan estan sobreocupats pensant simplement en una disposició d'espai pels seus habitants. Les conseqüències de l'amuntegament van des dels problemes de salut vinculats a la facilitat per la transmissió de malalties, la manca de

privacitat i les dificultats relacionals, fins a les dificultats per al creixement i el desenvolupament adequat dels nens i nenes que viuen sota aquestes condicions.¹⁰⁷

Cal dir en aquest punt que aquesta problemàtica ha estat menystinguda per la manera com s'ha operacionalitzat aquest indicador. A Espanya se sol treballar amb l'indicador d'amuntegament de m² per persona. Aquesta no és l'única manera d'analitzar l'amuntegament, però sí la més comuna en els estudis sobre habitatge a Espanya. N'hi ha d'altres que es fan servir en altres latituds, com poden ser les persones per habitació o un altre, de caràcter més sociològic, com és la disponibilitat de dormitori propi en funció de les edats dels membres de la llar, el sexe i el parentiu entre ells (Gove, Hughes i Galle, 1979; Myers, Baer i Choi, 1996; Department for Communities and Local Government, 2006).

Molts dels estudis espanyols sobre exclusió residencial, o que han abordat aquestes problemàtiques, partien d'una consideració molt baixa de les necessitats residencials en matèria d'espai. Així, d'acord amb les necessitats establertes en la major part de la regulació sobre habitabilitat en l'estat espanyol, els 10 m² per persona eren considerats com el llindar mínim per sota del qual un habitatge (i les persones que hi viuen) pot ser considerat com a amuntegat (Leal i Cortés, 1998; Cortés, Plaza i Fernández, 2003; Cortés et al., 2008; Colectivo IOE, 2005; Subirats, 2005). En el cas concret de Catalunya la cèdula d'habitabilitat es concedeix als edificis antics sempre i quan tinguin com a mínim 20 m².

És evident que aquesta realitat existeix i que cal ser considerada, però les anàlisis sobre amuntegament han d'anar una mica més enllà, i els llindars d'amuntegament han d'estar per sobre dels 10 m² per persona, per evitar situacions molt greus en les que en habitatges de 20 m² hi puguin viure dues persones, en habitatges de 30 m², 3 persones, i així successivament.

Tenint en compte també la reglamentació més recent sobre habitabilitat, en el cas de Catalunya ens hem de remetre al *Decret 55/2009 sobre condicions d'habitabilitat dels habitatges y la cèdula d'habitabilitat*,¹⁰⁸ que ve a desenvolupar part de la Llei pel Dret a l'Habitatge aprovada pel Parlament de Catalunya el 18 de desembre de 2007. En aquesta normativa s'hi estableix que els nous habitatges han de comptar com a mínim amb 40 m², i aquests han de ser construïts pensant sempre en que hi puguin viure dues persones. Per tant, en l'actualitat, si més no a Catalunya, la nova realitat residencial no considera admissible viure per sota dels 20 m² per persona.

Per tal d'obtenir una anàlisi diversa de l'amuntegament considerarem dos indicadors. L'aproximació serà objectiva, amb un que és físic i un altre sociològic.

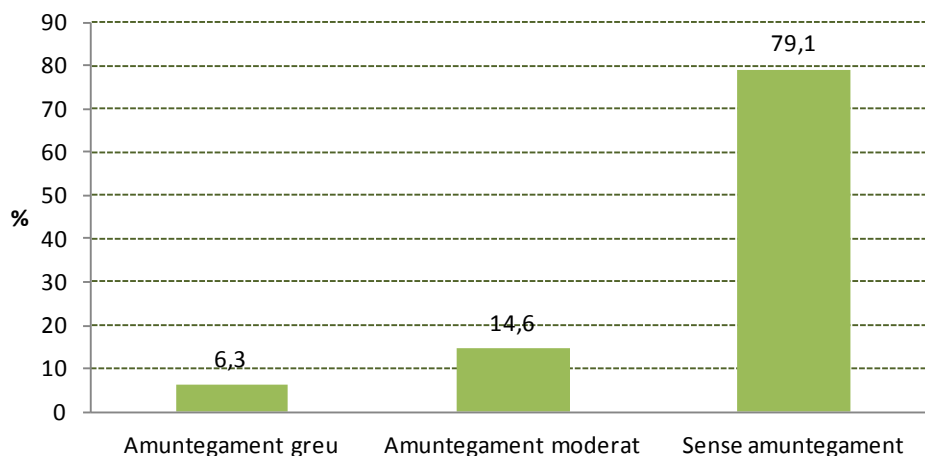
¹⁰⁷ Una referència important a tenir en compte i que ens situa en un lloc privilegiat per conèixer i comprendre l'estudi de l'amuntegament i les seves conseqüències és l'informe elaborat des de l'Office of the Deputy Prime Minister of London (2004).

¹⁰⁸ Generalitat de Catalunya 2009, Departament de Medi Ambient i Habitatge.

L'indicador sociològic té una clara orientació cap a l'anàlisi de la realitat de l'amuntegament entre els noies i noies que aquí són objecte d'estudi.

En primer lloc, l'amuntegament físic amb el que hem treballat fa referència als m² per persona. Les possibilitats del qüestionari ens guien cap a un indicador d'amuntegament físic en aquesta direcció, en comptes d'utilitzar un indicador que tingui en compte el nombre de dormitoris per persona. Considerant els 20 m² com a llindar mínim amb els que ha de comptar una persona en un habitatge, tenim que el 21% de les llars a Catalunya on viuen nens que estudien l'ESO poden ser qualificades d'amuntegades (Gràfic 12.3). Aquesta xifra està molt per sobre de les dades amb les que es treballen quan es parla d'amuntegament. Segons el Cens de 2001, amb un llindar de 10 m², el total de llars amuntegades només assolía el 2,8%, i segons les dades del PFI de 2006, la xifra es queda a l'1%. Però la clau és el llindar. No és el mateix considerar 10 m² com a mínim, que 20 m². És per això que cal prestar una major atenció a aquesta problemàtica ja que afecta a una cinquena part de les llars amb nois i noies estudiants d'ESO.

Gràfic 12.3. Llars dels i les adolescents segons grau d'amuntegament físic

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Dins de l'amuntegament es poden considerar diferents graus, que podrien anar des de les situacions més greus fins a les situacions moderades, arribant finalment a les situacions on no existeix cap mena de problema pel que fa a la disponibilitat d'espai. Així, hem considerat que quan els membres de la llar disposen de menys de 15 m², l'amuntegament seria greu. Quan els membres de la llar només disposin entre 15 i 20 m² estaríem parlant d'amuntegament moderat. En canvi, quan les persones que viuen sota el mateix sostre disposen de 20 m² com a mínim, estaríem davant de situacions sense problemes d'espai.

L'amuntegament moderat és més important en nombre en les llars amb nois i noies estudiants d'ESO, essent més del doble en punts percentuals. És interessant

destacar com simplement l'amuntegament greu assoleix i supera la xifra d'amuntegament mesurat tenint en compte els 10 m² com a llindar que separa l'existència d'amuntegament de la no presència.

Una altra manera de mesurar l'amuntegament en particular, i l'adequació dels habitatges en general, té a veure amb el que s'anomena amuntegament sociològic (Cortés, Plaza i Fernández, 2003). En aquest cas, es treballa sota la perspectiva de la conjunció de les dimensions i organitzacions dels habitatges i els tipus de llars que hi viuen, segons sexes i edats, fonamentalment. La base de l'estimació d'aquest tipus d'indicador és considerar la privacitat com a un element bàsic del desenvolupament dels individus. És a dir, l'habitatge ha de cobrir una sèrie de necessitats bàsiques, entre les que es troba la privacitat. Aquesta privacitat és més necessària quan més edat tenen els individus. I aquest factor cobra més importància si considerem el tractament específic que fem en aquest informe de la situació de la infància catalana. Tenint en compte tot això, es presenten tot seguit dues possibilitats d'indicadors d'amuntegament sociològic:

Fins als 15 anys els fills poden compartir dormitori amb germans també menors d'edat. Per tant, si comparteixen dormitori amb altres persones majors d'aquesta edat, ja sigui germans, pares o avis, entre d'altres, es considerarà un indicador d'amuntegament.

A partir dels 16 anys els fills han de tenir un dormitori propi.¹⁰⁹

Les dades sobre l'amuntegament vist sota aquesta perspectiva ens mostren que la situació no és tan greu com en el cas de l'amuntegament físic. Així, les llars que viurien en una situació d'amuntegament assoliria la xifra del 6%, molt lluny del 21% del que parlaven quan ens referíem a l'amuntegament físic. De la mateixa manera que vam fer en el cas de l'amuntegament físic, per l'amuntegament sociològic també hem considerat diferents graus de gravetat, que van des de les situacions més greus passant per les moderades i arribant a les situacions sense problemes d'amuntegament. Tot seguit es presenta un quadre en la que hi venen especificades les classificacions dels graus de gravetat de l'amuntegament sociològic (taula12.2).

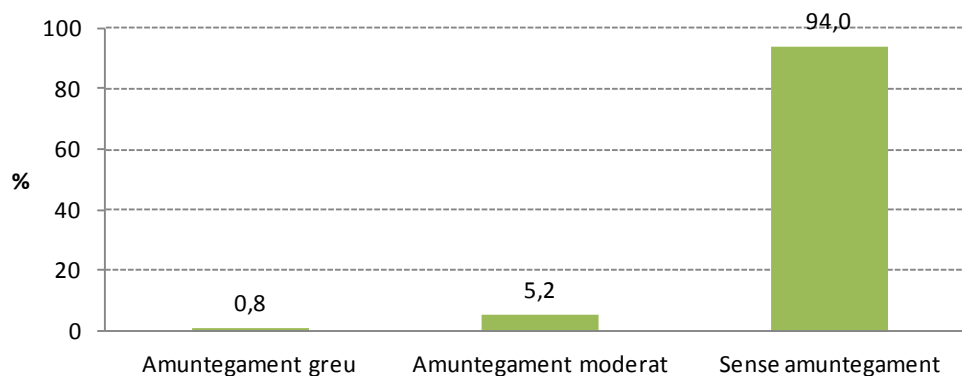
¹⁰⁹ En països com Anglaterra, es treballa sota consideracions similars, però amb una categorització específica (Department for Communities and Local Government, 2006).

Taula 12.2. Classificació del grau de gravetat de l'amuntegament sociològic segons les variables implicades: edat dels nois i noies i lloc on dormen

Edat	Lloc on dorm el noi/noia			
	Dormitori per a ell sol/a	Comparteix dormitori amb un germà/na	Comparteix dormitori amb més d'un germà/na o amb altre familiar adult	Sala d'estar, menjador o un altre espai
De 12 a 15 anys	Sense amuntegament	Sense amuntegament	Amuntegament moderat	Amuntegament greu
De 16 i més anys	Sense amuntegament	Amuntegament moderat	Amuntegament moderat	Amuntegament greu

Font: Elaboració pròpia.

En aquest cas estem parlant de tan sols un 1% de llars en condicions greus, mentre que en el cas de l'amuntegament físic ja trobàvem un 6% només dins dels casos més greus (Gràfic 12.4). La manca d'espai propi per part dels nois i noies sembla no ser un problema que estigui molt present. Això ho corrobora també l'elevada disponibilitat de dormitori propi per als nois i noies preguntats sobre aquesta qüestió. El 82,8% afirmaven tenir-ne. Per contra, les situacions greus estaven representades per un 2,8% dels nois i noies, que assenyalaven no disposar d'un espai propi i adequat per dormir (un 0,2% declaraven dormir a la sala d'estar o menjador; un 1,2% compartia dormitori amb més d'un germà; un 0,8 compartia dormitori amb un adult; i un 0,6% declarava dormir en un altre espai als esmentats).

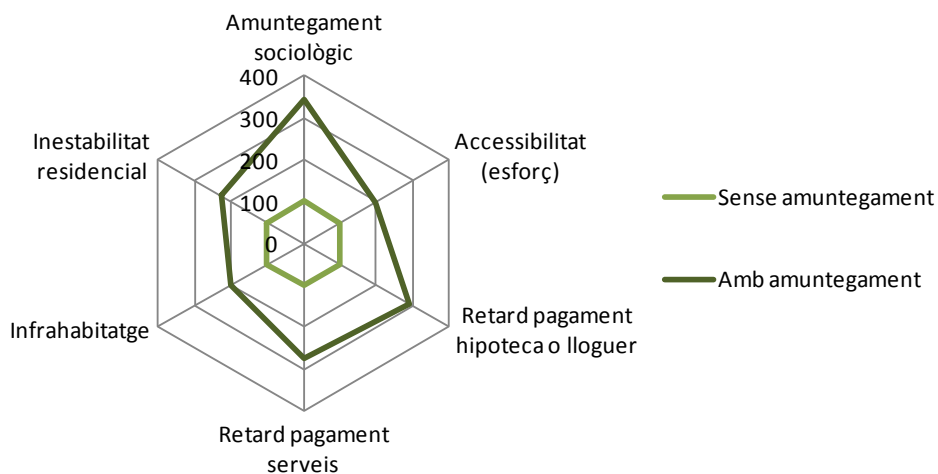
Gràfic 12.4. Llars dels i les adolescents segons grau d'amuntegament sociològic

 Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

L'índex d'adequació construït per mesurar la incidència de la dimensió sobre les llars ens ofereix unes xifres molt elevades i preocupants. Un 24% de les llars tenien algun problema relacionat amb l'amuntegament, ja en sigui de físic o de sociològic. D'aquest 24%, un 21% sofria, si més no, un problema, i un 3% patia les dues problemàtiques de manca d'espai. Sense cap mena de dubte, és una problemàtica important, tenint en compte que al 2006 el mercat immobiliari ofería una gran quantitat d'habitatges per cobrir una suposada demanda social per part de la població catalana i espanyola.

Per concloure aquest apartat, i de la mateixa manera que hem fet amb els indicadors d'accessibilitat, pensem que convé posar de relleu la relació dels indicadors d'amuntegament amb la resta d'indicadors d'exclusió residencial. Com a referència de la dimensió treballarem amb l'indicador d'amuntegament físic. Considerem que és la millor referència de les tres amb les que hem analitzat la problemàtica, principalment per comptar amb una tradició en la mesura de l'amuntegament, així com pels resultats obtinguts en les anàlisis.

En primer lloc, una primera conclusió que se'n pot treure és que el problema de la manca d'espai físic està relacionada amb altres problemàtiques residencials. La relació entre els indicadors de la mateixa dimensió sempre és més elevada que amb la resta. Així, com ja s'havia assenyalat abans, el vincle entre l'amuntegament mesurat des d'una perspectiva sociològica i la física és molt elevat. Pel que fa a la resta d'indicadors, hi ha una alta relació positiva entre l'existència de problemes d'accessibilitat i la manca d'espai físic. S'aprecia sobretot en el retard del pagament de les hipoteques i els lloguers, i els serveis mínims de l'habitatge. Són aquests indicadors d'accessibilitat els més representatius de les situacions més greus. El retard en el pagament dels serveis i, sobretot, de la hipoteca o del lloguer suposen un estat molt avançat en el deteriorament de les economies de les llars.

Gràfic 12.5. Relació entre l'amuntegament físic (m²/persona) de les llars i la resta d'indicadors d'exclusió residencial

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Per altra banda, una mica menor és la relació positiva entre l'accessibilitat econòmica mesurada en esforç mensual, l'infrahabitatge i la tinença de l'habitatge en precari. L'accessibilitat econòmica té una relació menys marcada amb l'amuntegament ja que no estem davant d'una problemàtica d'accessibilitat extrema, com si que ho eren els retards en el pagaments periòdics. Incrementant el llindar del percentatge d'ingressos destinats al pagament de l'habitatge fins al 40%, podríem observar com la

relació entre l'amuntegament i l'esforç d'accessibilitat assoleix les xifres de la resta d'indicadors d'accessibilitat econòmica.

12.5.3 Les condicions estructurals de l'habitatge: l'habitabilitat

L'habitabilitat d'un habitatge és d'una de les condicions bàsiques sota la qual s'ha de mesurar l'exclusió social des del punt de vista residencial. L'habitatge ha de complir amb uns requisits mínims d'habitabilitat. Aquestes mínimes condicions estan per sobre de la situació i condicions particulars de les persones. Tanmateix, aquestes condicions estan relacionades amb el grau de desenvolupament de la societat a la que pertany la població analitzada, però també amb les condicions particulars del medi ambient on es localitza l'habitatge. Així, la societat catalana ha assolit un nivell de vida i té una localització concreta que han de servir com elements d'orientació a l'hora de elaborar indicadors d'habitabilitat.

En el nostre cas, considerem oportú avaluar les problemàtiques d'habitabilitat mitjançant la creació d'un únic indicador. Aquest indicador té l'objectiu essencial de mesurar les condicions mínimes que un habitatge ha de tenir per poder ser habitat. Podem fer servir els noms d'habitatge digne, d'habitatge mínim, però nosaltres parlarem en aquest apartat d'infrahabitatge per referir-nos als habitatges que no compleixen les condicions mínimes d'habitabilitat. Com hem fet en els casos d'anteriors indicadors, treballarem sota la perspectiva de diferents graus d'exclusió. Ho fem entenent que s'ha de diferenciar entre aquells habitatges que tenen problemes que afecten de manera més intensa l'estructura, i d'altres que presenten problemàtiques més lleus, tot i que siguin importants pel que fa a l'estructura.

Les referències en l'estudi sobre l'habitabilitat residencial ha estat un element bàsic en l'anàlisi de l'exclusió residencial. Ara bé, els mètodes aplicats per a mesurar aquesta dimensió de l'exclusió residencial han estat diferents. Per una part, els problemes d'habitabilitat es poden mesurar només tenint en compte els problemes estructurals (estat de l'edifici i l'habitatge) i de manca d'instal·lacions bàsiques (aigua, wàter a l'habitatge, instal·lació de sortida d'aigües residuals, entre d'altres), i la seva combinació (Cortés, Plaza i Fernández, 2003; Cortés et al., 2008a; Cortés et al., 2008b). Per altra part, els problemes d'habitabilitat poden ser considerats des de la perspectiva de les condicions de l'habitatge, dins de les quals caldria considerar, per separat, els problemes estructurals, la manca d'instal·lacions i la manca d'equipaments (Subirats, 2005). Ara bé, en aquest cas, no es treballa sota la perspectiva de considerar aquests habitatges com a infrahabitatges, sinó que són entesos com a habitatges amb males condicions.

El nostre parer està més pròxim a una consideració de la problemàtica de l'habitabilitat com un element complex que ha de contribuir a l'elaboració d'indicadors

relatius a l'infrahabitatge. La manca de fonts d'informació que ens permetin treballar l'habitatge des de la perspectiva de la seva pròpia complexitat, ens obliga a la construcció d'elements de diagnosi complexos.

En el nostre cas, el PFI ens facilita construir un indicador complex d'infrahabitatge, en el que siguin tinguts en compte diferents indicadors simples que representen problemàtiques específiques estructurals dels habitatges. Entre aquestes, cal diferenciar les que tenen a veure amb l'estructura i aquelles que es relacionen amb la manca d'instal·lacions. La inexistència o la insuficiència de totes dues impliquen problemes estructurals. Tot seguit es presenta un quadre on s'hi recullen les problemàtiques, classificades segons si es tracta de deficiències estructurals o d'instal·lacions, així com el seu grau de gravetat.

Taula 12.3. Els problemes estructurals i les mancances d'instal·lacions mitjançant els quals s'ha construït l'indicador d'infrahabitatge^a

Estructura		Instal·lacions
Problemes estructurals greus	Problemes estructurals moderats	Problemes d'instal·lacions
Esquerdes a les parets de l'habitatge	Manca de llum solar a l'habitatge	Manca d'aigua corrent
Aluminosi, corc o altres problemes d'estructura a l'habitatge	Humitats a l'habitatge	Manca de vàter a l'habitatge
	Fred per mal aïllament a l'habitatge	Manca de bany o dutxa a l'habitatge
	Manca de ventilació a l'habitatge	Manca de connexió de clavegueram a l'habitatge

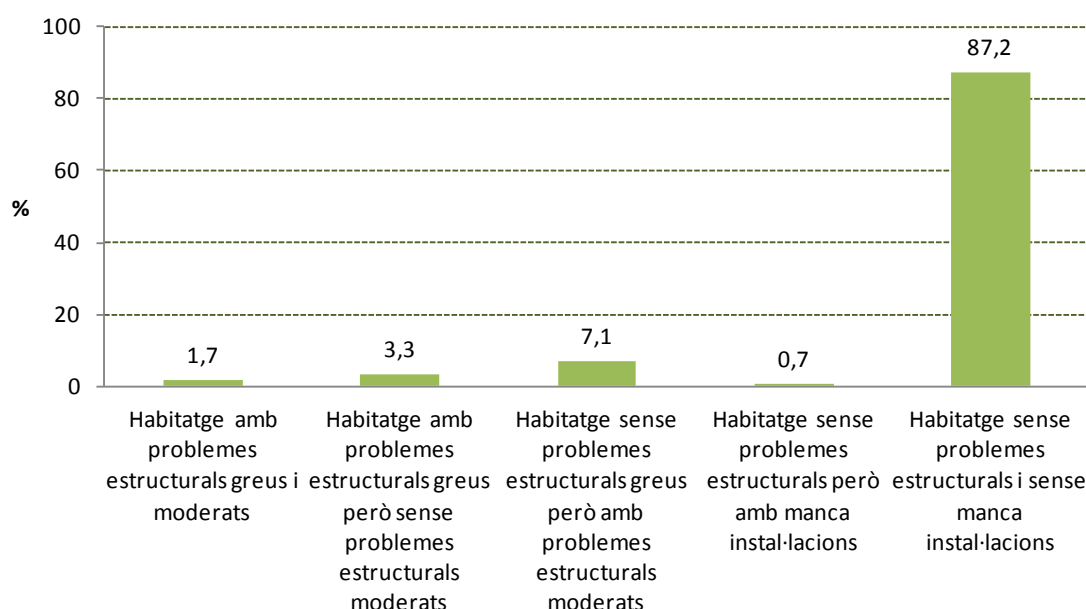
Nota a) En considerar aquests indicadors parcials hem mirat de ser agosarats a l'hora de la construcció d'un indicador d'infrahabitatge. Així, els indicadors de manca de llum solar, fred per mal aïllament i manca de ventilació suposen una passa endavant per tal de ser exigents amb les condicions mínimes que han de complir els habitatges en una societat desenvolupada com la catalana. Tanmateix, s'ha de dir que una consulta de les normatives sobre construcció i habitabilitat dels habitatges ens informa sobre la necessitat que els nous habitatges, sobretot, però també els antics, compleixin aquests requisits elementals per obtenir la cèdula d'habitabilitat.

Font: Elaboració pròpia.

La combinació d'aquests elements ens dona la possibilitat de crear un indicador complex en el que els problemes estructurals són considerats més greus que els problemes derivats de la manca d'instal·lacions. Així, les situacions més greus són aquelles en les que els habitatges tenen algun problema estructural greu (esquerdes a les parets, aluminosi, corc o d'altres) i moderat (manca llum, existència humitats, fred per mal aïllament i manca de ventilació), o simplement algun problema estructural greu. Les situacions moderades d'infrahabitatge estarien representades per aquells habitatges amb problemes estructurals moderats o simplement amb mancances en alguna de les instal·lacions (aigua corrent, vàter, bany o dutxa, o connexió al clavegueram). Finalment, estarien els habitatges que no en tenen cap tipus de problemàtica.

Segons aquesta operacionalització de la dimensió de l'habitabilitat de les llars amb fills estudiants d'ESO, veiem que més d'una desena part d'aquestes llars presentaven problemes bàsics d'estructura. Un 12,8% dels habitatges podrien ser qualificats d'infrahabitatges degut a que no reunien els requisits mínims per poder ser habitats. Presentaven deficiències greus o moderades pel que fa a l'estructura, o bé tenien mancances rellevants en les instal·lacions considerades bàsiques. D'aquest 12,8%, n'hi ha gairebé un 5% que presenta les situacions de major exclusió, amb la combinació de problemes estructurals greus i moderats o simplement amb problemes greus d'estructura. Per altra banda, gairebé un 8% de les llars viuen en infrahabitatges moderats, amb problemes d'aquest tipus pel que fa a l'estructura, o bé únicament amb manca d'instal·lacions bàsiques.

Gràfic 12.6. Llars segons condicions estructurals de l'habitatge: infrahabitatge

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

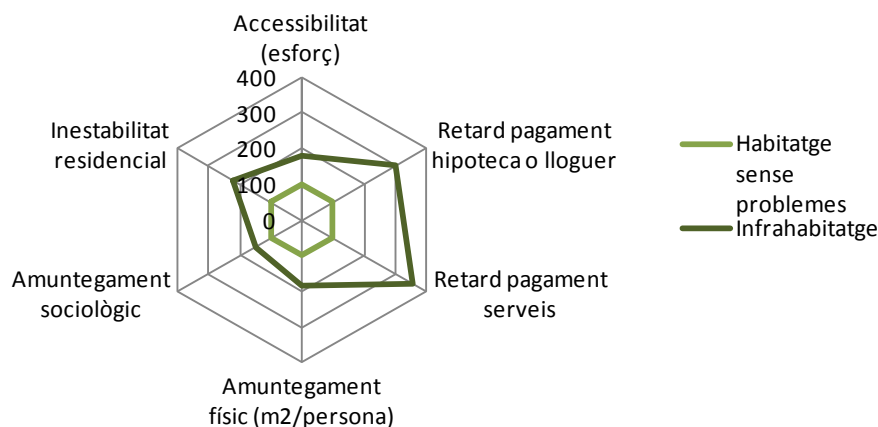
Aquestes xifres sobre infrahabitatge criden l'atenció pensant que al 2006 la construcció d'habitatges estava en el seu moment d'apogeu. És d'aquesta manera que vivíem amb dues realitats ben diferents. Per una banda, es construïen nous habitatges, en teoria, per cobrir una demanda que estava en continua expansió, però per altra, ens trobàvem amb un parc d'habitatges que presentava unes condicions estructurals mínimes clarament deficientes.¹¹⁰ Podem concloure que el model de política residencial

¹¹⁰ Com assenyalen Cortés et al. (2008) en l'Informe FOESSA, la producció d'habitatges entre 2001 i 2007 ha estat orientada cap a una demanda d'habitatges amb un caire inversor. D'aquesta manera, durant aquest període, els municipis costaners, aquells que estaven a prop o dins de regions metropolitanas, i altres municipis de grans dimensions, han estat l'objectiu de les polítiques de construcció residencial. En el cas de Catalunya, les províncies de Tarragona i Girona han crescut en aquest sentit de manera excessiva, tot i tenir en compte les carències de les que parlem quan ens referim a l'existència d'infrahabitatges.

que es desenvolupava en aquells moments estava molt lluny d'adreçar-se a la resolució de les necessitats residencials de la població catalana, en particular, i espanyola en general. És possible que hi hagués manca d'habitatges, però molts dels que hi havia estaven en unes pèssimes condicions. La rehabilitació ha de ser tinguda en compte més sovint a l'hora de resoldre les necessitats residencials. En l'actualitat aquest és el camí que s'ha pres, però com a resposta a una situació de construcció d'habitatges inviable, des del punt de vista econòmic. En moments de bonança també s'ha de considerar la rehabilitació com una solució adreçada a cobrir les necessitats de la població, així com una opció sostenible.

La relació de l'infrahabitatge amb la resta de dimensions i indicadors de l'exclusió residencial és interessant d'observar. Com passa amb els anteriors indicadors, l'infrahabitatge està especialment relacionat amb els indicadors de caire econòmic, i fonamentalment amb els indicadors de retards en els pagaments. Com ja hem comentat anteriorment, el lloguer està relacionat amb pitjors situacions econòmiques de les famílies i, també, amb pitjors condicions residencials. Pel que fa al retard en el pagament dels serveis, no és estrany trobar-nos amb aquesta relació. De la mateixa manera que passava amb l'amuntegament, el deteriorament de l'economia familiar implica, en un primer pas, deixar de pagar els serveis mínims. Després venen el retard en el pagament de la hipoteca o el lloguer. Les pitjors economies tenen una pitjor resolució de les necessitats residencials, accedint a la part baixa dels habitatges en el mercat residencial, a més de tenir més dificultats per mantenir-los.

Gràfic 12.7. Relació entre l'infrahabitatge i la resta d'indicadors d'exclusió residencial

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

En conclusió, es pot dir que existeix una relació positiva entre l'infrahabitatge i la resta d'indicadors. Per tant, l'infrahabitatge va acompanyat d'altres problemes residencials en totes les dimensions considerades. No es tracta d'un problema aïllat,

com tampoc és un problema aïllat l'amuntegament, així com les dificultats econòmiques relacionades amb l'habitatge.

12.5.4. L'habitatge sota condicions d'instabilitat

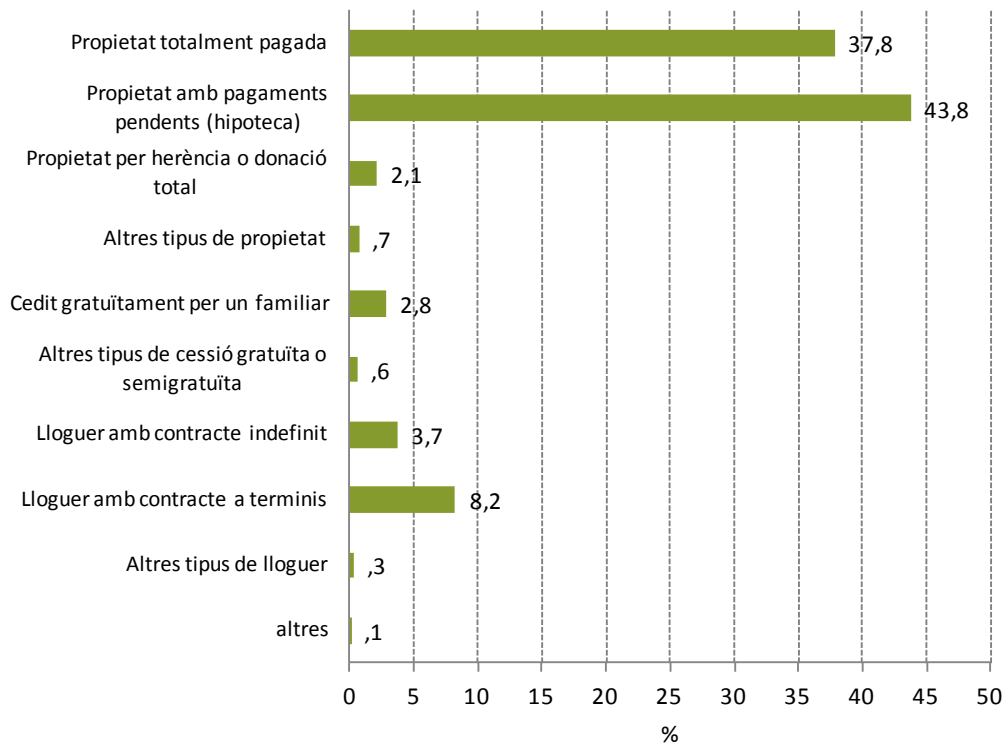
Un altre requisit que han de complir els habitatges per a que siguin considerats com a elements integradors en la nostra societat té a veure amb la possibilitat de gaudir-los de forma estable. No parlem en aquest punt, ara per ara, de la mobilitat residencial com una dificultat afegida que pugui posar en perill el compliment de les funcions socials de l'habitatge. Més aviat, es tracta de considerar la possible pèrdua de l'allotjament per part de las famílies. Hi ha circumstàncies sota les quals l'habitatge pot estar sotmès a la vulnerabilitat ja que les llars no són capaces de mantenir-lo. En altres casos, ens trobem directament amb la total pèrdua de l'habitatge, com és el cas de les persones sense sostre. En altres, els processos de vulnerabilitat poden estar marcats per la il·legalitat d'assentaments irregulars en zones en les que els habitatges i les autoconstruccions no estan permeses.

A partir del PFI, farem servir com a indicadors d'estabilitat residencial aquells règims de tinença que estiguin marcats per una possible i alta instabilitat. El nostre objectiu és construir un indicador sintètic que permeti incloure totes les formes d'instabilitat. Aquest indicador està construït a partir d'algunes formes de lloguer i totes les formes de cessió. En concret, en parlar del lloguer com a forma inestable de tinença ho fem considerant tres factors. En primer lloc, el lloguer constitueix una de les formes de tinença que més precarietat i instabilitat implica, sobretot algunes de llurs formes, com ara el relloguer. De fet, una part important de la població que recorre a aquesta forma de tinença ho fa per motius d'instabilitat, ja sigui econòmica, del cicle vital o d'altres. A més, les condicions dels habitatges de lloguer en comparació amb els habitatges en propietat són pitjors. Finalment, i pensant en la segona part de l'article, entenem algunes formes de lloguer amb una relació important amb la instabilitat residencial, factor rellevant a l'hora de parlar de rendiment acadèmic i desenvolupament personal dels nois i noies estudiants d'ESO.

Per tant, considerant aquests aspectes hem trobat adient incloure el lloguer amb contracte a terminis, el lloguer sense contracte, el relloguer, i altres tipus de lloguer no definits. Deixem fora el lloguer amb contracte indefinit tot pensant que es tracta d'una fórmula de tinença amb un elevat grau d'estabilitat.

La situació general de les llars amb fills que estudiaven l'ESO l'any 2006 no era gaire diferent a la que presentava la totalitat de llars en altres anys de la dècada. La propietat seguia essent el règim de tinença majoritari, amb un predomini aclaparador. El lloguer, com a règim alternatiu i propi de la incapacitat de les llars per poder accedir a un habitatge en propietat, era la segona opció residencial (Gràfic 12.8).

Gràfic 12.8. Llars segons règim de tinença (desagregat) del seu habitatge

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

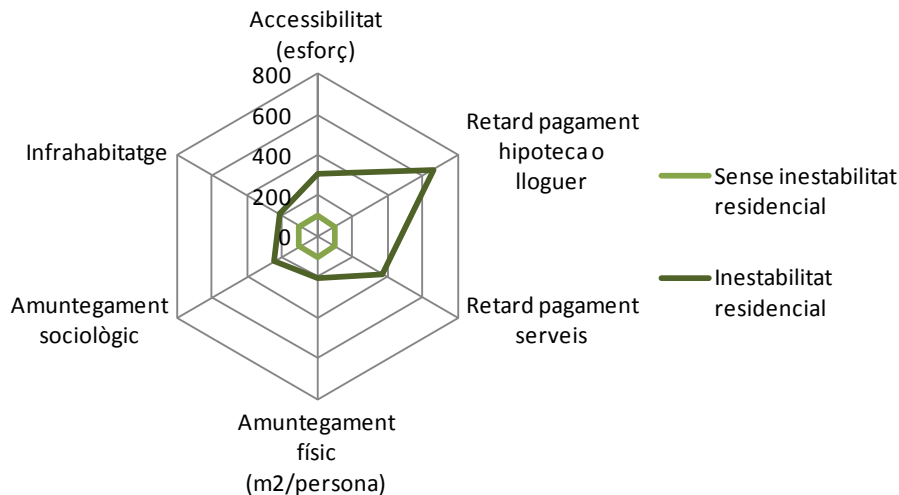
Ara bé, vista la situació general, cal que avancem en l'anàlisi de la dimensió de la inestabilitat. Segons els criteris establerts les llars que viurien sota la inestabilitat residencial serien un 11,9% del total. Aquest percentatge és molt elevat. Tanmateix hem de pensar en aquest indicador com un indicador específic d'inestabilitat creat pels objectius d'aquest estudi. És a dir, el nostre interès no només radica en el fet de descriure la situació residencial de les llars amb nois i noies estudiants d'ESO. A més ens interessa parlar de la possible relació entre les condicions residencials i el rendiment educatiu i el desenvolupament personal.

Pel que fa a la seva relació amb la resta d'indicadors d'exclusió residencial, com ja havíem vist en la resta de gràfics radials, el vincle més important s'estableix amb els retards en els pagaments periòdics. És especialment elevat aquest vincle amb el retard en el pagament del lloguer —no es considera aquí el pagament de la hipoteca per no estar inclòs en el càlcul de l'indicador d'inestabilitat. Com ja hem comentat anteriorment, el vincle entre altres formes que no siguin la propietat, i les problemàtiques residencials, sobretot les que tenen a veure amb l'economia de les llars és molt important. Els ingressos i els requisits necessaris per formalitzar les hipoteques —tot i trobar-nos en un moment en el que la concessió d'hipoteques no topava amb gaires frens— no són de fàcil accés per les llars que compten amb economies febles. Per tant, la relació entre economies amb problemes i règims de

tinència alternatius a la propietat es mostra positiva amb les llars amb nois i noies estudiants d'ESO.

Per altra banda, la resta d'indicadors tenen també una relació positiva amb el problema de la inestabilitat. Hi ha una major presència de les diferents problemàtiques quan existeix també inestabilitat residencial.

Gràfic 12.9. Relació entre la inestabilitat residencial i la resta d'indicadors d'exclusió residencial

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

12.5.5. L'exclusió residencial a partir de la relació entre les seves dimensions i l'índex d'exclusió

En aquest apartat mirarem de presentar de manera sintètica mitjançant un índex d'exclusió, la incidència de les problemàtiques residencials sobre les llars amb menors estudiants d'ESO. Fins ara hem vist de manera breu quines són les condicions residencials segons els indicadors, la relació entre ells, i hem fet una anàlisi per separat de les dimensions. L'objectiu és veure les relacions entre les diferents dimensions de l'exclusió residencial, així com fer una mena de jerarquitza dels problemes residencials.

Segons la realització d'un índex sumatori simple —que es resumeix en la següent taula—, en el que es pot veure l'existència dels problemes residencials segons si pateixen una, dues, tres o quatre dimensions (accessibilitat, adequació, habitabilitat o estabilitat), gairebé tres cinquenes de les llars no es veuen afectades per cap tipus d'exclusió residencial. Per altra banda, les llars afectades per una dimensió suposaven prop del 30%, mentre que segons s'afegeixen problemes el nombre de llars afectades descendeix fins al 0,8% de les llars afectades per les quatre dimensions. D'aquesta

manera se'n pot dimensionar, de manera general, l'exclusió residencial, establint-ne una gradació.

Taula 12.4. Exclusió residencial segons el nombre de dimensions afectades (%)

Nombre de dimensions afectades	Totes les llars	Llars excloses
Sense problemes en cap dimensió	58,1	* %
Exclusió en una dimensió	27,4	65,2
Exclusió en dues dimensions	10,0	24,0
Exclusió en tres dimensions	3,7	8,8
Exclusió en quatre dimensions	0,8	2,0
	100	100

*En ser llars excloses, deixen d'estar considerades les llars sense problemes en cap dimensió.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància* 2006, CIIMU.

Aquesta gradació pot ser més interessant i, fins i tot útil, si ens centrem en aquelles llars que estan excloses, és a dir, que no tenen cobertes les seves necessitats residencials, ja sigui des de la perspectiva d'una o varies dimensions. En aquests casos, la gradació presenta unes dades més elevades perquè només ens estem referint a les llars en situació d'exclusió. És per aquest motiu que l'índex ens diu que el 41,9% de les llars tenen almenys algun tipus d'exclusió, ja sigui des de l'accessibilitat, l'adequació, l'habitabilitat o l'estabilitat. El 65% de les llars en situació d'exclusió residencial presenta problemes en una dimensió. El percentatge de llars en situació d'exclusió que presenten problemes en dues dimensions d'exclusió es 24%. També era important el salt entre les que tenien dues i tres, essent aquestes gairebé un 9%. Finalment, les llars més excloses, aquelles que acumulaven problemàtiques en les quatre dimensions, eren un 2%.

Aquestes dades ens mostren unes xifres rellevants que han de ser contextualitzades. L'any 2006 l'exclusió residencial estava present en el 42% de las llars amb menors estudiants d'ESO. Això suposava una quantitat molt important de població i de nois i noies que no tenien resoltes les seves necessitats residencials. Aleshores, les polítiques públiques i el moviment del mercat residencial no aconseguien satisfer-les. La construcció d'habitatges, molt important aleshores, no suposava la recepta idònia per resoldre els problemes residencials, si més no, de les llars que estudiem aquí. Per tant, hauria de tenir-se en compte de cara a moments d'expansió residencial, ara per ara llunyans, el fet que la construcció residencial no és l'opció més adient de cara a la resolució de les necessitats residencials i l'eliminació progressiva de l'exclusió en l'àmbit de l'habitatge. Polítiques destinades a la rehabilitació del parc residencial i, sobretot l'equiparació dels preus dels habitatges i dels salaris, suposarien elements bàsics de cara a l'assoliment de fer una societat catalana més inclusiva en matèria d'habitatge. Per part de la Generalitat s'han pres mesures en aquest sentit, amb la Llei del dret a l'habitatge (2007). S'ha d'aconseguir el manteniment i desenvolupament de normatives d'aquest tipus.

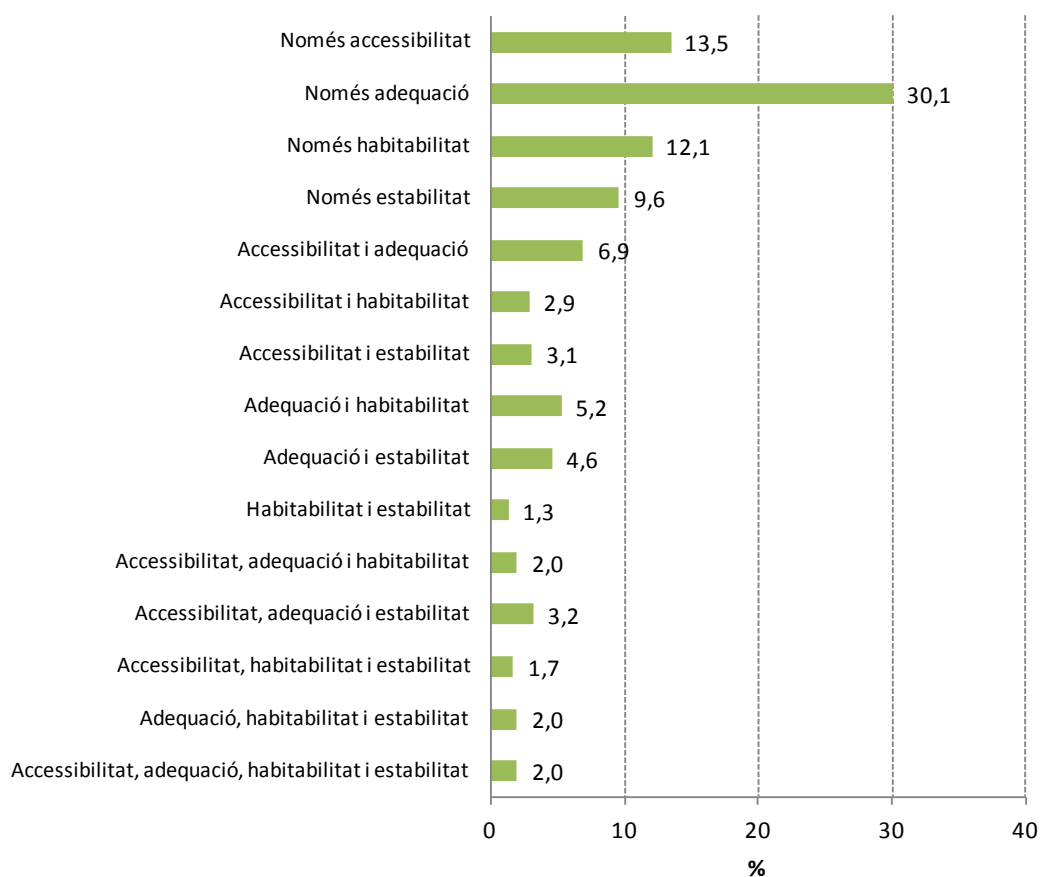
Però quina és l'estructura interna de l'exclusió residencial de les llars amb menors estudiants d'ESO? Hem vist amb molt de detall quines són les principals mancances, amb els indicadors específics. Però dins l'exclusió, i tot considerant les seves dimensions, en quin grau es veuen les llars afectades per aquests problemes? Tot seguit mirarem de presentar de quina manera cadascuna de les dimensions es combina amb la resta, tenint com a objectiu principal oferir una gradació detallada de l'exclusió residencial, així com una mena de jerarquitització de la problemàtiques residencials en funció de les dimensions que la configuren.

Si mirem el Gràfic 12.10, podem observar quina és la incidència de cadascuna de les dimensions en les llars excloses residencialment. Es pot veure des d'una perspectiva individualitzada, és a dir, com a factor únic d'incidència o com a factor combinat amb altres dimensions de l'exclusió. Així, el factor més important com a element únic d'exclusió és l'amuntegament, seguit dels problemes d'accessibilitat econòmica, l'infrahabitatge i, per últim, l'estabilitat. Això ja ho havíem vist per a la població general de llars amb adolescents amb les dades d'incidència de cadascuna de les dimensions, però sense fer una avaluació com factors excloents o combinats amb d'altres.

Amb més de detall, també podem veure en funció d'aquesta operació selectiva, quina és la dimensió que, de manera única o combinada amb la resta de les dimensions, és la que més present està entre les llars amb menors estudiants d'ESO. Com podem veure en la Taula 12.5, l'adequació mesurada a través de l'amuntegament és la principal problemàtica ja que està present en un 56% de les llars excloses. La segona dimensió amb més incidència és l'accessibilitat econòmica. Els problemes econòmics de les llars per fer front als pagaments que implica viure en un habitatge són patits pel 35% de les llars excloses. Finalment, i amb un grau d'incidència similar estan l'habitabilitat, mesurada mitjançant l'infrahabitatge, i l'estabilitat, amb l'indicador basat en els règims de tinença més propers a aquesta condició.

Destacar la important relació entre l'adequació i l'accessibilitat per tenir en compte com elements d'actuació de cara a les polítiques públiques. Els problemes d'amuntegament tenen una relació directa amb la capacitat econòmica. Les llars amb economies pobres tenen més dificultats per adequar les seves necessitats en matèria d'espai.

Gràfic 12.10. Incidència de cadascuna de les dimensions (per separat i en combinació amb d'altres) en l'exclusió residencial de les llars excloses

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Pànel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Taula 12. 5. Resum de la incidència de cadascuna de les dimensions (per separat, en combinació amb d'altres i en total)

Dimensió	Única dimensió	Amb altre dimensió	Amb altres dues dimensions	Amb altres tres dimensions	Total incidència
Accessibilitat	13,5	12,9	6,9	1,9	35,2
Adequació	30,1	16,7	7,1	2,0	55,9
Habitabilitat	12,1	9,4	5,6	2,0	29,1
Estabilitat	9,6	8,9	6,8	2,0	27,3

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

12.6. El perfil de les llars excloses

Vista l'estructura interna de l'exclusió residencial, considerem adient aprofundir en aquesta qüestió per tractar de veure el perfil de l'exclusió en l'habitatge. Quines són les característiques que ens podrien informar sobre els perfils de les llars excloses és l'objectiu d'aquest apartat.

Als estudis vinculats al darrer Informe Foessa (Cortés et al., 2008a; Cortés et al., 2008b) es feia una aproximació al perfil social de l'exclusió residencial a partir d'uns

gràfics radials com els que hem presentat en aquest article. En aquell cas, a partir de dades extretes del Cens de 2001, l'exclusió residencial estava relacionada amb les llars compostes per més d'una família, per les llars multipersonals sense relació entre els seus membres, per les llars monoparentals encapçalades per dones, i per les llars compostes per població estrangera. El nostre objectiu és superar aquesta proposta, per tal de veure mitjançant la regressió logística quines són algunes de les característiques bàsiques relacionades amb l'exclusió en l'habitatge (taula 12.6). D'aquesta manera obtindrem el perfil bàsic de les llars excloses.

Un dels factors del qual depenen les condicions residencials són les característiques socioeconòmiques de les llars. Hi ha una sèrie de característiques que poden ser agrupades sota aquesta denominació. Entre elles, hi són el tipus de llars segons la composició familiar, el nombre de persones a la llar, la capacitat econòmica de les llars i la procedència dels pares. Aquestes variables, que aquí seran considerades com a variables definidores dels tipus de llars, tenen, com veurem més endavant, una relació molt important amb el fet de viure sota condicions d'exclusió. A més, com ja hem assenyalat, són variables que s'han mostrat rellevants en l'estudi de l'exclusió residencial.

Pel que fa als factors més relacionats amb els problemes residencials de les famílies amb nois i noies estudiants d'ESO, l'origen immigrant de les famílies procedents de països amb un PIB mig o baix, el fet de ser una llar pobre i el nombre elevat de membres a l'habitatge, suposen elements a tenir en compte a l'hora de considerar les polítiques d'actuació per part de les administracions públiques.¹¹¹

En el cas de la població d'origen immigrant, el mecanisme que hi ha darrere de l'exclusió residencial és l'accés precari a l'habitatge. La manca de prou poder adquisitiu suposa accedir als habitatges més barats del mercat residencial. I els habitatges més barats del mercat residencial solen ésser els que pitjors condicions presenten.

Per altra banda, viure en una llar pobre està clarament relacionat amb viure en condicions d'exclusió residencial. Un mercat residencial fortament exclouent, amb una precària presència de l'habitatge públic, impedeix trencar aquesta relació. Però la relació no només s'ha de veure en aquest cas vinculada a l'accés al mercat residencial. Els problemes residencials poden ser una conseqüència de la manca de manteniment de l'habitatge. La precarietat econòmica pot implicar no poder mantenir estructuralment un habitatge mitjançant les reformes que calguin per tal de solucionar problemes d'esquerdes i humitats, entre d'altres, que ja poden ser presents en el moment d'adquirir l'habitatge o, en canvi, poden aparèixer posteriorment. Per tant, la precarietat econòmica té implicacions tant des del punt de vista de l'accés a l'habitatge com des de la perspectiva de la reproducció de les problemàtiques d'habitabilitat.

¹¹¹ Es considera països amb nivell baix i mitjà de PIB aquells que el seu PIB/PPA (producte interior brut-paritat de poder adquisitiu) és inferior a 16.500\$.

Taula 12.6. Anàlisi de regressió logística. Variable dependent: índex d'exclusió residencial: patir exclusió residencial en almenys una de les dimensions

Variables independents	Variables relatives a la llar
Mare o pare o tots dos de país d'origen amb PIB mig-baix	
No	1
Sí	5,619***
Llars pobres	
No	1
Sí	3,174***
Tipus de família	
Biparental	1
Monoparental encapçalada per mare	2,642***
Monoparental encapçalada per pare	4,564***
Famílies reconstituïdes	1,975***
Número de persones que viuen a la llar	
2	1
3	1,217
4	1,762***
5 o més	5,176***
R de Nagelkerke	21,5%
Nombre de casos	2.056

†Nivell de significació de 10%.

*Nivell de significació del 5%.

**Nivell de significació de l'1%.

***Nivell de significació del 0,1%

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Pel que fa a les llars nombroses, l'exclusió s'explica a partir de la presència a l'habitatge d'un nombre elevat de membres que per mitjà de la solidaritat familiar miren de resoldre les seves necessitats residencials. Per tant, també ens trobem en aquest punt amb el condicionant econòmic.

Per altra banda, el cas de la monoparentalitat també s'ha d'esmentar. La relació entre monoparentalitat i exclusió s'ha estudiat en altres dimensions, sobretot l'econòmica i la seva relació amb la pobresa. En el nostre cas, i per l'estret vincle entre el nivell econòmic de les famílies i l'habitatge en un sistema residencial marcat pels dissenys del mercat, la relació entre monoparentalitat i exclusió residencial és present. La situació econòmica de les famílies monoparentals es veu malmesa un cop s'enfronta a un procés de separació o divorci. El nivell econòmic assolit per la parella disminueix considerablement arran de la ruptura.

Per últim, darrera dels perfils de l'exclusió residencial solen estar els problemes econòmics, diversos, que impedeixen que les famílies puguin satisfer les seves necessitats, siguin quines siguin aquestes.

12.7. L'exclusió residencial i el desenvolupament dels i les adolescents

En aquest apartat volem fer una breu aproximació a la vinculació entre les problemàtiques residencials i el desenvolupament personal i educatiu dels nois i noies estudiants d'ESO. L'objectiu és intentar mostrar una possible relació entre l'exclusió en matèria d'habitatge i determinats problemes que puguin tenir els nois i noies en el seu procés de creixement en una etapa tan important en la vida com són les primeres fases de l'adolescència.

Hi ha diverses contribucions en la matèria que han tractat d'analitzar la relació entre algunes condicions residencials i el bon o mal desenvolupament dels adolescents. Cal destacar aquells que tenen en compte les condicions d'estabilitat —relacionades directament amb l'habitatge en règim de propietat— i d'amuntegament.

L'estabilitat residencial ha estat considerada un element essencial a l'hora d'aconseguir l'estabilitat en el desenvolupament dels adolescents. En aquest sentit, estudis com els de Green i White (1997), Bartlett (1997), Boehm i Schlottmann (1999; 2001), Aaronson (2000), Haurin, Parcel i Haurin (2001), Rohe, van Zandt i McCarthy (2001), i Harkness i Newman (2003), miren de trobar la relació entre la mobilitat i els problemes per un desenvolupament profitós pels nens, tant pel que fa al rendiment acadèmic, com pel que té a veure amb els problemes de tipus personal. Mitjançant els règims de propietat vinculats a l'estabilitat, es troben relacions significatives entre les condicions residencials i els problemes en el desenvolupament personal i educatiu dels adolescents. Tanmateix, hi ha un problema de manca de variables de control rellevants en aquests estudis que permetin observar amb una major claredat la relació entre tots dos tipus de variables.

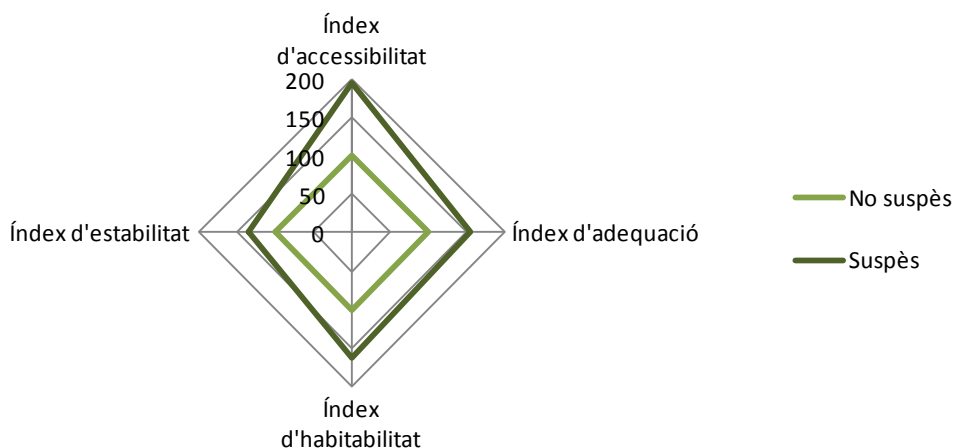
Per altra banda, quant als efectes de l'amuntegament, les contribucions de Gove, Hughes i Galle (1979), Evans, Saegert i Harris (2001), Goux i Maurin (2005) i les aportacions del Departament for Communities and Local Government d'Anglaterra (2006) i l'Office of the Deputy Prime Minister of London (2004). En el cas de la literatura sobre l'amuntegament, ha estat sobretot des dels estudis mèdics on s'hi han fet els majors avanços. S'ha trobat relació entre viure en condicions d'amuntegament i patir determinades malalties, com es pot veure en el document elaborat des de l'Office of the Deputy Prime Minister of London, on s'hi fa un repàs als estudis que han intentat assenyalar l'impacte de l'amuntegament en la salut i l'ensenyament. No obstant això, el principal problema en aquests tipus d'estudis és, com passa amb les investigacions sobre estabilitat residencial, la manca de variables de control adients per mesurar la relació.

En el nostre cas, per a fer una aproximació a l'estudi de l'impacte de les condicions residencials en el desenvolupament dels adolescents, també hem

considerat treballar amb variables relatives al rendiment acadèmic i a l'existència o no de problemes de salut. Pel que fa a les condicions de salut dels nois i noies estudiants d'ESO, hem centrat l'anàlisi en els problemes de salut mental. I pel que fa al rendiment acadèmic, hem escollit com a variable representativa l'obtenció d'un suspès de nota mitjana en la darrera avaluació. Per altra banda, els problemes relacionats amb la salut mental dels nois i noies hem decidit representar-los amb la variable sobre patiment de depressions, ansietat o altres trastorns mentals en el moment de fer l'enquesta o en algun altre moment anteriorment.

La relació dels elements d'anàlisi del desenvolupament personal dels adolescents amb els problemes residencials queda palesa amb els següents gràfics. En primer lloc, la relació del rendiment acadèmic negatiu és positiva amb tots els índexs d'exclusió. Destaca per sobre de la resta la vinculació amb els problemes econòmics i d'habitabilitat. En aquest sentit, caldria destacar el desmarcament que es produeix respecte al model general de l'exclusió. Recordant l'estructura interna de l'exclusió residencial, hem vist com els problemes d'adequació (amuntegament) eren els més petits per les famílies aquí estudiades, seguit dels problemes d'accessibilitat i habitabilitat. Tot i ser importants els problemes d'espai pels nens, sembla no ser-ne tant com els problemes econòmics de les seves famílies.

Gràfic 12.11. Relació entre les dimensions de l'exclusió residencial i el rendiment acadèmic negatiu (suspès com a nota mitjana en la darrera avaluació)

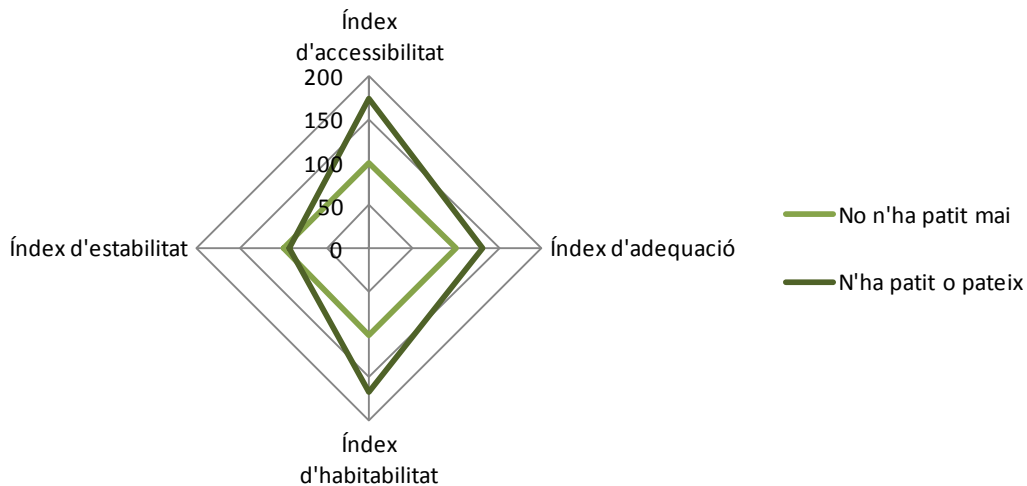

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

Pel que fa a la relació entre els problemes de salut mental i l'habitatge on viuen els nois i noies estudiants d'ESO, sembla també estar present, destacant (com passava en la relació entre exclusió residencial i rendiment acadèmic) el vincle entre els problemes d'accessibilitat i habitabilitat per sobre de la resta. Tanmateix, cal parlar de la inexistència de relació significativa entre els problemes d'instabilitat en l'habitatge i la salut mental dels noies i noies. Com podem veure, el patiment o no de problemes de salut mental no varia entre els exclosos. Àdhuc caldria parlar d'una menor presència

de problemes de salut mental entre els exclosos per motius d'inestabilitat. És a dir, una possible excessiva mobilitat residencial no afectaria, en principi, la salut mental dels nois i noies, mesurada des de la perspectiva que se'n fa aquí. No obstant això, sí caldria tenir en compte els problemes econòmics de les famílies, l'existència de problemes d'habitabilitat i la falta d'espai per viure.

Gràfic 12.12. Relació entre les dimensions de l'exclusió residencial i el patiment de problemes de salut mental (depressió, ansietat o d'altres)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

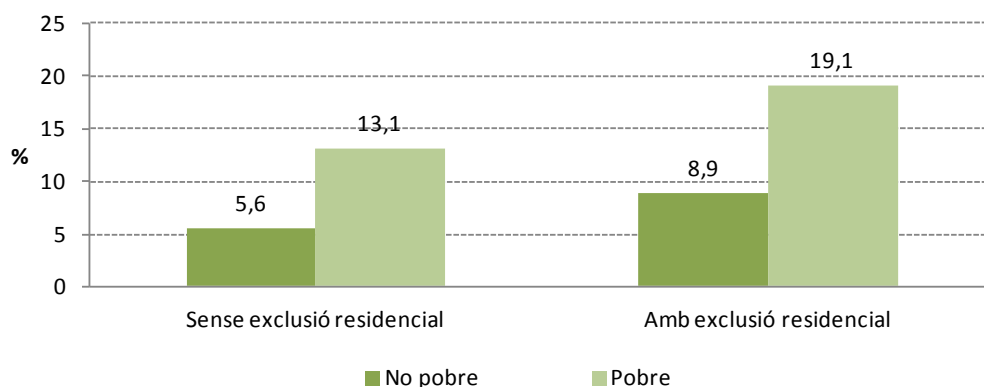
Els problemes econòmics de les famílies, com ja assenyalaven els investigadors en la matèria, suposen uns condicionants bàsics en la relació entre el problemes de desenvolupament dels nois i noies i les condicions residencials sota les quals hi viuen. Així, és entre els grups de menys ingressos entre els quals hi pot haver una major incidència.

Com es pot veure al Gràfic 12.13 la incidència de l'exclusió residencial en el rendiment acadèmic és clara. El problema de l'exclusió residencial afecta el rendiment acadèmic dels nois i noies estudiants d'ESO. Hi ha una major presència de suspens entre els nois i noies de famílies amb problemes d'exclusió. Aquest problema s'agreuja quan les famílies també tenen problemes econòmics fins al punt de poder ser qualificades com a famílies pobres. L'augment de la proporció de suspens entre els nois i noies de les famílies no pobres és de més de 3 punts percentuals quan es passa d'estar exclòs també en l'habitatge. L'increment pràcticament es dobla quan parlem del canvi d'una situació d'integració en l'àmbit residencial a una altra en la que existeixen problemes que dificulten la satisfacció de les necessitats en matèria d'habitatge.

Sembla, per tant, que l'acumulació de les problemàtiques econòmiques i residencials té una major incidència sobre el rendiment acadèmic. És per això que aquests nois i noies han de ser el centre d'atenció quan es busca aconseguir una millora del rendiment acadèmic. A més, també s'ha de dir, les millores en l'àmbit

residencial en poden contribuir en la millora. És per aquest motiu, a banda d'altres, que la inclusió social mitjançant l'habitatge pot reportar millores acadèmiques entre els adolescents, sobretot entre els noies de famílies amb economies precàries.

Gràfic 12.13. Adolescents amb una nota mitjana de Suspès en la darrera avaluació segons si pateixen exclusió residencial i exclusió econòmica (pobresa)

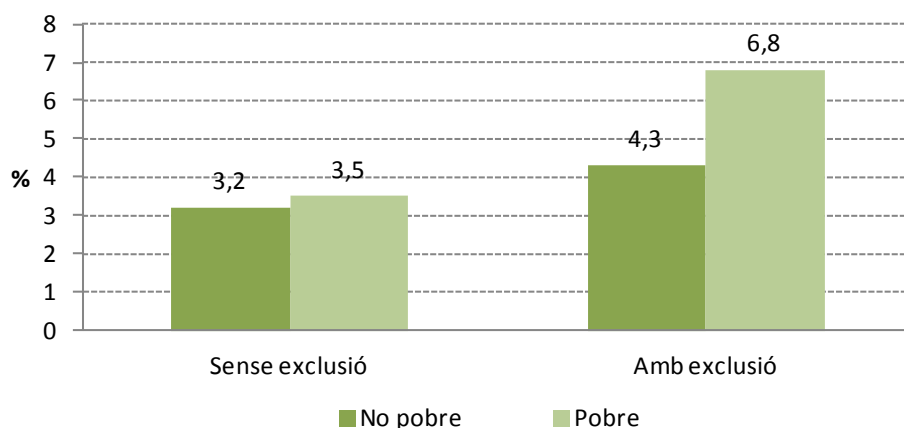
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Panel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

La relació entre els problemes de salut mental que han patit o pateixen els adolescents estudiants d'ESO amb els problemes residencials és clara. Hi ha una major presència de depressions, ansietat o altres problemes mentals entre els nois i noies que viuen sota l'exclusió residencial. A més, la probabilitat de patir és molt més elevada entre aquells que formen part de famílies pobres. Mentre que les diferències entre els nois i noies sense exclusió residencial gairebé no s'aprecien en parlar de pobresa, en el cas dels exclosos residencials la pobresa econòmica sí discrimina considerablement. Els adolescents tenen majors probabilitats de patir malalties mentals si estan exclosos residencialment i, a més, entre aquests si són pobres.

A diferència del que passava amb el rendiment acadèmic, amb els problemes de salut mental no hi ha diferències entre estar exclòs econòmicament quan no hi ha problemàtiques residencials. La probabilitat no en varia entre ser pobre o no ser-ho en famílies que tenen cobertes les seves necessitats residencials. En canvi, en el cas del rendiment acadèmic sí que hi havia una incidència clara de la pobresa entre els no exclosos en matèria d'habitatge.

En conclusió, la pobresa suposa un factor afegit quan també hi ha problemes residencials. Això no passa, en canvi, quan no hi ha problemes residencials. Per tant, l'habitatge passa a un primer pla en matèria de salut mental quan ens trobem amb economies precàries. La precarietat econòmica i l'exclusió residencial són factors que, en conjunt, fan augmentar entre els adolescents la probabilitat de patir determinades malalties de salut mental. És per això que la inclusió residencial s'ha d'entendre com element afavoridor de la salut mental dels joves.

Gràfic 12.14. Adolescents amb problemes de salut mental (depressió, ansietat o d'altres) segons si pateixen exclusió residencial i exclusió econòmica (pobresa)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del *Pànel de Famílies i Infància 2006*, CIIMU.

12.8. Conclusions i recomanacions

Al llarg de l'article, hem vist com hi havia dues realitats paral·leles que coexistien durant l'any 2006. Per una banda, hi havia un mercat residencial i un sector de la construcció que funcionaven a ple rendiment. Per altra, en canvi, les famílies amb menors estudiants d'ESO, tenien problemes per resoldre les seves necessitats residencials. Això passava, amb diferents graus d'intensitat, en cadascuna de les quatre dimensions des de les quals es pot mesurar l'exclusió residencial.

Els problemes residencials vistos des de la perspectiva de les dificultats per poder accedir a l'habitatge, i per poder mantenir-lo un cop s'ha aconseguit comprar-lo o llogar-lo (com a vies principals), suposen un dels elements essencials d'exclusió de les famílies amb adolescents. Tot i trobar-nos en un moment en el que l'oferta residencial era molt elevada, no passava el mateix amb l'oferta d'habitatge accessible. I, per altra banda, l'oferta d'habitatge de protecció pública es mostrava escassa per cobrir sectors de la població catalana sense possibilitats reals d'accedir al mercat. S'ha de dir que aquesta problemàtica actuaria d'eix transversal que condiciona en gran part l'exclusió en les altres dimensions. És per això que una part important de les actuacions contra l'exclusió residencial s'haurien de focalitzar cap a la millora de l'accessibilitat.

Les polítiques públiques destinades a millorar l'accessibilitat, com són la renda d'emancipació, de caire estatal, han estat una bona mesura que ha permès l'accés a l'habitatge a molts joves que no podien fer front al pagament dels lloguers. No obstant això, el repte és aconseguir que la població no hagi de destinar una part massa elevada dels seus ingressos al pagament de l'habitatge. I com es va veure durant el període de

bonança, això no s'aconsegueix només donant les regnes al mercat. L'administració s'ha de posar al capdavant de l'habitatge amb polítiques públiques no cícliques i que també tinguin un pes important durant els períodes d'apogeu econòmic.

Un segon problema que afectava més greument a les famílies objecte d'estudi, era l'amuntegament. Molts dels seus habitatges no s'adequaven a les necessitats d'espai que requerien. L'amuntegament, vist, sobretot, des de la dimensió física i la sociològica era el principal problema residencial de les famílies amb menors estudiants d'ESO. Prop d'una quarta part de les famílies patia l'amuntegament, en qualsevol de les dues formes aquí tractades. Sens dubte, un problema molt important que adquireix un major grau de gravetat tenint en compte el "bon context" de l'any 2006. La conclusió al respecte és la mateixa. Un número massa elevat de famílies i menors amb la necessitat de l'espai a l'habitatge insatisfeta. Fins i tot es podria parlar d'unes proporcions alarmants, que haurien de ser tingudes en compte per les administracions públiques en l'actualitat i davant futurs bons moments econòmics.

El tercer problema en importància està representat per les males condicions estructurals dels habitatges. La possibilitat de viure en condicions d'infrahabitatge afecta una proporció considerable de famílies i adolescents, i està condicionada pel fet de tenir uns bons ingressos. El fet de viure en un infrahabitatge té a veure amb l'accés als pitjors elements del parc residencial, i també a la impossibilitat de poder fer front a possibles despeses de millora de les condicions estructurals de l'habitatge, com són les que poden afectar en l'aparició d'esquerdes o humitats. Les famílies sense ingressos tampoc poden fer el canvi residencial que les permetria millorar les condicions dels habitatges on viuen. Les condicions del parc residencial encara feien possible a l'any 2006 que moltes famílies amb adolescents haguessin de viure sota condicions d'infrahabitatge.

Les polítiques d'ajuda a la rehabilitació que s'han posat en pràctica els darrers anys contribuiran a la millora del parc residencial. Tanmateix, les administracions públiques haurien de procurar que les polítiques d'habitatge adreçades cap a la rehabilitació d'edificis i habitatges passin de ser cícliques i pròpies de moments de crisi econòmica a formar part central de les polítiques públiques d'habitatge. A més, aquestes polítiques han de comptar amb ajuts econòmics que permetin a les famílies amb economies més precàries poder fer front a la millora de la part estructural dels seus habitatges. I, repetim, han de ser ajuts que tinguin un caràcter estructural i no cíclic.

El quart problema en importància és el que té a veure amb les formes de tinença que impliquen inestabilitat. Les formes de tinença que es troben fora de la propietat de l'habitatge suposen, com hem explicat en l'apartat corresponent, una certa inestabilitat per les famílies que hi viuen. La cerca de millors condicions residencials basades, no només en un sentit d'estabilitat i en una cultura de la

propietat molt arrelada a tot l'estat espanyol, sinó també en unes condicions residencials reals millors en comparació amb els habitatges en propietat, fa que moltes famílies entenguin el viure sota règims diferents a la propietat com una solució temporal.

L'exclusió vista sota aquesta perspectiva afectava una proporció de famílies i menors que s'ajustaven pràcticament a les xifres generals d'habitatges en règim de lloguer contemplades en els registres generals. S'ha de dir que el viure sota un règim de lloguer o cessió no hauria d'implicar pitjors condicions i més inestabilitat que el fet de viure en règim de propietat. Ha estat degut al cultiu d'una cultura de la propietat des de la dècada dels cinquanta del passat segle, que l'habitatge en lloguer ha estat ocupant un lloc marginal pel que fa als règims. Passar d'un lloc marginal al desenvolupament d'un paper equiparable al de l'habitatge en propietat suposarà també un equilibri en les condicions que defineixen els habitatges de tots dos règims.

Les administracions públiques tenen com a funció principal assolir un major equilibri entre els dos principals règims de tinença: la propietat i el lloguer. Aquest equilibri permetrà aconseguir la millora de la imatge pública que té el lloguer, així com millorar les seves característiques. Viure en règim de propietat ha de deixar d'estar incentivat i s'ha de prioritzar el lloguer. Les últimes mesures preses pel govern de l'Estat han estat adreçades en aquesta direcció, amb l'eliminació de la desgravació per compra de l'habitatge, només mantinguda per a les rendes inferiors a 24.107 euros anuals.

A les administracions autonòmiques i locals els hi correspon, per la seva part, prioritzar la construcció d'habitatges protegits en règim de lloguer. El benefici que s'obté per aquesta via és la disponibilitat d'un parc residencial més divers, amb la consecució final d'una societat més integrada en matèria d'habitatge i, també, en general.

La relació entre totes les dimensions de l'exclusió residencial és un fet que s'ha demostrat en tota l'exposició mitjançant els gràfics radials en els que s'hi mesuraven les relacions entre els indicadors específics. També a través de la creació dels índexs sintètics de les dimensions i de l'índex d'exclusió residencial, amb els que hem pogut veure com cadascuna de les dimensions també implicava la seva relació amb una, dues o les altres tres dimensions. Per tant, això és un element de vital importància per actuar sobre l'exclusió residencial. És possible que l'actuació sobre alguna de les dimensions no impliqui la solució dels problemes residencials, i que siguin necessàries actuacions complexes, vistes des de la perspectiva integral, per tal de resoldre les necessitats residencials de moltes famílies i menors. Tanmateix, el problema econòmic, tot i no ser el més important en número, sí que constitueix i ha de ser considerat la base de les problemàtiques residencials. Es podria dir que a partir de la precarització de l'economia familiar es pot arribar a viure sota condicions d'exclusió residencial.

A aquesta conclusió s'hi pot arribar a partir del perfil de l'exclusió residencial de les famílies amb menors estudiants d'ESO. La pobresa és un element comú entre els que viuen sota condicions d'exclusió a l'habitatge. Relacionat amb aquesta característica, l'origen immigrant de les famílies procedents de països pobres, així com les famílies monoparentals són denominadors comuns que caracteritzen les llars excloses. Per tant, l'acció de les polítiques comentades anteriorment, han d'estar adreçades amb una atenció prioritària cap a les famílies d'aquest tipus.

Moltes d'aquestes famílies poden quedar fora dels ajuts generals perquè no arriben als mínims econòmics exigits i s'han de conformar amb polítiques de caire assistencial. Aquí hi ha un altre objectiu a complir per part de les administracions públiques. S'han d'ampliar les possibilitats de millorar les condicions residencials d'aquelles famílies que tenen economies precàries. Les polítiques d'habitatge també han d'estar adreçades envers a elles, tenint en compte que fins i tot en moments de bonança econòmica hi ha moltes famílies que no poden accedir al mercat residencial, i el que és més greu, als habitatges protegits.

Finalment, l'habitatge i l'exclusió de les seves funcions socials no només repercuteixen en els adults, sinó que tenen conseqüències rellevants entre els menors. En aquesta direcció hem mirat d'aportar idees sobre la incidència de l'exclusió residencial en els menors estudiants d'ESO a partir d'una anàlisi exploratòria. En vista dels resultats obtinguts, creiem que l'exclusió residencial adquireix una nova dimensió fins ara no explorada (si més no a Catalunya i a Espanya en profunditat). I és que com s'ha vist, l'exclusió afecta el desenvolupament personal i educatiu dels adolescents. Els adolescents que viuen sota condicions d'exclusió residencial tenen un rendiment acadèmic més baix, així com tenen majors probabilitats de patir malalties mentals com depressions o ansietat. I aquesta relació és més palesa en situacions de pobresa familiar.

És per aquest motiu que l'exclusió ha de ser combatuda no només pels seus efectes nocius sobre els adults, sinó també per les conseqüències negatives que té sobre els menors d'edat. L'exclusió residencial pot provocar o reproduir un baix rendiment acadèmic que contribueixi a una precària inserció educativa i, amb posterioritat, a una precària inserció laboral. Per altra banda, els trastorns mentals dels tipus esmentats poden estar provocats o reproduïts per l'exclusió en l'àmbit de l'habitatge. Tot això suposa un nou front i un nou motiu de lluita per les administracions públiques.

12.9. Referències bibliogràfiques

Aaronson, D. (2000). "A note on the benefits of homeownership". *Journal of Urban Economics*, 47 (3): 356–369.

- Barlett, S. (1997). "Housing as a factor in the socialization of children: a critical review of the literature". *Merril-Palmer Quarterly*, 43 (2): 169–198.
- Boehm, T. i A. Schlottmann (1999). "Does home ownership by parents have an economic impact on their children?". *Journal of Housing Economics*, 8: 217–232.
- Boehm, T., i A. Schlottmann (2001). "Housing and wealth accumulation: intergenerational impacts". *Low-Income Homeownership Working Paper Series*.
- Borrell, J., C. Costas, i E. Enríquez (2007). "Preus, rendes i accessibilitat a l'habitatge a Barcelona: una anàlisi per grups socials i zones estadístiques". A Oller, G. (coord.), *El llibre blanc de l'habitatge a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona/Institut Municipal d'Urbanisme.
- Colectivo IOE (2005). *Inmigración y vivienda en España*. Madrid: Documentos del Observatorio Permanente de la Inmigración del Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- Cortés, L. (1995). *La cuestión residencial. Bases para una sociología del habitar*. Madrid: Fundamentos.
- Cortés, L., P. Plaza i C. Fernández (2003). "Vivienda y Exclusión Social". A Aguilar, M., M. Laparra, i B. Pérez (coord.), *Investigaciones de bases para la elaboración del Plan de Lucha contra la Exclusión Social en la Comunidad de Madrid*. Madrid: Comunidad de Madrid-Consejería de Servicios Sociales i Universidad Pública de Navarra.
- Cortés, L. (2004). "Indagaciones sobre la exclusión residencial". *Arxius*, 10: 39–55.
- Cortés, L. et al. (2008). "La exclusión residencial en España". A Renes, V. (coord.), *VI Informe sobre exclusión y desarrollo social en España 2008*. Madrid: Fundación FOESSA.
- Department of Communities and Local Government of England (2006). *Tackling overcrowding in England. A discussion paper*. Department of Communities and Local Government of England.
- Evans, G., S. Saegert i R. Harris (2001). "Residential density and psychological health among children in low-income families". *Environment and behavior*, 33 (2): 165–180.
- Generalitat de Catalunya (2007). *Llei 17/2007, de 28 de desembre, del dret a l'habitatge*. Departament de Medi Ambient i Habitatge.
- Generalitat de Catalunya (2009). *Decret 55/2009, de 7 d'abril, sobre condicions d'habitabilitat dels habitatges y la cèdula d'habitabilitat*. Departament de Medi Ambient i Habitatge.

- Goux, D. i E. Maurin (2005). "The effect of overccrowding housing on children's performance at school". *Journal of Public Economics*, 89: 797–819.
- Gove, W., M. Hughes i O. Galle (1979). "Overcrowding in the home: an empirical investigation of its possible pathological consequences". *American Sociological Review*, 44 (1): 59–80.
- Green, R. i M. White (1997). "Measuring the benefits of homeownership: effects on children". *Journal of Urban Economics*, 41: 441–461.
- Harkness, J. i S. Newman (2003). "Effects of homeownership on children: the role of neighborhood characteristics and family income". *Journal of Housing Research*, 14 (1): 87–107.
- Haurin, D., T. Parcel i R. Haurin (2001). "The impact of homeownership on child outcomes". *Low-Income Homeownership Working Paper Series*.
- IERMB (2009). *Pobresa i exclusió social a la província de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- Leal, J. i L. Cortés (1998). *La dimensión de la ciudad*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Marí-Klose, P. et al. (2009). *Informe de la Inclusión Social en España 2009*. Barcelona: Fundación Caixa Catalunya-Obra Social.
- Mullor Gómez, L. (2007). *Estudio sobre los diferentes indicadores de accesibilidad a la vivienda*. Ministerio de Vivienda.
- Myers, D., W. Baer i S. Choi (1996). "The changing problem of overcrowded housing". *Journal of the American Planning Association*, 62: 66–84.
- Office of the Deputy Prime Minister of London (2004). *The impact of overcrowding on health and education*. Office of the Deputy Prime Minister of London.
- Rodríguez López, J. (2006). "Observatorio inmobiliario: El mercado inmobiliario en el primer semestre de 2006: suben los tipos, se desacelera el crédito y los precios". *Ciudad y territorio. Estudios territoriales*, 38 (149-150): 717–738.
- Rodríguez López, J. (2007). "Observatorio inmobiliario: El año del mercado titubeante". *Ciudad y territorio. Estudios territoriales*, 39 (151): 145–165.
- Rohe, W. S. van Zandt, i G. McCarthy (2001). "The social benefits and costs of homeownership: a critical assessment of the research". *Low-Income Homeownership Working Paper Series*.
- Subirats (dir.) (2005). *Análisis de los factores de exclusión social*. Fundación BBVA.

CONCLUSIONS: REPENSANT LES POLÍTIQUES FAMILIARS

Sintetitzar treballs tan variats i complexos com els que hem presentat en aquesta monografia no és fàcil. El que tenen tots els capítols en comú és el propòsit d'apropar-se a diferents dimensions del benestar i condicions de vida de la infància amb una eina d'anàlisi quantitativa singular, el Panel de Famílies i Infància. L'anàlisi empírica i els apartats de conclusions i recomanacions de cada capítol apunten en diverses direccions que poden orientar la recerca futura sobre les temàtiques abordades, així com el disseny, implementació i avaluació de polítiques públiques. L'objecte d'aquestes conclusions no és tornar a evidenciar els avenços en el coneixement que assoleix la recerca amb un instrument com el Panel, sinó reclamar a partir de l'evidència obtinguda el protagonisme de certs processos i institucions socials que configuren de forma decisiva el benestar i les condicions de vida dels adolescents catalans, i que ens dibuixen àmbits on cal incidir des de l'acció social, privada i pública. En el magma d'experiències analitzades emergeixen amb traç ferm dinàmiques i configuracions socials que condicionen com es conforma la vida dels infants i adolescents, exposant-los a riscos però també a oportunitats de desenvolupament.

El primer que cal esmentar és que les formes de viure l'adolescència no es distribueixen de forma aleatòria en la societat. L'edat i el sexe són factors que configuren poderosament la vida dels adolescents. L'adolescència no és un compartiment estanc on van a parar els individus expulsats de la infantesa a l'espera de ser admesos en la vida adulta. Les identitats dels adolescents són el resultat de l'acumulació d'experiències en etapes prèvies, i evolucionen ràpidament, recreant-se contínuament. Fins a cert punt, no es poden descriure les diferents adolescències com diferents formes de ser, sinó de canviar. Aquesta constatació —feta en diversos capítols— legitima la necessitat d'aprofundir la recerca sobre aquestes etapes de la vida mitjançant l'anàlisi longitudinal. També reclama noves aproximacions de polítiques públiques i intervenció social. Cal afavorir la integració longitudinal dels serveis d'atenció i acompanyament a la infància vulnerable en *cadena de responsabilitats* que permetin fer un seguiment dels infants i adolescents al llarg del seu desenvolupament, especialment en etapes i episodis crucials en el seu creixement (com ara processos de transició educativa, situacions de ruptura familiar, etc.). La integració longitudinal del treball d'intervenció suposa no només establir vincles entre professionals de diferents disciplines o àrees d'actuació (transversalitat) sinó també articular intervencions que contemplin integralment el desenvolupament de l'infant.

El sexe és el segon gran factor de configuració de la forma de ser adolescent. Nois i noies continuen poblant mons diferents en els diversos àmbits en què es construeix l'adolescència. En el curs d'aquest treball hem constatat bretxes importants en les pautes de relació intergeneracional, les seves orientacions i expectatives

acadèmiques, la seva percepció del cos, l'expressió de malestars, o la proclivitat a incórrer en conductes de risc. En aquest dibuix de l'adolescència no es pot parlar de guanyadors i perdedores, ni de guanyadores i perdedors. En alguns espais ser dona continua sent un handicap. Per exemple, les noies mostren prevalences significativament més altes en l'expressió de malestars. Tanmateix, alguns dels majors problemes de l'adolescència tenen en els nois els seus grans protagonistes. En particular, els nois tendeixen a presentar pitjors resultats educatius i una probabilitat més elevada d'incórrer en la majoria de comportaments de risc. Les evidències presentades en aquest llibre conviden a aprofundir en les arrels socials d'aquestes diferències, així com a elaborar polítiques i intervencions socials que no ignorin la importància crucial del gènere com a conformador d'actituds i pràctiques en aquesta etapa de la vida de les persones.

Un segon aspecte que cal emfatitzar per a entendre com es viu l'adolescència és la influència dels entorns socioeconòmics. En el llibre s'ha pogut constatar el pes específic que adquireixen variables socioeconòmiques a la llar, als centres educatius i als barris i comunitats locals per explicar diferents fenòmens. Les situacions de desavantatge social exposen a infants i adolescents a experiències d'adversitat que incideixen negativament en el seu desenvolupament. Com hem tingut ocasió de comprovar, el fracàs escolar, moltes formes de malestar i conductes de risc, es produeixen de forma més habitual en llars amb baixos nivells de renda, a escoles que presenten composicions socials amb predomini de grups socials desfavorits, o a barris degradats o immersos en processos de desestructuració social. És per això important recordar que una de les finalitats principals de l'acció pública és actuar com a mecanisme de compensació de l'adversitat. Des d'aquest plantejament, les iniciatives encaminades a corregir els efectes de les situacions de desavantatge a la infància i l'adolescència són no només decisives per a assegurar l'equitat, sinó més eficaces que altres iniciatives reparadores per a enfortir la cohesió social i, inclús, promoure la incorporació de les nostres economies a les noves dinàmiques de competició global. Invertir en infants que es troben en situacions d'adversitat és procurar oportunitats d'integració social en el moment del cicle vital on aquestes oportunitats poden ser millor aprofitades. La recerca internacional ha acreditat de forma incontestable que les intervencions durant la infància contribueixen decisivament a prevenir problemes socials que es manifesten a la vida adulta en múltiples camps. Com es viu la infància o l'adolescència condiciona els processos de transició a la vida adulta, les carreres laborals, la salut durant la vida adulta, i les dinàmiques d'integració social. Els individus adults que han crescut en situacions d'adversitat tenen, per terme mig, menys anys d'escolarització i un nivell d'ingressos més baix (com a conseqüència d'això, les seves aportacions econòmiques als sistemes de finançament de les polítiques públiques és també més baixa). Estan, a més, més exposats a patologies físiques (com l'obesitat) i psicològiques (com la depressió), i tenen una probabilitat més elevada d'haver

experimentat problemes d'atur o d'haver-se vist immersos en embolics amb el sistema penal. Les inversions en infància són, per tant, inversions que produeixen retorns no només a curt termini (en forma de benestar infantil individual), sinó que resulten especialment rentables a llarg termini, tant a nivell individual com social. Les societats que inverteixen en infància, i ho fan particularment en els infants més vulnerables, creen bases més sòlides pel seu futur social i econòmic: prevenen situacions de fractura social (la gestió de les quals pot ser complexa i costosa), i aprofiten òptimament el talent de tothom, incorporant tot el seu capital humà potencial a les economies del coneixement.

En tercer lloc, l'anàlisi realitzada ha ressaltat la importància de les relacions interpersonals que els i les adolescents mantenen amb altres adolescents i amb persones adultes. Les dades examinades en diferents capítols suggereixen que les característiques del grup d'iguals, les seves conductes i hàbits, i el tipus de pressions que exerceixen són factors que pesen de forma determinant en la vida dels adolescents. En el món dels iguals, els adolescents experimenten formes de ser i d'actuar, descobreixen el que significa divertir-se i com aconseguir-ho. A diferència del que succeeix en els espais en què els adults fixen les normes, en el grup d'iguals existeix un marge ampli per a la negociació i l'exploració. Existeixen normes, receptes i models, però no són rígides, ni tan sols permanents. La interacció en el cercle d'iguals és un exercici incessant de creació i recreació d'aquestes normes, impulsat per l'ús de l'humor, la burla, la circulació de rumors, la construcció de relats compartits, rutines de confrontació, etc. En el curs d'aquestes activitats, els i les adolescents experimenten sovint estats d'eufòria i confiança, que reafirmen les seves conviccions, però també situacions d'intimidació, vergonya i ridícul, que els empenyen a revisar les seves presumpcions i els seus comportaments.

És en aquests espais on alguns i algunes adolescents arriben al convenciment que per a divertir-se cal arriscar i contravenir normes i expectatives de les persones adultes, i altres pensen que l'única forma de ser acceptats és mostrant-se complaents i submissos amb el corrent majoritari. Aquests comportaments poden tensar relacions (fonamentalment amb persones adultes, que rebutgen l'experimentació i preferirien que l'adolescent continués movent-se en un entorn pròxim i conegut, i sota la seva tutela) i són responsables, no poques vegades, d'altres malestars psicològics. Però l'alternativa a arriscar-se és encara més terrible. El rebuig i l'hostilitat del grup d'iguals, la incapacitat d'estar a l'altura, de mostrar una imatge apropiada d'un mateix davant dels altres, que poden provocar aïllament, inseguretat i sentiments de soledat. És important que davant d'aquestes situacions, les intervencions promogudes des d'instàncies dirigides i controlades per persones adultes (la família o agents comunitaris) no es limitin a situar els joves en una posició de subalteritat. Ajudar als adolescents a construir-se positivament en la nostra societat suposa estar preparat per escoltar-los i reconèixer la seva condició d'agents actius, que formen part d'entramats

socials consolidats, que conformen la seva experiència quotidiana i defineixen les seves identitats. Comporta, per tant, reconèixer les pròpies limitacions, tant de les funcions que ens corresponen als adults com a educadors, com de la previsible eficàcia de les nostres actuacions.

Deia Jacques Lacan que un bon pare és sempre un pare frustrat. Ho és també qualsevol bon educador. Els adolescents no es poden formatejar amb l'objecte de reprogramar-los, com proposen a vegades "tècniques" psicoeducatives extremes popularitzades en els mitjans de comunicació. Ni és legítim aspirar a domesticar-los a través de dreceres com la medicalització i psiquiatrització. Però sí que els podem ajudar a gestionar els canvis que s'estan produint en les seves vides, que visquin com a positiu i com a propi l'adopció de noves maneres de pensar, nous projectes i definicions col·lectives que contribueixen a allunyar-los de comportaments i estils de vida que predisposen al fracàs educatiu, el risc o el malestar psicològic. A la llum de la investigació realitzada, i d'un volum considerable de literatura acadèmica sobre aquestes qüestions, entenem que les intervencions en aquesta etapa de la vida han de prioritzar lògiques de seguiment i acompanyament social, evitant models verticalistes basats en el diagnòstic i el tractament individualitzat. En aquests processos és important que els mateixos adolescents tinguin l'oportunitat de participar en la definició, posada en pràctica i avaluació d'aquestes intervencions, a fi de propiciar la seva coresponsabilització i evitar que les percebin com a iniciatives "d'adults", que persegueixen tutelar-los i sobreprotegir-los. Els esforços per promoure hàbits productius i saludables s'han mostrat incapaços de vèncer els recels i la desconfiança dels adolescents quan no els inclouen plenament com a agents amb veu, criteri i capacitat executiva.

La rellevància de les relacions interpersonals dels adolescents queda també acreditada en aquest treball per la importància indiscutible de les relacions familiars. És habitual considerar l'adolescència com una etapa en què s'obren bretxes entre pares i fills. En el curs de l'adolescència, la naturalesa dels vincles que uneixen progenitors i fills canvia, i se'n reforça la bilateralitat. Els fills continuen depenent econòmicament i legalment dels pares, però comencen a adquirir (i a reivindicar) un grau d'autonomia major. A partir dels 16 anys, la llei els confereix nous drets (com el de treballar), i els exigeix noves responsabilitats. La seva participació en l'esfera pública s'intensifica. Surten sols, decideixen autònomament el que gasten, alguns comencen a treballar i es procuren recursos propis. En aquest context, pares i mares sovint pugnen per mantenir certa capacitat de control i influència sobre els fills i filles, en un procés, en moltes ocasions, no exempt de tensions. La llibertat creixent de la que gaudeixen els i les adolescents és viscuda amb bastant inquietud per molts pares i mares, que temen que, facin el que facin, no podran impedir que els seus fills entrin en contacte amb realitats que entenen que poden ser perniciosos per a ells.

Tot i que aquests processos són sovint font d'angoixa i, inclús, de conflicte intergeneracional, s'ha de dir a la llum de la evidència examinada en aquest llibre (i en treballs anteriors que han realitzat els investigadors del CIIMU) que la gran majoria d'adolescents són permeables a la influència dels seus progenitors, i que aquesta influència és, per norma general, molt positiva. Contràriament a una idea massa estesa, que presenta uns infants i adolescents que es relacionen poc amb la mare i el pare perquè estan més interessats en passar el seu temps davant diverses pantalles — ordinador, videoconsola o televisió— o en companyia del seu grup d'iguals, la recerca social feta a Catalunya ens demostra que la comunicació entre pares i fills és avui en dia més fluida i democràtica que mai. Les línies jeràrquiques que presidien les relacions intergeneracionals en el passat han estat substituïdes per vincles més horitzontals, més fonamentats en l'afecte i la confiança mútua.

L'evidència examinada en diversos capítols del llibre posa de manifest que els estils i pràctiques educatives de mares i pares continuen sent determinants en el desenvolupament individual i social dels seus fills. Els adolescents surten beneficiats quan els estils de socialització que posen en pràctica els seus progenitors incorporen un nivell elevat de comunicació amb ells, sense descuidar unes dosis adequades (tot i que no excessives) de control. Hi ha una associació positiva entre les activitats parentals de seguiment i control i els rendiments educatius; hi ha una relació entre estils educatius massa permissius i una major proclivitat dels adolescents als comportaments vandàlics i de risc; o hi ha una influència beneficosa de la implicació del pare o la mare no resident a la llar. Hem vist, a més, que les diverses dinàmiques relacionals dins de la llar poden esmoreir els efectes negatius d'altres influències de l'entorn (del grup d'iguals, del barri) sobre l'adolescent. Les xarxes familiars i els vincles dels infants i adolescents amb els seus progenitors constitueixen una forma de *capital* que aquests tresoregen. Aquest "capital social" intern de les famílies es distribueix de forma desigual dins de la població, generant així mateix oportunitats desiguals de progrés i d'èxit per als infants i adolescents.

Evidències i reflexions com aquestes ens suggereixen la conveniència de dedicar esforços a detectar, afavorir i estendre les bones dinàmiques intergeneracionals a la llar. L'objectiu hauria de ser fomentar relacions intergeneracionals productives i saludables, tant a la llar com en espais socials construïts específicament per afavorir l'exercici de la parentalitat responsable, compensant, on sigui necessari, els dèficits de capital social a algunes llars. Tot i que cada família és un món que essencialment s'autogestiona, no hauríem de seguir considerant-les com a entitats hermètiques que no requereixen ajuda, suport i assessorament. Els programes de suport a la infància i l'adolescència que es promouen als països més avançats en aquest terreny (Finlàndia, Dinamarca, Països Baixos, etc.) col·loquen a les famílies en el centre de les seves actuacions. Les línies d'actuació possible són diverses. En podríem destacar tres:

En primer lloc, les polítiques públiques poden contribuir a crear condicions que afavoreixin que mares i pares comparteixin experiències d'aprenentatge i socialització amb els seus fills, i disposin tant d'*espais* com *temps* per a fer-ho. Per una banda, l'acció pública (tant per part de les administracions públiques com per part d'entitats del tercer sector) pot fomentar les relacions intergeneracionals possibilitant experiències compartides a través de programes dissenyats deliberadament per facilitar la interacció i el desenvolupament d'interessos compartits. Això significa posar a disposició de les famílies instal·lacions, equipaments i serveis d'orientació, que fomentin l'aprofitament òptim d'aquestes oportunitats d'interacció. La majoria de programes que desenvolupen aquestes iniciatives promouen intervencions des d'edats primerenques del desenvolupament infantil, per tal d'ajudar les famílies a descobrir "bones pràctiques" d'interacció intergeneracional, que puguin configurar un marc de relacions estables entre progenitors i fills/es al llarg de la infantesa, i posteriorment en l'adolescència.

Per altra banda, les administracions públiques tenen la capacitat de fomentar usos apropiats del temps a través d'iniciatives de regulació pública. El compromís parental resulta inviable quan mares i pares estan desbordats. L'existència de temps intergeneracional compartit no depèn merament de la durada de la jornada laboral, sinó també de que els horaris de feina dels pares i mares siguin previsibles i regulars, i que els temps compartits puguin ser viscuts veritablement com a "temps familiar", sense el factor distorsionador de les hores extra o de la feina que els progenitors s'enduen a casa. Sopar plegats o altres rituals familiars, com ara veure la televisió al menjador o les activitats compartides de cap de setmana a l'aire lliure, són nexes importants d'unió intergeneracional que haurien de quedar blindats enfront de les interferències del món laboral. El punt de partida de les polítiques de conciliació hauria de fer promoure que pares i fills disposin de temps en els moments en què ho necessiten (en l'expressió anglesa, *having time at the right time*). Això vol dir estendre nous drets i pràctiques laborals per afavorir la possibilitat que els treballadors puguin reorganitzar els seus temps de feina en funció de les necessitats de coordinació dins de les famílies.

En segon lloc, una estratègia òbvia per a enfortir el capital social "intern" de les famílies que té beneficis inequívocs per al menor és reforçar la implicació dels progenitors menys implicats en la cura i seguiment dels infants, normalment els pares. Vivim en un context on la incorporació massiva de les dones al treball remunerat planteja nous reptes de conciliació de la vida laboral i familiar. El camí de tornada cap a un món on moltes dones dedicaven tot el seu temps a les responsabilitats de cura i educació dels fills, mentre els pares eren poc més que sustentadors econòmics de la unitat familiar, ha quedat bloquejat, i qualsevol aspiració a desbloquejar-lo (ni tan sols parcialment) resulta improductiva, i possiblement contraproductiu pels menors. Per això cal fer conèixer els avantatges de la implicació masculina en aquestes

responsabilitats, acreditats per la recerca especialitzada (Marí-Klose et al., 2010). Les iniciatives legislatives s'han d'encaminar a afavorir la coresponsabilització dels pares des del naixement del fill, eliminant la fonamentació de drets en supòsits sexistes sobre quin és el progenitor més facultat per fer-se càrrec del menor en diferents etapes i transicions vitals. Més enllà d'aquestes iniciatives, és important complementar l'extensió dels drets i oportunitats dels homes fomentant una cultura de coresponsabilització que reforci la seva disposició a implicar-se en la cura i educació dels fills, així com la disposició de les empreses a permetre'ls-hi.

En tercer lloc, és important promoure polítiques per a esmoreir les conseqüències de la manca de capital social en situacions en què poden aparèixer dèficits. El paper "compensador" dels serveis socials i d'acompanyament a les famílies pot ser decisiu en moments crítics del desenvolupament personal de l'infant, així com en processos de transició familiar. La recerca internacional ha detectat diversos episodis i etapes de vulnerabilitat al llarg de les trajectòries infantils, on els dèficits de capital social poden tenir efectes negatius importants i duradors. En resposta a aquestes evidències sorgeixen també noves fórmules d'actuació pública (OECD, 2007; Marí-Klose et al., 2010). En aquest sentit, una nova generació de polítiques planteja la necessitat d'impulsar intervencions públiques per, entre altres objectius, 1) garantir una adequada estimulació cognitiva i d'altres capacitats essencials per a l'èxit educatiu a la primera infància, afavorint l'accés dels col·lectius de risc a escoles bressol i altres programes de suport, 2) promoure el manteniment de vincles entre l'infant i el progenitor amb el què no resideix en situacions de ruptura familiar (per exemple, a través de serveis de mediació), o 3) oferir a les famílies nouvingudes informació sobre els recursos disponibles en el seu entorn i oportunitats d'integració en l'entramat comunitari.

Les evidències presentades en aquest llibre haurien de servir per encarar amb noves eines i perspectives preocupacions ciutadanes molt esteses, com els malestars a l'adolescència, el consum de substàncies addictives o el fracàs escolar. Per no allargar massa aquesta reflexió ens referirem només a aquest últim fenomen. Són ben conegudes les altes taxes d'abandonament escolar prematur que es produeixen any rere any a Catalunya, sense que aparentment siguem capaços de trobar les fórmules per a corregir-les. Dues contribucions en aquest volum s'han centrat en els problemes educatius dels adolescents catalans, i altres s'han referit a elles. Davant les xifres de fracàs escolar, la reflexió sobre els resultats educatius ha estat sovint centrada en alguns aspectes "escolars" (despesa educativa, organització de les escoles, metodologies didàctiques, etc.) que, d'acord amb la recerca internacional, no resulten gaire determinants per afavorir que el gruix dels nostres infants i joves aprenguin més, obtinguin millors notes o prossegueixin els seus estudis fins etapes avançades (Hanushek, 2003). La part del lleó de la variabilitat en els resultats educatius té a veure

amb dimensions, qualitats i pràctiques familiars vinculades a la disposició de diferents recursos a la llar: econòmics, educatius, culturals i socials.

L'Informe PISA de l'OCDE (2010: 54-62) ha estimat que quan controlem estadísticament l'estatus socioeconòmic de l'alumnat (és a dir, si el fixem en un valor mitjà en els països participants) les puntuacions en proves PISA de lectura dels estudiants de cada país són ben diferents a les que apareixen publicades habitualment i que s'utilitzen abusivament en comparacions internacionals. Els estudiants espanyols passarien d'estar situats clarament per sota de la mitjana de l'OCDE (amb 481 punts, 10 punts per sota) a fregar aquesta mitjana (amb 491). Amb aquest ajustament, que estima puntuacions en igualtat de condicions socioeconòmiques, els resultats mitjans dels estudiants espanyols superen, entre d'altres, els dels danesos, britànics, suecs, islandesos, els quals obtenen puntuacions no ajustades molt superiors. Avui per avui, és inimaginable plantejar-se assolir xifres d'èxit escolar anàlogues als països europeus capdavanters mantenint taxes de pobresa infantil que ens situen en el furgó de cua del continent. En el context de restriccions pressupostàries que estem vivint és gairebé inconcebible que l'acció pública estigui en condicions de contribuir a reduir sensiblement les taxes de pobresa infantil insòlitàment elevades del nostre país, que suposen un llast considerable per al progrés educatiu de segments econòmicament vulnerables de la població escolar. També és difícil remuntar posicions quan el nivell educatiu dels progenitors catalans continua sent inferior al dels progenitors de la majoria de països on els joves obtenen els millors resultats educatius. Els recursos educatius dels pares són un determinant de primer ordre dels resultats educatius dels seus fills. Tanmateix, el marge de millora del nivell educatiu dels progenitors és, a curt termini, escàs, i això limita les perspectives de progrés immediat lligades a aquest factor.

Però hi ha, sense dubte, bastant camp a recórrer per a desenvolupar polítiques públiques per a enfortir el capital social de les famílies, especialment d'aquelles que, en un context de creixent fluctuació de les reserves d'aquest recurs, experimenten dèficits més importants. L'objectiu és tant reforçar vincles intergeneracionals dins de les famílies, com fomentar formes d'integració d'aquestes en l'entramat comunitari. Som ben conscients de que no és fàcil modificar els estils parentals responsables d'algunes d'aquestes desigualtats o dotar les famílies que no tenen el capital cultural que ha de facultar els seus fills per a que tinguin èxit en la seva trajectòria educativa. Tot i així, en els darrers temps la societat catalana ha fet passos decisius en la bona direcció. Avui quasi ningú posa en dubte en el nostre país el valor social de l'educació. Tenir un fill que treu males notes o que no progressa adequadament en els estudis és un motiu de preocupació per a la pràctica totalitat dels pares, sense que hi hagi gaires diferències entre els diversos grups socioeconòmics. A diferència del que succeïa fa unes dècades, les dades indiquen inequívocament que la immensa majoria dels progenitors animen als seus fills a seguir estudiant després d'haver completat els

estudis obligatoris, i estan disposats a promoure l'èxit educatiu dels seus fills en la mesura de les seves possibilitats. El que diferencia unes famílies d'altres són les oportunitats per a fer-ho, així com l'eficàcia de les seves iniciatives de promoció. El repte és incidir positivament sobre aquests paràmetres per afavorir l'equitat. Els progenitors han de saber el paper determinant que poden tenir en l'educació dels seus fills, i trobar encoratjament, orientació i suport públic per a exercir de manera responsable i efectiva les seves funcions parentals.

Referències bibliogràfiques

- OCDE (2010). *PISA 2009 Results Overcoming Social Background. Equity in Learning Opportunities and Outcomes*. Vol II. París: OCDE.
- Marí-Klose, P., M. Marí-Klose, E. Vaquera i S. A. Cunningham (2010). *Infància i futur: Noves realitats, nous reptes*. Barcelona: Fundació La Caixa.

ANNEX 1. RESUMS DELS CAPÍTOLS (CATALÀ, CASTELLÀ I ANGLÈS)

Família, treball remunerat i dinàmiques de relació intergeneracional: temps i activitats compartides

Jordi Caïs

Resum

Les relacions intergeneracionals entre pares i fills són importants per la seva rellevància en la formació dels infants i en el grau de benestar que aquests puguin assolir en el futur. En el capítol s'analitza la quantitat i la qualitat del temps que els pares i els fills comparteixen. S'estudia si el fenomen de la incorporació de les dones al mercat de treball ha comportat un nou repartiment de responsabilitats en vers els fills per part dels dos cònjuges. S'investiga també quina és la influència de la feina que els pares i mares realitzen fora de casa en el temps que dediquen als seus fills i en el tipus d'activitats que fan junts. Es demostra que les característiques de la feina del pare i de la mare, i la seguretat contractual de la que disposi cada un dels cònjuges tenen efectes en el temps que passen amb els seus fills i en el tipus d'activitats que hi fan. Per a poder-ho demostrar es divideixen les activitats que els progenitors fan amb els seus fills i filles en dos tipus: les activitats de tipus rutinari, que són menys intensives i de naturalesa més obligatòria (com, per exemple, portar els nens a l'escola) i les activitats de tipus interactiu, que són activitats d'educació dels fills i d'oci. Finalment, es vol veure fins a quin punt el temps que pares i fills passen junts i l'augment de confiança mútua ajuden a prevenir la realització d'actes violents, perillosos o vandàlics per part dels fills i filles adolescents.

Resumen

Las relaciones intergeneracionales entre padres e hijos son importantes por su relevancia en la formación de los niños y en el grado de bienestar que estos puedan lograr en el futuro. En el capítulo se analiza la cantidad y la calidad del tiempo que comparten los padres y los hijos. Se estudia si el fenómeno de la incorporación de las mujeres al mercado de trabajo ha conllevado un nuevo reparto de responsabilidades hacia los hijos por parte de los dos cónyuges. Se investiga también cuál es la influencia que tiene el trabajo que padres y madres realizan fuera de casa en el tiempo que dedican a sus hijos y también en el tipo de actividades que realizan juntos. Se demuestra que las características del trabajo del padre y de la madre, y la seguridad contractual de la que disponga cada uno de los cónyuges tienen efectos en el tiempo que pasan con sus hijos y en el tipo de actividades que realizan. Para poder

demostrarlo se dividen las actividades que los progenitores comparten con sus hijos e hijas en dos tipos: las actividades de tipo rutinario, que son menos intensivas y de naturaleza más obligatoria (cómo, por ejemplo, acompañar a los niños a la escuela) y las actividades de tipo interactivo, que son actividades de educación de los hijos y de ocio. Finalmente, se observa si el tiempo que padres e hijos pasan juntos y el aumento de confianza mutua ayudan a prevenir la realización de actos violentos, peligrosos o vandálicos por parte de los hijos e hijas adolescentes.

Abstract

The intergenerational relations between parents and children are relevant in the education of children. The quality of the time children and parents spend together will partly determine the degree of well-being that these children could achieve in the future. The chapter analyzes the quantity and the quality of the time shared by parents and their children. It studies whether the increasing amount of women recently entering the job market has involved a new parental distribution of responsibilities towards children. The chapter also looks into which is the influence of parental work demands on the time they spend with their children, and also in the type of activities they realize together. The chapter demonstrates that the characteristics of parental work and their contractual security have effects in the amount of time both parents spend with their children, and in the type of activities they share. We divide these activities shared by parents and children in two types: routine activities, which are less intensive and more obligatory (to take children to school everyday, for example), and interactive activities, which are those activities of education and leisure. Finally, it is observed whether increasing levels of mutual confidence between parents and their children and more involvement between them help to prevent adolescents' behavior problems.

Separats després del divorci? La implicació del pare no resident i el seu impacte en el benestar dels nois i noies

Marga Marí-Klose i Pau Marí-Klose

Resum

En els darrers anys s'ha produït un increment considerable en el nombre de famílies monoparentals encapçalades per un sol progenitor com a resultat de l'augment extraordinari de les ruptures conjugals. En aquesta situació un nombre creixent de nens i adolescents passen etapes més o menys llargues de les seves vides a càrrec d'un progenitor divorciat —i alguns d'ells/es conviuen amb una nova parella del seu progenitor en una família reconstituïda. Hi ha una extensa producció sociològica que assenyalava la monoparentalitat com un dels principals factors que contribueixen a la desigualtat en la infància. Després de la interrupció de la convivència del menor amb el progenitor que no obté la custòdia, tendeixen a disminuir les inversions que aquest realitza en dos recursos crucials per al seu benestar: temps i diners. En aquest treball ens centrem d'una banda en l'efecte que la implicació del pare no resident produeix sobre dues dimensions relacionades amb el benestar de l'adolescent, l'assoliment educatiu de l'adolescent i els estats d'ànim, i de l'altra a explicar les condicions que contribueixen o obstaculitzen les relacions entre pares no residents i els seus fills/es. En primer lloc, les evidències obtingudes confirmen un fenomen descrit extensament en la literatura existent en d'altres països: el grau de comunicació del pare no resident i la seva implicació en les activitats escolars redueix la vulnerabilitat emocional i educativa entre els adolescents que viuen en llars monoparentals i famílies reconstituïdes. En segon lloc, com més temps hagi transcorregut des del divorci menor és la intensitat del contacte intergeneracional, encara que hi ha diferències per gènere de l'adolescent: els pares mantenen un contacte més continuat amb els seus fills que amb les seves filles.

Resumen

En los últimos años se ha producido un incremento considerable en el número de familias monoparentales encabezadas por un solo progenitor como resultado del aumento extraordinario de las rupturas conyugales. En esta situación un número creciente de niños y adolescentes pasan etapas más o menos largas de sus vidas a cargo de un progenitor divorciado —y algunos de ellos/as conviven con una nueva pareja de su progenitor en una familia reconstituída. Existe una extensa producción sociológica que señala la monoparentalidad como uno de los principales factores que

contribuyen a la desigualdad en la infancia. Tras la interrupción de la convivencia del menor con el progenitor que no obtiene la custodia, tienden a disminuir las inversiones que éste realiza en dos recursos cruciales para su bienestar, *tiempo y dinero*. En el presente trabajo nos centramos por un lado en el efecto que la implicación del padre no residente produce sobre dos dimensiones relacionadas con el bienestar del adolescente, el logro educativo del adolescente y los estados de ánimo; y por otro en explicar las condiciones que contribuyen u obstaculizan las relaciones entre padres no residentes y sus hijos/as. En primer lugar, las evidencias obtenidas confirman un fenómeno descrito extensamente en la literatura existente en otros países: el grado de comunicación del padre no residente y su implicación en las actividades escolares reduce la vulnerabilidad emocional y educativa entre los adolescentes que viven en hogares monoparentales y familias reconstituidas. En segundo lugar, cuanto mayor es el tiempo transcurrido desde el divorcio menor es la intensidad del contacto intergeneracional aunque existen diferencias por género del adolescente: los padres mantienen un contacto más continuado con sus hijos varones que con sus hijas.

Abstract

In recent years there has been a considerable increase in the number of single parent families headed by single mother as a result of the unusual increase in marital breakdown. In this scenario an increasing number of children spend longer or shorter periods of their lives by a divorced parent, and some of them living with a new partner of its parent in a blended family. There is an extensive research in sociology that notes single parenthood as one of the main factors contributing to inequality in childhood. Father's investment after separation in two crucial resources for children's wellbeing (time and money) tends to decrease. In this paper we focus on one hand the effect that non-resident father involvement has on two dimensions related to adolescent well-being, educational attainment and adolescent emotional states, and secondly to explain the conditions that contribute or hinder the relationship between non-resident fathers and their children. First, the evidence obtained confirms a phenomenon described extensively in the literature in other countries: non-residential parent communication and involvement in school activities reduces the emotional and educational vulnerability among adolescents living in single parent households or stepfamilies. Second, the greater the time elapsed since the divorce, the lower the intensity of intergenerational contact although there are differences by gender: adolescent parents maintain a more continuous contact with their sons than with daughters.

Efectes de l'escola bressol en el desenvolupament dels adolescents

Sebastià Sarasa

Resum

Aquest treball pretén fer una avaluació de l'impacte que ha tingut el sistema d'escoles bressol a Catalunya al llarg de la primera meitat dels anys noranta sobre el desenvolupament posterior dels adolescents que van ser preescolaritzats. Des de diverses disciplines científiques hom atribueix a la preescolarització un efecte molt positiu en el desenvolupament dels individus i en la reducció de les desigualtats socials derivades de la influència negativa que té el context familiar en el baix rendiment educatiu dels menors que resideixen en llars d'estatus socioeconòmic baix. Altres investigadors, però, alerten sobre el risc de que la preescolarització aboqui a una inculcació deficient de les normes de conducta i de que el menor no desenvolupi apropiadament els sentiments de vinculació afectiva amb conseqüències negatives sobre el seu futur comportament social, especialment sobre la seva capacitat d'autocontrol emocional. Les nostres estimacions recolzen la hipòtesi de que la preescolarització primerenca beneficia el rendiment escolar dels infants a l'etapa de l'educació bàsica i de que l'efecte positiu de l'escola bressol perdura a l'adolescència i influeix en la decisió que prenen els estudiants i les seves famílies a l'hora de triar la continuïtat o no dels estudis post-obligatoris. L'efecte compensatori de desigualtats, però, sembla limitat per altres factors no identificats en tant que els efectes de la preescolarització entre els estudiants d'origen humil, essent positius, són inferiors als que obtenen els estudiants més acomodats. D'altra banda, no hem trobat evidències de que la preescolarització en el període més crític de l'infant, el primer any de vida, hagi tingut conseqüències negatives en el seu desenvolupament, mesurades per la propensió a tenir comportaments violents i a consumir substàncies que poden generar dependències.

Resumen

Este trabajo pretende hacer una evaluación del impacto que ha tenido el sistema de guarderías en Cataluña en la primera mitad de los años noventa sobre el desarrollo posterior de los adolescentes que fueron preescolarizados. Desde diversas disciplinas científicas se atribuye a la preescolarización un efecto muy positivo en el desarrollo de los individuos y en la reducción de las desigualdades sociales derivadas de la influencia negativa que tiene el contexto familiar en el bajo rendimiento educativo de los menores que residen en hogares de estatus socioeconómico bajo. Otros

investigadores, sin embargo, alertan sobre el riesgo de que la preescolarización conduzca a una inculcación deficiente de las normas de conducta y a que el menor no desarrolle apropiadamente los sentimientos de vinculación afectiva con consecuencias negativas sobre su futuro comportamiento social, especialmente sobre su capacidad de autocontrol emocional. Nuestras estimaciones apoyan la hipótesis de que la preescolarización temprana beneficia el rendimiento escolar de los niños en la etapa de la educación básica y de que el efecto positivo de la guardería perdura durante la adolescencia e influye en la decisión que toman los estudiantes y sus familias a la hora de elegir la continuidad o no de los estudios post-obligatorios. El efecto compensatorio de desigualdades, sin embargo, parece limitado por otros factores no identificados en tanto que los efectos de la preescolarización entre los estudiantes de origen humilde, siendo positivos, son inferiores a los que obtienen los estudiantes más acomodados. Por otro lado, no hemos encontrado evidencias de que la preescolarización en el periodo más crítico del niño, el primer año de vida, haya tenido consecuencias negativas en su desarrollo, medidas por la propensión a tener comportamientos violentos y a consumir sustancias que pueden generar dependencias.

Abstract

This paper aims to assess the impact that the system of nursery schools in Catalonia during the first half of the nineties had on the subsequent development of adolescents enrolled in childcare. Various scientific disciplines attribute a very positive effect of childcare enrolment on the development of individuals and the reduction of social inequalities arising from the negative influence of adverse family contexts on the performance of children living in households of low socioeconomic status. Other scholars have, however, warned about the risk that childcare may negatively affect standards of conduct and feelings of attachment, and thereby influence social behaviour later in adolescence, especially regarding the capacity for emotional self-control. Evidence obtained supports the hypothesis that early school enrolment improves the educational performance of children in the stages of secondary education. This positive effect has long lasting consequences since it influences the decision taken by students and their families when choosing whether or not continue studies after compulsory school. The effect seems conditioned by other non observable factors since its size among students of humble origin, being positive, is lower than among more affluent students. On the other hand, we have found no evidence that childcare enrolment during the most critical period of life of the newborn —his/her first year— has negative consequences on later development as measured by the propensity to display violent behaviours and consume addictive substances.

Climes i (sobretot) cultures escolars: com s'expliquen i què permeten explicar

Miquel Àngel Alegre i Ricard Benito

Resum

En els darrers anys, en l'àmbit de la recerca educativa ha irromput amb força el debat al voltant dels "climes escolars", adquirint una més que destacable notorietat en una part significativa de la literatura acadèmica orientada a l'anàlisi dels factors escolars que configuren el marc d'oportunitats educatives dels alumnes. L'objectiu central d'aquest capítol és avaluar el sentit i les potencialitats de l'ús del concepte de clima escolar, tot posant-lo en relació amb les diferents (sub)cultures que cristal·litzen en l'espai escolar. Mitjançant les dades del Panel de Famílies i Infància del CIIMU, les anàlisis estadístiques que aquí es presenten exploren la incidència tant dels climes com de les subcultures escolars sobre el rendiment acadèmic de l'alumnat de l'ESO. Els resultats obtinguts posen de manifest, per una banda, que les diferents mesures de clima escolar derivades de les percepcions de l'alumnat i els directors acaben essent poc adients tant com a variables explicatives de la realitat dels centres com, també, del rendiment acadèmic de l'alumnat. Per altra banda, els resultats obtinguts assenyalen una significativa capacitat explicativa de les subcultures escolars de l'alumnat —és a dir, de les seves disposicions i actituds més o menys pro-escolars, més o menys anti-normatives— sobre els resultats escolars. Atenent a aquesta capacitat explicativa, que ha quedat palesa de forma reiterada en el decurs de les diferents anàlisis realitzades, s'ha optat per situar aitals subcultures escolars com a variable dependent i explorar així les probabilitats que uns i altres alumnes tenen, en base a diferents variables estructurals individuals, així com a algunes característiques del seu grup d'iguals i del centre on es troben escolaritzats, d'acabar formant part d'uns o altres subgrups culturals.

Resumen

En los últimos años, en el ámbito de la investigación educativa ha irrumpido con fuerza el debate en torno a los "climas escolares", adquiriendo una más que destacable notoriedad en una parte significativa de la literatura académica orientada al análisis de los factores escolares que configuran el marco de oportunidades educativas de los alumnos. El objetivo central de este capítulo es evaluar el sentido y las potencialidades del uso del concepto de clima escolar, poniéndolo en relación con las diferentes (sub)culturas que cristalizan en el espacio escolar. Mediante los datos del *Panel de Famílies i Infància* del CIIMU, los análisis estadísticos que aquí se presentan exploran la incidencia tanto de los climas como de las subculturas escolares sobre el rendimiento

académico del alumnado de la ESO. Los resultados obtenidos ponen de manifiesto, por un lado, que las diferentes medidas de clima escolar derivadas de las percepciones del alumnado y de los directores acaban siendo poco adecuadas tanto como variables explicativas de la realidad de los centros como, también, del rendimiento académico del alumnado. Por otra parte, los resultados obtenidos señalan una significativa capacidad explicativa de las subculturas escolares del alumnado —es decir, de sus disposiciones y actitudes más o menos pro-escolares, más o menos anti-normativas— sobre los resultados escolares. Atendiendo a esta capacidad explicativa, que ha quedado patente de forma reiterada en el transcurso de los diferentes análisis realizados, se ha optado por situar tales subculturas escolares como variable dependiente y explorar así las probabilidades que unos y otros alumnos tienen, en base a diferentes variables estructurales individuales, así como algunas características de su grupo de iguales y del centro donde se encuentran escolarizados, de acabar formando parte de unos u otros subgrupos culturales.

Abstract

The debate regarding "school climates" has grown more and more prevalent in education research and is now present in much of the academic literature devoted to the analysis of the scholar factors that determine the framework of educational opportunities students have. The central objective of this chapter is to assess the relevance and potentialities behind the concept "school climate" by relating it to the different (sub)cultures that take shape in the school environment. Using data from the *Panel de Famílies i Infància del CIIMU*, the statistical analyses that are presented here explore the effects of school climates and subcultures on academic performance of ESO students. The results from this study indicate, on the one hand, that the different school climate measurements based on students and directors perceptions end up being of little use as explanatory variables of either the schools reality or the academic performance of students. On the other hand, the results we obtained show school subcultures of students —whether their attitudes and dispositions are more o less pro-school or more or less anti-rules— has a significant explanatory power over school results. Based on this explanatory power, which has been observed in several instances during the analyses, we have chosen to use such school subcultures as an independent variable and hence to explore which are, according to individual structural variables, to characteristics of peer groups and to schools features, the possibilities of different students to end up belonging to one cultural subgroup or the other.

Són realment les noies més exitoses que els nois? Família, classe social i gènere en la transició a la universitat

Jesús M. de Miguel i Albert F. Arcarons

Resum

El capítol analitza les relacions entre classe social i gènere en l'explicació de l'èxit en la transició a l'educació universitària, i la manera com aquests factors han anat canviant. En una societat moderna i democràtica, el sistema meritocràtic suposa que els factors que expliquen arribar a la universitat són únicament l'aprofitament escolar, les notes dels cursos anteriors, la realització dels deures diàriament, tenir disciplina, estudiar molt, no repetir curs, i tenir motivació. Però a Catalunya anar a la universitat depèn més aviat de la classe social de la família, de la posició en l'estratificació social, de l'estructura familiar pròpia, els estudis i ingressos dels pares, i el centre escolar (privat) en què s'estudia la secundària. Un altre factor sorprèn als/les investigadors socials: el gènere. Les dones arriben a la universitat un 30% més que els homes. Ser dona o home no depèn de la classe social, ni de l'estratificació social, ni familiar, ni del centre escolar (privat) on s'estudia. Hi ha altres factors addicionals (alguns més individuals) que tenen una influència menor, però diferencial, com són valors morals, hàbits, actituds, conductes addictives, relacions interpersonals, i amistats. Però tots aquests factors estan relacionats amb classe social. El nostre objectiu és analitzar el pes relatiu de tots aquests factors. Una incògnita per resoldre, és que sent la dona discriminada en la societat no obstant arriba més a la universitat que l'home. Però quan aquest accés es controla per variables de classe social, i d'esforç escolar, el factor de gènere (dona) canvia de signe, i es converteix en irrellevant. Aquest descobriment hauria de fer replantejar les polítiques educatives del Govern català.

Resumen

El capítulo analiza las relaciones entre clase social y género en la explicación del éxito en la transición a la educación universitaria, y la forma en que esos factores han ido cambiando. En una sociedad moderna y democrática, el sistema meritocrático supone que los factores que explican llegar a la universidad son únicamente el aprovechamiento escolar, las notas de los cursos anteriores, la realización de deberes diariamente, tener disciplina, estudiar mucho, no repetir curso, y tener motivación. Pero en Cataluña ir a la universidad depende más bien de la clase social de la familia, de la posición en la estratificación social, de la estructura familiar propia, los estudios e ingresos de los padres, y el centro escolar (privado) en que se estudia la secundaria.

Otro factor sorprende a los/as investigadores sociales: el género. Las mujeres llegan a la universidad un 30% más que los varones. Ser mujer o varón no depende de la clase social, ni de la estratificación social, ni familiar, ni del centro escolar (privado) donde se estudia. Hay otros factores adicionales (algunos más individuales) que tienen una influencia menor, pero diferencial, como son valores morales, hábitos, actitudes, conductas adictivas, relaciones interpersonales, y amistades. Pero todos esos factores están relacionados con clase social. Nuestro objetivo es analizar el peso relativo de todos esos factores. Una incógnita por resolver, es que siendo la mujer discriminada en la sociedad sin embargo llega más a la universidad que el varón. Pero cuando ese acceso se controla por variables de clase social, y de esfuerzo escolar, el factor de género (mujer) cambia de signo, y se convierte en irrelevante. Este descubrimiento debería hacer replantear las políticas educativas del Gobierno catalán.

Abstract

This chapter analyses the relationships between social class and gender in order to explain the transition from secondary education (and high school) to higher education, and how those factors have been changing. In a modern and democratic society, a meritocratic system is based on factors such as grades, doing the homework daily, discipline, not failing courses, and motivation. But in Catalonia to enroll on a higher education institution depends mainly on the social class of the family, the position in the stratification system, family structure, studies and income of parents, and the type of school (private) in which he or she studies secondary education and high school. There is another factor that surprises researchers: gender. Women enroll in higher education 30% more than men. But to be female does not depend from social class, the social stratification level, family, or private school attended. There are other social factors (some more individualistic) that influence —smaller but interesting—higher education enrollment, such as moral values, habits, attitudes, drug addictions, interpersonal relations, and friends. However, most of these factors are related to social class. Our research measures the different impact of those variables. We also need to explain how if women are discriminated in society they finally enroll more in higher education than men. When we control by social class, and academic results, gender becomes an irrelevant factor. This discovery should reformulate the educational policies of the Catalan Government.

Anatomia social de les emocions: adolescència, estats d'ànim i salut mental

Àngel Martínez

Resum

Els adolescents habiten un espai cronològic d'incertesa, tant per a ells mateixos com per a la mirada adulta. Són percebuts a la vegada com vulnerabilitat i construcció de futur, dependència i autonomia, risc i expectatives. Un territori que és observat amb certa preocupació per la mirada adulta és el camp de l'emocionalitat i els estats d'ànim negatius per la seva relació amb la salut mental dels adolescents. En aquest estudi ens proposem entendre les emocions, sentiments i estats d'ànim dels adolescents catalans com a fenòmens amb "vida social". Per assolir aquest objectiu hem realitzat en primera instància una explotació estadística dels determinants socials dels estats d'ànim dels adolescents entrevistats al Panel de Famílies i Infància. Els resultats indiquen l'existència de dos components de malestar que aquí interpretem com expressió, o bé 1) del risc de desafiliació o dificultat estructural per reproduir llurs existències i assegurar la seva protecció i que inclou els sentiments de tristor, solitud i avorriment, o bé 2) de sentir-se "superats" per les pressions parentals i adultes. En aquest últim cas s'inclouen estats com el nerviosisme, la pressió parental i el sentiment d'estar massa ocupats per desenvolupar les seves tasques quotidianes. En segona instància, hem realitzat una anàlisi sobre el perfil d'aquells que han estat diagnosticats d'un trastorn de depressió o ansietat. Els resultats indiquen una associació entre l'existència d'un diagnòstic d'aquests trastorns i alguns estats d'ànim com el sentiment de tristor, el nerviosisme, la infelicitat, la solitud, la falta d'energia i sentir-se pressionats pels progenitors. A les conclusions s'inclouen algunes recomanacions relacionades amb la importància dels estats d'ànim dels i de les adolescents com a indicadors de salut mental i la necessitat de polítiques socials i sanitàries específiques.

Resumen

Los adolescentes habitan un espacio cronológico de incertidumbre, tanto para ellos como para la mirada adulta. Son percibidos a la vez como vulnerabilidad y construcción de futuro, dependencia y autonomía, riesgo y expectativas. Un territorio que es observado con cierta preocupación por la mirada adulta es el campo de la emocionalidad y los estados de ánimo negativos por su relación con la salud mental de los adolescentes. En este estudio nos proponemos entender las emociones y estados de ánimo de los adolescentes catalanes como fenómenos con "vida social". Para alcanzar este objetivo, hemos realizado en primera instancia una explotación

estadística de los determinantes sociales de los estados de ánimo de los adolescentes entrevistados en el *Panel de Famílies i Infància*. Los resultados indican la existencia de dos Componentes de malestar que aquí interpretamos como expresión, o bien 1) del riesgo de desafiliación o dificultad estructural de reproducir sus existencias y asegurar sus protección y que incluye los sentimientos de tristeza, soledad y aburrimiento, o bien 2) de sentirse “superados” por las presiones parentales y adultas. En este último caso se incluyen estados como el nerviosismo, la presión parental y el sentimiento de estar demasiado ocupado para desarrollar sus tareas cotidianas. En segunda instancia, hemos realizado un análisis sobre el perfil de aquéllos que han estado diagnosticados de un trastorno de depresión y/o ansiedad. Los resultados indican una asociación entre la existencia de un diagnóstico profesional y algunos estados de ánimo como el sentimiento de tristeza, el nerviosismo, la infelicidad, la soledad, la falta de energía y sentirse presionados por los progenitores. En las conclusiones se incluyen algunas recomendaciones relacionadas con la importancia de los estados de ánimo de los adolescentes como indicadores de salud mental y la necesidad de políticas sociales y sanitarias específicas.

Abstract

Adolescence is a period of uncertainty, both for adolescents themselves and for adults. Adolescents are perceived simultaneously in terms of vulnerability and the future, dependence and autonomy, risk and expectations. A domain adults regard with a certain degree of concern is that of emotions and negative mood states because of its relationship to adolescents' mental health. This study is an attempt to understand Catalan adolescents' emotions, feelings and mood states as phenomena with “social lives.” The first phase of the study consists of a statistical analysis of the social determinants of mood states of the adolescents interviewed by the *Panel de Famílies i Infància*, a longitudinal study of families focusing especially on factors affecting the well-being of children and adolescents). The results indicate the existence of two components of adolescent distress, interpreted here as (1) social isolation, disaffiliation, or structural difficulty in reproducing and maintaining the social self, expressed as feelings of sadness, solitude and boredom; and (2) a sense of inadequacy in relation to parental and adult expectations, expressed as feeling nervous, pressured, overwhelmed, and too busy to keep up with everyday life. The second phase focuses on those adolescents in the sample who were diagnosed with a depressive or anxiety disorder. The results show an association between these diagnoses and mood states such as sadness, nervousness, unhappiness, lack of energy and feeling pressured by parental demands. The conclusions include recommendations concerning the importance of taking adolescents' mood states into account as indicators of mental health, and the need for social and health policies designed specifically to address their needs.

Percepcions enganyoses del cos en l'adolescència: la influència de la família i el grup d'iguals

Sandra Escapa i Luciano Maranzana

Resum

La falta de satisfacció amb el propi cos, en particular respecte al pes, és font de diverses vulnerabilitats per als adolescents. En l'actualitat tant la literatura especialitzada com les intervencions públiques sobre problemes de pes en la infantesa i l'adolescència es limiten als casos d'obesitat o desordres d'alimentació. Utilitzant dades de la tercera onada del Panel de Famílies i Infància, el present capítol analitza un col·lectiu invisible, aquelles joves que malgrat tenir un pes normal se senten grasses. La selecció d'aquest col·lectiu obeeix a l'elevada prevalença d'un conjunt de conductes i pràctiques potencialment nocives per a la salut i el benestar de les joves. Els nostres resultats mostren que les "falses grasses" tendeixen a fumar i beure més que els seus iguals, tenir relacions conflictives amb les seves famílies, cometre un major nombre d'actes incívics, practicar dietes sense cap tipus de control, i recórrer al vòmit com a estratègia per a reduir el pes. Per explicar els factors causals de pertànyer a aquesta categoria analitzem els estils educatius de les famílies, els grups d'iguals i les relacions de parella.

Resumen

La falta de satisfacción con el propio cuerpo, en particular respecto al peso, es fuente de diversas vulnerabilidades para los adolescentes. En la actualidad tanto la literatura especializada como las intervenciones públicas sobre problemas de peso en la infancia y la adolescencia se limitan a los casos de obesidad o desordenes alimenticios. Utilizando datos de la tercera oleada del Panel de Familias e Infancia, el presente capítulo analiza un colectivo invisible, aquellas jóvenes que a pesar de tener un peso normal se sienten gordas. La selección de este colectivo obedece a la elevada prevalencia de un conjunto de conductas y prácticas potencialmente perniciosas para la salud y el bienestar de las jóvenes. Nuestros resultados muestran que las "falsas gordas" tienden a fumar y beber más que sus iguales, tener relaciones conflictivas con sus familias, cometer un mayor número de actos incívicos, practicar dietas sin ningún tipo de control, y recurrir al vómito como estrategia para reducir el peso. Para explicar los factores causales de pertenecer a esta categoría analizamos los estilos educativos de las familias, los grupos de pares y las relaciones de pareja.

Abstract

Dissatisfaction with one's body-image, particularly body-weight, can be a source of different vulnerabilities among adolescents. The most current literature as well as public policies concerning problems with weight in childhood and adolescence are limited to cases of obesity and eating disorders. Using representative data from the Panel on Families and Children, the present chapter analyzes an invisible group, those adolescents that despite having normal weight perceive themselves as fat or too fat. The selection of this group is due to the high prevalence of a set of behaviors and practices that are potentially negative for their health and well-being. Our results shows that these "false fats" tend to smoke and drink more alcohol than their peers, have more conflictive relations with their parents, commit unlawful behaviors, following diets without adult supervision, and recur to self induced vomit as a weight control measure. To explain the causal factors of belonging to this group, we analyze the role of families, peer groups and romantic relations.

Ambients, família i conductes desordenades dels joves en l'espai públic

Diego Torrente

Resum

El tema d'aquest capítol és la relació entre la família, l'entorn vital dels joves, i algunes conductes reprovables a l'espai públic. La pregunta que es planteja és quina influència pot tenir el model de relacions familiars en corregir les influències negatives d'entorns com els amics, la escola o el barri. L'estudi relaciona aquestes institucions i grups amb certes conductes vandàliques, delictives, conducció de risc, i consum regular de alcohol i derivats del cànnabis. Ofereix dades sobre la seva prevalença i sobre l'interconnexió entre els comportaments. Es planteja la hipòtesi que un model de relacions pares-fill/a que combina comunicació, control, i presa de decisions en comú, aconsegueix disminuir significativament les influències negatives de l'entorn del jove. Els resultats permeten confirmar aquesta hipòtesi per a un nombre de conductes i estils familiars. L'estudi confirma, pel cas català, algunes qüestions establertes en la literatura sociològica. Una d'elles és que el grup d'iguals (amics, companys) tenen una influència fonamental en les conductes dels adolescents i joves. De fet, també actuen mitjançant en els efectes d'escola o del barri. Altra qüestió és que els pares són l'altra gran font d'influència. El valor afegit de l'estudi està precisament en que mostra com el pares tenen un cert marge d'actuació en corregir l'efecte d'alguns ambients negatius en determinades conductes dels seus fills.

Resumen

El tema del presente capítulo es la relación entre la familia, el entorno vital de los jóvenes, y algunas conductas reprobables de éstos en el espacio público. La pregunta que se plantea es qué influencia puede tener el modelo de relaciones familiares en compensar los efectos negativos de los entornos como los de amistades, escuela o barrio. El estudio relaciona estas instituciones y grupos con ciertas conductas vandálicas, delictivas, de conducción de riesgo de motocicletas, y consumo regular de alcohol y derivados del cánnabis. Se ofrecen datos sobre la prevalencia de estos comportamientos y cómo se relacionan entre sí. Se plantea la hipótesis de que un modelo de relación padres-hijo/a que combine comunicación, control, y toma de decisiones conjuntas, consigue disminuir de forma significativa las influencias negativas de esos entornos en las conductas de los adolescentes. Los resultados permiten validar esa hipótesis en algunos casos concretos de conductas y estilos de relaciones familiares. El estudio confirma, para el caso catalán, algunas cuestiones bien

establecidas en la literatura sociológica. Una es que el grupo de iguales (amigos, compañeros) tiene una influencia fundamental en las conductas de los adolescentes y jóvenes. De hecho, también actúan mediando los efectos de la escuela o el barrio. Otra cuestión es que los padres son la otra gran fuente de influencia. El valor añadido del estudio consiste precisamente en que muestra como los padres tienen un cierto margen de actuación para corregir el efecto de algunos ambientes negativos en determinadas conductas concretas de sus hijos.

Abstract

The topic of this chapter is the relationship between family, youth social environment, and juvenile deviant behaviors in public spaces. This article raises the question of to what extent can family alter the negative influences of peers, neighborhood and school on adolescent behavior. It sheds light on the role of the malfunctioning of these institutions and groups in deviant behaviors such vandalism, delinquency, risk motorbike driving, and alcohol and marijuana consumption. Some data about its prevalence and interconnections are offered. It is hypothesized that a model of parents-child relationship favoring communication, supervision, and joint decision making can compensate the negative influences arising from these environments. Results obtained validate the hypothesis for a number of behaviors and family relationship models. This research confirms, for the Catalan case, some well established evidences in the sociological literature. One of them is that the peer group has a fundamental influence on adolescent and juvenile behaviors. Peers also mediated the school and neighborhood effects. Another question is that parents are the other big source of influence. The main contribution of this research is that it demonstrates how parents hold certain capacity for moderating the effect of some negative environment influences in specific juvenile misbehaviors.

Infància 2.0: desigualtats digitals, context familiar i rendiment acadèmic

Josep Maria Mominó, Julio Meneses i Sergi Fàbregues

Resum

En la configuració d'una societat post-industrial com la nostra, sustentada sobre xarxes d'informació i comunicació, internet ha deixat de ser accessible per a pocs, ha arribat, per quedar-se, a totes les esferes del nostre món i també s'ha incorporat, amb força, a la vida quotidiana dels nens i els joves. Actualment, en el binomi joventut – TIC, ha trobat un lloc per a la representació del present, però sobretot, per a la reconstrucció del futur de la nostra societat. Es tracta, gairebé en tots els casos, d'una projecció elaborada des de la perspectiva dels adults, evocada des del discurs polític, econòmic i, sovint, des de l'òptica del mercat, poques vegades a partir de la concepció dels propis nens i joves. D'aquesta manera, l'anàlisi de la irrupció de les tecnologies de la informació i les comunicacions en el món dels joves sovint ens ofereix representacions que tendeixen a uniformitzar aquest col·lectiu i no contempen la seva diversitat a l'hora d'interpretar les maneres com, apropiant-se d'aquestes tecnologies, nens i joves transformen les diferents parcel·les de la seva activitat diària. Des d'una perspectiva alternativa, posarem de manifest que no tots utilitzen la tecnologia de la mateixa manera, ni n'obtenen el mateix benefici. Concretament, mostrarem com desigualtats en les condicions que troben els joves en el seu context familiar o bé factors com el seu rendiment acadèmic incideixen en aquesta apropiació diferenciada. Davant un cos de recerca empírica que, en aquest àmbit, tot just s'està desenvolupant, la nostra anàlisi se sustenta en dades obtingudes, a partir de la percepció dels propis nens i adolescents, en investigacions successives, portades a terme a Catalunya i també en el conjunt de l'estat, amb mostres estadísticament representatives d'aquests joves que cursen educació primària i secundària.

Resumen

En la configuración de una sociedad post-industrial como la nuestra, sustentada sobre redes de información y comunicación, internet ha dejado de ser accesible para pocos, ha llegado, para quedarse, en todas las esferas de nuestro mundo y también se ha incorporado, con fuerza, en la vida cotidiana de los niños y los jóvenes. Actualmente, en el binomio juventud – TIC, ha encontrado un lugar para la representación del presente, pero sobretodo, para la reconstrucción del futuro de nuestra sociedad. Se trata, casi en todos los casos, de una proyección elaborada des de la perspectiva de los adultos, evocada des del discurso político, económico y, frecuentemente, desde la

óptica del mercado, pocas veces a partir de la concepción de los propios niños y jóvenes. De esta manera, el análisis de la irrupción de las tecnologías de la información i las comunicaciones en el mundo de los jóvenes frecuentemente nos ofrece representaciones que tienden a uniformizar este colectivo y no contemplan su diversidad cuando se trata de interpretar de que forma, apropiándose de estas tecnologías, niños y jóvenes transforman las diferentes parcelas de su actividad diaria. Desde una perspectiva alternativa, pondremos de manifiesto que no todos utilizan la tecnología de la misma forma, ni obtienen el mismo beneficio. Concretamente, mostraremos como desigualdades en las condiciones que encuentran los jóvenes en su contexto familiar o bien factores como su rendimiento académico inciden en esta apropiación diferenciada. Ante un cuerpo de investigación empírica que, en este ámbito, está empezando desarrollarse, nuestro análisis se sustenta en datos obtenidos a partir de la percepción de los propios niños y adolescentes, en investigaciones sucesivas, llevadas a cabo en Cataluña y también en el conjunto del estado, con muestras estadísticamente representativas de estos jóvenes que cursan educación primaria y secundaria.

Abstract

In today's post-industrial society based on information and communication technologies (ICT), the Internet is no longer merely accessible to the few. Has arrived and is here to stay in all spheres of our world. In particular, it features prominently in the daily lives of children and young people. Currently, the couple youth - ICT, provides us with the chance to make a new representation of the present, but mainly a reconstruction of the future of our society. It is, in almost all cases, a perspective from the point of view of adults, drawn from the political and economic discourse, and also often from the perspective of the market, but rarely from the point of view of children and young people. Thus, the analysis of their ICT uses often contribute to a representation that tend to homogenize them and does not take into account their actual diversity when examining the ways their daily activities change as they appropriate these technologies. Taking an alternative perspective, we try to show that children and young people do not all make use of the ICT in the same way, nor do they obtain the same benefits. Our research try to demonstrate how inequalities in the conditions faced in their family environment, or other important factors such as their academic performance, determine this appropriation. The empirical research in this area is only recently being developed, but we analyses data based on the perceptions of children and adolescents. The research was carried out in Catalonia and also throughout the state, with a statistically representative sample of young people attending primary and secondary education.

Pobresa infantil: conseqüències en les condicions de vida i el rendiment escolar dels i les adolescents

Lluís Flaquer

Resum

La pobresa dels adolescents constitueix un factor de risc d'exclusió social de gran transcendència, amb unes conseqüències adverses que afecten les seves activitats en diversos àmbits i marquen indefectiblement el seu destí en l'edat adulta. Un d'aquests àmbits és el del fracàs escolar, tant en el seu vessant de baix rendiment acadèmic com en el de repetició de curs. La pobresa dels alumnes també representa un factor crític a l'hora de comprendre les seves expectatives educatives així com les aspiracions dels seus pares respecte d'ells. Aquest treball analitza sobretot les esmentades dimensions en relació amb el sexe i l'origen autòcton o immigrant dels alumnes. L'anàlisi de les dades del Panel de Famílies i Infància (PFI) brinda interessants informacions sobre la composició i l'organització de les llars en què resideixen els adolescents en situació de risc a la pobresa i les característiques dels seus habitatges, així com sobre els nivells d'ocupació i d'instrucció dels seus pares i el nombre i la quantia mitjana de les prestacions que reben, i confirma la idea que la pobresa dels adolescents constitueix un factor de primera magnitud que influeix considerablement en les seves condicions de vida i d'estudi, afecta el seu rendiment escolar i modula les seves expectatives futures. Una de les conclusions de l'estudi és la necessitat de trencar el cercle viciós existent entre la pobresa infantil i el fracàs escolar. L'evidència històrica i la recerca sociològica mostren que determinades polítiques per combatre la pobresa poden contribuir a reduir els seus nivells d'una manera molt efectiva i, en aquest sentit, a Catalunya cal enfortir la capacitat redistributiva de l'Estat de benestar envers la infància i començar a treballar en pro d'un sistema de protecció econòmica dels menors que sigui capaç de garantir l'eliminació de la pobresa.

Resumen

La pobreza de los adolescentes constituye un factor de riesgo de exclusión social de gran trascendencia, con unas consecuencias adversas que afectan sus actividades en diversos ámbitos y marcan indefectiblemente su destino en la edad adulta. Uno de esos ámbitos es el del fracaso escolar, tanto en su vertiente de bajo rendimiento académico como en el de repetición de curso. La pobreza de los alumnos también representa un factor crítico a la hora de comprender sus expectativas educativas así como las aspiraciones de sus padres respecto de ellos. Este trabajo analiza sobre todo

las mencionadas dimensiones en relación con el sexo y el origen autóctono o inmigrante de los alumnos. El análisis de los datos del Panel de Familias e Infancia (PFI) brinda interesantes informaciones sobre la composición y la organización de los hogares en que residen los adolescentes en situación de riesgo de pobreza y las características de sus viviendas, así como sobre los niveles de ocupación e instrucción de sus padres, y el número y la cuantía media de prestaciones que reciben y confirma la idea de que la pobreza de los adolescentes constituye un factor de gran calado que influye considerablemente en sus condiciones de vida y de estudio, afecta su rendimiento escolar y modula sus expectativas futuras. Una de las conclusiones del estudio es la necesidad de romper el círculo vicioso existente entre la pobreza infantil y el fracaso escolar. La evidencia histórica y la investigación sociológica muestran que determinadas políticas para combatir la pobreza pueden contribuir a reducir sus niveles de una manera muy efectiva y, en este sentido, en Cataluña es preciso fortalecer la capacidad redistributiva del Estado de bienestar hacia la infancia y empezar a trabajar en pro de un sistema de protección económica de los menores que sea capaz de garantizar la eliminación de la pobreza.

Abstract

Teenage poverty constitutes a risk of social exclusion with great impact involving adverse consequences that affect children's activities in various aspects and unfailingly mark their fate when they grow older. One of these areas is educational failure, not only from the perspective of low academic achievement but also from that of grade repetition. Student poverty represents also a critical factor when it comes to understand teenagers' educational expectations and their parents' aspirations in this respect. This chapter is especially focused on the aforementioned dimensions in relation to the students' sex and migrant or native origin. The analysis of *Panel de Famílies i Infància* (PFI) data offers interesting information about the composition and organization of households in which at-risk-of-poverty children live and the characteristics of their dwellings, as well as about their parents' employment and educational attainment levels and the number and average levels of benefits they get as recipients, and it confirms the idea that teenage poverty is a significant factor that greatly influences their life and learning conditions, affects their school achievement and mediates their future expectations. One of conclusions of this study is the need for breaking the vicious circle between child poverty and low school achievement. Historical evidence and sociological research show us that certain antipoverty programs may contribute to reduce poverty levels in a very effective way and, in this sense, it is important that in Catalonia the redistributive capacity of our welfare state towards children is greatly enhanced and to start working on the setup of a system for economic child protection being able to guarantee the elimination of poverty.

L'exclusió residencial de famílies amb adolescents: radiografia i avaluació d'impactes

Fernando Antón

Resum

Els problemes residencials constitueixen un dels factors d'exclusió que afecta a la societat catalana. En aquest article s'intentarà mostrar quina era la incidència de l'exclusió residencial entre les famílies amb menors estudiants d'ESO a l'any 2006. Iniciant l'estudi amb una aproximació contextual a aquest any, es fa un recorregut descriptiu i explicatiu de les dimensions de l'exclusió residencial: l'accessibilitat, l'adequació, l'habitabilitat i l'estabilitat. L'anàlisi en profunditat de cadascuna d'aquestes dimensions amb la construcció d'índexs específics ens permetrà la construcció d'un índex complex d'exclusió residencial. Mitjançant aquest índex ens apropem a la dimensió i incidència de l'exclusió residencial entre les famílies catalanes amb menors estudiants d'ESO. Com es podrà veure, la incidència de les problemàtiques d'habitatge estaven molt presents entre el col·lectiu estudiat, tot i la bona salut del mercat residencial. Finalment, es presentarà de manera breu una anàlisi aproximativa a l'efecte de l'exclusió residencial sobre el desenvolupament personal i educatiu dels adolescents. Tenint en compte dos aspectes d'aquest desenvolupament, com ara el rendiment acadèmic (mesurat a través dels suspensos) i el patiment de problemes de salut mental (focalitzats en l'existència de depressions, ansietat i d'altres), es tracta de veure la seva relació amb l'exclusió en l'habitatge. Aquesta relació està condicionada per altres problemes de la llar, especialment els econòmics.

Resumen

Los problemas residenciales constituyen uno de los factores de exclusión que afecta a la sociedad catalana. En este artículo se intentará presentar cuál es la incidencia de la exclusión residencial entre las familias con menores estudiantes de ESO en el año 2006. Iniciando el estudio con una aproximación contextual a este año, se hace un recorrido descriptivo y explicativo de las dimensiones de la exclusión residencial: la accesibilidad, la adecuación, la habitabilidad y la estabilidad. El análisis en profundidad de cada una de las dimensiones nos permitirá la construcción de un índice complejo de exclusión residencial. Mediante este índice nos aproximaremos a la dimensión e incidencia de la exclusión residencial entre las familias catalanas con menores estudiantes de la ESO. Como se podrá ver, la incidencia de las problemáticas relacionadas con la vivienda estaban muy presentes entre el colectivo estudiado, a

pesar de la buena salud del mercado residencial. Finalmente, se presentará brevemente un análisis aproximativo al efecto de la exclusión residencial sobre el desarrollo personal y educativo de los adolescentes. Teniendo en cuenta dos aspectos de este desarrollo como son el rendimiento académico (medido a través de los suspensos) y el padecimiento de problemas de salud mental (centrados en la existencia de depresiones, ansiedad, u otros), se intenta ver su relación con la exclusión en la vivienda. Esta relación está condicionada por otros problemas del hogar, especialmente los económicos.

Abstract

Residential issues are one of the factors affecting exclusion of Catalan society. This article aims to present what is the incidence of residential exclusion among families with students under ESO in 2006. Starting the study with a contextual approach to this year, is a descriptive and explanatory tour about dimensions of residential exclusion: accessibility, adaptability, habitability and stability. In-depth analysis of each of the dimensions will allow the construction of a composite index of residential exclusion. By this rate we will approach the scale and incidence of residential exclusion among families with children Catalan students of ESO. As can see, the incidence of housing problems were very much present among the studied group, despite a healthy housing market. Finally, we briefly present an approximate analysis of the effect of residential exclusion on the personal and educational development of adolescents. Taking into account two aspects of development such as academic performance (measured by the poor academic performance) and suffering from mental health problems (centered on the existence of depression, anxiety, or other), trying to see their relationship with the housing exclusion. This relationship is influenced by other household problems, especially economics.

ANNEX 2. CURRÍCULUM DELS AUTORS

Miquel Àngel Alegre és Doctor en Sociologia per la Universitat Autònoma de Barcelona. És coordinador del GREDEQ, Grup de Recerca en Educació i Equitat (IGOP, UAB), reconegut per la Generalitat de Catalunya. Els seus principals camps de recerca són les polítiques educatives i d'igualtat d'oportunitats, els sistemes educatius comparats, les relacions entre educació i immigració, les vinculacions entre educació i entorn, i les cultures juvenils. Té diverses publicacions en revistes d'impacte com la Revista de Educación (MEC), British Educational Research Journal, Educational Policy, o Journal of School Choice. Entre els seus llibres destaquen: *Educación e inmigración. Nuevos retos ante una perspectiva comparada* (amb J. Subirats, Madrid, CIS, 2007); *Immigrants als instituts* (amb R. Benito i S. González, Barcelona, Mediterrània, 2007); *Educació i immigració. L'acollida als centres educatius* (Barcelona, Mediterrània, 2005).

Fernando Antón Alonso és llicenciat en Sociologia i DEA pel Departament de Sociologia II (Ecologia Humana i Població) per la Universidad Complutense de Madrid, amb el treball *El chabolismo horizontal en el municipio de Madrid*. Postgrau d'Especialista en Investigació Social Aplicada i Anàlisi de Dades pel Centro de Investigaciones Sociológicas, i postgrau de Gestió econòmica i Social de la Ciutat per la Universitat Oberta de Catalunya. Entre els nombrosos projectes en els que ha col·laborat com a especialista en l'àmbit de la sociologia de l'habitatge i l'exclusió residencial, i com a especialista quantitatiu, destaca la seva participació en els següents projectes: *Elaboración de una estrategia de intervención integral sobre la exclusión residencial en el municipio de Madrid*, i *Desarrollo de la Acción Estratégica de Vivienda para la Integración Social en el municipio de Madrid*, tots dos per a l'Empresa Municipal de Vivienda y Suelo de Madrid. Entre les seves publicacions sobre sociologia de l'habitatge i exclusió residencial destaca la participació com a coautor en el capítol *La exclusión residencial en España* del VI Informe sobre exclusión y desarrollo social en España de la Fundación Foessa. En l'actualitat treballa com a professional independent, destacant la seva participació en l'Anuari de l'habitatge a la província de Barcelona 2010, per a l'Oficina i Gestió de l'Habitatge de la Diputació de Barcelona.

Albert F. Arcarons és estudiant de postgrau de Sociologia a la University of Cambridge, al Regne Unit. Ha completat el Màster en Mètodes d'Investigació Social, amb concentració en Política Social, a la London School of Economics (LSE). És llicenciat en Sociologia per la Universitat de Barcelona. Ha format part com a ajudant d'investigació del CIIMU, i és coautor, amb Pau Marí-Klose, Marga Marí-Klose, i Alba Lanau, del llibre *El règim de benestar juvenil a Catalunya: Fonts de benestar i oportunitats transicionals*

dels joves catalans. Les seves àrees d'interès són metodologia, i sociologia econòmica i política. Recentment ha portat a terme una investigació sobre pobresa juvenil en perspectiva europea comparada. En l'actualitat està interessat en les segones generacions d'immigrants a Espanya, amb la intenció d'ampliar el projecte a l'àmbit del sud d'Europa.

Ricard Benito Pérez és llicenciat i doctorand en Sociologia per la Universitat Autònoma de Barcelona i Màster en Tècniques d'Investigació Social Aplicada (UB-UAB). És investigador del GREDEQ (IGOP, UAB) i professor associat del Departament de Ciència Política i Dret Públic de la UAB. En l'àmbit de la sociologia de l'educació ha fet recerca al voltant de les desigualtats en l'accés escolar, les desigualtats en les transicions a l'educació postobligatòria i l'escolarització de l'alumnat d'origen immigrant, entre altres temes relacionats amb les polítiques educatives i la igualtat d'oportunitats. Entre les seves publicacions destaquen els següents llibres, dels quals n'és coautor: *Processos de segregació escolar a Catalunya* (amb I. Gonzàlez, Barcelona, Mediterrània, 2007); *El sorgiment del sisè sentit* (amb I. Gonzàlez, Barcelona, Editorial Claret, 2008); *Immigrants als instituts* (amb M. A. Alegre i S. González, Barcelona, Mediterrània, 2006).

Jordi Caïs és Doctor en Sociologia per la Universitat de Barcelona (1998). Ha realitzat els cursos de doctorat entre la Universitat de Barcelona i el Departament de Sociologia de la University of Califòrnia a San Diego (UCSD), on va estudiar becat per la Comissió Fulbright i es va especialitzar en l'ús de tècniques avançades de recerca social. També és Màster (MSc) en Polítiques Socials Europees per la London School of Economics (LSE), i llicenciat en Ciències Econòmiques per la Universitat de Barcelona. És professor Titular d'Universitat en el Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona, on des de l'any 1997 imparteix cursos de Sociologia, Polítiques Socials i Tècniques d'Investigació Social. Expert en política social comparada, fa recerca a les àrees de sanitat, dependència, relacions intergeneracionals i migració.

Jesús M. de Miguel és PhD en Sociologia per la Universitat de Yale, i màster per la London School of Economics. Director del seminari anual d'investigació social al Real Colegio Complutense a Harvard University. Varis anys catedràtic a la University of California Berkeley, i investigador a Stanford University. Primer Catedràtic Príncep d'Astúries a Georgetown University (Washington DC). Actualment és catedràtic de Sociologia a la Universitat de Barcelona. Autor de més de quaranta llibres, i cent cinquanta articles professionals. Deu premis nacionals i internacionals. Ha treballat varis anys per a la Comissió Europea com a Vicepresident de COST en investigació de

ciències socials. Gestor nacional de ciències socials del Plan I+D per a Espanya. Consultor a la UNESCO i OCDE a París sobre temes d'educació.

Sandra Escapa Solanas és investigadora de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) i professora associada del Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona. Llicenciada en Sociologia i postgraduada en Mediació Comunitària per la Universitat de Barcelona. Actualment forma part dels equips d'investigació dels projectes *The Emotional Distress Of Adolescents: Lifestyles, Mental Health, And Lay Strategies Used In Managing Adversity. Part B: Statistical Reserch Of Large Databases* (Fundació La Marató de TV3), i *La implicació de les famílies immigrades en els processos educatius dels seus fills i filles: estratègies davant l'èxit i fracàs escolar* (ARAFI, 2010). Ha estat coordinadora de planificació i anàlisi del Panel de Famílies i Infància (CIIMU) i professora de sociologia a la Universitat Superior de Disseny Elisava (UPF). És coautora dels llibres *Infants i Famílies a Barcelona* (Ajuntament de Barcelona, 2010), i *Temps de les Famílies* (Generalitat de Catalunya, 2008), i dels articles "Consumo diario de tabaco en la adolescencia, estados de ánimo negativos y el rol de la comunicación familiar: resultados de un estudio transversal" (Gaceta Sanitaria, premsa) i "La reorganització dels temps de la vida quotidiana a les llars catalanes amb fills i filles adolescents" (Barcelona Societat 15, 2008). És especialista en metodologia de les ciències socials, tècniques quantitatives, resolució alternativa de conflictes i sociologia de la infància i l'adolescència.

Sergi Fàbregues és professor ajudant de mètodes d'investigació social als Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la UOC i investigador del grup *Education on the Network Society* (ENS) de l'IN3 de la mateixa universitat. Llicenciat i diploma d'estudis avançats en Sociologia per la UAB. La seva tesi doctoral, en curs, explora la manera com investigadors i usuaris de la recerca conceptualitzen l'assessorament de la qualitat en els estudis que combinen les metodologies qualitativa i quantitativa. La resta de la seva investigació actual s'orienta a l'aplicació de les metodologies qualitativa i mixta en ciències socials i, més concretament, en els camps de la sociologia del risc i la intervenció social en contextos de desastre i violència familiar.

Lluís Flaquer és catedràtic de sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona on és responsable del grup de recerca Iphigenia sobre "Infància, família i polítiques socials comparades". Els seus principals interessos de recerca són la divorcialitat, la monoparentalitat, la pobresa infantil, el benestar de la infància i els infants com a ciutadans. Ha estat professor visitant en diverses universitats europees i americanes, i ha participat en varis projectes del Programa Marc de la Unió Europea. Al CIIMU fou

coordinador de la xarxa europea sobre "El benestar de la infància" (WELLCHI NETWORK), finançada pel 6è Programa Marc, en què participaren onze universitats i centres de recerca de nou països (2004-2007), i director científic del Panel de Famílies i Infància.

Carme Gómez-Granell és Doctora en Psicologia per la Universitat de Barcelona. És Directora de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU). Ha estat Directora de Serveis Educatius de l'Ajuntament de Barcelona, Directora del Projecte Educatiu de la Ciutat de Barcelona i Directora del l'Institut Municipal d'Investigació Aplicada a l'Educació (IMIPAE). Durant alguns anys va ser professora de Psicologia a la Universitat Autònoma de Barcelona. Actualment és membre de l'Observatori Català de la Família, i de l'Observatori dels Drets de la Infància de la Generalitat de Catalunya, del Consell Assessor de la Taula del Tercer Sector i d'altres entitats. La seva recerca s'ha focalitzat en l'àmbit de Psicologia evolutiva i de l'educació i més recentment en sociologia i polítiques d'infància i família, temes sobre els quals ha publicat nombrosos treballs. Entre les seves publicacions més recents cal destacar els següents llibres: *Acompanyament a l'escolaritat. Pautes per a un model local de referència* (2010); *Infants i famílies a Barcelona* (2010); *Informes de la Inclusió Social a Espanya 2008 i 2009; Primer, Segon i Tercer Informe del CIIMU sobre l'Estat de la infància i les famílies a Catalunya i Barcelona* (2002, 2004 i 2008); *Malestares: infància, adolescència y familias* (2008); *Temps de les famílies: anàlisi sociològica dels usos dels temps dins de les llars catalanes a partir de les dades del Panel de Famílies i Infància* (2008).

Luciano Maranzana és màster en sociologia per la Universitat de Barcelona i en Estudis de Desenvolupament Internacional per la Universitat d'Amsterdam. Ha impartit docència en diversos cursos a la Universitat de Barcelona, la Universitat Nacional d'Educació a Distància (UNED) i la Universitat d'Amsterdam. Investigador de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU), és autor de diversos informes i articles vinculats a la infància i adolescència, la construcció de la identitat de gènere, i les relacions intergeneracionals. Ha participat com a ponent a diversos congressos nacionals i internacionals incloent els del Council for European Studies, American Sociological Association, American Men's Studies Association i la Federació Espanyola de Sociologia.

Marga Marí-Klose és professora Lectora del Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona. Ha estat investigadora Postdoctoral del Programa Juan de la Cierva a l'Institut d'Infància i Món Urbà (2008-2010). Doctora en Sociologia per la Universitat de Barcelona (premi extraordinari), Màster en Social Policy

Research per la London School of Economics, i Màster de Gènere i Desenvolupament per la Universitat Complutense de Madrid. Els seus estudis i investigacions han estat finançades pel Ministeri de Ciència i Tecnologia, la Generalitat de Catalunya, el Ministeri d'Educació i Ciència, la Fundació Caja Madrid, el Centre d'Investigacions Sociològiques, la Comissió Fulbright i la Fundació Santa Maria. És especialista en anàlisis de polítiques socials de gènere i família, sociologia del cicle vital, exclusió social i pobresa. Ha publicat com a coautora 8 llibres entre els més recents es pot destacar: *Infància i Futur: Noves realitats i nous reptes* (Col·lecció d'Estudis Socials de la Caixa), *Acompanyament a l'escolaritat* (Diputació de Barcelona), *Adolescents a Barcelona* (Ajuntament de Barcelona). A més té publicats diversos articles acadèmics entre els que destaquen "Las nuevas modalidades familiares como contexto de transición a la vida adulta: el logro educativo en hogares monoparentales" (*Revista de Juventud* 89, 2010); i "Famílies i infància en un context de crisi: riscos d'exclusió, reptes d'inclusió" (*Revista d'Afers Socials* 4, 2009).

Pau Marí-Klose és investigador JAE del Instituto de Políticas y Bienes Públicos del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC). Doctor en Sociologia per la Universidad Autónoma de Madrid, Phd candidate per la University of Chicago, y Máster en Ciencias Sociales pel Instituto Juan March. Professor associat de la Universidad de Barcelona (2004-2011) i director de projectes de l'Institut d'Infància i Món Urbà (2009-2010). Ha realitzat estances de formació i investigació a les universitats de Berkeley, Harvard, Michigan, Lancaster, Oslo i Chicago. És especialista en sociologia de la infància i la joventut, anàlisis de l'exclusió social, i polítiques socials. És actualment investigador principal de projectes competitius del Pla Nacional, AGAUR-ARAFI i Fundación Areces, i participa en projectes de la Fundació La Marató de TV3 y la Fundació CSIC. És autor o coautor de 10 llibres i diversos articles. Entre els seus treballs publicats en els darrers cinc anys destaquen *Infància i Futur: Noves realitats, nous reptes* (2010); *Matrimonios y Parejas Jóvenes* (2009); els *Informes de la Inclusió Social a Espanya* (2008 i 2009); *Temps de les Famílies* (2008), i *Edad del Cambio: Jóvenes en los Circuitos de la Solidaridad Intergeneracional* (2006).

Àngel Martínez Hernáez és doctor en Antropologia social per la Universitat de Barcelona i Màster en Psiquiatria Social per la mateixa universitat. Ha estat professor/investigador a diferents universitats als EUA, Mèxic, Itàlia i Brasil. Actualment és professor titular a la Universitat Rovira i Virgili, on coordina el Màster Oficial en Antropologia Mèdica i Salut Internacional. Las seves àrees d'investigació són la antropologia mèdica, les polítiques sanitàries a Europa i Amèrica Llatina, la salut mental i les cultures amazòniques. Ha estat assessor/avaluador de diferents organismes públics, entre ells el VI Programa Marc de la Unió Europea. És autor de més

de 100 publicacions acadèmiques (articles, capítols de llibre i llibres). Entre el seus llibres destaquen *What's behind the symptom?* London & New York: Routledge (2000) i *Antropología médica*, Barcelona: Anthropos Editorial (2008).

Julio Meneses és professor ajudant de mètodes d'investigació als Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la UOC i investigador del grup *Education on the Network Society* (ENS) de l'Internet Interdisciplinary Institute. Llicenciat en Psicologia Social per la Universitat d'Oviedo, es va graduar en el màster de Societat de la informació i el coneixement de la UOC i, actualment, finalitza la seva tesi doctoral en torn de les implicacions socials i comunitàries de la introducció de les TIC en el sistema educatiu de Catalunya. La seva recerca s'orienta, entre d'altres, a l'aplicació dels mètodes d'investigació quantitativa i l'ús de tècniques d'anàlisi multivariant en les ciències socials, treballant en les àrees del desenvolupament comunitari i l'activitat social a la xarxa, la desigualtat digital, i la relació entre els infants i els joves amb la tecnologia.

Josep Maria Mominó és professor dels Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) i director del grup de recerca *Education on the Network Society* (ENS) de l'Internet Interdisciplinary Institute (IN3) de la mateixa universitat. La seva activitat de recerca s'ha centrat en l'anàlisi del procés d'integració de les TIC en els sistemes educatius i, de manera específica, en la codirecció del Projecte Internet Catalunya a l'àmbit educatiu no universitari, i ampliant l'abast de l'anàlisi, més recentment, al procés d'integració d'internet a l'educació escolar espanyola. És autor de diferents publicacions (informes de recerca, articles i llibres) que posen de manifest els resultats obtinguts pel seu grup d'investigació en l'anàlisi dels reptes i oportunitats que tenen plantejats els centres educatius i, en darrer terme, els nens, els joves i les famílies a l'hora d'apropiar-se de les tecnologies de la informació i les comunicacions per donar resposta als requeriments que els planteja l'educació en la societat xarxa.

Sebastià Sarasa Urdiola és Doctor en Ciències Econòmiques per la Universitat de Barcelona (especialitat en Sociologia i Ciència Política). Professor de Sociologia a la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona, i vicedegà de la Facultat de Ciències Polítiques i Socials. Anteriorment havia estat professor de sociologia a la Universitat de Barcelona i a l'Escola Universitària de Treball Social de l'ICESB. Va estar col·laborant amb la Secretaria Tècnica de l'Àrea de Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona entre els anys 1985 i 1987; i a l'Instituto de Estudios Sociales Avanzados del CSIC entre els anys 1992 i 1998. Ha estat President de l'Associació Catalana de Sociologia entre els anys 1995 i 1999, i vicepresident de la Federació Espanyola de Sociologia entre els anys

1998 i 2001. En l'actualitat és membre del Consell d'Avaluació de Necessitats de Serveis Socials de la Generalitat de Catalunya. Bona part de la seva recerca està focalitzada en analitzar els efectes de les polítiques socials en l'estructura de desigualtats, temes sobre els quals ha publicat nombrosos treballs. Entre les seves publicacions més recents cal destacar: *Itineraris i factors d'exclusió social* (2009) (coautor amb A. Sales); "Personal and household care giving from adult children to parents and social stratification" (coautor amb S. Billingsley) (2008); "Do Welfare Benefits Affect Women's Choices of Adult Care Giving?" a *European Sociological Review* (2008); "Old-age Pensions in Spain: Recent Reforms and Some of their Consequences for the Risk of Poverty" a *Social policy & administration* (2008).

Diego Torrente és Professor Titular d'Universitat al Departament de Sociologia i Anàlisi de les Organitzacions de la Universitat de Barcelona. És doctor en Sociologia per la Universitat de Barcelona i Màster (MSc) en Criminal Justice Policy per la London School of Economics and Political Science. Ha pres cursos a la Harvard University, University of California Berkeley, i a la University of Michigan (Ann Arbor). Ha estat Coordinador dels estudis de Criminologia i, actualment és coordinador del Màster en Recerca en Sociologia de la Universitat de Barcelona. Ha fet investigació a les àrees de seguretat ciutadana, i organitzacions. Ha estat investigador del programa AGIS de la Unió Europea, CICYT, Plan Nacional de la Ciència, Institut Català del Consum, i ha fet recerca per a nombrosos ajuntaments. Ha estat Becari FPI del Ministerio de Educación y Ciencia. Ha estat representant espanyol a l'Acció COST A10 *Defence Restructuring and Conversion* i, actualment, a l'Acció COST 25 *Small Arms and the perpetuation of violence* de la Unió Europea. Ha participat com a *Contact Point* espanyol a la European Union Crime Prevention Network. És autor de una quinzena de llibres o capítols de llibre com ara *Desviación y delito* (Alianza Editorial), *Cultura de la seguridad ciudadana en España* (CIS), *La sociedad policial: Poder, trabajo y cultura en una organización local de Policía* (CIS), i *Encuestas telefónicas y por correo* (CIS). També és autor d'articles sobre temes metodològics, organitzatius, criminològics, i de seguretat en revistes com la *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, *Revista Internacional de Sociología*, *Sistema*, o *Temas para el Debate*, entre d'altres. Així mateix ha participat en nombrosos congressos nacionals e internacionals sobre aquests temes.

CIIMU

*institut d'infància
i món urbà*

AJUNTAMENT DE BARCELONA
DIPUTACIÓ DE BARCELONA
UNIVERSITAT DE BARCELONA
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
UNIVERSITAT OBERTA DE CATALUNYA

www.ciimu.org